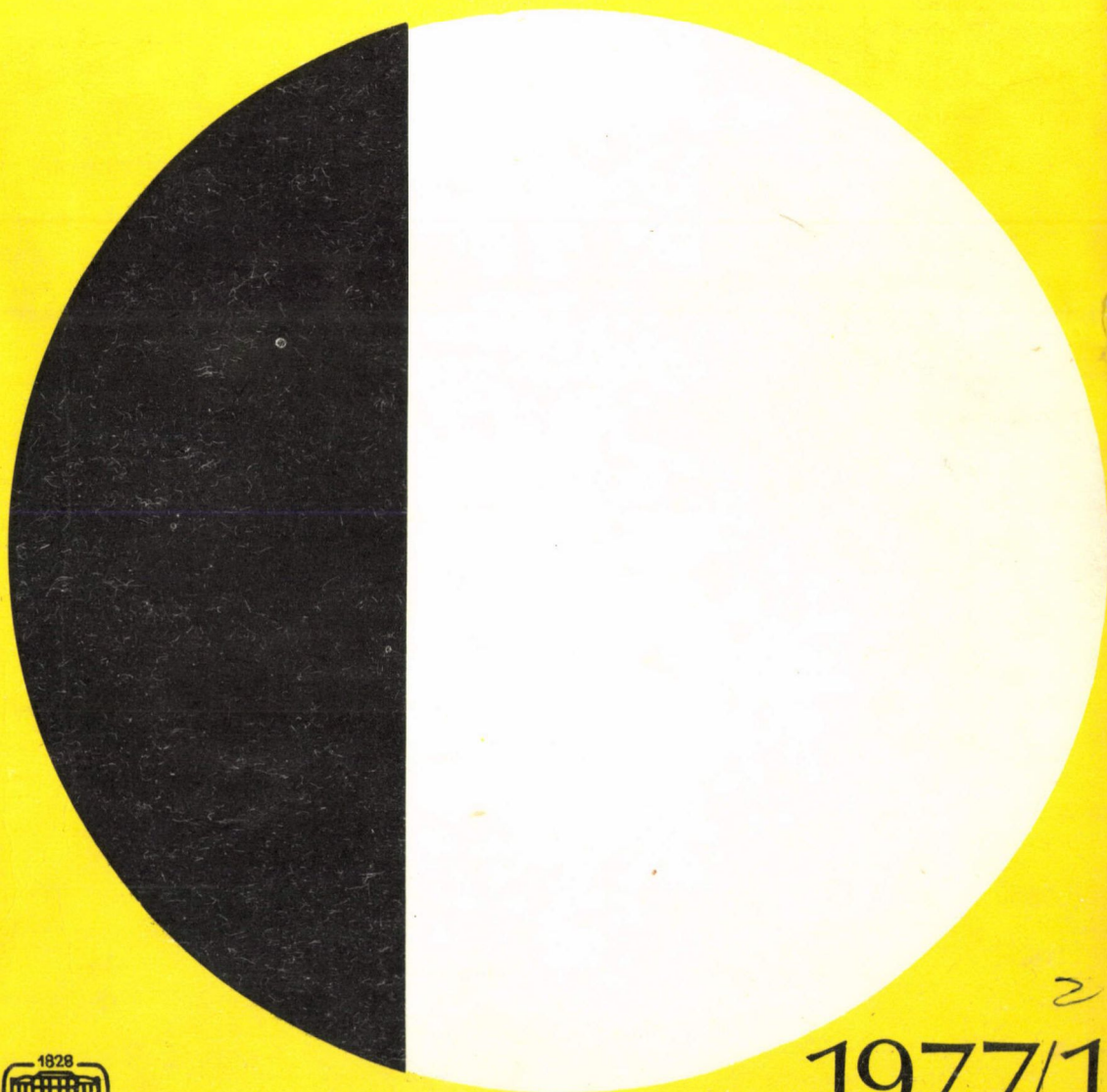

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1977

2
1977/1

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1972/I.

TANULMÁNYOK 5

Kozma Ferenc: A világgazdasági realitások és a magyar fejlesztési politika 5

J. M. Gvissiani-G. K. Popov: Az irányításelmélet újabb eredményei a
Szovjetunióban 29

Dr. Gerle György: Környezetvédelem és iparfejlesztés 42

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 61

A szervezői rátermettség vizsgálata 61

Tanácsadó irodák a tőkés országokban 65

Középtávu tervezés a japán és az amerikai vállalatoknál 71

TUDOMÁNYOS ÉLET 78

Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1976. évi tevékenysége 78

Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának kutatási terve az 1976-1980 idő-
szakra 82

Az 1976. I. félévben elnyert közgazdaságtudományi fokozatok 93

SZAKIRODALOM 95

Könyvek a nemzetközi gazdasági integrációról 95 - Bucsy László: Az innovációk
rendszere és a vállalati fejlődés 100 - Új könyvek 104

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 106

Szerkesztőbizottság:

**BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, GERGELY ISTVÁN,
KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, POLONKAI JÁNOS, RABI BÉLA,
ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő), SIK GYÖRGY,
STERNTHÁL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC,
VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA**

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő

SZIJ REZSŐ

**Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport,
1112 Budapest, Budaörsi ut 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394**

770201—Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 5

Ференц Козма: Реальности мировой экономики и венгерская политика развития 5

Гвишиани И.М.-Попов Г.К.: Развитие теории управления в Советском Союзе 29

Дьердь Гэрле: Охрана природы и развитие промышленности 42

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 61

Исследование по способности организаторов 61

Консультативные бюро в капиталистических странах 65

Среднесрочное планирование на предприятиях Японии и США 71

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 78

Деятельность Комиссии Экономики Промышленности ВАН в 1976.г. 78

План исследования НИИЭП на 1976-1980 гг. 82

Защита учениных степеней по экономике в I-ой половине 1976.г. 93

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 95

Книги о международной экономической интеграции 95 - Ласло

Бучи: Система инноваций и развитие предприятия 100 - Новые книги 104

Краткое содержание статей на русском и английском языках. 106

CONTENTS

STUDIES 5

Ferenc Kozma: Realities of the world economy and Hungary's development strategy 5

J. M. Gvisiani-G. K. Popov: Developments in the theory of management 29

Dr. György Gerle: Industrial development and environmental protection 42

INTERNATIONAL EXPERIENCES 61

The personality traits of organizers 61

Business consultation firms 65

Medium-range planning with Japanese and U.S. companies 71

SCIENTIFIC LIFE 78

The activity of the Committee for Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences in 1976 78

The plan of the Research Institute of Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences for the period 1976-1980 82

Scientific degrees in economics during the first six months of 1976 93

BOOK REVIEWS 95

Books on international economic integration 95 - László Bucsy: The system of innovations and growth of firms 100 - New Books 104

Abstracts in Russian and English 106

TANULMÁNYOK

Kozma Ferenc:

A VILÁGGAZDASÁGI REALITÁSOK ÉS A MAGYAR FEJLESZTÉSI POLITIKA¹⁾

A népgazdaság meglehetősen heterogén képződmény. Egy elképzelhető "Ideális" gazdasági szerkezet különböző elemel is eltérő jellegűek. Más a technológiájuk, ennek következtében a termelési tényezők legkülönbözőbb kombinációt követelnek meg. A sikeres működéshez egymástól eltérő nagyságu tőke megelőlegezése és lekötött állapotban való tartása szükséges. A termékek életgörbéi, szállíthatóságuk, hazai és világpiaci keresettségük mértéke, valamint dinamizmusa messze-messze eltérőek egymástól. Vannak olyan termelőtevékenységek, amelyeket csak a kitermelőhely közelében gazdaságos folytatni. Másokat ilyen korlát nem köt, ezzel szemben a gazdaságos termelés fő kritériuma vagy egy óriási méretű, automatizált tömeggyártás, vagy a közepesen rendelkezésre álló, olcsó munkaerő jelenléte. Ismét más termelőtevékenységek csak ott üzhetők, ahol a lakosság általános és szakmai kulturája magas foku. Vannak olyan technológiák, amelyeket nem, vagy csak igen nagy anyagi áldozatok árán lehet egyik termék termeléséről a másikra átállítani, mások minden különösebb nehézség nélkül átállíthatók, használati értéküket tekintve egymástól igen messze álló gyártmányok termelésére. - Az "Ideális" gazdaságszerkezet e különböző jellegű termelőtevékenységek térben és időben legszerencsésebb kombinációja az adott népgazdaság keretei között. Figyelembe véve a gazdaság méretét, természeti javakkal, munkaerővel, szakértelemmel való ellátottságát, valamint a termelőeszközökbe fektetett, illetve ezek gyarapítására fordítható nemzeti vagyon méretét, továbbá az ország beilleszkedésének lehetőségét a nemzetközi munkamegosztásba.

A valóságos gazdaságszerkezet persze mindig eltér az "Ideáltól". Részben azért, mert az egyes termelési tényezők fejlődése nem egyformán tudja követni a

¹⁾ A II. Ipargazdasági Tudományos Konferenciára beterjesztett előadás. Szerzője a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának főosztályvezetője.

belső és külgazdasági feltételek változása által támasztott követelményeket, részben pedig azért, mert az egyes termelőtevékenységek fejlődési szinkronját meghatározó erők (placi automatizmusok, tervezés) csak bizonyos hatásfokvesztéssel tudják közvetíteni a termelők felé a feltételrendszer változásait.

A gazdaságpolitika egyik legfontosabb célja a hatásfokvesztés minimalizálása. A belső és külső feltételrendszer változásaira való érzékenység fokát a gazdaság reakcióképességének lehet nevezni. A reakcióképesség azonban ismét nem egyszerű fogalom. A gazdaságot ért hatások (külsők és belsők egyaránt) egy része tisztavirág-életű, más részük néhány évig ható tendencia kisugárzása, és vannak emberöltőn keresztül több-kevesebb erővel ható tendenciák. Az a gazdaság, amely ezek közül csak az egyikre, vagy másokra érzékeny, torz reakcióképességgel, ennélfogva csak többé-kevésbé redukált hatásfokkal tud működni. A torz reakcióképesség viszonylag könnyen javítható, ha gyökerei csak a tervezési és szabályozási módszerekig nyulnak vissza. Nehezebben változtatható, ha az alapvető oka a belső munkamegosztásban található; és végül: csak több emberöltő igen céltudatos munkájával változtatható meg, ha a gazdaság alapvető működési feltételeiből származik.

A szelektív fejlesztési politikának három gyújtópontja van:

- a) reálisan felmérni az adott népgazdaság természeti, földrajzi, valamint történelmi és humán-adottságait, ezek fejlesztési lehetőségeit, figyelembe véve a társadalmi berendezkedésből adódó alapvető életszínvonal és életmód preferenciákat, s mindennek megfelelően hosszu távra megszabni a termelési tényezőknek az ország adottságai szempontjából legkedvezőbb elosztását szakmák, munkahelyek, termelőkapacitások és egyéb gazdaságszerkezeti elemek között;
- b) reálisan előre bemutatni az adott időpontban található környezeti változásokat, beleértve a világpolitikai és külgazdasági környezet alakulását csakugy, mint a lakosság életideáljai s a szervezési-vezetési kultúra elérhető tökéletesedését, s ennek figyelembevételével megkötni a "történelmi kompromisszumot" a gazdaság "ideális" fejlődési célrendszere és a ténylegesen teljesíthető feladatok között;
- c) a tényleges fejlesztési célok kitűzésekor, az előbbieket tudatában, arányosan be- szabályozni a gazdaság szerkezetének hosszú-, közép- és rövidtávú reakcióképességét, s mindezek figyelembevételével megalkotni azt a tervezési-össz-

tönzési szabályozórendszert, amely koordinálja a mindennapos gazdasági tevékenységet a stratégiai cél irányában, s egyben módot ad a céltudatos lavírozásra konjunkturális változások és zavaró tényezők hatásai közepette.

A magyar népgazdaság hosszú távon is megváltoztathatatlan adottságait konstans objektív tényezőként veszem figyelembe, a világgazdasági környezet mozgását pedig ugyancsak objektív független változóként. A külgazdasági magatartás szabadságfoka ezek szerint két tényezőre korlátozódik: (a) a belső ujratermelési folyamat ágazati és funkcionális szerkezetének oly mértékű módosítására, a nemzeti munka magasabbfokú külpiaci realizálása és beszerzési forrásaink stabilitása érdekében, amely arányban áll az alapvető társadalompolitikai és egyensúlyi teherbíróképességgel; (b) a külső kapcsolati rendszerünk olyan viszonylati módosíthatóságára, amely lehetőséget ad a hazai adottságok jobb kihasználására. E két tényezőt függő változóként kezelem. Az irányításpolitikát olyan eszközként fogom fel, amelynek segítségével a belső gazdasági folyamatok, valamint a külgazdasági kapcsolatok a kívánt export-import és viszonylati struktúra megvalósítása felé terelhetők, s egyben e politika eredményességének jelzőrendszereként.

Tekintettel a független változóként figyelembe vett világgazdasági környezet korlátozott előrejelezhetőségére, a külgazdasági stratégiát nem lehet egyértelmű direktivaként megfogalmazni, mivel a különböző világpolitikai és világgazdasági szituációk egymástól jellegében eltérő reagálást követelnek (1. sz. tábla).

A gyakorlatilag lehető legkedvezőbb helyzet az, ha a világpolitikai enyhülés előrehalad, a szocialista együttműködésben pedig a törvényszerű ellentmondások átidalhatók (2. sz. változat). A legkedvezőtlenebb, még gyakorlatilag prognosztizálható variáns az, amikor a világpolitikai enyhülés hosszabb időre erősen lefékeződik. A tőkés gazdasági kapcsolatokra ez kedvezőtlenül hat, de nem hoz magával radikális csökkenést, vagy embargót, a szocialista integráció azonban tovább tud fejlődni (20. sz. változat). A legvalószínűbb változatok a 10-13 és 15, amelyek közös jellemzője az enyhülés tendenciájának ellentmondások és időleges megtorpanásokon keresztül fennmaradása, a szocialista együttműködés erősen pozitív, vagy legalábbis alapjában pozitív hatása. A legbizonytalanabb tényező a tőkés világgazdasági szektor hatásának iránya és erőssége.

A magyar gazdaság fejlődési irányának előrebecslésekor alapjában véve e szűkebb (10-15 sz. változatok közötti) sávra koncentrálunk, utalva arra, hogy milyen mó-

A fejlesztési politika külpolitikai és külgazdasági feltételeinekbehatárolása

Változat sorszáma	Világpol. helyzet	Szoc. környe- zet hatása	Nem szoc.kör- nyezet hatása	J e l	M e g j e g y z é s
1	+	+	+	x	Elméleti maximum
2	+	+	o		
3	+	+	-	x	
4	+	o	-		
5	+	o	o	x	
6	+	o	-	x	
7	+	-	+	xx	
8	+	-	o	x	
9	+	-	-	x	
10	o	+	+		} Valószínű cselekvési sáv
11	o	+	o		
12	o	+	-		
13	o	o	+		
14	o	o	o	x	Elméleti középvonal
15	o	o	-		
16	o	-	+	xx	
17	o	-	o	xx	
18	o	-	-		Gazdaságilag legkedvezőt-
19	-	+	+	x	lenebb változat
20	-	+	o		Politikailag legkedvezőtle-
21	-	+	-	xxx	nebb változat
22	-	o	+	x	
23	-	o	o	x	
24	-	o	-	x	
25	-	-	+	xx	
26	-	-	o	xx	
27	-	-	-	x	Elméleti minimum

Jelzések: + = kedvező hatással van

o = nem egyértelmű, ellentmondásos

- = kedvezőtlen, káros hatással van

x = a változat gyakorlati gazdasági, vagy politikai racionalitás alapján nem értelmezhető.

xx = a változat feltételezi a szocialista közösség gyengülését, ezért kizárható a valós stratégiaformáló körülmények közül.

xxx = a változat az '50-es évek hidegháborús helyzetével analóg. Kisek a prognózis köréből.

○ = reálisan számításba vehető változat.

dosulásokat hoz magával a tényleges tendencia elmozdulása a gyakorlatilag elképzelhető felső és alsó határértéke felé.

Ebből következik az is, hogy a külgazdasági és népgazdaságfejlesztési stratégiai koncepció kidolgozva csak kiindulópontját szolgáltathatja a folyamatos stratégiai munkának. A tényleges kül- és belgazdasági helyzet alakulásának függvényében a koncepció állandó átvizsgálásra és módosításra szorul.

1. A magyar gazdaság adottságai

A magyar gazdasági potenciál (évi bruttó nemzeti termék termelés), 1964 évi vásárlóértékű $\text{\$}$ -ban számítva 1973-ban $14,3 \cdot 10^9$, a termelési potenciál (az évi megtermelt nemzeti jövedelem volumene) $11,8 \cdot 10^9 \text{\$}$. Ezzel Európa kisebb gazdasági egységei közé tartozik.

(A BNT termelés tekintetében a magyar gazdaságnál mintegy

30-szor nagyobb a Szovjetunió,

17-szer nagyobb az NSZK,

10-szer nagyobb Franciaország,

6-7-szer nagyobb Anglia és Olaszország,

2-3-szor nagyobb Lengyelország, Spanyolország, Hollandia, Belgium, Svédország és az NDK,

1,3-2-szer nagyobb Csehszlovákia, Románia és Ausztria,

kb. ugyanakkora Dánia és Norvégia,

kisebb Bulgária, Finnország, Portugália, Görögország és Írország gazdasági potenciálja.)

Tekintettel arra, hogy a magyar BNT-nek viszonylag nagyobb hányadát adják a szorosabb értelemben vett produktív ágazatok - vagyis a mező- és erdőgazdaság, ipar, kereskedelem és szállítás-hírközlés - mint a nyugati országokénak, ha a megtermelt nemzeti jövedelem volumenén mérjük le az ország termelő potenciálját, az alábbi eltéréseket kapjuk:

NSZK: 16-szoros,

Franciaország: 9-szeres,

A BNT és a nemzeti jövedelem szintjei: 1973
(Közelítő számítás az ENSZ által publikált statisztikai adatok alapján)

Ország	BNT (10 ⁶ §)	BNT/fő (§)	Nemzeti jövedelem (10 ⁶ §)	Nemzeti jö- vedelem/fő (§)
Magyarország	14290	1370	11810	1130
NDK	33960	2000	28066	1650
Csehszlovákia	27410	1880	22653	1550
Szovjetunió	427500	1710	353306	1410
Lengyelország	44370	1330	36669	1100
Bulgária	8970	1260	7413	1040
Románia	25210	1210	20835	1000
Svédország	31460	3866	17400	2138
NSZK	237470	3832	187599	3027
Belgium	30330	3108	19615	2023
Dánia	15070	2995	10440	2075
Franciaország	154350	2961	107580	2064
Norvégia	11148	2819	7759	1959
Ausztria	18560	2468	14313	1903
Hollandia	31872	2371	19570	1456
Finnország	9700	2080	7620	1635
Nagybritannia	98700	1765	55765	997
Olaszország	90243	1644	60373	1100
Görögország	11068	1244	5855	658
Irország	3280	1083	2050	677
Spanyolország	33545	962	22710	651
Portugália	7093	828	4752	555

Anglia és Olaszország: kb. 5-szörös,
Ausztria és Svédország: 1,2-1,5-szörös,
Dánia, Norvégia kisebb.

A gazdasági és termelési potenciál fajlagos - egy lakosra jutó - értéke tekintetében, Európában Magyarország a "mezőny" átlaga alatt foglal helyet. Az egy lakosra jutó BNT tekintetében a magyar 1370 \$/fő érték a svéd 3866 \$/fő, mint maximum, és a portugál 828 \$/fő, mint minimum közötti "távolságból" csak 542 \$-al, vagyis 17,8 %-kal van előbbre, szemben pl. Csehszlovákiával, amely e távolság 34,6 %-án, Finnországgal, amely 41,2 %-án és Ausztriával, amely 54 %-án áll. Ezzel szemben az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, vagyis a termelőszférában megtermelt nettó termék tekintetében Magyarország helye jóval kedvezőbbnek mondható: 1130 \$/fő értékkel a maximumnak számító NSZK (3027 \$/fő) és a minimum-pont Portugália (555 \$/fő) közötti távolság 23,2 %-án áll, maga mögött hagyva Bulgáriát, Romániát, Írországot, Görögországot és Spanyolországot (a számítások szerint Angliát is, ez azonban kevésbé hihető), s körülbelül egy színvonalon áll Lengyelországgal és Olaszországgal.

(Az egy lakosra jutó BNT tekintetében

Svédország és az NSZK kb. háromszorosan, Belgium, Dánia, Franciaország és Norvégia kb. két-két és félszeresen, NDK, Hollandia, Ausztria és Finnország kb. másfél-kétszeresen, Csehszlovákia, a Szovjetunió, Olaszország és Nagybritannia 1,2-1,5-szeresen haladják meg a magyar szintet; igen közeli az érték Lengyelország, Bulgária és Görögország esetében, míg jóval alacsonyabb Portugália, Írország, Spanyolország és Románia színvonala.

Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem - vagyis a termelőszféra termelékenysége alapján számítva a háromszoros szintet csak az NSZK éri el. Olaszország kb. egy színvonalon van a magyar értékkel.)

A magyar gazdaság mai, neheztől világpiaci pozíciója néhány olyan adottságára vezethető vissza, amelyekkel - akár mint konstans tényezőkkel, akár mint fejlesztési kulcsproblémákkal - a gazdaságstratégiában számolnunk kell:

a) Az ország ma már minden termelési tényezőben hiányt szenved

- Kitermelési lehetőségek korlátozottak. Munkaképes lakosságának túlnyomó többségét a feldolgozó szektorokban kell foglalkoztatnia.

(Az aktív lakosságnak összesen 14,4 %-a dolgozik a kitermelő szektorban, ennek is 7/10-e a növénytermelésben. A kitermelő tevékenységek 1972-ben a nemzeti jövedelemnek mintegy 15 %-át szolgáltatták.)

- A gazdaság relatív tőkehiánnyal küzd (vagyis a kitűzött - és részben megkezdett - fejlesztési feladatok, valamint a szükséges életszínvonal- és szociálpolitikai feladatok együttesen permanens feszültséget okoznak a megtermelt nemzeti jövedelem és annak felhasználási szükségletel között). Ezt a strukturapolitikát nyomja az alacsony fajlagos állóeszközigényű ágazatok felé, ami viszont a szükséges alapanyagimportot tereli a nyerstermékek felől az elsődlegesen feldolgozott termékek irányába. Az elsődleges feldolgozásnak a termelési vertikumból való kihagyása ugyanis népgazdasági szinten tőkekimélő hatású.

(Az 1972-es ÁKM adatai szerint az 1.10^6 bruttó termelésre jutó termelő állóeszközök halmozott értéke, amennyiben a könnyűipart 1,00-nak vesszük, a bányászatban 2,25, a kohászatban 1,63, a nehézszeriparban 2,00, ezzel szemben a híradástechnikai iparban 1,03, a műszeriparban 0,96 értékű. Az ország teljes importjában a nyerstermékek súlya 1972-ben 11 % volt, míg az elsődlegesen feldolgozott alapanyagoké 41 %.)

A tőkekimélő importért azonban az országnak igen sok esetben monopolárakat kell fizetnie. Az elsődleges feldolgozás ugyanis az egyik olyan szektor, amely a tőkés világgazdaságban a leginkább monopolizált, s ez erősen érződik a külkereskedelmi árakon is.

- Az ország egyben relatív munkaerőhiánnyal is küzd, szabad bevonható munkaerőtartalékok minimálisak. Az aktív lakosság évi átlagos növekedése az utóbbi tíz évben nem érte el az 1 %-ot. A tőkehiány viszont, más oldalról, a beruházáspolitikában előtérbe tölta a viszonylag legkevésbé beruházásigényes, vagyis viszonylag magas eleven munkafelhasználást követelő fejlesztési megoldásokat. Ez permanenssé teszi a munkaerőhiányt, gátolja a technológiák fejlődését, lazítja a munkafegyelmet és higitja a lakosság vásárlóerejét. Mindez gátolja a termelőerők kitörését a közepes fejlettségi szintről.

3. sz. tábla

Az ipar és a mezőgazdaság közvetlen termelésben foglalkoztatott dolgozóinak szakképzettségi mutatói
(1000 fő)

Ágazat	Műszaki	Szak- munkás	Szakkép- zett köz- vetlen termelő	Szakkép- zetlen közvetlen termelő	100 szakmunkás- ra jutó műszaki	100 szakképzet- lenre jutó szak- képzett		
					fő	ipar =1	fő	ipar=100
	1	2	3 = 1+2	4	1/2		3/4	
Bányászat	12,1	59,5	71,6	43,5	20	0,67	165	1,57
Vill. energia term.	4,7	12,8	17,5	11,4	37	1,23	154	1,47
Kohászat	9,8	33,5	43,3	45,0	29	0,97	96	0,91
Építőanyagipar	6,2	19,9	26,1	44,4	31	1,03	59	0,56
Vegyipar	12,8	30,7	43,5	43,5	42	1,40	100	0,95
Élelmiszeripar	11,9	37,3	49,2	81,5	32	1,06	60	0,57
Gépipar összesen	65,0	171,3	236,3	170,9	38	1,27	138	1,31
Gépgyártás	17,1	55,4	72,5	34,8	31	1,03	208	1,98
Közl.eszk.gyártása	14,1	39,8	53,9	32,7	35	1,17	165	1,57
Erősáramu vill. ip.	7,4	15,6	23,0	20,5	47	1,57	112	1,07
Hír. és vákuumtechn.	12,8	24,6	37,4	39,7	52	1,73	94	0,89
Műszeripar	7,6	18,6	26,2	13,5	41	1,37	194	1,85
Fémtermékekgyártás	5,9	17,2	23,1	30,3	34	1,13	76	0,72
Könnyűipar összesen ¹⁾	18,8	95,6	114,4	130,9	20	0,67	87	0,83
Faipar	2,6	9,7	12,3	16,7	27	0,90	74	0,70
Papíripar	0,8	4,4	5,2	6,9	18	0,60	75	0,71
Textilipar	10,0	40,3	50,3	69,0	25	0,83	73	0,70
Bőr-cipőipar	2,4	15,2	17,6	19,5	16	0,53	90	0,86
Ruházati ipar	2,3	22,5	24,8	14,2	10	0,33	175	1,67
Ipar átlaga	144,7	475,9	620,6	592,0	30	1,00	1,05	1,00
Mezőgazdaság ²⁾	80	290	370	813	28	0,93	45	0,43

1) nyomdaipar nélkül,

(Forrás: Statisztikai Évkönyv 1974)

2) becsült értékek az állami gazdaságok adatai figyelembevételével

- Két termelési tényező van, amellyel az ország viszonylag bőven ellátott: a lakosság szakképzettsége, valamint a jó termőföld (l. 3. sz. tábla).

(Az anyagi termelésben dolgozók közel 7 %-a felsőfoku képzettséggel rendelkezik, 22 %-a szakmunkás. A fiatal korosztály arányos hányadának 31 %-a szakmunkástanuló, 8,1 %-a műszaki, ill. agrárfelsőoktatási intézményekben tanul. Az ipar és mezőgazdaság fejlesztésével kapcsolatos kutatásokban foglalkoztatott, főhivatású kutatók száma meghaladja a 13 ezer főt.

Magyarország termőterülete 8,3 millió ha, ebből 5 millió ha szántó, 1,5 millió ha erdő, 1,3 millió rét és legelő, 0,5 millió ha a kertészeti kultúra. Egy lakosra 0,8 ha termőterület jut. Az évi csapadék mennyisége országos átlagban 600 mm, a csapadékos napok száma kb. 100, az évi napfénytartalom 1900-2000 óra. Mindezek együttesen kedvező feltételeket teremtenek az intenzív növénytermesztés számára a mérsékelt égöv csaknem minden kultúráját tekintve, de különösen kedvezőek a kenyér- és takarmánygabona, valamint a kertészeti kultúrák szempontjából.)

- A szakképzett dolgozóban való viszonylagos bőség azonban csak akkor gyűlölcsoztethető, ha (a) a szakmastruktúra megfelel a gazdaság egyéb fejlődési feltételei által támasztott követelményeknek, s a szakemberek koncentrációja, valamint eszközellátottsága kielégítő; (b) a gazdaság ágazati szerkezete jelentős mértékben idomul a meglévő, úttörő mértékű szakmai kultúrákhoz, s végül (c) a hazai kutatási-fejlesztési tevékenység kellően koncentrált és a termelőtevékenységekkel elégséges mértékben integrált, valamint nemzetközi kapcsolatai is fejlettek. A termelési szerkezet jelenlegi tuldiverzifikáltsága, a beruházási és kutatási eszközök elégtelensége, s emellett szétforgácsoltsága, valamint a kutatási tevékenységek nem kielégítő szervezetsége ellene hat e termelési tényező optimális kihasználásának.

A kedvező mezőgazdasági feltételek kihasználásához igen jó feltételeket teremt agrárszektorunk szocialista nagyüzemekben való megszervezettsége, valamint az a tényező, hogy a mezőgazdaság tudományos-technikai tradíciói kiválóak, a parasztság átlagos hozzáértése és szakismerete is igen jónak mondható.

(Bár a mezőgazdaságban dolgozóknak csak mintegy 28-30 %-a rendelkezik valamilyen szakképzettséggel, valójában a parasztság elég nagy hányadának tény-

leges hozzáértése eléri, vagy megközelíti az alsófoku szakképzettségi színvonalat.)

Nehezítő tényező az, hogy az élelmiszertermelés korszerű módszerei igen behurházásigényesek ágazati és népgazdasági szinten egyaránt.

(1 Ft termelési értékre - fázis szinten - a gépiparban 0,52 Ft állóeszköz jut: a mezőgazdaságban 0,94. A differencia 1,8-szoros, Népgazdasági halmozódást is számítva, a gépipar fajlagos állóeszközigénye 1,61, az élelmiszeriparé 2,16, vagyis nagyjából a kohászatéval arányos. A mezőgazdaság mutatója, 1,89, ami nagyságrendileg megfelel a vegyiparénak. Az ipari lakosságéval kiegyenlített fogyasztási szintű agrárnépesség munkatermelékenységének nagyjából az ipari szinten kell lennie: egy ilyen termelékenységet biztosító mezőgazdaság fajlagos tőkeigénye arányos az alapanyagtermelő szektoréval.)

b) A fentiekből következik, hogy a magyar ujratermelési folyamat igen nagy hányada csak külgazdasági kapcsolatok segítségével bonyolítható le:

- A termelőapparátus működtetéséhez és a lakosság ellátásához szükséges energiaforrások közel felét importból fedezzük.

(A népgazdaságban felhasználásra kerülő nyers energiahordozók KCal-ban számított volumenének 43 %-a, a felhasznált villamosenergia 20 %-a behozatalból származik. Ez az adat nem tartalmazza a kivitel és behozatal fajlagos energiaszükségletének különbségéből származó, közvetett energiaiimport értékét.)

- Az ipar szerkezeti és technológiai anyagszükségletének jelentős hányadát ugyancsak import útján fedezzük.

(A népgazdaságban feldolgozott vas (Fe) 96 %-a érc, nyersvas, vagy hengerelt-áru formájában behozatalból származik. Ehhez elvileg még hozzá lehet számítani a fémfeldolgozóipari termékek kivitelének és behozatalának súlykülönbségét, ami ugyancsak, közvetett Fe-importnak fogható fel. Teljes szükségletünket importból fedezzük foszforból, kénből, káliumból, nátriumból, a mangán kivételével az összes vasőtűző anyagokból, horganyból, gyapotból, kaucsukból; az ipari faszükségletnek mintegy 70 %-a, a cementfogyasztás 1/5-e, a nitrogénműtrágya-felhasználás 1/4-e ugyancsak importból származik.)

- A gazdaság kis méretei fokozottan követelik, hogy az import ne korlátozód-

jék a nem helyettesíthető termékekre, hanem terjedjen ki a gazdasági tevékenység minél szélesebb területére.

(Ennek megfelelően a belföldi piacon forgalomba kerülő fogyasztási javaknak mintegy 1/10-ét, a beruházási javaknak pedig 1/5-ét importból fedezzük. Ugyancsak importból származik a gépgyártás produktív alkatrészfelhasználásának 32 %-a, a közlekedési eszközök gyártásának 21 %-a, az erőáramu villamosgépek és készülékek gyártásának 22 %-a, a hűtő- és vákuumtechnikai iparének 33 %-a, a műszeriparének 41 %-a.)

- A gazdaság erős import-függése magával hozza exportorientáltságának magas fokát is. A végső felhasználásra kerülő össznépgazdasági termék volumennek 1972-ben 27 %-a került kivételre.

c) A gazdaság elsőrendű érdeke mindenekelőtt a hazai termeléssel - természeti okok miatt - nem helyettesíthető import anyagokkal való ellátás biztosítása.

(A hazai termeléssel semmi körülmények között nem - elvileg sem - helyettesíthető termékek importja, amely magában foglalja az energiahordozók, érc, fémek, ásványok, fa, textilipari alapanyagok és trópusi termékek importját, valamint az elsődlegesen feldolgozott, import alapanyagok arányos nyerstermék hányadát, együttesen a teljes magyar behozatalnak mintegy 1/3-át teszi ki. Külkereskedelmi mérlegegyensúlyt feltételezve ez determinálja a nemzeti végfelhasználás 8,1 %-ának export-kényszerét, 1972-es világpiaci árviszonyok mellett. 1975-ben ez az arány a hazai árakon mért végfelhasználás legalább 10-12 %-ára becsülhető.)

A nem helyettesíthető nyerstermék import ellentételezése csak igen korlátozott mértékben történhet hazai eredetű nyerstermékkel (lényegében bauxittal és növényekkel). A gazdaságnak mindenesetre létérdeke, hogy a rendelkezésére álló, gazdaságosan kitermelhető nyerstermékek termelését magas szintre emelje, s ilyen módon földjáradék (bányajáradék) jellegű jövedelmei legalább részben kompenzálják hasonló jellegű kiadásait. Az importált nyersterméknek jelentős hányadát így is feldolgozóipari munkával kellene ellentételeznie.

(1972-ben a primér és szekundér nyerstermék export - vagyis a kitermelőágak közvetlen kivitele, plusz az elsődlegesen feldolgozott exportált termékek kitermelő-munka tartalma együttesen - az export 23,8 %-át adta, szemben a hasonló módon számított import 32,5 %-ával. Ennek megfelelően a feldolgozóipar

ri export 76,2 %, az import 67,5 % volt. Végső soron a magyar gazdaság exportvolumenének mintegy 8,7 %-a erejéig tud feldolgozóipari munkát kitermelő munkára lecserélni; ez egyenlő végfelhasználási termékvolumenének 2,3 %-ával, ami - tekintettel a gazdaság természeti kincsekben való szegénységére - igen kis volumen, külkereskedelmi mérlegegyensúly esetén nem biztosíthatná a hazai végfelhasználás importanyag szükségletét. Jelentős szaldónyereséget foglalhat magában a nyerstermékek terciér forgalma: tehát a továbbfeldolgozott termékek fajlagos anyaghányad-különbségéből eredő nyersanyag-nyereség. Ennek számszerűsítésére azonban nem vállalkozhatunk.)

A nem helyettesíthető import-nyerstermék szükségletek exportfedezete tehát végeredményben a következő forrásokból származik:

- közvetlen és közvetett bauxit- illetve növénykivitelből,
- az exportált késztermékek és a késztermék-import anyaghányad-különbségében realizálódó feldolgozóipari eleven munkából,
- feldolgozóipari eleven munka nyerstermékekre való közvetlen lecseréléséből,
- importált anyagok közvetlen, vagy feldolgozott formában való reexportjából (használati érték-csere).

- d) A helyettesíthető import - illetve annak export ellentételezése - esetében a magyar gazdaságnak olyan szervezetre kell törekednie, amely maximálisan engedí érvényre juttatni az aktív lakosság szakképzettségében rejlő termelési tényező világpiaci realizálását. Az ideális magyar export- és importszerkezet tehát minél több bonyolult munka exportja, minél több hazai egyszerű munka kiváltása céljából: mivel a bonyolult munkát a piac többszörös munkának ismeri el, ezért a cserében viszonylag kevés magyar dolgozó munkája kerül realizálásra olyan termékek ellenében, amelyeket itthon viszonylag sok dolgozó munkájával lehetne előállítani. Az ilyen csere egy exportra dolgozó számára magasabb fogyasztási szintet enged meg, vagy - azonos fogyasztási nivó esetén - a közösség számára nagyobb felhalmozási lehetőségeket teremt.

A fenti megfogalmazással két, ma berögződött felfogást kívánok helyettesíteni:

- Az egyik, a komparatív előny-elméleten alapuló hagyományos felfogás: eszerint ugyanis a népgazdaságnak az átlagosnál termelékenyebb tevékenységeivel kell belépnie a nemzetközi munkamegosztásba, s helyettesítene ezzel az átlagosnál

kevésbé termelékeny ágakat. Ez a felfogás ugyanis óhatatlanul a tömegtermelés felé viszi a gondolkodásmódot, ami - néhány kivételtől eltekintve - nem helyes irányba befolyásolja a magyar strukturát: a tömegtermelés nem a legjobb talaj a magas szakképzettségű fizikai munkában rejlő lehetőségek realizálására (inkább betanított munkaerőt kíván - és fizet meg - mint szakmunkaerőt), továbbá korlátozott felhalmozóképeségű kis ország esetében a tömegtermelésre való berendezkedés vagy a szerkezet tulságos specializációja, s ezáltal passzív függősége irányában hat, vagy a termelés tömegszerűségének foka lesz elégtelen. Kis méretű, de szakemberekben bővelkedő országnak a termelékenység növelése mellett mindenekelőtt az egy átlag-munkaerő által létrehozott érték növelésére kell fejlesztés-politikáját alapoznia: nem az a célja, hogy minél olcsóbban tudjon kommersz-cikkeket exportálni, hanem az, hogy minél drágább árukat tudjon teljes értéken eladni.

- A másik felfogás a komparatív előnyszerzésnek egy torzult, a szocializmus távlati gazdasági és társadalmi céljaival merőben ellentétes módján alapul. A szakirodalomban ezt "a munkabér-különbségeken alapuló komparatív előnyszerzés"-nek nevezik, s lényege az, hogy világpiaci versenyképességünket a lakosság-műveltség, szakképzettségi és munkavégzőképeségi szintjéhez mérten alacsony fogyasztási színvonala biztosítja. Ezt a tényhelyzetet elfogadhatjuk, mint mai lehetőséget, stratégiát azonban szocialista országban nem szabad ráépíteni. A magyar iparban 100 szakképzettség nélküli - betanított és segédmunkásra - átlagosan 105 szakmunkás és műszaki szakember jut (l. 3. sz. táblát). 1965-ben exportált termékeinket olyan területeken hozták létre, ahol ez az arány 101 volt, vagyis valamivel alacsonyabb a népgazdasági átlagnál. Importunk viszont olyan hazai tevékenységeket "váltott ki", ahol ez az arány 98 lett volna, tehát relative szakmunkaigényesebb exportunk volt, mint importunk. 1975-ben az export "fajlagos szakértelem-igényességi mutatója" 102 volt, tehát igen keveset javult 1965-höz képest, ezzel szemben importunk mutatója 108-ra változott: vagyis kevésbé szakképzett munkát cseréltünk le szakképzettebb munkáért. Ez részben szükségszerű velejárója az extenzív fejlődési szakaszcól az intenzív szakaszra való átmenetnek. 15 év alatt azonban ezt az átmeneti szakaszt a hátunk mögött kell hagynunk, ezért stratégiai célként e tendencia megfordítását kell kitűzni. Mivel importunk 1/3-a determinált, a szocialista Közösségen

belüli forgalomban pedig számolnunk kell a szakképzett munkát tartalmazó import növekedésével is, a tendencia megfordítása csak a magyar export fajlagos szakképzettségigényének gyors növelésével történhet.

- e) A magyar gazdaság tehát - összefoglalva - bizonyos tekintetben úgy működik, mint egy szivattyú. Fő áramlási köre: az újratermeléshez szükséges nyers-termékek döntő hányadát importálja, hazai eleven munkával feldolgozza, majd exportálja. Mellékáramlási köre: az élelmiszereket hazai munkával kitermeli, feldolgozza, majd egy részüket exportálja (4. sz. tábla). Mindehhez hazai forrásból rendelkezésére áll a termőföld, a szükséges energia kb. fele (meglehetősen drágán), valamint a lakosság szakképzettsége, szorgalma és szervezettsége.

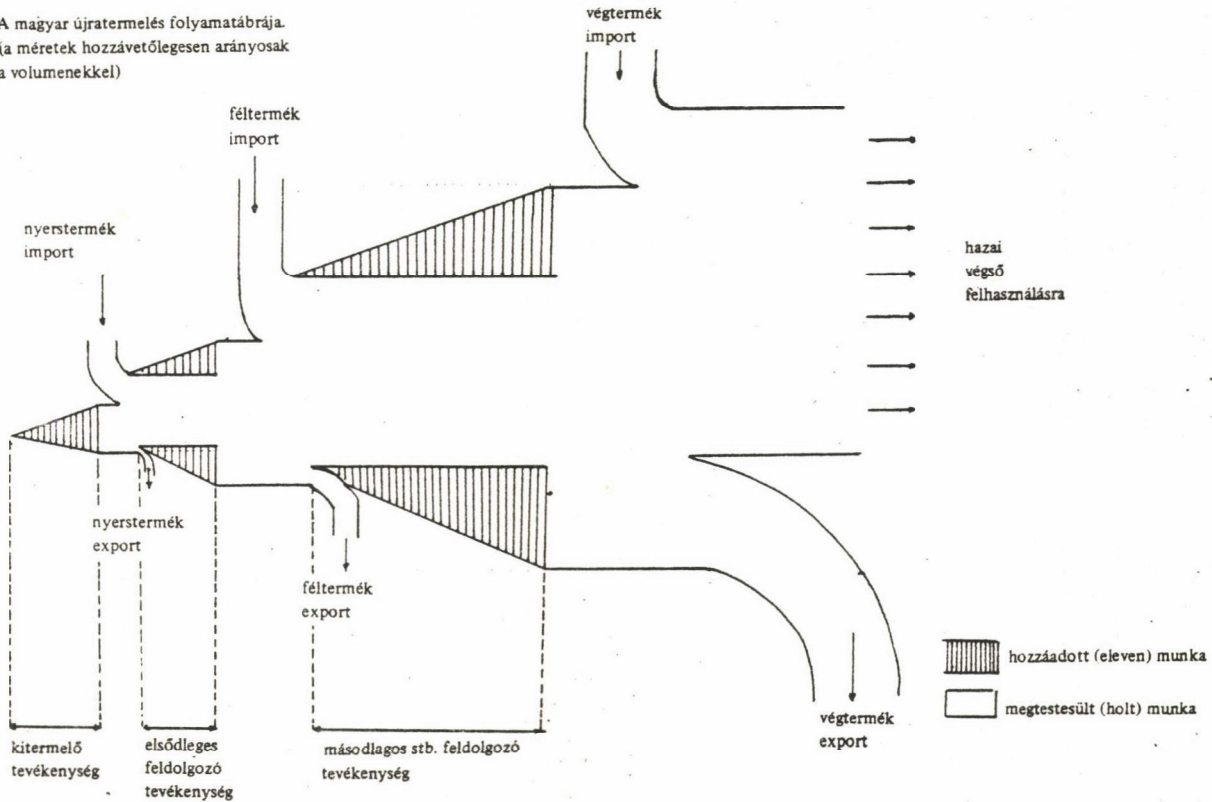
Ezek szerint három érzékeny pontja van:

- A külpiaci cserearányok;
 - A hazai munkaerő-kapacitás munkavégző képességének színvonala (szakképzettség, szakmastruktúra, szervezettség, érdekelttség, modern technikával való felszereltség);
 - A nem helyettesíthető nyers- és alapanyagimport biztonsága.
- f) A világpiacon, az utóbbi években végbement változások kedvezőtlenül érintették a magyar gazdaságot, mindhárom érzékeny pontján.
- A cserearányok világszerte eltolódtak a fontosabb nyersanyagok javára: az alapvető élelmiszerek árai ezt csak lassan és bizonytalanul követik.
 - A világpiaci értéktétel a magyar export feldolgozóipari termékeinek zömét mindinkább úgy tekinti, mint különösebb szakértelmet nem igénylő munkatartalmú termékeket.
 - A szocialista együttműködés, amely a múltban teljes mértékben képes volt elhárítani a magyar gazdaság felől a világpiaci konjunktúra kedvezőtlen hatásait, ma legfeljebb késleltetni, tompítani tudja azokat.

A magyar gazdaság számára kedvezőtlen világpiaci változások mindenekelőtt a külpiacokon megjelenő magyar nemzeti munka jelentős leértékelődésében jutnak kifejezésre. 1970-75 között az ország exportjának volumenét mintegy 3-4 %-kal gyorsabban növelte, mint ahogyan az importált áruk volumene növekedett. Ennek ellenére 1975-ben exportbevételei jelentősen elmaradtak importkiadásai mögött,

A magyar újratermelés folyamatábrája
(a méretek hozzávetőlegesen arányosak a volumenekkel)

A magyar újratermelés folyamatábrája.
(a méretek hozzávetőlegesen arányosak
a volumenekkel)

ami a cserearányok kerekén 11 %-os romlását eredményezte. Ez önmagában 4,6 %-kal csökkentette a felhasználható hazai eredetű nemzeti jövedelmet.

A cserearányromlás, bár nem egyforma mértékű, de általános jellegű. A legrohamosabb a fejlődő országcsoporthal szemben: 36,3 %-os. Sorrendben ezt követi a KGST-n kívüli szocialista országok viszonylata 17,1 %-os, majd a fejlett tőkéseké 11,9 %-os romlással. A legkisebb mértékű a nemzeti munka leértékelődése a KGST forgalomban, 1974-ben még mindössze 4,5 %-os, ám itt figyelembe kell venni, hogy 1975-től kezdve a "csuszóárbázis" növeli mértékét. Az évtized utolsó éveire, azonos export- és importszerkezet, valamint főviszonylati megoszlást tekintve a nemzeti munka 18-20 %-os leértékelődésével lehet számolni.

A devalváció mértéke a KGST-országok között eddig Magyarország esetében a legnagyobb. Bulgária árvesztéségei 10, Csehszlovákiáé 11 %-kal kisebbek. Egyedül az NDK szenvedett el a miénkéhez hasonló veszteségeket: a világpiacra megjelenő munkája 10 %-kal értékelődött le átlagosan, ami azonban, tekintettel arra, hogy a külpiaci forgalom az NDK-nak a magyarénál mintegy kétszer nagyobb abszolút teljesítőképességű gazdaságában jóval kisebb részarányt foglal el, mint Magyarországon, a német gazdaság számára összehasonlíthatatlanul kisebb forrásvesztést jelent, mint számunkra.

Fejlesztéspolitikánk első számú feladata választ adni arra, hogyan hozhatók egy nevezőre az elkövetkező másfél évtizedben a világ gazdasági környezet felénk támasztott követelményei és a magyar gazdaság teljesítménye, figyelemmel a természeti és intellektuális adottságokra, a termelőerők kialakult szerkezetére a meglévő munkamegosztási kapcsolatainkra, valamint a népgazdaság fejlődési forrásaira.

E kérdés megválaszolása egyben körvonalazza az exportorientációs kulcsterületeket, meghatározza a fő termelőágak szerepét az exportban és a kooperációban, továbbá körülhatárolja a strukturális behozatali területeket.

A vizsgálatból kijövő eredmény nem egyenlő a fejlesztési politika végeredményével, különösen nem a távlati népgazdasági tervvel. Bármilyen erős is a külgazdasági környezet hatása a magyar gazdaságra, az optimális fejlődésnek csak egyik - igaz, elsőrendűen fontos - tényezőjét jelenti. A fejlesztési politika külgazdasági oldalról való megközelítése pusztán arra mutat rá, hogy milyen hazai

fejlesztési irányzatok kívánatosak ahhoz, hogy a külgazdasági kapcsolataink növekvő pótlólagos fejlődési forrásunkként szolgáljanak.

2. A szelektív fejlesztési politika néhány közgazdasági kérdése

a) Ha szelektív fejlesztési politikáról beszélünk voltaképpen a rendelkezésre álló termelési tényezők rendszerének célirányos módosításáról van szó, azaz (a) a munkaerő eloszlásáról, valamint az aktív lakosság szakmastruktúrájáról; (b) a "tőké" megoszlásáról a különböző termelőtevékenységek között, beleértve ebbe a termelőkapacitásokat, a rendelkezésre álló munkatárgy-tartalékokat, devizát és a felhalmozást; (c) a természeti javakkal való gazdálkodásról és végül (d) a tudományos kutatól, fejlesztői kapacitás elosztásáról a különböző szakmai kultúrák között.

Míndez szerkezeti változásokhoz vezet mind népgazdasági, mind pedig ágazati és vállalati szinten. A gazdasági szerkezet atomjai (szerkezeti elemek) e felfogásban nem egyszerűen az egyes áruk, árucsoportok vagy ágazatok, hanem mindekenelőtt bizonyos természeti, intellektuális és kapacitástényezők olyan kombinációi, amelyek ilyen, vagy olyan termelési végeredményt adhatnak. Ezek a kombinációk - függően a termelési tényezők és a technológia jellegétől - realizálódhatnak viszonylag merev áruösszetételekben, de eredményezhetnek alternatív egymástól igen eltérő jellegű termékeket is.

A szelektív fejlesztési politikának ezért figyelembe kell venni a történelmileg kialakult, vagy kialakítandó sajátos termelési tényező-kombinációk (termelési kultúrák) különböző irányu felhasználásának lehetőségeit is, vagyis kerülni kell a fejlesztési koncepció merev termék- vagy ágazati determináltságát.

b) A termelési szerkezetnek van mennyiségi és minőségi oldala, a struktúrapolitikának mindkettőt egyforma súllyal kell számításba vennie. A kb. 5 millió főnyi aktív lakosság termelőterületek közötti optimális elosztásánál nemcsak fizikai tömegét és szakmastruktúráját kell figyelembe venni, hanem a termelési kultúra hazánkban elért fokozatainak különbözőségét is. Ugyanez vonatkozik a tudományos-technikai fejlesztő kapacitásra, valamint a termelőalapokra is. Amikor a termelési tényezőt teremtő tevékenységeket (általános és szakoktatást, beruhá-

zásokat, licencvásárlást) számításba vesszük, a szerkezetformáló erők között a minőségi tényezőnek mindenképpen prioritást kell biztosítanunk.

Bármelyik termelő, vagy szolgáltatótevékenység művelhető "felső", "közepes", vagy "alsó" fokon.

A "felső" fok alapvető kritériuma az, hogy az illető területeken nemzetközi szempontból is jelentős mértékű, valamint színvonalu hazai ujtótevékenység foly-jék, s az ország által prezentált termékek jelentős része, vagy a termelési ér-ték jelentős hányada (legalább 10-15 %-a) eredeti termék, a felhasznált technoló-giának pedig mintegy 20-25 %-a hazai kifejlesztésű eredeti technológia legyen. A világpiaci értékítélet az ilyen szektorok termékeit extraprofittal tetézve ismeri el.

A "középfok" alapkritériuma az, hogy az illető területeken a hazai szakembe-rek képesek legyenek gyorsan reagálni a külföldi technikai fejlődésre, átvenni és adaptálni azt, illetve kifogástalan minőségben legyártani. A világpiaci értékítélet az ilyen típusu termelőerők által létrehozott termékeket teljes értékű társadalmi munkának ismeri el, azon esetek kivételével, amikor a piac erősen monopo-lizálva van, s a kívülről jövők csak jelentős árengedményekkel juthatnak reali-zálási piahoz.

"Alsó fokon" az a nemzet (vagy ágazat) termel, amely nem végez sem ujtó, sem kellő iramu és színvonalu adaptáló tevékenységet, vagy időben lemarad a fejlesztésekkel, termékeinek minőségi paraméterei gyengék, szállítási fegyelme laza stb. Az ilyen munkát a világpiac leértékeli.

A fejlesztési politika ezek szerint nem állhat meg a prioritást élvező, terme-lőtevékenységek megjelölésénél, valamint a termelésben és exportban képviselen-dő súlyuk megállapításánál, hanem azt is meg kell jelölnie, hogy e területeken a gazdaság milyen minőségi teljesítményt képes elérni.

c) A figyelembe vett struktúra-elemek egymástól nemcsak használati értékük-ben, valamint minőségi jegyeikben különböznek, hanem összetettségi fokukban is. Más a szerkezeti szerepe egy alkatrész, részegység vagy főegység gyártásának, mint az ezekből összeszerelt késztermékekének, termékcsaládának, ismét más a többféle késztermékből álló funkcionális rendszerekének. Minél összetettebb (komplexebb) a termelőfolyamat végeredménye, annál inkább dominálnak a szer-kezet minőségi elemei a mennyiségekkel szemben akkor, amikor az adott tevé-kenység helyét keressük a gazdaság egészében.

A strukturapolitikának ezért egyaránt számolnia kell az egyszerű és a komplex szerkezeti elemek elhelyezésével a gazdaságban.

A magyar népgazdaság továbbfejlesztési lehetőségeinek mérlegelésekor az egyes szerkezeti elemek értékelését hazánk sajátos adottságaiból kiindulva a következőképpen kell elvégezni:

- Előnyben kell részesíteni azon területek fejlesztését, amelyek reálisan feszített követelményeket támasztanak a szakképzett munka felhasználásával szemben, vagyis amelyeknek világpiaci árban nagy az eleven munka részaránya, emellett hazai, vertikális létszámgényességi mutatójuk alacsony. (Ez a követelmény egyben kielégíti az alacsony fajlagos anyag- és állóeszközigényességi követelményt is.)

- Ugyancsak előnyben kell részesíteni azokat a területeket, amelyek versenyképes kapacitásának létrehozásához viszonylag kevés beruházás, s ezen belül még kevesebb építési beruházás szükséges;

- Fejlesztésre alkalmas területek azok is, amelyeknek életgörbéje tartósan emelkedő tendenciájú, s a döntés időszakában életgörbéjük felfelé ívelő szakaszában vannak;

- Kedvező pozíciót kapnak a választáskor azok a szerkezeti elemek, amelyek valamilyen speciális hazai adottság kihasználására, s a világpiaci árban való realizálására alkalmasak;

- Végül - egyébként azonos feltételek mellett - előnyben részesülnek azok a szerkezeti elemek, amelyek rugalmas technológiájuk, vagyis az adott termelési kultúra rövid idő alatt és kevés anyagi befektetéssel átváltható egyik termékfajta termeléséről a másikra.

Az öt tényező együttes számbavétele eleve előtérbe állítja az egyedi és kisso-rozatu gép- és berendezéscépiési kulturákat a tömeggyártással szemben, a finom-vegyipart a nehézvegyiparral szemben, a hazai termelési tradíciók köré épülő, nagy műszaki és rendszertechnikai munkát kívánó komplex termelő- és szolgáltatóegységek előállítására való specializálódást az egyedi termékek tömegexportjával szemben, a minőségi könnyűipart a kommersz tömegáruk termelésével szemben, hazánk klimatikus adottságait maximálisan kihasználó, minőségi élelmiszereket termelő, élelmiszergazdaságot a szétaprózott autarklás, fejletlen termelőeszköz-gyártó és feldolgozóházra támaszkodó mezőgazdasággal szemben.

Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar szervezet-fejlesztési politika szemléletének előterében mindenképpen a minőségi elemeknek kell állniok.

A szerkezeti elemek konkrét számbavételekor a fenti ismérvek "pontokat"²⁾ érnek. A pontok súlyozása az adott időszak preferenciáinak kell, hogy megfeleljen. Az 1977-90-es időszak első felében kivételesen progresszív preferenciaértéket kap a beruházásigény minimalizálása, valamint a rugalmas technológia követelménye. Az előbbi azért, mert a gazdaság anyagi erőinek nagy hányadát köti le a korábban megkezdett beruházások befejezése, valamint a megnövekedett nyersanyag- és energiahordozó-beruházási teher (szénbányák nyitása, erőmű és távvezeték-építés, beruházási hozzájárulások stb.). Az utóbbi pedig azért nagy jelentőségű, mert a főkéis fizetési mérlegdeficit csökkentéséhez a bizonytalan nyugati piac ingadozó követelményeihez való rugalmas alkalmazkodás szükséges. Az időszak második felében viszont egyértelműen előtérbe kell, hogy kerüljön a fajlagos szakképzettség-igény a/-val jelzett tényező, s mellette jelentős szerepet kap az árunak az életgörbe felfelé ívelő szakaszában való tartózkodása, valamint a speciális hazai adottságok kihasználása. Az egyes tényezők előtérbe kerülése azonban csak akkor vezet eredményre, ha nem abszolutizálódnak a többiek rovására.

A szerzett "pontok" végül is a különböző termékrendszerek, gyártási ágak és kiemelt termékek hosszú sorrendjét adják, amelyet kilenc, minőségi jegyeiben egymástól különböző, értékelési csoportba lehet sorolni. (5. sz. tábla.)

a-csoport: A legtöbb "pontot" azok a tevékenységek érik el, amelyekben a hazai termelési tényezők egyértelműen a legoptimálisabban kombinálódnak össze, tehát

- európai mércével mérve is jelentős ujtóbázissal rendelkezünk, a gyártás színvonala kiváló, a külpiacokon elérhető versenyképesség zömét nem a hazai, viszonylag alacsony bérszínvonal biztosítja, hanem a magas termelékenység, a termékek magas műszaki paraméterei, esetleg a "magyar specialitás"-voltuk; az adott terület minden műszaki és gyártási méret-követelményt kielégítő fejlesztése belefér anyagi lehetőségeink kereteibe;

²⁾ A "pontozást" itt nem a szó szoros értelmében értem, hanem kizárólag a szelekciós gondolatmenet módszertanának érzékeltetése végett. Minden mechanikus pontozás amugy is igen alapos logikai korrekcióra szorulna.

A szelekciós folyamat eredményének elvi sémája

Szerkezeti elemek					
importra orien- tált felhaszná- lási területek szektorok	import-ori- entált szek- torok	belföldi piacra orientált szektorok	Ellátási és technoló- giai rendszerek	Gyártási ágak	Kiemelt termékesoportok, termékek
			a		
			b		
			c		
			d		
			e		
			f		
			g ¹		
			g ²		
			h		

- ezek a termékek (illetve az adott műszaki kultúrával megtermelhető termék-skála egésze) a hazai és világpiaci szükségletek fejlődésének dinamikus tarto-mányába esnek, a prognózisok sem jeleznek hanyatlást: jó áron, bármely pia-con értékesíthetők.

b-csoport: a következő csoport értéke csak annyival alacsonyabb az előzőnél, hogy

- nem rendelkezünk hazai, ütőképes ujtóbázissal, az adott terület szakemberei és technikai felszereltsége azonban alkalmasak a külföldi ujtótevékenység gyors és kifogástalan hazai átültetésére;
- a termékek az életgörbének nem a kezdeti, hanem inkább a "delelő" szakaszán foglalnak helyet;
- versenyképességükben már érezhető - de még nem döntő - szerepet játszik a hazai bérszínvonal relatív olcsósága.

Mindkét csoport termékei a "három piacos" kategóriába tartoznak, tehát elvi-leg itthon, szocialista és tőkés relációban egyaránt, különösebb nehézség nélkül, teljes áron (ill. "kemény" áruként) értékesíthetők.

c-csoport: a harmadik csoport termékei hazai ujtó- és adaptáló tevékenységet

tartalmaznak, ennek színvonala azonban még nem éri el a nyugati, és a "pénzes" fejlődő piacok követelményeit és/vagy nincs reményünk arra, hogy az erősen védett, vagy monopolizált nyugati piacokra betörhessünk velük.

Szocialista és egyes fejlődő relációkban azonban keresett, "kemény" termékeknek számítanak és ezen a piacon a termelésükre fordított költségek teljes elismerést kapnak.

Mindhárom csoportot export-orientáltan célszerű fejleszteni, ami annyit jelent, hogy az ország exportra való kibocsátása 3-4-szeresen meghaladhatja a hazai piac felvevőképességének sokévi átlagát. Az export-orientált fejlesztés nem jelenti azt, hogy e területeken a kutatás, fejlesztés és gyártás területén az ország nem veszi igénybe a nemzetközi kooperáció és specializáció adta lehetőségeket: az import intermediér termék felhasználás elérheti az összes közbelső felhasználás 20-30 %-át, az import végtermék felhasználás pedig a hazai végső felhasználás 10-20 %-át.

d-csoport: a negyedik csoportba azok a szerkezeti elemek kerülnek, amelyek színvonalukat tekintve egyenlőek a c-csoporttal, fejlesztésüket azonban inkább belpiaci szempontok indokolják. A termelés legalább 4/5-e belföldön kel el, az exportképesség mintegy felét a hazai munkaerő viszonylag alacsony bére indokolja.

e-csoport: az ötödik csoport a nemzetközi áruforgalomra szervileg alkalmatlan ("helyi ipar" jellegű) területeket foglalja magába, vagy az olyan szerkezeti komponenseket, amelyeket a hazai munkaerő teljes foglalkoztatása, esetleg még nem leírt berendezések "elhasználása", importmegtakarítás, vagy egyéb más okok miatt fenn kell tartanunk.

f-csoport: a hatodik csoportot úgy lehet felfogni, mint a negyedik (d) "fonákját": olyan szerkezeti elemeket foglal magában, amelyek a népgazdasági struktúrában visszaszorulóban vannak, de az adott időszak alatt még nem küszöbölhetők ki teljesen. E csoport megítélésénél az ellátási szempontok mellett az importpolitikának van döntő jelentősége. A kiegészítő nettó import itt elérheti a hazai végső fogyasztás 1/3-át is.

A d-e-f-csoportok belpiaci orientációju területek, ennek ellenére igen kiterjedt külkapcsolatokkal kell számolnunk: a csoportokon belül a "választékcseré"-jellegű forgalom elérheti a hazai felhasználás 1/3-át, a d-csoportnak enyhe ak-

tívumképző, az f-csoportnak enyhe passzívumképző szerepe van. Azt, hogy a három csoport együttes egyenlege aktív legyen-e vagy passzív, a konjunkturahelyzet és az ország devizaegyenlege dönti el évről-évre.

g_1 és g_2 -csoportok: ezek a helyettesíthetetlen import komponenseket tartalmazzák: a g_1 a természeti, a g_2 a fejlettségi korlátok által determinált termékköröket foglalja magában. A csoport a magyar gazdaság egyensúlya szempontjából döntő.

h-csoport: azokat a helyettesíthető import-komponenseket tartalmazzák, amelyeknek termeléséről a népgazdaság már lemondott, vagy pedig amelyekről a tárgyalt időszakban készül lemondani. A szerkezeti elemeknek ez a köre hosszú távon tágul, a szelektív strukturapolitika legalábbis megköveteli e sor tágulását, feltéve, ha a fejlesztési elképzelések kellőképpen figyelembe veszik a szerkezettel kapcsolatos minőségi követelményeket.

A g- és h-csoport a népgazdasági felhasználási szerkezet import-orientált területel, ami nem zárja ki azt, hogy valamelyes hazai termelés is legyen, azt azonban kimondja, hogy a hazai felhasználás jelentős részét külföldről szerez-
zük be.

J. M. Gvisiani - G. K. Popov:

AZ IRÁNYÍTÁSELMÉLET ÚJABB EREDMÉNYEI A SZOVJETUNIÓBAN¹⁾

A szocialista tervgazdálkodás hatékonyságának növelése érdekében igen fontos az irányítási problémák kutatása. Az elmúlt években a Szovjetunióban kiterjedt kutatások folytak e területen. A munka elsősorban a következő fő területekre koncentrálódott: az irányítási problémák tanulmányozása

- az alapvető társadalomtudományok - a politikai gazdaságtan, a filozófia, a tudományos kommunizmus elméletének - keretében;
- az egyes szaktudományok - az ipargazdaságtan, a pénzügytan, a statisztika, a gazdasági kibernetika stb. - keretében;
- az irányítás integrált elméletének részeként.

Jelen tanulmány ez utóbbi területtel - az irányítás integrált elméletével - foglalkozik. Ennek keretében elsősorban azokra az aktuális problémákra összpontosított, amelyek ebben az évtizedben kerültek az érdeklődés középpontjába, s mellőzi a korábbi időszakokra vonatkozó történelmi visszatekintést.

A 60-as évek végén és a kora 70-es években a szocialista termelés irányításával foglalkozó kutatások előrehaladása új irányítás-elméleti koncepció kialakítását eredményezte a Szovjetunióban. Ez tükröződik a szocialista termelés irányítása tudományos szervezésének elméletével foglalkozó első (1966) és második (1972) Össz-szövetségi Konferenciák ajánlásaiban. Ezek az ajánlások ugyanis kifejezetten hangsúlyozták a szocialista termelés irányításának integrált jellegét.

Az integráció gondolata számos más publikációban is felbukkant. Ezek a legkülönbözőbb nézőpontokból közelítették meg, támasztották alá az irányítás integrált jellegét. Csaknem lehetetlennek tűnik valamennyi szempont bemutatása. A megközelítések azonban - fő ismérvek alapján - négy csoportba sorolhatók:

1. Az irányítás elméletét mint különböző irányítási nézőpontok kombinációját

¹⁾ A szerzőknek a Fontainebleau-ban - 1975. május 13-15. között - tartott nemzetközi konferencián elhangzott előadását az "European Contributions to Organization Theory" c. (edited by Geert Hofstede and M. Sam Kassem 1976. Van Gorcum, The Netherlands) kötetben megjelent szöveg alapján közöljük. A magyar nyelvű közléshez történő szíves hozzájárulásukért mind a szerzőknek, mind a kiadónak ezúton is köszönetet mondunk.

(vagy inkább rendszerét) értelmezik. Ebben az ún. "nézőpont" szerinti megközelítésben a különböző, például gazdasági, jogi, társadalmi vagy lélektani szempontok együttes figyelembevételére törekszenek.

2. Az Irányítás elméletét különböző jellemzők összességének tekintik, amely jellemzők alapvetően két csoportba sorolhatók: az első csoportba tartoznak azok, amelyek valamennyi irányítási rendszer ismérével, míg a másodikba a speciális jellemzők kerülnek. A közös csoportot leggyakrabban a kibernetikai jellemzőkkel, a speciális csoportot pedig a szocialista rendszer jellemző ismérével azonosítják. Ebből következik, hogy azok, akik ezt a megközelítést elfogadják valójában egy általános és egy speciális irányítási elméletet különböztetnek meg.

3. Mások az irányítás elméletét az irányítás összetevőinek elemzésére építik (nézőpontok, vagy pedig jellemzők szerint) és funkcionális vagy problématerületeket különböztetnek meg. Ez a megközelítés rendszerbe foglalja és szintetizálja az előbbi két megközelítési módot; ugyanakkor új problémákat is felvet, ugyanis meg kell határozni, hogy az irányítást milyen funkcionális vagy probléma-összetevők alkotják.

4. Az irányítási kérdéseket olyan szintetikus integrált rendszerként vizsgálják, amely egyrészt magába foglalja a megelőző három megközelítést, másrészt figyelemmel van az elemek kölcsönös összefüggéseire is. Ez a megközelítési mód képviseli az irányításelméletben a rendszerszemléletű koncepciót.

A továbbiakban rátérünk e négy megközelítési mód részletesebb bemutatására.

1. A "nézőpontok" szerinti megközelítés

A szocialista termelés irányításának tudományos szervezése elméleteiről rendezett 1966-os első Össz-szövetségi Konferencián alapvetően a "nézőpontok" szerinti megközelítés érvényesült. A konferencia három - gazdasági, jogi és szervezési - szekcióra oszlott. Ily módon az irányítás komplex témakörét a tudományok elfogadott elhatárolásának megfelelően osztották fel.

E megközelítés előnye a viszonylag könnyű anyaggyűjtésben rejlik. A tudósok számára általában vonzó feladatot jelent a különböző tudományterületek-irányítási problémákkal kapcsolatos-anyagainak összegyűjtése és kollégáknak megvitatásra

történő előterjesztése. Nyilvánvalóan a kutatás korai szakaszában nem is beszélhetünk más megközelítésről. Ennek ellenére a nézőpontok szerinti megközelítésnek hátrányai is vannak. Ez a módszer elsősorban a problémák összegyűjtésére, nem pedig elemzésére alkalmas. Az egyes nézőpontok hangsúlyozása csak hézagossá képet nyújt az irányítás összetett problémaköréről, ezért önmagában e megközelítés nyilvánvalóan nem elégséges a problémák és összefüggések mélyebb feltárásához.

E megközelítés speciális problémája annak eldöntése, hogy milyen szempontokat célszerű figyelembe venni az elemzésekénél. 1972-ben, az Irányítási problémákkal foglalkozó II. Össz-szövetségi Konferencián a jogi szekciót egy másik - az irányítás társadalmi problémáival foglalkozó - szekcióval helyettesítették. Ugyanakkor a pszichológusok, akik jelentős szerepet játszottak, mind az 1966-os, mind pedig az 1972-es konferencián, nem kaptak külön szekciót.

Egy másik nehézsége ennek a megközelítésnek abban rejlik, hogy különböző a tudósok véleménye abban a kérdésben, hogy hogyan bontsák tovább az említett nézőpontokat. Így például a közgazdasági nézőpont lebontható politikai gazdaságtanira, ágazati gazdaságtanra, stb. A helyzetet nehezíti, hogy a tudományok differenciálódása igen előrehaladt, és valamennyi tartalmaz az irányítás szempontjából fontos mondanivalót.

Általános egyetértés alakult ki a szakemberek között abban, hogy a társadalmi és lélektani problémák külön nézőpontot igényelnek az irányításelméletben. Az ilyen jellegű problémák kutatása már eddig is nagyon értékes információkkal szolgált. Mások a társadalmi összetevőket társadalmi-politikai problémákra, speciális szociológiai problémákra és a népgazdaság pártirányításának problémáira bontják. Véleményünk szerint a nézőpontok ilyen részletezése is hozzájárulhat a szocialista termelés irányításának minél hatékonyabb kutatásához.

Az irányítás szervezési problémái általában szintén külön nézőpontot képeznek, s a hangsúly ekkor az irányítás szervezeti kérdéseire kerül. Ahol a jogi problémák képeznek külön nézőpontot, a szocialista termelés irányításának jogi problémái kerülnek előtérbe.

Az egyes kiválasztott nézőpontokon belül megoszlanak a vélemények arról, hogy mely alapelveket kell elsősorban figyelembe venni. Vegyük például a politikai gazdaságtant. Számos közgazdász véleménye szerint a szocialista termelés irányi-

tásának a szocialista termelési viszonyok egyik legfőbb elemére: a tulajdonviszonyokra kell összpontosítani. Mások viszont úgy gondolják, hogy különös hangsúlyt kell helyezni a szocializmus objektív gazdasági törvényeinek alkalmazási mechanizmusára. Megint mások a tervszerű és arányos fejlődés törvényére fordítják figyelmüket. Egyes tudósok úgy gondolják, hogy az irányításnak a gazdasági érdekek köré kell fonódnia. És végül ismét mások az irányítási viszonyokat a termelési viszonyok részeként fogják fel, s ennek megfelelően a termelési viszonyok helyének meghatározására töreksenek.

A jogi nézőpontra belül sem találunk egységes álláspontot. Egyesek a jogi problémákat a gazdasági törvényekkel, míg mások az adminisztratív törvényekkel azonosítják; ismét mások a törvényeknél is szélesebb területet kívánnak átfogni. A társadalmi és lélektani nézőpontra belül is igen különböző helyekre kerül a fő hangsúly. Az egyetértés ilyen jellegű hiánya csak kisebb problémát jelent. Valójában új tudományágak kifejlődése idején természetesnek tekinthető.

Egyes esetekben problémát jelent az is, hogy túl-, vagy aláértékelik valamely nézőpont szerepét (gyakran fordul ez elő például a pszichológiai problémák esetében), más nézőpontokat viszont teljes mértékben figyelmen kívül hagynak. Ezen túlmenően, gyakran találkozhatunk az átfedés problémájával is. Pl. az "irányítás gazdasági problémái" kérdéskör nagy része beletartozik a "gazdasági törvények" témakörébe. Ez nem tekinthető jelentős problémának, ugyanis a tudományok határterületein bizonyos fokú átfedés elkerülhetetlen.

A nézőpontok szerinti megközelítésnek azonban van néhány olyan korlátja is, amelyek nem leküzdhetőek, mivel lényegi részét képezik e módszernek. Elsőként a nézőpontok elvont jellegét említhetjük. A valóságban a gazdasági problémák nem léteznek például jogi problémák nélkül. Csak elméletben lehetséges az irányítás integrált jelenségét nézőpontokra osztani, a gyakorlatban erre nincs mód. A konkrét irányítási feladatok nagyobb része - akár az irányítási célok meghatározása, vagy az irányítási szervezet kialakítása - komplex természetű. Ezért az irányítást nézőpontok egyszerű kombinációjaként tárgyalni annyit jelent, mint elveszíteni a kapcsolatot a valósággal. A nézőpontok szerinti megközelítésnek ez a hiányossága nem küzdhető le.

Másodszor, tegyük fel, hogy az irányítás valamennyi nézőpontját figyelembe

tudjuk venni, ekkor is megoldásra vár még a nézőpontok kölcsönös összefüggéseinek problémája.

Felmerül a kérdés, melyik nézőpont befolyásolja a többit? Általában a politikai nézőponté a vezető szerep, de ezt gazdasági tényezők határozzák meg, és mindkettő a szocialista gazdaság társadalmisított termelési rendszerének keretein belül hat. A nézőpontok szintetizálásának általános problémája a speciális tudományterületre szakosodott tudósokat többnyire nem érdekli, és általában meg is haladja lehetőségeiket. Ily módon a kölcsönös összefüggések figyelmen kívül hagyása mintegy logikus következménye a komplex jelenségek elvont nézőpontokra történő felosztásának.

Végül egy harmadik korlátozó tényező. A nézőpontok szerinti megközelítés esetén mindig nehéz meghuzni a választóvonalat a pszichológia és az irányítás lélektani nézőpontja között. További nehézség, hogy a témával foglalkozó eddigi publikációk gyakran a legnagyobb súlyt a tudományág általános problémáira helyezik, míg az irányítási nézőpontokat csak kiegészítésként tárgyalják. PL előfordul, hogy az a tanulmány, amelynek a politikai gazdaságtan irányítási nézőpontjait kellene elemeznie, végül is a politikai gazdaságtan egyes vitatott problémáiról szóló értekezés lesz.

2. A "jellemzők" szerinti megközelítés

A szocialista termelés irányításelméletének második fő megközelítési módja azáltal kísérli meg leküzdeni a nézőpontok szerinti megközelítés korlátait (a nézőpontok elszigetelődését), hogy az irányítást az általános és specifikus jellemzők kombinációjaként fogja fel.

Általános szinten például a kibernetikusok azokat a jellemzőket vizsgálják, amelyek a vezérlési folyamatok valamennyi típusában - a természetben, a műszaki folyamatokban, a társadalomban - egyaránt megtalálhatók és amelyek közül az irányítás egy részt képez. A praxeológusok azokat a jellemzőket tanulmányozzák, amelyek valamennyi emberi tevékenységben megtalálhatók stb. Az általános jellemzőknek a specifikus szempontoktól történő megkülönböztetése kétségtelenül haladó gondolat volt. Az általános jellemzők számos irányítási formára érvényesek,

míg a specifikusak csak valamely különös típusra jellemzőek. Kezdetben úgy gondolták, hogy az általános jellemzők azonosak a kibernetika közös törvényeivel. Később világossá vált, hogy léteznek más általános jellemzők is, amelyek az irányítás egyes kategóriáira jellemzőek, de más kategóriákra már nem. Például egyes jellemzők megtalálhatók a termelésirányítás valamennyi rendszerében és komponensében, bármely társadalmi rendszerben, míg mások a termelésirányítás - különböző társadalmi rendszerekhez kapcsolódó - specifikus jellemzői. Amennyiben sikerül azonosítanunk ezeket a jellemzőket, az általános és speciális jellemzők kombinációját jelentő irányítási koncepció fejlettebbnek tekinthető, mint a nézőpontok szerinti megközelítés.

Maradjunk továbbra is termelésirányítási példánknál. Első lépésként meg kell határoznunk az általános és a specifikus jellemzők valamennyi szintjét. A szocialista termelésirányítás a különböző szinteken a következő közös jellemzőkkel rendelkezik:

- a legáltalánosabb szinten: a vezérlési folyamatok valamennyi típusa a természetben, a műszaki folyamatokban és a társadalomban;
- valamivel kevésbé általános szinten: valamennyi emberi irányítási tevékenységben;
- a következő kevésbé általános szinten: az emberek által létrehozott szervezetek irányításának valamennyi típusánál;
- még kevésbé általános szinten: a termelés irányításának valamennyi típusa, tekintet nélkül a gazdasági rendszerre.

A speciális jellemzők közül azok a legfontosabbak, amelyek a szocialista termelési mód lényegét tükrözik vissza, s ezáltal megkülönböztetik a termelés szocialista irányítását a termelés irányításának más társadalmi rendszerekben érvényesülő típusaitól. E jellemzők főbb elemei a következők:

1. kapcsolatuk a társadalom szocialista irányításával, tekintettel arra, hogy a termelés a társadalom részét képezi;
2. kapcsolatuk a szocialista állami irányítással, tekintettel arra, hogy a szocialista rendszerben az állam a legfőbb hatóság a termelés irányításában;
3. visszatükrözi az irányítás tárgyának, a szocialista termelésnek, lényeges és specifikus jellemvonásait.

A jellemzők szerinti megközelítés legfőbb hiányossága az, hogy az irányítást

különböző jellemzők csoportjára osztja fel. A valóságban az irányítás többet jelent, mint jellemzők összességét. Ezek nem csupán egymás mellett léteznek, hanem különböző módokon hatnak is egymásra. Ezeknek az "irányítási keresztmetszeteknek" a szintézise további tulajdonságok meglétét feltételezi. Ezért az irányítás definíciója nem lenne tökéletes, ha egyedül a jellemzők szerinti megközelítést használnánk, tekintet nélkül arra, hogy mennyire pontosan mérjük fel az általános jellemzők szerepét, és mennyire ismerjük el a specifikus jellemzők hatását. A jellemzők szerinti megközelítés tehát - mint a matematikusok mondják - szükséges, de nem elégséges a szocialista termelés irányítási problémáinak reális elemzéséhez.

3. Az "összetevők" szerinti megközelítés

Az előzőekben bemutatott - nézőpontok és jellemzők szerinti - megközelítések egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy jobban megértsük az irányítás komplex és integrált természetét, de ugyanakkor számos korláttal is rendelkeznek. Az ezekből adódó problémák megoldására irányul egy további megközelítés, az ún. összetevők szerinti módszer. E megközelítés kiinduló lépésében a következő fő kérdésekre kívánnak választ kapni:

1. Milyen összetevőkből állnak az irányítási tevékenységek?
2. Milyen módon ismerhetjük fel minden egyes komponens komplex és integrált természetét?

Az irányítási tevékenység összetevői vagy funkciók, vagy pedig problématerületek (tudományágak) alapján választhatók ki. Az előbbi kritérium alkalmazása esetén az irányítást a különböző funkciók összességének tekintjük. Ez a megközelítés több - speciális irányítási funkcióval foglalkozó - publikációban is visszatükröződik, így például a könyveléssel, tervezéssel, ellenőrzéssel és a gazdasági egységek irányításával foglalkozó munkákban. Az irányítási funkciók azonosítása és elemzése mérföldkövet jelentett a termelés irányításának tudományos megalapozásához vezető uton. Henry Fayol és Frederick W. Taylor ilyen irányú munkássága számos további "tudományos irányítási" koncepció kialakulásához vezetett.

A funkcionális megközelítés szerepe igen fontos, azonban mégsem hisszük, hogy az irányítás tudományos elemzésének szükségszerűen a funkcionális szempontok kutatásával kell kezdődnie. A funkcionális megközelítés azonban elősegítette a különböző konkrét irányítási tevékenységek megjavítását. Megmutatta például a motiváció szerepét. A funkcionális megközelítés leglátványosabb hozzájárulása az irányításelmélet gazdagításához abból állt, hogy objektív alapokat szolgáltatott a termelési egységek és az iparágak irányítási strukturájának meghatározásához.

Ugyanakkor a funkcionális megközelítés hívei is számos problémába ütköztek. Ez elsősorban abból adódott, hogy a korábbi funkcionális elemzések kevés figyelmet szenteltek az irányítási tevékenység tartalmának és céljának. A figyelem a funkciók azonosítására és ezek szervezeti szempontjaira összpontosult, ami a tartalom rovására ment. Az egyes irányítási funkciók meghatározása többnyire még ma sem tükrözi vissza ezek komplex természetét. Ily módon például a tervezési szakemberek nem szentelnek megfelelő figyelmet a jogi problémáknak, a motivációval foglalkozó szakemberek pedig túl nagy súlyt helyeznek a lélektani tényezőkre.

Azok a korai kezdeményezések, amelyek az irányítási jellemzők különböző funkciók szerinti csoportosítására irányultak, nem vezettek eredményre. Más próbálkozások megkísérelték a funkcionális megközelítést "felhigítani" egy problémátípusu osztályozással, de ez egyre több új funkció - például az ellátás, a pénzügyek, a minőség, a szocialista munkaverseny, a műszaki ellenőrzés stb. - figyelembevételéhez vezetett. Egyre nagyobb számú funkciót határoztak meg és a közöttük fennálló kapcsolatok egyre bizonytalanabbá váltak. Eredetileg a funkciók meghatározásának az volt a célja, hogy megkülönböztessék egymástól az irányítás független szféráit vagy szakaszait. A valóságban kiderült, hogy a funkciók gyakran átfedik egymást: például a tervezési funkció kiterjed az ellátásra, a szocialista munkaverseny funkciója az összes többi funkciót érinti stb. Eltűnt az a szilárdság, amelyet azáltal értek el, hogy a funkciókat az irányítás közvetlen szakaszainak tekintették és csak olyan ingató alap maradt, amelyre az irányítási strukturát felépíteni már nehéz volt.

A funkcionális megközelítés emellett olyan helyzeteket is eredményezett, amelyekben egyes funkciók önálló életre keltek. Az elszigeteltség ugyanis független-

séghez vezethet, a funkcionális célok önállósulnak, azaz például nem a könyvelés szolgálja az irányítást, hanem fordítva. Valamennyi funkció - a túlhaladottak - képviselői is védelmezik létjogosultságukat és gyakran olyan tevékenységeket folytatnak, amelyek haszontalanok, sőt károsak lehetnek a sikeres irányítás szempontjából. Több személyzetre és erőforrásra törekszenek, és ezt oly módon használgatják fel, hogy a jövőben szintén megkapják azokat. Ennek eredményeként általános tendencia a funkciók számának növekedése.

Emellett az irányításnak van néhány olyan jelensége is, amelyet a funkcionális megközelítés segítségével nem lehet megmagyarázni. Jó példa erre a tervezés területén előállt helyzet. A hagyományos szemlélet a tervezést, az irányítás azon szakaszának tekintti, amelyet megelőz a célok kitűzésének funkciója és követ a szervezés és a végrehajtás funkciója. Mélyrehatóbb elemzések azonban megmutatják, hogy a tervezési funkció az irányítási célkitűzések ismeretén kívül a munkaerő, a szervezet, a módszerek, az indítékok ismeretét is megköveteli, mivel a tervezés a teljes rendszerre irányul. Ez azt jelenti, hogy a tervezési funkció lépésről-lépésre (logikus sorrendben) történő végrehajtása a teljes irányítási rendszer figyelembevételét igényli és ezáltal a tervezési funkció megszűnik különálló szakasz lenni. További kérdés, amiről még vitatkozni lehet, a terminológia. A tervezés szűkebb értelemben - az irányítási tevékenység sorrendjének egyetlen szakaszaként - történő meghatározása a funkciók értelmezésének összehozásához vezetett. Hiányzott ugyanis a tervezés egyik szakasza: magának az irányítási rendszernek a tervezése.

A funkcionális megközelítés hívei azzal az alapvető kérdéssel kerültek szembe, hogy hogyan osztályozzák az irányítási funkciókat? Például tételezzük fel, hogy "a munkaerő és a bérek tervezése" és az "anyagellátás" a független funkciók státuszát kapják. (A valóságban nem maga az anyagellátás, hanem csak ennek irányítása tekinthető irányítási funkciónak.) Felmerül a kérdés: milyen módon kezeljük azok munkájának szervezését, akik az anyagellátásban dolgoznak? Ez vajon az anyagellátási funkció része, vagy pedig a munkaszervezési funkcióé, és miért? Egyik verzió sem következetesen logikus: vagy az anyagellátás irányításához nem tartozik a munka szervezése, vagy létezik munkaszervezés, amely mindenhol érvényesül - kivéve az anyagellátási tevékenységet.

Természetesen el lehetne készíteni az irányítási funkciók valamely logikusabb

osztályozását, az irányítást azonban már felosztották funkciókra és így nem maradt számunkra valamilyen funkción túli megfigyelési pont. Hasonlóképpen nem lehetséges felosztani az irányítási funkciókat egyetlen - például könyvelési, tervezési stb. - funkció szempontjából. Itt ellentmondással állunk szemben: vagy az irányítást teljes mértékben funkciók alkotják és nincs olyan szempont, amely szerint osztályozhatnánk; vagy pedig létezik ilyen szempont, de ez azt vonja maga után, hogy az irányításnak van egy "szupra-funkcionális", funkció feletti területe.

A funkcionális közelítés az irányítás sok részterületéről hasznos monográfiákat eredményezett. Tekintettel azonban arra, hogy az irányítási funkcióknak ki-elégítő, ellentmondásoktól mentes osztályozása nem áll rendelkezésre, nincs összefoglaló jellegű irányítási kézikönyvünk. A funkcionális megközelítésnek nem sikerült a teljes irányítási rendszer elméletévé válnia, bár az irányítás egyes fontos problémáinak jobb megértéséhez jelentős mértékben hozzájárult.

Felismerve az irányítási rendszer funkciókra történő felosztásának hiányosságait, különböző tudósok - mint említettük - egy másik összetevők szerinti megközelítést is alkalmaztak, az összetevőket nem funkciók, hanem problématerületek vagy tudományágak szerint jelölték ki. Az irányítási problémák tudományos szervezésének szakértői például olyan problématerületeket azonosítottak, mint a munkahelyek elrendezése, vagy a felelősség megosztása stb. Mások a munkaerő, a műszaki fejlesztés, vagy az irányítási szervezet összetevőire irányították figyelmüket. Ismét mások a kvantitatív módszerek alkalmazását, az új műszaki vívmányok bevezetését, a bürokrácia kiküszöbölését, a demokratizálást és számos egyéb területet vizsgáltak. Az irányítással foglalkozó II. Össz-szövetségi Konferencián ez a nem-funkcionális összetevők szerinti megközelítés két szekció (az irányító apparátus és munkájának szervezése, a műszaki haladás irányítása) létrejöttét eredményezte.

A nem-funkcionális összetevők szerinti megközelítés pozitív szerepe abban áll, hogy az elemzést nem elvont nézőpontokra, illetőleg jellemzőkre, hanem teljesen konkrét, specifikus irányítási problémákra alapozza. Sajnos e módszer alkalmazói is gyakran elkövetik azt a hibát, hogy a vizsgált összetevőknek csak egyik vagy másik aspektusát veszik figyelembe. A tervezési funkció elemzésekor például vizsgálják a gazdasági vagy jogi problémákat, de sokszor figyelmen kívül hagyják a társadalmi tervezést. A nem-funkcionális összetevők szerinti megközelítés má-

sik korlátja a rendszerezés hiánya. Amennyiben nem világos, hogy valamely összetevő hogyan illeszkedik a teljes irányítási rendszerbe, igen nehéz e tényezőt teljes mélységében elemezni. Például a könyvelési rendszert és a számítógépek alkalmazását érintő értékes javaslatokat gyakran figyelmen kívül hagyják, mert olyan erők hatnak ezzel szemben, amelyek szintén az irányítás összetevői, de létezésükről eddig még nem tudtunk, vagy nem vettük figyelembe azokat.

Most vizsgáljuk meg, hogyan kezelik az irányítási összetevők (funkciók vagy problématerületek) komplex és integrált természetét. A korábban tárgyalt megközelítési módok esetében ezt nézőpontok, vagy jellemzők (általános és specifikus) kombinációjának segítségével magyarázzák. Az első esetben a teljes irányítási rendszer valamennyi nézőpontja elméletileg utalhat bármelyik összetevőre. A gyakorlatban azonban nem ez a helyzet. Felmerül a kérdés: akkor melyik nézőpont a helyes? Továbbá, amennyiben egy összetevő különböző nézőpontokból jellemezhető, milyen ezek kölcsönhatásának mechanizmusa? Vajon a gazdasági nézőpont mindig vezető szerepet játszik-e, vagy vannak olyan irányítási összetevők, amelyeknél például az információs szempont a legfontosabb? Az általános és specifikus jellemzők szerinti összetevő-elemzés esetén viszont az nem egyértelmű, hogy ezeket minden egyes összetevőnél meg kell-e határozni, valamint, hogy milyen módon kell kombinálni őket, és milyen kölcsönhatásban állnak egymással.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bár az összetevők szerinti megközelítés jelentősen hozzájárult az irányításelmélet továbbfejlesztéséhez, bizonyos mértékben nélkülözi a rendszerezést.

4. A rendszer-szemléletű megközelítés

A Szovjetunióban az irányítás kérdéseivel foglalkozó számos újabb publikáció (Afanaszjev, 1974; Kuznyecov és Kozlova, 1970; Gvislani, 1972; Afanaszjev, 1973; Popov, 1974; Kamenyicer, 1971) a következő feltételezéseken alapszik:

- valamennyi irányítási összetevő komplex természetű,
- az összetevők egy rendszer részét,
- a rendszer az összetevők szintetikus integrációja.

A fenti szempontok az irányításelmélet negyedik megközelítési módját jelentik.

E módszert az integráció, a rendszer és a szintézis fogalmai jellemzik. Az ezzel a megközelítéssel kapcsolatos kutatások különösen az irányítási problémák szintetikus jellegének vizsgálata területén hoztak már eddig is komoly eredményeket.

A módszer azon a feltételezésen nyugszik, hogy a nézőpontok olyan hierarchiájával állunk szemben, ahol a gazdasági nézőpont viszi a vezető szerepet. A jogi nézőpont függ ettől, de ugyanakkor befolyásolja a gazdasági nézőpontot is stb. Feltételezi, hogy az általános és specifikus jellemzők nem egyformán fontosak, a specifikus jellemzők fontosabbak. Hasonlóképpen feltételezi, hogy a nézőpontok és a jellemzők kölcsönös egymásra hatása az irányítási összetevők új dimenziójának kialakulását eredményezi. A szintetikus integráció feltételezése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az irányítási jelenségek olyan komplexek, hogy az irányítás művészetnek vagy alkotó tevékenységnek tekinthető.

A további kutatások megkísérelték meghatározni, hogy milyen szinteken - vállalati, iparági vagy regionális szinten - célszerű vizsgálni az irányítási problémákat. Mivel a szocialista társadalomban valamennyi helyi gazdasági egység/rendszer része egy nagyobb rendszernek - a népgazdaságnak - egy iparág, egy vállalat, egy köztársaság, vagy egy regionális rendszer irányítási problémáit csak népgazdasági szinten érthetjük meg teljes mértékben. Másképp az elemzés még az integráció és a rendszerszemlélet követelményeinek messzemenő figyelembevétele esetén sem lesz teljes. Ezért elsőbbséget kell biztosítanunk a teljes társadalmi termelés irányítási problémáinak.

Az irányításcsémélet rendszer-szemléletű megközelítése megkísérli meghatározni az irányítási rendszer összetevőit, valamint ezek kölcsönös összefüggéseit. Ennek alapján az irányítási rendszer következő felépítése írható fel:

I. Az irányítás mechanizmusa

- általános jellemzők,
- célkitűzések és funkciók,
- alapelvek és módszerek,
- az irányítás mint struktúra és mint folyamat.

II. Az irányítási rendszer struktúrája

- irányítási struktúra,
- irányítási egységek,

- személyzet,
- technika.

III. Az irányítási rendszer funkcionálása

- az irányítási folyamat: tartalom, szervezet és információ,
- az irányítás technológiája és az irányítási tevékenység szervezése,
- döntéshozatal és a kvantitatív módszerek alkalmazása,
- adatfeldolgozó rendszerek.

IV. Az irányítási rendszer fejlesztése

- az irányítás ráfordításai és az irányítás hatékonysága,
- az irányítás-fejlesztési tevékenység szervezése,
- az irányítási rendszer fejlesztésének perspektívái.

A szovjet irodalomban az irányítási összetevők azonosítására és rendszerezésére más változatokat is találhatunk, de ezek mindegyike rendelkezik egy közös jellegzetességgel: az irányítást rendszernek és nem összetevők egyszerű kombinációjának tekintik.

A szocialista termelés irányításának az utóbbi évek során kidolgozott szintetikus-integrált, rendszerszemléletű megközelítése a következő eredmények elérését tette lehetővé:

- elősegítette valamennyi irányítással foglalkozó tudományterület - különösen az irányítás általános elméletének - fejlődését;
- a kutatási tevékenység szervezése területén hozzájárult a fontosabb kutatási területek meghatározásához és a kutatás megalapozottabb tervezéséhez, valamint új kutatóintézetek létrehozásához stb.;
- a szakképzés területén lehetővé tette az irányításelmélet - tudományos alapon nyugvó - általános tantervének kialakítását, s ilyen tanfolyamok indítását;
- a gyakorlatban is elősegítette az irányítás tökéletesítését és a szervezetek korszerűsítését, az SzKP által kitűzött gazdasági feladatok megoldását.

Dr. Gerle György

KÖRNYEZETVÉDELEM ÉS IPARFEJLESZTÉS¹⁾

A "környezetvédelem" elsődleges célja önmagunk, társadalmunk és utódaink egészségének, munkaképességének, fennmaradásának és az életük egyre jobb minőségének biztosítása. Környezetünk megóvása a szennyeződésektől a rongálódásoktól, a természeti kincsek veszélyes mérvű kiaknázásától mindehhez csak eszköz.

A "környezetvédelem" tulajdonképpen a fenti elsődleges cél eléréséhez szükséges környezeti feladatok összességének a népszerű - de a hivatalos szóhasználatban is elfogadott - elnevezése. Így a továbbiakban is feltételesen azt használjuk gyűjtőfogalomként, beleértve a tervszerű környezetfejlesztés (környezetépítés, környezetalakítás) feladatait is.

A környezetvédelem terén meg kell különböztetnünk egymástól az introvert és az extravert emissziókat. Az előbbiek a forrás (pl. ipari vagy szolgáltató üzem, jármű, lakóépület) belsejében, illetve annak területén dolgozó vagy rendszeresen ott tartózkodó személyekre, tárgyakra, míg az utóbbiak a létesítmény területén kívül eső térségekre, az ottani személyekre, javakra hatnak. Az introvert és az extravert emissziók minőségük és mennyiségük szempontjából jelentősen eltérhetnek egymástól.

A környezeti ártalmakat előidéző emissziók, illetve az emissziókat előidéző tevékenységek, jelenségek főbb fajtái a következők:

- különböző eredetű és fajtájú sugárzások;
- légszennyezések: szilárd (por, korom, pernye típusu) vagy cseppfolyós halmazállapotú (főként gőz jellegű), gáznemű, továbbá káros organizmusokat tartalmazó vagy kedvezőtlen hőmérsékletű anyagok;
- talajszennyezések, területkárosítások: üzemi és háztartási, illetve településgazdasági eredetű szemét, hulladék, salak vagy a szennyezett levegőből és vízből eredő maradékok; a mezőgazdaságban helytelenül használt kemikáliák, hibás öntözési módszerek; szakszerűtlen talaj- és terepmunkák;

¹⁾ Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának megbízásából készített tanulmány alapján.

- kedvezőtlen terület-felhasználási és beépítési módok, vízelvezetések;
- egyes káros növény- és állatfajok elterjesztése, elterjedésük türése, hasznos élőlények kipusztítása, illetve kipusztulásuk eltérése stb.;
- zajhatások (káros mértékű vagy minőségű hanghatások), rezgések, rengések előidézése;
- balesetveszélyes eszközök alkalmazása, balesetveszélyes helyzetek létrehozása, türése;
- a helyi mikroklíma kedvezőtlen megváltoztatása; a természetes ökológiai kapcsolatok, folyamatok akadályozása (főként helytelen beépítés);
- stresszorok, káros pszichés ingerek (pl. kellemetlen szagok, a veszélyes közlekedési helyzetekből eredő állandó feszültség, a "partner" agresszív magatartása stb.);
- káros természeti (meteorológiai, geofizikai, hidrológiai stb.) eredetű hatások, ideértve az agresszív szándékkal mesterségesen előidézett káros "természeti" hatásokat is.

A források többsége a különböző fajtájú emissziók egész sorát bocsátja ki, amelyek az intermedier közegeken áthaladva nagymértékben módosulnak, amíg az imisszió helyére érkeznek. Ugyanígy az imisszió helyén különböző forrásokból eredő emissziók hatnak, mégpedig együttesen, egymás hatását rendszerint fokozva. Így a környezetvédelem feladatainak meghatározásához a teljes hatásláncolatok és az imisszió helyén bekövetkező egymásrahatás (szinergia) átfogó vizsgálata szükséges.

A környezeti problémák egységes rendszert alkotnak, amelyekben belül a különböző hatások - az emissziók okozótól az imissziókat elszenvedő emberig - összefüggő láncolatokat képeznek. Ezeknek a hatásláncolatoknak rendszerint csak egy-egy közbenső szakasza halad át a különböző intermedier közegeken. Sőt, e láncolatokra nem is az egyik, vagy a másik intermedier közeg a legjellemzőbb, hiszen e láncolatok általában több közvetítő közegen áthaladva fejtik ki hatásukat. A háztartási és ipari hulladék pl. először a talajra kerül és azt, valamint a levegőt is szennyezi, majd a csapadékkal a talajvizbe jut, amely az élő vízfolyásokba viszi; vagyis e hulladék négy különböző intermedier közegben jelenik meg. Nem logikus tehát az a gyakorlat, amely - részben az intermedier közegek (pl. víz, levegő, talaj) szerint csoportosított - "ágazatok" keretel között igyekszik

megoldani a környezetvédelem problémáit. Ily módon ugyanis - érthetően - előfordul, hogy például a "vízvédelem" ürügyén elégetnek olyan anyagokat, amelyek ennek folytán a levegőt szennyezik. Várható tehát, hogy a környezetvédelem részterületel a jövőben egységes rendszerre integrálódnak, amelyen belül azonban a "környezetvédelmi ágazatoknak" is megmaradnak egyes sajátos feladatai. Ezekkel itt most nem foglalkozunk, minthogy ismertetésük meghaladja ennek a cikknek a célkitűzéseit.

Környezetvédelmi szempontok az iparfejlesztésben

A környezetvédelem és az iparfejlesztés kapcsolatát vizsgálva korántsem elégséges az idetartozó kérdések elemzését kizárólag az ipar és a környezet viszonyára korlátozni. Az ipar környezeti vonatkozásaira például hat a mezőgazdaság és a környezet viszonya is. Az agrotechnikában alkalmazott kemikáliák káros hatásai ugyan közvetlenül a mezőgazdaságból eredő környezeti ártalmak formájában jelentkeznek, ezek a kemikáliák azonban ipari termékek, és így minőségük, tulajdonságaik értékelése visszahat az iparfejlesztésre, illetve az iparpolitikára is. A mezőgazdasági termékstruktúra folyamatos változása az agrotechnikai kemikáliák strukturájának a változását is követeli, ami azonban nemcsak a mezőgazdaság környezeti ártalmaiban, hanem az ipar által előidézett víz- és légszennyezés terén, valamint az ipari hulladékok minőségében és mennyiségében is előidézhet változásokat.

Igy tehát a környezetvédelem követelményei által felvetett szempontok és feladatok szükségszerűen a teljes környezet és az arra befolyást gyakorló, valamint az általa befolyásolt minden tényező vizsgálatát igénylik. Ezek mindegyike - vagy legalábbis döntő többségük - közvetlenül vagy közvetve hat az iparral szemben támasztott követelményekre, vagy/és az ipar hatékony fejlesztésére és funkcióira. Hiszen környezetvédelmi szempontból az ipar nemcsak extraverit és introvert emissziók forrása, hanem külső eredetű (exogén) imissziók recipiense is.

A bevezetőben felsorolt környezeti ártalmakat előidéző források, másrészt az azok által kibocsátott emissziók káros hatásai ellen - az iparfejlesztés keretei között - a legátfogóbban értelmezett "környezetvédelem" három fejlettségi fokozatának megfelelően kell küzdenünk:

a) A már meglévő ártalmas környezeti hatásokat meg kell szüntetni, illetve megfelelő mértékben csökkenteni kell

- a források emittáló szerepének megszüntetése (csökkentése) és/vagy
- a káros emissziók továbbjutásának, feldusulásának, kedvezőtlen interferenciájának stb. megakadályozása (csökkentése) és/vagy
- az imisszió (recepció) káros mértékének elhárítása (csökkentése) és/vagy
- a recipiens (az ember, a természeti kincsek, az élővilág egyéb elemei) ellenállóképességének, környezetállóságának növelése útján.

b) A létrehozandó új források (műszaki, elhelyezésbeli, működtetésbeli) megoldásánál - "optimális" mértékben - biztosítani kell a káros hatású emissziók keletkezésének megelőzését.

c) Az új forrásokat oly módon kell létrehozni, hogy azok hozzájáruljanak a tervszerűen meghatározott (vagyis megtervezett) távlati környezeti viszonyok kialakulásához.

Ezeket a szempontokat irányadónak kell tekinteni (alulról felfelé haladva) a legkisebb termelő üzemi alkatrész műszaki megoldásától kezdődően a teljes ipari struktúra meghatározásáig. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minden műszaki megoldás - és így azok összessége is - számos változatban alakítható ki. Ezek a változatok műszaki célszerűségük, gazdaságosságuk és egyben környezeti hatásuk, illetve környezetállóságuk szempontjából általában eltérnek egymástól. Ezért a korábbi "gazdasági-műszaki optimum" helyett ma már a "gazdasági-műszaki-környezeti optimum" megközelítésére kell törekednünk. Ez utóbbinak a megállapítását megnehezíti, hogy a "gazdasági-műszaki" optimum nem mindig (sőt, gyakrabban nem) esik egybe a "környezeti"-vel. Az ellentétes kölcsönhatások szintetikus értékelését egyelőre még akadályozza, hogy az érték-kategóriában mérlegelhető gazdasági-műszaki ismérvekkel szemben a környezeti ismérvek egy része (az egészségügyi, közérzeti hatások stb.) csak szubjektív értékítélet alapján mérlegelhető. (Ennek a problémának a tudományos tisztázatlansága okozza a legnagyobb nehézséget a környezeti kutatások és tevékenységek megalapozásában.) E "komplex optimum" összetevői adekvát módon való értékelésének elérésig a környezeti követelményeket "conditio sine qua non"-nak kell tekintenünk, amelyek "optimális" kielégítése mellett kell variálnunk a gazdasági-műszaki tényezőket. Ennek hiányá-

ban az emberben, az élővilág más elemeiben, az ember javaiban, a természeti kincsekben - a károkat előídező forráshoz képest idegen ágazatokban, sőt a forrás működési időszakához képest hosszabb-rövidebb távlatban is - keletkeznek olyan károk, amelyek vagy már jóvá nem tehetők, vagy pedig a jóvátételükhöz szükséges ráfordítások általában egyre nagyobb mértékben meghaladják a környezetvédelem terén elért "megtakarítások" értékét.

Fenti elv érvényesítése az iparfejlesztés terén főként az alábbi szakaszokban, illetve funkciókban szükséges:

- az ipari termékszerkezet (összetétel, minőség, mennyiség) meghatározása,
- az ipar területi szerkezetének (az üzemek, üzemi együttesek telepítési rendszerének) meghatározása,
- az egyes konkrét üzemek termékstruktúrájának, telepítésének, műszaki megoldásának (technológiai rendszerének, berendezéseinek, járulékos létesítményeinek, elrendezésének, építési megoldásának) meghatározása,
- a megvalósítás kivitelezési módjának meghatározása,
- az üzem szervezeti rendszerének meghatározása,
- az üzemeltetés módjának (a termelésnek és a járulékos folyamatoknak, az üzem fenntartásának, karbantartásának) irányítása,
- az üzem fejlesztése, bővítése, rekonstrukciója, termékszerkezetének módosítása,
- a tervezésben, a megvalósításban, az üzemeltetésben résztvevő közvetlen és irányító dolgozók "környezetbarát" szemléletének, "környezeti etikájának" kialakítása, továbbá anyagi érdekeltiségüknek a környezet védelmére való orientálása.

A következők néhány - a tapasztalatok szerint különösen fontos - szempontra hívják fel a figyelmet.

A munkahelyi környezet megfelelő színvonalának kialakítása átfogóbb követelmény, mint az un. munkavédelmi követelmény kielégítése. A jó munkahelyi környezetet biztosító térhatás, berendezés, "szindinamika", esztétikai színvonal, kellemes mikroklíma (hőmérséklet, szellőzés, világítás, zajszint, stb.), élő (főként növényi) elemek jelenléte, viszonylagos kényelem stb. alkotják a szükséges keretet. E keretek között kell érvényesíteni az un. munkavédelem követelményeit. Igen problematikus a munkafolyamatnak, mint környezeti elemnek a helyes megoldása.

A rendszeresen egy-egy azonos részműveletre korlátozódó tevékenység (pl. futószalag mellett), továbbá a hermetikusan elzárt vezénylőfülkékben csak műszerek és egyszerű szabályozó eszközök (nyomógombok, fogantyúk stb.) útján fennálló kapcsolat a technológiai folyamattal, környezetélettani szempontból még vizsgálatra szorul. Számos kutató ezeknek káros idegrendszeri következményeket tulajdonít.

A technológiák fejlődésében kedvező irányzatot képviselnek a "hulladékmentes" (illetve pontosabban: "hulladékszegény") termelési rendszerek. E téren azonban még nem kielégítő az igénybe vett nyersanyagok maximális - egyre nagyobb részben az adott rendeltetésen kívül eső célokat is szolgáló - hasznosítása (pl. kohósalak hasznosítása a cementgyártásban, faipari hulladék hasznosítása a "műfa"-elemek előállításában). Teljesen hulladékmentes megoldásokkal ezirőlszerint nem számolhatunk. Ezzel szemben egyre nagyobb problémákat okoz a már nem hasznosítható hulladékokkal való gazdálkodás tervszerűtlensége. Ez az egyik igen jelentős ipari környezeti ártalom-forrás. Környezeti szempontból általában még nem kielégítő a vízzel és az energiahordozókkal való gazdálkodás optimális megoldásának megközelítése sem.

Az üzemeltetés terén környezeti szempontból igen fontos a mindenkori összhang az üzem tervezett műszaki kapacitása és a tényleges teljesítésének mértéke között. A gyakran előforduló "tulforszírozás" aránytalan mértékben növeli a káros emissziókat. Gyakran tapasztaljuk ezt például a cementgyártásnál, továbbá a vaskohászatban, valamint a vegyipar számos ágazatában. Hasonlóan gyakori, hogy a káros emissziók kibocsátásának korlátozását szolgáló berendezések "szűk keresztmetszetet" alkotnak, vagy pedig üzemeltetésük, karbantartásuk szakszerűtlen. Rendkívül fontos az üzemek szervezetének és működési-irányítási rendszerének minősége a környezetvédelmi vonatkozásban fennálló felelősség szempontjából. A műszaki fejlődés irányának megfelelően a felelőtlenségből eredő veszélyhelyzetek (haváriák) egyre súlyosabbak lesznek. Ebben a vonatkozásban az üzemek hírszolgálati eszközeinek, automatikáinak veszélyelhárítási szerepe egyre jelentősebb. Ezeknek a hírszolgálati automatikus rendszernek ma már általában nemcsak egy-egy üzem területére kell kiterjedniük; hanem átfogó módon teljes ipari körzetekre, beleértve azok lakóterületeit, sőt a szükséghez képest tágabb környezetüket is (monitoring system stb.). A környezetvédelmi - szervezeti és

technikai - rendszerek fejlődésének lemaradása az üzemek általános műszaki fejlődéséhez képest, lényegében az "erkölcsi kopás" sajátos, ujszerű formája.

Ipari termékeink minőségi kritériumai között is egyre jelentősebb azok "környezeti színvonala". Ez mind a termék környezeti ártalmat előldéző sajátosságai, mind pedig a környezeti ártalmakkal szemben való ellenállóképessége ("környezet-állósága") vonatkozásában egyre nagyobb figyelmet igényel. A termék kedvezőtlen környezeti sajátosságai - elsősorban a világpiacon, de a hazai piacon is - egyre inkább csökkentik az értékesítés lehetőségeit. (Igy például a környezeti ártalmak előldézése szempontjából különösen jellemző gépipari termékeink zajossága, a háztartási gépektől és épületgépészeti berendezésektől kezdve egészen az autóbuszokig, hátrányos helyzetet idéz elő a külföldi piacokon. Hasonló a helyzet például a korrózió elleni védelem céljából alkalmazott felületi mázolásoknál, többek között a hajóiparban.)

Mind az ipar területi szerkezetének általános fejlesztése, mind pedig egyes konkrét üzemek telepítése (ill. adott helyen való fejlesztése) céljára alkalmas "környezeti kapacitások" (a környezetnek egyre újabb ártalmas hatások veszélytelen befogadására való alkalmassága) fokozatosan csökkennek. Ezért a "telepítési alkalmasság" alakulásának állandó, országos méretű megfigyelésére és nyilvántartására (a telepítés szempontjából minden lényeges környezeti tényezőre kiterjedő "területi adatbank"-ra) van szükség.

Egyre erőteljesebben bontakozik ki az igénybe vett, felhasznált, károsított, "minőségi ujratermelést" igénylő természeti kincsek (viz, levegő, talaj, telepítési terület) érték-kategóriában való mérlegelésének szükségessége, az "ujratermeléshez", vagy valamilyen módon való helyettesítéshez, szükséges ráfordítások fedezetét is tartalmazó mértékben.

A környezetvédelem gazdasági vonatkozásai

A környezettel kapcsolatban felmerülő közgazdasági problémák főként az ipar elsődlegesen "rendeltetésre orientált", másodlagosan pedig annak "gazdaságosságra orientált" jellegéből fakadnak. A gazdaság ugyanis ez idő szerint még elsődlegesen azt követeli meg az ipartól, hogy az ipari termékek terén fennálló elő-

relátható-előírányzott szükségleteket megfelelő mennyiségben és minőségben állítsa elő, és mind adminisztratív uton, mind pedig gazdasági ösztönzés útján elsődlegesen erre készíti az ipart. A gazdaság jelenlegi második követelménye, hogy az ipar ezt a rendeltetését gazdaságilag a leghatékonyabb módon - vagyis a termelési eredmény és az e célra felhasznált ráfordítások legkedvezőbb aránya mellett - teljesítse. Ezt is ugyancsak adminisztratív, valamint gazdasági ösztönző eszközökkel segíti elő. A környezetélettani (humánökológiai) követelmények kielégítése sorrendben a harmadik helyre szorult, és a társadalom adminisztratív, valamint gazdasági eszközeinek alkalmazása is általában ezt a sorrendet tükrözi. Jelen - átmenetinek tekinthető - korszakban lép csak egyre erősebben előtérbe a környezeti követelmények szerepe. Egyenlőre azonban szocialista iparpolitikánkban még nem jutottunk el a három alapkövetelmény megfelelő súlyozásáig.

Ezzel kapcsolatban természetesen azt is meg kell mondanunk, hogy még nem állnak rendelkezésünkre tudományosan megalapozott ismérvek és módszerek a "megfelelő súlyarányok" egyértelmű és vitathatatlan meghatározásához. Így az arányok egyenlőre még nagy részben a "szubjektív erőviszonyok" alapján alakulnak, de ebben már (érthetően és érezhetően) egyre nagyobb a környezeti ártalmak felismerésén alapuló "társadalmi nyomás" szerepe. Ennek következtében egyre erősebb mind az adminisztratív nyomás, mind pedig a gazdasági ösztönzés a környezeti követelmények kielégítésére. A konkrét esetek elemzése azonban arra mutat, hogy általában még most is sokkal nagyobb a társadalom (illetve a társadalmat képviselő szervek) "áldozatkészsége" a beruházások és a termelés ráfordításai, valamint azok gazdasági hatékonyságának biztosítása során, mint a környezeti követelmények kielégítésével kapcsolatban.

Ennek a jelenségnek legfőbb oka, hogy a közfelfogásból általában még hiányzik - a "gazdasági hatékonyságot" is magába foglaló, de annál sokkal átfogóbb, az "élet minőségének", az emberiség hosszú távu "tulélésének" biztosítására irányuló - "társadalmi hatékonyság" fogalmának megfelelő értelmezése. Egyébként ez még tudományosan kellőképpen meg nem fogalmazott kategória. Így egyenlőre csak különböző megközelítéseivel operálhatunk. Ezt pedig a mérlegelések során kisebb nyomattékkal veszik figyelembe, mint - a csak rövidebb távlatu és korlátozottabb eredményeket biztosító - termelési értéket és termelékenységét.

Bár egyes - igen jelentős - esetekben a termelési eredmény, annak számos

gazdasági és környezetvédelmi követelménye azonos technikai megoldások útján elégíthető ki (pl. a hőerőművek termelési eredményeit és a termelt energia önköltségét javítják a jobb hatásfokkal működő tüzelőberendezések, ugyanakkor pedig csökkentik a termelt energia egységére eső légszennyezését is), általában azonban a környezetvédelmi követelmények kielégítése mind beruházási, mind pedig üzemeltetési többletráfordításokat igényel.

Ez idáig - különböző források különböző esetekre és ágazatokra, vonatkozóan - 3-30 %-os többletráfordításokról tesznek említést; feltételezhető azonban, hogy ha a szükséges "ráfordítások" között figyelembe vesszük az igénybe vett, felhasznált, elfoglalt, elszennyezett víz, levegő, talaj és terület, valamint egyéb természeti kincsek "megfelelő minőségben való ujratermeléséhez vagy pótlásához szükséges" - de egyenlőre még el nem számolt - társadalmi munkát is, akkor a közölt adatok megnövekedhetnek. (Ezek a "ráfordítás-tartozások" majd csak a későbbiekben fogják csökkenteni nemzeti jövedelmünket, amikor a védelmi intézkedések már nem lesznek többé elodázhatók.)

Ennek a problémának a nyomán értelemszerűen vetődik fel az a kérdés, hogy milyen gazdasági következményekkel járhat végső fokon a környezet szennyeződése, ami az eddigi tapasztalatok szerint emelkedő - sőt, gyorsuló ütemben emelkedő - tendenciát mutat, és ennek következtében növekednek - mégpedig ugyancsak gyorsuló ütemben - a humánökológiai szempontból kívánatos (elviselhető) környezet fenntartásához ("ujratermeléséhez") szükséges ráfordítások. Ez természetesen globális kérdés, amelyben az egész földi környezet - a bioszféra - minőségének védelméről van szó, hiszen például az óceánok és a tengerek, a magaslégkör (a sztratoszféra) elszennyeződése, életfenntartó kapacitásának, illetve az élethez szükséges tulajdonságainak csökkenése, hazánk területére hasonlóan káros hatással lesz, mint a közvetlenebbül érintett emittáló ipari koncentrációk körzeteire, vagy a tengermenti országokéra. De globális abból a szempontból is, hogy a hazánkat közvetlenül nem érintő "demográfiai robbanás", a ma még világsszerte jellemző harci cselekmények, a "fogyasztói társadalom"-nak az átlagosat sokszorosan meghaladó szerepe a környezet romlásában stb. közvetve ugyancsak hatással vannak a mi környezetünkre is. Tehát bizonyos vonatkozásokban általános érvényűek azok az összefüggések, amelyeket a Római Klub tett - és tesz még folyamatosan - vizsgálat tárgyává.

Fenntartva tehát, hogy szocialista szemléletünkkel nem fogadhatjuk el az álta-

luk közzétett következtetéseket, a vizsgálatokban megállapított összefüggések és tendenciák jelentős hányadát figyelembe kell vennünk. Ezen belül pedig viszonylag szoros korreláció áll fenn az ipari termelés növekedése és a környezetromlás fokozódása között. Ezt gazdasági értelmezésben úgy foghatjuk fel, hogy szoros korreláció áll fenn a termelés növekedése és a környezet védelméhez ("ujratermeléséhez") szükséges ráfordítások mértéke között. Fennáll tehát - de meggyőző vizsgálat ezt még nem igazolta - egy olyan "spirálnak" a lehetősége, amelyben termelésünk értékének egyre nagyobb hányadát kell környezetvédelemre (a környezet "ujratermelésére") fordítanunk. Ez a jelenség szükségszerűen növeli a termeléshez szükséges társadalmi munka mennyiségét, vagyis az árak emelkedését motiváló "inflációs" jellegű folyamat.

Ugy is felfoghatjuk ezt a jelenséget, hogy a termelés növekedésével egyre több ágazatban és egyre nagyobb mértékben csökken a termelékenység "tényleges" értéke, amelynek "névleges" értékét - az előzők alapján - csökkenteni kell az előidézett környezeti károk, vagy az azok elhárításához szükséges ráfordítások fajlagos (a termék egységére vetithető) értékével. Ily módon a mai módszereinkkel számított "névleges" termelékenység olyan "tényleges" értékre oszkenhet, amely már kétségessé teszi egyes bevezetni, vagy bővíteni szándékozott termelési ágak hatékonyságát.

Alaposan meg kell tehát vizsgálnunk annak a lehetőségét, hogy milyen módon tudjuk a mi sajátos szocialista feltételeink között elkerülni e végzetes "spirál" kialakulását. Ezt a vizsgálatot jelentős mértékben nehezíti a gazdaság- és szociálpolitikai okokból torzított árrendszerünk és a termelés önköltségének számítási módszere, amely az extravert emissziók következményeit egyáltalában nem szerepelteti. Félreértések elkerülése végett: számos pozitív "környezetbarát" tendencia is megfigyelhető, így például egyre több város légszennyezésének csökkentése, számos vízfolyás, tó, tengerből vízminőségének javítása. Ezek azonban egyelőre még nem biztosítják, hogy a globális egyenleg pozitív (vagyis "környezetbarát") legyen.

Visszatérve globális problémáinkról az egyes üzemek szintjére, abban az esetben is, ha csak a környezetvédelmi követelmények kielégítésének mindenkorl "közvetlen" ráfordításával számolunk, az a "környezetellenes" gazdasági helyzet áll elő, hogy a vállalat, amely e követelményeket mind a beruházások, mind pe-

dig az üzemeltetés során kielégíti, drágábban termel (magasabb az amortizációja és az önköltsége is), és így a piacon versenyképtelenné válik azzal a vállalattal szemben, amely e követelményeket nem elégíti ki. Ezért a legújabb szabályozási rendszerünk - egyelőre még csak a víz és a levegő szennyezése esetén - olyan mértékű progresszív bírságolást vezetett be, amely viszonylag rövid időn - általában 3-5 éven - belül eléri a normákban előírt környezetvédelmi követelmények kielégítéséhez szükséges ráfordításokat. Számos fontos ipari üzem ebből eredő gazdasági nehézségeinek elkerülése érdekében azonban egyelőre még igen sok kivételt engedünk meg.

A környezetvédelmi ráfordításoknál még a - humánökológiai, illetve társadalmi következmények nélkül megállapítható - gazdasági hatékonyságnak (vagyis az elhárított gazdasági jellegű környezeti károk nagyságának, és az e célra eszközölt környezetvédelmi ráfordítások arányának) a mérlegelése is jelentős nehézségekbe ütközik. Az extraverit ipari emissziók ugyanis olyan távoli területeken, más ágazatokban és annyira szinergikus módon idéznek elő káros következményeket, hogy azok nagyrészt jelenlegi ismereteinkkel csak igen közvetett úton és nem is mindig bizonyítható módon tudjuk a forrásra visszavezetni. Így például a korrózió és a porátalmak növekedésének más ágazatokban továbbgyűrűző hatása - például a különböző tulajdonban lévő ingatlanok rongálódása, a termelési érték csökkenése, a különböző megbetegedések miatt kieső munkaidő, a táppénzek és gyógykezelési költségek stb. - közvetlen "oknyomozás" útján csak az esetek egy részében állapíthatók meg. Így az egyedi esetek gazdasági hatékonysági vizsgálata csak részleges eredményre vezethet. Ezért lehetőleg nagyobb - környezeti szempontból területi egységként kezelhető - körzetekre ki kellene dolgozni a "környezeti kapcsolatok mérlegét", amelyben minden ráfordítás és minden "kibocsátás" (vagyis megszüntetett környezeti kár) együttesen mérlegelhető. Ilyen mérleg esetén az egyedileg megállapított károk és az egyedileg eszközölt ráfordításoknak az egy-egy konkrét mérlegre gyakorolt gazdasági hatása igen fontos jellemző lehet.

Végző fokon azonban az emissziók területi eloszlása és az imissziók szinergikus keletkezése a károk teljes mértékű értékelését általában csak népgazdasági szinten teszi lehetővé, hiszen mind a levegő, mind pedig a vízfolyások mozgása útján az országos - sőt a nemzetközi - hatások is mindenütt jelentős szerepet töltenek be a környezet minőségének alakulásában. Ezért a megfele-

lő gazdasági értékelés alapja csak "a környezeti kapcsolatok országos mérlege" lehet, amelynek tartalmaznia kell a külföldi eredetű inputokat és a külföld felé irányuló outputokat is. Az ipari üzemek - mint források és mint recipiensek - a mérleg megfelelő soraiban illetve oszlopaiban szerepelnének. Ilyen mérlegek kidolgozására és alkalmazására még nem vagyunk felkészülve, de mint elméleti lehetőség, fontos szempontokat ad a környezetvédelem gazdasági vonatkozásainak megítéléséhez.

Az előbbieken vázolt bizonytalanságot fokozza annak a problémának a megoldatlansága is, hogy vajon elméletileg kinek kell viselnie valamely ipari üzem által folyamatosan előidézett környezeti károk gazdasági következményeit. A legáltalánosabb felfogás szerint: annak az üzemnek (vállalatnak), amely azokat előidézte. A vállalat azonban ezt kétfajta úton "viheti tovább". Vagy megemeli a termék árát olyan mértékben, hogy az fedezetet nyújtson e következmények viselésére - akkor a károk gazdasági terheit a fogyasztók (általában a társadalom tagjai, mégpedig aránytalan megoszlásban) viselik-, vagy pedig a nyereségből fedezi, akkor pedig az ebben vétlen dolgozók nyereségrészesedése csökken. De azt is meg lehet oldani, hogy az - amugy is társadalmi tulajdonban levő - vállalat helyett az állam közvetlenül biztosítsa a szükséges fedezetet. Ez viszont nem ösztönzi a vállalatot a károkozás megszüntetésére. Ennek a problematikus helyzetnek a jogi szabályozása - megfelelő társadalomtudományi, közgazdasági elemzés alapján - még továbbfejlesztésre szorul.

Fontos jelenség a fejlődés dinamikus hatása a környezetvédelem gazdasági hatékonyságára. A termékek minősége, mennyisége, technológiája, valamint az ezekből eredő környezeti hatások folyamatosan változnak, de ugyancsak folyamatosan változnak a környezetre és a környezeti ártalmakra vonatkozó ismereteink is. Folyamatosan változik gazdasági helyzetünk. Mindezek függvényében folyamatosan változnak a környezetvédelemmel kapcsolatos követelmények, előírások, szankciók, valamint a környezet védelmét szolgáló műszaki megoldások és azok költsége is. Így tehát mindezek szükségszerűen "nyílt" - vagyis a mindenkorinak megfelelően továbbfejleszthető - rendszert alkotnak. A fejlesztés mindenkor "ad hoc" végrehajtása azonban műszaki-gazdasági szempontból igen kedvezőtlen, ezért annak tervszerű előirányozása a lehető leghosszabb távra szükséges, ami sajátos komplex "környezetvédelmi prognosztika" kifejlesztését igényli.

A környezetvédelem ipari-gazdasági problémái között még megoldatlan az ipari telepítés koncentrációjának kérdése. E téren két irányzat áll egymással szemben. Az egyik az ipar területi szerkezetének lehető legnagyobbfokú fellazítását tartja célszerűnek, a környezeti hatások töménységének csökkentése érdekében. Ez azonban növeli a terület-igényt és az ipari kooperáció szállítási költségeit. A másik irányzat a lehető legnagyobbfokú koncentráció gazdasági előnyel mellett érvel. Ez egyúttal lehetővé teszi a (kétségtől sokkal koncentráltabb és így veszélyesebb) emissziók, illetve imissziók ártalmas tartalmának koncentrált eszközökkel és módszerekkel - tehát jobb hatásfokkal és gazdaságosabban - való csökkentését. Ennek a kérdésnek az eldöntése azonban csak az adott terület és ágazat sajátosságainak figyelembevételével - területi-környezeti mérlegek kidolgozása útján - látszik lehetségesnek. Általában minden egyes újabb beruházásnak, bármilyen jellegű körzetbe való telepítése esetén, a környezeti és gazdasági következményeket csak a telepítés által érintett egész területre kiterjedő mérleganalízis segítségével lehet megítélni. Tulajdonképpen a beruházások jóváhagyásakor, vagy a telepítési helyük eldöntésekor, a jövőben kidolgozásra kerülő "környezetvédelmi tanulmány"-nak (amellyel bővebben ennek az írásnak a végén foglalkozom) már tartalmaznia kellene ilyen mérleget. Ez azonban még csak a későbbiekben képzelhető el.

Ide kívánczik a környezet védelmét szolgáló műszaki-megoldási változatok gazdasági szempontból való megítélésének egy saját problémája, amely abból ered, hogy a káros környezeti hatások elleni akciók a következő négy "tartományban" hajthatók végre:

- a) a forrásnál, illetve a forrásban (a káros emisszió létrejöttének megakadályozása, vagy csökkentése);
- b) az intermedier közegben (a transzmisszió és a kedvezőtlen tendenciájú transzformációk létrejöttének akadályozása, illetve csökkentése);
- c) az imisszió helyén (a kedvezőtlen mértékű "töménység", a szinergikus hatások és a receptorba való behatolás létrejöttének megakadályozása, illetve csökkentése);
- d) a receptor környezetállóságának növelése útján.

Ezeknek a változat-típusoknak a pusztán gazdasági mérlegelés alapján való egybevetése társadalmi (humánökológiai) szempontból lényegbevágó hibákra vezethet.

Például, valamely üzem káros zajhatásának a csökkentése sokkal "gazdaságosabb" lehet a dolgozóknak fül dugókkal való ellátása, mint a berendezések zajtalanítása, vagy védőfalakkal való elszigetelése útján. A fül dugó állandó használatának stresszor-hatása azonban egyrészt újabb környezeti ártalmat jelent, másrészt pedig a stresszor-hatás elkerülésére a dolgozók esetleg nem használják a fül dugókat, és a károsodás így is bekövetkezik. De a közvetlen ráfordítás-különbségek vizsgálata nem biztosít megfelelő gazdasági értéktételeket sem, minthogy éppen a kedvezőtlen humánökológiai hatások következtében a társadalmi erők - a dolgozók, a lakosság, a szakszervezet stb. - követeléseivel előbb-utóbb kikényszerítik az eredetileg gazdaságatlanabbnak ítélt (de társadalmilag hatékonyabb) megoldás utólagos megvalósítását (vagy, ha az akkor már nem lehetséges, egy gazdaságatlanabb helyettesítő megoldás létrehozását).

Az eddigiekben az ipart főként mint tényleges és potenciális környezeti ártalom-forrást kezeltük. Egyre növekszik azonban az ipar "környezetbarát" szerepe is, aminek jelentős a közgazdasági vetülete. Az iparnak ugyanis egyre nagyobb hányadrésze lát el (többek között) "környezetbarát" funkciót is. Ide kell sorolnunk elsősorban azokat az ipari vállalatokat, amelyeknek a profiljába beletartozik (esetleg elsődleges rendeltetésük) a környezeti ártalmak elhárítását szolgáló termékek előállítása. Ezek közé a termékek közé tartoznak mindazok, amelyek a környezeti hatások elhárítása (csökkentése) szempontjából eszközölhetnek az előzőekben megjelölt négy "tartomány" bármelyikében szükséges védelmi tevékenység végrehajtásának. Így tehát például mind a forrásnál alkalmazott szűrő-tisztító berendezések, mind az intermediér közegekben alkalmazható szigetelő, elterelő létesítmények, mind az imisszió helyén alkalmazott szűrő, elszívó, közömbösítő eszközök, mind pedig a receptor ellenállását fokozó védőételek, a környezetállóságot fokozó védőmázolások, felületkezelések ide tartoznak.

Ezeknek az ágazatoknak a gazdasági jelentőségét emeli, hogy a kereslet termékek iránt szükségszerűen rohamosan növekszik. E termékek sokfélesége indokoltá teszi a nemzetközi szakosodást (szakosítást), minthogy egy-egy termékfajtából Magyarországon általában kisebb a tényleges és a várható kereslet, mint amennyi a szóban forgó termék gazdaságos előállításához szükséges optimális kapacitás (üzem nagyság). Hazánkban ez idő szerint is igen magas színvonalu szellemi eredmények alapján - igen jó megoldásu szűrő, tisztító, szellőző be-

rendezéseket - állítanak elő igen alacsony műszaki fejlettségű technológiával, tehát gazdaságtalanul. Ezeknek az iparágaknak a hatékony fejlődésében igen nagy a szerepe a nemzetközi versenynek, valamint a nemzetközi kooperáció lehetőségének.

Ide kell sorolnunk továbbá azokat a vállalatokat, amelyek a saját, vagy más üzemekben (de éppúgy általában mindenfajta forrásnál) keletkező, a környezetre ártalmas (szennyező, vagy akár csak a hasznosítás elől területeket feleslegesen elfoglaló stb.) emissziók tartalmát, például a hulladékokat ártalmatlanítják, mennyiségüket, vagy károsító hatásukat csökkentik, esetleg a társadalom számára hasznos terméké alakítják át, illetve ilyen termék előállításánál nyersanyagként használják fel. És végül - legalábbis részlegesen - ide kell sorolnunk mindazokat a vállalatokat (iparcsoportokat, ágazatokat), amelyek a fejlesztés, rekonstrukció során üzeleik környezethez való viszonyát kedvezőbbé alakítják.

Gazdaságossági számítások

Befejezésül röviden a környezetvédelemmel kapcsolatos gazdaságossági számítások problematikájával foglalkozom. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy azoknak a feladatoknak az összetettségéhez és bonyolultságához képest, amelyeket e számítások segítségével kellene megoldanunk, ezek elvileg is, módszertanilag is elmaradtak.

Alulról felfelé haladva, a leggyakoribbak azok a vállalati intern számítások, amelyek kizárólag annak a megállapítására irányulnak, hogy vajon a vállalati gazdasági eredmény (nyereség) szempontjából mi a kedvezőbb: fizetni (és ha igen, meddig?) a környezet szennyezéséért kiróható (kirótt) bírságokat, vagy pedig vállalni a bírság elkerüléséhez szükséges beruházási és üzemeltetési ráfordításokat. Kétségtelen, hogy ez a közérdek védelmére hivatott jogszabályok érvényesülésének alapvető formája a vállalati csoportérdek (a vállalati vezetők, valamint más dolgozók személyi érdekeltsége) szférájában. Ez a mechanizmus azonban eleve feltételezi, hogy a figyelembe vett jogszabályok (és az azokban foglalt normák, határértékek) olyan előzetes - a vállalati intern számításoknál sokkal átfogóbb és tökéletesebb - elemzéseken alapulnak, amelyek biztosítják azt,

hogy betartásuk (betartatásuk) esetén létrejön az ökológiai-ökonómiai szempontból elvileg optimálisnak tekinthető állapot. Ez az előzmény azonban valójában még nem áll fenn. Mind a normatív határértékek, mind pedig a bírságok mértéke csak egyes tapasztalatokra és feltételezésekre támaszkodó becsléseken alapszik. Ezeknek az objektivizálásához és pontosításához szükséges tudományos kutatási eredmények még nem állnak rendelkezésre. Megállapíthatjuk tehát, hogy ezek a számítások - bár kétségkívül a szabályokba foglalt környezetvédelmi követelmények kielégítésére ösztönöznek - még nem ösztönöznek a társadalmi-népgazdasági (ökológiai-ökonómiai) optimum biztosítására.

A legalsó - vállalati - szintről áttérve a legfelső - népgazdasági - szintű ráfordítások számításának vizsgálatára, itt sem kapunk megnyugtató választ a ráfordítások és az eredmények viszonyának, valamint a viszony optimalizálásának kérdésében. A legfőbb nehézséget ezen a szinten is érthetően az objektív számítások megalapozásához szükséges tudományos kutatási eredmények hiánya okozza. Ezen túlmenően azonban még számos szemléleti tisztázatlanság van. A teljességre való törekvés hiánya, az ún. "környezetvédelmi-ágazatok" (a víz-, levegő- és talajvédelem, a csendvédelem, a hulladék-ügy stb.) logikai rendezetlensége, továbbá a népgazdasági ágazatok és a környezetvédelmi feladatok kapcsolatának elmentmondásos szabályozottsága, a központi környezetvédelmi feladatkörrel felruházott szervek és szervezetek elégtelen hatásköre stb. egyelőre még nem teszik lehetővé a teljes környezetvédelmi eredmény-halmaz számbavételét és hatékonyságának vizsgálatát.

Bár a környezetvédelem országos szintű gazdasági tervezése legujabban már szerves része a népgazdasági tervezésnek, (az V. ötéves népgazdasági tervnek "környezetvédelmi" fejezete van), egyelőre még nem áll fenn műszakilag egyértelműen megfogalmazott okozati kapcsolat az előírányzott ráfordítások és az előírányzott (feltételezett) eredmények között. Ennek megfelelően az egyes források megváltoztatása, valamint új, kedvezőbb hatású források létrehozása, az egyes források emisszióinak csökkentését szolgáló, vagy az egyes emissziók terjedését akadályozó, és más hasonló "egyedi" feladatok ráfordításainak összegezeképpen még nem tudjuk kielégítő mértékben megállapítani, hogy azok összességükben milyen pontossággal alkalmasak a célul kitűzött környezeti állapot biztosításához. Még kevésbé azt, hogy az előírányzott környezeti állapot eléréséhez előírányzott

ráfordítások - műszaki feladatok és intézkedések - e célra összességükben optimálisnak tekinthetők-e. Ehhez még ki kell majd dolgoznunk - a korábbiakban említett - "környezeti kapcsolatok mérlegének" módszerét, amihez még jelentős kutatások szükségesek. Ezenkívül a környezetvédelem terén a szorosabban értelmezett gazdasági hatékonysággal szemben már fellép a magasabbrendű "társadalmi hatékonyság" vizsgálatának követelménye, aminek elve és módszertana még kialakulatlan. Pedig ezek alkalmazása már a legegyszerűbb hatékonysági vizsgálatoknál is szükséges volna.

A már ma is egzakt módon és eredményesen alkalmazható gazdaságossági számítási módszereink egyelőre azoknak az eseteknek a megoldására korlátozódnak, amelyekben egyetlen konkrét szennyező forrás emissziójának meghatározott mértékben való csökkentését kívánjuk megvalósítani az adott időben rendelkezésre álló - illetve ezek közül a gazdaságilag leghatékonyabb - műszaki eszközök és módszerek alkalmazásával. Azonban ez a számítási módszer is csak olyan szűkített értelemben tekinthető egzaktnak, hogy az "eredmény" nem több, mint a konkrétan vizsgált emisszió meghatározott mértékű csökkentése - vagyis egy naturálisan mérhető "technikai benefit". Ha azonban érték kategóriában is mérhető eredményeket kívánunk a gazdasági hatékonyság keretében vizsgálni, akkor már csak viszonylag kevés esetben tudjuk megállapítani a vizsgált ráfordítások útján konkrétan elérhető kárcsökkenés mértékét. Egyrészt, még nincs semmiféle elvileg elfogadott módszerünk az okozott környezeti károk legjelentősebb elemeinek - az emberi, illetve a társadalmi károknak: a megbetegedéseknek, az egészséges élettartam megrövidülésének, a rossz közérzetnek, az utódokra átörökölt genetikai szervezeti károsodásoknak stb. - a gazdasági tényezőkkel adekvát módon való mérlegeléséhez. Másrészt azonban, a tudományos kutatások sem szolgáltatnak még minden környezeti ártalom vonatkozásában olyan megállapításokat, amelyek megnyugtatóan tisztázták volna, hogy az egyes hatások különböző minősége és mértéke (intenzitása, tartóssága, gyakorisága stb.) milyen humán következményekkel jár. Harmadsorban pedig, még egyetlen konkrét emissziónál sem tudjuk minden esetben egyértelműen megállapítani, illetve előrejelezni, hogy az intermedier közegek által továbbított és transzformált formái hol, milyen káros hatásokat idéznek elő. Bár az emissziók útjára vonatkozóan ma már mind a levegőben, mind pedig a vízben igen alapos transzmissziós megfigyelési eredmények

és számítási módszerek birtokában vagyunk, mégis egyrészt az intermedier közeg (levegő, víz) sajátos mozgásai és egyéb változásai (hőmérséklet), másrészt az "egyéb" emissziók belépése a vizsgált emisszió "utvonalaiba", és az ezek folytán bekövetkező transzformációk, erősen "zavart" és gyakorta változó imissziós értékeket eredményeznek a környezeti ártalmak keletkezése szempontjából védeni kívánt térségekben.

Mindezek hatásának megfelelő értékelését tovább bonyolítja az adott vizsgálat keretei között még nem figyelhető térségekből (nagyraészt külföldről) érkező "hát-térszennyeződés" szerepe, amely például hazánkban ma már durva átlagban mintegy a felét teszi ki a vizsgált helyeken megfigyelhető imissziós értékeknek. Ily módon a környezeti szennyeződések következményeinek gazdasági mérlegeléséhez a hatások világgrésznyl területen való mozgását és átalakulását kellene rendszeresen figyelemmel kísérni, amire egyelőre még nem vagyunk felkészülve.

Látszólag tovább fokozza a gazdaságossági számításokkal kapcsolatos problémákat az - az egyébként öröndetes - jelenség is, hogy a környezet védelmét szolgáló műszaki megoldások és munkamódszerek jelentős része egyben más hasznos gazdasági célkitűzést is szolgál. Így például a jobb hatásfoku kazánok, hőerőgépek alkalmazása, ezeknek jobb hatásfokkal való üzemeltetése csökkenteli a levegő szennyezését, egyben azonban jelentős energiamegtakarítással is jár; továbbá a feldolgozott nyersanyagok jobb kihasználása éppugy szolgálja az anyagtakarékosságot, mint az ipari hulladékok csökkentését; az üzemi és járművi gépi berendezések zajhatásának csökkentése egyben mérsékli azok kopását és rezgés útján végbemenő rongálódását, stb. Mindez csak látszólagosan növeli a számítások - amugylis eléggé bonyolult - problémáit, ugyanis a nem környezetvédelmi jellegű gazdasági eredmények viszonylag egyszerűen számíthatók.

Igy - bár még nem alakultak ki az ilyen kettős, vagy többszörös cél eléréséhez szükséges ráfordítások, különböző célok szerlnt történő, megosztásának a számítási elvei - ez a probléma minden elméleti megalapozottság nélkül is értelemszerűen áthidalható. A nem környezetvédelmi jellegű célkitűzések terén elért (elérni szándékozott, elérhető) gazdasági eredmények értékét levonjuk a teljes "célhalmaz" eléréséhez szükséges (előlrányzott) ráfordítások értékéből, természetesen megfelelő kamatlábbal "diszkontálva" az egyszeri (a beruházási) és a

folyamatos (üzemeltetési) ráfordításokat, valamint az ugyancsak folyamatos megtakarításokat.

A környezetvédelemmel kapcsolatos gazdaságossági számítások kialakítására irányuló kutatásokat általában világszerte - legalábbis az iparilag fejlett országokban és most már hazánkban is - meg fogják gyorsítani a beruházások környezetvédelmi szempontból való engedélyezésének előírásával. Ezek, általában minden - környezeti szempontból jelentős - beruházás hatósági jellegű műszaki-gazdasági felülvizsgálatával egyidejűleg, kötelezővé teszik a beruházás (előírányozható) környezeti hatásainak feltárását, felülvizsgálatát és a szükséges környezetvédelmi intézkedések, illetve megoldások elrendelését és ellenőrzését.

A múlt évben alkotott környezetvédelmi törvényünk végrehajtásaként (többek között) most van folyamatban a beruházások engedélyezésével kapcsolatos környezetvédelmi felülvizsgálat, valamint az ehhez szükséges tanulmány kidolgozási és jóváhagyási rendjének meghatározása. Az erre vonatkozó szabályok - legalábbis a jelenlegi előkészítő szakaszban kidolgozott javaslat szerint - megkívánják az intézkedések és műszaki megoldások gazdasági szempontból való elemzését is.

Ennek az elemzésnek - a beruházások környezetvédelmi szempontból egymástól eltérő előkészítési szakaszaiban eldöntésre kerülő kérdéseknek megfelelően - differenciált módon kell biztosítani minden egyes szakaszban az ott megítélhető, illetve felülvizsgálandó környezeti következményeket és káros hatásaik elhárítási módozatainak gazdasági hatékonyságát. Ezek szerint általában első szakasznak tekinthető a beruházás létesítését meghatározó gazdasági döntés, másodiknak a beruházás telepítése (helyének kijelölése), harmadiknak pedig a megvalósuló létesítmény műszaki megoldásának és üzemeltetési módjának meghatározása.

E szakaszok kontrollja: a megvalósult és üzemelő létesítmények tényleges környezetvédelmi hatásainak feltárása, valamint az alkalmazott védelmi módszerek és megoldások tényleges hatékonyságának megállapítása, ebből a megfelelő következtetések levonása. Ezek a tevékenységek - a szóbaforgó létesítményekkel kapcsolatban szükséges további intézkedések megállapításán túlmenően - jelentős tapasztalatokat is szolgáltathatnak a további beruházások környezetvédelmi szempontból való előkészítéséhez.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

A SZERVEZŐI RÁTERMETTSÉG VIZSGÁLATA

A szervezői munka egyre fontosabb feladatként jelentkezik a vállalatoknál. A szervezés eredményessége azonban sokszor nem csupán a szervező ismereteln és javaslatai hasznosságán múlik, hanem ezek bevezetésén is. A sikeres, produktív szervező munkához tehát nem elegendő a megszerzett tudás, de még a jó "szervezői" meglátások, elképzelések sem. A tapasztalat - és erről számos félbemaradt szervezés, elfektetett javaslat is árulkodik - azt bizonyítja, hogy az ilyen jellegű munkához speciális képességek is szükségesek.

Az elmúlt évtizedben számos pszichikai vizsgálatot, kutatást végeztek a szervezési képességek feltárására és a szervezői rátermettség megállapítására. E téren elsősorban a vezetés-pszichológia dolgozott ki új megállapításokat. Így például a született vezető és a vezetői tulajdonság elmélete egyaránt a bírálatok keresttüzébe került. Mind többen hajlanak arra, hogy a vezetői képességek fejleszthetők, ezt mindíg az adott konkrét társadalmi körülmények között végzett vezetői gyakorlat alakítja a legjobban. A viták a vezetők kiválasztásának kérdésében még nem jutottak nyugvópontra. Hasonló a helyzet egy speciálisabb, de nagyon összetett munka és készség, a szervezői tevékenység esetében. Ezért érdeklődésre tarthat számot az a Szovjetunióban végzett vizsgálódás¹⁾, amelyet a kutatók a "szervezői készség" tartalmának, meghatározásának közelebbi megismerésére végeztek. A kutatást általában azokra a munkakörökre terjesztették ki, amelyek közvetve, vagy közvetlenül más emberek munkájának irányítását, szervezését, befolyásolását követelik meg. Ennek megfelelően a felméréseket vezetőkre, műszaki dolgozókra is kiterjesztették²⁾.

A kutatók szerint a szervezői képességek értékeléséhez olyan követelményrend-

¹⁾ I. Sz. Mangutov és L. I. Umanszkij: Organizator i organizatorszkaja gyejatel-nosztj. (Izdatyelsztvo Leningradszkovo Univeriszteta. Leningrád, 1975.) c. munkája alapján.

²⁾ Ennek megfelelően a továbbiakban "szervezőkről" e tágabb értelmezésben szólnunk.

szer kidolgozására van szükség, amely a szocialista vállalat "szervezőjével" szemben támasztható követelményeket - a konkrét feladatok, a szervezőtevékenység szintje és jellege, az adott szakember személyisége szerint differenciáltan - tartalmazza. A követelményrendszer kidolgozásának ill. alkalmazásának előfeltétele a "szervezők" munkatevékenységének és személyiségjegyeinek ismerete. A kutatások első része ehhez kapcsolódott; konkrét vizsgálatok eredményei alapján megkísérelték a szervezőtevékenységre alkalmas (ill. alkalmatlan) személyek személyiség-struktúráját kidolgozni.

A kutatások másik része a tevékenység- és személyiségjegyek azon - a külföldi szakirodalomban szélesben alkalmazott - értékelési módszerének elemzését adja, amelyet szaknyelven szakértői minősítésnek neveznek. Ezt indokolja, hogy a szovjet szakirodalomból még hiányzik e módszernek konkrét gazdaságszociológiai vizsgálatokkal alátámasztott elemzése. A kutatók ezt a hiányosságot eredmények közzétételével kívánták pótolni.

A szervezői képességekkel kapcsolatos kutatás jelentős módszertani problémája a "szervezői képességek" fogalmának összetett jellege. A személyiség struktúrájának egyes összetevői kizárólag a tudományos vizsgálat céljából különíthetők el és elemezhetők önállóan. Célszerű párhuzamosan több módszer alkalmazása. E kutatásnál elsősorban a megfigyelést, a személyiségjegyek tanulmányozását magában a szervező tevékenységében használták fel. A megfigyelések rögzítésének módjai ezek voltak: naplóvezetés, szóbeli kikérdezés, "munkanap fényképezés, megfigyelési jegyzőkönyvek, interjú leírások, jellemzések készítése.

A vizsgálatba 342 személyt³⁾ - 206 középiskolai tanulót és 136 felnőttet; egyetemi oktatókat, gyermek-, tan- és kulturális intézetek dolgozóit, továbbá párt-, tanácsai, szakszervezeti és ifjúsági szervezetek dolgozóit, valamint ipar- és mezőgazdasági vállalatok vezetőit - vontak be. A megfigyelt személyek kiválasztásánál messzemenően figyelembe vették a mintavétel szabályait.

A megfigyelt személyek pszichológiai jellemzőinek általánosítása alapján felépítették személyiségük és tulajdonságaik struktúráját. A kvantitatív elemzés során azonban csak azokat a személyiségjegyeket vették figyelembe, amelyek a (sike-

³⁾A vizsgálatba iskoláskorú gyerekeket is bevontak: a rájuk vonatkozó adatok azon kutatók véleményét támasztották alá, akik a sikeres szervezői tevékenységet bizonyos természetű - "veleszületett" - előfeltételeknek is tulajdonítják.

Az egyes személyiségjegyek előfordulási gyakorisága a megfigyelt személyeknél

Személyiségjegyek és ismérvek	A megfigyelt személyek száma és az egyes ismérvek előfordulási gyakorisága %-ban				
	Össze- sen	Fel- nőttek	Közép- iskolá- sok	Nem te- hetséges szerve- zők	Tehetsé- ges szer- vezők
	(342)	(136)	(206)	(35)	(64)
<u>Társadalmi energikusság^{a)}</u>	97	99	95	-	95
<u>Gyakorlati pszichológiai érzék^{b)}</u>	95	99	95	23	95
<u>Pszichológiai szelektivitás^{c)}</u>	93	96	97	31	97
<u>Kritikai érzék</u>	92	92	92	54	92
<u>Pszichológiai érzék</u>	92	96	92	28	92
<u>Általános intelligencia</u>	92	96	88	86	88
<u>Kezdeményező-készség</u>	91	90	86	51	86
<u>Igényesség másokkal szemben</u>	91	92	97	43	97
<u>Szervezőtevékenység iránti haj- lam^{d)}</u>	91	89	86	9	86
<u>Gyakorlatlanság^{e)}</u>	90	92	91	60	91
<u>Önállóság</u>	89	91	88	60	89
<u>Megfigyelőképesség</u>	88	89	84	71	84
<u>Önuralom</u>	87	87	89	63	89
<u>Közlékenység</u>	86	77	86	54	86
<u>Kitartás</u>	86	88	89	71	89
<u>Aktivitás</u>	86	88	75	77	75
<u>Munkabírást</u>	85	90	94	74	94
<u>Rendszeretet</u>	62	79	63	67	79

Megjegyzés: Az aláhuzott ismérvek alkotják a specifikus szervezői személyiségjegyeket. a) képesség mások aktivizálására - b) képesség arra, hogy minden embert egyéni képességeinek legmegfelelőbbben vegyünk igénybe - c) megfigyelőképesség mások pszichikus jellemzőinek megértéséhez - d) a szervezők - ellentétben más véleményekkel - úgy foglalnak állást, hogy ez a képesség nem elsődleges a többi szervezői ismérvvel szemben, hanem a szervezői képességek komplexumának csak egyik alkotóelemét képezi - e) ismeretek és tapasztalatok gyakorlati adaptálásának képessége.

res) szervezők több mint 55-60 %-ánál "erősen megnyilvánuló" ill. "megnyilvánuló" minősítést kaptak. Ilyen - a megfigyelt személyek nagy részénél meglévő - ismerv 18 volt; ezeket a táblázat tartalmazza.

Az adatok rámutatnak arra, hogy az egyes ismérvek előfordulási gyakorisága alig különbözik a felnőtteknél és a középiskolásoknál. Ez arra enged következtetni, hogy egyes személyiségjegyek - függetlenül az életkortól - a sikeres szervező személyiség-strukturájának alkotóelemét képezik.

A szervezői tevékenységre nem alkalmas megfigyelték, jellemzőik általánosítása alapján, két jelentősen eltérő személyiségtípusra oszthatók. Az egyikre a nagy munkabírási, kitartási, példamutató személyes rendszerezettség és önuralom jellemző; az ilyen egyéniség kimagasló szellemi képességekkel, beszédkészséggel és logikai érzéssel rendelkezik, ugyanakkor nem gyakorlatias. Szervezési ismeretelt többnyire szakképzéssel igyekszik megszerezni, ezen ismeretek azonban - mivel azokat nem képes konkrét feladatra adaptálni - "holt tőkét" képeznek. A másik tipikus személyiség-strukturából - fentitől eltérően - hiányzik a kitartás, a felelősségérzet és a munkabírási. Az ilyen személyiség nem képes sem kezdeményezésre, sem iniciatívák megvalósítására, viszont tevékenyen közreműködik mindenben - feltéve, ha mások szervezik meg.

A táblázat azon adatai, amelyek a "sikeres" és "nem sikeres" szervezők személyiségjegyeit állítják egymás mellé, arra mutatnak, hogy vannak olyan személyiségjegyek (pl. általános intelligencia), amelyek mindkét csoportban nagy gyakorisággal fordulnak elő. Ezek az ismérvek a személyiség általános, tehát nem szervező-specifikus jegyei. Vannak olyan személyiségjegyek (pl. a kezdeményező-készség), amelyek szinte valamennyi tehetséges szervezőt jellemeznek, de viszonylag gyakran fordulnak elő a másik csoportban is. Ezek külön megfontolást igényelnek. Végül néhány ismerv (pl. a társadalmi energikusság) szinte kizárólag a sikeres szervezőket jellemzi.

Berkó Lilli

TANÁCSADÓ IRODÁK A TŐKÉS ORSZÁGOKBAN¹⁾

A tőkés országokban az első tanácsadó intézmények (management consultant firms) a század elején jöttek létre az USA-ban; ezek részben mérnöki, részben könyv-szakértői irodák voltak. A mérnöki irodák különböző szervezési feladatoknál, például a szalagszerű termelés bevezetésénél nyújtottak segítséget; a könyvszak-értők viszont időszakonkénti könyvelési feladatokat, adóügyi tanácsadást stb. vállaltak. A tanácsadással foglalkozó vállalatok száma az USA-ban az 1940-es évektől, a tőkés világ egyéb országaiiban az 1960-as évektől nőtt meg jelentősen. Nagymértékben kibővült tevékenységük területe is: ma már a gazdaságvezetési problémák valamennyi területére kiterjed. A számos önálló tanácsadó iroda mellett tanácsadással foglalkozó részlegeket hoztak létre egyes - például irodagépeket előállító - nagyvállalatok, egyetemek és olykor állami intézmények is. Ma az USA-ban kb. 2700, Angliában 1400 és Japánban 500 tanácsadó vállalat működik. Tevékenységük a gazdaság minden fontosabb területén érezteti hatását. Gyakorlatilag alig van nagy tőkés vállalat, amelyik ne venné igénybe tanácsadó iroda szolgáltatását, de a tanácsadói kapacitásnak nem elhanyagolható az a hányada sem, amelyet a kisebb cégek megrendelésével kötnek le. Gyakran fordulnak a tanácsadói irodákhoz állami szervek is. A legnagyobb (s elsősorban a nagy amerikai) szervezetek az egész világra kiterjedő hálózattal rendelkeznek.

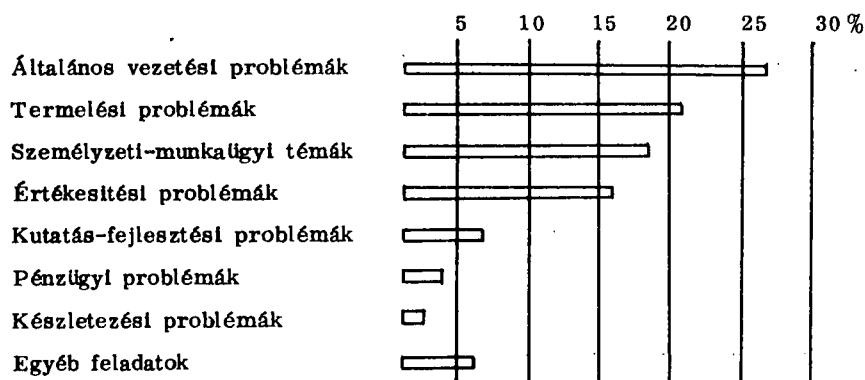
Méret és tevékenységi kör. A tőkés országokban a gazdasági tanácsadással foglalkozó vállalatok többsége kifejezetten kicsi, létszámuk 2-10, de maximum 20 fő. A közepes méretű intézmény igen ritka, a "kicsik" mellett néhány "nagy" - több mint 200 fővel dolgozó vállalat működik. A kis és nagy cégek tevékenységi körében igen lényeges különbségek vannak. A kis cégek ugyanis erőteljesen specializáltak, témaválasztásukat erőteljesen befolyásolja - többek között - az intézmény vezetőjének (tulajdonosának) felkészültsége és ismeretségi köre. A nagy tanácsadó irodák viszont a diverzifikációra törekszenek, s úgy vélik, hogy csak így módon tudják biztosítani gyors növekedésüket (a "kicsik" általában egyáltalán nem

¹⁾ Luzin, A. E. - Ozira, V. Ju.: "Konszultacionnue firmü kapitaliszticeszkisztranz po upravlenu" c. műve alapján (Ekonomika, Moszkva, 1975.). A témáról lásd korábban Román Zoltán "Vezetői tanácsadás a tőkés országokban" c. cikkét (Szervezés és vezetés, 1974. 11. sz.).

növekszenek). A diverzifikáció foka a nyugat-európai irodáknál erősebb, mint az Egyesült Államokban; az előbbieket gyakorlatilag minden területről vállalnak megbízásokat, az utóbbiak esetében viszont az éles verseny kialakított bizonyos profilokat.

A tőkés tanácsadó cégek között - a szocialista országok hasonló feladatokat el látó intézményeitől eltérően - igen ritka az ágazatra specializált iroda. (A. E. Luzin és V. Ju. Ozira ezt azzal magyarázzák, hogy tőkés viszonyok között nehezebb kihasználni az ágazat ismeretéből fakadó előnyöket; a vállalatok a versenytársakkal szembeni "ipari" titokként kezelik vezetési gyakorlatukat és élenjáró módszereiket, ezért nem nagyon van mód a tapasztalatok közvetítésére.) A tanácsadó cégek egy része inkább a kisebb vállalatok, más részük a nagyobb részvénytársaságok részére dolgozik. Az utóbbi években a két csoport részéről egyaránt fokozott érdeklődés irányul a stratégiai kérdések, az általános vezetési problémák felé. A megbízások alábbi megoszlása jellemzőnek tekinthető.

A japán tanácsadó irodák tevékenységének megoszlása

A közelmúltban leggyorsabban növekvő tématerületek az értékesítés-szervezéssel, a számítógépek alkalmazásával és a hatékony munkavégzés "emberi tényezőivel" kapcsolatosak. Növekszik a nem termelő szférák (például a biztosítóintézetek, a bankok, a kutatóintézetek) megrendeléseinek a száma. Egyes országokban viszonylag nagy súlyra tettek szert az állami intézmények megrendelésel is.

A tanácsadói munka tartalma. A tanácsadó irodák tevékenysége a munka tar-

talmát illetően hat típusba sorolható. Az iroda a megrendelő vállalattal kapcsolatban elláthatja a diagnosztát, a tanácsadót, a szakértőt, a döntőbíró, a pedagógust és a vezető kiválasztási tanácsadót szerepét.

Diagnózist általában akkor kérnek a vállalatok, ha nehéz helyzetben vannak és a vezetők nem látják világosan a problémák okait, illetve megoldási módját. A diagnosztika többnyire nagy volumenű vizsgálatot jelent, az iroda a "problémás" vállalat valamennyi részlegének munkáját felülvizsgálja.

Tanácsadásra elsősorban a vállalatok stratégiai döntésének az előkészítése során van szükség. Olykor a "független", "kivülálló" személy véleménye a fontos, máskor a tanácsadó speciális tapasztalatait kívánják hasznosítani; az utóbbi esetben előfordul, hogy az iroda nem csak a döntéselőkészítésben, hanem a döntés realizálásában is segít tanácsaival.

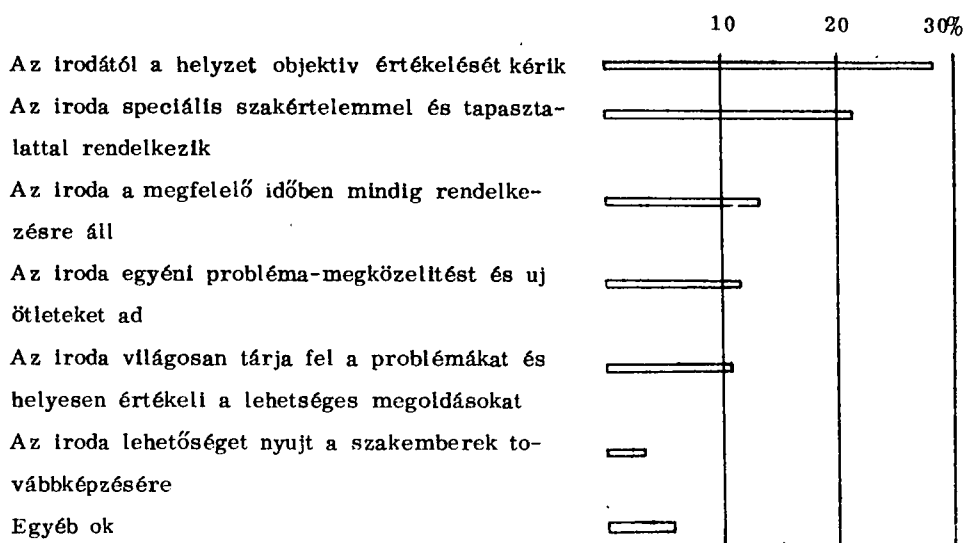
A szakértői szerepben a tanácsadó intézmény bizonyos speciális tevékenységek elvégzésére (például gépi adatfeldolgozó rendszer bevezetésére, készletgazdálkodási rendszer kialakítására stb.) is vállalkozik.

A döntőbírói szerepben a vitás ügyek elintézésében segít az iroda, a pedagógusi szerep az oktatás-továbbképzés igen kiterjedt szolgáltatásainál jelentkezik.

A vezető kiválasztási tanácsadó szerepét nem minden iroda vállalja; egyes cégek ugyanis úgy vélik, hogy csökkentené munkájuk objektivitását, ha egyszerre adnának ajánlásokat mind a szervezeti struktúra módosításaira és új vezető állások kialakítására, mind az ezen állások betöltésére alkalmas személyekre. Javaslatuk megtétele előtt ezek az intézmények általában először megismerkednek a betöltendő funkcióval, a követelményekkel, majd felkutatnak az ezen funkció betöltésére alkalmas, nem ritkán 100-150 személyt, megvizsgálják őket és ennek alapján tesznek javaslatot a vezető kiválasztására.

Arra nézve, hogy a tanácsadó irodák munkájában a most felsorolt funkcióknak milyen aránya van, nem állnak rendelkezésre pontos adatok. A következő ábra azonban bizonyos tájékoztatást nyújthat erről.

A tanácsadó iroda felkeresésének oka 300 amerikai cégnél

Azon kérdést illetően, hogy részt vesznek-e javaslataik megvalósításában, vagy sem, a különböző irodák eltérő koncepciókat alakítottak ki. Számos szakértői iroda ilyen megbízásokat is elvállal. Más irodák viszont visszautasítják ezt, arra hivatkozva, hogy az ellenkező esetben tanácsadónak állandó konfliktusai lennének a megrendelő vállalat végrehajtó apparátusával.

A tanácsadás megszervezése. A tanácsadói munkán belül több fázist (rész-feladatot) szokás megkülönböztetni. E fázisok a kapcsolatfelvétel, a szerződéskötést megelőző tájékozódás, a szerződéskötés, a szükséges elemzések és az ajánlások kidolgozása, a beszámolójelentés átadása és végül - kisebb vagy nagyobb mélységben - a segítségnyújtás az ajánlások megvalósításához. Az egész munka eredményessége szempontjából ki szokás emelni az elsőként említett fázisok jelentőségét. Eleve kudarcra vezet ugyanis, ha a megbízó cég hamis elvárásokkal kér tanácsot, ha például a cég felső vezetése az irodától - hallgatólagosan - saját koncepciói igazolását várja, esetleg éppen vállalati részlegek alacsony hatékonyságáról vagy a beosztottak hibáiról. Ezért a kérdéssel foglalkozó publikációk azt ajánlják, hogy a vállalatok csak abban az esetben határozzanak a tanácsadás - nem csekély - költségeinek a viseléséről, ha úgy ítélik, hogy szerveztük meg is fogja hallgatni a kapott tanácsokat.

Az érdemi munka megszervezése tekintetében a különböző cégek között sok a hasonlóság. A tanácsadói szervezet alapját általában a konkrét megrendelés igényei alapján összeállított - tehát megrendelésről-megrendelésre változó összetételű - teamek adják. Egy-egy team a legtöbbször 3-4 szakértőből áll, e létszámot kiegészítő személyzet egészíti ki (továbbá olykor egy-két gyakornok is). A munkavégzésért a team vezetője felel. A nagyobb cégeknél 10-15 team-et (és munkát) egy-egy igazgatóhelyettes (vice-president) irányít, az ő feladata a szerződések előkészítése és megkötése, a team-ek kialakítása, a folyamatban lévő munkák és a zárójelentés ellenőrzése stb. A nagyobb tanácsadói irodák élén általában az igazgató tanács és annak elnöke áll. Egy további - napjainkban terjedőben lévő - szervezeti forma a matrix-rendszerű megoldás. A különböző országokban működő, az előzőek szerint szervezett vállalatoknál ugyanis olykor problémákat okoz egyes speciális képzettségű szakértők biztosítása minden ország team-jeihez. Hasonló - bár kisebb súlyú - nehézségek merülnek fel néha a szakértőknek a különböző igazgatóhelyettesek team-jei közötti mozgatásakor is. Ezért egyes tanácsadó vállalatok szak-osztályokat (például számlátógépes, szociológiai stb. "törzskart") is létre hoztak.

A tanácsadás további fázisaiban alkalmazott elvek és módszerek hasonlóak azokhoz, amelyeket a szocialista országok e területen működő intézményei és szakemberei is alkalmaznak.

Elszámolás és a javaslatok realizálása. A tanácsadás díjazása általában szerződésben előzetesen rögzített árak alapján történik. Az elért eredményekben való utólagos részesedés ritka gyakorlat, mert ezen eredmény konkrét nagysága mindig vitatható és jelentős részben a megrendelő cégtől is függ. A fizetés módja igen változatos. Egyes szolgáltatásoknál (például oktatás esetén) rendszeres a végzett munka alapján történő időszakonkénti elszámolás, más esetekben egy összegben fizetnek, visszatérő munka (például könyvelési feladatok folyamatos el látása) esetén pedig átalányt fizetnek.

A tanácsadó cégeknek fizetett összegek nagysága erősen szóródik. Az irodák például olykor egyhetes vizsgálatért csak 200-300 dollárt kérnek, máskor viszont a vállalat vezetőivel folytatott néhány órás beszélgetésért 500 dollárt is leszám láznak. Ugy tűnik, hogy a díjazásnál nem a tanácsadás önköltsége a meghatározó tényező. Ha felszínesen tekintjük, azt mondhatjuk, hogy a díjazás mértékét első-

sorban az iroda nagysága befolyásolja: minél nagyobb, annál többet kér a szolgáltatásaiért. E jelenség azonban azon alapul, hogy a nagy irodák komoly kutatási kapacitást jelentő részlegekkel, nagy felszereltséggel és speciális felkészültségű szakemberekkel rendelkeznek, s ezt meg kell fizetni. A díjazást ezen kívül befolyásolja a tanácsadás tárgya is, a nagyjelentőségű ajánlásokért többet kell fizetni.

Amint az elmondottakból kitűnik, a tanácsadás nem olosó szolgáltatás. Ennek ellenére megállapítható, hogy az irodák javaslatai távolról sem mind valósulnak meg és különösen gyakori részleges realizálásuk. Egy 604 angol vállalatra kiterjedő felmérés szerint például a tanácsadói megbízások 5 %-a már az elemzőmunka során félbeszakad, az esetek 16 %-ában a javaslatokat egészében visszautasítják és teljességükben az érintett vállalatoknak csak körülbelül a fele valósítja meg a tanácsokat.

Miként értékelhetők ezek az idézett adatok? Ebben a kérdésben - és általában a tanácsadói munka megítélését illetően - eltérők a vélemények. Egyesek azt tartják, hogy olykor "gazdaságos" lehet az a vizsgálat is, amely nem ad hasznosítható javaslatokat, hanem megállapítja, hogy minden rendben van. Másutt problémákat jelent, hogy a gazdálkodás eredményéből mennyit lehet a kapott tanácsoknak "betudni" stb. Az irodák azt hangoztatják, hogy munkájuktól - általában - legalább a tanácsadási költségek kétszeresét kitevő hozam várható, ezt az állítást azonban nem lehet számszerűen ellenőrizni. A tanácsadói irodák fennmaradása és jövedelmező működése mindenesetre valószínűsíti, hogy hatékony munkát végeznek.

dr. Papanek Gábor

KÖZÉPTÁVU TERVEZÉS A JAPÁN ÉS AZ AMERIKAI VÁLLALATOKNÁL¹⁾

Ma már a tőkés országokban is a nagyvállalatok többsége készít hosszabb időtávú terveket. A tervezési tapasztalatokról, a "sikeres" módszerekről folyó vita az utóbbi három évben megélénkölt. Ennek fő oka, hogy a távlati tervezés bizonytalansága - főként a tőkés országok felgyorsult és nehezen kiszámítható ármozgásai következtében - a legtöbb országban megnőtt. Ezért is érdemes felfigyelni két olyan iparilag fejlett országra - Japán és az USA - tervezési gyakorlatára, melyekben a vállalatok jelentős része már hosszabb ideje készít középtávú tervet. Egy újabb felmérés szerint 1975-ben a vizsgált USA vállalatok 85 %-a, a japán vállalatok 77 %-a végzett távlati²⁾ tervezést. A középtávú tervezés Japánban főként a gyors gazdasági növekedés, és a vállalatok közötti éles verseny következtében terjedt el. Az Egyesült Államokban a műszaki fejlődés, a verseny és a racionálisabb vezetői döntésekre törekvés a legfőbb oka annak, hogy több vállalat készít középtávú terveket, mint az európai tőkés országokban.

A közös okok mellett egy sor tényező jelentősen eltérő aránytal motiválja a japán, illetve az amerikai vállalatokat arra, hogy középtávú tervezést folytassanak. Az amerikai vállalatok esetében az egyik legfontosabb ok a többnyire szétszórtan lévő vállalati egységek erőforrásainak jobb allokálása. Japánban viszont a stratégiai döntések meghozatalában a vállalati felső vezetés és a tervosztály játssza a legfontosabb szerepet; így a középtávú tervezést elsősorban a felsőszintű döntések elősegítésére használják.

A vállalatok megoszlása az egy évnél hosszabb időtávú tervek időhorizontja szerint (%)

Időtáv	Távlati terv		Ha két terv van, a rövidebb időtávú terv	
	USA	JAPÁN	USA	JAPÁN
7 év vagy ennél hosszabb	13	6		
5 vagy 6 év	74	56		
2-4 év	13	38	13	30

¹⁾ A Long Range Planning 1976. októberi száma alapján.

²⁾ A kutatás során vizsgált tervek legnagyobb része - hazai fogalmak szerint - középtávú terv volt.

Japánban az 5 és a 3 éves tervek a leggyakoribbak. Az Egyesült Államokban az 5 éves tervek dominálnak. Az Egyesült Államokban a legtöbb vállalat csak egy középtávu (távlati) tervet készít; ugyanakkor Japánban a tanulmányozott vállalatok mintegy 30 %-a két - különböző időtávra szóló - középtávu (távlati) tervvel rendelkezik. A kutatás tapasztalata az volt, hogy célszerű, ha a középtávu terv megállapítja a vállalati stratégiát; meghatározza a jövőbeni tevékenységi területeket; vázolja az új tendenciákat. Nem célszerű, ha a terv sok számszerű előírányt tartalmaz (inkább írja le a főbb összefüggéseket); értékbeni, vagy naturális mutatószámok előíranyzása helyett, inkább koncepciók kialakítására törekedjék.

A középtávu terv jellemzői

A terv jellege	A vállalatok megoszlása (%)	
	USA	JAPÁN
1. Nem készül átfogó terv; csak egyes feladatok megoszlását tervezik	4	0
2. Csak előrejelzést tartalmaz	22	14
3. Tisztázza a célokat (a részletek nélkül)	13	16
4. Átfogó jellegű; tartalmazza 1-3. sorban leírt feladatokat is	61	68

A kutatás során háromféle jellegű tervezést különböztettek meg, attól függően, hogy az alapvető terv-elképzeléseket hol alakítják ki, a tervet hol vizsgálják felül és hol hozzák meg a tervdöntéseket. Ezek: az alulról felfelé haladó; a felülről lefelé haladó; az interaktív tervezés.

Az alulról felfelé haladó közelítést rendszerint azoknál a vállalatoknál alkalmazzák, melyek tervosztályának létszáma csekély; az információk gyűjtését többnyire az operatív egységek végzik; és ahol az egyes vállalati egységek (gyár-egységek, leányvállalatok) céljait és stratégiáit, termelési terveit, funkcionális terveit stb. az operatív egységek kezdeményezik: a tervezés decentralizált. A tervosztály csupán a tervezés alaki kérdéseit szabályozza és koordinálja az operatív egységek tervmunkáját. A felülről-lefelé való közelítés során az alapvető

Információkat, a vállalati egységek elé tűzött célokat, valamint a kulcs-stratégiákat vállalati szinten határozzák meg; ezek az operatív egységek felé "vállalati elvárásként" jelennek meg. Az operatív egységek "taktikai terveket" alakítanak ki. Az "interaktív" (közösönhatáson alapuló) tervezés az előbb említett két közelítés kompromisszumát jelenti: a terv-elképzeléseket a vállalatvezetés, a tervosztály és operatív egységek együttesen alakítják ki. A környezeti információkat a tervosztály értékeli és stratégiai javaslatot készít a vállalati vezetők számára. A felső vezetők határozzák meg a célokat. Ezután a különböző szintű vezetők közötti ismételt eszmecsere során alakítják ki a vállalati stratégiát.

A kutatás során megkérdezett amerikai szakemberek kétharmad része az alulról felfelé haladó közelítést tartotta leginkább célszerűnek; egyharmad részük az interaktív tervezést; (a felülről lefelé haladó tervezést egyetlen vállalat sem javasolta). A japán vállalatoknál a leggyakrabban a tervosztály kezdeményezi a tervezést. A terveket többnyire a vállalat vezető dolgozóiból álló bizottság vizsgálja felül és a végső döntést is ez a bizottság, valamint a vezérigazgató hozza meg. A vállalatok kétharmad része interaktív tervezést folytat.

Az amerikai és a japán vállalatok tervezése közötti - említett - különbségek fő okai a következők:

- a) Az amerikai vállalatok környezete állandóbb, mint a japán vállalatoké, így az erőteljes innovációs tevékenység számukra kevésbé fontos; az alulról felfelé haladó tervezés megfelelő.
- b) Az USA-ban a vállalatok tevékenysége többretű (diverzifikáltabb); a multinacionális vállalatok részaránya nagyobb.
- c) Az amerikai vállalatok decentralizáltabbak.

Több olyan módszer elterjedtségét is vizsgálták, melyek célja a tervezés bizonytalanságának mérséklése. A "három pontos" előrejelzés célja, hogy felbecsülje a jövőbeli forgalom vagy nyereség jellemző értékeit: (szokásosan) a maximális, legvalószínűbb és minimális nagyságát. Egy japán filmvállalat például ennek során a következőket mérlegelte: az országon belül eladható összes mennyiséget; az import részarányát; a saját vállalat részarányát; mindezeket a "legjobb" illetőleg a "legrosszabb" esetben. Az így kapott eredményekből végül is - három pontos elemzésnek megfelelően - meghatározzák a három jellemző értéket. A vállalat "mértékadó" terve a legvalószínűbb feltételezés alapján készül;

ez számszerű előírányzatokat is tartalmaz. Egy amerikai vállalat például az eredmény valószínűsége alapján dolgozza ki ajánlatait. A teljesítésre váró és a továbbiakban várható megrendelések képezik a minimumot; az újabb termékeket megszorozzák eredményes értékesítésük valószínűségével. Valószínű értékesítésnek e két eredmény (a minimum és a szorzat) összegét tekintik. Ez képezi az átfogó terv kiindulópontját. Ha az új termékeket nem a várható átlagos valószínűséggel szorozzák meg, hanem a még feltételezhető legmagasabb értékesítést veszik figyelembe, megkapják a "legkedvezőbb" értékesítést. A három pontos előrejelzéseknek különféle előnyei vannak. A tervező különféle becsléseket hasonlíthat össze és mérlegheti azok realitását. Ez csökkenti annak a veszélyét, hogy az átfogó terv túlzottan kedvező (vagy kedvezőtlen) feltételezéseken alapuljon. Továbbá, már egy korai időpontban lehetővé válik a legalacsonyabb értékek okának vizsgálata (már azelőtt, mielőtt egy jelzőrendszert kiépíthetnek; vagy mielőtt a "többféle jövő" tervezésével meggátolhatnák a vállalati termelésnek és az értékesítésnek a várt átlag alá való zuhanását).

A japán vállalatoknak kb. egyharmada különféle feltételezéseken alapuló előrejelzéseket alkalmaz. Az átfogó tervet azonban csak a legvalószínűbb feltételezés alapján készítik el. Nem tisztázott pontosan, hogy az amerikai vállalatok milyen hányada készít hasonló előrejelzéseket: a kutatás arra mutat, hogy ez a módszer meglehetősen elterjedt az USA-ban.

A terv felülvizsgálata. Mindkét országban a vállalatok többsége minden évben - az újabb információk alapján - felülvizsgálja ("korszerűsíti") tervét és egy további évet "hozzátervez". Másfelől a japán vállalatok egynegyede, illetve az amerikai vállalatok kb. egyötöde fix határidejű terveket készít, melyeket nem vezetnek tovább.

A tervek felülvizsgálata ("korszerűsítése")

	A vállalatok megoszlása (%)	
	USA	JAPÁN
A tervet évenként felülvizsgálják ("korszerűsítik") és egy évvel meghosszabbítják	78	56
A terv fix határidejű (kezdetének és végének napja nem változik); a terv "tartalmát" évenként felülvizsgálják	0	11
A terv fix határidejű; tartalmát a szükséges időpontokban felülvizsgálják	13	11
Mind a terv határidejét, mind annak tartalmát a szükséges időpontokban felülvizsgálják	4	18
Sem a terv határidejét, sem tartalmát nem módosítják	4	4
A fontos programokat a távlati tervtől függetlenül felülvizsgálják	22	20

A lépcsőzetes döntéshozatal lényege, hogy a vállalat először lehetőleg csak részleges (és jelentéktelen) kötelezettséget vállal. Ennek révén gyűjti azokat az információkat, melyek mérlegelése a végső döntéshozatalt meghatározza. Így például az új terméket először egy kis városban értékesítik; majd ha ez eredményesnek bizonyul, kezdik meg a termék szélesebb körű (sorozat stb.) gyártását. A lépcsőzetes döntéshozatal másik példája - a Japánban igen elterjedt - két különböző időhorizontra készülő középtávú terv is. A hosszabb időtávú tervezés keretében meghatározzák a vállalati tevékenység fő irányvonalait és a legfontosabb programokat; a rövidebb időtávú tervezés során készül a részletesebb terv, mely már számszerű előirányzatokat is tartalmaz. Az a középtávú tervezés, amely főként súlyponti feladatok meghatározására, megvalósításuk biztosítására irányul, jobban segíti a lépcsőzetes döntéshozatalt, mint a számszerű előirányzatok tervezése. A kutatás tapasztalatai azt mutatták, hogy a sok számszerű adatot tartalmazó tervek gyakran "merev" döntésekre vezettek.

Többféle jövő tervezése ("contingency plans"). Ez a tervezés legutóbb kialakult

formája, melyet a vizsgált USA vállalatok több, mint felénél (57 %), a japán vállalatoknál viszont csak elvétve (4 %) alkalmaztak. Ennek lényege, hogy a vállalat több - alternatív - jövőbeli helyzet kialakulására készít nagyvonalú tervet. Ugyanakkor a vállalat átfogó konzisztens tervét csak a legvalószínűbb feltételezések alapján dolgozza ki. Az egyik amerikai olajvállalat például több fontos lehetőségre dolgozott ki ilyen terveket: arra az esetre, ha az olajkitermelő vállalatok olaj-embargót vezetnének be; ha megváltozna az olaj kéntartalmának szabályozása; ha megváltozna az olajkitermelők jelenlegi érdekszövetsége és ez kedvezőtlen következményekkel járna a vállalatra nézve. Egy amerikai repülőgépgyártó vállalat egy sor ilyen tervet dolgozott ki arra az esetre, ha különféle versenytárgyalásokon nem a vállalat pályázata lenne a győztes. A "többféle jövő" tervezésének folyamata a következő:

- a) Tanulmányozzák a tervezett folyamatra ható fontosabb környezeti tényezők lehetséges alakulását. E tényezők szerepét egyrészt befolyásuk nagysága, másrészt bekövetkezésük valószínűsége alapján értékelik és veszik figyelembe.
- b) Az alapvető, - a tervezés időpontjában érvényes, a cselekvés "vezérfonalát" képező, átfogó - tervet a legvalószínűbb feltételezések figyelembevételével dolgozzák ki.
- c) Ezután egy sor új feltételezést választanak ki, vagy az egyes termékek vonatkozásában várható legvalószínűbb helyzeteket; ezek alapján alakítják ki az "alternatív" terveket. Lényeges, hogy a tervek elkészítése során különféle feltételezéseket mérlegelnek. Az alternatív tervek általában nem részletes tervek; azt azonban tartalmazzák, hogy kinek milyen esetben, mit kell tennie, e cselekvések milyen várható következményekkel járnak.
- d) A kapott eredményeket értékelik és egyértelműen meghatározzák, hogy a terv alkalmazására milyen esetben kerül sor.

A tervezés e módjának különféle előnyei vannak. A vállalat gyorsan képes cselekedni, mert már előre felkészült a különféle eseményekre: a számára kedvezőtlen, illetőleg előnyös lehetőségeket kínáló helyzetek kialakulására. A már korábban kidolgozott programok alapján való cselekvések rendszerint eredményesebbek is, mintha a vállalat felkészületlenül cselekedne. Az alternatív tervek jó részt növelik a középtávu tervezés eredményességét (illetve csökkentik a közép-

távu tervezéssel szembeni fenntartásokat, kétségeket is). Másfelől túlzottan bonyolulttá sem teszik a tervezést, mivel ezeket nem integrálják, hanem résztermaradnak.

A kutatás főbb tapasztalatait összefoglalva megállapítható, hogy az USA-ban a középtávu tervezés fő célja a vállalati egységek irányítása. A tervezési folyamat főként alulról felfelé halad. Japánban a cél elsősorban a felsőszintű vezetés eredményesebb stratégiái döntéseinek elősegítése; a tervezési folyamat többnyire központosított, interaktív (alulról-felfelé és főlülről-lefelé ható) folyamat. A hosszabbtávu tervezés keretében mindkét országban inkább alkalmazzák a súlyponti feladatok alapján való tervezést, mint a számszerű tervek kidolgozását; az amerikai vállalatok azonban "fejlettebbek" ebben a vonatkozásban. Sok japán vállalat is utalt arra, hogy súlyponti feladatok alapján való tervezés a sikeres tervezés feltétele.

Az amerikai vállalatok zöme tervét évenként - vagy rövidebb időszakonként - "korszerűsíti" (és tovább vezeti); továbbá alkalmazza az alternatív tervezést. Hasonló okból a japán vállalatok többsége két különböző időhorizontú középtávu (távlati) tervet készít; e tervek többnyire rendszerszemléletűek. A tervek megvalósulását az amerikai vállalatok intenzívebben vizsgálják. Az USA-ban a tervek elkészítésének és megvalósításának eredményessége többnyire tükröződik a jutalmakban és a prémiumokban.

A "többféle jövő" tervezése azt mutatja, hogy különféle közelítések azonos eredményre vezethetnek. A kutatás tapasztalatai is megerősítik azt a megállapítást, hogy a távlati tervezés során célszerű több különféle közelítést alkalmazni; hogy e közelítések eredményei viszonylag megbízható alapját képezhetik a hosszabb távu tervezésnek.

Dr. Komonyi Zoltán

TUDOMÁNYOS ÉLET

AZ MTA IPARGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK 1976. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága visszatérő feladatainak ellátása mellett 1976 első félévében (februári, illetőleg májusi ülésén) mindenekelőtt a tudományterületén tevékenykedő akadémiai és egyetemi kutatóhelyek kutatási beszámolóival és új középtávú kutatási tervével foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia és az Oktatásügyi Minisztérium együttes határozata alapján a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának felkérésére a Bizottság megvitatta az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Ipargazdaságtani és Ipari Üzemszervezési Tanszékének, a Budapesti Műszaki Egyetem Ipari Üzemgazdaságtan Tanszékének, a Nehézipari Műszaki Egyetem Ipargazdaságtani Tanszékének, és a Veszprémi Vegyipari Egyetem Üzemgazdasági Tanszékének 1972-75 évi beszámolóját és 1976-80 évre szóló kutatási tervét. Az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának felkérése alapján az Ipargazdaságtani Kutatócsoport beszámolójáról dr. Susánszky János és dr. Trethon Ferenc, a Kutatócsoport tervéről dr. Trethon Ferenc, az egyetemi kutatóhelyek beszámolójáról és terveiről dr. Parányi György, illetőleg dr. Kádas Kálmán adott szakértői véleményt.

A Bizottság részletesebben az Ipargazdaságtani Kutatócsoport beszámolóját vitatta meg. A beszámolót reálisnak, a Kutatócsoport kutatási és a tudományterület fejlesztését szolgáló koordinációs tevékenységét színvonalasnak és hasznosnak minősítette. A vita elsősorban a Kutatócsoport jövőbeni tevékenységének célszerű irányával és kutatási eredményeinek a gyakorlatba való bevezetésével foglalkozott. A tanszékek beszámolóit a Bizottság csak együttesen tárgyalta meg, mert azok részletezettsége egyenkénti értékeléshez nem nyújtott kellő alapot. A tanszéki beszámolók tárgyalása során elsősorban a szerződéses munkák szerepe, az ipargazdaságtani, vállalatgazdaságtani és szervezési kutatások aránya és a tanszékek közötti együttműködés kérdései szerepeltek napirenden.

A kutatóhelyi munkatervek megvitatásához a Gazdaság- és Jogtudományok Oszt-

tálya részletes szempontokat adott. A Bizottság megállapította, hogy mind az Ipargazdaságtani Kutatócsoport, mind a tanszékek új középtávú terve tükrözi a tudományterület hazai és nemzetközi fejlődése, valamint a gyakorlat igényei alapján a kutatóhelyekre háruló, illetőleg az azoktól elvárható kutatási feladatokat. A kutatásra előírányzott témák aktuálisak, de kívánatos bizonyos foku szelekciójuk, és a kutató erők további téma-koncentrációja. Az Ipargazdaságtani Kutatócsoport az előírányzott kutatási feladatok megoldásához több külső erőt kapcsoljon be. Célszerű, hogy a tanszéki tervek a jövőben a tananyagfejlesztő, -rendszerező és az ipari megbízásokhoz kapcsolódó munkákat rövidebben, a szorosabb értelemben vett kutatási feladatokat részletesebben tartalmazzák.

A Bizottság véleményt cserélt a kutatás-tervezés és irányítás néhány általános kérdéséről is. Egyhangú vélemény volt, hogy a kutatások koordinációját erősíteni kell, de a kutatóhelyek jellegétől függően differenciálva, a fő kutatási feladatokra koncentrálni, nagy súlyt helyezve a kutatások tartalmi kérdéseire. A Bizottság megállapította, hogy az OTTKT főirányok terveinek kidolgozása sajnálatos módon időbelileg nem volt kellően összehangolva a kutatóhelyi tervek készítésével, ezért a tervek összhangját az OTTKT főirányok programjával nem tudta értékelni. A Bizottság szükségesnek tartotta, hogy az Ipargazdaságtani kutatások terén határozottabb koordináció érvényesüljön és ez mindenekelőtt az OTTKT főirányokhoz, ezek között a "gazdaságpolitikai" főirányon belül kijelölt 5. "Az Iparpolitika tudományos alátámasztása, különös tekintettel az Ipar intenzív fejlesztésére és szervezeti rendszerére" c. irány keretében folyó munkákhoz kapcsolódják.

A Bizottság mandátumának lejártával a májusi ülés végén Osztrovszki György, a Bizottság elnöke megköszönte a Bizottság tagjainak az elmúlt időszakban végzett munkáját. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya a területéhez tartozó tudományos bizottságokat olyan törekvés által vezérelve választotta újra, hogy lehetőleg csökkentse a bizottságok tag-létszámát és a párhuzamos tagságokat a különböző bizottságokban, egyidejűleg természetesen meghagyva a lehetőséget arra, hogy a bizottságok ülésekre más szakértőket is meghívjanak. Az Ipargazdasági Bizottság a következő három évben az alábbi összetételben végzi munkáját:

Elnök: Osztrovszki György akadémikus, az OMFB elnökhelyettese

- Alelnök:** Román Zoltán, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Titkár:** Hegedüs Miklós, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Tagok:** Bakos Zsigmond, könnyűipari miniszterhelyettes, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Balassa János, a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézet igazgatóhelyettese
- Bartke István, ÉVM főosztályvezető-helyettes, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Beck Tamás, a Lenfónó- és Szövőipari Vállalat vezérigazgatója
- Darvas György, az OT Ipari főcsoportjának vezetője
- Gerő István, az ÉGSZI igazgatója, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Harsányi István, tanszékvezető egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Homoki József, a Közlekedési Építőipari Vállalat vezérigazgatója
- Horváth László, nehézipari miniszterhelyettes, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Kis-Jovák József, a KGM ISZSZI igazgatója
- Megyeri Endre, tanészkevezető egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Parányi György, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatóhelyettese, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Rabi Béla, KGM miniszterhelyettes
- Soltész István, a Csepel Vas- és Fémművek vezérigazgatója
- Szakasits D. György, a közgazdaságtudományok kandidátusa
- Szalkai Tóth István, az MSZMP KB Ipari, Mezőgazdasági és Közlekedési Osztályának politikai főmunkatársa
- Trethon Ferenc, pénzügyminiszter helyettes
- Vasadi László, az Egyesült Villamosgépgyár vezérigazgatója
- Wilcsek Jenő, a közgazdaságtudományok kandidátusa

A Bizottság új összetételében első ülését 1976 decemberében tartotta. Ennek

napirendjén a Bizottság hároméves munkaprogramja és az OTTKT iparpolitikai kutatási irány program-javaslatának megvitatása szerepelt.

Uj munkaprogramja szerint a Bizottság a következő időszakban fő feladatának az ipargazdasági kutatások fejlesztésének és az elért tudományos eredmények minél gyorsabb és következetesebb gyakorlati megvalósításának előmozdítását tekinti, s ezzel is segíteni kívánja az MSZMP XI. Kongresszusán megfogalmazott célkitűzések realizálását. A program összeállításánál alapul szolgált a tudományterületről készített "Az ipar- és az iparvállalatok gazdaságtanának helyzetelemzése és fejlődési prognózisa". E helyzetelemzés az ipargazdasági kutatások tudományos színvonalának növelése és a kutatási tevékenység nagyobb hatékonyságának érdekében elsősorban a következő feladatokat jelöli meg:

- az elméleti, megalapozó, általánosító és összefoglaló kutatások arányának növelése;
- a különböző típusu kutatóhelyek, kutatói részlegek és a kutatók közötti együttműködés fokozása, valamint
- a tudományos élet, a vita, a kritika élénkítése, a nemzetközi tapasztalatok szervezettebb feldolgozása és értékelése.

A program középpontjában az OTTKT főirányok, mindenekelőtt "A szocialista vállalat" és "A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása" c. főirány segítése, a multidiszciplináris kutatások ösztönzése, a tudomány és a gyakorlat kapcsolatának erősítése állanak. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának határozata alapján a Bizottság az érintett egyetemi tanszékek kutatómunkájával is részletesebben kíván foglalkozni.

A Bizottság 2. napirendi pontként megvitatta az iparpolitikai kutatási irány program javaslatát, Román Zoltán, a kutatási irány Koordináló Tanácsa elnökének előterjesztése alapján. A Bizottság egyetértését fejezte ki az OTTKT "gazdaságpolitikai" főirányon belül az iparpolitikai kutatási irány kiemelésével. A hozzászólók aláhúzták annak jelentőségét, hogy a konzisztens, hatékony iparpolitika kialakítását a tudományos kutatás eszközével is segítsük. Hangsúlyozták a kutatás komplexitása iránti igényt, mind az iparpolitika és gazdaságpolitika többi ágaival való kapcsolatokat, mind a célok, eszközök és lehetőségek összefüggéseit illetően.

AZ MTA IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORTJÁNAK KUTATÁSI TERVE AZ 1976-1980 IDŐSZAKRA¹⁾

A Kutatócsoport kutatási célkitűzéseit az MSZMP XI. Kongresszusának határozataival, az iparfejlesztés gyakorlati igényei, az MSZMP tudománypolitikai irányelvei és tudományterületének fejlesztési igényei alapján határozta meg. A kutatási témák és feladatok kijelölésénél abból indult ki, hogy tudományterületének és a gyakorlatnak a fejlesztését akkor szolgálhatja hatékonyan, ha viszonylag kevés témára koncentrálja munkáját, s arra törekszik, hogy ezekben magas színvonalu, olyan kutatásokat produkáljon, amelyek tartalmilag és módszertanilag is továbbgyűrűző hatást gyakorolhatnak. A Kutatócsoport további munkájánál elsősorban az alábbiakra kíván megkülönböztetett figyelmet fordítani:

a) A gazdasági fejlődés intenzív szakaszában vagyunk. Az iparfejlesztés még inkább, mint a korábbi években, alapvetően az erőforrások jobb hasznosítására kell hogy épüljön. Az iparban foglalkoztatott létszám növekedése nem várható, a mezőgazdaságból még felszabaduló és a folyamatos munkaerő utánpótlásból adódó létszámot a szolgáltató szektor fogja felszívni. E szektornak és az iparon belül néhány kulcságazatnak, mindenekelőtt az energetikának a beruházási igénye igen magas, ezért az ipar állóeszközfejlesztési lehetőséggel is erősen korlátozottak lesznek. A termelékenység és a hatékonyság fokozásának minden lényeges eszközét a korábbinál jobban kell hasznosítanunk. Különösen fontos szerephez jut termelési strukturánk gyorsabb ütemű kedvező alakítása, valamint a korszerű és viszonyaink között gazdaságos műszaki megoldások, irányítási, szervezési módszerek céltudatosabb bevezetése és gyorsabb elterjesztése.

b) Az iparfejlesztés során fokozott mértékben kell a tisztán gazdasági követelmények mellett a társadalmi követelményeket, a gazdasági hatékonyság mellett a szélesebb társadalmi hatékonyság szempontjait figyelembe venni. Az előttünk álló időszakban az ipari termelés viszonylag magas növekedési ütemét és a gazdaság egyensúlyát egyidejűleg, s oly módon kell megvalósítanunk, hogy tekintettel legyünk a korszerű technika és irányítás által meg-

¹⁾ A Kutatócsoport 1972-1975 évre szóló középtávu tervéről az Ipargazdasági Szemle 1972. 2. száma, 1971-75 évi kutatási tevékenységéről az Ipargazdasági Szemle 1976. 1. száma közölt tájékoztatót.

követelt változások széles körű egyéni és társadalmi hatásaira, a munka tartalmával, jellegével szemben támasztott, a környezetvédelem, a területfejlesztés oldaláról jelentkező és egyéb társadalompolitikai követelményekre.

c) Az ország és a belső piac kis méretei folytán termelési ágak sora csak a nemzetközi munkamegosztásban való intenzív részvétel alapján valósíthat meg versenyképes, gazdaságos termelést. Iparunk nyersanyagszükségletének túlnyomó részét importból fedezzük, ennek ellenértékét versenyképes, gazdaságos exporttal, növekvő arányban az iparnak kell biztosítani. Iparunknak a korábnál is jobban kell igazodnia a KGST-integráció, továbbá a fejlett tőkés országokkal és az egyre nagyobb szerephez jutó fejlődő országokkal való kapcsolatok követelményéhez. Különlegesen fontosá vált, hogy a világ gazdaságban végbemenő gyors változásokhoz iparunkban megfelelő alkalmazkodó-képességet fejlesszünk ki. A Kutatócsoport eddigi kutatási tevékenységében a termelékenység és a hatékonyság, valamint az emberi és társadalmi nézőpontok eddig is kiemelt helyet kaptak. A jövőt illetően elsősorban a világ gazdasági követelmények kívánnak az eddiginél is nagyobb figyelmet.

A Kutatócsoport által elsősorban művelt tudományterület fejlesztésével kapcsolatos feladatokat legutóbb "Az ipar- és az iparvállalati gazdaságtan helyzetelemzése és fejlődési prognózisa" és a MTA Ipargazdasági Bizottságának 1975. május 19-i ülésén elfogadott ajánlások fogalmazták meg. A Kutatócsoport az Ipargazdasági Bizottság ajánlásai alapján - és korábbi gyakorlatát folytatva - kutatásainak módszertani megközelítésénél az alábbi irányelveket tűzi ki:

a) Komplex, rendszerszemléletű közelítés; a problémák vállalati, ágazati, népgazdasági és társadalmi összefüggéseikben és szükség szerint multidiszciplinárisan, a társtudományok specialistáinak bevonásával történő kutatása. A gazdasági és társadalmi összefüggések együttes vizsgálatáról már az előbbiek szóltak. A vállalati, a népgazdasági és - a kettő között - az ágazati nézőpontok együttes alkalmazását szükségessé teszi, hogy a problémák és a megoldandó feladatok az iparban nem úgy jelentkeznek, hogy ezek a vállalatok, azok az ágazatok, amelyek pedig a központi irányítás gondjai, tennivalói. Az ilyen elhatárolások, kiemelések csak feltételesek lehetnek és a problémák megoldásának nehézséggel sokszor éppen elkülönített kezelésükből adódnak. Hajlamosak vagyunk arra, hogy időnként vagy a vállalati szinten megoldható kérdéseknek, vagy a központi irányítás sze-

repének adjunk nagyobb súlyt, holott szocialista gazdaságunkban csak valamennyi "szint" együttes, összehangolt munkája, a gazdaságirányítás ennek teret adó rendszere biztosítja a gyorsabb előrehaladást.

A multidiszciplináris közelítés mindenekelőtt azt kívánja, hogy hasznosítsuk a közgazdaságtudomány más ágainak, első helyen a politikai gazdaságtannak, továbbá az irányítás-, vezetés- és szervezéstudományok kutatásainak az eredményeit; ahol erre mód van, a matematikai módszereket, a szociológia, a pszichológia és a szociál-pszichológia ismeretanyagát. Kutatásaink kellő műszaki ismereteket is követelnek.

b) A Kutatócsoport követelménynek tekinti témáinak nemzetközi és történeti nézőpontból való megközelítését, a korábbi hazai és a nemzetközi tapasztalatok feldolgozását. Az iparvállalatok, az ipari ágazatok és az egész ipar munkájában, fejlődésében érvényesülnek általános törvényszerűségek, de számos jelenség a társadalmi-gazdasági rendszertől, a gazdaság és az ipar fejlettségétől, az ország méreteitől, egyéb sajátosságaitól, az egyes történelmi korszakok jellegzetességétől függően eltérő formában mutatkozik meg. Akár az iparvállalatok és az ipar gazdaságtanának általános törvényszerűségeit kutatjuk, akár konkrét utmutatásokat akarunk adni az iparfejlesztés előttünk álló feladatainak megoldásához, következtetéseink ellenőrzéséhez nélkülözhetetlen az egyes országok tapasztalatainak helyzetünkbe illesztett értékelése és természetesen más országok, különösen a nálunk fejlettebb szocialista és tőkés országok fejlődési útjának és jelenlegi eredményeiknek, problémáiknak sokoldalú tanulmányozása.

c) A Kutatócsoport alapvető követelménynek tekinti a vizsgált témával kapcsolatos tények összegyűjtését, feldolgozását, értékelését, statisztikai adatok, helyszíni vizsgálatok és az empirikus megfigyelések egyéb módszereinek (ezek között kérdőíves felméréseknek, esettanulmányok készítésének, interjúknak) a segítségével. A Kutatócsoport megalakulásától kezdve nagy súlyt helyezett erre a módszertani követelményre és e téren - többek között nemzetközi együttműködéssel és összehasonlításokkal - sok tapasztalatot gyűjtött. Ez módot ad arra, hogy a módszereket kellő megalapozottsággal, a kölcsönös ellenőrizhetőség igényével, eredményesen alkalmazhassa. A Kutatócsoport a tények értelmezésénél, nemzetközi és történeti analógiák és összehasonlítások segítségével, nagyobb súlyt kíván adni az elméleti összefüggések kifejtésének, továbbá ajánlások megfogalma-

zásának. A tudományterületéről készített helyzetelemzés alapján kutatásaival segíteni kívánja az ipargazdaságtannak és az iparvállalati gazdaságtannak, mint diszciplínáknak a tanulmányozását, általános törvényszerűségeik megfogalmazását, rendszerbefoglalását, s egyidejűleg e diszciplínák korlátainak és e korlátok feloldási módjának feltárását.

A Kutatócsoport a Szervezeti szabályzatában rögzített alábbi feladatát: "az ipargazdasági kutatások ösztönzése, összehangolásuk elősegítése, a tudományos és gyakorlati ipargazdasági munka fejlődésének előmozdítása" elsősorban a sokéves tevékenysége során bevált alábbi eszközökkel kívánja szolgálni:

- térítésmentes tanácsadás; konzultáció kutatásainak felhasználóival, más kutatókkal, kutatóhelyekkel;
- KGST és más nemzetközi tudományos koordinációs szerepkör;
- az MTA tudományos bizottságaiban folyó tevékenység segítése;
- a tudományos kutatások eredményeinek és gyakorlati alkalmazásuk tapasztalatainak kölcsönös megismertetését és értékelését célzó tudományos tanácskozások, ezek között nemzetközi konferenciák szervezése;
- az Ipargazdasági Szemle és más kiadványok közreadása;
- a területén tevékenykedő társadalmi egyesületek munkájának támogatása.

A Kutatócsoport 1976 elején megbízást kapott "A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása" c. OTTKT főirány 5. sz. "Az iparpolitika tudományos alátámasztása, különös tekintettel az ipar intenzív fejlesztésére és szervezeti rendszerére" c. irányának koordinálására. A Kutatócsoport kutatásainak tematikai tervét ezt figyelembe véve véglegesítette és a tudományterületének fejlesztését segítő fenti tevékenységeit e koordináló szereppel összehangolva kívánja folytatni.

A Kutatócsoport az 1976-80-as időszakra a következő négy témacsoportban irányoz elő kutatásokat:

1. Iparpolitika
2. A termelési struktúra fejlesztése az iparban
3. A termelési technika korszerűsítése és az iparfejlesztés
4. Az iparvállalat és gazdasági környezete

Az 1., 2. és 3. témacsoport kutatása az OTTKT "A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása" c. főirány 5. sz. (Az iparpolitika tu-

dományos alátámasztása, különös tekintettel az ipar intenzív fejlesztésére és szervezeti rendszerére) c. irányához, a 4. téma "A szocialista vállalat" főirányához kapcsolódik. A Kutatócsoport új programjának megvalósításához külső munkatársak nagyobb arányú bevonásával számol és erősíteni kívánja együttműködését - közös kutatásokra is kiterjesztve - más hazai és külföldi kutatóhelyekkel. Az egyes témacsoportok kutatási célkitűzéseit röviden a következők:

Iparpolitika

A szocialista iparosítás időszakában a gazdaságpolitika középpontjában az ipar fejlesztése állt. Ez volt a döntő láncszem, amelyre a népgazdaság tervezése és irányítása felépült. Szocialista gazdaságunk intenzív fejlődési szakaszában az iparfejlesztést más körülmények jellemzik. Előtérbe kerül az infrastruktúra és a szolgáltatások fejlesztése, a munkával szemben támasztott egyéni és társadalmi elvárások kielégítése, a társadalompolitikai követelmények fokozott érvényesítése. Gazdaságunkat nézve a körülmények történelmileg is változtak: az elmúlt negyedszázad folyamán a külkapcsolatok jelentősége valamennyi ország számára növekedett, s különösen döntővé vált a kis ország, így hazánk számára is. Mindez az iparpolitika határozottabb megfogalmazását teszi szükségessé.

Felfogásunk szerint az iparpolitika a gazdaságpolitika része és feladata, hogy az ipar felé irányuló sokféle követelmény alapján az iparfejlesztési célok összehangolt és reális megfogalmazását adja, ehhez számba vegye a rendelkezésre álló és megteremthető eszközöket, felmérje ezek hatásait és kialakítsa az iparpolitika céljainak megvalósítását biztosító működtetésük hatékony rendszerét.

A kutatás elé kettős, elméleti-rendszerező és a gyakorlatot közvetlenebbül segítő élt tűzünk ki. Az elméleti-rendszerező kutatás feladata, hogy segítse tisztázni: mely kritériumok alapján minősíthető, milyen követelményeket kell kielégítenie az iparpolitikának; hogyan foglalja egységbe a különböző gazdasági és társadalompolitikai célok ipart érintő vetületeit; mi a kapcsolat az iparpolitika, a népgazdasági tervezés, a gazdaságirányítás és a vállalati szféra között; hogyan vegye számba az iparpolitika a külső és belső feltételek változását, az ipart érő hatásokat; hogyan alakítsa és állítsa szolgálatába eszközrendszerét; milyen szerepük van az iparpolitikát kitűző és megvalósító szervezeti egységeknek stb. Eh-

hez kapcsolódóan a kutatás vizsgálja az ipargazdasági ismeretek, az iparpolitika és az iparirányítás kapcsolatát, különös figyelemmel arra, hogy az ipargazdasági kutatások milyen segítséget adhatnak az iparpolitika helyes kialakításához, céljainak az iparirányítás segítségével való realizálásához.

Az előbbiekhöz kapcsolódva a kutatások másik iránya történeti és nemzetközi tapasztalatok, valamint néhány előtérben álló konkrét iparpolitikai probléma elemzése alapján iparpolitikánk további alakításához kíván közvetlenebb segítséget adni. E kutatások hasznosítani fogják a Kutatócsoport másik három témacsoportjában folyó munka eredményeit is. A megfelelő OTTKT kutatási irány célkitűzésével összhangban a kutatás megkülönböztetett figyelmet fordít egyrészt az iparpolitikának a fejlődés intenzív szakaszában szükségszerű feltételeire és vonásaira, másrészt - adottságként és módosítási-fejlesztési lehetőségeit nézve - az ipar szervezeti rendszerére. A kutatás vizsgálni fogja, hogy melyek iparpolitikánk tartós és változó, valamint a fejlődés mai (intenzív) szakaszában szükséges vonásai, s ezek érvényre juttatása mit kíván az iparpolitika és az iparirányítás gyakorlatától. Az ipar szervezeti rendszerét a kutatás elsősorban két oldalról közelítve vizsgálja; egyrészt az ipar gazdaságtanának a termelés társadalmi szervezésében végbemenő folyamataira és törvényszerűségeire vonatkozó ismeretei alapján, másrészt az irányítás-elméletnek az ipar irányításának problémáira való alkalmazása útján. A kutatás részletes tervét a megfelelő OTTKT kutatási irány programjával összhangban alakítjuk ki.

A termelési struktúra fejlesztése az iparban

A termelési struktúra fejlesztése az iparpolitika egyik középponti kérdése. E feladattal jelenleg sok helyütt foglalkoznak. Két okból állítjuk mégis munkatervünkbe kutatások folytatását e témacsoportban. Egyrészt, mert a gyakorlatban a struktúra fejlesztése terén a kívánatosnál lassabb az előrehaladás; másrészt, mert úgy látjuk, e probléma több lényeges összefüggése nem részesült eddig kellő figyelemben (s a lassu előrehaladás talán ennek is tulajdonítható). A Kutatócsoport a termelési struktúra kérdéseivel már az előző tervidőszakban is foglalkozott; két nagyobb tanulmány készült e témakörben, amelyek jó alapot adhatnak a további munkához.

A termelési struktúra fejlesztési problémáinak kezelésében az évek során más-más mozzanat kapott hangsúlyt, de úgy látjuk, több lényeges kérdés még mindig nem kellően tisztázott: hogyan illeszkedik be a struktúrafejlesztés egyrészt az iparfejlesztés, másrészt a vállalati munka rendszerébe: milyen mozgástere van, hogyan bővíthető ez; a struktúra változások tényleges folyamataiban milyen összefüggések érvényesülnek. A szemlélet változásának jellegzetes fordulópontjai: az ágazati struktúrával szemben a termékstruktúra előtérbehelyezése; a vállalatok feladatainak kiemelése; majd ujabban a rövid távu, jövedelmezőségi rangsorolások helyett a hosszabb távu, műszaki és piaci megfontolásokhoz való orientáció. E fordulatok mindig újabb összefüggésekre hívták fel a figyelmet, gazdagították a probléma és a tennivalók megismerését, de egyben újabb megválaszolandó kérdéseket vetettek fel. Ilyen kérdések mindenekelőtt:

- melyek a termelési struktúra fejlesztésének célszerű egységei, ennek milyen statisztikai adatbázisa van, illetőleg teremthető meg; mi az összefüggés struktúrafejlesztés, specializáció és koncentráció között; hogyan függ össze az ágazati, a termék- és a szervezeti struktúra, hogyan kell figyelembe venni ezek kapcsolódásait vállalati és népgazdasági, termékeket és szervezeti egységeket érintő döntéseknél;
- hogyan kell figyelembe venni a struktúrafejlesztés különböző (piaci, műszaki gazdasági stb.) követelményeit és lehetőségeit; mikor, hogyan kapcsolódnak egymáshoz a struktúrafejlesztés rövidebb és hosszabb távon megoldható feladatai;
- hogyan kell együttműködni a struktúrafejlesztésben a vállalatoknak és a különböző központi szerveknek a tervezés és a megvalósítás különböző szakaszaiban, milyen szerepet játszanak a szervezeti és érdekeltiségi viszonyok.

A termelési struktúra fejlesztésében csomópontként találkoznak a piaci, a műszaki és a gazdasági követelmények és lehetőségek; az iparpolitika és a vállalati munka rövidebb és hosszabb távu nézőpontjai; a tervezés, a szervezeti és gazdaságirányítási rendszer számos problémája. A kutatás ezért sokoldalú, komplex megközelítésre törekszik, mind a struktúrafejlesztési folyamatok elemzése, mind annak feldolgozása során, hogy a struktúrafejlesztés problematikája hogyan illeszkedik az iparfejlesztési és vállalati tevékenységbe (az ipar- és iparvállalati gaz-

daságtanban). A kutatás végső célja ajánlások megfogalmazása a struktúrafejlesztés helyes - vállalati és iparpolitikai-irányítási - megközelítésére nézve.

A termelési technika korszerűsítése és az iparfejlesztés

Különböző jelenségek (elsősorban a termelékenység nem kielégítő színvonala, és a problémák termékeink exportképességével) arra mutatnak, hogy iparunk műszaki színvonala elmarad a fejlett ipari országokétól. A műszaki fejlődés meggyorsítása az egyik fő feltétele gazdasági egyensúlyunk helyreállításának, az ipar további gyors növekedésének, magasabb fejlettségi szint elérésének. Az iparfejlesztés intenzív szakaszában, továbbá a világ gazdasági feltételek nehezebbé válásával fokozottan előtérbe kerülnek a műszaki haladást szolgáló iparpolitikai döntések, az előírt ráfordítások hatékonyabb, gyorsabb realizálását elősegítő ipargazdasági, ipar- és vállalati irányítási módszerek.

Figyelemmel a műszaki fejlesztés problémakörének rendkívül szétágazó volta-ra, a témában számos más kutatóhelyen folyó munkára, az MTA érintett kutatóhelyei közötti munkamegosztási megállapodásra, továbbá az Intézeten belül a kutatások egymást kiegészítő, koordinált hasznosításának előmozdítására, a Kutatócsoport kutatási feladatát a következőképpen határoljuk be:

a) A műszaki fejlesztésnek az irányítás, a vállalatfejlesztés és a gyakorlati, üzemi, munkahelyi realizálás szintjeit összekötő vertikális folyamatláncolatára koncentrálunk. A vállalati gyakorlatot állítjuk előtérbe, s azt elemezzük, hogy a felsőbb szintű elhatározások, a vállalati fejlesztő tevékenység, és a termelés hatékonyságának összhangja milyen feltételek mellett teremthető meg és biztosítja a legjobb hatásokkal az iparpolitika általánosabb céljait is szolgáló műszaki haladást.

b) Kutatásaink középpontjába a működő ipari termelő szervezetek keretében és hatáskörében folyó gyártásfejlesztést, a korszerű termelési technikának a meglévő ipari - vállalati keretek közé történő hatékony beillesztését állítjuk, fokozott figyelmet fordítva a műszaki fejlesztésnek az irányításban, a vezetésben elfoglalt helyére.

A kutatás egyik iránya abból indul ki, hogy mint kis országnak, a műszaki

fejlesztést az ágazatok többségében a technika másutt elért eredményeinek átvételére és továbbfejlesztésére kell alapoznunk. E témakörben a kutatás a technológiai transzfernek, a külföldi eljárások eredményes hasznosításának kritériumaira keres választ. Egyrészt vizsgálja, hogy a műszaki fejlesztésnek ez a módszere milyen feltételek mellett alkalmas az ipar hosszabb távu fejlődésének előmozdítására, másrészt tanulmányozza, hogy mivel magyarázható az új termékek, illetőleg gyártási eljárások átvételének jelentős időigénye, s a gyártás átültetése során gyakran alacsonynak bizonyuló hatékonysága.

E kutatás tanulmányozza a kiválasztott (új, vagy meglévő termékhez kapcsolódó) gyártási megoldások átvételének folyamatát. Vizsgálja ezek hazai és külföldi hatékonyságát, megkísérelve az eltéréseknek a termelési-gazdasági környezetben, az új technika alkalmazásának nem megfelelő előkészítésében és alacsonyabb foku szervezettségében rejlő okainak feltárását. E vizsgálódások eredményeként ajánlások lesznek kidolgozhatók arra vonatkozóan, hogy reálisan milyen feltételek mellett várható az ilyen akciók sikere.

A kutatás másik iránya a termelőerők hatékony felhasználásának, az állóeszközök kihasználának és a műszaki fejlesztésnek az összefüggéseit elemzi. Tanulmányozza, hogy a műszaki fejlődés mennyiben kötődik új beruházásokhoz, új állóeszközökhöz és mennyiben valósítható meg ezektől lényegében függetlenül, a meglévő termelő apparátus célszerűbb működtetésével; milyen mértékben tevődik össze "megtestesült" és "meg nem testesült" elemekből. E témakört több oldalról kívánjuk megközelíteni.

A műszaki fejlesztés - és a közgazdasági elemzések - homlokterében általában a kiemelt akciók (célprogramok, nagyberuházások, átfogó rekonstrukciók) állnak. Emellett kevésbé kutatottak a működő termelőerők komplex kihasználása folyamatos, racionalizáló jellegű fejlesztésének, a dinamikus szinttartásnak a módszerei. Ennek megfelelően a kutatás keretében elemezzük a nem kiemelt beruházások körébe tartozó, alapvetően pótlást és korszerűsítést szolgáló gépcseréknek, kisebb rekonstrukciónak, kiegészítésnek az összhangját az iparfejlesztési irányokkal, az állóeszköz-kihasználással és selejtezéssel, a munkaerőhelyeztetel, a szervezettségi feltételekkel, valamint elemezzük a termelési technika folyamatos korszerűsítésének műszaki, gazdasági, szervezeti megalapozását. Tanulmányoz-

zúk a gyártásfejlesztés vállalati folyamatát, a tevékenységnek a szervezeti helyét és kapcsolatrendszerét, rövidebb és hosszabb távu tervezésének összefüggéseit az egyéb vállalati tervekkel, a termelési struktúra alakításával.

Az iparvállalat és gazdasági környezete

Az iparvállalat gazdasági és társadalmi környezetben tevékenykedik. Fejlődését, lehetőségeit, magatartását a környezet messzemenően befolyásolja. A Kutatócsoport korábbi vizsgálatait a vállalati magatartás fő meghatározó tényezőit nagy vonalakban feltárták. Az előírányzott újabb kutatások célja a környezeti hatások behatóbb elemzése.

A téma keretében két kutatás indul, az egyik átfogó-rendszerű jellegű, a másik a külkereskedelemmel összefüggő környezeti hatásokat elemzi.

Az átfogó-rendszerző jellegű kutatás célja az iparvállalat és a gazdasági környezet közötti kapcsolatok fő vonásainak elemzése és rendszerbe foglalása. Ez segítheti a vállalati tevékenység jellegére vonatkozó rendszerezések továbbfejlesztését is.

A kutatás megkísérli áttekinteni és kategorizálni a gazdasági környezet elemeit abból a szempontból, hogy mennyiben meghatározó jellegűek, hogyan veendők figyelembe a vállalat szempontjából, melyek a rövidebb és hosszabb távon hatók, az általános és specifikus tényezők, hogyan hat maga a vállalat környezetére stb. Vizsgálja, hogy mennyiben tekinthetők vállalatnak és mennyiben környezetspecifikusnak az olyan működési tényezők, mint a növekedés dinamikusa, a piacok típusa, a műszaki fejlődés jellege, a munkaerő- (szakképzettség) helyzet, a fogyasztás felhasználás jellege, a beruházás- és tőkeigényesség, a termelési együttműködés-igényesség és egyéb gazdálkodást alakító-meghatározó elemek, hatások.

A vállalatok környezeti feltételeit alakító szabályozó rendszer hatásaival a kutatás két közelítésből kíván foglalkozni. Az egyik: a népgazdaság utasítási és szabályozási rendszere alapvető eleminek hatása (hatásirányai) a vállalati cselekvésre. A másik közelítés a vállalatok magatartási formáiból és céljaiból kiindulva elemzi a jellegzetes vállalati törekvéseket és ennek alapján vizsgálja befolyásolásuk és irányításuk problémáit.

A kutatás másik iránya egyetlen alapvető tényezőt: a vállalatok külkereskedelmi kapcsolatainak szerepét teszi vizsgálat tárgyává. Iparunk, gazdaságunk további fejlődése szempontjából a külkereskedelmi egyensúly és expanzió döntő fontosságú. A Kutatócsoport új középtávú tervében programba vett valamennyi témacsoport foglalkozik - szükségképpen - a külgazdasági kapcsolatokkal. A külgazdaság, különösen a KGST-integráció által nyújtott lehetőségek és követelmények az iparpolitika alakítása, a termelési struktúra fejlesztése, a termelési technika korszerűsítése szempontjából egyaránt döntőek. Az e témában előírányzott kutatás a vállalat oldaláról elemzi a külgazdasági kapcsolatok legáltalánosabb formáját, a külkereskedelmi kapcsolatokat. Arra keres választ, hogy a külkereskedelmi kapcsolatok mértéke, relációs és egyéb jellege, milyen módon és fokon befolyásolja az iparvállalatok tevékenységét, fejlődését, magatartását. Hogyan hatnak a vállalati tevékenység egyes területeire a külkereskedelmi kapcsolatok; az egyébként más szempontból közel hasonló külső és belső feltételek mellett dolgozó vállalatok között milyen különbségeket eredményez ez a tényező: hogyan tükröződik ez magatartásukban, tevékenységükben, eredményességükben. A kutatás ilyen módon segíteni kívánja a tényleges vállalati tevékenység, s e fontos környezeti tényező hatásának jobb megismerését, ezzel egyrészt az iparvállalatok gazdaságtanának megalapozását, másrészt a vállalatok tevékenységének a külgazdaság követelményeihez igazodó fejlesztését.

AZ 1976. I. FÉLÉVBEN ELNYERT KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI FOKOZATOK

A közgazdaságtudományok doktora fokozatot nyerte el:

Korán Imre: "A gazdasági prognosztika elveinek és módszereinek fejlesztése" című disszertációja alapján.

Nagy Lajos: "A munkatermelékenység, személyi jövedelmek és kapcsolatuk a mezőgazdaságban" című disszertációja alapján.

Orosz László: "Az állóeszközhatékonyság - technikai felszereltség egyes dinamikusan fejlődő ipari ágazatokban" című disszertációja alapján.

A közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot nyerte el:

Ahmed Mostafa El-Enany: "Stabilizációs politika nyersanyagexportőr országok számára" című disszertációja alapján.

Glattfelder Péter: "Az ágazati kapcsolati mérlegek rekonstrukciója, előrebecslése és az árak prognózisa" című disszertációja alapján.

Dinh Hanh: "A terv, a döntési és finanszírozási folyamat szerepe a beruházások megvalósításában" című disszertációja alapján.

Hoffman Istvánné: "A magyar háztartások gazdálkodási modellje" című disszertációja alapján.

Jávorka Edit: "Életszínvonal a mai társadalomban" című disszertációja alapján.

Kindler József: "A rendszerszemléletű döntésmélet egyes kérdései, figyelemmel a vezetői döntésekre" című disszertációja alapján.

Marinovich Endre: "A szocialista vállalat aktív információs tevékenysége - különös tekintettel az értékesítésre" című disszertációja alapján.

Nagy Sándor: "A gazdasági előrejelzés módszertani problémái" című disszertációja alapján.

Nguyen Van Nam: "Az ipari munkatermelékenység statisztikai mérése, jellemzése és a termelékenység-növekedés tényezőinek vizsgálata, különös tekintettel a Vietnamban alkalmazható módszerekre" című disszertációja alapján.

Nguyen Phung: "Az önköltségszámítás néhány kérdése, különös tekintettel a gépipari vállalatok gyakorlatára" című disszertációja alapján.

Szabados Gábor: "A műszaki fejlesztés néhány közgazdasági kérdése az építőiparban" című disszertációja alapján.

Szorcslk Sándor: "A társadalmi tervezés néhány kérdése" című disszertációja alapján.

Szücs Pál: "A vállalati irányítási rendszer továbbfejlesztésének egyes kérdése az építőiparban" című disszertációja alapján.

Tamás Béla: "Kohászati nagyvállalatok tervezésének információs rendszere és információs problémái" című disszertációja alapján.

Nguyen Son Trat: "A kivitelezéshez alkalmazott gépek költségeinek elszámolása az építőiparban" című disszertációja alapján.

Zeller Gyula: "Termelővállalatok kereskedelmi tevékenysége szervezésének néhány elvi és gyakorlati problémája" című disszertációja alapján.

SZAKIRODALOM

Könyvek a nemzetközi gazdasági integrációról¹⁾

A szocialista integráció előtt álló új feladatok bemutatása, az ezek megoldásához szükséges eszközrendszer részletes elemzése, illetve a nyugat-európai tőkés integráció közel kétévtizedes folyamatának értékelése, eredményeinek, kudarcainak, újtipusú ellentmondásainak részletekbe menő kifejtése, a megváltozó környezeti feltételekhez való alkalmazkodásának leírása – mindez a legutóbbi két-három évben számos könyv és tanulmány tárgya volt. Annak az 1975-76-ban magyar nyelven megjelent 6 könyvnek – amelyekről az alábbiakban szólunk – magyar, illetőleg szovjet szerzői legfontosabb témáikat a fenti kérdések közül válogatták ki. Bár a szelekció bizonyos szerzői preferenciákat kétségtelenül tükröz (hol az integráció általános elméleti kérdéseit, hol inkább gyakorlati eredményeinek értékelése áll előtérben), a szocialista és a tőkés integráció közötti alapvető különbségek megítélésében, a könyvekben a két integráció sajátosságainak elemzése nagyjában – egészében hasonló végkövetkeztetésekhez vezet. Ez persze nem meglepő, hiszen a művek szerzői témájukat valamennyien a marxista integrációelmélet talajáról kiindulva közelítik meg. Mindemellett azonban olyan kutatási eredményekről is szólnak, amelyek éppen a két integráció közötti jellegzetes eltérésekre és a továbbfejlődés alternatíváit illetően (főleg a felhasználásra kerülő eszközök tekintetében) bizonyos különbségekre utalnak, és ezzel lehetővé teszik – különben egymáshoz nehezen kapcsolható kérdések – átfogóbb, többoldalú megvilágítását. Ezzel együtt a történelmi-gazdasági tapasztalatok gondosabb figyelembevételére is ösztönöznek.

A nemzetközi integráció eddigi tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az ilyen csoportosulásban résztvevő országok leginkább az ipari késztermékek cseréjében érdekeltek. Mind az iparcikkek világméreteken is szabadabb áramlása, mind a feldolgozóiparnak az egyes gazdaságokban elfoglalt döntő szerepe indokolja, hogy a nemzetközi integráció kialakulását és kihatásait tekintve a vizsgálat középpontjában az iparosítás körülményei kerüljenek. Nyugat-Európában a kibővült piac lehetővé tett elsősorban a multinacionális vállalatok használatát ki, miközben egyrészt felgyorsították az integrációs folyamatot, másrészt és egyidejűleg, lényeges akadályokat is gördítettek az útjába, emeli ki Sevcov. Maximova és Palánkai a tőkés állammonopolista integráció kifejlődésére helyezi a hangsúlyt, és az állam és a magántőke közötti együttműködés és konfrontáció ellentmondásosságát emlegeti.

¹⁾ Kozma Ferenc: Gazdasági integráció és gazdasági stratégia (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 317. old.); M. M. Makszimova: A tőkés integráció alapvető problémái (Kossuth Könyvkiadó, 1975. 343. old.); Palánkai Tibor: A nyugat-európai integráció (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 269. old.); V. Sz. Sevcov: A tőkés integráció (Kossuth Könyvkiadó, 1976. 107. old.); J. Sz. Sirjajev: A szocialista integráció gazdasági mechanizmusa (Kossuth Könyvkiadó, 1975. 294. old.); Udvarhelyi László: Külgazdasági politika és szocialista integráció (Kossuth Könyvkiadó, 1976. 120. old.).

A szocialista integráció jelenlegi problémáinak jórésze a második világháború után megindított iparosítási folyamat jellegéből fakad, amelyet Udvarhelyi az "első strukturális fordulatként" ír le. Erre az ipar rendkívül gyors mennyiségi növekedése jellemző, a világplaci versenyképesség fenntartásának rovására, hordozó eleme pedig a nagy termelési egység, a kis és középvállalatok egyidejű háttérbe szorítása mellett. Ez a kiinduló helyzet vezetett oda, hogy a szocialista országokban kialakult protekcionizmust elsősorban a nagyvállalatok követelik, ami állandó állami beavatkozást tételez fel, mintegy a mikroszférából kiinduló gazdasági hajtóerők hiányának pótlásaként. Ez, ahogy Kozma találóan megállapítja, a szocialista integráció lehetőségeit eleve a politikai internacionalizmus tudatosságában és a makroökonómiai szinten kialakult összefonódásokban határozza meg. Mindennek következtében az alapvető mennyiségi mutatók és a legfontosabb strukturális jellemzők tekintetében az 1945 előtt nagyrészt elmaradott szocialista országok jelentősen közeledtek, illetve el is érték a történelmi előnnyel induló nyugat-európai gazdaságokat. Helytelen lenne azonban e globális mutatók mögött nem észrevenni, hogy a minőségi előrehaladás közel sem egyértelmű, sőt a termelőerők összetételében, a termelés technikai feltételeiben a nyugat-európai országok esetenként tovább növelték előnyüket (a világtermelésben és a világkereskedelemben mutatkozó szocialista hányad közötti különbség ennek egyik leg többet idézett, de közel sem egyetlen statisztikai jellemzője).

A fentieknek nemcsak az kölcsönöz alapvető fontosságot, hogy a két világrendszer közötti gazdasági versenyben a minőségben való rivalizálás válik meghatározó elemmé, hanem az is, hogy a szocialista országok éppen a hetvenes évek első felében érték el gazdasági fejlődésüknek azon szakaszát, amikor a továbblépés alapvető feltétele lett az intenzívebb gazdaságfejlesztési modellek kidolgozása és alkalmazása, a "második strukturális fordulat" (Udvarhelyi) végrehajtása. Ennek lényege a mennyiségi megközelítés, ill. utolérés után a minőségi kritériumokban is nagymértékű és gyors közeledés a fejlett tőkés országok megfelelő mutatóihoz. A jelenlegi világ gazdasági körülmények között e cél elérésének meghatározó eleme a szocialista integráció elmélyítése.

Bár e folyamat elmélyülése minden területen szükséges, központi szerepet kap benne az ipari együttműködés jövőjének alakulása. A továbblépés célja az egyes országok kialakult ipari szerkezetének olyan átalakítása és továbbfejlesztése, hogy azok képesek legyenek egyrészt a nemzetközi gazdasági versenyben sikerrel helytállni, másrészt - mint az előbbi feltételeként - a szocialista nemzetközi munkamegosztás kínálta előnyöket a legteljesebb mértékben kiaknázni. "Az integráció sikere tehát mindenekelőtt a munkamegosztás milyenségén múlik... A feldolgozóipari munkamegosztás elmélyítésének feltétele lesz, hogy az anyag- és élelmiszer ellátás megoldható-e, a kitermelők és felhasználó érdekeltsége biztosítható-e. Fordítva is igaz. A KGST anyag- és élelmiszer-vérkeringését másképpen megnyugtatóan megoldani, mint párhuzamosan - egy magas igényeket kielégítő feldolgozóipari munkamegosztással - reménytelen vállalkozás. Ezért tartom kulcskérdésnek a feldolgozóipari munkamegosztás fejlesztését..." (Kozma F.: I. m., 297. o.).

Az ilyen típusú munkamegosztás kialakításának azonban éppen a régebbi időszakban alkalmazott iparfejlesztési koncepció eredményei szabnak bizonyos korlátokat. A kiépült párhuzamos termelési kapacitások egyre inkább komoly akadályt képezik az együttműködés elmélyítésének, és az egymáshoz közeledett makrostrukturák összeszűkítették a komparatív előnyszerzés lehetőségét. Ezt a tenden-

ciát a KGST-munkamegosztásban a hatvanas években nem kísérte a minőségi változás egyik jeleként értékelhető szorosabb együttműködési formák, vagy az adaptáció gyakorlatának elterjedése, sőt a kezdetben kialakult nemzetközi munkamegosztási szféra is kezdett beszűkülni a nemzeti protekcionista iparfejlesztés következményeként.

Az ágazati hasonulás természetesen a tőkés integrációban résztvevő országok esetében is érvényesülő tendencia volt. A tények azt mutatják, hogy a termelőerők fejlődésével az ágazati kapcsolódás új elemei kerültek előtérbe: a mai tőkés világ gazdaságban a komplementaritás nem az ágazatok között, hanem az egyes termelési területeken belül (részegységgyártás, alkatrész-speciálizáció) jön létre. Következésképpen a hasonló struktúrák erősítették a kompetitív jellegét, miközben a komplementaritás foka is jelentősen megnőtt az EGK-ban, és végső soron mindkettő a gazdasági kapcsolatok elmélyülését eredményezte. Ez azt bizonyította, hogy a hasonló vagy kompetitív gazdasági szerkezetek nyújtják a legnagyobb felületet a nemzetközi munkamegosztás elmélyítésére. Ha tehát a szocialista országokban ezek a kompetitív (hasonló) termelési struktúrák kialakultak, olyan eszközöket kell találni, amelyek segítségével a bennük felhalmozódott, de a szűk külgazdasági lehetőségek mellett befagyott hatalmas energiák felszabadulhatnak.

A szocialista integráció lényegéből következik, hogy a könyvek szerzői alapvető eszközként a tervezés erősítését ajánlják. Amíg a nyugat-európai integráció fő impulzusait a piaci integráció közvetítette, a KGST esetében a strukturális nyitottság, a mélyebb munkamegosztás a meghatározó, miközben a tagállamok kereskedelempolitikailag egyelőre zárt nemzetgazdaságok maradnak. A közös fejlesztési vagy strukturapolitika végrehajtásának fontos feltétele a nemzeti gazdasági mechanizmusok közötti összhang fokozása és a megfelelő szervezeti-intézményi keretek kiépítése.

Sirjajev rámutat arra, hogy amennyiben a tervirányítás gazdasági eszközeinek továbbfejlesztését sokáig halogatják, illetve az egyes népgazdaságok esetében különböző időben, különböző intenzitással változtatnak rajtuk, úgy féltő, hogy a kialakuló nemzetközi mechanizmus sem fog megfelelni az objektív követelményeknek, és állandó fáziskésésben lesz az integráció aktuális fő feladataihoz és trendjéhez viszonyítva. Különösen fontosnak tartja a külgazdasági szférában fellelhető eltérések koordinálását, amelynek fő eszközét az eddigi állami külkereskedelmi monopólium helyett a teljes külgazdasági szférára kiterjedő, de változatlanul állami monopóliumban látja. Udvarhelyi is érinti az eltérő népgazdasági mechanizmusokból adódó veszélyeket, leszögezi azonban, hogy itt nem pusztán az eltérések koordinálásáról van szó, hanem mindenekelőtt arra van szükség, hogy az egyes országok helyesen mérjék fel a fejlesztési szükségleteket és lehetőségeket, és a szelektív megközelítés mellett döntsenek. Ez azonban többnyire olyan nagymértékben hasonló kiinduló állapotot tételez fel, amelynek fő jellemzője az autark, protekcionista iparfejlesztés korlátainak nyilvánvalóvá válása és az akadályok elégséges erővel való megjelenése valamennyi tagállam esetében.

A strukturális nyitottság, a fejlesztési politika KGST-szintű kidolgozása alapvetően igényli a központi tervezés elemeinek erősítését. Sirjajev, a szocialista kutatók egy része által képviselt placentrikus nézetet bírálva úgy fogalmaz, hogy az áru-pénz viszonyok a szocialista országok közötti tervszerű gazdasági forgalom egyik formáját jelentik, de "az együttes tervezés elmélyítésének minden új fázisa meg kell, hogy előzze az áru-pénzforgalom "liberalizálásának" egyik vagy

másik fázisát. Ebben az ok-okozati összefüggésben az ok és az okozat nem cserélhet helyet egymással." (Sirjajev: i.m., 156. oldal.)

A központi tervezés elemeit a gazdasági élet minden területén erősíteni kell a KGST-integrációban. A jelenlegi követelmények ismeretében Kozma Ferenc és Sirjajev egyaránt alapvető fontosságot tulajdonít a technikai fejlődés koordinálásának, a tudományos műszaki kooperációnak, az újító központok és a "követő" apparátus egyenletes elosztásának. Emellett lényeges a beruházási együttműködés továbbfejlesztése is, akárcsak a vállalatok közötti ipari kooperáció erősítése, de mindennek alapvető formája a központi tervezés erősítése lenne. Makszimova szerint éppen ez biztosíthatja a szocialista integrációban rejlő és a tőkés integráció piaci impulzusainál jóval hatékonyabb együttműködési formák széles körű alkalmazását. Ez lehetőséget teremt a konkurrencia kizárására, az ésszerűtlen párhuzamosságoknak már a beruházási fázisban való kiküszöbölésére, az optimum-pont sikeresebb megközelítésére. Ugyanakkor több évre előre stabilitást is biztosítana a KGST-országok kölcsönös kapcsolataiban, mind e kapcsolatok volumenét, mind szerkezetét tekintve, és növelné a tervezhetőséget. A konkurrencia kizárásával a KGST egyfajta óriási "biztosító társasággá" (Kozma) válik, amelyben a tagállamok között a kockázati és ráfordítási terhek egyenlően oszlanak meg, egyik sem tud a másik kárára előnyhöz jutni.

A nyugat-európai integráció tapasztalatai azt mutatják, hogy a piaci és kezdetben alapvetően külkereskedelmi mechanizmusokra épülő integrációban is érvényesülnek bizonyos tervezési elemek, és itt is megfigyelhető a strukturák egymásba fonódása. Palánkai igen találóan jegyzi meg, hogy éppen a piac volt az a tényező, amely megakadályozta, hogy a kialakuló szerkezeti egymásba épülés strukturális megmerevedésbe torkoljon. "A strukturák dinamikus fonódtak egymásba, hiszen a technikai fejlődés és az új termékek állandó megjelenése a gazdasági szerkezeteket is állandó átalakulás állapotában tartja... A versenyt beépítő mechanizmusok azért lényegesek, mert a naturális, komplementaritásra törekvő együttműködésben a szervezeti megmerevedés veszélye nagyobb. Ilyen rendszerben nem működnek kielégítő feszítő erők a termékek állandó korszerűsítésére és új termékek megfelelő ütemű bevezetésére." (i.m., 251-252. o.) Ugyanő mutat rá az EGK talán leginkább "tervezett" mezőgazdasági politikája kapcsán arra, hogy a közös agrárpolitika nemcsak, hogy nem mérsékelte a mezőgazdasági termelés időszakos strukturális egyenlőtlenségeit, hanem azokat tovább mélyítette. A mesterségesen megállapított árak gátolták a racionalizációs és a technikai fejlesztésre koncentráló erőfeszítéseket.

Sevcov szerint az EGK-integráció központi döntései olyan méreteket öltöttek, hogy az már a tagállamok szuverenitását veszélyezteti, és erőteljesen növeli a "nemzetek feletti" szervek ellenőrzési jogkörét. Palánkai elismeri ugyan a növekvő koordináció objektív hajtóerőit, a tények fényében azonban leszögezi, hogy a valóban "közösségi" elem elenyésző szerepet tölt be a nyugat-európai integrációban (a közös költségvetésnek a nemzeti költségvetéshez viszonyított súlya jelképes). Mindebből az a következtetés vonható le, hogy korunkban is a nemzet a meghatározó alapvető társadalmi, politikai, nyelvi- és szellemi közösség, következőképpen csak az olyan integrációnak van realitása, amely a résztvevő országok szuverenitásával és nemzeti érdekeivel messzemenően számol.

Az integráció környezeti feltételeinek elemzése olyan különálló nagy csoportot képez, amely valamennyi szerzőnél különböző formában ugyan, de megtalálható. Az integráción belüli környezeti feltételeket elsősorban Kozma Ferenc vizsgálja

behatóan (a nyugat-európai többszörös és a KGST egymagva integrációja), kitérve a kisebb országoknak a nagyobb gazdaságokhoz való hozzátapadására és az adott erőterben megfigyelhető különböző mozgások vizsgálatára. Ugyanó elemzi részletesen a fejlettségi különbségekből adódó problémákat is. Véleménye szerint a KGST-ben, ahol a fejletlenebb körzetek vannak túlsúlyban, a gazdaságpolitika fő célja az elmaradott régióknak a fejlettebbekhez való hozzáigazítása, "fejlesztése" kell hogy legyen. A szocialista integráció lényeges tulajdonsága, és alapvető célja, hogy az integráción belül nem szabad előfordulnia annak, hogy valamely tagállam lemaradjon a többitől. Sirjajev szerint ennek fő biztosítéka az együttműködő nemzeti gazdaságok egységes műszaki színvonala. A piaci erők mozgására épülő, az állammonopolista szabályozás körülményei között is a konkurrenciára támaszkodó nyugat-európai integrációban a "szétfejlődés" jelei mutatkoznak. Az erőviszonyok - mutat rá Sevcov - egyre inkább az NSZK javára változnak meg és az előnyök egyenletes elosztása, ami igen kényes politikai kérdés, egyre bonyolultabb kompenzációs mechanizmusokkal is nehezen valósítható meg.

Az integráció környezeti feltételeinek második nagy csoportját az integráción kívüli térségekkel folytatott gazdasági kapcsolatok képezik. A szocialista integrációról írott könyvekben általában egyértelműen kiemelik a szerzők, hogy az elsőrendű feladat az integráción belüli kapcsolatok fejlesztése. Sirjajev ezt objektív tendenciaként értékeli (bár adatokat nem közöl hozzá) és a kelet-nyugati kapcsolatok kérdésében "szükséges", "előnyös" és "eseti" kapcsolatokat különböztet meg. Megállapítása szerint az egész kelet-nyugati kereskedelem rendeltetése a szocialista integráció országai számára abban található meg, hogy ezáltal lehetővé válik a gazdasági megoldások kiküszöbölése (általában a fejlettebb technika költségesebb kifejlesztése), illetve bizonyos előnyök realizálása az áruforgalomban. Ugyanakkor kerülendő a múltban szép számmal létrejött "eseti" kapcsolatok, mert ezek nem előnyösek, és végsősoron csak azért szükségesek, mert a KGST-országok közötti termelési-műszaki kereskedelmi együttműködés új formái a múltban igen vontatottan bontakoztak ki. Bár a kelet-nyugati kapcsolatokat nem osztályozza alcsoportokba, hasonlóan érvel Kozma is. Szerinte a "kelet-nyugati" gazdasági kapcsolatok, akármilyen fontos és kölcsönös érdekelnek is fűződnek fejlesztésükhöz, objektíve ható tényezők következtében mindig másodrendű helyen maradnak külgazdasági kapcsolatainkban, s csak úgy tudjuk fejlődésünk érdekében gyümölcsöztetni, ha a kelet-nyugati együttműködést szorosan kapcsoljuk a szocialista együttműködéshez.

Más oldalról közelíti meg a kérdést Udvarhelyi László. Szerinte az intenzívebbé váló külkereskedelmi kapcsolatok is takarhatnak befelé forduló fejlesztést. Ebben az esetben a külkereskedelmi kapcsolatok nem fejlesztik a nemzetközi munkamegosztást, hanem önmagukba bezárt gazdasági struktúrákat eredményeznek, és végsősoron regionális szinten újratermelik a termelőerők fejlődése következtében túlhaladott nemzeti autarkiót, tehát az integráció fejlődését kezdettől fogva korlátozzák. A KGST számára ezért a jelenlegi helyzetben alapvető követelmény, hogy a tagállamok szakítsanak a belsőleg orientált fejlesztési koncepcióval (de ennek regionális sikra transzponált variánsával is).

Érdekes, hogy Sirjajev, aki általában véve a kelet-nyugati kapcsolatok fékezetesebb fejlesztése mellett érvel, kijelenti, hogy a szocialista országoknak a világ-gazdasági helyzetre gyakorolt hatása komoly mértékben függ a világ-gazdasági kapcsolatokban betöltött reális részvételük fokától.

Az EKG - mint regionális integráció - nyitottsága, ill. zártsága számos könyvben

képezi az elemzés tárgyát. Makszimova kifejti, hogy egyoldalú az a megközelítés, amely a tőkés integrációban csupán azt látja, hogy a nemzeti, "régi típusu" protekcionizmust "kollektív" protekcionizmus váltja fel. Figyelmeztet arra, hogy az EKG külgazdasági kapcsolatait nem lenne célszerű leszűkíteni a vám- és kereskedelempolitikai mechanizmusra, hanem figyelembe kell venni a tőke, a munkaerő, a szolgáltatások és a technika áramlását is, amely termelési tényezők azonban kezdettől fogva világméretű, nem pedig regionális beágyazottságot követeltek meg. Ily módon az EKG esetében csak a fogyasztás belső forrásból kielégített hányada csökkent, de mind az intern-kereskedelemből, mind a harmadik országokkal folytatott kereskedelemből származó hányada nőtt. Palánkai is rámutat arra, hogy az EKG-integrációnak van egy protekcionista, és egy "kifelé forduló" arca, e két oldal egymással harcolva és valószínűleg egymást kölcsönösen erősítve fejlődik. Amíg egyes vonatkozásokban az integráció elmélyülése is elképzelhető, a legtöbb területen (elsősorban a termelés szférájában) a kialakulás pillanatától adott - legszélesebb körű tőkés nemzetközi együttműködés a világméretű nyitottságot erősíti.

A legutóbbi tendenciák, amelyekre az 1975-76-ban megjelent, és többnyire az 1974-ig terjedő időszakot felölelő könyvek természetesen nem lehettek figyelemmel, már e nyitottság egyértelmű fokozódásáról tanuskodnak. Ez nemcsak a világgazdasági válság és a nyersanyagár-változások "statisztikákat zavaró" hatásával magyarázható, hanem egyrészt a változó feltételekhez idomuló nemzeti és integrációs gazdaságpolitika gyakorlati megjelenésének, másrészt az integráció objektív folyamatában bekövetkezett (és a külső hatások nélkül is érvényesülő) tendenciamódosulásoknak tulajdonítható.

Inotai András²⁾

Bucsy László: Az innovációk rendszere és a vállalati fejlődés³⁾

Tekintélyes, - több mint 30 iv terjedelmű - külalakjában is figyelemfelkeltő kötet jelent meg 1976-ban a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál: Dr. techn. dr. Bucsy László: "Az innovációk rendszere és a vállalati fejlődés". A három, önmagában is aktuális téma: az innováció, a rendszerelmélet és a vállalati fejlődélmélet összekapcsolása méltán támasztott várakozást a műszaki fejlődéssel és a vállalati tervezéssel foglalkozók körében. Annál is inkább, mert a szerző a bevezetőben hangsúlyozza, hogy a témát elsősorban gyakorlati szakemberekhez szólnan dolgozta fel.

A könyv három önálló részből áll. Az első rész az innovációs fejlődés sajátosságait ismerteti; a második részben a szerző áttekinti a polgári közgazdaságtan főbb vállalati növekedélméleteit és kísérletet tesz egy saját növekedési modell kidolgozására; a harmadik részben pedig termékélettartam és termékparaméter-vizsgálatokat tartalmazó konkrét esettanulmányokat mutat be.

²⁾ Az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

³⁾ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1976. 352 oldal.

A szerző az innováció fogalmát a vállalati fejlődés szakaszossága alapján értelmezi. Ugy tekinti, hogy a fejlődésben bekövetkező ugrások mögött innovációk hatnak ill. az innováció ugrásszerű fejlődést tesz lehetővé. Hangsúlyozza, hogy az innovációt hatásaival együtt kell értékelni. Az innováció hatása végső soron a gazdálkodás hatékonyságának javulása.

Fontos és helyes gondolata a munkának, hogy az innováció csak akkor valósul meg, egyáltalán csak akkor beszélhetünk innovációról, ha az alkalmazás feltételei megvannak a vállalatnál, tehát képes az innovációt befogadni, abszorbeálni, azaz a vállalat innovációs rendszert képez. Egy későbbi helyen ez azzal a gondolattal egészül ki, hogy a vállalat bevezethet saját - korábbi műszaki színvonalát jelentősen meghaladó - új terméket vagy eljárást akkor is, ha valahol másutt a népgazdaságban állnak rendelkezésre ezeknek a műszaki feltétellel (pl. öntvényminőség), vagy ezek import után tervszerűen biztosíthatók.

Az innovációt - tartalma, megjelenési formája szerint - 0-7-ig terjedő fokozatok szerint osztályozza. Ebben követi több hivatkozott szerző módszerét. A 0-3-ig terjedő fokozatok a mennyiségi fejlődéssel együttjáró változásokat, a 4-7-ig terjedő fokozatok pedig az új műszaki elvek alkalmazását jelentik.

Igy a 0 foku innováció a fejlődési folyamat egyszerű mennyiségi változása; az 1 foku innováció új piacok, az ezekhez történő alkalmazkodás formájában jelentkezik; a 2 foku a gyártmányösszetétel változása; a 3 foku "a termelési organizmus tökéletesedési folyamata". A további fokozatok tartalma már sokkal nehezebben fogalmazható meg röviden, leegyszerűsítve. Ezeket jellemezve a szerző az "organizmus" egy, több, vagy összes eleme funkcióinak megváltozásáról, a kiinduló alapkonceptió változásáról és új természettudományos alapelvek alkalmazásáról beszél.

Tekintélyes helyet foglal el az első részben a termék-életgörbék tárgyalása. Érdekes és tanulságos ennek kapcsán a termék-diverzifikáció innovációs szerepének bemutatása és a szabványosítás problematikájával való összekapcsolása.

Bucsy László vállalati fejlődés-elméletének kiindulópontja a vállalat mindenkorli optimális fejlődését reprezentáló cél (Z) formalizált kifejezése a munka hatékonyságának, rentabilitásnak és a piaci hatásoknak a függvényében. A vállalat céljait úgy értelmezi, hogy "ezek a célok az ötéves terv éves bontásában pontosíthatók és évenként változhatnak. Pl.: nyereségmaximalizálás, fejlesztési tervek megoldása, termelési kapacitások kiépítése, beruházások üzembeállítása" (146. old.) A továbbiakban - amikor rátér a modell megoldásának ismertetésére - a Z cél a vállalat nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásának szükséges mértékét jelenti. A függvény-kapcsolat független változói között pedig a módosított modellben a nem egészen világos módon meghatározott munkahatékonyság és a nemzeti jövedelem fogalmánál is szűkebb nettó termelés szerepel.

A függvénykapcsolat pontosabb kifejezéséhez a szerző a Cobb-Douglas termelési függvényt hívja segítségül, amelyben a termelés öt tényező: a "tisztá" technikai felszereltség, a létszám, az eszközök megfelelő hatványainak, továbbá a technikai fejlődés ütemének és egy arányossági együtthatónak szorzataként határozható meg. Egy külön alfejezet a bemutatott modellt megkísérli beilleszteni a vállalati tervmetodikába.

A második rész közrefogja a tőkés vállalat-fejlődés elméletének tömör ismertetését.

A könyv legtanulságosabb része a harmadik. Ebben a szerző az irányítása alatt működő mérnök-közgazdász hallgatók szakdolgozatai, valamint saját vizsgálatai

alapján 15 esettanulmányt ismertet, amelyek - az autóbustól az esernyőig - különböző termékek élettartam, termékeserélődés, valamint műszaki paraméter-vizsgálatait mutatják be. Ezek az esettanulmányok jól példázzák, hogy a termékek életgörbéjének és műszaki színvonalának vizsgálata fontos információkat szolgáltat a vállalati műszaki fejlesztés irányításához, a termékpoltika kialakításához, a piaci magatartás meghatározásához, vagyis: a vállalati tervezés megvalósításának fontos eszköze.

A könyvet 91 jól rajzolt, szemléletes ábra illusztrálja.

Bucsy László könyvének olvasásakor már az első lapokon szembetűnik egyes gondolatok, megfogalmazások kiforratlansága. Ezen tulajdonképpen nem lenne szabad meglepődni: a bevezetőben maga a szerző is elismeri, és kéri az olvasó megértését. A nagyigényű munka igényes értékelése mégsem mehet el emellett, mert csak ennek fényében bírálható el, megoldotta-e a szerző a maga elé tűzött célt.

A rendszerelmélet elvont ismertetése, a rendszerszemléletre és a jelenségek komplex jellegére történő hivatkozás nem teszi rendszerszemléletűvé az innováció tárgyalását. Kevés ehhez az innovációs fejlődés fokozatokba rendezése. Ez ugyanis olyan szűk rendszert ad, ami csak csekély mértékben gyarapítja a vállalati fejlődés törvényszerűségeiről szerzett ismereteinket. A rendszer-szemlélet azt kívánná, hogy az innovációt elhelyezze a vállalati fejlődés tényezőinek hierarchikus rendjében, elemezze és megmutassa a többi tényezővel való kölcsönhatását.

Ehhez szükség van először is az innováció olyan meghatározására, amely a vizsgált jelenség lényegét és helyét a rendszerben világosan megmondja. Bucsy a "pontositott" fogalom meghatározás igényével a következőket írja: "Innováción az új technika, az új gyártási módok, az új piacok, az új nyersanyagok, az új termelés-szervezés és az eddigi ember-gép kapcsolatok mellett - súlyozottan - az ember-ember kapcsolatok egymásra hatásának kifejezését és a visszacsatolás eredményeinek értékelését nevezhetjük." (41. old.)

Ha figyelmesen elolvassuk az idézett - fájdalmas nyelvtani ficammal fogalmazott - mondatot láthatjuk, hogy a szerző az innovációt nem tevékenységnek, vagy objektív folyamatnak tekinti, hanem valaminek a kifejezését, értékelését jelöli a fogalommal. Ilyen definíció alapján meglehetősen nehéz a műszaki-gazdasági jelenségek objektív világában rendszer-szemlélettel vizsgálatot végezni.

Másodszor: semmiféle rendszerszemlélet nem menti fel a tudományos kutatót az alól, hogy a kölcsönös összefüggéseken belül keresse a meghatározót, a fejlődésben a törvényszerűt. Ez azt kívánja, hogy elemezzük a szocialista vállalatok fejlődésének, gazdálkodásának tapasztalatait és az elvontabb összefüggéseket ezeknek a tapasztalatoknak alapján fogalmazzuk meg. Joggal várhatta az olvasó a téma alapján, hogy megismeri majd a szerző véleményét az innováció és például a piac, a szakképzettség, a szervezeti struktúra, a kutató-fejlesztő potenciál, az üzem nagyság stb. kapcsolatáról, ennek a kapcsolatnak a jellegéről, természetéről. A könyvben azonban a kölcsönhatások jellemzésére csak címszavak felsorolása szolgál, vagy olyan általános és nagyvonalú utalások, amelyek csak akkor lennének érthetők, ha a hivatkozott fogalmakat a szerző másutt kielégítően megmagyarázná. Ennek hiányában azonban az állítások jó részéről nem tudja eldönteni az olvasó, hogy elfogadja, vagy vitassa-e azokat.

A lényeges műszaki-gazdasági összefüggések elemzésén alapuló általánosítás nélkül nem beszélhetünk arról sem, hogy - a második rész címében megfogalma-

zott szándék szerint - kibontakoznának egy, a szocialista viszonyok között alkalmazható, átfogó vállalati fejlődéstudomány körvonalai.

A Cobb-Douglas termelési függvény hasznos segédeszköz lehet az anyagi termelés fejlődési folyamatainak vizsgálatában, de vitatható, hogy a szocialista vállalat fejlődési modelljének magjává tehető. Kérdéses a modell nemzeti jövedelem-növekvényre való optimalizálása is. A nemzeti jövedelem növekedése továbbra is a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb feltétele és kritériuma, a vállalatnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása azonban csak korlátozottan fejezi ki azokat az árnyalt gazdaságpolitikai követelményeket (termelési szerkezet-változás, export, nemzetközi együttműködés, arányos területi fejlődés stb.), amelyeket a népgazdasági terv a vállalatokkal szemben állít, valamint a szocialista társadalom és gazdaság fejlődésének azokat a mozzanatait (a munka jellegének változása, a termelési viszonyok fejlődése), amelyek nagyrészt a szocialista vállalatok fejlődésében realizálódnak. Ilyen összefüggések vizsgálata nélkül szocialista termelési viszonyainkat tükröző vállalati fejlődéstudományról nem beszélhetünk. Ezért a szerző, nézetem szerint, téves uton jár már eleve, ha - a polgári közgazdászok példáját követve - a vállalati fejlődéstudományt formalizált összefüggések felírásából kiindulva akarja felépíteni.

Valóban rendszerszemléletű kifejtés alapján kézenfekvő lenne, hogy az innováció rendszerbeli kapcsolatait érvényesítsük a vállalati tervezés követelményrendszerében is, vagyis: az innovációs rendszer feltárt összefüggéseit a vállalati tervezés tökéletesítésére is felhasználjuk. A szerző formálisan kísérletet tesz erre, de ez a vállalati terv gondolatmenetébe nem épül szervesen bele (pl. 107. old. 1. bek.). A vállalati tervmetodikára utaló alfejezetben sem találjuk nyomát a vállalati tervmetodika elvének, vagy konkrét elemeinek.

A vállalati tervezés kérdéseit a szocialista országokban már igazán alaposan feldolgozták, ezért meglepő a sok, eléggé ködös, tautológikus megfogalmazás. "A vállalati stratégiát a vállalati tervekben fogalmazzuk meg és a vállalati gazdaságpolitika keretében számszerűsítjük. A vállalati gazdaságpolitika a fejlesztési, termelési és piaci koncepciók (részpoltikák) variánsaiból állítható össze". (167. old.) "A vállalat fejlődési célját azért kell dinamikus formában meghatározni, hogy a vállalati gazdasági tervezés... előre meg tudja határozni a vállalat alapelveit (ötéves) és hosszabb időszakokra szóló koncepcióit." (175. old.) Így következtetése sem lehet más, mint dagályos általánosság: "Az új szemléletnek odáig kell eljutnia, hogy a szocializmus objektíven érvényesülő alaptörvényébe kell beilleszteni az innovációs hatásokat, és a tervezés módszereinek ehhez kell alkalmazkodnia." (141. old.)

A szerző sok tekintetben eltörő törekvése és ujló ambíciója úgy tűnik nem párosult kellő önkontrollal. A lényegesnek szánt mondanivalót a csekély információtartalmat hordozó "tölteléksszöveg" közül sokszor nehéz kihámozni; a könyv előadásmódja szerényebb, tárgyyszerűbb lehetne. A ténybeli melléfogásokra példa lehet, hogy Pajestka, ismert lengyel közgazdász cikkének tartalmát - minden további indoklás nélkül - csehszlovák koncepcióként interpretálja és melléleg jegyzi meg, hogy a Lengyel Népköztársaságban is (!) hasonló kérdések vitája van napirenden. (131. old.). Olykor az alaptudományok elfogadott fogalmi rendszerével is szembekerül a szerző. A 132. oldalon található lábjegyzetből úgy tűnik, hogy nem ismeri, vagy nem fogadja el a pótló és bővítő beruházásoknak a közgazdaságtanban bevett értelmezését. "Dinamikus bázis: amennyiben a vállalat nem hajt végre beruházást, hanem csak pótlást..." - írja az említett helyen. Az az

állítás pedig minden materialista számára filozófiai abszurdum, hogy "a tapasztalat és a valóság szinte biztosan divergál", (135. old.) még akkor is, ha sejtjük, hogy a szerző mást akart mondani ezzel.

Bucsy László munkájának jelentős érdemei vannak. A fejlődés jelenlegi szakaszában igen fontos közgazdasági kérdések tárgyalására vállalkozott. Az innováció fogalmát Schumpeter még e század elején vezette be a közgazdaságtanba. A témának más (tőkéss, és szocialista) országokban már igen nagy irodalma van. A termék-életgörbék problémáival nálunk is már több mint egy évtizeddel ezelőtt kezdtek foglalkozni; az innovációs folyamatok néhány éve szociológusaink érdeklődését is felkeltették. Bucsy László munkájából különösen az esettanulmányok érdekesek. Könyve újra ráirányította a figyelmet az innováció és a vállalati növekedési modellek problematikájára, életgörbe és paraméter-elemzéseivel pedig igen hasznos missziót vállalt a műszaki-gazdasági vizsgálatok vállalati gyakorlatának ösztönzésében. Könyve azonban meglehetősen egyenetlen, sok az elnagyolt részlet, a kiforratlan gondolat, tudományos mezbe öltöztetett, de valójában: pongyola fogalmazás. A lektor és a szerkesztő jobban segíthettek volna abban, hogy munkáját érettebb, igényesebb formában tárja az olvasók elé.

Goldperger István⁴⁾

ÚJ KÖNYVEK⁵⁾

ANDICS Jenő: A technikai haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetekben. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó, 263 old.

BEREND T. Iván - RÁNKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. 2. kiad. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 724 old.

FAZEKAS Béla: A mezőgazdasági termelősövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó. 315 old.

FODOR László: A termelőerők területi koncentrációja, agglomerációk, Budapest. Bp. 1976. Akadémiai Kiadó. 179 old. (Közgazdasági értekezések 24. kötet.)

⁴⁾ Az OT Tervgazdasági Intézetének munkatársa.

⁵⁾ Az 1976. novembertől 1977. januárig megjelent könyvek.

- A gazdasági kockázat és mérésének módszerei. (Írták: Bácskai Tamás, Huszti Ernő, Meszéna György) Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 208 old.
- HAGELMAYER István: Pénz és pénzpólitika a szocializmusban. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 290 old.
- JURAN, J. M. - GRINA, F. M.: A minőség tervezése és elemzése. Bp. 1976. Műszaki Könyvkiadó. 215 old.
- A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig. (Tanulmányok a jövőkutatás témaköréből.) Szerk.: Gábor Éva. Bp. 1976. Gondolat Könyvkiadó. 327 old.
- MÁDI Csaba: Licenc és know-how. A szellemi termékek nemzetközi forgalma. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 291 old.
- MAJLÁT Lászlóné: A termelési eszközök piacának kutatása. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 282 old.
- Munkaügyi kislexikon. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó. 347 old.
- PAPP István - RÉCZEY Gusztáv: Az energiatgazdaság időszerű problémái. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 246 old.
- Szervezési példák és gazdaságszervezési modellek. Bp. 1976. KGMTI. 765 old.
- A tudományos-technikai forradalom közgazdasági kérdései a szocializmusban. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Ekonomia - PWE. 336 old.
- VARGA György: Brazília gazdasága. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 262 old.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Козма:

Реальности мировой экономики и венгерская политика развития

Очерк делает вывод для венгерской политики развития из стоимостного порядка, образованного после взрыва в ценах сырьевых материалов. Ввиду того, что Венгрия имеет довольно мало экономично добываемых ископаемых, она только с развитием экспорта сельско-хозяйственных продуктов может реализовать доходы земельно-рентного характера. В развитии венгерского сельского-хозяйства много записов, но даже и при максимальном использовании их, оно не способно создать такой экспортный потенциал, который покрывал бы энергетические и сырьевые нужды промышленности страны. Именно поэтому очень важно увеличение эффективности перерабатывающих отраслей во внешней торговле, на мировом рынке. Во Венгрии увеличение доходов внешней торговли — так как обе и сама страна и ее экономический потенциал являются маленькими — возможно в большинстве случаев продуктами, требующими относительно маленькой серии, но большого умственного труда /требовательная конструкция, тонкая обработка/, а не увеличением массовости производства.

При разработке политики развития, соответственно изменившимся условиям мирового рынка, надо изменять и плановые методы, которые до сих пор в основном ориентировались на отрасли. Основным элементом политики развития, это производственная-техническая культура. Разные культуры отличаются друг от друга не признаками своих технологии, а тем /а/ даны ли во Венгрии материальные и интеллектуальные условия для содержания и развития мирового уровня данной производственной деятельности; /б/ поднимается ли во всем мире кривая жизни данной культуры; /в/ связана ли данная культура отечественной производственной традицией или необыкновенно благоприятным природным условием.

В конце концов очерк разделяет производственные деятельности на три больших группы с точки зрения селективного развития.

1. Секторы, с ориентацией на экспорт //а/ отечественные производственные силы способны и на новшества, и кривые жизни продуктов поднимаются; /б/ отечественные производственные силы быстро и безиррепетуаций могут адаптировать результаты зарубежных новшеств, и продукты находятся в крайнем случае на зените своих кривых жизни; /в/ отечественные производственные силы немного опоздая адаптируют результатов зарубежных исследований, но производят их с производительной технологией. / Эти три группы продуктов можно и надо развивать ориентируя их на экспорт.

2. Секторы, с ориентацией на отечественное использование //г/ технический уровень производственной деятельности близ к уровням /б/ и /в/, но продукты используется в основном внутри страны, но возможно значительная смена ассортимента и излишки экспорта; /д/ технический уровень производственной деятельности не достигает уровня группы / б/ и/в/, большинство ее продуктов используют во внутренней торговле, возможен периферийный заграничный обмен товарами; /е/ технический уровень отечественного производства далеко не достигает уровней секторов, с ориентацией на экспорт, и все большую часть нужд надо покрывать из импорта.

3. Секторы, с ориентацией на импорт //ж/ незаменимый импорт, или из за природных причин, или из за причин развития; /з/ заменяемый импорт, т.е. в принципе хозяйство мог бы производить свои нужды, но из за какой либо причин / экономической или другой/ отказывается от производства этих товаров.

Гвишиани И.М.—Попов Г.К.:

Развитие теории управления в
Советском Союзе

В результате развития научных исследований по проблемам управления социалистическим производством в Советском Союзе в конце 60-х и начале 70-х годов образовалась новая концепция теории управления. Это отражается в рекомендациях первой /1966.г./ и второй /1972.г./ Всесоюзной конференции по теории научной организации управления социалистическим производством, в которых особенно ярко подчеркивается комплексный характер управления социалистическим производством.

Мысль о комплексном подходе найдется конечно во многих публикациях. Эти подходы и обосновали комплексный характер управления с разных точек зрения. Почти невозможно представлять каждую из этих точек зрения. Но на основе главных признаков этих приближений можно собирать их в четыре группы.

— Комплексная характеристика управления понимается как набор / в лучшем случае как система / различных аспектов управления. При таком подходе, т.н. " по аспектам " стараются совместно принимать во внимание разные, например экономические, правовые, социально-психологические точки зрения.

— Принцип управления считается совокупностью системы признаков, которые в основном объединяются в две группы: общие для различных видов управления, и специфические, присущие данному виду управления. Наиболее типично выделяются кибернетические признаки, как общие, и специфические, присущие социализму, признаки. Из этого вытекает, что те, авторы, которые согласны с этим приближением в действительности разделяют общую и специальную теорию управления.

– Комплексность управления строится на том, чтобы вести комплексный анализ / по аспектам или по признакам /, и при этом подход к подбору элементов может быть двойной: функциональный и проблемно-предметный. Это приближение систематизирует и синтезирует две предшествующих методов приближения, но одновременно становится новая проблема: из каких функциональных или же проблемных элементов состоит управление.

– Вопросы управления исследуются в качестве такой синтетической интегральной системы, которая включает в себе предыдущие три метода приближения, но сами элементы управления объединяются в систему. Этот метод приближения представляет собой концепцию системного подхода комплексной трактовки управления. Авторы в дальнейшем подробно представляют теоретические основы системного варианта комплексного подхода управления, и покажут возможности практического применения этого метода приближения.

Дердз Гэрлэ:

Охрана природы и развитие промышленности

Очерк всесторонне ознакомит с трактовкой и взаимосвязью важнейших понятий, относящихся ко кругу вопросов об охране природы. Статья представляет главные виды явлений и действий, которые служат во вред природе /напр. разные излучения, загрязнение воздуха и почвы, вредное использование территории, препятствие натуральных экономических процессов, и.т.п./ и возможность на уменьшение и устранение этих явлений и действий. Автор обращает внимание на то, что связь между охраной природы и развитием промышленности недостаточно ограничивать на анализ отношения промышленности к природе. На условия промышленности созданные природой во многом влияет например отношение

сельского-хозяйства к природе. Хотя вредное влияние использованных в агротехнике химических средств появляются в первой очереди в повреждении природы сельского хозяйства, эти средства являются промышленным продуктом, и так оценка их качества, характерных черт оказывает действие и на развитие промышленности. С другой стороны "поврежденная" сельским хозяйством природа требует дополнительные затраты от промышленности / на пр. очистка воды /. Природные проблемы таким образом составляют единую систему, внутри которой разные влияния имеют взаимные связи.

Автор исследуя экономические соотношения темы, пришел к заключению, что целесообразно стремиться к "оптимуму хозяйства-техники-природы" вместо ранее использованного "оптимума хозяйства-техники". Первый подход является тяжелым, так как "оптимум хозяйства-техники" часто не совпадает оптимумом "природы". Поэтому измерению противоположных влияний препятствует тот факт, что часть признаков природы / на пр. влияние здравоохранения, самочувствия, и т. п. / можно определить только на основе субъективных мнений. Частично и по этому экономические расчеты, связанные с охраной природы ограничены на относительно узкий круг. Они исследуют в первой очереди количественные связи между увеличением промышленного производства и ухудшением природы, то есть между нужными затратами на охрану природы. По их результатам имеет возможность такой "спираль", по которому все больше долю производственной стоимости необходимо расходовать на "воспроизводство" природы. Это явление увеличивает общественные затраты, необходимы на производство, и с этим является инфляционным процессом, который мотивирует на увеличение цен. В дальнейшем автор детально пишет о возможностях устранения этой фатальной "спирали". Подчеркивает, что при исследовании и решении одинаково результативно можно использовать т. н. "баланс природных связей", который совместно взвешивает расходы и выгоды.

ABSTRACTS

Ferenc Kozma:

REALITIES OF THE WORLD ECONOMY AND HUNGARY'S DEVELOPMENT STRATEGY

The study reviews from the point of the new priorities that have been established and the lessons drawn for Hungary's development policy. Considering the insufficiency in Hungary of efficiently exploitable mineral raw materials incomes of the type provided by the exploitation of such resources can only be obtained by an export-aimed development of the country's agriculture. Despite the existence of remarkable potentials in such a development not even the maximum utilization of these potentials could cover the import needs in energy and raw material. This fact calls the attention to the need for an increased world market efficiency in the manufacturing sector. Considering Hungary's limited size and economic potential the possibilities of increasing incomes from foreign trade are mostly presented by a range of products produced on a relatively small scale, but representing a high intensity of qualified labour, - as instead of by expanding the large scale production.

As a conclusion, the elaboration of a development strategy which can meet the changes in world market conditions requires a modification of the methods of planning inherent in the branch-approach pursued so far. Such a new development strategy must be based on certain complex technologies. The evaluation of individual technologies is not a matter of technical parameters but of determining that whether or not (a) the material and intellectual resources in Hungary can guarantee that the productive activities concerned be maintained and further developed at the world level; (b) the life-curve of the given technology shows a progressive trend from the world economic point of view; (c) home production traditions or favourable natural conditions can help the introduction of the technology under review.

Eventually the study outlines three groups of production activities preferable from the point of view of selective development as follows:

- Export-oriented sectors (a) the internal forces of production are innovative and product life-curves are in a progressive stage; (b) the internal forces of production allow a swift and smooth adoption of new international results and products are not beyond the peak of their life-curves; (c) there is a delay in the introduction of the results of international research but the technology applied is productive. These three groups can and must be developed with regard to export purposes.

- Sectors oriented to internal supply (d) the technological level is near to (b) and (c) but the output is mainly used internally with a possible international exchange of goods and a production surplus for exports; (e) the technological level does not reach (b) and (c), the bulk of the output is used internally with a peripheral possibility of international exchange; (f) technological level is far lagging behind that in the export-oriented sectors, and an increasing portion of demands have to be covered by imports.

- Import-oriented sectors (g) imports that cannot be satisfied by home production, either because of natural conditions, or of the lack of the necessary level of development; (h) imports that could be replaced by home sources but for reasons of efficiency or other they are not.

J. M. Gvisiani - G. K. Popov:

DEVELOPMENTS IN THE THEORY OF MANAGEMENT

This paper will deal with this third domain, the integrated theory of management. It concentrates on issues of special attention in the current decade. Historical references to the period between the twenties and the fifties are omitted.

In the late sixties and early seventies, the progress of research within the U.S.S.R. into the problems of socialist production management led to a new concept of management theory as a complex discipline. This is illustrated by the recommendations of the first (1966) and the second (1972) all-Union conference on scientific organization principles of socialist production management. In these recommendations, the integrated nature of socialist production management theory is explicitly recognized.

The idea of integration can be observed in numerous publications by many authors, and it appears to be next to impossible to consider all the viewpoints. We have, however, tried to classify them into four main approaches:

1. Management theory is conceived of as a combination (or, at best, as a system) of different managerial aspects. These are, for example, the economic, the legal, the social or the psychological aspect, and the theory accordingly must be developed along the lines of these aspects.

2. Management theory is understood as a totality of characteristics which can be divided into two groups: those common to all management systems and specific ones. Most frequently, the common group is considered to refer to cybernetic characteristics and the specific to those typical for the socialist order. Those adopting this approach consequently have a general and a specific management theory.

3. Management theory is based on an analysis (by aspects or characteristics) of management components (either functional areas or problem areas) and not of management as a whole. Those adopting this point of view develop, systematize and synthesize the two approaches described under 1 and 2, but they meet a new problem: to specify of what functional or problem components management is made.

4. The components, mentioned under 3, are understood as having a complex nature and being integrated into a system. This is the systems version of the integrated approach to management theory. Going on the study outlines the integrated theory of management in more detail.

Dr. György Gerle:

INDUSTRIAL DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION

The study reviews the interpretation and interrelations of environment protection categories. The main types of activities and phenomena causing damages in environment (radiation, the pollution of air and soil, the wrong utilization of land, the hindering of natural ecological processes, etc.) are discussed with regard to limiting detrimental effects or eliminating them, respectively. It is emphasized

that the interrelation between environment protection and industrial development is not to be limited to the one between industry and environment. For example, environmental conditions industry is faced with are also influenced by the relation between environment and agriculture. Though the detrimental effects of chemicals used in agriculture primarily emerge within the same sector, being industrial products the evaluation of the qualities and parameters of these chemicals cannot be neglected by industrial development policies. On the other hand agricultural pollution can raise the need for additional investments in industry such as the extra costs in industry caused by the agricultural pollution of water. As a conclusion, environmental problems set up a complex system in which various effects are highly interrelated.

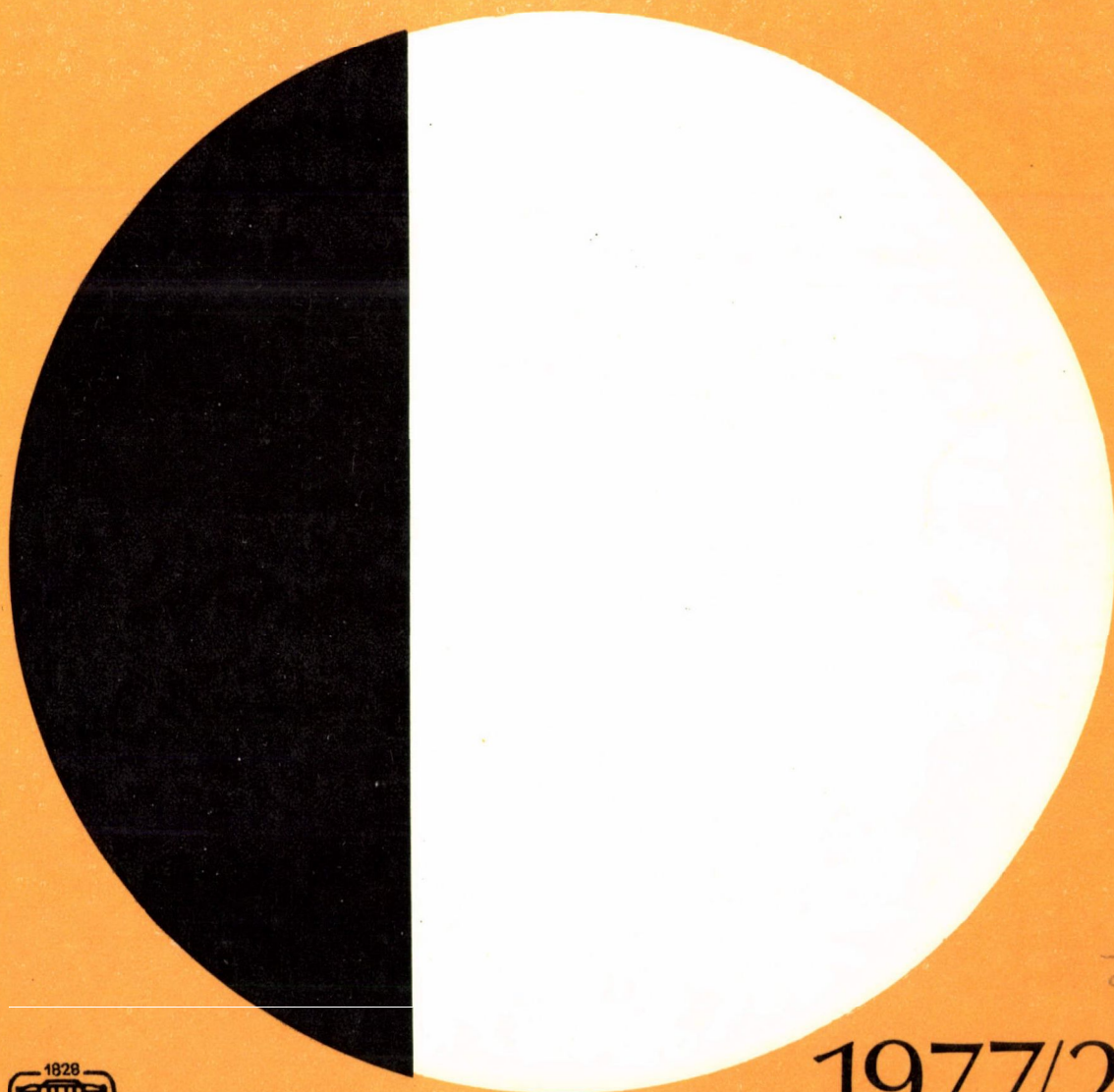
When examining the economic aspects the author comes to the conclusion that the technical-economic optimum strived for so far when planning industrial projects is to be replaced by a technical-economic-environmental one. The determination of such an optimum, however, is made difficult by the fact that in many cases a technical-economic optimum does not coincide with the environmental one. An exact evaluation of confronting effects is basically hindered by that a part of environmental factors can only be evaluated on a subjective ground, relying on personal views. This partly explains for that economic analyses related to environment protection represents a narrow field. Such analyses are aimed at quantifying the relation between industrial growth and the deterioration of environment, that is the investments needed to protect environment, respectively. The results suggest the possible existence of a "spire" in the sense that the restoration of environment requires a steadily increasing portion of production value. This tends to increase the input required by a given volume of production on the level of the economy as a whole. Going on the author reviews the possibilities of preventing this fatal spire, and suggests the application of the "balance of environmental relations" considered by him as a useful tool of examination as well as of finding an adequate solution.

WISCONSIN
UNIVERSITY
LIBRARY

The first of these is the fact that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The second is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The third is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The fourth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The fifth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The sixth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The seventh is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The eighth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The ninth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The tenth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable.

316.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1977/2

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1977/2.

TANULMÁNYOK 5

dr. Klefer Márta: A termékstruktúra fejlesztése a bútoriparban 5

Bagó Eszter: Specializáció és termékszerkezet a gyógyszeriparban 27

Christopher Saunders: Koncentráció és specializáció a nyugat-európai országokban 48

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 71

Az energiatakarékosság korszerű módszerei 71

Az intenzifikálás problémái a szocialista országokban 76

Innováció és iparpolitika 80

TUDOMÁNYOS ÉLET 86

A II. Ipargazdasági Tudományos Konferenciáról 86

Előadás az angol iparfejlesztés problémáiról 91

Nemzetközi tanácskozás a technológia átadás kérdéseiről 96

SZAKIRODALOM 100

Papp István - Réczey Gusztáv: Az energlagazdálkodás időszerei problémái 100 -

Andics Jenő: A technikai haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetekben 104 - Vezetői tanácsadási kézikönyv 108 - Irányítás és termelékenység 110

Új könyvek 111

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű kivonata 112

Főszerkesztő:

ROMÁN ZOLTÁN

Szerkesztő:

STERNTHAL JÁNOS

Szerkesztőbizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN,
NYITRAI FERENCNÉ, PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA,

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő

SZIJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport,
1112 Budapest, Budaörsi ut 43-45. Tel.: 850-777. Megjelenik negyedévenként,
Előfizetési ára egy évre 250,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1.
postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. - Indexszám: 25.394 ISSN 0133-6452

760615 - Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzeme

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ 5

Др.Марта Кифер: Некоторые факторы, влияющие на развитие
структуры мебельной промышленности 5

Эстер Баго: Специализация и структура производства в
лекарственной промышленности 27

К.Т.Саундерс: Концентрация и специализация в западно-
европейских капиталистических странах 48

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 71

Современные методы экономии энергии 71

Проблемы интенсификации в социалистических странах 76

Инновации и индустриальная политика 80

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 86

О 2-ой Научной Конференции по экономике промышленности 86

Доклад о проблемах развития английской промышленности 91

Международный семинар о вопросах передачи технологии 96

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 100

Нанн Иштван -- Рецси Густав: Актуальные проблемы энергетического хозяйства 100

Андия Кен: Общественные проблемы технического развития в хозяйственных организациях 104

Две публикации МОТ-а: Менеджмент консултация, 108

Менеджмент и производительность 110

Новые книги 111

Краткое содержание статей на русском и английском языках 112

CONTENTS

STUDIES 5

dr. Márta Klefer: The development of the product-pattern in the furniture industry 5

Eszter Bagó: Specialization and the pattern of production in the pharmaceutical industry 27

Christopher Saunders: Concentration and specialization in Western industrial countries 48

INTERNATIONAL EXPERIENCES 71

Modern methods of saving energy 71

The problems of intensification in socialist countries 76

Innovation and industrial policy 80

SCIENTIFIC LIFE 86

Second Conference on Industrial Economics 86

Current problems of industrial development in the UK. 91

International conference on the problems of technological transfer 96

BOOK REVIEWS 100

István Papp - Gusztáv Réczey: The recent problems of energy-policies 100 -

Jenő Andics: The social problems of technological progress in economic organizations 104 - Two ILO publications: Management consulting, Management and productivity 108 - New Books 111

Abstracts in Russian and English 112

TANULMÁNYOK

dr. Klefer Márta:

A TERMÉKSTRUKTURA FEJLESZTÉSE A BUTORIPARBAN

A termelési szerkezet alakítására számos tényező hat. Így van ez a bútoriparban is, amelynek struktúrafejlesztési tapasztalataival foglalkoztunk az elmúlt időszakban. A kutatás eredményeit összefoglaló hosszabb tanulmányból jelen cikk keretében néhány fontosabb befolyásoló elem, a kereslet, a beruházások és a munkaerő hatásával foglalkozunk részletesebben, kitérve esetenként az egyéb tényezők és követelmények szerepének elemzésére is. Választ kerestünk - bár korántsem a teljesség igényével - arra a kérdésre is, hogy e követelményeknek a bútoripar mennyiben tudott megfelelni és az e tekintetben felmerülő problémák milyen okokra vezethetők vissza.

1. A struktúrafejlesztés és a kereslet

Egy-egy ágazat vagy vállalat termékfejlesztési politikáját jelentős mértékben befolyásolja a termékkel iránt felmerülő kereslet, illetve az erre ható tényezők alakulása. Ugyanakkor a struktúrafejlesztés helyes vagy helytelen megvalósítása is visszahat a kereslet mennyiségének és összetételének változására. A két tényező között tehát szoros kölcsönhatás áll fenn. Azt azonban, hogy e kölcsönhatás milyen szoros, az adott iparág olyan jellemző sajátosságai befolyásolhatják, mint a termékek jellege, a struktúrafejlesztés ösztönzői vagy az értékesítés relációk szerinti megoszlása. A továbbiakban a struktúrafejlesztés és a kereslet, illetve ez utóbbira ható tényezők kölcsönhatásának néhány eleméről lesz szó.

A bútoripari keresletre ható egyik legfontosabb tényező vizsgálataink szerint a cserelődő változása. A nemzeti jövedelem alakulása, a lakásépítések üteme, va-

lamint a demográfiai változások egyaránt olyan tényezők, amelyek jelentős mértékben befolyásolják a butorok iránti igény mértékének és összetételének alakulását. Mindezek az elemek azonban főleg közvetetten, más tényezőkre hatva, ezen belül elsősorban a csereidő változását befolyásolva éreztetik hatásukat. Világszerte általános tendencia, hogy a csereidő csökken, amit néhány ország példáján keresztül a következő táblázat is szemléltet:

1. tábla

Ország	A butorok csereldejé években			
	1950-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975
	évek között			
USA	8-10	6- 8	3- 7	3- 5
NSZK	12-20	10-15	5-10	5- 8
Franciaország	12-18	12-15	7-12	6-10
Magyarország	25 felett	22-27	20-25	18-23

Forrás: Dr. Dalocsa Gábor: A fogyasztói igények kielégítésének alapja a butoriparban: a gyártmányfejlesztés színvonalának további emelése /3/.

A fenti adatok ugyan érzékeltetik a csereidő csökkenő tendenciáját, de rámutatnak arra is, hogy a különböző országok között - főleg ami hazánkat és a fejlett tőkés országokat illeti - jelentős különbségek tapasztalhatók e tekintetben. Amíg az NSZK-ban például az 1950-60-as években 12-20 évenként cserélték a butorokat, addig 1970-75 között már 5-8 évenként. A csökkenő tendencia hazánkban is érvényesült, de korántsem ilyen mértékben. Míg 1950-60 között több, mint 25 év volt a csereidő, addig 1970-75-ben 18-23 év. A csereidő mértékének különbségei tehát nem csökkentek, sőt növekedtek.

A csereidő mértékében és ütemében jelentkező eltérések egyrészt a kereslet, valamint az ezt befolyásoló tényezők országonként eltérő jellegével és szerkezetével magyarázhatók. Minél magasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a keresletre ható egyéb tényezők színvonala, annál inkább fokozódnak a fogyasztói mennyiségi és minőségi követelmények, s ez a butorok esetében többek között a csereidő csökkentésének fokozottabb igényében nyilvánul meg.

A fogyasztó butorcserélési szándékainak megvalósulása azonban feltételezi a

másik oldal, a kínálat megfelelő alakulását, a változó kereslethez való rugalmas alkalmazkodását is. A fogyasztó általában csak akkor cseréli butorait, hogyha változó igényeinek megfelelő termékeket talál, ha tehát a butorgyárak kínálati szerkezetének alakulása figyelembe veszi a módosuló elvárásokat és időben reagál rájuk.

Hogy egy iparág vagy annak egy-egy vállalata hogyan reagál a szükségletek és a kereslet szerkezetében bekövetkező változásokra, ez döntő mértékben függ a kínálat és kereslet adott viszonyától. Másképpen reagál a szükségletek változására az az iparág vagy vállalat, amely kevesebb terméket tud előállítani, mint amennyire szükség volna, mint az a gyár, amelynek termékeiből tulkinálat van a piacon. Leegyszerűsítve; a kereslet-kínálat viszonyát a következők jellemezhetik:

- a) A kínálat jóval kisebb, mint a kereslet. Az adott esetben hiánygazdálkodásról beszélhetünk. A minőségi, választékbeli stb. követelmények háttérbe szorulnak.
- b) A kínálat mennyiség tekintetében megegyezik a kereslettel. Egyre fokozottabban jelentkezik a választékkal, minőséggel szembeni követelmények.
- c) A kínálat mennyiség tekintetében jóval nagyobb, mint a kereslet. A minőséggel, választékkal szemben szigorubbak a követelmények, s az újdonság, a fogyasztói kereslet befolyásolása egyre nagyobb szerephez jut.

A butoripar területén a fejlett tőkés országok piacát az a harmadik szakasz jellemzi, amelynek döntő jellemzője, hogy a kínálat nagymértékben meghaladja a keresletet. Ebben a helyzetben a vállalatok magatartását a kereslet növelésére irányuló törekvések, erőfeszítések jellemzik. Mindig újabb és újabb színekkel, formai és szerkezeti megoldásokkal stb. igyekeznek a vásárlói szándékot fokozni, megpróbálják irányítani, befolyásolni a fogyasztói igényeket, s azok változását. A butor ezekben az országokban egyre inkább divateikk lesz. A butorcseré idejének nagymértékű csökkenése is ennek irányába hat. Egyre sürűbben cserélhetők a lakás berendezései, amelyekre a fogyasztói jövedelmek növekedése mellett az elérhető butorárak is lehetőséget biztosítanak. A modern, változatos, olcsóbb kommersz butorok előállítását az új eljárások és alapanyagok széles körű elterjedése, a nagy sorozatnagyság stb. teszi lehetővé.

A hazai butoripari vállalatok magatartására, a szükségletekhez való alkalmazkodásukra rányomja bélyegét viszont az a tény, hogy hosszú évekig nagymértékű butorhiány jellemezte a hazai piacot. Ilyen körülmények között elsősorban a mennyiségi és nem a minőségi, korszerűségi követelmények teljesítése volt a fontos. Ez az állapot csak az utóbbi 2-3 évben szűnt meg, amikor a mennyiségi hiányt a korszerű, minőségileg magasabb követelményeket kielégítő termékek hiánya váltotta fel. A hazai butorok iránti kereslet-kínálat viszonya így csak most lépett a második fázisba, tehát e tekintetben jelentős fáziseltolódás tapasztalható hazánk és a fejlett tőkés országok között. E két-három év azonban még, úgy tűnik, kevés volt ahhoz, hogy butoripari vállalataink megfelelően reagáljanak a megváltozott belföldi igényekre. Ennek egy része objektív lehetőségek, korlátaival magyarázható. A szűk beruházási lehetőségek, a butoripar szétaprózott jellege stb. mind olyan akadályozó tényezők, amelyek valóban megnehezítik a megváltozott igényekhez való rugalmas alkalmazkodást. (Erről a következő pontban lesz részletesebben szó.) Az egyik legfontosabb ok azonban az, hogy a vállalatok hozzászoktak ahhoz, hogy bármit termelnek, az mind eladható, ezért pillanatnyilag még nem mindig fordítanak elég gondot a fogyasztói igények megfelelő kielégítésére. Ennek egyik következménye az a tény, hogy butoripari vállalataink jó része az utóbbi 1-2 évben már komolyabb értéktévesztési gondokkal küzdött, különösen ami a hazai eladási lehetőségeket illeti. A belföldi piac nagyrészt telítődött, s a mennyiségi igények helyébe egyre inkább a minőséggel, választékkal kapcsolatos fogyasztói elvárások léptek. Ezt a tendenciát fokozta az a tény, hogy a butort cserélni szándékozók részaránya - éppen a mennyiségi telítődés egyik következményeként - egyre fokozódott. S mivel a butor tartós fogyasztási cikk, amelynek beszerzése nagyobb anyagi megterhelést jelent, a vásárló - butorcseré esetén különösen - kétszer is meggondolja, hogy milyen minőségi színvonalu, mennyire korszerű butorokat vásárol, s legtöbbször csak akkor dönt, ha valóban sikerül e követelményeknek megfelelő butorokra szert tennie. Tapasztalataink szerint azonban e döntést egyre többen halasztják el. A butorok korszerűsége, minősége sok esetben nem felel meg az ezzel kapcsolatos elvárásoknak.

Ez a megállapítás döntően a - butortermelés nagyrésztét kitevő - modern kor-

pusz butorok (szekrények, szekrény sorok, asztalok), valamint kárpitozott ülő- és fekvő garnitúrák minőségi és korszerűségi színvonalára vonatkozik. Felmerülhet az a kérdés, hogy a butorexport - amelynek részaránya a IV. öt éves terv időszakban 6,2 %-ról 15,2 %-ra emelkedett az összes értékesítésen belül - miért nem éreztette hatását a belföldi értékesítésre kerülő modern butorok minőségi és korszerűségi színvonalának fokozásában. Hiszen közismert tény, hogy az export - különösen a tőkés kivétel - a termékekkel szemben igen magas követelményeket támaszt, s ennek sikeres kielégítése általában a belföldi eladásra szánt termékek színvonalának fokozásában is érezteti hatását. A modern korpusz és kárpitozott butorok esetében azonban ez nem valósult meg. Mi ennek az oka?

Butorexportunk fele a "fejlett tőkés" relációba irányul, de a kiszállított termékek nagy része nem a mai korszerű követelményeknek megfelelő, gazdaságosan, nagy sorozatokban előállított, versenyképes modern ülő-, kárpitozott- és korpuszbutorok kivételét jelenti. Az export csupán a fejlett tőkés országokban nemigen gyártott, nagy kézi munkát igénylő stílbutorokra és a kevés gépi megmunkálást igénylő ülőbutorokra terjed ki. Önmagában az a tény, hogy a hazai butoripar a fejlett tőkés országokban is versenyképes, természetesen pozitívan értékelhető. Ez a körülmény a butoriparnak különleges helyzetet biztosít a könnyűiparon belül. A butoripari termékek kedvező tőkés értékesítési lehetőségeinek azonban az is magyarázata, hogy a fejlett tőkés országok már régebben erőteljesen csökkentették a stíli és kárpitozott ülőbutorok gyártását, hogy minden energiájukat a bonyolult megmunkálású, de magas fokon gépesíthető, nagy sorozatban előállítható, s éppen ezért gazdaságosabban termelhető modern és stilizált korpusz és kárpitozott butorok előállítására fordíthassák. Ennek eredménye a mai tőkés modern korpusz és kárpitozott butorok magas színvonala; ez ad magyarázatot arra, hogy a termékek tőkés exportjára miért nincs lehetősége sem hazánknak, sem a legtöbb szocialista országnak.

Jól reprezentálja ezt a helyzetet egy Hollandiában 1970-ben készült felmérés^{2/}. E szerint ennek az országnak 1 kg tőkés országból származó butor több mint kétszer annyiba került, mint a szocialista eredetű. Ennek okát nagyrészt az export eltérő összetételével és minőségével magyarázták. A tőkés államok

exportja Hollandia felé zömmel jó minőségű, modern butorból és kárpitozott butorból állt, ugyanakkor a szocialista szállítások nagy része kevés megmunkálást igénylő ülőbutor és székalkatrész volt. A holland példából nagyrészt magyarázatot kapunk a fejlett tőkés országok, többek között az NSZK export összetételére is. Ez az ország - hasonlóan a többi fejlett tőkés országhoz - döntően a nagymértékben gépesíthető, korszerű nyers- és felületkezelő anyagokból előállított korpusz és kárpitozott termékek, stílizált butorok nagy választékának gyártására törekszik. Erre utal például az is, hogy az NSZK más tőkés országokhoz hasonlóan már 10-15 éve nagy erőfeszítéseket tett a műanyagok széles körű alkalmazására. Ennek eredményeként butoripara képes műanyag alapanyagú fautánzatu, színben, minőségben, megjelenésében sokféle felületű, formailag a mai követelményeknek megfelelő modern és stílizált butorok nagy választékát gazdaságosan, nagyfokú gépesítettségű színvonal mellett előállítani. Természetesen a termelési jellemzők az exportban is jelentkeznek, s képessé teszik az NSZK butoriparát a versenyképes, világszíntvonalon álló modern butorok kivitelére.

Részben a fáziseltolódás, részben egyéb problémák következtében a fenti jellemzők a hazai modern butorok gyártási színvonalára általában még nem mondhatók el. Így érthető, hogy a butorexport gyors növekedése miért nem érzeteli kedvező hatását a hazai modern butorok minőségi és korszerűségi színvonalának fokozására.

Bár más ok miatt, de hatását tekintve hasonló a helyzet a szocialista butorexportnál is. Kivitelünk másik fele a szocialista országok, ezen belül elsősorban a Szovjetunió felé irányul, ahol viszont még a hagyományosabb szerkezetileg, formailag és esztétikailag megjelenésben régebbi típusok iránti igények dominálnak. S bár az e relációk felé irányuló kivitelünk tekintélyes hányada modern butorokból áll, az előző ok miatt az e területek felé irányuló exportunk nagyrészt a hosszabb ideje gyártott, régebbi típusok teszik ki. Így a szocialista országokba irányuló export sok tekintetben nem a termékstruktúra korszerűsítése, hanem annak konzerválása irányába hat. Bár ez a hatás az ezen országok keresletli strukturájában végbemenő gyorsuló változások következtében fokozatosan csökken, a szocialista butorexportunk fokozódása ma még nem hat eléggé ösztönzően a termékstruktúra javítására, új típusok bevezetésére, a modern buto-

rok minőségi és korszerűségi színvonalának fokozására, a belföldi fogyasztók igényéhez való rugalmas alkalmazkodásra.

Természetesen nem olyan igények kielégítését hiányoljuk, aminek teljesítésére ma még bútoripari vállalatunk nagy része nem képes. A hazai bútorokkal szemben felmerülő fogyasztói igények egy részének - tapasztalataink szerint - bútorgyáraink viszonylag kevés többlet-ráfordítással eleget tudnának tenni.

Fogyasztói kifogás például, hogy bútoripari termékeink funkcionális tartalma rendkívül leegyszerűsített. Ez elsősorban a szekrényekre vonatkozik, hiszen az alapfunkciót általában szegényesen töltik be és a belső térkihasználás kevésbé van összhangban a korszerű ruházati cikkek tárolásával. Továbbá elvárható lenne, hogy például a könyvszekrények polcra állíthatók legyenek. Hasonló problémát jelent ma még az is, hogy a szekrényfalak polcainak elrendezése, mérete sok esetben nem alkalmas hanglemezek, televíziók, magnetofonok és ezek kellőképpen tárolására. Jogos igény, hogy a fehérnemű tárolására használható szekrényrész belső beosztást kapjon, s hogy minden szekrénysoron legyen külső és belső fiókrendszer. Az ülő- és fekvőbútoroknál eléggé általános hiányosság, hogy a poliuretán habok egyfajta keménysége az ülés és fekvés funkcióját nem mindig a kívánt mértékben szolgálja. Problémát jelent a szülői szekrények és egyéb különálló bútorok gyártásának hiánya. Külön szekrényt vagy könyvszekrényt ritkán lehet kapni, legtöbbször csak garbiturával együtt árusítják.

Bútoraink nem elégítik ki kellően az esztétikai elvárásokat sem. A bútorok esztétikai jellemzői rendkívül sokfélék. Ezen belül e pontban most csak a fényhatással, illetve egy ezzel kapcsolatos problémával foglalkozunk. A belföldi bútortársaságok nem igen követik pl. a felületkezelési igényekben bekövetkező változásokat, amelyeket a következő táblázat szemléltet:

2. tábla

A felületkezelés iránt jelentkező nemzetközi igények megoszlása 1970-ben

Felület	Százalék
Magasfényű lakk	18
Selyemfényű lakk	24
Matt lakk	34
Színes (pigmentált) lakk	24
Összesen:	100,0

Forrás: /2/

A matt és selyemfényű lakkbevonatu butorok iránti kereslet már 1970 óta növekvő tendenciát mutat úgy a hazai, mint a legtöbb szocialista, valamint fejlett tőkés országban. A hazai készítésű butorok kínálatának nagyobb részét azonban még ma is a magasfényű ún. polleszter lakkbevonatu butorok teszik ki.

Butortermelésünk nagyobb hányadában a gyártási élettartam hosszú. A butorok egy-egy típusának kifutási ideje világviszonylatban 4-5 év. Hazai butortermelésünk általában ennél jóval tovább gyárt egy-egy terméktípust. A 3. táblázat egyik nagyvállalatunk 1975 évi termelési értékének megoszlását mutatja a termékek életkora szerint.

3. tábla

Az 1975-ben gyártott főbb termékek megoszlása a gyártási élettartam alapján

Az 1975-ben gyártott termékek "0" széria gyártásának időpontja	A teljes termelési érték megoszlása %	Ebből		
		belföldi		export
		fekvőbutor %	ülőbutor %	egyéb %
1960 előtt	28,0	29,0	28,0	24,0
1960-69 között	10,0	6,0	8,0	34,0
1970-ben	3,0	-	5,0	5,0
1971-ben	40,0	57,0	31,0	4,0
1972-ben	8,0	3,0	10,0	22,0
1973-ban	2,0	-	6,0	3,0
1974-ben	6,0	5,0	10,0	2,0
1975-ben	2,0	-	2,0	6,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Vállalati adatok.

A vállalat 1975 évi termelési értékének közel 30 %-át a több, mint 15 éve gyártott termékek teszik ki. 5 vagy annál több éve gyártják a termékek 43 %-át, s csupán 11 % a 2-3 éve gyártott termékek részaránya. Érdekes összehasonlításra ad lehetőséget a hazai és export ülőbutorok gyártási évek szerinti megoszlása. Míg a belföldi piacra szánt székek esetében a régi, 10-15 éve gyártott termékek részaránya 36 %, addig a nagyrészt tőkés exportra kerülő termékek 58 %-át 10 évnél régebben gyártja a vállalat. Tulajdonképpen ez a tény is megerősíti azt a korábbi állításunkat, hogy a tőkés ülőbutor export a korszerűséget és minőségi követelményeket tekintve nem mindenben elégtli ki a relációk igényeit, (ez a konkurrenciához képest elérhető ár színvonalában is kifejezésre jut.)

Hasonló következtetéseket vonhatunk le, ha a különböző években bevezetett típusok számát vizsgáljuk meg az előbbi vállalat adatai alapján (4. táblázat). Az új típusok bevezetése mind az ütemet, mind a mennyiséget tekintve eltérő mértékben alakul a különböző termékek között, sőt eltérő - bár korántsem kedvező - tendencia figyelhető meg a belföldre és exportra kerülő butorok esetében is.

4. tábla

Az 1975-ben gyártott típusok számának megoszlása a gyártási idő kezdete szerint

1975-ben gyártott típusok bevezetésének időpontja	A z ö s s z e s t í p u s b ó l					
	b e l f ö l d i				e x p o r t	
	f e k v ő b u t o r		ü l ő - é s e g y é b b u t o r			
	db	%	db	%	db	%
1960 előtt	3	20,0	13	14,0	17	21,0
1960-69 között	2	13,0	16	18,0	23	28,0
1970-ben	-	-	9	9,0	9	11,0
1971-ben	6	40,0	8	9,0	5	6,0
1972-ben	2	14,0	6	8,0	4	5,0
1973-ban	-	-	9	9,0	10	13,0
1974-ben	2	13,0	22	24,0	7	8,0
1975-ben	-	-	9	9,0	6	8,0
Összesen:	15	100,0	92	100,0	81	100,0

Forrás: Vállalati adatok.

Legkedvezőtlenebbek a fekvőbutorok jellemzői. Kb. 20 év alatt mindössze 15 új típust gyártottak, s ezek bevezetési üteme is erősen ingadozó képet mutat. Az ülőbutoroknál kedvezőbb a kép. Az új típusok száma jóval nagyobb, a belföldi értékesítésnél 92 db, az exportra kerülő termékekénél 81 db. A bevezetési ütem azonban itt is eléggé egyenetlen. Az 1975-ben, belföldi értékesítésre gyártott típusok több, mint 30 %-a 10 éves, vagy annál jóval idősebb. Klugrást e tekintetben az 1974-es év jelentett, ekkor kezdték gyártani az 1975-ben előállított típusok 24 %-át.

Az exportnál már nem ilyen kedvező a helyzet. A szóbanforgó évben gyártott típusok 49 %-a 10-15 éves. A többi viszonylag egyenletesen került bevezetésre, így olyan nagy klugrásról, mint a belföldi értékesítésnél itt nem beszélhetünk. A fenti példák érzékeltethetik azt aényt, hogy - nem egy más iparághoz hasonlóan - butortermelésünk nagy része még kevésbé rugalmas, lassabban követi a kereslet összetételében és jellegében bekövetkező változásokat.

2. A beruházások és a termelési szerkezet korszerűsítése

Azt a tény, hogy egy vállalat termékszerkezete a szükségletek változására hogyan reagál, nagymértékben meghatározzák az adott termelő lehetőségeit, elsősorban a termelőberendezésének állománya és összetétele. A butoripari vállalatok helyzete ebben a tekintetben látszólag kedvezőnek mondható. A IV. ötéves tervidőszakban végrehajtott butoripari rekonstrukció jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy a butorgyárak termelésének műszaki színvonala nagymértékben emelkedett. Kérdés azonban, hogy e fejlődés mértéke és iránya megfelelő volt-e ahhoz, hogy a butorgyárak korszerűsithessék termékszerkezetüket. Ez nagyon sok tényezőtől függ. A butoripar rekonstrukció előtti műszaki állapota, a rendelkezésre álló pénzkeret mértéke és elosztásának módja, a rekonstrukció helyes megválasztott célkitűzése mind olyan tényezők, amelyek döntően befolyásolták a rekonstrukció sikerét, azaz azt a tény, hogy a termékszerkezet korszerűsítését e nagyszabású akció mennyiben tette lehetővé. Mivel e kérdés annyira sokrétű, hogy részletes elemzése külön tanulmány megírását igényelné, célunk eb-

ben az esetben csupán az lehetett, hogy néhány jellemző vonás ktragadásával megpróbáljuk érzékeltetni az ezzel kapcsolatos problémákat.

A butoripari vállalatok zöme 1970 előtti nagyon korszerűtlen körülmények között dolgozott. A sok kisebb üzemből álló, elavult gépi berendezésekkel rendelkező vállalatok termékeik zömét hosszú évekig döntően kézi munkával, régi, rosszul felszerelt épületekben állították elő. Az általunk közelebbről vizsgált két nagyvállalat is 10, illetve 6 ilyen korszerűtlen, nagyipari termelésre nagyrészt alkalmatlan üzemből alakult meg. Ilyen körülmények között a rekonstrukció elsődleges célja csak az lehetett, hogy a nagyvállalatokat képessé tegyék - a kézimunka nagyfokú gépesítésével, a sorozatgyártás feltételeinek megteremtésével - a nagyüzemi gyártásra.

Bár a több, mint 2 milliárdos rekonstrukciós hitel és állami támogatás döntő részét nagyvállalatok kapták, ebből vizsgálódásunk tapasztalatai szerint egy vállalatra mégsem jutott annyi - a saját fejlesztési alapok felhasználását is beleértve -, hogy a gyártási folyamatok teljes keresztmetszetének korszerűsítése megvalósulhasson. A vállalatoknál a rekonstrukciós beruházásokra fordítható pénzeszközök nagyobb részét új szerelőcsarnokok, üzemszék vagy raktárak építésére fordították. S ez érthető is, hiszen az elavult régi épületek semmiképpen sem voltak alkalmasak az új gépsorok felállítására, a megnövekedett félkész termék raktározására. A gyártási folyamatok teljes gépesítésének megvalósítására éppen ezért már nem volt lehetőség, így nagy kapacitásbeli különbségek keletkeztek a különböző - gépesített és a régi módon üzemelő - gyártási szakaszok között. A szűk keresztmetszetek azonban a korszerű gépek kihasználását erősen megnehezítik, sőt sok esetben kifejezetten akadályozzák. Ez az egyik döntő oka annak, hogy a modern gépsorok, gépek kihasználása nem megfelelő.

Véleményünk szerint ezt a pénzügyi eszközök koncentráltabb felhasználásával valószínűleg el lehetett volna kerülni. A rekonstrukcióra fordítható pénzeszközöket kevesebb vállalat között lehetett volna felosztani; s egy-egy vállalatban belül bizonyára célszerű lett volna csak egy - a fő profilt képező - termékesort gyártási folyamatának korszerűsítésére koncentrálni.

A butoripar termékszerkezetének korszerűsítési lehetőségei nagymértékben

attól is függnek, hogy a rekonstrukció során beszerzett gépek és gépsorok mennyire alkalmasak a mai igényeket kielégítő termékek előállítására. Ebben a tekintetben a szakemberek néhány kedvezőtlen jelenséget is szövének. Egyes butortípusoknál – különösen a korpusz- és kárpitozott termékeknek – a megmunkáló és felületkezelő gépek egy része nem képes a mai követelményeknek megfelelő termékek előállítására. Példaként megemlíthető, hogy a 3-4 éve beszerzett felületkezelő gépek egy jó része csak a poliszter lakkbevonat felvitelére alkalmas, holott az ilyen felületű butorok ma már kevésbé keresettek. Egyik nagyvállalatunk nagyteljesítményű korpusz-gyártógépsorai csak szekrényfalak sorozatgyártására alkalmasak. A szülő szekrények, könyvespolcok és más egyedül jellegű korpuszbutorok előállítása e gépsorokkal gazdaságosan nem oldható meg, holott ezekkel kapcsolatban ma már a megtermelésnél jóval nagyobb kereslet mutatkozik. Ugy tűnik, hogy a rekonstrukció során vásárolt gépek egy része nem alkalmas a fogyasztói igényeknek megfelelő butorok gyártására. Ennek oka valószínűleg nagyrészt a rekonstrukció eredeti, ma néhány vonatkozásában helytelennek bizonyuló célkitűzésével magyarázható. Amikor – úgy 7-8 éve – a rekonstrukcióról szóló döntések megszülettek, sőt még a beruházások, felújítások kezdeti fázisában is, a butoriparral, a butorokkal szemben támasztott követelmények nagymértékben különböztek a mai elvárásoktól. A rekonstrukció egyik fő szempontja az volt, hogy tegye lehetővé a butorhiány megszüntetését. Ekkor tehát még a mennyiségi szempontok domináltak, a minőséggel, választékkal stb. szembeni elvárások teljesítésének igénye háttérbe szorult. S ez tulajdonképpen érthető is, hiszen abban az időben a fogyasztók is kevésbé támasztottak ilyen jellegű elvárásokat.

A termelési szerkezet korszerűsítésének fontos kérdése a vállalatok közötti specializáció ésszerű alakítása. A IV. ötéves tervidőszak butoripari rekonstrukciójánál, úgy tűnik, ez nem mindig érvényesült következetesen. Előfordult, hogy a nagyvállalatok – egymás szándékait nem ismerve – hasonló, illetve ugyanazon terméktípus fejlesztésére koncentráltak. A BUBIV és a Zala Butorgyár például rekonstrukciós lehetőségeiket döntően egyazon termékekre, a korpusz-butorok – s azon belül is a hasonló típusú gyártmányok – előállítására fordították. Problémát jelentett az is, hogy a nagyvállalatok egy része jelen-

tűs erőfeszítéseket tett olyan butorok termelésének fokozására - gondolunk itt elsősorban a stílbutorokra -, amelyek megfelelő gyártását a nagyvállalati adottságok nem teszik lehetővé.

Mindezek a tendenciák - úgy az iparágban, mint a vállalatokon belül - a rekonstrukciós keretek bizonyos szétforgácsolását eredményezték. Mivel a nagyvállalatok a széles profil megtartására törekedtek, minden terméktípusuk fejlesztésére - kisebb vagy nagyobb mértékben - súlyt helyeztek. Így következett be azután az a helyzet, hogy egy-egy terméktípus - pl. korpuszok vagy székek - teljes gyártási folyamatának korszerűsítése nem valósulhatott meg, s egy-egy gépesített termelési fázis mellett maradtak olyan megmunkálási szakaszok, amelyek korszerűsítésére már nem nyílt lehetőség.

3. A munkaerőhelyzet és a termékszerkezet korszerűsítésének néhány kérdése

A munkaerő-lehetőségek sokféle módon hatnak a termékstruktúra fejlesztési lehetőségeire. A munkaerő létszám nagysága, szakképzettség szerinti megoszlása, a képzési és átképzési lehetőségek stb. mind olyan tényezők, amelyek jelentős mértékben befolyásolhatják a termékszerkezet korszerűsítésének sikerét. E pontban csak néhány - a butoripar szempontjából jellemzőnek tekinthető - aspektusból kívánjuk jellemezni a két tényező összefüggéseit.

A könnyűiparon belül a butoriparban beszélhetünk legkevésbé munkási létszámhiányról és ebből fakadó termékszerkezet - fejlesztési problémákról. Ebben az ágazatban nem fordult elő olyan helyzet - még átmenetileg sem -, mint a textiliparban, ahol a több éve tartó munkaerőhiány komoly problémát jelent, s a termékstruktúra fejlesztésének lehetőségeit nagymértékben korlátozza. A butoripar eddig nem küzdött munkaerőgondokkal. Létszám növekedésének döntő hányadát a IV. ötéves tervidőszakban is inkább az újonnan létesített vidéki telephelyek és vállalatok vették igénybe. A budapesti üzemekben a munkaerő 1970-1975 között 7-8 %-kal csökkent; s a teljes butoripari létszám ebben az időszakban 7 %-kal növekedett.

Az a tény azonban, hogy a vidéki telephelyek létszáma fokozódott, egyben az-

zal a következménnyel is járt, hogy kedvezőtlenül alakult a munkáslétszám össze-
száma, nőtt a szakképzetlen munkaerő részaránya. Ez viszont már a termék-
szerkezet korszerűsítését is kedvezőtlenül befolyásolta.

A butoripari szakemberek a butorok korszerűségével, minőségi színvonalával
kapcsolatos problémákat döntően a vidéki, szakképzetlenebb munkaerő arányá-
nak növekedésével magyarázzák. Emellett pozitívként értékelik, hogy a bu-
toripar a vidéki telepítésekkel sikeresen megoldotta a mezőgazdaságból felsza-
baduló - iparilag szakképzetlen - munkaerő alkalmazását. Az igaz, hogy a
szakképzetlen munkától valóban nem lehet olyan minőségi színvonalú termé-
kek gyártását elvárni, mint amire a szakmunkások képesek. Az időben, tervsze-
rűen - a vidéki gyárak építésével párhuzamosan - megvalósított munkaerőto-
borzás és képzés azonban részben megoldhatta volna a problémát, s már a vi-
déki gyár vagy telephely üzembehelyezésekor megfelelően előkészített, szakkép-
zett munkásgárda állhatott volna munkába.

A munkaerő képzése, időben végrehajtott továbbképzése, átképzése a továb-
biban is komoly figyelmet követel. A butoripar ebben a tekintetben ma sok
problémával küzd. A szakmunkástanulók képzését például gyakran megnehezítik a
korszerűtlen tanműhelyek, a megfelelő tankönyvek hiánya. További problémát
jelent, hogy a bonyolultabb szakmák, - például intarziakészítők, faszobrászok,
stb. - utánpótlása nem megoldott. Részben a fiatalok körében nincs megfelelő
érdeklődés a szakmák iránt, másrészt az oktatás - többek között a kislétszá-
mu szakmunkásréteg miatt - komoly akadályokba ütközik. Mindez olyan követ-
kezményekkel járhat, hogy például a stílbutorok termelési részarányának foko-
zását nem sikerül megvalósítani a kívánt mértékben.

Butoriparunk egyik gyenge pontja, hogy a termékek összességén belül, külö-
nösen ami a főkész exporttermékeket illeti, rendkívül kicsi a hazai tervezési
butorok aránya. A főkész export-termékek esetében többnyire az a gyakorlat,
hogy a megrendelők konkrét termék- és vázlatrajzok alapján mintadarabokat
kérnek, s ezekből választják ki azokat a termékeket, amelyekből nagyobb meny-
nyiséget kívánnak vásárolni. Így ezekben az esetekben - a kisebb konstrukciós
változtatásoktól eltekintve - a hazai gyártmányfejlesztésnek semmi szerepe
nincs. A vállalatok azután a szocialista és belföldi piacra kerülő termékeknél is

vagy a tőkés termék- és vázlatrajzokat használják fel, vagy pedig az addigi típusokat gyártják tovább, kisebb - főleg a termelésben résztvevő vezetők stb. által javasolt - módosítások alapján. Az iparművész, illetve a formatervező, a gyártmányfejlesztő ezekben az esetekben sem igen jut szóhoz.

Az általunk megkérdezett butoripari szakemberek szerint a gyártmánytervezéssel és fejlesztéssel foglalkozó szakemberek felkészültsége és tervek színvonala kevésbé felel meg a fejlett országok megrendelőinek, mivel e vásárlók igényei - döntően az ottani lakáskultúra magasabb színvonala miatt - nagyobb követelményeket támasztanak a termékek formai, esztétikai, szerkezeti stb. megoldásaival szemben, mint amit mi saját tervezéssel nyújtani tudunk. Megemlítik azt is, hogy e megrendelések esetében a rendelések feladásától számított viszonylag rövid időn belül meg kell kezdeni a nagyobb volumenű butorszállítást, nincs idő tehát saját fejlesztésre, tervezésre. Mindebből néhány butoripari szakember azt a következtetést vonta le, hogy "az elkövetkező években exportra kerülő termékeknél változatlanul nem fog érvényesülni a hazai gyártmányfejlesztési munka". /6/

Véleményünk szerint a fentiekben tükröződő tendencia butoriparunk jövőjének szempontjából veszélyes lehet. Az a koncepció, hogy az export tekintetében a hazai gyártmányfejlesztés a jövőben sem jut komolyabb szerephez, méginkább fokozza függőségünket a tőkés megrendelőkkel szemben, s méginkább elszorvasztja a hazai tervezői szellemi kapacitást. Az új formáju, színű, funkcióju butorok exportja ma - s ezek szerint a jövőben is - a tőkés megrendelőktől függ. De mi lesz akkor, ha e megrendelések egyszer csak elmaradnak? Ez a kérdés jogosnak tűnik, hiszen e megrendelések mögött csupán 2-3 nagyobb - főleg svéd - cég áll, akikkel e kapcsolatok folytatására nincs hosszútávú megállapodásunk. Egyik hónapról a másikra elapadhatnak ezek az igények, ha e cégek meggondolják magukat és más szocialista, tőkés vagy fejlődő ország vállalatainál rendelik meg e bér munkákat. A saját fejlesztési bázis kiépítése, hazai típusok kialakítása véleményünk szerint elengedhetetlen feladat. A határidő sem lehet szempont a hazai fejlesztések elhanyagolása tekintetében. Amennyiben saját tervezésű mintakollekcióval rendelkezünk, a rendelések beérkezésétől számítva ugyanolyan rövid határidővel szállíthatnánk, mint külföldi títustervek esetében.

Azt az érvet is kótkedéssel kell fogadni, hogy a hazai tervező apparátus nem képes a magasabb minőségi, formai követelményeknek megfelelő tervek elkészítésére. A magyar formatervezés sok más iparágban világszínvonalra tett szert. A butoripari formatervezőkre hosszú évek óta nem bízta komolyabb feladatokat, s így nem is lehetett eldönteni, hogy mire képesek. Ennek következménye nemcsak az lett, hogy nem készültek formatervek, hanem az is, hogy az iparművészek nagy része otthagya a butoripart. Ennek "eredménye" a mai állapot. Az egész iparágon belül mindössze 20 belsőépítész-formatervező dolgozik, de a legjobb képzettségű és nagy tapasztalattal rendelkező formatervezők döntő része iparvállalatokon kívül helyezkedett el. Ott viszont a gyártmányfejlesztési tevékenységük kevésbé, vagy csak pályázatokon keresztül érvényesül. S mivel pályázati kiírás alig van, a szellemi kapacitás nagy része a butoripar szempontjából veszendőbe megy. További feladat, hogy a jelenlegi ipari formatervezői gárda szakképzettségi színvonalának emelésére is komolyabb lépéseket tegyünk.

4. Termelési háttér, az elsődleges faipar szerepe

A butoripar fejlesztési lehetőségeit döntően meghatározzák a kapcsolódó területek - az elsődleges faipar, a vegyipar, textilipar, fémfeldolgozó ipar és a kereskedelem - lehetőségei is. Ezen belül részletesebben az elsődleges faipar helyzetével, lehetőségeivel, s a butoripari vállalatokkal való kapcsolat problémáival foglalkozunk.

Az elsődleges faipar felé a butoripari vállalatok - profiltól függően - eltérő igényeket támasztanak. Míg a székgyártó vállalatok tömbfa igénye nagy, addig a korpuszbutorokat gyártó vállalatok inkább a faforgács megfelelő feldolgozásával készíthető faipari termékek (faforgácslapok stb.) beszerzésével kapcsolatban támasztanak mind nagyobb mennyiségi és minőségi követelményeket.

A butoripari vállalatok termékszerkezetének korszerűsítését akadályozza, hogy a butorok mennyiségi növekedését nem követte az elsődleges faipari vállalatok kapacitásbővítése. Míg a butoripar jelentős rekonstrukciós beruházásokat való-

sítható meg, addig az elsődleges faipari vállalatok gépparkjának és egyéb termelési feltételeinek korszerűsítése elmaradt a kívánt mértéktől, s csak most, 1976-tól kezdve kapott kisebb lehetőséget kapacitásának bővítésére. A vásárosnaményi faforgácslap gyár, valamint a belga kooperációban létesített lenpozdorja butorlap gyártása már a kapacitás-bővítési lehetőségek fokozására utalnak, de a butoripari igények kielégítését az elsődleges faipar még sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem tudja megoldani. Ezt példázza az egyik általunk vizsgált nagyvállalat ülés és támlalemez megrendelése és annak kielégítése közötti eltérés, amely 1973-ban 231, 1974-ben 350 és 1975-ben 956 köbméter volt. A faipar tehát egyik évben sem tudta a vállalat igényeit kielégíteni.

Az elsődleges faipar rapszódikus szállításai, a hazai megrendelők kielégítésében jelentkező problémák részben a faipari vállalatok szűk kapacitására vezethetők vissza. Közrejátszanak azonban véleményünk szerint más okok is. Az elsődleges faipari vállalatok néhány éve nagyobb exportlehetőséget kaptak, s ezek az eladások jóval több hasznot hoztak és hoznak e vállalatoknak, mint a helyi értékesítés. Példaként megemlíthető, hogy míg az ERDÉRT 1975-ben a butorléceket 3500 Ft/m^3 egységáron szállította az egyik butoripari nagyvállalatnak, addig ugyanezeket a termékeket a Lignimpexen keresztül 11-14 eFt/m^3 egységáron tudta értékesíteni. Az exportban tehát pillanatnyilag jóval inkább érdekelték az elsődleges faipari vállalatok, mint a hazai igények kielégítésében.

A következő években, amikor a butoripar már komolyabb minőségi, a mainál szigorubb korszerűségi követelményeket fog támasztani az elsődleges butoripari vállalatok szállításaival szemben, várhatóan fokozódnak e problémák. A nemzetközi tendenciáknak megfelelően a butoripari vállalatok igénye növekszik majd a nagyobb készületi fok, méretre szabott, felületkezelt alkatrészek beszerzése tekintetében. Az elsődleges faiparnak tehát már a közeljövőben - a butoripari termékek korszerű gyártásának megoldása érdekében - biztosítani kellene e követelmények teljesítését.

Egy adott iparág, vállalat, vagy termékesoport struktúrafejlésének sikere nagymértékben függ a kapcsolódó területek, a szőbanforgó iparág, vállalat vagy termékesoport fejlesztéséhez nélkülözhetetlen termékeket gyártó iparvállalatok adott fejlettségi színvonalától, fejlesztési lehetőségeitől, termékek típusától

fokától. Tehát a strukturafejlesztés alapegysége sohasem lehet csak egy vállalat vagy iparág, hiszen az itt gyártott és fejleszteni kívánt termékek termelésének sikere sok más - a termékek előállításához nélkülözhetetlen - gyártmány termelésétől, minőségi színvonalától stb. függ.

5. A minden piacon való értékesíthetőség követelménye

A strukturafejlesztés sikerét nagymértékben befolyásolhatja a kitűzött cél is, vagyis az, hogy mennyiben reális, milyen mértékben megalapozott az a célkitűzés, amelyet a szerkezet korszerűsítésével el kívánunk érni. Az utóbbi egy-két évben az egyik gyakran hangzottatott vélemény a strukturafejlesztés egyik fő célját a minden piacon értékesíthető termékek arányának fokozásában jelöli meg. Butoripari vizsgálódásaink alapján úgy véljük, hogy e követelmény túlságosan általános, valójában ritkán ad megvalósítható, ésszerű célkitűzést. Néhány butoripari példán keresztül megkísérelünk rávilágítani e véleményünk indokaira.

A fenti megjelöléssel tulajdonképpen olyan termékek gyártásának fokozására kívánunk ösztönözni, amelyek elsősorban a "fejlett tőkés" relációban értékesíthetők jól. Viszont nem biztos, hogy azok a termékek, amelyek a fejlett kapitalista országokban keresettek és eladhatók, a szocialista, a fejlődő és a hazai vásárlók körében is hasonló népszerűségnek örvendenek. Példaként említhető a stílbutorgyártás. A következő években ez az a termékcsoporthoz, amelynek a butoripar az export fokozásában az ülőbutorokon kívül főszerepet szán. A célkitűzés reálisnak tűnik a fejlett kapitalista országok viszonylatában, de a szocialista és a fejlődő országok felé irányuló stílbutor kivétel - az ezekben a relációkban megnyilvánuló más természetű butorigény miatt - kevésbé fokozható.

A kereslet azonban a minőségi követelményeket tekintve is eltérő a különböző életszínvonalú országok között. Nem véletlen, hogy például az általunk vizsgált egyik nagy vállalat három minőségi kategóriát különböztet meg stílbutorain belül, attól függően, hogy fejlett tőkés, hazai vagy szocialista piacra szánja-e azokat. Kidolgozottabb, dúsabban faragott, árnyaltabb színezetű és matt felületű termékek alkotják a vállalat tőkés stílbutorexportját. Kevésbé igényes ilyen

szempontból a belföldi és a szocialista értékesítésre szánt termékskála. Ezekben az országokban, különösen a Szovjetunióban, a kevesebb és kidolgozatlanabb faragású, fényes polieszter lakkevonatu stílbutorok keresettek. A keresletben megnyilvánuló ilyen értelmű különbség egy része az ízlelésbeli eltéréssel magyarázható. Emellett a gazdag faragás, az árnyaltabb színhatás és a matt bevonat rengeteg időt igénybevevő kézimunkát, korszerűbb technológiát és drágább nyersanyagokat igénylő felületkezelési eljárásokat feltételez, ami a butorok értékét és így az árát is jelentősen növeli. Ezeket az árakat pillanatnyilag még csak a fejlett tőkés piacokon fogadják el. A kevesebb kézi megmunkálással, vagy az azt helyettesítő, bár korántsem ugyanolyan minőséget adó gépi faragással és a jóval olcsóbb polieszter lakkevonattal ellátott stílbutorok gyártási költsége, s ára is alacsonyabb, s ezt már a szocialista vagy a hazai vevők is könnyebben meg tudják fizetni. Tehát a minden piacon értékesíthető termékek gyártásának követelményét a különböző piacok eltérő minőségi igénye és a termékek színvonalával szemben támasztott különböző elvárása szintén nem teszi egyértelművé.

Nem egyforma az export értékesítési lehetőség egy reláción és egy termékcsoporton belül a különböző típusok tekintetében sem. A stílbutorok esetében ez úgy nyilvánul meg, hogy bár a fejlett tőkés országok stílbutorok iránti igénye fokozódik, országonként nagyon eltérő a butorcsoporton belül a különböző típusok, illetve az eltérő stílusú butorok iránti igény. Még a piac egy adott részterülete - esetünkben a fejlett tőkés reláció - sem tekinthető egységesnek, ezen belül nagyon eltérő értékesítési lehetőségekkel számolhatunk nemcsak az értékesítés mennyiségét, hanem annak összetételét tekintve is. Sőt ez az összetétel tekintetében jelentkező eltérő igény egy adott termékcsoporton - ez esetben a stílbutorokon - belül is erőteljesen jelentkezik. Ezért lehetetlennek tűnik olyan termék termelését előírni, amely minden piacon gazdaságosan értékesíthető. Ez érvényes egy-egy termékcsoport tekintetében is, hiszen minden termékcsoport, így a stílbutorok is nagyon heterogén összetételű, többféle típusú, különböző értékesítési, gyártási stb. lehetőségekkel rendelkező termékekből tevődnek össze. A gyártási, értékesítési lehetőségeket nem elég termékcsoportonként meghatározni, azon belüli típusok szerint kell felmérni.

A követelményeket az értékesítés összetételétől függően vállalatonként is dif-

teremtálni kell. A stilbutor például kétségtelenül a butoripar egyik legkedvezőbb feltételek mellett értékesíthető terméke, kérdés azonban, hogy minden butoripari vállalatra egyformán vonatkozik-e ez a megállapítás. Abból kiindulva, hogy a termékesoport gyártásától várható - az illőbutorgyártás mellett - a legtöbb konvertibilis devizabevétel, az utóbbi egy-két évben a nagyobb iparvállalatok is lépéseket tettek stilbutorgyártásuk fejlesztése érdekében. E termékesoport nagy részét azonban még ma is a kisebb tanácsai vállalatok és szervezetek állítják elő, ahol főleg tőkés exportra kis szériákban, gondos kézi megmunkálással, értékes, különböző stílusú garnitúrákat készítenek. A nagyobb butoripari vállalatok azonban - különösen a rekonstrukció eredményeként - sorozatgyártásra törekednek és ez a stilbutorgyártásukra is rányomja bélyegét. Az ipari stilbutorgyártás lassan kezdi elveszíteni kézimunka jellegét, aminek következtében a termékek az alacsonyabb gyári butorok kategóriájába kerülnek, s így értékesítési lehetőségeik mind a elérhető ár, mind egyéb feltételeket figyelembe véve erősen romlanak. A stilbutorok nagy részét az iparvállalatok erőfeszítése ellenére még ma is, és valószínűleg a jövőben is a kisebb, kézlerővel dolgozó szervezetek állítják elő, ahol a gépesítés - nem törekedve a nagy szériák gyártására - csak olyan mértékben valósul meg, amely nem a faragások, a kézi megmunkálás minőségének rovására megy. A butoripari vállalatok stilbutorgyártása mindenképp a stílizált butorok előállítására felé tolódna el, itt azonban, a gépesítés lehetősége ellenére, hátrányt jelentenek többek között az ún. kiegészítő elemek (díszlécsek stb.) gyártási problémái, s az a tény is, hogy a termékkategóriák gyártásában a tőkés cégek, sőt több szocialista ország (Románia, Jugoszlávia) vállalatai ma sokkal jobb feltételekkel rendelkeznek, stílizált butorok mellett a magyar gyártmányok még nem versenyképesek.

A következő probléma az időtényezővel kapcsolatos. Amennyiben meg tudjuk határozni azoknak a termékeknek a körét, amelyek értékesítésével a konvertibilis valutabevétel megfelelő mértékben növelhető, további kérdésként merül fel, hogy a bevételt mennyi ideig sikerül a kiválasztott termékesoport kivételével - esetünkben a példaként említett stilbutorokkal - biztosítani. Ezt az időtartamot nagymértékben azok az okok határozzák meg, amelyek lehetővé teszik az adott termékek kedvező fogadtatását a fejlett tőkés relációban. Stilbutorunk ilyen ér-

telmű sikerének a megfelelő minőségen kívül egyik legnagyobb titka, hogy e termékesoport döntő jellemzője, a magas élőmunka hányad költséggel a tőkés országokhoz viszonyított alacsonyabb munkabérek mellett gazdaságos exportot biztosítanak.

A magyar stílbutorok kedvező fogadtatását nagy részben az magyarázza, hogy a nagy munkaigényességű butorok előállítását a tőkés cégek a magasabb munkabérhányad és a gépesítési törekvések fokozódása miatt kevésbé szorgalmazzák, s így a magyar stílbutorok eladási lehetőségét pillanatnyilag kedvezőnek. Ennek további alakulása azonban nagyrészt e butorok iránti kereslet alakulásától függ, amelyre hosszabb távon valószínűleg kedvezőtlenül hat a stilizált és a korszerű műanyag alapanyag, változatos kivitelben, nagy sorozatban készített butorok elterjedése.

Hosszabb időtávot tekintve - hasonlóan a fejlett tőkés országhoz és néhány KGST-országhoz - nálunk is valószínűleg a korszerű alapanyag és kivitelezésű, munkaigényes, de nagyobb szérlában gyártható modern és stilizált butoroké a jövő. Természetesen ez az állítás csak akkor igaz, ha e termékek értékesítése is megfelelően biztosítható, ami viszont feltételezi a butorok korszerűségét, magas minőségi színvonalát. Ezen a téren azonban, úgy tűnik, még sok a tennivaló. Ezt figyelembe véve a butoripari termékstruktúra fejlesztése szempontjából a döntő feladat a modern, magas munkaigényességű, nagymértékben gépesíthető termékek előállításán belül a fogyasztói igényeket megfelelőbben követő, korszerű, variálható, jó minőségű butorok részarányának gyorsított emelkedése.

A fenti célkitűzés sikeres megvalósítása sok feladat eredményes megoldásától függ. A butoripari vállalatoknak jobban kell törekedniük a különböző - belföldi és külföldi - fogyasztói igények időbeni megismerésére és az ehhez való rugalmas alkalmazkodásra. Ennek sikeres megvalósítását jelenleg akadályozza a butorgyárak termékösszetételének túlzottan heterogén jellege, illetve a párhuzamos fejlesztés és gyártás nagy aránya. A butoripari termékstruktúra korszerűsítésének fontos feltételeként említhető meg a nagyobb szakosodás, hogy egy-egy vállalat erőforrásait kevesebb termékesoport gyártása kösse le. Ez lehetővé tenné az

erőforrások koncentrációját, és egy-egy butoresoporton belül a nagyobb választék kialakítását, a korszerűségi és minőségi színvonal gyorsabb fokozását.

Mindez a felsőbb irányító szervek elé is fokozott követelményeket állít, hiszen a butoripar egésze megfelelően csak ezen a szinten tekinthető át, csak itt hozhatók olyan intézkedések, amelyek alapján a nagyszabású akció sikeresen megvalósítható. A felsőbb irányító szervek szerepének fontosságát hangsúlyozza a butoripar és a kapcsolódó területek (ezen belül főleg az elsődleges faipar) közötti viszony ellentmondásainak feloldása is. A butorgyárak nyersanyagellátásának hatékonyabb biztosításához az elsődleges faipar érdekeltiségének fokozása és termelési színvonalának növelése szükséges. Népgazdasági érdek, hogy a faipari vállalatokat a nyersanyag export helyett a hazai butorgyárak megfelelő faanyaggal és részegységekkel való ellátására ösztönözzük. Ennek következtében a butoripar nyersanyagimportja is csökkenhet, s hamarabb valóra válhat az exportképes butorok termelésének tervezett bővítése.

Irodalom

- 1/ A butorgyártás műszaki-gazdasági fejlesztésének feltételei. OMFB tanulmány, 1974.
- 2/ A butor-export piaci lehetőségei. OPK tanulmány, 1968.
- 3/ dr. Dalocsy Gábor: A fogyasztói igények kielégítésének alapja a butoriparban: a gyártmányfejlesztés színvonalának további emelése. Faipar, 1975. 5. sz.
- 4/ Horváth László: A gyártmányszerkezet átalakításának kérdőjelei - gyakorlati tapasztalatok. Gazdaság, 1975. 2. sz.
- 5/ dr. Juhász Ádám: A szerkezetátalakításkritériumai. Figyelő, 1976. június 16.
- 6/ Kara Tibor: A gyártmányfejlesztés, mint a butoripar műszaki fejlesztésének alapponti feladata az V. ötéves tervidőszakban. Az 1976. június 9.-én tartott ülésen elhangzott vitaindító előadás.
- 7/ Dr. László László: A butorgyártás műszaki-gazdasági fejlesztésének feltételei. Faipar, 1976. 2. sz.
- 8/ Németi Alajos: A hazai butoripar rekonstrukciója. Műszaki Élet, 1976. aug. 15.
- 9/ Peter M. Krausz: New Products and Diversification, Cambridge University Press, 1974.

SPECIALIZÁCIÓ ÉS TERMELÉSMELLEKZET A GYÓGYSZERIPARBAN

A terület specializációjával, a vállalatok közötti munkamegosztással és annak gazdaságosságával kapcsolatban kérdéseket a szakirodalom elsősorban a gépipar vonatkozásában vizsgálja részletesen. Ez a tanulmány a vállalati specializáció szempontjából kevésbé vizsgált ágazat, a vegyipar egy alágazatában, a gyógyszeriparban kísérel meg bemutatni az ágazaton belüli, vállalatok közötti munkamegosztás lehetséges irányait és feltárni a vállalati specializációból származó potenciális előnyöket.

Ezen belül elsősorban a hazai munkamegosztás kérdéskörével foglalkozunk, de a kapcsolódó területeken érintjük a nemzetközi munkamegosztás fejlesztésének kérdéseit is. Munkánknak nem volt a célja, hogy a gyógyszeripar számára a hatékonyság és gazdaságosság fokozására irányuló további döntésekhez és intézkedésekhez konkrét javaslatokat fogalmazzunk meg. Azt tekintettük feladatunknak, hogy a kevésbé elterjedt megközelítésben való vizsgálattal felvessünk néhány olyan szempontot, amelyek figyelembevétele hozzájárulhat a világviszonylatban is jelentős és élenjáró magyar gyógyszeripar további hatékony fejlesztéséhez.

Egy-egy ágazatban a vállalatok közötti specializáció lehetőségeinek és színvonalának elemzésekor, és ezzel összefüggésben a vállalatok termelési és termékstruktúrájának értékelésekor, a termék, a technológia és a felhasznált nyersanyagok jellegéből adódó ágazati sajátosságokból kell kiindulnunk.

A gyógyszeriparban a termék, a gyógyszerek különleges áru jellege magyarázza a szigorú (a termelési folyamatra és a termékre egyaránt vonatkozó) minőségi követelményeket. A gyógyszerek sajátos felhasználási köre igen széles választék forgalmazását teszi szükségessé. Ugyanakkor minden ország törekszik az életmentés szempontjából legfontosabb hatástani területeken a belföldi igények elsősorban belföldi termelésből történő ellátására, a választék szélességét ezért általában nem lehet csak a gyártás szempontjainak alárendelni.

A gyógyszeripar további sajátossága, hogy az egy-egy gyógyszer készítéséhez szükséges hatóanyagot nagy fogyasztás esetén is viszonylag kis mennyiségben

kell előállítani. Minden előállított hatóanyagot gyógyászati célokra alkalmas formára kell alakítani. A készítés és kiszerelési formák változatossága egy-egy gyógyszernél tovább növeli az egyneműnek tekinthető gyártmányok választékát.

A tudomány fejlődésével újabb és újabb újhatású és hatásosabb gyógyszerek jelennek meg, mind kevesebb mellékhatással és ugyanakkor nem egy gyógyszerrel szemben hosszabb használati idő után a hozzászokás veszélye lép fel, vagy káros mellékhatások mutatkozhatnak. Mindez azt eredményezi, hogy a gyógyszerek átlagos élettideje 10-15 év (és egyre esőket), jellemző a széles termékválaszték gyors cserélődése.

A gyógyszeripar további lényeges sajátossága magas kutatás-igényessége. A gyógyszerek gyors elavulása miatt csak az a gyár képes versenytársával lépést tartani, amelyik évről évre új készítményekkel frissíti fel választékát. Az új készítmények felkutatása, kipróbálása azonban hatalmas költségeket emészt fel.

A széles, kis mennyiségekből összetevődő és gyorsan változó termékválaszték a termelési technika rugalmasságát követeli meg és csak kevés termék esetében nyílik lehetőség folyamatosan működő célberendezések üzembe állítására. Ezért a gyógyszeripar technológiájára döntően a flexibilitáson használható berendezések, a szakaszos, sorozat (charge) gyártás a jellemző.

A gyógyszeralapanyagok gyártása háromféle technológiával történik: növényi vagy állati eredetű nyersanyagok feldolgozása révén, fermentációs és szintetikus technológiával. A gyógyszerhatóanyag gyártási technológiájának leglényegesebb jellemzője a nagyfokú rugalmasság. Bár az egyes berendezéseken csak egyféle művelet végezhető, a készülékek tisztítása után, a berendezések átállításával, a berendezések közötti kapcsolat sorrendjének módosításával a termékek igen széles választékát lehet előállítani. A nagyfokú konvertálhatóság első sorban a szintetikus gyártásra jellemző, de a másik két technológián belül is mód van egy berendezésen többféle termék előállítására. A kiszereelő és kikészítő berendezések is alkalmasak többféle hatóanyag kész gyógyszerre történő feldolgozására.

A szintetikus gyártási eljárások fokozódó térhódításával párhuzamosan a gyógyszeripar egyre erősebb kapcsolatban áll a szerves vegyiparral. A szerves vegyiparban, a kőolaj és szén feldolgozása során nyert szerves interme-

dícek a gyógyszeripar legfontosabb nyersanyaga. A gyógyszeralapanyagok termelésének egymást követő lépésén belül a vegyipar és gyógyszeripar közötti numlamegosztás jött létre; egy bizonyos szint után megszűnik a vegyipari alapanyaggyártás szerepe, a további feldolgozás már a gyógyszeripar feladatává válik. A gyógyszeripar számára rendelkezésre álló intermedierek választéka és a nyersanyagok feldolgozottsági foka erősen befolyásolja a gyógyszeripar termelési struktúráját, a termelési folyamatok bonyolultságát. Gyógyszer-intermedierek hiányában a gyógyszergyárakban a hatóanyagtermelés vertikuma mélyül, a vállalatok termék választéka kibővíti az intermedierek gyártásával is.

A vállalati specializáció lehetséges irányai

Nyilvánvalóan egyetlen gyógyszertermelő sem vállalkozhat arra, hogy termékeltérő választéka felölelje az összes hatástani területet és az összes gyógyszerfajtát. Választania kell, hogy milyen terméket, milyen technológiával termel és melyik feldolgozási lépéseket végzi el. Ennek megfelelően a gyógyszeriparban a vállalati specializáció kialakulása három irányban valósulhat meg: a termelő szakosodhat

- valamelyik gyógyszergyártási technológiára,
- a gyógyszergyártás egyes fázisaira,
- néhány termék vagy termékcsoporthoz termelésére.

a) Technológiai típusok szerinti specializáció

A gyógyszer alapanyagok (hatóanyagok) gyártása három egymástól lényegesen különböző technológiával folyik (szintetikus, fermentációs és a természetes anyagok feldolgozásán alapuló technológia). Ennek alapján elméletileg három különböző technológiára specializálódott gyógyszergyár típus képzelhető el. E három típus azonban a valóságban semhol sem létezik. A világ vezető nagy gyógyszergyárai általában mindhárom technológiát egyesítik. Bár a növényi és állati ere-

detű nyersanyagok feldolgozásának háttérbe szorulásával ezt a technológiát nem minden gyógyszergyár alkalmazza, a fermentációs és szintetikus gyártás kapacitásai egyaránt helyet kapnak a nagy gyógyszergyárakban.

A technológiai típusok szerinti specializáció hiányában az egyes vállalatok két vagy háromféle technológiával állítják elő termékeiket, de ezek a technológiák a vállalaton belül élesen elválnak egymástól, önálló szintetikus csarnokokban, fermentorokban és feldolgozó üzemekben folyik a termelés.

A Szovjetunióban (és bizonyos mértékben Bulgáriában is) a szintetikus gyógyszergyártó és fermentációs ipart elválasztották egymástól. A szovjet gyógyszeriparban ez a két technológia az ágazat két alágazatát képezi, melyek a harmadik ágazattal, a vitaminyártással együtt kb. azonos részt képviselnek a gyógyszeripar alapanyagtermelésén belül. E két alapvető gyógyszeripari technológia szétválasztása mellett a technológiai specializáció általánosan ismert érvei szólnak. (Az egynemű technológiából adódó homogénebb alapanyagellátási, gyártásfejlesztési, irányítási stb. feladatok és nagyobb gyártási volumenek). Ez az elkülönítés azonban csak akkor oldható meg, ha az ágazat irányítása erősen központosított és a kutatás nem vállalatoknál, hanem központi intézeteknél folyik.

Tőkés országokban, ahol a gyógyszeripari kutatást kizárólag vállalatok végzik, a gyártó nem engedheti meg magának, hogy a nagy költséggel felkutatott új gyógyszert – technológiai korlátok miatt – ne tudja előállítani. A technológiai specializáció ugyanis a gyógyszergyártó számára talán leglényegesebb tulajdonság, a rugalmasság elvesztését jelenti. Az a gyógyszergyár, amelyik csak egy technológia elvégzésére alkalmas, kizárja magát olyan új, esetleg nagy nyereséget hozó készítmény gyártásából, melyhez a másik technológia szükséges. A csak fermentációra, vagy csak természetes alapanyag feldolgozására berendezkedett vállalat nem gyárthat félszintetikus gyógyszereket, a csak szintetikus gyártásra berendezkedett üzemben nem gyárthatók fermentációs úton előállítható új, nagyhatású hormonok stb. A gyógyszeriparra jellemző erős piaci verseny és gyors termékcsereélődés megköveteli a gyógyszergyártó technológiai rugalmasságát; ez elsősorban a tőkés országokban, de a legtöbb szocialista országban is a technológiai specializáció gátjává válik.

b) Specializáció az alapanyaggyártásra és a kikészítő-kiszerező tevékenységre

Míg a technológiai specializáció a gyógyszeralapanyag gyártás technológiai fajtái szerint valósulhat meg, a gyógyszeriparban a vállalatok közötti specializáció lehetséges második iránya a gyógyszergyártás két különböző technológiai fázisára, az alapanyaggyártásra, ill. a kikészítésre és kiszerezésre irányuló vállalati specializáció.

A gyógyszeralapanyag gyártása és a kész gyógyszer előállítása két, egymástól lényegesen eltérő és elkülönült technológiai fázis. Míg az első vegyi folyamatok, kémiai műveletek elvégzését jelenti, a második az alapanyag halmazállapot és alakváltoztatását eredményező fizikai, mechanikus folyamat. De nemcsak a két folyamat eltérő jellege, berendezés és munkaerő igénye indokolná a termelési fázisok vállalatok közötti elkülönülését. A kész gyógyszerek és a kiszerezési formák igen széles választéka is olyan tényező, amely az egynemű termelés koncentrációját teszi szükségessé. Gazdaságosnak látszik az egynemű kikészítési és kiszerezési formák (pl. injekció gyártás vagy tablettázás) egy helyen, koncentráltan történő gyártása, ahelyett, hogy a sokféle kész gyógyszer gyártását minden önálló vállalat saját alapanyagaiból önmaga végezze el.

Miért nem válik mégsem szét – pl. a műanyagiparhoz hasonlóan – a végtermékgyártás két szakasza, az alapanyagtermelés és annak feldolgozása? Ennek egyik magyarázata az, hogy igen sok gyógyszeralapanyag nehezen, vagy egyáltalán nem szállítható. Ugyanez érvényes néhány kész gyógyszerformára is, melyek csomagolás előtti szállítása a termék károsodása nélkül nehezen lenne megoldható. Más részről ez a jelenség a gyógyszerek iránti fokozott minőségi és higiéniai követelményekkel magyarázható. A gyógyszerek előállítása során nemcsak az alapanyaggyártást, hanem a kikészítés és kiszerezés műveletét is szigorú ellenőrzés kíséri. A gyógyszer termelése során az alapanyagtermelés első fázisában a termék gyártási számot kap, amely a gyártás egész művelete során végigkíséri az anyagot és a kész gyógyszer dobozán is megjelenik. Ez a szám segíti az esetleges hibák utólagos korrigálását (a rossz termék forgalomból való kivonását), a hibát okozó személyek felelősségére vonását. Ez a

minőségellenőrzési rendszer a fogyasztók érdekeit védi, de bonyolulttá teszi az alapanyaggyártás és a kikészítési-kiszerezési műveletet szétválasztását.

Mindezek a tényezők nehezítik, de teljesen nem zárják ki a kikészítési és kiszerezési tevékenység koncentrációját, amely vitathatatlanul jelentős megtakarítást eredményezhet. A Szovjetunióban például a kikészítő-kiszerező tevékenység jelentős része speciális üzemekben, az alapanyagtechnológiától elválasztva történik.

c) Termékek szerinti specializáció

Ha a gyógyszeripari vállalatok a termelés rugalmassága érdekében és piaci indokok alapján, többféle technológiával a teljes termelési vertikumot maguk végzik, akkor tevékenységi körük elhatárolására csak egyféle út kínálkozik: meghatározott számú termék, termékcsoport gyártására kell szakosodniuk. A gyógyszer-csoportosítása a gyógyszer-tan hatástani területtel szerint, vagyis a gyógyszer célja, rendeltetése alapján végezhető el.

A vállalat specializálódását néhány kiválasztott hatástani területre számos tényező indokolja. A hatástani szempontjából specializált termék illeszkedik előnyel nem elsősorban a termelésre, (hiszen a technológia konvertálható), hanem a fejlesztés, kutatás és a propaganda területén jelennek meg.

Egy vállalat számára lehetetlen olyan kutatóbázis létrehozása, amely kész és alkalmas mindenféle új gyógyszer kutatására. Ezért az új gyógyszerek kutatására irányuló tevékenység néhány kiválasztott hatástani területre történő koncentrációja elengedhetetlen feltétele a kutató munka eredményességének. Megakadályozza a kutató apparátus munkájának szétaprózódását és a vállalat kutatási kapacitásának egy-egy területre történő összpontosításával biztosítja az új eredmények létrehozásának szellemi és anyagi feltételeit. Az egy-egy hatástani területhez tartozó gyógyszereknél az azonos, ill. rokon felhasználási terület miatt a kipróbálás, majd később a propaganda is azonos körben (ugyanolyan kórházi osztályokon, szakorvosi körben) történik. A kutatás és a kipróbálás területén egy-egy hatástani csoportban szerzett sokéves tapasztalat felhalmozódása, vala-

mint a szakorvosi körökben kialakult vállalati goodwill a gyártó számára pénzben ki nem fejezhető tőkét jelent.

A termék szerinti specializáció jó példája lehet a szovjet vitamingyárak létrehozása. Bár a vitaminokat kétféle technológiával (fermentáció és szintézis) állítják elő, és vegyületeikben is különböznek, a vitaminok azonos rendeltetése, a profilaktikus, anyagcsere szabályozó hatás a kutatás és felhasználás oldaláról indokolta a vitamingyártás koncentrációját.

Vannak olyan hatástani területek (pl. gyulladásgátlás), melyek igen gyakori, elterjedt betegségek gyógyítását előzzák és a betegségek okozatukban vagy megjelenési formájukban erősen eltérőek. Ezeken a területeken a kutatás szempontjait a hatástani csoportoknál mélyebb szakosodást követelhetnek. Más hatástani csoportoknál az azonos hatás különböző összetételű gyógyszerekkel érhető el. Ilyenkor a szakosodás nem a hatástan szerinti, hanem a vegyületcsoportok alapján történhet, a gyártó egy, vagy néhány vegyületcsoport kutatásával és termelésével foglalkozik az adott hatástani körön belül.

Specializáció a magyar gyógyszeriparban

A magyar gyógyszeriparban belül sem technológiai típusok szerinti, sem technológiai fázisok szerinti specializáció nem alakult ki. Az öt magyar gyógyszer-gyár mindegyike rendelkezik szintetikus gyártási kapacitásokkal. A fermentációs kapacitások kiépítése hazánkban 1951-ben indult meg, a második világháború alatt kialakult antibiotikum-ipar és penicillingyártás létrehozása céljából. Először a Chinoi kezdte meg a penicillingyártást, majd 1952-ben Hajdusági Gyógyszergyár néven létrehozták az első önálló, csak fermentációs eljárással dolgozó gyógyszer-gyárat, mely 1960-ban egyesült a Debreceni Gyógyszergyárral Biogal néven, és ez el profileja jelentősen kibővült. A Biogalon kívül jelentős fermentációs kapacitásokkal rendelkezik a Chinoi is, ahol a gyógyszertermelés 15 %-át teszik ki a fermentációval előállított gyógyszerek. A Kőbányai Gyógyszerárugyár szintén végző fermentációt.

Kredetileg növényi nyersanyagok feldolgozására specializált üzemnek indult az

Alkaloida, melynek magját 1927-ben a Kabay-féle morfingyártást szabadalomra alapított gyár képezte. A morfingyártás és más alkaloidok termelése a nyersanyagellátás ingadozásai miatt önmagában nem bizonyult elegendő profilnak. Ezért a gazdálkodás stabilitásának növelése céljából az eredeti növénykémiai profil megtartása és fejlesztése mellett megindították a szintetikus gyártást. Ma már a termékösszetétel ennek javára tolódott el. A Kőbányai Gyógyszerárugyár szintén rendelkezik növénykémiai profillal és állati nyersanyagok feldolgozását is végzi, ezzel ebben a gyárban a gyógyszergyártás mindhárom technológiája megtalálható.

A magyar gyógyszeriparon belül az alapanyaggyártás és a készítő-kiszerező tevékenység nem különül el egymástól: a vállalatok saját gyártású hatóanyagait saját készítő-kiszerező kapacitásaikon alakítják késztermékké, bár történetek kezdeményezések olyan készítő-kiszerező kapacitások létrehozására, melyek az egész ágazat igényelt hivatottak kielégíteni. Az Alkaloidban létrehozott készítő-kiszerező kapacitást úgy alakították ki, hogy azon más vállalatok által gyártott alapanyagok feldolgozása is megvalósulhat. Ennek eredményeképpen több termék esetén a tablettá- és dragsékészítés ezeken a berendezéseken történik, míg az alapanyag és a többi gyógyszerforma készítését más vállalat végzi.

A gyógyszerek VII. Hivatalos Jegyzéke alapján végzett vizsgálataink alapján megállapíthatjuk azt is, hogy az öt magyar gyógyszergyár profilja hatástani szempontból nagyon vegyes:

az Alkaloida 17 fő hatástani területhez és 28 részterülethez,

a Bogaal 16 fő hatástani területhez és 32 részterülethez,

az EGYT 21 fő hatástani területhez és 61 részterülethez,

a Kőbányai 19 fő hatástani területhez és 67 részterülethez

tartozó gyógyszerek termelését végzi. A jegyzékben szereplő 22 hatástani csoport felében, 11 hatástani területen mind az öt gyár állít elő terméket; 3 hatástani csoport van, melyben 4 termelő gyógyszerrel, 7 amelyben 3, és 1 amelyben 2 termelő gyógyszerrel szerepelnek. Tehát a hatástani csoportok felében semmilyen specializáció nem valósul meg a gyógyszergyárak között és egyetlen olyan hatástani terület sincs, amelyre egy vállalat specializálódott volna.

A hatástani csoportok tovább bonthatók. A jegyzék 120 hatástani részterületet különböztet meg. Ha ezek alapján vizsgáljuk a specializációt már csak 3 olyan hatástani alcsoport van, melyben mind az öt vállalat készítménnyel szerepelnek. 16-ban 4 vállalat, 17-ben 3, 32-ben 2 vállalat által termelt gyógyszereket találunk. 52 hatástani alcsoportban valósul meg a teljes specializáció, ezekben csak egy termelő gyógyszerrel szerepelnek, ez az összes részterület 43 %-a.

Az a tény, hogy a magyar gyógyszeriparon belül a vállalatok közötti specializáció a technológiákat, a végtermék termelésének egyes fázisait tekintve nem alakult ki és a termékcsoportok szerinti szakosodás is alacsony fokú, szükség-szerűen azt eredményezi, hogy vállalatok közötti kooperációra is kevés a lehet-ség. A vállalatok egymás közötti szállítása nem jelentős, a magyar gyógy-szeripar termelési értékének csak 2-3 %-át teszik ki. Ezen belül kétféle kap-csolat valósul meg: a szállító vállalat hatóanyagot szállít a másik gyárnak, amelyik ezt az anyagot nem gyártja és általában kombinált (több hatóanyagot tartalmazó) készítményhez használja fel. Hasonló jellegű kapcsolat, amikor gyógyszergyárak között intermedierek szállítása folyik. Mivel a gyógyszeripari alapanyagok majdnem fele importból származik, és a gyógyszeriparban előállít-ott intermedierek belső eladása egy vállalat számára sem gazdaságos, az in-termedierek szállítása nem gyakori jelenség és nem is jelentős a gyógyszeripar alapanyagellátása szempontjából. A Chinoin alapanyagfelhasználásán belül pl. a gyógyszeriparból származó alapanyagok mintössze 3 %-ot tettek ki. A gyógy-szeripari kooperáció másik formája a készgyógyszer-termelésben valósul meg. A gyógyszeripar közös központi kikészítő-kiszerező kapacitásának létrehozásá-ra irányuló kezdeményezések eredményeként az Alkaloida és a Biogal rendel-kezik olyan kikészítő-kiszerező kapacitásokkal, melyek a többi vállalat igényelt hivatottak kielégíteni. Ezeken a berendezéseken más vállalatok által szállított hatóanyagokból készül a kész gyógyszer, melynek értékesítése, forgalmazása a kikészítést, kiszerezést elvégző vállalat feladata. Elsősorban az Alkaloida számá-ra azonban - ez a vállalat rendelkezik jelentős többlet kikészítő-kiszerező ka-pacitásokkal - e kapacitások kihasználása állandó gondot jelent. A gazdaságosan termelhető és nyereségesen értékesíthető termékek gyártásának átadásától a

többet vállalat érthetően vonatkozik. Ezért a kooperációban készülő készítmények között viszonylag kevés a nagyvolumenű gyógyszer termék.

Választék és tömegszerűség

A Magyarországon 1974-ben forgalomba került 1223féle gyógyszerkészítmény 76 %-át a magyar gyógyszergyárak állították elő és csak 293 termék származott külföldről. A hazai ellátásban a magyar gyógyszeripar aránya igen nagy, 1975-ben az igények alig valamivel kevesebb, mint 80 %-át hazai termelésből fedeztük. Bár ez az arány 1973-ban még 85,5 % volt, tehát csökken, mégis jelentős feladatokat és mondhatjuk terheket ró a magyar gyógyszergyárakra. A forgalom termékek szerint ugyancs jelentősen szóródik. Az első száz termék adja a forgalom 63,8 %-át, a második száz termék a forgalom 16,6 %-át, a harmadik száz termék a forgalom 7,7 %-át. A fennmaradó 923 termékre pedig a forgalomnak csak 11,9 %-a jut. Ezek a számok világosan mutatják, hogy a termelt gyógyszerek igen nagy hányadát kis mennyiségben kell a vállalatoknak előállítani.

Az 1. táblázatban az 1974. évi gyógyszerforgalomra vonatkozó adatokat dolgoztuk fel. A forgalomba került gyógyszereket a forgalom esőkkendő nagysága szerinti sorrendbe állítottuk és ennek alapján négy csoportot képeztünk. Az első 300 termék (melyre a forgalom 88,1 %-a jut) képvisei a viszonylag nagyvolumenű termelést. A második és harmadik csoportot (301.-600. ill. 601.-900. termék) közepes, alacsony tömegszerűség jellemzi, míg az utolsó 323 terméket igen kis volumenben, az alapanyagot tekintve néhány kilogrammos tételekben kell előállítani. Az 1. táblázat a forgalomba került 1223 termék gyártók szerinti megoszlását és azt mutatja be, hogy az egyes vállalatok termékkel (ill. az import termékek) között milyen arányt képvisei a forgalom különböző nagyság-csoportjába tartozó termékek.

A táblázatból leolvashatjuk, hogy mind az öt magyar gyógyszergyár termék-választéka viszonylag nagyszámu gyógyszerfeleséget ölel fel. A vállalatok termék-választékán belül közel azonos arányt foglalnak el a nagyobb volumenben és

1. tábla

A Magyarországon 1974-ben forgalmazott gyógyszerek megoszlása a gyártók és
forgalom nagysága szerint

Gyártók	A gyógyszerek csoportjai a forgalom nagysága szerint	1.-300. termék	301.-600. termék	601.-900. termék	901.-1223. termék	Összesen
ALKALOIDA	termékek száma	19	21	18	19	77
	a termékek százalékos megoszlása	24,5	27,1	23,5	24,9	100,0
BIOGAL	termékek száma	14	24	24	44	106
	a termékek százalékos megoszlása	13,1	22,5	22,6	41,8	100,0
CHININ	termékek száma	51	53	53	74	231
	a termékek százalékos megoszlása	22,1	22,9	22,9	32,1	100,0
EGYT	termékek száma	80	65	47	56	248
	a termékek százalékos megoszlása	32,1	26,0	19,1	22,8	100,0
Kőhányal	termékek száma	79	58	69	62	268
	a termékek százalékos megoszlása	29,7	21,7	25,7	22,9	100,0
Import	termékek száma	57	79	89	68	293
	a termékek százalékos megoszlása	19,6	26,9	30,4	23,1	100,0

a közepes tömegszerűséggel gyártott gyógyszerek, és ezekhez hasonló (vagy magasabb) részarányt (22,8 és 41,8 % között) képviselnek a kis volumenben gyártott termékek.

A három nagy gyógyszergyár 200-nál is több hatóanyagában és/vagy készere-
lésében különböző terméket állít elő, míg a külföldi tapasztalatok azt mutatják,
hogy a hasonló méretű külföldi vállalatok termékeinek száma ennél lényegesen
kevesebb: 50 körül van. A termelés tömegszerűségét jellemzik például az

alábbi adatok: az egyik budapesti gyógyszergyárban készült felmérésünk szerint 1975-ben a gyárban nem volt folyamatos gyógyszergyártás, a termékeknek csak 70,2 %-át termelték egész évben és a fennmaradó csaknem 30 % gyártása egyedi charge-okban történt (becslések szerint a többi gyár adatai is hasonlóak). Ezek az arányok (a Magyar Gyógyszeripari Egyesülés adatai alapján) két hasonló termékösszetételű amerikai cég adatai szerint: a Merck and Co. termékeknek 11 %-át állítja elő folyamatos termeléssel, 83 %-át szakaszos és csak 6 %-át egyedi gyártással. Az ELY-LILLY hasonló adatai: 7, 89 és 4 %. A Magyar Gyógyszeripari Egyesülés vizsgálatai alapján a magyar gyógyszeriparban előállított legnagyobb termékmennyiség: 25 %-kal, az egy ütemben termelt termékek átlagos mennyisége 20 %-kal marad el a külföldi ellenjáró színvonaltól.

Mind ezek az összehasonlítások a magyar gyógyszeriparnak a világszínvonaltól való viszonylagos lemaradására mutatnak a tömegszerűség és a választék szélessége tekintetében. Ezzel a lemaradással azonban nem általános, bizonyos termékek termelésében Magyarország a legnagyobb gyártók között van. Ezek a területek a termelés méretét ellenjárók (pl. chloroform, morfin és egyes antibiotikumok termelése). Az összesített mutatók értékét viszont lényegesen rontják azok a termékek, melyek ma már korszerűtlenek, elavultak, gyártásuk azonban kis volumenekben még ma is folyik, ill. azok, melyeknél a gazdaságos gyártási volumeneket a vállalatok az alacsony mennyiségi igények következtében nem tudják elérni.

A magyar gyógyszeripar széles termékválasztéka és ezen belül a sok kisvolumenű gyógyszer termelése elsősorban abból adódik, hogy a gyógyszerek gyártása területén a termelés gazdaságosságának szempontjait érthető módon sok esetben alá kell rendelni az egészségügy szempontjainak. Olyan termékek termelését is fenn kell tartani, amelyek bár gazdaságtalanok, de létező igényeket elégítenek ki, a hazai ellátást az esetleg bizonytalan importtól sokszor nem lehet függővé tenni.

Közismert, hogy a legtöbb magyar gyógyszer minőség és korszerűség tekintetében megfelel a világszínvonalnak és a magyar gyógyszeripar a világ gyógyszertermelői között a 13-14., a világ gyógyszerexportőrei között a 7-8. helyen áll. Mégis a termelési mennyiség tekintetében – a fejlődési ellenére – a magyar

gyógyszeripar nemzetközi összehasonlításban lemarad versenyfársaltól. Ahhoz, hogy a magyar gyógyszeripar a termelés hatékonysága terén behozza lemaradását a világ nagy termelőivel szemben, elszűrőnek látszik fokozottabban törekedni a gyártási volumenek növekedésére és a termékválaszték koncentráltabb kihasználására.

Nagyságrendi megtakarítások a gyógyszeriparban

A gyógyszeriparban viszonylag kicsi azoknak a termékeknek a köre, amelyek iránt az igény (esetleg több piacra vonatkozóan is) olyan nagy, hogy az adott termék termelését folyamatosan, csak a termék gyártására alkalmas célberendezésen lehetne elvégezni. Ezért egy-egy gyógyszeripari üzemben több termék gyártása folyik, szakaszos termeléssel. A termékeket műveleti lépéseként állítják elő és minden művelet elvégzéséhez külön berendezést alkalmaznak. Az adott gyógyszeralapanyagból egy ütemben legyártott mennyiséget (egy sorozatot) a gyógyszeriparban charge-nak nevezik. Egy charge legyártása után a berendezések leállnak, azokat át kell állítani a következő charge gyártására. Ha egy gyártási szakasz befejezése után ugyanannak a terméknek a gyártása következik, a berendezés-sort csak tisztítani kell. Így egy bizonyos alapanyag gyártási mennyiségének növekedése az átállítási költségelt csökkenti. A termelés költségelt a charge nagysága is befolyásolja. Kis charge-nagyság mellett a berendezéseket nem lehet teljesen kihasználni és minél kisebb a charge, annál többször kell a gyártási folyamatokat megismételni. A charge-nagyság növekedése azonban növeli a termelés kockázatát is. Egy gyógyszeralapanyag termelésénél alkalmazott charge-nagyság viszonylag állandónak tekinthető, és ezt a hatóanyag gyártásához felhasznált készülékek, berendezések kapacitásával összhangban állapítják meg. Egy bizonyos hatóanyag termelésének felfutásakor a gyártás technológiájának változtatásával elsősorban az alapanyag kihozatali mutatók javítását, a műveletek egyszerűsítését célozzák.

Fentiekből következik, hogy bár a gyógyszeripar berendezései alkalmasak széles termékválaszték előállítására, minél nagyobb számu terméket kell előállíta-

ni, a berendezéseket annál többször kell átállítani. A gyakori átállításokkal kapcsolatos veszteségtérő és költségek a termelés gazdaságosságát rontják. Más részből az egy gyógyszeralapanyagból gyártott mennyiség növekedésével ezeket az átállítással kapcsolatos költségeket csökkenteni lehet, illetve egy bizonyos gyártási volumen felett a termelés folyamatosítható és célberendezésen végezhető el, ami az átállítások megszűnését, a berendezések állandó kihasználását, magasabb termelékenységet, állandó minőséget és egyúttal a gazdaságosság fokozódását eredményezi. A gyógyszergyárak termékszerkezete a termelés szempontjából annál gazdaságosabb, minél inkább szakosodott a vállalat viszonylag kis számú gyógyszer nagy mennyiségben történő előállítására. (Ez természetesen sohasem jelentheti azt, hogy egy gyártó csak 2-3féle gyógyszer előállítását végzi. A gyógyszeriparra jellemző igen széles és gyorsan cserélődő termékválaszték esetében, és a viszonylag kis termelési volumenek miatt, a gyógyszergyáraknál 40-60 gyógyszeralapanyag termelése is már szűkebb termékválasztékot jelent.)

A gyógyszeripari vállalatok jelenlegi termékszerkezetükkel a szakosodás magasabb szintjén álló külföldi gyógyszertermelőkkel szemben kettős hátrányban vannak: a kelletnél szűkebb termékválasztékból adódóan, a gyakori átállítások miatt többletköltségek lépnek fel; és az alacsony tömegszerűségéből adódóan a magyar vállalatok kevésbé tudják kihasználni a gyógyszerek termelési volumenének növekedésével párhuzamosan megjelenő nagyságrendi megtakarításokat.

Az átállítási költségek jelentőségére mutatnak rá az alábbi adatok: megvizsgáltuk, hogy az egyik budapesti gyógyszergyár egy alapanyaggyártó csarnokában egy negyedév alatt hányféle termék termelése folyik és ez milyen átállítási költségeket igényel. Az adatok szerint 1 negyedévben 12féle alapanyagot és ennek 15 intermedierjét gyártották. A gyártások közötti átállításokat 3 fő végezte el. Az átállítások ideje (technológiai sorrend változtatása, mérgező és korrozív anyagok eltávolítása, a berendezés tisztítása) 28 műszakot tett ki (azaz a folyamatos üzemeltetést figyelembe véve az üzemidő kb. 10 %-át). Az átállítás alatt a termelés megszakad, ami önmagában is jelentős kiesés. Ezt azonban adatok hiányában számszerűsíteni nem lehetett. Az átállításokat végző dolgozók bére azonban tényleges költséget, ebben a negyedévben 150 000 Ft-ot jelentett. Ugyanabban az üzemben más időszakok termelési programjában kevesebbféle, de na-

gyobb mennyiségben előállított termékek esetében az állítást idő csak 15 másodperc (tehát az előzőnek majdnem csak fele) volt. Az alacsonyabb állítási idővesztést az okozza, hogy az azonos charge-ok ismétlődése technológiai sorrend változtatást nem igényelt.

Az egy termékből gyártott mennyiség növekedésével fellépő nagyságrendi megakartarításokat három alapanyag termelési volumencire és önköltségére vonatkozó adatok alapján mutatjuk be.

A termelés beindulása óta eltelt években, 1963 és 1975 között mindhárom termék gyártási volumene jelentősen nőtt és ezzel együtt a termelési költségek is változtak. (Figyelembe kell venni, hogy a termelési költségek folyó áron kerültek számbavételre, ez bizonyos mértékben nehezíti az időbeli összehasonlítást.) Mivel a termelési volumen változása nem volt időben egyenletes, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az adatsorokat átrendeztük a termelés növekedésének sorrendjében. Hogy a termelés növekedésével egyittjáró költségsökkentést jobban lehessen érzékelni, az induló mennyiséget és az ehhez tartozó költségadatokat 100-nak vettük, így a termelés mennyiségének százalékos növekedése a költségek százalékos változásával jól összehasonlítható. Ezeket az adatokat tartalmazza a 2. táblázat. E táblázat adatai jól szemléltetik, hogy a termékek előállításának költsége egy termékegységre, 1 kg-ra vonatkoztatva a termelés növekedésével párhuzamosan mindhárom termékénél csökkentek. Ez a csökkenés az anyagköltség levonásával számított szűkített önköltséget tekintve a legnagyobb. A kltermelési mutató a termelés egyes éveit tekintve állandóan csökken és ezzel csökken az egységnyi termék termelésre fordított gépidő és bérköltség is. A szűkített önköltség ennél kisebb változásai és ingadozásai elsősorban az alapanyagok árának ingadozásaiból erednek. Az alapanyag felhasználása mennyiségét tekintve nem változott lényegesen. A termékek teljes önköltsége változik a legkisebb mértékben a termelt mennyiségek növekedésével. Ebben azonban olyan tételek is szerepelnek, melyek nem függnék közvetlenül össze a termék termelésének volumenével.

Mivel a termékek egy kilogrammjára vonatkozó költségek csökkenése is számottevő és a termékekből jelentős volumeneket termeltek évente, ez a megtakarítás az egész gyártott volumenre vonatkoztatva mindhárom termékénél nagy összeget jelent.

2. tábla

Három termék termelésének és önköltségének alakulása (%)

Termék	A termelés növekedése, legkisebb adat = 100	A teljes ön- költség válto- zása, legki- sebb adat = 100	A szűkített ön- költség válto- zása, legki- sebb adat = 100	A szűkített ön- költség ml- nusz anyag- költség változása, legkisebb adat = 100	A kiterme- lési muta- tó (óra/kg) változása, legkisebb adat = 100
A termék	100,0	100,0	100,0	100,0	-
	281,3	89,1	85,1	72,5	100,0
	508,9	99,7	94,9	75,3	127,0
	901,1	64,4	54,6	33,0	31,2
	1253,7	81,7	65,5	40,27	52,0
	1440,8	64,6	60,3	36,3	35,4
	1585,1	79,1	65,5	39,4	27,0
	2337,7	63,3	55,7	24,2	27,0
	2540,6	92,2	78,8	34,6	22,9
B termék	100,0	100,0	100,0	100,0	-
	155,2	77,15	77,4	81,1	100,0
	274,1	94,45	73,0	60,8	75,0
	276,8	116,4	99,4	115,0	107,0
	419,4	91,3	70,8	52,6	53,5
	436,8	90,68	65,4	45,7	60,8
	553,6	89,96	78,5	49,1	49,5
	672,4	92,0	79,48	53,5	49,0
	746,5	94,15	79,47	46,7	43,0
	834,6	92,33	82,33	51,7	39,5
	1102,1	90,2	77,59	57,6	-
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
C termék	148,3	85,8	67,9	60,5	25,3
	165,4	96,5	96,8	61,9	56,6
	167,7	59,8	58,9	47,4	34,9
	188,1	99,7	98,3	67,8	54,2
	193,5	72,0	60,8	67,1	34,9
	211,9	75,5	73,9	59,7	32,5
	241,8	93,9	71,9	86,3	28,9
	404,5	86,9	65,2	55,6	18,0
	558,0	83,0	69,7	36,9	15,6
	577,6	92,9	76,2	38,4	14,4
	737,6	85,0	70,6	36,2	14,4
	831,9	92,3	80,1	33,6	13,2
	909,5	88,5	74,6	36,2	-

A széles választékból adódó többletköltségeket és a termelési volumenek növekedését kísérő nagyságrendi megtakarításokat a fenti adatok csak a hatóanyag termelésére vonatkozóan mutatták be. Az átváltási költségeknek és az egynemű termelés növekedéséből származó gazdaságosság javulásának azonban a gyógyszeripar kikészítő-kiszerező tevékenységében is nagy jelentősége van: a széles termékválaszték és a kis gyártási volumenek a kikészítő-kiszerező tevékenység gazdaságosságát is csökkentik. A kis forgalmu, kis mennyiségben előállított termékek esetében ezek a műveletek nem gépesíthetők, a kézi kiszerezés termelékenysége pedig messze elmarad a gépen, vagy automata berendezéseken végzett műveletek termelékenységétől.

A gyógyszerek iránti sajátos követelményekből adódik, hogy gépen végzett kiszerezés esetén is, minden gyógyszer tablettázása vagy más formának kialakítása más szerszámokat követel. Bár a gyógyszerformák méretváltozatainak száma korlátozott, a tabletták, injekciók készítése esetén minden gyógyszer megkülönböztető jellel rendelkezik. Így az egyes termékek termelése nem vonható össze és minden egyes gyógyszer kifutása után átállítási szünet lép fel. Ha a termelés összméretét a magyar gyógyszergyáraknál a modern, automatizált berendezések alkalmazását lehetővé is tesszük, a széles termékválaszték a berendezések kihasználtsági fokát rontja, mivel gyakori átállításokat eredményez.

A termékszerkezet javítása a specializáció fokozásával

A termékszerkezet koncentrálását és a termelés tömegszerűségének fokozódását kísérő megtakarításokra vonatkozó fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a gyógyszeriparban a vállalatok termékválasztékának szűkítésével és a gyártási volumenek növelésével a termelés gazdaságossága jelentősen növelhető. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy az eredeti készítmények forgalomba kerülése első évében, ill. egyes monopól készítményeknél a világpiaci árak ingadozása révén a gyógyszeripar értékesítési árailan extraprofitot realizálhat. Az ilyen kedvező pozíció általában rövid távu és a termékeknek csak a kis hányadát érinti.

Amikor hangsúlyozzuk, hogy a termékválaszték csökkentésével és a tömeg-

szerűség fokozásával a magyar gyógyszeripari vállalatok gazdálkodásának hatékonysága fokozható, a termékszerkezet javításával összefüggő feladatok közül csak az egyik jelentős tényezőt emeljük ki. (Ebben a cikkben nem térünk ki az ezzel kapcsolatos egyéb feladatokra, a minőség, piacképesség problémáira stb.) A termelés gazdaságos nagyságrendjének kérdése szorosan összefügg a specializáció fokozásával: ahhoz, hogy a magyar gyógyszergyárak termékválasztékukat csökkenteni és a termelési volumenüket növelni tudják, az egész magyar gyógyszeripar szintjén és a vállalatok között is fokozni kell a szakosodást, a termékek szerinti specializációt.

A magyar gyógyszeripar számára a szakosodás fejlődése tekintetében a szocialista országokkal megvalósuló munkamegosztás hozhat jelentős eredményeket. 1975-ben a hazai ellátásban 15 %-ot képviselték a szocialista országokból származó gyógyszerek. Ennek mintegy felét tették ki azok a készítmények, melyeket korábban magyar gyárak állítottak elő, és a gyógyszer gyártását a Szovjetunió vette át. Ezek között szerepelnek olyan gyógyszerek, melyek jelentős forgalommal rendelkeznek (pl. az Algopirin, amely 1975-ben a hazai gyógyszerforgasztáson belül 2,7 %-ot, vagy a C vitamin, amelyik 0,5 %-ot képviselt). Ezek mellett vannak olyan termékek is, melyeket kis volumenben szállít a külföldi partner. A hazai gyógyszerellátás biztonságára irányuló szigorú intézkedéseket bizonyítja az a tény is, hogy a korábban hazai gyártásból származó termékeknek külföldi szállításokkal történő helyettesítése nem a normál külkereskedelmi forgalom keretén belül folyik. Ezeket az ún. helyettesítő termékeket (számuk jelenleg 20) a volt hazai előállító forgalmazza és teljes felelősséget vállal azért, hogy e termékek a szükséges mennyiségben, időben rendszeresen a magyar fogyasztók számára rendelkezésre álljanak. Ezeknek a helyettesítő gyógyszereknek forgalmazása a hazai gyárak számára a jelenlegi árak mellett nem nyereséges. E termékek hazai termelése azonban korábban nagyobb veszteségeket jelentett, a gyártás beszüntetésével felszabaduló kapacitások pedig jól felhasználhatók más, gazdaságosabb termékek termelésére. Egyidejűleg, e termékek importja a magyar gyártó számára új exportlehetőségeket jelent a szállító országban. A magyar gyógyszeripar megtette tehát az első lépéseket a specializáció fokozása, a gazdaságosabb termelési nagyságrendek megteremtése útján. A fen-

ti tények azt is bizonyítják, hogy a hazai ellátás teljes biztosítása és a gazdaságos termelési méretek megteremtése között feszülő ellentmondást enyhíteni lehet.

Az e területen szükséges haladás további útját a KGST-országok között megvalósuló szakosodás jelentheti. A KGST Vegyipari Állandó Bizottságának Gyógyszeripari Munkacsoportja mintegy 1000 készítmény elemzése alapján 230 olyan gyógyszert jelölt ki, melyek területén célszerűnek látszik az országok közötti szakosítás kialakítása. Ezek azok a termékek, melyek termelése jelenleg országonként kis tömegszerűséggel folyik, és melyek iránt minden tagországban igény mutatkozik és ezért a szétaprózott termelés helyett a gazdaságos termelési méretek kialakítása érdekében célszerű a gyártást egy vállalatnál (országnál) koncentrálni. A szakosítás megvalósítására irányuló munka jelenleg is folyik. Az elkövetkezendő években várható, hogy a szakosodás ténylegesen megvalósul és eredményei a gyógyszeripar területén a gazdaságosság javulásában megmutatkoznak majd.

A korábbiakban már bemutattuk: az a tény, hogy a magyar gyógyszeripar biztosítja a hazai gyógyszerészükséglet döntő hányadát már önmagában is odavezet, hogy a vállalatok a gyógyszerek igen széles választékát termelik. Az 1. táblázatból az is látható, hogy ugyanakkor az importból származó készítményeknek a forgalom nagyságrendje szerinti megoszlása nem különbözik lényegesen a hazai termelés volumenének szerkezetétől. Kis volumenben forgalmazott termékeinket nem helyettesíti import. A gyógyszeripari vállalatok széles választékot termelnek: különösen a tőkés export vonatkozásában az export fokozás szempontjait a vállalatokat arra készítik, hogy a széles választéku termelést kis volumenek mellett is fenntartsák és megtermeljék azt, amire éppen igény mutatkozik külföldön. Mindezek a jelenségek arra mutatnak rá, hogy a gyógyszeriparban a nagyságrendi problémák megoldásának egyik lehetősége a külkereskedelem lehetőségének jobb kihasználása.

A gyógyszeripar erősen exportorientált iparág. 1975-ben a gyógyszeripari vállalatok árbevételének 66 %-a származott exportból, ezen belül 34 % tőkés exportból. A gyógyszeripari vállalatok nyereségesek, évtizedek óta jelentős állami támogatás nélkül, önerőből fejlődnek, működésükön belül exportjuk is gazdaságos.

A magyar gyógyszeripar versenyképességéből, exportorientáltságából és tegyük hozzá a gyógyszerek sajátos jellegéből adódóan, a gyógyszeripari vállalatok tevékenységére erős piaci orientáció jellemző. A vállalatok törekednek rugalmasan alkalmazkodni a piaci igényekhez. Ez az önmagában egyértelműen helyes és szükséges szemlélet azonban azzal jár együtt, hogy a vállalatok igyekeznek azt és olyan mennyiségben előállítani, amire és amennyi piaci igény van.

A gyógyszerek piacán uralkodó erős verseny, a szükséges piaci és propaganda hálózat magas költségei, - és részben az utóbbiból adódóan - az aktív marketing munka területén való elmaradás miatt a gyógyszeripar számára igen nehéz a tőkés export összehelyezésében érvényesíteni a termelés szempontjait. Igen sok terméknel az exportot nem lehet a gazdaságos termelés nagyságrendjéig fokozni. E probléma megoldását jelentené, ha a magyar gyógyszeripar együttműködés fellépése, kooperációja révén növekedne a tőkés piacokra irányuló marketing munka színvonala. Az export összehelyezési termékek szerinti koncentrációjával lehetne biztosítani az egyes termékek területén a gyártás tömegszerűségének fokozását. Ehhez az értékesítési költségeinek emelése mellett az szükséges, hogy az eddigi relációk szerinti piaci munkát jobban egészítse ki a termékek szerinti piacutató és reklámtevékenység.

A gazdaságosabb termékszerkezet kialakításához a belföldi vállalatok közötti együttműködés is hozzájárulhat. Célszerűnek látszik, hogy a vállalatok fokozzák a termékek szerinti specializációt, ésszerűen megosztva egymás között hatástani szempontból a profilokat. A forgalomra kerülő termékválaszték hatástani csoportok szempontjából történő, az eddiginél erősebb megosztása a vállalatok között azt eredményezné, hogy megszűnne a felhasználás szempontjából hasonló rendeltetésű termékek párhuzamos gyártása. Az a vállalat, amely egy hatástani terület "gazdája" lenne, nemcsak kutatással, marketing munkáját tudná kevesebb termékesoporra koncentrálni, hanem a termékesoporon belüli ésszerű választék csökkentéssel az egész termékesoport előállításának gazdaságosságát is fokozná. A vállalatok közötti szakosodás ilyen irányú előrehaladása igen sok (a kutatás, a piaci és a tradíciók oldaláról jelentkező) szempont együttes mérlegelésével, a műszaki, gazdasági szakemberek közös koordináló munkájának eredményeként valósulhat meg.

A vállalatok közötti munkamegosztás másik területe a kikészítő-kíszerelő tevékenység területén megvalósítható, az eddignél szorosabb együttműködés lehet. Jelenleg a hazai vállalatok mindegyike döntően maga készíti a kész gyógyszerformákat. A kikészítő-kíszerelő tevékenység területén a következő tervidőszakban tervezett beruházások is vállalatokként valósulnak meg. A szakemberek úgy ítélik meg, hogy a magyar gyógyszeripar kikészítő-kíszerelő tevékenysége és berendezései összességében jelentősen elmaradnak a világ színvonalától. (A kikészítő-kíszerelő kapacitás viszonylagos "elmaradottsága" oka többek között annak, hogy a gyógyszeripar tökéletes exportjában még mindig a kívánatosnál kisebb arányt képviselnek a gazdaságosabban értékesíthető kíszerelt készítmények.) Előrehaladást jelentene a korszerűség terén, ha egyes új, nagy teljesítményű kikészítő-kíszerelő üzemek a vállalatok közös beruházásában valósulnának meg. Ez egyúttal a kooperáció révén a berendezések folyamatosabb kihasználását biztosítaná.

A magyar gyógyszergyárak nemzetközi összehasonlításban széles termékválasztékkal termelnek és e termékválaszték egészét tekintve lemaradtak a gyártás tömegszerűsége tekintetében. A vállalatok és az egész magyar gyógyszeripar termékek szerinti szakosodásának fokozásával ez a viszonylagos lemaradás csökkenthető lenne. Ehhez nyújthatna segítséget a szocialista országokkal folytatott munkamegosztás további kiszélesítése, a külkereskedelem eszközének jobb kihasználásával: a lehetőségekhez mérten jobban kellene érvényesíteni az export és import szerkezetében a termelés gazdaságosságának szempontjait. Az ágazaton belüli munkamegosztás fokozása a profilok további koordinálásával és a kooperáció - a gyógyszeriparban más ágazatokhoz viszonyítva szűkebb - lehetőségeinek kihasználásával szintén hozzájárulhat a termékszerkezetnek a termelés gazdaságossága szempontjából kedvező módosulásához.

A munkamegosztás fejlesztésével kapcsolatos fenti feladatok megoldása terén a gyógyszeripari vállalatok közös szervezete, a Magyar Gyógyszeripari Egyesülés már eddig is jelentős munkát végzett, elsősorban a kutatások, profilok koordinálása, az export tevékenység összehangolása terén. A munkamegosztás további mélyítése és szélesítése azonban nemcsak a vállalatoktól, hanem az Egyesüléstől is az eddignél nagyobb közreműködést igényel.

Christopher Saunders: ¹⁾

KONCENTRÁCIÓ ÉS SPECIALIZÁCIÓ A NYUGAT-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

1. Az iparpolitika általános problémái

Az iparpolitika széles fogalomkör, a gazdaság általános fejlesztését, a műszaki fejlesztést, a monopóliumok ellenőrzését, az iparszerkezet átalakítását egyaránt magába foglalja. Jelen tanulmány néhány olyan iparpolitikai problémát vet fel, melyek az ipar szervezetének kérdésköréit érintik. Közelebbről az ipari koncentráció és specializáció kérdéseit vizsgálja.

A konzentráció a termelés korlátozott számú termelési egységbe (üzemekbe, vállalatokba stb.) történő egyesítéseként értelmezhető. A specializáció többnyire együtt jár a koncentrációval, bár együttes előfordulásuk nem szükségszerű. A kis- és nagy termelési egységek egyaránt szakosodhatnak egy vagy néhány termék gyártására, illetve termelési folyamatra. Nagyfokú ipari koncentráció jellemezhet egy gazdaságot (vagy vállalatot) diverzifikált termék-struktúra mellett is. A specializáció értelmezése más és más aszerint, hogy vizsgálatára makro vagy mikro szinten kerül sor. Specializált a nemzetgazdaság, ha a termelés nagy hányadát egy vagy néhány termékfajta teszi ki. Az egyes vállalatok azonban nem tekinthetők szakosítottak, ha a gyártmánycsoportba tartozó termékek mindegyikét gyártják. Vagy: a nemzetgazdaság diverzifikált termék-szerkezete nem zárja ki a termelés nagyfokú vállalati koncentrációját.

Specializáció, szabványosítás, koncentráció és az e termelésszervezési formákból adódó nagyságrendi megtakarítások realizálását lehetővé tevő intézkedések - e tényezők külön-külön és együtt is - a hatékonyság és versenyképesség növelését teszik lehetővé. Megvalósításukra iparáganként eltérő formában kerülhet sor és a kockázati tényezők szerepe - különösen megfelelő vezetés hiányában -

¹⁾A Sussex-i Egyetem professzora; a cikk a Nemzetközi Gazdaságösszehasonlítási Intézet 1977. április 4-7. között tartott nemzetközi tanácskozáására benyújtott előadás. A közléséhez adott hozzájárulásért mind a szerzőnek, mind az Intézetnek ezúton is köszönetet mondunk.

nagy. A kockázat vállalása, ill. csökkentése az iparpolitikai döntések egyik alappillérmája. A döntéshozatal során célszerű a termelés nagyfokú koncentrációjából adódó előnyöket a monopolhelyzet teremtette veszélyekkel szembeállítani (a nagy vállalkozások nagy sikerrel kecselgetnek, de kudarc esetén a veszteség összege is tetemesebb, a kockázat tehát nagyobb). Az egymás ellen ható tényezők mérlegelése után kerülhet sor az iparpolitikai döntésre. A jelen tanulmány a főként országok problémáit tárgyalja, az iparpolitikai kérdések azonban számos területen szocialista és kapitalista környezetben azonos formában merülnek fel és a problémák megoldásai is az esetek egy részében azonosak lehetnek.

A nyugati szakirodalom képviselői felvetik a kérdést: szükség van-e iparpolitikára, mennyiben és mely területeken indokolt az állami beavatkozás? Többen állítják, hogy az ipar ágazati szerkezetébe és a vállalati szféra tevékenységi körébe történő beavatkozás oly sok problémát vet fel, hogy jobb lenne, ha a központi szervek tevékenységüket a makro-szféra befolyásolására korlátoznák. Feladatuk ebben az esetben az lenne, hogy a kereslet befolyásolásával, az adórendszerrel, a monopoliumok hatalmának korlátozásával stb. mozgásteret teremtsenek a piacgazdaságban spontánul jelentkező tendenciák számára. A tanulmánynak nem célja, hogy az állam piacgazdaságbeli szerepét részletesen tárgyalja. Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy hiszen, a klasszikus értelmezés szerinti piacgazdaság ma már nem létezik (a piacgazdaság klasszikus értelmezése szabadversenyt tételez fel, amikor egyetlen vállalat sem elég nagy vagy erős ahhoz, hogy az árszínvonalat, ill. a termelés volumenét önkényesen meghatározza). A monopoliumok a versenyt nem szüntetik meg teljesen, de országonként és nemzetközi viszonylatban egyaránt korlátozzák azt. Ma már az is vitathatatlan tény, hogy a fejlett főként országokban az állami beavatkozás szerepe fokozódik. Mindaddig, míg az állami beavatkozás létezik – és vajon mi indokolná megszűnését – nem hagyhatók figyelmen kívül azok a tényezők, amelyek az ipari fejlődés jövőbeni tendenciáit befolyásoló, sokszor meghatározó állami beavatkozást vezérlik.

A fejlődés különböző területeit érintő, de egymással szoros kapcsolatban álló iparpolitikai intézkedések főbb típusai a következők:

- a) Az iparszerkezetet, ill. az ipar szervezeti strukturáját befolyásoló intéz-

kedések. E döntések különböző - néha egymással ellentétes - célkitűzéseket szolgálhatnak. Céljuk lehet a monopolista törekvések korlátozásával a verseny-helyzet fenntartása, de célozhatják a monopóliumok erősítését, ill. új vállalatok egyesülések létrehozását is, ha az így realizálható nagyságrendi megtakarítások meghaladják a nagyságrend növeléséből fakadó potenciális hátrányokat. A "nettó" előnyök jelenthetik a költségek és árak csökkenését, a minőség védelmét, a költséges műszaki fejlesztések ösztönzését stb.; vagy ha a nemzetgazdasági érdeket tartják elsődlegesnek, jelenthetik az export bevételek monopol-árból és monopolhelyzetből fakadó növekedését. Az iparpolitikai intézkedések e típusai igen változatosak; a spontán piaci mozgások megsértésétől elzárkozó és a vállalati egyesüléseket aktívan támogató szemléletmódot egyaránt tükrözhetnek.

b) Iparágak, vállalatok vagy egyes termékek gyártásának anyagi támogatása. Az intézkedések e csoportja az esetek többségében valamely nemzetgazdasági érdeket szolgál, ill. valamely nemzetközi gazdasági szervezet, például a Közös Piac érdekeltségi viszonyait tükrözi. Céljuk a gazdálkodást befolyásoló tényezők azon elemeinek erősítése, amelyek a piacgazdaság teremtette környezetben spontánul nem hatnak. Az intézkedések irányulhatnak olyan sokatigérő tevékenységek ösztönzésére, amelyeket a spontán piaci hatások nem motiválnak kellőképpen (az iparszerkezet nem mindig szolgálja megfelelően a hatékonyságot és a növekedést, átalakítása az együttműködési formák hatékonyságát növelheti). A beavatkozás célja lehet az ideiglenesen pénzügyi gondokkal küzdő vállalatok vagy iparágak megsegítése (az elmúlt éveket jellemző infláció és gazdasági hanyatlás sok e típusu beavatkozást tett szükségessé). Cél lehet továbbá, hogy az egyes iparágakban jelentkező visszaesést konzerválják, és így a piaci erőviszonyokat kiegyensúlyozottabbá tegyék. Az iparpolitikai intézkedések a nemzetgazdaság számára nagy jelentőségű, de önerejükből versenyképesen funkcionálni nem képes ágazatok támogatását is szolgálhatják. Ilyen ágazatok: a vasuti és légi közlekedés, egyes feldolgozóipari ágazatok, a vaskohászat stb. Ugyancsak fontos beavatkozásként említhető az állam regionális politikája.

Az anyagi támogatás módjai változatosak. A termelési és beruházási költségek egy részének átvállalása, speciális adók alkalmazása, kölcsönök nyújtása, állami beruházások finanszírozása, a kutató-fejlesztő tevékenység anyagi ösztön-

zése - mind a pénzügyi befolyásolást célzó intézkedések sorába tartoznak. Végül a külkereskedelmi politika - az importszerkezet szabályozása, az ezt szolgáló tarifák, kvóták, kereskedelmi egyezmények, stb. - mint az iparszerkezet alakulására ható tényezők sem hagyhatók figyelmen kívül a gazdasági fejlődés tendenciáit befolyásoló állami beavatkozások vizsgálatánál.

Az iparpolitikát meghatározó tényezők és a rendelkezésre álló eszközök köre igen változatos. Az iparpolitika a gazdaság távlati strukturális fejlődését befolyásoló hosszútávú elképzeléseknek csupán egy aspektusa. Valamennyi felvetődő probléma tárgyalására egyetlen tanulmány nem vállalkozhat. Ezért itt csak néhány kérdéskör tárgyalására kerül sor. A következő fejezet a nagyságrendi megtakarítások problémáját vizsgálja. E problémakör a koncentráció és specializáció kérdéskörének kiindulópontja. A szocialista és kapitalista országokban hasonló formában jelentkezik és a kapcsolódó gazdasági célkitűzések is hasonló módon érhetők el.

2. Nagyságrendi megtakarítások

A nagyságrendi megtakarítások vizsgálata - a témakör komplexitása miatt - sok nehézségbe ütközik. Mint minden gazdasági elemzésnél, itt is szükség lenne az egyedi esetekből levonható általánosításokra. A nagyságrendi megtakarítások volumene azonban oly mértékben a konkrét körülmények - a termék és technológia jellege, a rendelkezésre álló kapacitások nagysága, a vezetés színvonala stb. - által meghatározott, hogy általánosításokra nemigen nyílik lehetőség. A befolyásoló tényezők ezen túl időben és országoként is változnak. Ezért még egy adott termék vagy technológia esetén sem határozható meg a termelő egységek (üzemek, vállalatok) azon "optimális" nagysága, amelynél az összes befolyásoló tényező számba vehető és a céloknak megfelelően szabályozható. Ez a magyarázata annak, hogy a nagyságrendi megtakarítások realizálását célzó intézkedések sok esetben eredménytelenek maradnak. Mindez felhívja a figyelmet az információbázis jelentőségére, de a szükséges információk nem mindig állnak rendelkezésre és nem mindig megbízhatóak.

Nem mondható, hogy a jelenlegi ipar-szerkezet a nagyságrendi megtakarítások realizálását biztosítaná (ha így lenne, nem lenne szükség iparpolitikára). A gazdasági események és fejlődési tendenciák felledik azon tényezőket, amelyek fontosak lehetnek az iparpolitika szempontjából. Ilyen "felfedezés", hogy nagyságrendi megtakarítások különféle szinteken, üzemi, vállalati, iparági, sőt nemzetgazdasági szinten egyaránt jelentkezhetnek.

2.1 Üzemi szint

A nagyságrendi megtakarítások üzemi szinten többnyire a műszaki színvonalból adódó gazdasági előnyök formájában jelentkeznek. Említésre méltó, hogy az üzemmagyság már ezen a szinten is hat több más tényezőre is, például a vezetéssel szemben támasztott követelményekre. Egy, a munkások ezrelt foglalkoztató üzem irányítása egészen másfajta, intézményesítettebb vezetési stílust igényel, mint egy kislétszámú gyáregységé és a munkások munkához való hozzáállása is egészen más.

Az üzemmagyság viszonylag lassan változik. Megjegyzendő, hogy a statisztikák az üzemmagyságot általában a foglalkoztatott létszám alapján határozzák meg, pedig a hozzáadott érték (value added) vagy a termelési kapacitás, mint összehasonlítási alap, sok esetben használhatóbb lenne. Néhány empirikus vizsgálat eredménye az alábbiakban foglalható össze:

a) F. L. Pryor /2/ vizsgálata bebizonyította, hogy a nyugat-európai tőkés országokban az iparágak üzemmagyság szerinti rangsora közel azonosan alakul. A legnagyobb üzemekkel, a vizsgált országok mindegyikében, a vaskohászat, a dohányipar, a gumipar, a közlekedési eszközök gyártása, az olaj- és szénkitermelő ágazatok és az elektronikus gépgyártás rendelkezik. Az átlagosnál jelentősen kisebb gyáregységeket pedig a fémfeldolgozás, a nyomdaipar, a konfekcióipar, a cipőipar, a bőrgyártás és a bútortipar - tehát a kézműipari hagyományokkal rendelkező és kis tőkeigényű iparágak - mondhatnak magukénak. Az ágazatok üzemmagyság alapján megállapított sorrendje közel azonos, de az egyes iparágakat jellemző átlagos üzemmagyság országonként igen eltérően alakul. A

szerző, F. L. Pryor véleménye szerint az átlagos üzemmagnagyság alapvetően a GNP nagyságának függvénye. A kis országok - akár a népesség száma, akár a GNP nagysága alapján tekinthetők kicsinek - úgy tűnik, nem képesek a nagyságrendi megtakarításokat teljes egészében realizálni. (Bár a fenti vizsgálat a szocialista országokat nem érintette, a szerző úgy véli, hogy a szocialista országokat jellemző átlagos üzemmagnagyság jelentősen meghaladja a hasonló adottságokkal rendelkező tőkés államokét.) Figyelemreméltó különbségek fedezhetők fel egymáshoz nagyon hasonló országok között is. A munkaerő nagyüzemi koncentrációja az USA-ban, Angliában és az NSZK-ban sokkal jellemzőbb, mint Franciaországban vagy Olaszországban /3/. Az első három országban a foglalkoztatottak csaknem egyharmada 1000 vagy annál több fős üzemekben dolgozik. Ausztriában, Belgiumban és Svédországban arányuk 20 %, Franciaországban és Olaszországban pedig 20 % alatt mozog (az adatok az 1960-as évekből származnak.) Az ágazati szerkezet országok közti eltérései nem jelentősek, az összehasonlítás nem tudott kimutatni semmiféle összefüggést az általános gazdasági fejlődés és az üzemmagnagyság alakulása között.

b) A nagyságrendi megtakarítások vizsgálata kapcsán felmerül a kérdés: igaz-e az a feltevés, hogy az eredményesség az üzemmagnagyság növekedésével párhuzamosan nő? E feltevés igazolására többnyire a termelékenység alakulásának elemzését használják (a termelékenységet ez esetben a hozzáadott érték és az alkalmazott létszám hányadosával határozza meg).

A termelékenysé vizsgálat azonban önmagában nem elegendő, mert az eredményességet sok egyéb tényező, pl. a termékszerkezet változása is befolyásolja. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy a termelékenység az üzemmagnagysággal együtt növekszik, a bevételek növekedése viszont ennél lassabb. A bevételek növekedési görbéjének meredeksége fokozatosan csökken, sőt a "lehető legnagyobb" üzemmagnagyság felé haladva a görbe írányt változtat /1/. G. C. Haufbauer, az Amerikai Egyesült Államokban folytatott vizsgálata során, hasonló tendenciát fedezett fel. E felfedezés alapján alkotta meg a "nem hatékony órlások" elméletét, amely rámutat arra, hogy nem feltétlenül a legnagyobb az optimális üzemmagnagyság.

A nagyságrendi megtakarításokat az angol C. F. Pratten /5/ és az amerikai

J. S. Bain /6/ más módszerrel vizsgálta. A vizsgálatok alapjául a termelési volumen szerint különböző nagyságu gyáregységekben előállított termékek egységkötsége szolgált. Pratten meghatározta a "hatékony termelés minimumát", amelyet meghaladó termelési volumen esetén az egységkötség csökkenő tendenciát mutat. Majd a vizsgált termékek így számított termelési volumen minimumát összehasonlította ugyanezen gyártmányok angliai felvevő piacának nagyságával. A vizsgálat azt eredményezte, hogy egyes termékek esetében mindössze három-négy optimális méretű gyáregység is képes lenne a hazai igények kielégítésére minimális átlagkötség mellett.

c) A tapasztalatok azt mutatják, hogy sok termék esetében nem annyira az üzemenagyság, mint inkább a szabványosítás mértéke, az azonos típusú termékek sorozatnagysága határozza meg az egységkötség alakulását. Az USA vállalatok döntő többsége a szabványosításnak köszönhető kiemelkedően magas termelékenységű színvonalát. A tipizált, nagysorozatu gyártásból fakadó nagyságrendi megtakarítások nem követelik meg szükségszerűen a termelési egységek növelését, bár a megtakarítások nagyüzem esetén könnyebben realizálhatók. E megállapítás igen fontos az iparpolitika szempontjából; a műszaki követelmények és feltételek meghatározása az iparpolitika fontos feladata. Az Egyesült Államok termelését jellemző nagyfokú szabványosítás (és az ennek megfelelő magas termelékenység) nagymértékben a korábbi állami intézkedéseknek köszönhető /7/. Ugyancsak nagy szerepet játszott az amerikai fogyasztó rétegek manipulálhatósága is, ami a nagyságrendi megtakarítások realizálásának szociológiai aspektusaira hívja fel a figyelmet.

Pratten, egy másik tanulmányában, arra tesz kísérletet, hogy kimutassa a nagyságrendi megtakarítások szerepét a különböző országokat jellemző termelékenységi szintek eltéréseinek kialakulásában /8/. A vizsgálat közel nyolcvan vállalatra terjedt ki, melyek mindegyike egyidejűleg több országban létesített gyáregységeket. Azonos termékfajtákat, megközelítőleg azonos technikai színvonalon előállító, ugyanazon vállalathoz tartozó, de különböző országokban létesített üzemeket hasonlították össze. A vizsgálat információbázisául a vállalatoknál rendelkezésre álló statisztikai adatok, valamint a bizonyos mértékben szubjektívnek tekinthető vállalati jelentések szolgáltak. A szerző végkövetkeztetése az

volt, hogy a termelékenység szlntek eltéréseit - az amerikai vállalatok gyár-egységében a termelékenység átlagosan 50 %-kal haladta meg az angol termelékenység szlvonalát - az USA és a nyugat-európai tőkés országok viszonylatában, elsősorban a felvevőpiacok által determinált termelési nagyságrendek különbözőségével okozzák. A nyugat-európai országok esetében a felvevő piacok közötti eltérések nem jelentősek, így a nagyságrend termelékenységre gyakorolt hatása is jelentéktelenebb. Ez esetben más tényezők, mint pl. a létszám és a hatékonyság alakulása nagyobb szerepet játszanak. (Anglia hátránya az NSZK-hoz viszonyítva 27 %, Franciaország viszonylatában 15 %.)

2.2 Vállalati szint

A nagyságrendi megtakarítások vállalati szinten elvileg a vállalati tevékenységi körök bármelyikét érinthetik. Jelentőségük különösen a kutatás-fejlesztés szempontjából szembeűnő, mivel az igen költséges kutatások finanszírozása többnyire csak tömeggyártás mellett oldható meg. "A tudásnak, az ismereteknek nincs határköltségük, ugyanannyiba kerülnek akkor, ha 70 vállalat (vagy ország) hasznosítja őket, mintha csupán egyetlen helyen alkalmazzák" /9/.

A vállalat nagyságmódosulására relatíve gyakran kerül sor, a vállalatok "belső" növekedése és a vállalati egyesűlések előtérbe kerülése egyaránt a termelés koncentrációjának fokozódását idézi elő. Az iparpolitika szempontjából a vállalati méretek változásai jelentősebbek az üzemenagyság módosulásánál. Inkább a nagyvállalatok, mint a nagyüzemek állnak az érdeklődés középpontjában. Az iparpolitikai döntések meghozatalánál is inkább vállalatokban, mint gyárcégsekben "gondolkodnak".

A vállalati szintű nemzetközi összehasonlító elemzések egyik problémája, hogy megbízható adatok szinte egyáltalán nem állnak rendelkezésre. A vállalat fogalmát ugyanis másként értelmezik az Egyesűlt Államokban, mint Angliában és me-
gint másként a Közös Piac tagországokban. Ez utóbbi értelmezés szerint vállalatnak az a legkisebb gazdasági egység tekinthető, amely még önálló jogi személyként léphet fel. Az angol terminológia ezzel szemben vállalatnak tekin-
ti az

üzemek minden olyan csoportját, melyek ugyanazon személy(ek) tulajdonában vannak ill. irányítása alatt állnak. Elképzelhető tehát, hogy ez utóbbi értelmezés szerinti egyetlen vállalatot az EKG tagországokban több különálló gazdasági egységként kezelnek, hiszen mindegyikük felléphet önálló jogi személyként, de egyidejűleg lehet közös tulajdonosuk, irányítójuk is. A vállalati szinten jelentkező nagyságrendi megtakarítások kimutatását célzó vizsgálatok eredményei ezért jelentősen torzíthatnak.

Az EKG tagországok viszonylatában valamivel kedvezőbb a helyzet. Egy, az ipari termelés egészére kiterjedő elemzés kimutatta, hogy a koncentráció mértéke az NSZK-ban a legnagyobb; a vállalatok mintegy 40 %-ánál az alkalmazotti létszám meghaladja az 1000 főt. Franciaországban a vállalatok aránya 32 %, Belgiumban, Olaszországban és Hollandiában pedig 20-25 % között mozog /1/. (Az 1000 fő, mint felső határ nem túl magas, de az NSZK statisztikai adatok az ezt meghaladó létszámú vállalatokat egységesen, egyetlen kategóriába sorolják.)

A vállalatok piaci erejének vizsgálata a "koncentrációs ráta" segítségével végezhető el. A koncentrációs ráta azt fejezi ki, hogy valamely országban az alkalmazott létszám vagy a termelés tekintetében négy legnagyobb vállalat a kereslet hány százalékát elégíti ki. E mérőszám az NSZK-ban, Franciaországban és Olaszországban 20-25 % között mozog. A gyáregységi szintű vizsgálathoz hasonlóan a vállalati elemzések is azt mutatták, hogy az iparágaknak a vállalati koncentráció mértéke szerinti sorrendje a vizsgált országokban nagyon hasonló /3/. Az adatok azonban a 60-as évek viszonyait tükrözik. Az ipari koncentráció fokozódásának általánosan érvényes tendenciája arra enged következtetni, hogy egy mai felmérés a fentnél lényegesen magasabb koncentrációs rátákat eredményezne. Erre vonatkozó, megbízható információk azonban nem állnak rendelkezésre /10/. Az angol statisztikai adatok (a vállalat fogalmát a már említett tágabb értelemben használva) a koncentráció fokozódásának egyértelmű tendenciáját tükrözik. Az 1000 főnél többet foglalkoztató cégek részaránya 1935-1963 között 44 %-ról 68 %-ra növekedett és kétségtelen, hogy az 1960-as éveket jellemző "fúziós hullám" arányukat tovább növelte. Az ipari nettó termelés jelentős részét ma a száz legnagyobb vállalat állítja elő. E koncentrációs ráta 1963-

ban 40 % volt és 1968-ban már elérte az 50 %-ot. A vállalat fogalmának eltérő értelmezése megkérdőjelezi a statisztikákból adódó következtetést, miszerint a koncentráció mértéke Angliában nagyobb, mint az NSZK-ban, az eltérés nem lehet számottevő /11/. A vizsgált országok mindegyikére igaz, hogy a 100 legnagyobb vállalatot figyelembe vevő koncentrációs ráták jóval magasabbak az Egyesült Államokénál, ahol a "trösztellenes" jogszabályok egy idő óta előtérbe kerültek.

A vállalati koncentráció fokozódása ellenére a termelékenység szintek eltéréseiből adódó nagyságrendi megtakarítások nem jellemzőbbek vállalati szinten, mint gyáregységi viszonylatban /1/. Egy angolai vizsgálat pedig azt eredményezte, hogy az óriás cégek - bár profiljuk állandóbb - a kis vállalatoknál kevésbé gazdaságosan működnek /12/. A nemzetközi összehasonlító elemzések sem tudták kimutatni, hogy az ipari koncentráció fokozódása meghatározó szerepet játszana valamely ország ipari fejlődésében. Mely tényezők idézik ennek ellenére elő a tőkés országok mindegyikében egyértelműen felismerhető tendenciát: az ipari koncentráció mértékének növekedését? Az alábbiak szerepe vitathatatlan.

a) A vállalatok azon törekvése, hogy horizontális kombinációk segítségével egy-egy termékcsoporthoz piacát ellenőrizzék.

b) A diverzifikáció fokozódása, ami a kockázat több termékre való elosztását szolgálja.

c) Törekvés a nagyságrendi megtakarításokra, függetlenül attól, hogy ténylegesen realizálhatók-e.

d) A befektetésekhez szükséges pénzösszeg megszerzésének egyszerűbbé válása. A pénzösszeget a vállalatok rendelkezésére bocsátó bankok, biztosító társaságok és más szervezetek ugyanis az esetek többségében előnyben részesítik a közismert, "jó nevű" óriás cégeket.

e) Az állam iparpolitikai intézkedései, melyek egy része az ipari koncentráció további fokozódását idézi elő.

2.3 Iparági szint

A nagyságrend növekedéséből fakadó gazdasági előnyök, az üzemi és vállalati szinten realizálható megtakarításoktól függetlenül, iparági szinten is jelentkeznek. A nagyobb ágazatoknak lehetőségük nyílik arra, hogy önálló nyersanyagforrásokat biztosítsanak saját maguk számára, hogy kialakítsák saját munkaerő piacukat, szakképzési rendszerüket, marketing szervezeteket, elosztási csatornákat és önálló kutató-fejlesztő bázisukat is. E lehetőségek mind a nagyságrend növekedéséből adódnak és jelentős gazdasági előnyökkel járnak. Az országokénti szakosodás gazdasági előnyeinek közé sorolhatók és elsősorban a kis országokban jelentősek.

Az iparági szinten jelentkező nagyságrendi megtakarítások számszerűen mégsem igen mutathatók ki, statisztikai adatok hiányában nem bizonyíthatók. Az alábbi két példa azonban jól illusztrálja jelentőségüket. Az Egyesült Államok és Kanada 30 iparágát összehasonlító vizsgálat kimutatta, hogy az USA az egyes ágazatok mérete és termelékenységének szintje tekintetében egyaránt jelentősen felülmúlja Kanadát. Kanada lemaradása azonban a "legnagyobb" iparágak esetében volt a legkisebb /13/. A nagyságrend növekedése tehát kedvezően hat az ágazatok fejlődését meghatározó egyéb tényezőkre. Hasonló eredményre vezetett egy, az angol és az amerikai iparra kiterjedő felmérés /14/. (Az e típusú elemzések a komparatív előnyök feltárásaként is értelmezhetők.)

3. Országokénti termelés-szakosodás és külkereskedelem

Az iparági szintű specializáció az ipari fejlődést meghatározó intézkedések szempontjából is vizsgálható. Ilyen értelemben az iparpolitikai döntéseket befolyásoló, fontos tényezővé válik. Kérdés: mennyiben függ egy-egy ország világpiaci versenyképessége az ágazati szerkezet specializáltsági fokától, az iparági struktúra homogén, ill. heterogén jellegétől?

A nyugat-európai országokban folyó ágazati szerkezeti vizsgálatok legszembevetőbb eredménye, hogy a tőkés államokat közel azonos, de legalábbis nagyon

hasonló iparági struktúra jellemzi /15/. Az egyes ágazatok részarányát e felmérések során a termelés és a foglalkoztatottság alapján határozták meg. Tételizük fel, hogy két vagy több ország ágazati szerkezete között teljes azonosság létezik. Ez természetesen csak elméletileg lehetséges. Ha e teljes azonosságot 100-zal jelöljük, akkor az ipari struktúra hasonlóságának mértéke Franciaország, az NSZK és Anglia viszonylatában 90. Ugyanezen mérőszám Olaszország és a kisebb tőkés államok esetében 80-90 között mozog. A fent említett vizsgálatok ugyan csupán 15-20 ágazatot érintettek - azokat, amelyeknél a statisztikai adatok az összehasonlítást lehetővé tették - de nem valószínű, hogy ez lényegesen torzítaná a felmérés végkövetkeztetéseit /16/.

Megállapítható tehát, hogy a nyugat-európai tőkés országok iparát kismértékű ágazati specializáció jellemzi, ágazati szerkezetük nagyon hasonló. Ha a vizsgálatba a külkereskedelmet is bevonjuk, a kapott kép módosul. Az 1 főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében közel azonos szinten álló országok termelési struktúrájának eltérései nagyrészt az export és import struktúra különbözőségeiből adódnak. A specializáció szerepe különösen a kisebb országok export-struktúrája tekintetében jelentős. Ezen államok a termelés kis nagyságrendjéből adódó gazdasági hátrányokat úgy csökkenthetik, ha exportjukat egy-két termékfajta-ra korlátozzák és ezeket gazdaságos sorozatnagyságban állítják elő. Ez azonban szükségszerűen elvonja más termékektől a kapacitásokat. E gyártmányokat importból pótolják, "a nemzetközi kereskedelemben való részvétel a nagyságrend növelésének feltételét teremti meg" /17/. Jó példa Hollandia, ahol az elektronos készülékek termelésére és exportálására óriási volumenekben került sor, a mechanikai szerkezetek gyártása viszont elenyésző. Ezeket importálják.

A nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok feltárását célzó vizsgálatok alapjául szolgáló statisztikai adatok szükségszerűen torzítanak, a specializáció tényleges mértékét nem mutatják megbízhatóan. A vizsgálatok kimutatták, hogy a fejlett országok közötti külkereskedelem jelentős tényezőjét képezik az ágazatok közötti, vagy horizontális kapcsolatok, az ugyanazon iparágak termék-cseréje. A specializáció jelentősége nyilvánvalóbbá válik, ha a termékesoportok aggregációját csökkentjük. A vizsgálatok eredményei rámutatnak, hogy a külkereskedelem

alakulását nem annyira az egyes országok, mint inkább az egyes vállalatok közötti kapcsolatok határozzák meg. A fejlett ipari államokban a termelés nemzetközivé válásának folyamatát e mind bonyolultabbá váló vállalatok közötti kapcsolatformák befolyásolják és ezek statisztikai vizsgálata nem könnyű feladat.

Hangsúlyozni kell, hogy a specializáció önmagában a világpiaci versenyképességnek nem biztosítója. Az export-struktúra kialakításánál döntő fontosságú, hogy a technikai fejlődés élvonalában álló, a legfejlettebb technikát képviselő gyártmányokra való szakosodás kerüljön előtérbe. A "Japán esoda" a legismertebb példa (azt, hogy Japán nagyarányú fejlődését az állami beavatkozást szolgáló iparpolitikai intézkedések, vagy a nagyvállalatok stratégiai lépései idézték elő, ma is vitatják).

A fentiekben ismertetett, elsősorban gyakorlati tapasztalatokon alapuló megállapítások a nagyság rendi megtakarítások realizálódásának változatos formáira és bizonytalansági tényezőkre mutatnak rá. A következő fejezet a kapcsolódó iparpolitikai döntések és intézkedések problémáit tárgyalja.

4. Az iparpolitika fejlődése a nyugat-európai országokban. A piaci erőviszonyok ellenőrzése

A legtöbb tőkés ország szabályozza valamilyen törvényes formában a piaci erőviszonyok alakulását, korlátozza a monopóliumok hatalmát. A monopólium fogalmát ma már a klasszikus felfogásnál – melynek értelmében csak a piacot százszázalékosan uraló vállalat tekinthető monopóliumnak – tágabban értelmezik; a piacon meghatározó szerepet játszó cégek monopóliumnak minősülnek.

A monopóliumok piaci erejét és agresszív magatartását korlátozó állami intézkedések jellege országonként más és más, s időről időre változik. A Közös Piac célja e tekintetben, hogy a tagországok között "tisztességes" versenyt fenntartsa. Ezt többek között úgy éri el, hogy a versenyhelyzet fennmaradását veszélyeztető, kevésbé eredményes iparágakat állami segítségben részesíti.

A különböző intézkedések jellegét az a lét, egymással ellentétes célkitűzés határozza meg, amelyek egyike a nagyvállalatok piaci erejével való visszaélés

megakadályozására, másika viszont a nagyságrendi megtakarítások realizálására irányul. Az ipari koncentráció fokozódása és a termelés mindinkább nemzetközivé válásának tendenciája a szervezeti formák jogi szabályozásában is érezteti hatását.

A piaci erőviszonyok ellenőrzésének illusztrálására Anglia példája szolgálhat. Az Angliában érvényes törvények szerint valamely vállalat akkor tekinthető monopoliumnak, ha termelése egy adott termékből a belső piaci kereslet 25 %-át lefedi, vagy ha a több vállalat egyesüléséből kialakuló cég egy adott mérethatár felett van. Mindkét esetben a monopolium létrejöttét hivatalos szervek - előzetes vizsgálat után - a Monopoliumok és Egyesülések Bizottságának (Monopolies and Mergers Commission) jelentik. Megjegyzendő, hogy nemcsak Angliában, de a többi tőkés országban is a monopolhelyzet kialakulását inkább a vállalati egyesülések és összeolvadások, mint az egyes vállalatok önálló növekedése idézi elő. A Bizottság a bejelentést követően részletes, sokszor több hónapig tartó vizsgálatot folytat annak eldöntésére, hogy a kialakult monopolhelyzet nem sérti-e a "közérdeket". Ha igen, az illetékes minisztériumnak jogában áll a vállalatok egyesülését megtiltani, a már létrejött fuziókat megszüntetni, ill. tevékenységi köreiket korlátozni. Megjegyzendő, hogy a Bizottság vizsgálatai és monopolhelyzetet értékelő elemzései gyakran túl általánosak, valamint, hogy a "közérdek" megsértésének kritériuma nincs pontosan meghatározva. A Bizottság létrehozására 1948-ban került sor, és ez akkor a hatékony és gazdaságos termelést ösztönző intézkedések egyik legfontosabbját jelentette. Az azóta eltelt harminc év fejlődését tartva szem előtt, tevékenysége ma már csak szkeptikusan értékelhető.

Az 1965-73 években közel 800 egyesülési tervet vizsgáltak felül. Ezek közül 20 került a Bizottság elé; hat kedvezőtlen elbírálásban részesült, ötöt módosítottak, a többit jóváhagyták /18/. Bár az e típusú központi beavatkozás szerepe nem túl nagy, annak lehetősége, hogy a vállalatok egyesülése megakadályozható, bizonyos mértékig önmagában is korlátozza a monopoliumra törekvést és határt szab a már kialakult monopolhelyzettel való visszaélésnek. A jogi szabályozás jelentőségét növeli, hogy a vállalati egyesüléseket csak abban az esetben nem tekintik közérdeket sértőnek, ha az összeolvadó cégek ennek ellenkező-

jét bizonyítják. Ez speciális, közérdeket védő egyezmények, megállapodások útján válik lehetővé.

Franciaországot az 50-es években az ipar nagyfokú modernizálása és racionalizálása jellemezte. Ez az ágazati szerkezet átalakulásával és a koncentráció fokozódásával járt együtt. A vállalati egyesüléseket ebben az időben központilag is támogatták. Bár az árarányok és a piaci részesedés monopóliumok közti önkényes felosztását megtiltották, a vállalatok továbbra is megtalálhatták a "kiskaput" monopolista törekvések megvalósítására. A francia ipar versenyképességének fokozódása, a gazdaság mind nyittabbá válása, új helyzetet teremtett; megnőtt a kartelek szerepét korlátozó, a piaci erőviszonyok kiegyensúlyozását szolgáló intézkedések jelentősége.

A két világháború közti időszakban Németországot, mint a leginkább koncentrált iparral rendelkező gazdaságot tartották nyilván. A monopolista törekvések és a vállalatnagyság ellenőrzése a "Bundeskartellamt" hatáskörébe tartozott és e szervezet mind a mai napig funkcionál. Tevékenysége azonban - az angol "Bizottsághoz" hasonlóan - csak abban az esetben válik jelentőssé, ha a vizsgálatok eredményei eljutnak az illetékes minisztériumhoz. A "Bundeskartellamt" működése ellenére az NSZK-ban ma is sok kartell létezik, bár számuk a háború előttinek csupán töredéke.

A jogi szabályozás formái Nyugat-Európában országonként igen eltérő vonásokat mutatnak, de ezek részletes elemzésére e helyen nem vállalkozunk. Az Európai Gazdasági Közösség a tagországok problémáihoz hasonló nehézségekkel küszködik /21/. Az intézkedések alapjául a Római Egyezmény 85-ös és 86-os cikkelye szolgált. Ezek a piaci pozíció és a monopolista törekvések szabályozására, valamint a tagországokban érvényes jogszabályok koordinálására vonatkoznak. Ugyanakkor az EGK, mint szervezet saját versenyképességének fokozásában, a nagyságrendi megtakarításoknak a Közös Piac révén lehetővé váló növelésében érdekelt. E célkitűzés jut érvényre az olyan európai multinacionális vállalkozások támogatásában, amelyek képesek ellensúlyozni az amerikai óriás cégeknek a nyugat-európai országok iparára gyakorolt kedvezőtlen hatását /22/. A Római Egyezmény alapján működő jogi szabályozás, bár erősen gyakorlati jellegű, úgy tűnik szilárdabb elvi alapokon nyugszik, mint az angol rend-

szer. Nem a koncentráció, a monopóliumok létrehozása, hanem az így kialakuló monopolhelyzettel való visszaélések ellen irányul. Az EKG érdekelt szolgálo, illetve azokat nem sértő koncentrációs törekvések minden esetben megengedettek /23/.

Az EKG-nak a vállalati egyesülések indokoltságát elbíráló Bizottsága 1964-73 között 82 kartell-egyezmény létjogosultsága felől döntött. Mindössze kettőt hagytak jóvá, a többit elutasították, módosították, sőt egyik-másikat illegálisnak minősítették és megbírságozták /24/. Ezek az egyezmények többnyire az árak, vagy a piacra kerülő áruk mennyiségének rögzítését célozták. A kis- és középvállalatok közti szabályozásra vonatkozó egyezmények viszont kedvező elbírálásban részesültek.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a nyugat-európai országokban, az elmúlt három évtizedben egy olyan szemléletmód vált általánossá, amely a monopóliumok létjogosultságát - országonként más és más kritériumokat tartva szem előtt - a termelés koncentrációjából fakadó gazdasági előnyök és hátrányok szembeállításával mérlegeli. A döntések kritériumai sokfélék lehetnek és nincsenek pontosan definiálva.

4.1 Szelektív ágazati politika

Az állami beavatkozás jelentőségének fokozódása megteremtette annak lehetőségét, hogy a tőkés országok kormányai befolyásolják az ipar ágazati szerkezetének alakulását.

A szelektív iparpolitika fő jellemzői legjobban a francia tervezési rendszerrel illusztrálhatók. A háborút követő években, amikor a fő célkitűzés az ipar egészének korszerűsítése volt, az iparpolitikai intézkedések a beruházások központi ellenőrzését jelentették. Ezt a bankok útján és a beruházások részleges támogatásával valósították meg. A 60-as években a magánszektorban megvalósított beruházások mintegy 50 %-át központi forrásokból finanszírozták. A francia acélgyártás, nehézgépgyártás, repülőgépgyártás és számítógépgyártás átszervezése és koncentrációja az 1960-as években az iparpolitikai intézkedések fontos tényezőit alkották.

Az intézkedések elsősorban nem a vállalatok teljes összeolvadását, hanem bizonyos tevékenységi körök összevonását célozták. A vállalatok és az állami szervek közti együttműködés az ún. "tervegyezmények" formájában valósult meg. A "terv-egyezmények" segítségével biztosították, hogy a beruházásokat, a vállalati növekedést, az árakat és a béreket érintő vállalati önköltségek, valamint a nemzetgazdasági terv céljai ne kerüljenek ellentmondásba. Az 1970-ben létrehozott Iparfejlesztési Intézet (Institut de Development Industriel, IDI) feladata pedig azon közép-méretű vállalatok támogatása, melyek hatékonyan működő kutató-fejlesztő gárdával, de korlátozott anyagi erőforrásokkal rendelkeznek. Az IDI beruházási bankként működik, tőkéje központi forrásokból származik.

Anglia iparpolitikájának több területén a francia fejlődés közvetlen hatása fedezhető fel. A háború utáni államosítások mindkét országban részben a hosszútávú politikai programok megvalósítását, részben pedig az iparszerkezet racionalizálását szolgálták. A kormányok, akárcsak Franciaországban pénzügyi támogatással járultak hozzá a fontosabb iparágak vállalatainak egyesítéséhez (a kisebb repülőgépgyárak összevonása; a hajógyártás racionalizálása; az atomreaktorok számának csökkentése, de méreteik növelése; a számítógépgyártás alapjainak megteremtése, a textilipar rekonstrukciója). A fenti intézkedések mellett Angliában nagy jelentőségű volt az Ipari Rekonstrukciós Testület (Industrial Reconstruction Corporation, IRC) létrehozása, melynek tevékenysége az iparban szükségessé váló átszervezések ösztönzésére irányult. Az IRC részben mint részvénytársaság, részben mint beruházási bank működött. Tagjait a kormány nevezte ki, tevékenységét ugyancsak a kormány finanszírozta. Az IRC közreműködésével jött létre többek között három nagy elektromos cég egyesülése után a világhírű General Electric Company. Másik példa az angol autógyártás koncentrációja. A IRC emellett több kisebb egyesülést is életre hívott.

A Testületet a Konzervatív kormány 1970-ben megszüntette, de a gazdasági problémák az állami beavatkozást továbbra is szükségessé tették. Ennek legfőbb formái az anyagi támogatás, az iparági rekonstrukciók ösztönzése és a részleges államosítások, mint pl. a nehézségekkel küzdő Rolls-Royce cég részleges nacionalizálása voltak.

A Nemzeti Vállalati Tanács (National Enterprise Board, NEB) 1975-ben tör-

tént megalakításával az angol iparpolitika új, az eddiginél megalapozottabb fejlődési szakasza kezdődött el. E szervezet feladata - az IRC-hez hasonlóan - a vállalatok versenyképességének erősítése. E feladatnak a vállalati tevékenységi körök részleges ellenőrzésével tesz eleget. Célja nem annyira a vállalati koncentráció ösztönzése, mint inkább a belső átszervezések és vállalati fejlesztési programok anyagi támogatása. Az elmúlt néhány évben a NEB tevékenysége elsősorban a csőd szélén álló, a nemzetgazdaság szempontjából fontos nagyvállalatok anyagi támogatására irányult. A szervezet rendelkezésére álló 1000 millió fontsterling csaknem egynegyedét a British Leyland, és közel ugyanekkora összeget a Rolls-Royce cég megsegítésére fordítottak. A British Leyland nehézséget nem sikerült áthidalni, de a Rolls-Royce ígéretes jövő előtt áll.

A NEB tulajdonképpen a Nemzeti Gazdasági Fejlesztési Tanács (National Economic Development Council, NEDC) által kidolgozott iparpolitikai célkitűzések megvalósításának pénzügyi és irányítási feltételeit teremti meg, így az angol iparpolitika fontos eszköze. A Nemzeti Gazdasági Fejlesztési Tanács a minisztériumok, más hivatalos szervek, a munkáltatók és szakszervezetek képviselőit tömörítő testület, amelyet az 50-es években hoztak létre. Jelenleg elsősorban ágazati problémák megoldására hivatott, magas szintű intézkedések kisebb szerepet játszanak. Az ágazatok öt évre előre tekintő fejlődésének tényezőit veszi számba, a sikeresnek ígérkező és ezért központi támogatásra érdemes iparágak körét határozza meg. Fentiek mellett Angliában is felfedezhető az a törekvés, hogy a nagyvállalatok terveit "tervegyezmények" formájában összehangolják a központi elképzelésekkel. Ez azonban eddig nem sok sikerrel járt.

A nyugat-európai országok között Angliában és Franciaországban játszottak döntő szerepet a direkt típusú iparpolitikai intézkedések. Az NSZK-ban állami beavatkozásra csak alkalmanként és igen korlátozott mértékben kerül sor. Olaszország és Svédország pedig kirívó példaként említhető. Olaszországban ugyan léteznek olyan állami szervezetek, mint az IRI és az ENI, melyek tevékenysége az iparszerkezet rekonstrukciójára és racionalizálására irányul, teljesen azonban nem tesznek eleget a követelményeknek. Hasonló a helyzet Svédországban, ahol elvileg ugyancsak hatalmas összegek állnak az állami beavatkozás rendelkezésére. Ezeket azonban többnyire nem a szelektív iparpolitikai

ka célkitűzéseinek megvalósítására fordítják. A közvetlen központi irányítás szerepe Hollandiában is igen korlátozott, és csupán néhány iparágat - textilipar, hajógyártás - érint.

5. Jövőbeni problémák

A vázolt fejlődési tendenciák és az ipar ágazati strukturájával kapcsolatos iparpolitikai intézkedések több olyan problémát vetettek fel, melyek szerepe a jövőben várhatóan fokozódik. E kérdések egy csoportja szocialista és tőkés relációban azonos jelleggel merül fel.

5.1 Nagyságrendi megtakarítások

Az ipari koncentráció fokozódása során létrejött óriás-vállalatok egy része kénytelen volt tudomásul venni, hogy a termelés hatékonysága - a hatékonyság kritériumaként a termelékenység, a specializáció, a profit összege, a vállalati növekedés, a versenyképesség, az árak és a műszaki fejlesztések alakulása stb. szolgált - a nagyságrend növekedése ellenére sem nőtt számottevően. Más területeken viszont a nagyságrendi megtakarítások jelentős gazdasági előnyökhöz jutatták a vállalatokat.

A nagyságrendi megtakarítások realizálására az alábbi három tényező függvényében kerül sor:

- A nagyságrend növekedésének műszaki-technikai vonatkozása. Ezek: a nagyüzemi termelésből adódó költségmegtakarítások, a specializációból fakadó gazdasági előnyök, a kutató-fejlesztő tevékenység gazdaságossá válása. E megtakarítások egy csoportja üzemi szinten jellemzőbb, mint vállalati szinten és szerepük iparáganként más és más.
- A vállalati vezetés színvonala. A fent említett tényezőkből fakadó megtakarítások realizálása nagymértékben függ az irányítás és vezetés színvonalától. Az óriási cégek műszaki és gazdasági előnye nem ér semmit ill. nem realizálható

megfelelő, a nagyvállalat szervezeti struktúráját jól ismerő és irányítani képes vezető gárda nélkül.

- A vállalat belső struktúrája, a vállalaton belüli kapcsolatok. A műszaki előnyök és a legszínvonalasabb vezetés sem védhetik meg a vállalatokat a belső konfliktusok teremtette veszélyektől. A vezetők és munkások közti jó viszony, az alkalmazottak és a közvetlen termelő munkában résztvevők között felmerülő ellentétek elsimítása - mind a nagyvállalati jellegből adódó gazdasági előnyök kihasználásának feltételei.

A fenti tényezőket a nagyságrend meghatározásánál célszerű szem előtt tartani. A termelési méretekre vonatkozó döntések e típusu előkészítése erősen gyakorlati jellegű, a figyelembe veendő tényezők sokfélék, általánosításra alig van lehetőség.

Többen felvetik a kérdést: vajon végnapjainkat éljük-e az óriás vállalatok? Mind a műszaki előnyökből, mind pedig a vállalatvezetés színvonalából fakadó nagyságrendi megtakarítások olyan előnyös feltételeket teremtenek ezen cégek számára, hogy a kérdésre csak nemleges válasz adható. És bár a monopolhelyzettel való visszaélés lehetősége csökken, ez nem jelenti a nagyvállalati formából adódó előnyök megszűnését. Ehhez kapcsolódnak a vállalatvezetés területén bekövetkezett változások, a tevékenységi körök decentralizálódásának tendenciája. Az NSZK-ban és Franciaországban folytatott vizsgálatok eredményei értelmében a tevékenységi körök funkciói illis felosztását mind jobban kiszorítják a feladatok jellege szerint osztályozott szervezeti formák. Ez azt jelenti, hogy külön részleg foglalkozik a forgalmazással, a termeléssel, a kutatással stb. de az egyes "témákhoz" kapcsolódó feladatok mindegyikét ellátja /11/.

A termelés koncentrációját mesterségesen befolyásoló, a vállalatok egyesülését anyagilag szabályozó intézkedések kapcsán az alábbi problémák merülnek fel.

- A jogszabályok többnyire ex-ante intézkedéseket tesznek lehetővé, azaz valamely monopólium, vállalatok közti egyesülés létrejötte előtt kerül sor a várható pozitív és negatív tendenciák felmérésére. Kérdés: lehetséges volna-e a tendenciák ex-post befolyásolása; a már funkcionáló vállalat tevékenységének és a "közérdeknek" utólagos ütköztetése? Így válna ugyanis lehetővé, hogy

az intézkedésekre ne a jövőre vonatkozó feltételezések, hanem a tényleges helyzet alapján kerüljön sor.

- Mint arról a tanulmány megelőző részében már szó volt, a nagyságrendi megtakarítások nemcsak a nagyvállalatoknál, hanem a kis- és középméretű cégek-nél is jelentkeznek. Forrásuk ez esetben a specializáció, az egy-egy termék-fajta sorozatnagyságának növekedése.

Vajon a monopolhelyzet kialakulását megakadályozó állami intézkedések nem vetnek-e gátat a kis- és középállalatok kooperációs törekvéseinek?

5.2 Az iparpolitika nemzetközi vonatkozásai

A nyugat-európai országok iparpolitikai intézkedései többnyire nem lépnek túl az országhatárokon. Természetesen vannak kivételek, mint pl. az angol-francia kooperációban készülő Concorde repülőgépek, vagy a számítógépgyártás területén megvalósított francia-német-holland együttműködés. Az intézkedések döntő többsége azonban egy adott ország egy-egy ágazatának fejlesztését célozza /25/. A tőkés országok iparpolitikájának fontos mozgatórugója az Egyesült Államok nyugat-európai befolyásának csökkentésére való törekvés.

Az Európai Gazdasági Közösség fő célja - mint ismeretes - a Közös Piac segítségével megvalósított liberalizált kereskedelem előnyének kiaknázása. A termelési strukturát befolyásoló integrációs intézkedések szerepe viszonylag kicsi. Egy, a hat országot érintő felmérés kimutatta, hogy 1961-69 között 1861 olyan vállalati egyesülésre került sor, melyeknél az összeolvadó vállalatok egyazon országban találhatók. 1035 esetben az egyik vállalat valamely tagországot, a másik egy nem tagországot képviselt, és csupán 257 esetben jött létre olyan egyesülés, melynél az egyesülő vállalatok különböző Közös Piaci tagországo-kból kerültek ki /26/. Az EKG-n belül sok szó esik a közösség, mint szervezet iparpolitikájáról, az egyes tagországok ezirányú problémái azonban háttérbe szorulnak.

Milyen lehetőségek vannak egy, az eddiginél hatékonyabb, nemzetközi iparpolitikának? Mindenekelőtt az országhatárokat túllépő integrációs törekvések aka-

dályalt kellene felszámolni. Ilyen akadály az EGK országokban érvényesülő protekcionizmus, valamint az egyes országokban érvényes jogi szabályozás eltérése. Az óriás vállalatok nagyságrendi megtakarításokból fakadó előnyeit és a monopolhelyzettel történő visszaélés hátrányait nemzetközi szinten is mérlegelni kellene. Meg lehetne vizsgálni pl., hogy az EGK ezirányú tevékenységét szabályozó 85-ös és 86-os cikkely mennyiben alkalmazható a jelenlegi nemzetközi piaci viszonyokra. A nemzetközi iparpolitika jövője - az EGK-en belül és azon kívül is - az egyes országok politikai hozzáállásának és közös érdekeik fellelérésének függvénye.

Irodalom

1. C. T. Saunders: Industrial Specialization and Trends in Industrial Policies. Factors and Conditions of Longterm Growth (UN 1974. E. 74. II. E. 14).
2. F. L. Pryor: Size of Production Establishments in Manufacturing (Economic Journal, June 1972).
3. K. D. George and T. S. Ward: The Structure of Industry in the EEC (Cambridge University Press 1975).
4. G. C. Hufbauer: The Technology Factor in International Trade (New York, 1970).
5. C. F. Pratten: Economies of Scale in Manufacturing Industry (Cambridge University Press, 1971).
6. J. S. Bain: Barriers to New Competition (Cambridge, Mass, 1956).
7. A. E. G. Robinson: The Structure of Competitive Industry (Cambridge University Press, 1931).
8. C. F. Pratten: Labour Productivity Differentials within International Companies (Cambridge University Press, 1976).
9. The speech by Chairman of Unilever Ltd. (Annual general meeting, 8 May 1972).
10. S. J. Prais: The Evolution of Giant Firms (Cambridge University Press, 1976).

11. G. P. Dyas and H. T. Thanheiser: The Emerging European Enterprise (Macmillan & Co., 1976).
12. G. Meeks and C. Whittington: Giant Companies in the United Kingdom 1948-69. (Economic Journal, December, 1975).
13. E. C. West: Canada-United States Price and Productivity Differences in Manufacturing Industries (Economic Council of Canada, Staff Study No. 32).
14. Deborah Paige and Gottfried Bombach: A Comparison of National Output and Productivity (OECD, 1959).
15. The European Economy from the 1950s to the 1970s (UN 1972, E.72.II. E. 1).
16. A study by the Secretariat of UN/ECE, of which publication is expected in 1977 under the title "Structure and change in European manufacturing".
17. P. Carre: Etude empirique sur l'évolution des structures d'économies en état de croissance (CMRS 1960).
18. K. D. George and C. Joll: Competition Policy in the UK and EEC (Cambridge University Press, 1975).
19. G. T. Dyas and H. T. Thanheiser op. cit. page 1976.
20. OECD Market Power and the Law (1970).
21. A detailed analysis of K. D. George and C. Joll. op. cit.
22. EEC Commission Seventh General Report on the Activities of the European Communities, 1974, page 325.
23. Commission's Draft Regulation on Concentration. Article 1, page 3.
24. H. W. de Jong in George and Joll op. cit. page 48.
25. R. Vernon (ed.): Big Business and the State (Harvard University Press, 1974. page 106.).
26. C. Layton: Cross-frontier Mergers in Europe (Bath University Press, 1971).

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

AZ ENERGIA TAKARÉKOSSÁG KORSZERŰ MÓDSZEREI

Az utóbbi években az energiával való takarékoság minden ország érdeklődésének előterébe került. Az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága múlt évi jelentésében¹⁾ összegezte az eddigi tapasztalatokat. Felmérte, hogy az európai országok, Kanada és az Egyesült Államok hogyan gazdálkodnak energiaforrásaikkal, milyen mértékű gazdasági függésük az energiaellátástól, milyen intézkedéseket vezettek eddig be és szándékoznak a következő években alkalmazni az energiával való hatékonyabb gazdálkodás érdekében. Az elemzés azért gondolatébresztő számunkra, mivel összehasonlítási alapot kínál más ipari országokkal és ötleteket, lehetőségeket vet fel a szükséges energiaforrásokkal való takarékosabb gazdálkodáshoz.

A gazdasági növekedés energiatárgénye alapján az 1953-70 években hazánk és a szocialista országok többsége - 0,6-0,8 körüli értékkel - a középmezőnyben van olyan tőkés országokkal együtt, mint pl. Belgium, Franciaország, az NSZK és az Egyesült Államok. Természetesen a globális adatok megtévesztők, mivel az energiafelhasználás a gazdasági struktúra függvénye.

A fogyasztás strukturája az elmúlt két évtizedben a szénről a szénhidrogének felé tolódott. Amióta felvetődött a hagyományos energiaforrások viszonylag gyors kimerülésének veszélye és az olajválság hatással érvényesülnek, tehát a 70-es évektől, általános irányzat lett az energiatakarékosság.

Az energiazgazdálkodás hatékonysága és a gazdálkodás tartalékai, veszteségei

¹⁾ Increased Energy Economy and Efficiency in the ECE-Region. Study on measures taken, to achieve increased economy and efficiency in the extraction, conversion, transport and use of energy in the ECE region. (United Nations, Geneva, 1976.)

az energiahasznosítás teljes folyamatában, tehát az energiaforrások kitermelésétől az energia végső felhasználásáig követhetők.

A különböző feltárt energiaforrások átlagos kitermelési foka nem éri el az 50 %-ot. A szén kitermelési hatásfoka a legkedvezőbb a külszíni fejtésben (80-90 %), alacsonyabb a föld alatti bányászatban, ahol a frontfejtésnél 60-80 %-os, a vágatfejtésben kb. 35 %. A keskeny, töredezett geológiai fekvésű rétegek-nél jóval kedvezőbbek a legalább 1-3 méter vastag mezők, ahol magasfoku gépesítés valósítható meg. Amennyiben 2 %-kal növelhető a kitermelés hatékonysága - amit a szakértők reálisnak tartanak - úgy (az 1971. évi fogyasztás szintjén) 65 évnél többettermenység lenne kitermelhető. A távlati fejlődés iránya új technológiák bevezetése, mint pl. a szén föld alatti elgázosítással történő kitermelése.

A kőolaj-kitermelés hatásfoka az országok átlagában 35 %-os. Ennél viszonylag kedvezőbb (kb. 40 %-os) a tengeri olajkutak kitermelési lehetősége. Az olajmezőkből kitermelhető olaj 40-50 %-ra növelhető másodlagos (pl. víz-, gázvisszanyomás) és harmadlagos (pl. vegyi kezelés, közvetlen energianyerés) kitermelési technikák alkalmazásával, de ezek költsége olyan magas, hogy az olajtermelő országok alkalmazásukban nem érdekeltek. Elméletileg a mezőből kitermelhető mennyiség 60 %-ig emelhető. A Szovjetunió már elérte a 41-44 %-os hatásfokot. Az 1990-es évekre átlagosan 45 %-os kitermelési hatásfok várható, ami a vizsgált országokban az 1971 évi fogyasztás szintjén kb. hét évnél fogyasztás-többletet biztosít. Ennek előfeltétele, hogy a másod- és harmadlagos kitermelési módok alkalmazásában a jelenleginél nagyobb legyen az érdekelttség (pl. az Egyesült Államokban adókedvezmény csak az új kutak nyitásához fűződik).

A gáztermelés vagy a kőolajkitermeléshez kapcsolódik, vagy attól független előfordulásokra épül. A gázmezők kitermelési hatásfoka 60-80 %-os, a maximális kitermelhetőséget 85-95 %-ra becsülik. Ha a jelenlegi maximumot elérné az átlagos kitermelés hatásfoka a következő években, úgy ez (az 1971. évi fogyasztás alapján) kilenc évnél fogyasztásnak megfelelő többlettermelést biztosítana. Jelentős hatásfokjavítás új technológiák alkalmazásával érhető el, mint pl. a föld alatti rétegek áttörésével.

A vízierőművek hatásfoka viszonylag magas, 75-95 %. Jelentősen eltér egymástól a rendelkezésre álló vízienergia hasznosítási foka. 1971 évi adatok szerint a vízierőművekkel hasznosított vízienergia a gazdaságosan hasznosíthatóknak a vizsgált országok átlagában 25 %-át teszi ki. Korábban feltételezték, hogy a vízierőművek szerepe csökken és csak egyéb célokkal (pl. öntözéssel) összekapcsoltan érdemes a vízierőművek kiépítése. Jelenleg minden ország, amely klaknázatlan vízienergiával rendelkezik, szeretné kiépíteni a vízierőművek rendszerét. A klaknázást megnehezíti, hogy az erőműépítés rendkívül beruházásigényes és lakott vidékeken az urbanizáció és a termelés újrendezésével jár.

Az urániumtermelés 95 %-os khozattalal történik, ami csekély hatásfoknöveledést tesz lehetővé. Új korszerű lézer-technikával igyekeznek a kitermelés önfogyasztását csökkenteni.

Az energiaforrások kitermelési hatásfoka a vizsgált országokban kb. 46 %-ra tehető. Bár tudományos ismereteink szerint ez 71 %-ra lenne emelhető az 1990-es évekre, reális becslés szerint a vizsgált országokban 59 %-os hatásfok elérésére lehet számítani. Ezzel együtt világméreteken növekedni fog a nemzeti jövedelem energiakitermelést növelő beruházási irányú felhasználása.

Az energiatermelés hatásfokát a felhasznált energiahordozók és a belőlük nyert másodlagos energia viszonya fejezi ki. A szén tisztítása, osztályozása és feldolgozása (pl. brikkett) átlagosan 90 %-os, de eléri a 93-94 %-ot is. Jelentős költséggel járó, technológiai és folyamatszabályozási módszerekkel sem remélhető 2 %-ot meghaladó további hatékonyságnövelés. A gázfeldolgozás célja a szennyező vegylanyagok (kén, nitrogén stb.) kivonása, esetleg a gáz cseppfolyósítása. A folyamat önfogyasztással jár, ami 13-14 %-os hatásfokcsökkenést jelent. Az atomerőművek hatásfoka 60-70 %-os, ami fejlettebb és költségesebb eljárásokkal 75, esetleg 80 %-ra emelhető.

Az energiaátalakítás célja, hogy az alapvető energiaforrásokból más, kedvezőbbben hasznosítható másodlagos energiaforrásokat, illetve energiát állítson elő. Az eljárások átlagos hatásfoka a vizsgált országokban 78 %-os. Ezen belül a legkedvezőtlenebb a széntüzelésű hőerőművek hatásfoka, amely 30-35 %-os. Az erőművek hatásfoka az elmúlt két évtizedben jelentősen javult. Legkedvezőbb hatásfokon termelik a villamosenergiát a Szovjetunió és az Egyesült Államok erő-

művel, ettől elmarad Nyugat-Európa és jelentősen kedvezőlenebb a többi szocialista ország erőműveinek hatásfoka. Érthető módon a villamoserőművek technikájában várható a legjelentősebb fejlődés. A gázturbinák alkalmazása 44 %-os vagy ennél is nagyobb hatásfokot biztosíthat, az alacsony és a magas hőfoku fűtőcellák, a mágnes-hidrodinamikus generátorok tömegmértékű alkalmazása, várhatóan a 80-as években, az energiatermelés hatékonyságát 50, sőt 60 %-ra emelheti. Annak ellenére, hogy a hőerőművek hatásfoka javulni fog, a villamosenergia termelésben a hőerőművek irányába mutató struktúraátalakulás rontani fogja (kb. 70 %-ra) az energiaátalakítás átlagos hatékonyságát. Ezt némileg ellensúlyozhatja, ha a hőerőművekhez hasonlóan, az erőművekben keletkező hulladékhőt is hasznosítják. A hulladékhő ipari, mezőgazdasági, fűtési stb. célra felhasználásához vezetékhálózatok építésére van szükség.

Az energiaszállítás, elosztás és tárolás során veszteségek jelentkeznek. Ezek szén, olaj és gáz esetében 1-2 %-ot tesznek ki, a villamosáramnál elérik a 8 %-ot is. A korábbi olaj és gázvezetők (lencsék) felhasználhatók tárolásra, ahol az olaj és gázvezetők, a tankhajók folyamatos és jobb kihasználását segítheti elő. A villamosáramot szállító vezetékhálózat, a magasfeszültségű áramszállítás révén javítható az áramszállítás és -elosztás hatékonysága.

Az energiafelhasználás és fogyasztás veszteségei igen nagyok. A tanulmány becslése szerint a feltárható és hasznosítható veszteségek 33 %-a a lakossági háztartásokban, 20 %-a a kohászatban, 11 %-a a vegyiparban, 9 %-a a közlekedésben, 3 %-a a mezőgazdaságban, 1 %-a az alumíniumiparban és 23 %-a egyéb termelő és nem termelő felhasználók körében jelentkezik. A tanulmány abból indul ki, hogy elsősorban ott kell a veszteségeket csökkenteni, ahol a legnagyobb az energiafogyasztás. Ennek mérlegelésére négy dimenziót elemez. 1. A termelői felhasználásban a legjelentősebb fogyasztók az energiatermelés (önfogyasztás), a kohászat, a vegyipar, a szállítás, a kereskedelem, az építőipar, a mezőgazdaság. 2. A fajlagos energiafelhasználás eltérő. A kohászat fajlagos energiaigénye 10-20-szorosa pl. a mezőgazdaság, az élelmiszeripar vagy a gépgyártás fajlagos energiaszükségletének. 3. A teljes energiafogyasztás megállapításához figyelembe kell - és ÁKM számításokkal lehet - venni a kapcsolódó ágazatok energiafogyasztását is. Míg pl. a mezőgazdaság összes ener-

gásfelhasználása 2-3 szorosra a közvetlen ágazati fajlagos felhasználásnak, addig a közlekedésben, az építőiparban - amely jórészt maga állítja elő a felhasznált energiat - a két mutató alig tér el egymástól. Az energiatálgényes technológiákban lehet és érdemes energiatakarékos fejlesztéseket megvalósítani. 4. Az energiatálgényes termékek vizsgálata arra irányul, hogy pl. ár- és adópolitikai eszközökkel ösztönözzön, hogyan csökkenthető a magas energiatfelhasználással járó áruk és tevékenységek volumene.

A jelentés a legnagyobb energiatfelhasználók közvetlen energiatfelhasználásában mutatkozó veszteségek csökkentésének főbb lehetőségeit vázolja, majd olyan szék körüli alkalmazható módszerekre utal, mint a folyamatos üzemeltetés, a jobb kapacitáskihasználás, a hulladékenergiák hasznosítása, a számítógépes termelésirányítás, a reális szükséglettel számoló jó szellőzés, fűtés, világítás, a gépek jó állapota, a megfelelő energiatárhordozó megválasztása stb.

A lakosság energiatfogyasztása elsősorban a megfelelő világítási technikák alkalmazásával, a (95 %-os hatásfoku) villamosfűtés és a villamosüzemi főzés elterjedésével (hatásfoka 75 %) növelhető, mivel a többi háztartási energiatfogyasztási módok ennél alacsonyabb, 20-60 %-os hatásfokuak. Az energiatakarékosság másik iránya a lakótelepi közös forrásból történő energiatellátás (pl. fűtési rendszerek), a közös háztartási energiatellátás és géprendszerek (pl. melegvizeszolgáltatás, mosógépek) alkalmazása lehet. Ez egyben a másutt keletkező hulladékenergiák komplex hasznosítását is lehetővé tenné. Jelentős tartalék a megfelelő hőszigetelés és az energiataszállítás veszteségek csökkentése is. A jövő útja a napenergiá hasznosítása.

A vizsgált országok mindegyikében állami intézkedések és akciók vannak folyamatban az energiatvesztések csökkentésére, az energiatgazdálkodás hatékonyságának növelésére. Ebben rövidtávú ár- és adópolitikai intézkedések éppen úgy szerepelnek, mint az energiatforrások fokozott hasznosítását és a felhasználási veszteségek csökkentését szolgáló közép- és hosszútávú fejlesztések.

dr. Gergely István

AZ INTENZIFIKÁLÁS PROBLÉMÁI A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN ¹⁾

Szemléletmódjában újszerű közelítést tükröz az a megállapítás, amely a szovjet és az NDK-beli közgazdászok Közös Bizottságának második, Berlinben tartott tanácskozásán fogalmazódott meg: a szocialista gazdálkodás fejlődésének tapasztalatai azt mutatják, hogy e fejlődés során nem beszélhetünk csak extenzív és csak intenzív szakaszról. A szocialista gazdasági fejlődés mindenkor tartalmazott extenzív és intenzív elemeket. Ezeknek az elemeknek a fejlődéshez való hozzájárulása azonban arányokban módosult, az intenzív elemek súlya egyre növekvő tendenciát mutat.

Az intenzív elemek előtérbe kerülése okozott ugyan bizonyos hangsúlyeltolódásokat, de egészében nem jelentett alapvető változást a társadalmi-gazdasági célok rendszerében. A változás inkább abban van, hogy a társadalmi célpreferenciákat a korábbiaknál egyértelműbben kell megfogalmazni. Ez egyuttal azt is jelenti, hogy világosabban válnak el egymástól a célok és az eszközök.

A gazdasági fejlődés nagy növekedés nem cél, hanem eszköz. Annak eszköze, hogy realizálni lehessen az életszínvonal, a munkafeltételek, a lakáshelyzet, az egészségügy, az értstabilitás, az ellátás és az oktatás területén való továbblépésre vonatkozó általános és konkrét társadalmi célkitűzéseket. Ez a felsorolás egyben preferencia sorrendet is jelent.

Mi az amiben mégis változás következik be az intenzívebb növekedési források előtérbe kerülésével? Elsősorban az, hogy a növekedés minőségi tényezői kapnak nagyobb hangsúlyt. Nem a tényezők volumene, hanem ezek minősége, struktúrája válik öntővé.

Az egész strukturális átalakulás középpontjában a termelés hatékonyságának változása áll. A hatékonyság azonban nem egyszerűen az élőmunka termelékeny-

¹⁾ A Wirtschaftswissenschaft folyóirat 1977. 3. száma alapján, amely teljes egészében ismerteti a szovjet és az NDK-beli közgazdászok Közös Bizottságának "A szocialista bővített újratermelés intenzifikálásának és hatékonysága növelésének problémái a szocialista gazdasági integráció feltételei között" címmel tartott II. tanácskozását.

ségének a függvénye. A hatékonyság növekedésének kritériuma a termelésben igénybevett erőforrások (akkumulált termelési eszközök, a munkaerő és a korlátozott természeti források) hasznosításának javulása. Ezt a termékkibocsátás és a felhasznált termelési erőforrások egymáshoz viszonyított változása fejezi ki.

A kritérium ilyen megfogalmazása tükrözi azt a felfogást, hogy a hatékonyság növelése nem egyszerűen az élőmunka jobb hasznosítását igényli, hanem az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a holt-munkával való gazdálkodás kérdéseire is. Mindemellett központi kérdés marad az élőmunka termelékenységének növelése.

Új vonás, hogy a fejlődés jelenlegi és jövőbeli szakaszában nagyobb hangsúlyt kap a komplex szemléletmód. Ez érvényes a célokra, az ezek eléréséhez megoldandó feladatokra és a termelés tényezőinek felhasználására is. Külön jelentőséget kap a társadalmi és egyéni szükségletek kölcsönös összefüggéseinek és kölcsönhatásainak a figyelembevétele.

Központi feladat az intenzifikálás tényezőinek vizsgálata és hatásuk komplex érvényre juttatása. Az intenzifikálás általános, elvi problémái mellett - az elméletnek és a gyakorlatnak - figyelmet kell fordítani az intenzifikálás konkrét módszerekre és területeire, valamint ezek összefüggéseire is. Ezek közül ki kell emelni a termelési erőforrások strukturájának és minőségének javítását, valamint a tervszerűség biztosítását. Fontos, hogy megfelelő összhang alakuljon ki a népgazdaság strukturájának a hatékonyság kritériuma alapján történő fejlesztése és az előbbi területek között. Az összhang biztosítása és a tennivalók feltárása elképzelhetetlen a KGST-integráció lehetőségének és soronkövetkező feladatainak értékelése nélkül. A termelés-, a fejlesztés-, és szervezeti irányítás, valamint a tervezés területén - az előzők mellett - a területi és az ágazati elv együttes figyelembevételével alakítható ki a követelményeknek megfelelő irányítási és tervezési struktúra.

Az intenzifikálás megvalósulását a tudományos-műszaki haladás elmélyülése, a népgazdaság anyagi-műszaki bázisának fejlődése jelenti. Ennek érdekében fokozott figyelmet kell fordítani az anyag- és energiazáradékok megjavítására, a termelés ágazati strukturájának, termékösszetételének és minőségének, valamint a munkaerő, s az állóeszközök újratermelési folyamatának strukturális átalakí-

tására. Igen jelentős tartalékok rejlenek még a termelés társadalmi szervezési formáiban, elsősorban a kooperációban, valamint a vállalati szervezet tökéletesítésében. Az infrastruktúra, a mezőgazdaság, és a szolgáltató szektor stratégiai fejlesztése szintén alapvető fontosságú.

A felsorolt feladatok megoldásában döntő szerepet játszik a népgazdasági, az ágazati és a vállalati irányítás, tervezés és ösztönzés. E területeken a súlypontot a szocialista gazdasági integráció, a hatékonyság és minőség, az árak, a társadalmi-szociális aspektusok és ezek egymást segítő hatással képezik. Igen lényeges, hogy itt is együttesen érvényesüljön az ágazati és területi elv.

Az összes ráfordítást figyelembe vevő hatékonysági kritérium, s a komplex, interdiszciplináris közelítésmód mellett figyelmet érdemlő új módszertani követelményként fogalmazták a változó és változatlan árak, illetve a természetes mérőszámok együttes alkalmazását. Ezeket nemcsak a tervezésben, de az operatív irányításban is célszerű széles körben felhasználni. Határozott törekvésként kell érvényre juttatni a volumenhatások és a strukturális hatások mérését és irányítását. Ebben fontos szerephez jut - a korábbi egyoldalúan dinamikus szemléletmód mellett - a színvonalak összehasonlító értékelése is. A strukturális hatások mérését és elemzését azonban nagymértékben nehezíti a vizsgálandó struktúra elemek időbeli homogenitásának hiánya, vagy rövidebb távon annak korlátozott volta. Az elemzések folyamatossága csak részben jelent segítséget. Ezért a többoldalú közelítésnek át kell fognia a népgazdaság strukturáját, a termék-szerkezetet és a termékek minőségének változásából adódó strukturális hatásokat is.

A hatékonyság hangsúlyozásával nagyobb szerephez jutnak a hatékonyság mérésének módszertani kérdései is. A többoldalú megközelítés a mérőszámokra nézve is követelmény. Attól függően, hogy a termelés hatékonyságát milyen szemszögből vizsgálják, a következő típusú mutatószámok megkülönböztetése látszik célszerűnek:

- A primér erőforrások hatékonysága. Ilyen erőforrások alatt az adott időszakban nem reprodukálható erőforrásokat kell érteni. Ezek: a munkaerő, állóeszközök, kihasznált természeti kincsek, mezőgazdasági földterület, állatállomány stb.

- A közbelső ráfordítások hatékonysága; a közbelső ráfordítások a nyersanyag-, üzemanyag-, anyag-, félkésztermék ráfordításokat jelentik.

Mindkét csoportnál képezhetők parciális mutatók és ún. összevont mutatók. Az előbbiek mindenkor csak egy-egy erőforrás vagy ráfordítástípus viszonyítanak a termeléshez. Az utóbbiak viszont több erőforrás- vagy ráfordítástípust együttesen értékelnek. Végül meghatározható az összes ráfordítás hatékonyságának mutatója is. Mindezekhez természetesen még számos módszertani kérdés tisztázására és a meglévő módszerek tökéletesítésére van szükség.

Összegezve a tapasztalatokat, az intenzifikálás a szocialista gazdasági integráció feltételei között elsősorban az alábbi forrásokra támaszkodhat:

- a termelési erőforrások strukturális és minőségi javítására;
- a már meglévő források jobb hasznosítására;
- olyan társadalmi tényezőkre, mint pl. az erkölcsi ösztönzés, a szocialista munkaverseny, a munkához való viszony, a munkafegyelem stb.,
- különböző szervezési tényezőkre: a tervezés, az irányítás és az ellenőrzés színvonalának és hatékonyságának emelésére.

E források felhasználása külön-külön is rendkívül fontos. Fontos azonban az is, hogy a hasznosítás során figyelembe vegyék a források közötti mennyiségi és minőségi kapcsolatokat. Mindamellet az intenzifikálás előrehaladásának szempontjából hosszútávon a termelési erőforrások strukturája és minősége a meghatározó tényező. Ez a szemléletmód jutott érvényre abban az 1980-ig terjedő munkaprogramban is, amelyet Berlinben a szovjet és NDK-beli közigazdászok Közös Bizottságának II. találkozásán fogadtak el.

dr. Végső Béla

A nemzetközi szakirodalomban egyre bővül az innovációval, mint gazdaság-növekedési tényezővel foglalkozó tanulmányok köre. Nem kétséges, hogy a műszaki haladás és a gazdasági fejlődés között szoros kölcsönhatás áll fenn. A gazdasági lehetőségek meghatározzák a kutatás irányát és mélységét, ugyanakkor ez (elsősorban eredményei, költségei és továbbgyűrűző hatása révén) vissza is hat a gazdasági növekedésre, a termelékenység alakulására és a nemzetközi kereskedelem fejlődésére.

Az innovációval foglalkozó tanulmányok közös kiindulópontja általában a termék-ciklus, amelynek fázisait vizsgálva kimutathatók a különböző fejlettségű országok komparatív előnyei. Így - többek között - megállapítható, hogy a nyersanyagokban szegény, külkereskedelemtől erősen függő kis országoknak elsősorban a kezdeményező, innovációs szakaszban, valamint a termék piaci bevezetésének és a termelés felfutásának fázisaiban van komparatív előnyük.

Az iparilag fejlett országok egy főre jutó termelésének az utóbbi évtizedekben bekövetkezett gyors növekedése alapvetően a munkatermelékenység emelkedésének a következménye. Ez pedig összefügg a széles körű - a bruttó nemzeti termék 1,5-3 %-át kitevő - kutatási és fejlesztési tevékenységgel. Fontos tényező továbbá, hogy a kutatási eredmények - új eljárások és termékek - kezdetben igen magas innovációs jövedelmeket, extraprofitot biztosítanak kifejlesztőjük, illetve alkalmazójuk számára. Az innováció azonban többnyire csak rövid ideig képezi az innovátor monopóliumát. A kutatási eredmények legális, vagy egyéb úton történő átvétele előbb-utóbb arra kényszeríti a kezdeményezőt, hogy újabb előny megszerzésével pótolja a találmánya elterjedése következtében egyre csökkenő innovációs jövedelmét.

Ez a probléma egyre inkább előtérbe helyezi a kutatás makro-, illetve mikroszintű eredményességének mérését, s azon tényezők vizsgálatát, amelyek le-

¹⁾ A. de Bethune-Ch. H. Heyvaert: L'innovation dans la politique industrielle c. tanulmánya alapján. (Annales d'economie appliquée, Louvain, 1976. 2-3. sz.)

hetővé teszik a kutatás és fejlesztés hatékonyságának a növelését. Griliches, Denison, Solow számításai, valamint Mainasián, Bertrand és Du Rietz vállalati összehasonlításai alapján megállapítható, hogy nemzetgazdasági szinten a kutatási ráfordítások gazdasági hatékonysága mindig magasabb a termelő beruházásokénál. Viszont kétségtelen, hogy a kutatási eredmények termelésben történő felhasználása az esetek többségében beruházást igényel. Felmerül azonban a kérdés, vajon mikroökonómiai szinten is igaz-e az az állítás, hogy "mennél többet költ kutatásra egy vállalat, annál kedvezőbb eredményekre számíthat".

Defay 200 belga vállalatra kiterjedő vizsgálatai az állóeszköz- és kutatásigényesség jelentős eltéréseiről adnak számot a vállalatok ágazati hovatartozásától függően. A vegyiparban az állóeszköz befektetések a meghatározók; a gépiparban fordított a helyzet, míg az alapanyagipari ágazatokban megközelítőleg egyenlő az arány a két tényező hozama tekintetében. Defay - 1960 óta feldolgozott adatokra épülő - modellje arra is rámutat, hogy azokban a vállalatokban következett be lényeges hatékonyságcsökkenés, amelyeknél a termelési tényezők összetétele, s különösen a kutatási-fejlesztési befektetések színvonala, jelentősen eltér az optimális szinttől. A műszaki haladás gyorsulása következtében ez a hatékonyságcsökkenés egyre inkább fokozódik. Ezért 1973 évtől - a vállalati nettó termék alakulásának forrásait elemző - számításaiba két új tényezőt is bevezetett: a licencek és szabadalmak költségeit, valamint a kereskedelmi (értékesítési-, reklám, és marketing) költségeket. E költség tényezők és a vállalat nettó termelési értéke között azonban nem talált semmiféle általános érvényű korrelációt. Ez arra enged következtetni, hogy az idegen technikák bérlése vagy vétele semmiképpen sem helyettesítheti, inkább feltételezi a növekedésben érdekelt vállalatok saját kutatási-fejlesztési és innovációs tevékenységét.

Bethune és Heyvaert vizsgálatából megállapítható, hogy a vállalati méretek növekedésével a kutatási tevékenység hatékonysága viszonylagosan csökken. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincsenek olyan ágazatok, ahol a vállalati méretek növekedésével a kutatás és fejlesztés hatékonysága is növekszik. E jelenség inkább úgy értelmezhető, hogy a közepes méretű (50-500 fős) vállalatok viszonylag kedvezőbb hatékonysággal végzik kutatásaikat és alkalmazzák innovációs eredményeiket. Arra kell tehát ösztönözni a középvállalatokat, hogy növel-

jék kutatási és fejlesztési ráfordításait, mert bár többnyire szűkebb körű kutatási tevékenységük, általában sokkal intenzívebb, mint a nagyvállalatoknál. A vállalati kutatások volumenét az állami támogatások is alapvetően befolyásolják. Az állami támogatás létszükséglet a kisebb méretű vállalatok számára, mivel enélkül csak részben tudnák vállalni az egyre növekvő kutatási költségeket és kockázatot.

A kis vállalatoknál (amelyek még szakosodás révén sem képesek erős piaci befolyásra szert tenni) viszonylagosan lényegesen alacsonyabb a kutatási és fejlesztési költségek optimuma, mert sokkal nehezebben tudják az innovációs extraprofitot realizálni. Igaz ugyan, hogy a vállalat mérete, az ipari koncentráció és a földrajzi környezet némileg befolyásolják a kutatás intenzitását, de nincsenek rá döntő hatással. Ezzel szemben az ágazati hovatartozás alapvetően meghatározza a kutatási és fejlesztési költségek szintjét.

A kutatási és fejlesztési tevékenység - illetve az új ismeretek megszerzésének - a vállalat gazdasági eredményére gyakorolt hatása elsősorban attól függ, hogy

- az alap- vagy alkalmazott kutatási eredmények mennyiben alkalmazhatók (gyártmány vagy gyártásfejlesztés útján) a gyakorlatban;
- rendelkezésre állnak-e a szükséges beruházások (termelőberendezések) megszerzésének, üzembeállításának anyagi feltételei;
- milyen lehetőségük van a személyi állomány felfrissítésére, megfelelő szervezeti struktúrák kialakítására;
- hozzáférhetnek-e az innovációk realizálásához szükséges potenciális piacokhoz (az adott piacon ne legyenek olyan konkurrensok, akik már behozhatatlan versenyelőnyökre tettek szert).

Ha az innováció olyan vállalat terméke, amely nem rendelkezik az értékesítéséhez szükséges kereskedelmi (marketing) hálózattal, többnyire nem lesz képes megfelelő innovációs extraprofitot realizálni. A piaci igényeket megelőző, vagy elkésztetten kielégítő innováció jövedelmezősége ugyancsak kedvezőtlen lesz. A vállalat piaci ismeretei tehát fontos szerepet játszhatnak a kutatás hatékonyságában. Mennél jobban ismeri a vállalat a várható kutatási eredmények iránti igényt, annál nagyobb sikerének valószínűsége.

Valamely új találmány sikerét az innovátor cég piaci hírneve is befolyásolja. Mennél eredetibb és kevésbé kifizetődő a kifejlesztett termék, annál nagyobb szerepet játszik a potenciális felhasználó bizalma a vállalat iránt. R. Miller 8 amerikai és 8 európai kohászati vállalatot hasonlított össze egymással. Ennek során azt tapasztalta, hogy azonos kutatási költségszint mellett jobb volt az európai cégek tudományos eredménye (a licencek és a szabadalmak mérlege alapján). Gazdasági síkon - a piacon - viszont az amerikai vállalatok értek el átütőbb eredményeket. Ez a különbség a kutatások irányának és forrásainak az eltéréseiből adódott. Az európai vállalatok szinte kizárólag a termelési eljárásokra koncentrálták kutatásaikat. Az ötletek eredete tehát alapvetően műszaki jellegű volt. Ezzel szemben az amerikai cégek - kereskedelmi megfontolások alapján - a termék fejlesztésére összpontosították kutató tevékenységüket.

A Sussex Egyetemen 29 sikeres és 29 piaci eredményt nem hozó innovációt hasonlítottak össze a műszergyártásban és a vegyiparban. Elemzéseik egyértelműen utalnak arra, hogy a tudományos kutatás gazdasági hatékonysága nem csupán a kutatásra felhasznált pénzösszegek, vagy a műszaki siker függvénye, hanem egyéb tényezők - például a kutatási témák kiválasztásának módszere, a piaci információk rendszere, a marketing színvonala stb. - is alapvetően befolyásolják.

Hasonló következtetések vonhatók le Teubal, Arron és Trachtenberg 1974-es összehasonlító vizsgálataiból is. Az elektronikus műszergyártás 23 kutatási programjának elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a kutatásnak a vállalati marketing tevékenységgel való összekapcsolása (pl. mint extrém eset: a rendelésre végzett kutatás) sokkal inkább "kifizetődő", mint az erősen technológiai, vagy műszaki jellegű kutatási eredmények termelésbe állítása. A legjobban vezetett cégek rendszeresen arra törekszenek, hogy a kutatás és a kereskedelmi tevékenység között szoros kölcsönhatás érvényesüljön. A Harvard Egyetem, valamint a General Electric elemzései többek között arra is rávilágítanak, hogy a kutatási eredmények többnyire csak akkor realizálhatók hatékonyan, ha a vállalat fontos, esetleg vezető szerepet játszik a piacon. Jelentéktelen piaci pozíció esetében általában kisebb a jövedelmezőség. E szerint, egy vállalatnak csak akkor érdemes költségesebb (az értékesítés 3 %-át meghaladó

költség-igényű) kutatásokba kezdenie, ha elegendő piaci befolyással rendelkezik. Természetesen sohasem szabad összetéveszteni a vállalat méretét és piaci részesedését. Egy szakosított vállalat ugyanis a maga sajátos piacán sokkal nagyobb piaci befolyásra tehet szert, mint egy sokszorosan nagyobb méretű vállalat, amely történetesen nagyon elaprózott, túl széles áruskálával rendelkezik.

Hasonló kutatásokat végzett a belga iparra vonatkozóan a Louvain-i Egyetem vállalati vezetőképző központja is. Ennek keretében 5 ágazat 123 cégét vizsgálták. Legfontosabb megállapításaik az alábbiakban foglalhatók össze:

- a vállalatok minden szektorban szembe találják magukat az "alkotó rombolás" Schumpeter által megfogalmazott problémájával; amelynek lényege, hogy az új, korszerű termék a korábbi korszerűtlenné teszi;
- a vállalatok nagysága sem kedvezően, sem kedvezőtlenül nem befolyásolja lehetőségeiket, a hangsúly sokkal inkább a megfelelő tevékenységek megválasztásán van;
- az innováció gazdasági sikere elválaszthatatlan a vállalat egyéb funkcióitól, mivel a vállalat egész tevékenysége összefüggő rendszert alkot;
- a kutatási és fejlesztési ráfordítások gazdasági sikerét meghatározó tényezők a "vállalati tevékenység minőségét" alkotják. Ezek egyrészt a döntés és a kiválasztás elveire vonatkozó módszertani elemek (termék- és kutatáspolitikák, kockázatvállalás stb.), másrészt szervezési elemek (a különböző forrásokallokációja, a vezetők munkaképessége és módszerei, az információs és kommunikációs rendszer stb.).

A döntési stratégiát - a döntés módszerelt, rendszerességét - sokan magánál a döntés tartalmánál is fontosabbnak tartják. Azzal érvelnek, hogy a döntés tartalma szakmanként specifikus jellegű, ezzel szemben a döntési stratégiának, olyan általános jellegzetességei vannak, amelyek taníthatók, fejleszthetők, mérhetők, megfigyelhetők és olyan megfontolások és ajánlások tárgyát képezhetik, amelyek felhasználhatók a legkülönbözőbb esetek elbírálására.

Az előzőekben ismertetett tanulmányok közös alap gondolata, hogy az iparilag fejlett kis országok ipari strukturáját úgy kell átalakítani, hogy képesek legyenek korszerű új termékeket gyártani, illetve exportálni. Ennek érdekében törekedni kell a szétaprózott kutatások koncentrálására, a vállalati innovációs for-

rások és az állami kutatások átgondolt, megalapozott összekapcsolására, az ötlet megszületésétől kereskedelmi termékként való értékesítésig. A tudomány-intenzív termékekre orientált gazdasági növekedés tehát olyan stratégia alkalmazását teszi szükségessé, amely számbaveszi a termékpolitikát, a forrás-struktúra és az információs bázis - népgazdasági és vállalati szinten összehangolt - összes tényezőjét.

Nem kétséges, hogy a nagy belső piaccal, számottevő tőkével, ritkán előforduló természeti kincsekkel, olcsó energiával nem rendelkező fejlett országok előrehaladása hosszabb távon attól is függ, hogy mennyire képesek elsőként olyan tudományos és technológiai innovációkat létrehozni, amelyek magas tudományos vagy műszaki színvonala számukra tartós előnyöket biztosít.

Az új tudományos eredmények létrehozása azonban önmagában nem elég. A találmányok licencek formájában történő külföldi értékesítése esetén a belföldi ipar elesik a magasabb profitot biztosító termelés előnyétől. Ezért a hazai ipart is át kell állítani a hagyományos ipari termelési strukturáról a kutatási és fejlesztési eredményekre alapozott termelésre. Ezt a hagyományos ipari termékek külső és belső piaci lehetőségeinek csökkenése, illetve a kapcsolódó munkahelyek megszűnése is egyre inkább szükségessé teszi. Ehhez megfelelő ipari háttérrel is kell biztosítani, mert ennek hiányában az adott gazdaság éppen a legnagyobb jövedelmet biztosító értékesítéstől esne el, hiszen a hazai szellemi kapacitás kénytelen lenne az eladásra kínált innovációs termékekhez külföldi gépeket betervezni. Megfelelő ipari háttérrel, a kutatási eredmények széles körű és összehangolt alkalmazásával viszont tovább növelhető az egyes innovációk hatékonysága.

Martínez J. Luis

TUDOMÁNYOS ÉLET

A II. IPARGAZDASÁGI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRÓL.¹⁾

Az MTA Ipargazdasági Bizottsága és Ipargazdaságtani Kutatócsoportja által rendezett II. Ipargazdasági Tudományos Konferencia 1977. március 22-24-én folylt le. A konferencia elnevezése arra utalt, hogy a tanácskozás elsődleges célja nem ismeretterjesztés vagy propaganda, hanem az időszerű ipargazdasági kérdések tudományos megvitatása volt. Ennek megfelelően a konferencián írásban előre kiküldött előadások kerültek vitára (maguk az előadások nem hangzottak el), elsőként felkért hozzászólók értékelték az előadásokat, fejtették ki véleményüket és ezt tudományos vita követte.

A konferenciát a plenáris ülésen Köpeczi Béla akadémikus, az MTA főtitkár-helyettese nyitotta meg. Bevezetőjében hangsúlyozta a társadalomtudományok szerepét és felelősségét. Ezt követően Havasi Ferenc miniszterelnök-helyettes tartott előadást "Iparpolitikánk és az ipar előtt álló feladatok" címmel. Előadása nemzetközi összehasonlításban elemezte iparunk eredményeit, erős és gyenge pontjait, majd összefoglalta iparpolitikánk fő gondjait és célkitűzéseit. Iparpolitikai koncepciónkat jellemezve elsősorban az intenzív fejlődési szakasz, s a külgazdaság követelményeivel foglalkozott. Részletesen tárgyalta az ipar elé az V. ötéves tervben kitűzött feladatokat, az 1976. évi tervteljesítést, s az 1977. évre szóló előirányzatokat. Az iparvállalatok és az iparirányítás felé a hatékonyság, a termelékenység fokozása és a termelési struktúra fejlesztése terén megoldandó feladatokat emelte ki.

A nyitó plenáris ülés után, amelynek elnöke dr. Osztrovszki György akadémikus, az OMFB elnökhelyettese, az MTA Ipargazdasági Bizottságának elnöke volt, a

¹⁾ Az előző ilyen konferencia 1972. decemberében került sorra. Anyagát az Ipargazdasági Szemle 1973. 1-2. számában tettük közzé.

konferencia két, párhuzamosan tanácskozó szekcióban folytatta munkáját. Az első szekcióban - "Az ipar termelési strukturájának fejlesztése" - 10 előadás, a második szekcióban - "Az iparvállalat a gazdaságirányítás rendszerében" témakörben - 12 előadás került vitára.

A konferencia 340 regisztrált résztvevője kb. fele-fele arányban oszlott meg gyakorlati (nagy számban vállalati) szakemberek és kutatók között. Az előadók és a felkért hozzászólók valamennyien szakterületük kiváló ismerői, közel fele részben tudományos fokozattal is rendelkező szakértő volt. Gyakorlati és kutatói munkaterület szerinti megoszlásuk hasonló volt, mint az összes résztvevőé, azaz a jellegzetes vonással, hogy az előadások nagyobb részét kutatók tartották, a felkért hozzászólók viszont zömében a gyakorlati élet képviselőiből kerültek ki. A konferenciát rendezői fórumnak szánták, a tudományos kutatás és a gyakorlat kapcsolatának erősítésére, egyfelől a kutatási eredmények hasznosításának előmozdítására, másfelől a további kutatási feladatoknak a gyakorlat igényei alapján való kitűzésére.

"Az ipar termelési strukturájának fejlesztése" témában az első ülés strukturapolitikánk általános kérdéseit tárgyalta, különös tekintettel a világ gazdasági helyzetére és külgazdasági kapcsolatainkra. A második ülésen napirendre tűzött előadások a strukturapolitika egy-egy sajátos aspektusát tárgyalták, így a selektivitás és komplexitás, a struktúra- és a beruházáspolitikai összefüggéseit, továbbá a vállalati "termékpolitikával" és a strukturadöntések ár- és költségelemzési megalapozásával kapcsolatos kérdéseket. Végül egy harmadik ülés - három ágazati előadás alapján - az ágazati struktúrafejlesztési koncepciók kidolgozásának tapasztalatait és tanulságait elemezte.

A második szekció előadásai az iparvállalatok problémáival foglalkoztak, különös tekintettel a gazdaságirányítás rendszerében betöltött szerepükre és helyzetükre. Az előadásokban kiemelt gondolatként jelent meg a verseny és a versenyképesség, a nyereségérdekeltség és a vállalati magatartás, az export-orientáció, a vállalati növekedés és a tartalékképzés problémája. Két előadás foglalkozott a vállalatok középtávu tervezésével, egy-egy előadás a vállalatok tevékenységének összegezett megítélésével és az üzemi demokrácia kérdéseivel. Az előadások elsősorban mai gazdaságirányítási rendszerünk és a vállalatok ehhez

igazodó magatartásának jellemző vonásait és a hatékonyabb vállalati gazdálkodás feltételeit elemezték.

A konferencia záró plenáris üléssel ért véget. Az Ipar termelési szerkezetének fejlesztésével foglalkozó szekció munkájáról, a szekció elnöke dr. Horváth László miniszterhelyettes adott beszámolót. Kiemelte, hogy a szekció tanácskozásai - a témában folyó korábbi bizottsági munkák és kutatások eredményeire épülve - segítették a szerkezetfejlesztés fő feladatainak és rendező elveinek sokoldalu megvilágítását, és a végrehajtás módszereire vonatkozó további kutatási feladatok kijelölését. Hangsúlyozta, hogy a termelési szerkezet előrettekintő fejlesztése a vállalatok, az ágazati és a központi irányítás együttes, összehangolt munkáját kívánja meg. A vállalatoknak nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a várható piaci feltételek elemzésére, értékesítési kulturájuk fejlesztésére. A fejlesztések mellett elkerülhetetlenek a visszafejlesztések is, ezek gazdaságtani és társadalmi összefüggéseit az ipargazdasági kutatásoknak alaposabban kell feltárni.

Az iparvállalat a gazdaságirányítás rendszerében címmel megjelölt másik szekciónak dr. Trethon Ferenc miniszterhelyettes volt az elnöke. Beszámolójában elmondotta, hogy a szekció előadásai és vitái gazdag képet adtak iparvállalataink helyzetéről, munkájuk fejlesztésének feladatairól, bár konkrét módszertani javaslatokban viszonylag kevesebbet nyújtottak. Kiemelte a vállalkozói kedv erősítésének és a nagyobb előrettekintésnek a szükségességét. A központi szervek részéről következetes törekvés, hogy ehhez kedvező feltételeket biztosítsanak és közbelépéseiket a népgazdasági-társadalmi érdekből szükséges keretek közé sorítsák. Szólt arról, hogy a gazdaságban lévő jelentős tartalékok és problémák ellenére eredményeinkre büszkék lehetünk. Feladataink megoldását a további konkrét, célraorientált kutatások hathatósan segíthetik.

A konferencia záró előadását "Iparunk és a vállalatok változó arculata. A konferencia tanulságai" címmel dr. Román Zoltán, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója tartotta. A konferencia fő tanulságaként azoknak a legfontosabb változásoknak, új tendenciáknak és követelményeknek a megfogalmazását emelte ki, amelyek irányadóak mind az iparpolitika és az iparvállalatok, mind az ezt segíteni hivatott és törekvő további kutatómunka számára. A válto-

zások időben való felismerése segítheti, hogy lefolyásukat harmonikusabbá tegyünk; a kedvező változásokat meggyorsítsuk, a kedvezőtlen változásokat mérsékeljük, esetleg megelőzzük vagy helyrehozzuk. E változások jórészt olyan jelenségekkel függnek össze, amelyeket a tudományos-technikai forradalommal, a világgazdasági korszakváltással, az intenzív fejlődési szakasszal és a fejlett szocializmus építésével hozhatunk összefüggésbe. Gazdaságunk, iparunk, iparvállalataink mai helyzetét és holnapját, a változások igényét és szükségyszerűségét e jelenségek sajátos, mély elemzést igénylő összetetlensége adja.

Az előadás a gazdaságunk belső fejlődéséből adódó és a külgazdasági változások mellett kiemelve az ipari termelés jellegében végbemenő változásokat. A munkamegosztás országhatárokon is túlnyúló növekedésével a gazdaság egyre bonyolultabbá válik, egyre több fogaskerék kapcsolódik egymáshoz finom műszerként, és ez a kényes szerkezet érzékenyebb lesz bármilyen zavaró tényezővel szemben. A modern ipari magasfoku kooperációs fegyelem, az erős szakosítás mellett (sokirányú kooperációra is épülő) tevékenységi láncok és integráló szervezetek kiépítése is jellemzi.

A műszaki fejlődés gyorsulása folytán a műszaki és az ezekhez társuló szervezési és vezetési ismeretek a munkaerő és a munkaeszközök mellett a termelés alapvető tényezőjévé válnak. A kutatás nagy költség- és időigénye folytán e téren is erősödik a nemzetközi munkamegosztás és az ismeretek (licenc, know-how) adásvétele. A kis országok életéről kutatásaikat néhány területre korlátozzák, más területen az a feltalálás és az erre épülő továbbfejlesztés a céljuk. Az irányításnak és a vezetésnek nemcsak a gazdaság és a technika bonyolultabbá válása, hanem az a körülmény is új feladatokat ad, hogy a korábbinál sokkal nagyobb hangsúllyal kell foglalkoznia a dolgozók munkával (a munka jellegével, tartalmával, szervezésével) kapcsolatos igényeinek kielégítésével.

Befejezésül Román Zoltán kiemelte, hogy a konferencia sok új szempontot és indítékot, a gyakorlati szakemberek részéről mutatkozó nagy érdeklődés újabb ösztönzést adott az ipargazdasági kutatásokhoz. Az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv kereteihez illesztett koordináció kibontakozása e téren is segítheti az erők jobb összefogását, a kutatások hatékonyságának növelését.

A plenális ülés dr. Osztrovszki György akadémikus zárszavával ért véget.

Osztrovszki György rámutatott arra, hogy a konferencia rendkívül időszertű kérdésekkel foglalkozott. Az ipar előtt a következő években igen komoly feladatok állnak, ezeknek középpontjában a termelési szerkezet fejlesztése, s az iparvállalatok erre és nagyobb hatékonyságra törekvő munkájának biztosítása áll. A konferencián sokat beszéltünk gondjainkról, de sok sikeres példa és akció bizakodással tölthet el. Iparunkban megvan az erő e feladatok megoldásához. A konferencia tanácskozással segítették feladataink és megoldásuk útjainak áttekintését; remélhetőleg hasznos ösztönzést adtak mind a gyakorlati szakembereknek, mind a további kutatásokhoz.

A konferencia anyagát az Ipargazdasági Szemle 1976-77. évi különszáma fogja tartalmazni.

ELŐADÁS AZ ANGOL IPARFEJLESZTÉS PROBLÉMÁIRÓL

Aubrey Silberston oxfordi professzor az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1977. március 28.-i ülésén előadást és konzultációt tartott az angol ipar problémáiról. Az alábbiakban előadásának és a konzultációs kérdésekre adott válaszáinak fő gondolatait foglaljuk össze.

Az utóbbi időben számos elemzés értékelte az angol gazdaság helyzetét, fejlesztési lehetőségeit. Ezek általában egyetértenek abban, hogy a brit gazdaság fő problémáit a gyenge fizetési mérleg, a magas infláció és a relatíve alacsony termelékenység okozza. Sok vita van viszont abban a kérdésben, hogy kivezető útként milyen gazdaság-politikát alakítsanak ki, s milyen irányba fejlesszék az ipart.

A Cambridge-i Alkalmazott Közgazdasági Intézet - új cambridgei iskola néven ismert - közgazdászai is készítették egy átfogó elemzést az angol ipar általános helyzetéről, a gazdaság- és iparpolitika kérdéseiről. Ebben vitatják azt az álláspontot, hogy az infláció ellenőrzése érdekében a munkanélküliséget a jelenlegi szinten kell tartani. Szerintük a legfőbb gond a munkanélküliség igen magas szintje, amely elérte az 1,4 millió főt, az összes foglalkoztatottak 5,5 %-át. Ha a munkanélküliséget a felére csökkentenék, a reál nemzeti jövedelem 10 %-kal magasabb lehetne.

A munkanélküliséget - véleményük szerint - a brit export iránti kereslet hiánya, illetve a magas import-igény okozza. Ez viszont részben az 1973-74-es világpiaci helyzetnek - azaz a magas olaj- és nyersanyag áraknak -, részben pedig annak köszönhető, hogy a brit ipar nem képes olyan javakat termelni, amelyek megfelelnek akár a külföldnek, akár Anglia lakóinak. Ehhez járult az a tény is, hogy a font leértékelése nem hozott javulást a fizetési mérlegben. Ehelyett inkább a fogyasztói árak növekedését eredményezte, mivel növekedtek az import árak, tehát romlott a külkereskedelmi cserearány.

Az infláció kérdésében azon az álláspontot vannak, hogy az nem a pénz túlságos kínálatának és nem a közkiadások deficitjének, s nem is a túlzott keresletnek, hanem inkább a magas jövedelmi igényeknek tulajdonítható. A recesszió

sem javított, hanem rontott a helyzeten, mivel a teljesítmények csökkenését nem kísérte a jövedelem-igények csökkenése. Bár a kormány jövedelem-politikája némileg korlátozta a jövedelmek növekedését, ezek az intézkedések csak átmenetinek bizonyultak.

A cambridgei közgazdászok értékelése szerint a fizetési mérleg problémája jóval komolyabbá válna, ha megkísérelnék növelni a keresletet, vagy elérni a teljes foglalkoztatottságot. Jóllehet az északi tengeri olajkitermelés várhatóan javítani fogja a fizetési mérleget, de önmagában ez sem eredményezheti a fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítását, mivel nem segít a brit ipar fő problémáján, a nem megfelelő versenyképességen. Ahhoz, hogy a munkanélküliség 1 millió fő alá csökkenjen, arra lenne szükség, hogy a nemzeti jövedelem növekedése - legalább tíz évre - 5 % fölé kerüljön. Ennek a növekedési ütemnek az elérése a közeljövőben nem reális célkitűzés, ugyanis a brit ipar az elmúlt 3 évben súlyos károkat szenvedett a stagnáló és az alacsony beruházások miatt.

Előrejelzésük szerint az infláció valószínűleg a következő években is igen gyors - legalább 10 %-os - ütemben fog folytatódni. Ez várhatóan a font további leértékelését eredményezi. Feltehetően ez sem sokat segítene az infláció megfékezésében, ugyanis a brit ipar nem rendelkezik a valószínű pótlólagos kereslet kielégítéséhez szükséges kapacitásokkal. Véleményük szerint az egyetlen megoldás: az import korlátozása. Ez lehetővé tenné a kereslet újraélesztését és a munkanélküliség csökkentését; növelné a brit ipar jövedelmezőségét, ösztönözné a beruházásokat és az ipari növekedést.

A cambridgei közgazdászok fentiekben röviden vázolt elemzésével kapcsolatban erősen megoszlanak a vélemények. Általában nincs vita a magas munkanélküliséggel, a brit ipar rossz teljesítményével, a magas import szükséglettel kapcsolatban. Széles körben nem értenek egyet viszont az infláció okával kapcsolatos álláspontjukkal, és azzal, hogy vajon a recesszió javított, vagy rontott-e a helyzeten. Sokan - egyre többen - lehetségesnek tartják, hogy az infláció a növekvő pénzkínálatnak köszönhető, amely bizonyos mértékben a közkiadások magas arányának, a költségvetés deficitjének a következménye. Ez az érvelés elsősorban Milton Friedman amerikai közgazdásztól származik.

E nézet hível szerint a közkladások deficitjét a kormány rendkívül magas kiadásai okozzák. Ezt még az igen magas jövedelmi adók sem tudják kompenzálni. Bár a kormányzat az elmúlt években maga is törekedett a közkladások csökkentésére, az utóbbi 10 vagy 15 évre mégis inkább az jellemző, hogy túl sok erőforrást fordítottak a közkladásokra, és túl keveset a feldolgozó iparra. Ezzel a következtetéssel lényegében a cambridgelek is egyetértenek, jóllehet általában vitatják a közkladások csökkentését szorgalmazó álláspontok helyességét.

Egy másik, széles körben hangoztatott nézet szerint, az alacsonyabb kereslet is hozzájárulhat a bérkövetelések korlátozásához és ezáltal az infláció csökkentéséhez. Ennek megfelelően a kereslet bármilyen növekedése a jövedelmek növekedési ütemének növekedéséhez vezet. Ez az utóbbi álláspont a domináns Nagy-Britanniában, és ezt fogadta el a kormány is.

Silberston professzor véleménye szerint a magas munkanélküliség abból következik, hogy a kormány fél a magas inflációs rátától. Gondolatmenetük szerint a magas kereslet gyors inflációt, c pedig rossz fizetési mérleget eredményez, a rossz fizetési mérleg a font leértékeléséhez, a font leértékelése az importárak növekedéséhez vezet, és ezzel a kör bezárul: az újabb bérkövetelések még magasabb inflációt eredményeznek.

Egy további igen népszerű nézet abban foglalható össze, hogy a termelés növelésére irányuló minden erőfeszítést visszavethet az alacsony beruházási színvonal. Sokan kétségbe vonják ennek az állításnak a helyességét, minthogy elég sok a kihasználatlan gépi és munkaerő kapacitás. Egy további nézet szerint a fő problémákat az ipar alacsony és egyre csökkenő jövedelmezősége és a kormány gyakran változó iparpolitikája okozza. Mások azt hangoztatják, hogy a tőkepiacok nem igazodtak eléggé az ipar szükségleteihez, s rámutatnak a vállalatvezetés és a munkaerő területén jelentkező hiányosságokra is. Azt állítják, hogy általában gyenge a vezetés, a dolgozók körében pedig nem ritka a teljesítmény-viszszatartó gyakorlat.

Van egy bizonyos aggodalom, az angol ipar egyre növekvő koncentrációja miatt is. A 60-as évek nagy összeolvadási hullámának eredményeként mind kevesebb szűmü őrlásvállalat uralkodik a brit gazdaságban. E tendencia megítélésében is igen különbözőek az álláspontok. Sokan elégedettek ezzel a fejlődéssel, mert

mély benyomást tett rájuk a nagysorozatu termelés hatékonysága. Mások viszont kedvezőtlen jelenségnek tekintik a monopol-hatalom növekedését. Kezd tért hódítani az a felismerés, hogy a vállalati méretek növekedése csak bizonyos határig jár komoly előnyökkel, s a nagyvállalaton belüli egységek termelési méretei a meghatározóak. Ezért egyre nagyobb súlyt helyeznek arra, hogy a nagyvállalat egyes egységei megfelelő önállóságot kapjanak és kellő érdekeltiségi rendszerben dolgozzanak.

A kormány iparpolitikájával kapcsolatban elmondható, hogy az utóbbi időszakra a fokozott állami beavatkozások, a kormány és a vállalatok növekvő együttműködése a jellemző. További változás az iparpolitikában, hogy ma már elismerik a magánipar magasabb jövedelmezőségének és annak szükségességét, hogy a kormány szükség esetén ne csak a nehézségekkel küzdő, hanem a sikeres vállalatoknak és iparágaknak is nyújtson segítséget. E változások az 1975-ben hozott ipari törvényben fogalmazódtak meg jogi formában. Létrehoztak egy országos vállalati tanácsot (egy állami holding jellegű társaságot) és emellett számos beruházási, illetve termelési megállapodás is létrejött a kormány és a nagy magánvállalatok között.

A második - ezzel ellenértés - fordulat a kormány 1975 végén, az ipari stratégiával kapcsolatban hozott politikai döntésében jelent meg. Erről az ipari stratégiáról igen sokat beszélnek, de egyáltalán nem világos, hogy valójában minek is tekintendő. Részletesen foglalkoztak számos iparággal, megvizsgálták azok teljesítőképességét és felmérték, hogy várhatóan milyen problémákat vethet fel a jövőbeli gazdasági növekedés. Kísérletet tettek annak megállapítására is, hogy melyek a további növekedés korlátozó tényezői és ezek felszámolásához a kormány milyen segítséget tud nyújtani.

A kormány iparpolitikája tehát valamiféle szelektív politikának tekinthető. Igyekeznek - sokak szerint nem túlságosan nagy eredménnyel - meghatározni, hogy melyek az ipar sikeres ágazatai, és serkentik ezek fejlődését. Ennek eredményeképpen bővílni kellene a hatékonyabb vállalatok körének, mivel ezek terjeszkedhetnének a kevésbé hatékonyak rovására. Ugyanakkor nem reális célkitűzés annak szorgalmazása, hogy az összes alacsony hatékonysággal működő állami vállalatot számolják fel. Rendkívül nagy szociális problémákat okozna pl. ha a

British Leyland nak megengednék, hogy "elpusztuljon". Ezért erős politikai és társadalmi nyomás van az ilyen cégek életben tartására.

Sokan kételkedéssel fogadják a kormány jelenlegi iparpolitikáját. Véleményük szerint a kormánynak sok területen annyira magára kellene hagynia az ipart, amennyire ez csak lehetséges; meg kellene engednie a profitok növekedését (ennek egyik útja lehetne az árellenőrzés szigorának csökkentése); s mérsékelni kellene az iparra kirótt adót. A vállalati vezetők és a közepes jövedelműek adóját is célszerű lenne csökkenteni. Véget kellene vetni a jelenlegi gyakorlatnak, amely a gyenge vállalatokat is meg kívánja menteni.

Szokás azt is mondani, hogy a legfőbb probléma a brittek életszemlélete. Amerikai megfigyelők szerint az angolok, végeredményben boldogok, mivel a dologtalan élet és az alacsonyabb életszínvonal számukra van "kitalálva". Sajnálatos módon az angolok számára ez a megállapítás nem tűnik igaznak. Széles körű az elégedetlenség és boldogtalanság az életszínvonal alacsony növekedése miatt. Az USA és Anglia közötti hatékonyságbeli különbségek oka inkább abban rejlik, hogy az angolok főleg a magasan fejlett technológiára, tökéletes megoldásokra, s nem kereskedelmi sikerre törekszenek. Erős oldaluk az eredeti találmányok, újítások létrehozása, de kevésbé hatékony ezek kifejlesztése és kereskedelmi alkalmazása. Jó példa erre a Concorde repülőgép, amely technikailag csodálatos, de valószínűleg sohasem fog pénz hozni.

Az angol ipar helyzetét taglalva Silberston professzor végül az ún. "ipari demokrácia" újabb fejleményeiről szólt. Nemrég adták ki az ún. Bullock-bizottság jelentését. Bár a bizottságban igen különböző emberek szerepeltek, erős szakszervezeti befolyás érvényesült. Azt a javaslatot tették, hogy a 2000 munkásnál többet foglalkoztató magánvállalatok igazgató tanácsában négy-négy fő képviselje a vállalat vezetőit és dolgozóit, és további 3 fő független képviselő legyen. A bizottságban résztvevő szakszervezeti vezetők nagy nyomást gyakoroltak a kormányra a javaslat bevezetése érdekében. A gyáriparosok országos szövetségének vezetése azonban erősen ellenzi ezt, s fenyegetődzik, hogy megszakítja az együttműködést a kormánnyal, s minden állami bizottságból kivonul.

Ez is jól mutatja, hogy bár elvileg mindenki híve a munkások és a vezetők közötti fokozott együttműködésnek, a gyakorlati megvalósítást sokszor áthidalhatatlan érdeellentétek nehezítik.

NEMZETKÖZI TANÁCSKOZÁS A TECHNOLOGIA ÁTADÁS KÉRDÉSEIRŐL

A Bécsi Nemzetközi Gazdaságösszehasonlítási Intézet harmadik tanácskozását rendezte 1977. április 4.-7. között a kelet-nyugati gazdasági együttműködésről. A tanácskozás tárgyát így jelölték meg: "Az iparpolitika aspektusai Keleten és Nyugaton: koncentráció, specializáció, innováció és technológia átadás". Az előző két tanácskozás címe a következő volt: "A világ gazdaság és a kelet-nyugati kereskedelem"; és "Kelet-nyugati üzleti együttműködés: tanulmányok a vállalatok közötti kapcsolatokról". Mindkét tanácskozás anyaga nyomtatásban is megjelent.¹⁾

E harmadik tanácskozáson mintegy ötven szakértő vett részt, nagyobb részben kutatók, kisebb részben a gazdasági élet képviselői. A Bécs melletti Badenben tartott tanácskozáson 16 írásos előadás megvitatására került sor. A 16 előadás közül 2-2-nek szovjet és lengyel szerzője volt, 1-1 előadást NDK-beli, román és jugoszláv szerző tartott. (Magyar részről 2 felkért hozzászóló szerepelt.) A tőke országok képviselői közül 2 amerikai, 1-1 angol és osztrák professzor adott elő, két előadás hangzott el az NSZK képviselői részéről, 1-1 előadás pedig francia és olasz részről. Egy előadást az EGB titkárságának munkatársa tartott.

Az előadások két egymással is szorosan összefüggő témakört tárgyaltak: a koncentráció és specializáció, továbbá az innováció és a technológia átadás kérdéseit. A koncentráció és specializáció kérdéseivel foglalkozó előadások nemzetközi történeti áttekintést adtak a folyamatról, a különböző országokban mutatkozó sajátosságairól és idéztek olyan felmérésekből, amelyek szerint az innovációs tevékenység specializálódott kis- és középüzemekben nem kevésbé sikeres, mint nagyüzemekben. A kis- és középüzemek előnyét nagyfokú rugalmasságukban, alkalmazkodó képességükben, a nagyüzemek előnyét elsősorban na-

¹⁾ East-West Economic Interaction. Workshop Papers. Volume 1. World Economy and East-West Trade. Springer Verlag, Wien - New York, 1976. - Volume 2. East-West Cooperation in Business: Interfirm Studies. Springer Verlag, Wien - New York, 1977.

gyobb erőforrásaikban és lehetőségeikben látják. A legtöbb ágazat a koncentráció fokát nézve jellegzetes, azonos vonásokat mutat nemzetközileg is. Egyes ágazatokban valóban csak a nagyüzemek, sőt a nagy országok versenyképesek, így például az atomenergia, a repülőgépgyártás, a számítógépgyártás területén, a vegyipar több ágában. A gépipar és a könnyűipar számos ágában azonban a kis- és középüzemek is hatékonyak bizonyulnak. Néhány előadás rámutatott a koncentráció és a specializáció folyamatának a tőkés és a szocialista országokban mutatkozó eltérő vonásaira.

Az innováció és a technológia átadás témakörében néhány előadás egyes országok gazdaságpolitikáját ismertette. Érdekes felismerésként adódott, hogy a francia és nyugat-német kormányzat, eltérő közelítésük ellenére, igen sok hasonló módszert alkalmaz az innováció, a kutatás és fejlesztés ösztönzésére. A francia tanulmány különösen kritikus volt, rámutatott arra, hogy a nagy kiemelt programok hatékonyságáról Franciaországban komoly értékelés még nem készült, de különböző jelzések nem mutatják ezeket különösebben sikereseknek.

A tanácskozás fő témája tulajdonképpen a kelet-nyugati együttműködés volt a technológia átadás területén. Ennek szükségességét és hasznosságát minden előadó elismerte és a folyamat erősödéséről adtak számot. Néhány kérdésben azonban vita alakult ki, így mindenneelőtt abban, hogy a technológia átadás valóban kölcsönös előnyökkel jár-e Kelet és Nyugat számára. Néhány tőkés országbeli előadó azzal érvelt, hogy a Szovjetunióban és a többi szocialista országban kevesebb hasznosítható, átadható kutatási eredmény áll rendelkezésre és ezt első sorban a kutatómunka alacsonyabb hatékonyságával és eredményeik alkalmazásának elhúzódásával magyarázták. Mások viszont elismerték, hogy a szovjet tudomány az alapkutatások számos területén bizonyosan fölényben van, s az alkalmazás területén is nagy számban produkál hasznosítható eredményeket.

A vitából is leszűrhető volt, hogy a kutatások hatékonyságának megítélésére nem rendelkezünk megbízható statisztikai módszerekkel, az egyes előadásokban idézett kiragadott adatok nem adtak megnyugtató választ a kérdésre. A szocialista országok előadói arra is utaltak, hogy országokban erőfeszítések történnek a kutatások hatékonyabbá tételére, mindenneelőtt e tevékenységnek a termeléssel való szorosabb összekapcsolására, a kutatási eredmények gyorsabb

gyakorlati bevezetésére. Az energiaszektor problémáit vizsgáló előadás kiemelte, hogy e téren különösen nagy szerepe lenne a technológia átadásnak, mind a hagyományos technológiákat illetően, mind az új kifejlesztendő technológiák között, gyorsabb kidolgozása tekintetében. Az olasz Tecnimont cég két képviselője 75 vegyipari üzem szocialista országokban való felépítésénél szerzett tapasztalatát ismertette; ezek általában kedvezőek voltak, a szocialista országokat megbízható partnernek tartják, bár a tárgyalások során néha nehéz feltételeket támasztanak, és gyakran ütköznek bürokratikus akadályokba.

Több előadás egyes országok helyzetét elemezte. Ezek közül érdeklődésre tarthat számot az Ausztriával foglalkozó "esettanulmány". Ez arra utalt, hogy Ausztria gyors gazdasági növekedése az elmúlt évtizedekben elsősorban technológia-átvételtől, a másutt felhalmozott tudás hasznosításából táplálkozott, saját kutatás-fejlesztési ráfordítások a nemzeti jövedelem egy százalékát sem érték el. Az előadó úgy vélte, hogy ez tovább nem folytatható. Ausztriának úgy kell bekapcsolódnia a nemzetközi munkamegosztás új rendjébe, hogy egyes, bonyolultabb terméket előállító gyártási ágak termelésében egyenrangú partnerré váljon, és ezt csak úgy érheti el, ha önálló kutatásokat is kifejleszt. Ennek fő korlátját az előadó a megfelelően képzett szakemberek hiányában látta.

Két előadás a lengyel gazdaság helyzetével és tapasztalataival foglalkozott. Az elmúlt évek lengyel gazdasági fejlődését egészében pozitívan értékelték, de utaltak arra, hogy a jövőben az egyensúly helyreállítása és a növekedés fenntartása strukturális átalakítást kíván. A gazdaságirányítás rendszerének továbbfejlesztése elsősorban a követni kívánt gazdaságpolitika jellegétől függ. Amennyiben az ország import-helyettesítésre épít, az irányítás központi elemei erősíthetők; ha viszont a nyitott gazdaság irányába halad, ez nagyobb rugalmasságot, alkalmazkodóképességet, a vállalati önállóság növelését kívánja.

A tanácskozás résztvevői fontosnak ítélték a Kelet-Nyugat közötti ipari kooperáció fejlesztését is, amit a legutóbbi években különböző kereskedelmi akadályok és a tőkés országokban mutatkozó recesszió lefékezett. A Kelet részéről jelenleg még kisebb a "technológia-intenzív" termékek exportjának aránya, érthetően ennek növelésére törekednek. A jelentős akadály itt elsősorban nem a műszaki ismeret hiánya, hanem a kereskedelmi és marketing tevékenység gyen-

gesége. Többek között ezen kívánnak segíteni a közös vállalkozásokkal, amelyek romániai és jugoszláviai tapasztalatairól egy-egy külön előadás adott számot. A közös vállalkozások száma az utóbbi években mindkét országban jelentősen növekedett. Romániában jelenleg 35 közös vállalkozás van, ezek nagyobb része a fejlődő országokban létesítendő üzemekre irányul. Utaltak arra, hogy amíg a licenc, know-how adásvétel keretében az esetek nagy részében nem a legújabb, hanem a már túlhaladott vagy közeljövőben túlhaladottá váló technológiát adják át, az ipari kooperációtól és különösen a közös vállalkozástól azt remélik, hogy együttes érdekeltséget hozva létre biztosítja a legfrissebb eredmények folyamatos átadását. Az ún. "második legjobb technológiának" az átvételével kapcsolatos előnyökről, hátrányokról élénk vita folyt. Többen úgy vélték, hogy ezzel is hatékony termelés biztosítható, elégséges, ha egy-egy kis ország a koncentráció és specializáció segítségével néhány területen ér el klugró eredményt.

A tanácskozás azt mutatja, hogy a tőkés országokban az iparpolitikáról váltott felfogás változóban van. Míg korábban elsősorban, vagy kizárólag csak a piac ellenőrzését, a monopóliumok tevékenységének a korlátozását tekintették feladatuknak, most pozitívabb és átfogóbb beavatkozást is szükségesnek látnak, elsősorban az új nemzetközi munkamegosztáshoz kapcsolódó átrendeződéssel kiváltott folyamatok elősegítése és harmonizálása érdekében. Többen felvetették, hogy a Kelet-Nyugat együttműködést ma már nem lehet a nemzetközi munkamegosztás Észak-Dél irányú átrendeződésétől elszakítva tárgyalni.

A koncentrációval kapcsolatban felmerült, hogy a világgazdaságban megjelenő új tényezők a mérnöki nagyságrendi megtakarítások mellett egy sor gazdasági összefüggést, így például az anyagellátás biztonságát, az áralakulást lényegesen fontosabbá tették. Fokozott mérlegelést kíván az erős specializációval járó kockázat, a túlzott függőség kérdése is.

A sok friss ismeretet nyújtó, gondolatgazdag tanácskozás anyaga a közeljövőben nyomtatásban is megjelenik.

SAKIRODALOM

Papp István - Réczey Gusztáv: Az energiagazdálkodás időszerű problémái¹⁾

Időszerű kérdésekről írni - ez valóban időszerű. Nyilván ez az oka, hogy az utóbbi időben egyre sűrűbben találkozunk energia-problémákat tárgyaló írásokkal. Közgazdászok és műszakiak, futuroológusok és ökológusok, közirók és riporterek állandó témájává lépett elő az energiakérdés. Ugy tűnik, e tekintetben nem - inkább sem - takarékoskodunk az energiával. Hogy e viszonylagos bőrségben Papp István és dr. Réczey Gusztáv írása mégsem egy a sok közül, ez - a téma teljes spektrumának alapos ismerete és gondolatmenetük intelligens logikája mellett - elsősorban a reális helyzetértékelésnek tulajdonítható, ami az egyetlen helyes kiindulás a megoldás útjainak keresésénél.

Tekintsük át röviden a könyv tartalmát.

Az I. fejezet vázlatos áttekintést ad az energiagazdaság főbb területeiről, az energiahordozókkal és az energetikai létesítményekkel kapcsolatos néhány alapvető tudnivalóról. Logikusan fejtik ki a szerzők, hogy amint az energiagazdaság körébe tartozó minden tevékenység - az energiahordozók termelésétől, azok felhasználásáig, az energetikai kutatásoktól az üzemeltetésig - a legszorosabban kapcsolódik a gazdaság és az élet egyéb területeihez, az energiapolitikai célkitűzéseknek is mindenkor illeszkedniök kell a gazdaságpolitika magasabb céljaihoz és lehetőségeihez.

A II. fejezet bepillantást nyújt Földünk energiataartalékaiba, megismerteti a legfontosabb energiahordozók termelési adataival. Ezek összevetése alapján a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy: "... reális ..., ha a XXI. századra a mai energiahordozófajták készleteinek kimerülését is számba vesszük." Határozottan foglalnak állást, hogy a jelenkor "sztárjaival", a szénhidrogénekkel szemben a belátható jövő "favoritjai" a szén- és az atomenergia. Ez utóbbiak klasszikus felhasználási területe a villamosenergia termelés. Az elgázosítás és cseppfolyósítás révén azonban a szénfelhasználás új technológiai számos más fogyasztóterület jövőbeli energiagondjait is megoldhatják. Az atomenergia jelenlegi - rendkívül alacsony hatásfoku - hasznosításának nagyságrendi javítása a termikus reaktoroknak a szaporító gyorsreaktorokkal történő felváltásától várható, feltehetően még századunk utolsó évtizedében. Hosszu távlatban az emberiség energiaszükségletének kielégítésében a megújuló energiaforrásoknak

¹⁾ Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 246 oldal.

jut egyre döntőbb szerep; a geotermikus és a vízen energián túl a nap- és szél-energiának, s nem utolsósorban a magfuzió energiatermelésnek.

A III. fejezet hazai energiahelyzetünket elemzi "mai szemmel", az energiahordozó források, illetve a felhasználás strukturájának alakulásán keresztül. E tekintetben az elmúlt két évtized legjellemzőbb változásai: a szénhidrogén energiahordozók arányának dinamikus növekedése a szilárd tüzelőanyagokkal szemben és energiahordozó importunk egyre erőteljesebb növekedése mind volumenben, mind arányaiban. Bemutatják a szerzők a hazai energiaszükségletek várható alakulását - hogy becsülsük a szakirodalom számtalan változatával mennyire egyezik, ez itt nem alapvető kérdés- és válaszok az igények kielégítésének lehetőségeit. Az energiafelhasználás létesítményeknek elcsúszása és jelentős beruházási költségei miatt igen fontos annak mérlegelése, hogy az energiaigények jövőbeni kielégítése milyen áldozatokat kíván majd. A gondolatsort a szerzők azzal a megállapítással zárják, hogy "jószerével ma már minden energiahordozó olyan drága, hogy a sorolás kezd veszíteni jelentőségéből".

Ha jól meggondoljuk azt a közhelynek számító igazságot, hogy mindig az a legdrágább energia, ami nincs - akkor lényegében igazat kell adni a szerzőknek.

A IV. fejezet népgazdaságunk energiaellátásának főbb kérdéseivel ismerteti meg az olvasót, aki számára különösen érdekes lehet az 1974 évi országos energiamérleg bemutatása. Jelentős teret szentelnek a szerzők a hazai szén szerepének újraértékelésére. Okfejtésük lényege, hogy az adott helyzetben - hazai szénhidrogén lehetőségeink korlátai, a szénhidrogén import egyre növekvő terhei stb. miatt - a hazai széntermelést erőteljesen növelni kell, mindenekelőtt a szén legracionalisabb fogyasztója, a villamosenergia-ipar, közelebbről a létesítendő új nagy erőművek számára. De nem szabad számításán kívül hagyni az évtizede elhanyagolt ipari szénfogyasztó szektort sem: a kazánpark korszerűsítésével biztosítani kell a jó hatásfoku, magas műszaki színvonalú szénfelhasználás feltételeit. Hazai kőolajtermelésünk fejlesztésének korlátai ismeretesek; az import mértékét elsősorban a fehéráru (benzín, gázolaj) szükségletek szabják meg. Helyesen mutatnak rá a szerzők, hogy ezeket az igényeket igen gazdaságosan lehetne kielégíteni a nehéz kőolajszármazékok krakkolásával. (Az e célra szolgáló - pl. az erőművektől elvonható - fűtőolaj viszont szénrel helyettesíthető.) A krakküzemek létesítése a magas tőkés olajárakra figyelemmel 3-4 év alatt megtérül. Ilyen megtérülési idő az energetikában igen jó, így nem egészen érthető, ha az első krakküzem létesítésére csupán 1980. után kerülhet sor, akkor is csak "előreláthatólag".

Az V. fejezetben - mintegy konkluzióként - határozottan állást foglalnak a szerzők: "az energetikai kép módosítása parancsoló szükségesség"! Ez az egyértelműség azért is előremutató, mert a hazai energiapolitikai gyakorlatban még korántsem jutottak kellően érvényre a helyzetünkből adódó új követelmények. Ezzel kapcsolatban az energiahordozók termelésének és felhasználásának ésszerű arányai mellett az energiafelhasználás hatásfokának intenzív emelésére, az energiatakarékosság - sajnos túlságosan nagy - lehetőségeire kell utalni. Ez utóbbi szempontból különösen figyelemreméltó az USA eredetileg tervezett igen magas kőolajimportjának pótlási tervéről bemutatott összeállítás és az OECD szakértők javaslatait tartalmazó 1. sz. függelék.

A VI. és VII. fejezet az energiahordozók szállításának és tárolásának, vala-

mint az elosztás tervezésének néhány kérdését tárgyalja. Foglalkoznak a szerzők az energiamérlegek távlati tervezése és a népgazdaság egyéb szektorainak tervei között lévő összefüggésekkel, s javaslatot tesznek egy energetikai tervezési modell alkalmazására.

A VIII. fejezet címe: az energiaellátás területi problémái. A világrészek energiatermeléséről itt adott kép lényegében ismételtes. Rendkívül érdekesek viszont azok a - jóval ritkábban hozzáférhető - adatok, amelyek hazánk energiaszolgáltatásának megycnkénti megoszlását és fajtánkénti részletezését tartalmazzák.

A IX. fejezet ("az energiamegtakarítás gazdasági kihatásával") nem annyira a cimbén jelzett témakörrel, inkább az energiamegtakarítások gazdasági értékelésével, ennek módszertanával foglalkozik.

Ami az értékelést illeti, mindenekelőtt ki kell emelni azt a nézőpontot, ahogy a szerzők a kérdéseket megközelítik. A korábbi évek gyakorlatának jellemző vonása volt az energiakérdések elsődlegesen műszaki szempontból történő vizsgálata. A legutóbbi években kerültek jobban előtérbe - jelentőségüknek megfelelően - e témakör közgazdasági vonatkozásai. Erénye a könyvnek, hogy a műszaki megközelítés mellett a közgazdasági látásmódot következetesen alkalmazza, hiszen így - és csak így - biztosítható a különböző vállalati, helyi, ipari stb. céloknak a népgazdasági érdekek megfelelő szintézise.

A kérdések persze bonyolultak. Nem alaptalanul jegyzi meg a szerzők: nem kívánatos, hogy az energiahordozók egyre növekvő költséget az ipari és mezőgazdasági termékek árának olyan emelkedését idézzék elő, ami exportunk versenyképtelenségéhez, vagy a belső fogyasztás korlátozásához vezetne. Ez így igaz. De az sem célravezető, ha a felhasználók nem érzékelik reálisan az energiahordozók előteremtésének egyre növekvő terheit. Különösen szembevetű ez a tőkés import olaj esetében, amikor a költségvetés által támogatott ár bizonyos mértékig dezorientálja a felhasználót és csökkenti érdekeltségét a népgazdasági teher minimalizálásában.

Már idéztem a szerzők frappáns - szó szerinti persze nem értelmezhető - megállapítását, amely szerint az energiahordozók ma már olyan drágák, hogy a sorolás kezd veszíteni jelentőségéből. Erre azért térek vissza, mert e kérdésben nem egyszer találkozhatunk furcsa logikával. Az olcsó import olaj időszakában az energiahordozók közötti választásnál alkalmazott - a termelés, szállítás és felhasználás egész folyamatát felölelő - optimalizáció a szénnel szemben rendre az olaj (olajnövekmény) mellett döntött. A megváltozott helyzetben az olajbeszerzés magas növekményköltséget mind inkább a szénfelhasználást helyezi előtérbe. Ennek ellenére nem egyszer hallható, hogy a 90-100 \$/t nagyságrendű olajár teljesen irreális, összehasonlítás alapjául nem szolgálhat. Egyesek ilyen "érvvel" kívánnak szén helyett olajhoz nyulni, persze végül is dotált áron. Ezzel a logikával nem lehet egyetérteni; akár irreálisnak tekintünk egy árat, akár nem, azt vétel esetén ki kell fizetni, s ez a lényeg.

Ami a jövőt illeti: a kőolaj-világpiacot befolyásoló tényezők (a megkutatott, illetve lehetséges készletek limitált volumene, a tartalékok földrajzi elhelyezkedése, a kitermelés növekvő költsége, az infláció, a kőolajpiacra ható politikai erők stb.), amelyek eddig sem voltak ismeretlenek) nem hagynak kétséget az olajárak dinamikus növekvő trendjét illetően.

Nyilvánvalóan egyet lehet érteni a szerzőknek azzal a mértéktartásával, amely-

lyel a hatvanas évek egyes energiapolitikai döntéseit minősítik; nincs értelme viták visszatekintő felujtásának. Arra van szükség, hogy a megváltozott körülményeknek megfelelően objektív mérlegelések alapján helyesbítsünk egyes energiapolitikai célkitűzéseket - ennek valóban megfelelő kerete lehetne egy központi energetikai fejlesztési program - s ami a legfontosabb, a helyesbített célkitűzések alapján végezzük gyakorlati tevékenységünket. A könyv érdeme, hogy szinte tételesen megadja egyes célkitűzések szükséges korrekcióját, a hazai szénbázis fejlesztésétől az ipari háttérig, s a kutató-tervező munkától az energiatakarékoságig.

Az energetikai ipari háttérrel kapcsolatban a szerzők egyértelmű megállapítása, hogy energetikai gépgyártásunk jelentős lépést tett előre. Nem vitatva a tényleges előrelépéseket, rá kell mutatni arra a súlyos negatívumra, hogy a gépipar kb. egy évtizede lényegében felszámolta a szénbázisú tüzelőberendezések gyártását, s gyakorlatilag még ma sem kaphatók korszerű, hazai gyártású ipari és étázs kazánok, segéd- és kiszolgáló berendezések, modern háztartási kályhák stb. Ezek importja is elég problematikus, s ha van is bizonyos behozatal, kérdéses, hogy az importált berendezések mennyiben felelnek meg a hazai termékek paramétereinek. Az ipari háttér helyzetén tehát sürgősen változtatni kell.

Bár a szerzők az energetikai döntések fontos jellemzői között említik az időpontot, úgy vélem, az időtényező szerepe még nagyobb figyelmet érdemel. Köszmért az energetikai létesítmények megvalósításának nagy időigénye, s az a tény, hogy az idő múlása sokszor irreverzibilis helyzetet idéz elő. Ennek ellenére fontos döntéseket - persze nem minden alap nélkül - halogatunk, késleltetünk. Így azután a megvalósítás szakaszában időhiányba kerülünk, s ekkor kényezermegoldásokhoz kell nyulni, amelyek nem egyszer kedvezőtlenebbek egy-egy elszalasztott változatnál.

Csak helyeselhető, hogy a szerzők nagy teret szentelnek az energiatakarékoság témakörének, ideértve mind a felhasználási hatásfok javítását, mind a veszteségek csökkentését. Ezt a területet sokan - kimondatlanul - jó ideig másodlagos jelentőségűnek tartották. Az alacsony energiahordozó árak, az energia-költségeknek a termelési költségekben való alacsony részaránya, az üzemi energiaszolgáltatás rezsi-jellege stb. a felhasználók széles körében nem kedvezett az energiatakarékosági célkitűzéseknek. A megváltozott körülmények folytán itt is áttörést kell elérni. Lehetőségeink, a klaknázlató tartalékok - sajnos - nem csekélyek.

A népgazdasági és vállalati érdekek egyes esetekben jelentkező divergenciáit speciális megoldásokkal szoktuk áthidalni. Ilyen áthidalási lehetőség a központi szervek energia-racionalizálási hitelkerete, amelyből olyan esetekben kaphat támogatást a felhasználó, ha egy népgazdaságilag fontos energetikai célkitűzést - általában energiamegtakarítást - saját eszközeiből nem tudna megvalósítani. Ez a rendszer bevált, csupán olyan továbbfejlesztésére van szükség, hogy a preferálás, az energia-racionalizálási hitelek odaitélése mindenkor a megváltozott energiapolitikai követelmények alapján történjék.

A könyv jellegével kapcsolatban - sok hasznos mondanivalója mellett felvethető, hogy kikhez szól valójában? Ha a széles olvasóközönségnek szánták a szerzők, az energiaproblémákat távolról ismerőknek, akkor helyes és indokolt olyan alapvető tudnivalók ismertetése, mint az energiahordozók felső-

rolása, a fogyasztók csoportosítása, a szállításról és tárolásról közölt információk stb. Ezt az olvasókört viszont nem célszerű terhelni az energiamegtakarítások értékelésének metodikájával, az energiatervezés ÁKM típusu modelljével stb.

Ha azonban a szerzők az energlagazdálkodás témakörével foglalkozókhoz kívántak szólni, akkor mellőzhető lett volna sok alapsmeret jellegű információ, s nagyobb tér jutott volna egyes főkérdések mélyreható, sokoldalú tárgyalására.

Csupán a rend kedvéért tesztek szövé néhány - a könyvben előforduló - technikai jellegű pontatlanságot. A világ kőolajkészletének nagyságrendi megjelölése (23. oldal) nyilvánvaló elírás, nem ezer milliárd, hanem csak milliárd tonnáról van szó. A mosott gázszénnek az átalakított energiahordozók közötti szerepeltetése (még hozzá kétszer) nem helyes; a II. fejezet anyagához tartozó 1. és 2. sz. táblázatokat az I. fejezetben szerepeltetni nem célszerű; tévedésből a VIII. fejezet is "VII." számot visel; a Trethon név következetesen Threton-ként szerepel stb. Ezek pontosabb ellenőrzéssel, illetve lektori munkával elkerülhetőek lettek volna, de természetesen így sem érintik a könyv értékeit.

Ami az ismertetések végén szokásos összefoglaló értékelést illeti, csupán ennyire szorítkozom: forgassák ezt a könyvet minél többen, a köznek haszna lesz belőle.

dr. Lányi Ferenc²⁾

Andics Jenő: A technikai haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetekben³⁾

Napjainkban mind többen kéri számon a társadalomtudományoktól, hogy milyen magyarázatokkal tudnak szolgálni a szinte beláthatatlan méretű technikai fejlődés társadalmi kérdéseire. A műszaki tudományok eredményeinek összefonódása a termeléssel egyre fokozza a munka termelékenységét, s mindez a munkaidő nagy mértékű csökkentésére teremt lehetőséget. A közlekedési technika fejlődésének eredményeként leszűkül a tér, a rádió és a televízió az ember otthonába hozza a világot. Mindezek következtében pedig megváltozik a társadalom egészének és egyes rétegeinek is életmódja, szabadidejének hasznos, a személyiséget is fejlesztő felhasználásának tartalma és formája. A tudományos-technikai forradalom, nyugodtan mondhatjuk, a társadalom egészében zajlik és alapvető ismerve, hogy hatására gyökeres fordulat következik be a tudományos és a technikai eredmények társadalomhoz való viszonyában.

Ebben a gigászi méretű fejlődésben a társadalomtudományoknak is megvan a maguk szerepe és felelőssége. Nagymértékben e tudományokon is múlik, hogy milyen gyorsan és hatékonyan - vagy esetleg áldozatok árán - sikerül a jelenlegi rohamos műszaki változásokból adódó és sokszor annak következményeként feltornyosuló problémákon urrá lennünk, s a kibontakozó tudományos-technikai

²⁾ A Magyar Szénbányászati Tröszt főosztályvezető helyettese.

³⁾ Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 258 oldal.

forradalom vívmányait egyértelműen a társadalom javára fordítani. A társadalomtudományok jelentőségének növekedése és elért eredményei közötti diszkrépancia sugallta Szalai akadémikus aggódó szavait is: "Sajnos, meg kell vallanunk, hogy a társadalomtudományok eddig nem túl sokat vállaltak magukra a korunk tudományos-technikai forradalmával kapcsolatos társadalmi gondok megoldásából." (Szalai S: A társadalomtudományok és korunk fő feladatai. Valóság, 1975/6. sz. 9 old.)

Mínt ha az ismertetésre kerülő könyv szerzője erre és más hasonló jellegű kihívásokra kívánna válaszolni. S ha ezt feltételes módon írtuk, az elsősorban nem a kritikai szemléletből, hanem sokkal inkább a műben rejlő és elmélkedésre serkentő gondolatokból fakadt, amelyek végkövetkeztetése azonban nem mindig egyezett a szerző konklúzióival. Így az alábbiakban nem bíráló megjegyzéseket, hanem olyan gondolatokat vet csak fel a recenzens, amelyek a tanulmány olvasása közben merültek fel benne.

A könyv két nagy részre és 11 fejezetre oszlik. Az első, terjedelemre is nagyobb rész: "A technikai haladás és a fizikai munka" címet viseli. Első fejezetben (A technikai haladás társadalmi következményei vizsgálatának néhány módszertani problémája) a szerző tisztázza, hogy milyen kritériumok alapján ítélhető meg a technikai fejlettség szintje. Megállapítja, hogy: "... a műszaki bonyolultsági fok, mint a technikai fejlettség megítélésének kritériuma nem lehet alkalmas." (21 old.) Több szerző mérési elgondolásainak kritikája után arra a következtetésre jut, hogy: "A különböző technikai fejlettségi típusok bemutatására tehát annak elemzése alapján törekszünk, hogy milyen a kapcsolat a technikai fejlődés és a végzett konkrét munka tartalma, a munkás tevékenység-strukturája között." (22 old.) A továbbiakban kifejti, hogy ez a módszer nem csak a technikai berendezések, hanem az alkalmazott munkaszervezési eljárások figyelembevételére is alkalmas. Ez a megközelítés a konkrét munka tartalmából kiindulva minden bizonnyal az elfogadható eljárások egyik legjobbjika, hiszen lehetővé teszi a gép és a dolgozó kapcsolatának sokoldalú reális feltárását.

A második fejezetben (A fizikai munkások tevékenységének jellemző vonásai a technikai fejlettség különböző szintjén) a technikai fejlettség típusaival kapcsolatban a következőket írja: "Számunkra azok a megközelítések lehetnek csak termékenyek, amelyek a munkafolyamat valamennyi mozzanatára tekintettel vannak, s egyuttal figyelembe veszik a technikai fejlődés által érintett munkafolyamat terjedelmét is. Ez adja meg a lehetőséget arra, hogy oly módon nyerjünk információkat a munkafolyamat előrehaladó gépesítésének és az alkalmazott munkaszervezési eljárások fejlődésének a fizikai munkások tevékenységére gyakorolt hatásáról, hogy közvetlenül a munkások tevékenységének egészében megfigyelhető változásokat ragadjuk meg. Ez a megközelítés lényegesen teljesebb, komplexebb képet nyújt, mint az egydimenziós tipológiák." (28 old.)

Ezen valóban újszerű és sokat ígérő sorok ígérő sorok után a szerző a technikai fejlettség következő típusait tárgyalja:

I. A nem gépesített termelés: 1. Tiszta kézi munka; a) kézműves munka; b) egyszerű kézimunka. 2. Szalagszerű termelési eljárások.

II. Gépesített termelés: 3. Egyfunkciójú egyedi berendezések állandó kézi beavatkozás szükségességével. 4. Egyedi berendezések kapcsoló-kezelő szerkezeten keresztül történő állandó emberi beavatkozással. 5. Többfunkciójú egyedi berendezések állandó emberi beavatkozás szükségessége nélkül. 6. Berendezés-

rendszerek állandó emberi beavatkozást nem igénylő kezelő-ellenőrző tevékenységgel.

III. Az automatizált termelés: 7. Részlegesen automatizált egyedi berendezések. 8. Részlegesen automatizált berendezés-rendszerek.

Ebben a fejezetben az elsőben már ismertetett módszer alkalmazását igyekszik érvényesíteni a szerző. A tetszetősnek ígérkező tipológia sajnos csalódást kelt az olvasóban, mivel a fejlődési szakaszok már nem a konkrét munka tartalmának elemzéséből, hanem azok absztrakciójából levont következtetések. Mivel az ember-gép relációk bemutatása igen elnagyolt, nem kapható megnyugtató tiszta kép az egyes folyamatokról, jellemzőik is keverednek. Nem világos például, hogy a szerző milyen kritériumok alapján tesz különbséget gép, berendezés és készülék között. Az sem derül ki mindig, hogy milyen munka- vagy üzemszervezési szempontok érvényesítése játszott szerepet a felosztásban.

A harmadik fejezetben (A technikai fejlődés utjai az ipari termelés különböző területein) kifejti a szerző, hogy nem lehet a fejlődést iparág-centrikusan megközelíteni, mivel az új berendezések mindinkább általánosán használhatók. Így a fent említett fejlődési típusokat a gyártási részfolyamatok szerint tárgyalja ebben a fejezetben, amelyek a következők: 1. anyagelőkészítő, 2. anyagátalakító, 3. anyagmegmunkáló, 4. szerelési, 5. csomagolási, 6. szállítási munkafolyamatok. Megjegyezzük, hogy bár nagyon csábító az iparági specifikumokat mellőző felosztás, de sok buktatót is rejt magában. Gondoljunk csak olyan anyagmegmunkáló folyamatokra, mint a szerszámgépgyártás vagy a cipőgyártás. Hasonlóságuk ellenére is nehezen összevethető gyártási részfolyamatok ezek.

A termelés objektív fejlődési irányainak felvázolása után következő négy fejezetben (Változások a fizikai munkások képzettségi színvonalával kapcsolatos követelményekben; A technikai fejlődés és a munkások kooperációs kapcsolatai; Változások a munkások diszpozíciós lehetőségeiben; A technikai fejlődés és a fizikai munkások társadalmi helyzete a gazdasági szervezetekben) arra hívja fel a figyelmet a szerző, hogy a technikai haladás iparáganként és vállalatanként is egyenetlenül, a gazdasági lehetőségek adta keretekben belül történik, nemcsak ma, hanem még a közeljövőben is, ami viszont sok konfliktus-forrást rejt magában. Már maga az automatizáció, v csak a gépesítés is különféle el-
lentir ndásoktól terhes, amit még csak lokoznak a vállalatokon belül jelentkező problémák.

A szerző ezekben a fejezetekben számos, már ma is élő, megoldásra váró feladatra hívja fel a figyelmet. Így pl. a képzés és oktatás olyan átalakítására, amely a technikai fejlődéshez könnyen adaptálódó és kevésbé a szakirányu képzést tartja fontosnak. Sok érdeklődést kiváltó javaslatot is tesz ezekben a fejezetekben, mint pl. azt, hogy a pszichológusok nemcsak a munkaerőgazdálkodásban fejtsék ki tevékenységüket, hanem "... már a műszaki fejlesztés folyamatában kapcsolódjanak be a tervezésbe, mintegy előre jelezve az új berendezések mellett várható pszichofiziológiai károsodások mértékét". (167 old.) Mindezek ellenére mégis erőtlennek és néhol egyoldalúnak érezzük ezt a részt. Nem kisébbitve a szerző vállalkozásának jelentőségét, arra utalunk csupán, hogy a helyes kiindulás ellenére sem sikerült a konkrét munkának, annak tartalmával komplex feltárása.

Megjegyezzük, hogy az egyes tevékenység-strukturák bemutatása kizárólag egy tudomány, a szociológia szemlivelgén keresztül - mégha nem is törekedett tel-

jességre a szerző - nem lehet eredményes. Nyilván érezte ezt a szerző is és éppen ezért a munkások társadalmi helyzetének változásáról szóló 7. fejezetben egy alfejezetet szentelt a munkások fizikai és idegi megterhelésének, valamint a munkakörnyezeti ártalmaknak. Sajnos nem szerencsés formában. A nemzetközi és a hazai szakirodalom éppen az új ember-gép-környezet rendszerek fejlődésének és fejlesztésének problémáiról nagy számú publikációban bizonyított a megközelítés multidiszciplináris - vagy komplex - jellegének jogosultságát, különösen akkor, ha a konkrét munka tartalmának oldaláról derítjük fel a technikai haladás társadalmi kérdéseit. Persze az is igaz, hogy e tanulmányok szociológiai tartópilléreinek szilárdsága meg sem közelíti az ismertetett műt.

Az például senki előtt sem vitás kérdés, hogy az automatizáció nem érvényesül minden területen egyértelműen kedvezően. Mégis az az igazság, hogy az automatizáció és a gépesítés a legkülönbözőbb vizsgálati adatok szerint, a tevékenységstruktúrák változása következtében kedvező irányu módosulást eredményezhet a személyiség fejlődésében. Az ellenőrző, vagy vezérlőpult-kezelői munka nem csupán a gombnyomogatás monotonitásával gyakorol hatást, hanem a tevékenység intellektuális és szociális összetevőin keresztül fokozza a dolgozó felelősségét a berendezésekért, sőt munkatársaiért is. A gyors beavatkozás igénye ugyanis az egyszerű sensoros és motoros síkból a pszichikus, intellektuális síkba helyezi a tevékenység legfontosabb szakaszait, amelyeknél kihangsúlyozott szerepet kapnak a döntési funkciók.

A technikai haladás és a munkások szellemi alkotó munkájának emelkedése között egyre erősebb kapcsolat alakul a jövőben. Ez az alkotás azonban minőségileg más jellegű, mint a kézműves korszak alkotómunkája. Erre utal a szerző a következő sorokban: "Külön gondolati körben mozgunk akkor, ha a gépek mellett végzett munkában rejlő alkotási lehetőségeket a kézműves jellegű munkát végzők alkotási lehetőségeihez hasonlítjuk, úgy hogy az utóbbiakat tekintjük viszonyítási alapnak..." majd alább: "...a gépek mellett végzett munka más-képp nyújt alkotási lehetőségeket, mint a kézműves jellegű munkák, a munkás intellektuális képességeit, készségeit másként veszi igénybe, s benne ezáltal részben más készségeket, képességeket is fejleszt ki". A szerző e mondatai lényegében arra utalnak, hogy helyesen jelzi a fejlődési tendenciákat. S ha mégis találunk ellentmondásokat az egyes fejezetek megállapításai között, az minden bizonnyal a téma belső konfliktusaiból is ered, amit nem sokrétűsége miatt nem lehet csupán egy tudomány oldaláról teljesen és pontosan ábrázolni.

Természetesen merül fel tehát annak az igénye - és ezt bizonyítják az egyébként kiváló könyv hiányosságai is, hogy e téma feltárásának legmarkánsabb megoldása a rendszer szemléletű ergonómián - ami nem oly szűk terjedelmű, hogy csak az embert érő károsodással foglalkozzék (140 old.) - keresztül lehetséges. Nem szabad azonban megelégedni arról, hogy az ennek realizálása felé vezető úton több kísérlet történt - és nyilván lesz még ezután is -, amelyek sorában jelentős állomás a szerző munkájának első része.

A könyv második része, "A technikai haladás és a gazdasági szervezetek szakszervezeti-szakirányítási apparátusa", a szakszervezet és szakirányításban zajló technikai fejlődés társadalmi kérdéseit foglalja magába. Már előljáróban megjegyezi, hogy a változás ebben a szférában is törvényszerű, s ha néha fáziskésés vehető észre, annak az a magyarázata, hogy a fejlődés ezen a területen más úton halad, mint a fizikai termelőmunkában. Mivel igen különböző lehet az

egyes szakirányító apparátusokban a szellemi munka aránya, így elsősorban a rutin feladatok gépesítésével kíván munkaerőt és munkaidőt felszabadítani. Ugyanakkor azonban egyre nő a szervezetek létszáma, különösen a fejlesztő kutató apparátusok növekedése a jellemző. A szakirányítás fejlesztésének az is sajátja, hogy szemben a fizikai munka gépesítésénél érvényesülő gazdasági hatékonysági szemponttal, e munkatevékenységnél a hatékonyság csak közvetett cél.

Mindezek alapján a szerző ebben a tanulmányrészben nem a konkrét munka elemzéséből, hanem a szakirányítási apparátust és annak fejlesztését elsődlegesen meghatározó szervezetből indul ki.

Kimutatja (A szakigazgatási-szakirányítási tevékenység gépesítésének és automatizálásának problémái; A több irányú (komplex) szervezeti befolyási struktúra kialakulásának időszaka; Változások a szakigazgatási-szakirányítási apparátusban dolgozók egyes rétegének helyzetében c. fejezetekben), hogy az igazgatásban a vertikális irányú kooperáció mindinkább a horizontális felé tolódik el, amit a gépesítés csak tovább növel. A szerző szerint a szakigazgatás fejlődésében új korszak kezdődik napjainkban, a többirányú szervezeti befolyásolási struktúrák kialakulásával, ahol a különböző horizontális kapcsolatok súlya és ezzel együtt a feladatok gépesítése is mind növekvő szükségessé válik. Érvelése szerint egyre fokozódik - a fejlődés eredményeként - a szakértelm szerepe és az egyéni döntések, valamint a horizontális kooperáció helyébe már a csoportos döntések kerülnek. Az a fejlődés azonban nem zökkenőmentesen zajlik. Új munkakörök jelennek meg nagyobb presztízzsel, míg mások megszűnnek vagy szerepük csökken. Így azután a hivatali előmenetelben a szolgálati idő nem befolyásoló tényező, viszont a speciális szaktudás jelentősége egy időre aránytalanul megnövekedhet.

A szerző természetesen csak jelzi a konfliktusokat és azok formáit, de még így is megállapítható, hogy e részben sikerült tetten érnie a jelenben a jövőt.

A könyv az ismertetés elején számonkért magyarázatokra időszerű válaszként reagált. Megfelelő nemzetközi háttérbe helyezte a technikai haladás társadalmi problémáit és annak specifikus hazai vetületére is felhívja az érdeklődő, a társadalom fejlődéséért felelősséget érző olvasó figyelmét. Külön érdeme a szerzőnek, hogy a nehéz veretű témát könnyű, olvasmányos, de a mű tudományos színvonalát sem sértő stílusban fejtette ki.

dr. Kiss György⁴⁾

Vezetői tanácsadási kézikönyv⁵⁾

A vezetői tanácsadás módszereit, tapasztalatait többnyire üzleti titokként kezelik. Az e tevékenységről szóló publikációk száma igen kevés. Ezért is nagy örömmel üdvözölhető a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) e tárgyban a közelmultban közzétett összefoglaló tanulmánya.

⁴⁾A BME Tanárképző és Pedagógiai Intézetének tudományos főmunkatársa.

⁵⁾Management consulting. A guide to the profession. Genf, 1976. International Labour Office, 368 oldal.

A tanulmány 6 részre tagolódik. Első része a vezetői tanácsadás fogalmát vizsgálja. Bemutatja, hogy a vezetői tanácsadást ki és miért veszi igénybe. Ismerteti két fő formáját: a külső és a belső tanácsadást. Fő típusainak a korrektív, a progresszív és a kreatív tanácsadást tekinti. A korrektív tanácsadás feladata a hibák kijavítása, a progresszív a vállalat továbbfejlődésének elősegítése, a kreatív a segítségnyújtás új vállalatfejlesztési stratégiák és koncepciók kialakításához.

A tanácsadó igénybevétele szolgálhatja egyrészt belső munkaerő pótlását, másrészt olyan ismeretek megszerzését (akár a fejlesztés konkrét irányult útjait, akár a vállalati fejlesztő munka megközelítési módszerait tekintve), amelyek magánál a vállalatnál nem állnak rendelkezésre. A tanácsadó feladata lehet helyzetfeltárás, speciális problémák vizsgálata, megoldások kidolgozása meghatározott feladatokra, segítségnyújtás a javaslatok végrehajtásához és kifejezett tanácsadói szerepkör.

A kötet részletesen foglalkozik a tanácsadó és az ügyfél kapcsolatával, ennek helyes alakítása a tapasztalatok szerint az egész tanácsadási folyamat eredményességének fő feltétele.

A kötet II. fejezete a tanácsadói megbízások előkészítését és végrehajtásuk irányítását tárgyalja. Foglalkozik a helyzetelemzéssel, a költségvetés elkészítésével, a zárójelentés benyújtásával, a tanácsadó szervezetek munkájának tervezésével, az egyes feladatok munkatársak közötti szétosztásával, a feladatok végrehajtásával és ennek irányításával.

A III. fejezet a megbízások végrehajtásának módszerait tárgyalja, a helyzetfelméréstől és ennek elemzésétől kezdődően a javaslatok kidolgozásáig, előterjesztéséig és a végrehajtással kapcsolatos oktatási és ellenőrzési tevékenységig.

A kötet IV. fejezete a vezetői tanácsadás különböző területeinek sajátos problémáival foglalkozik, így az általános vezetői tanácsadással, a pénzügyi, a marketing, a termelési, az informatikai, a személyzeti munkát érintő és a kisvállalatok felé irányuló tanácsadással.

A tanulmány V. és VI. fejezete a vezetői tanácsadást ellátó szervezetek belső kérdéseit, e szervezetek különböző típusait és szolgáltatásait, felépítését, tevékenységük tervezését és dolgozók szakmai képzését tárgyalja.

A könyv kiemeli, hogy míg korábban, a második világháború előtt, a szervezőirodák által nyújtott tipikus szolgáltatás általában részfeladatok megoldására irányult, a korszerű forma ma a vállalati tanácsadás, amely a vezetést segíti és fő feladatának a változások előmozdítását tekinti. A mai szervezetek magának a végrehajtásnak a lebonyolításában általában a korábbinál jóval kisebb mértékben vesznek részt.

A kötet igen sok hasznos információt tartalmaz mind a vállalatokon belül foglalkoztatott tanácsadók, szervezők, mind az erre szakosított intézetek, intézmények vezetői és munkatársai számára.

A hatékony gazdasági és műszaki együttműködés egyik alapfeltétele a különböző országokban rendelkezésre álló információs források ismerete. Ehhez kíván segítséget nyújtani a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) "Irányítás és termelékenység" címmel, három nyelven - angolul, franciául és spanyolul - közreadott kézikönyve. A kiadvány utmutató kutatók és gyakorlati szakemberek számára, amelyből megtudhatják, hogy a különböző országokban milyen intézmények foglalkoznak az irányítás és a termelékenység különböző kérdéseivel.

A kötet elsősorban azoknak az intézményeknek a felsorolását és címjegyzékét tartalmazza, amelyek alaptevékenysége a termelékenység és a vezetés javítására irányul, de emellett kitér az e témakörökkel csak érintőlegesen foglalkozó intézetek, nemzetközi szervezetek, információs központok bemutatására is.

A kézikönyv összeállítói nagy gondot fordítottak arra, hogy a fejlődő és a kisebb országok - külföldön csak kevésbé ismert és értékelt - intézményeinek lehetőleg teljes listáját adják. Ugyanakkor az iparilag fejlett országok hasonló intézményei közül - nagy számukra való tekintettel - csak a jelentősebbeket mutatják be.

A kötet két fő részből áll. Az első rész az irányítás és termelékenység különböző aspektusaival foglalkozó intézményeket ismerteti. Ezen belül különfejezetekben mutatják be a kormányközi és állami szervezeteket; a magán- és független intézeteket és szövetségeket; valamint a regionális (afrikai, amerikai, ázsiai, európai és középkeleti) szervezeteket. Egy további - a kötet mintegy felét kitevő - fejezet országonként csoportosítva adja az irányítási és termelékenységi kérdésekkel foglalkozó intézetek és intézmények címjegyzékét.

A második rész azt ismerteti kilenc fejezetben, hogy a kutatók, tanácsadók, a vezetési ismeretek oktatói és a vállalati szakemberek honnan, milyen forrásokból juthatnak e témakör aktuális ismeretelhez.

Az első fejezet a különböző oktatási intézményeket és képzési programokat ismertető kiadványokat-évkönyveket, címtárakat, utmutatókat stb. - sorolja fel. A következő fejezetek azoknak a könyveknek és időszaki kiadványoknak a jegyzékét adják, amelyek rövid ismertetések, tartalmi kivonatokat közölnek a témakör szakirodalmából. Ezt követi az irányításelmélettel és gyakorlattal foglalkozó kézikönyvek, lexikonok, enciklopédiák; és a terminológiai kérdéseket taglaló munkák felsorolása. A hetedik fejezet a könyvkiadók címjegyzéke. A kötet két záró fejezete pedig azokat az információs központokat és ügynökségeket ismerteti, amelyek közvetlen módszertani és gyakorlati segítséget tudnak nyújtani az oktatás megszervezéséhez, dokumentációs jellegű szolgáltatásokhoz, információs bázisok létrehozásához.

A termelékenységi, irányításelméleti és vezetési témákkal foglalkozó intézmények és kiadványok címjegyzékének közreadásával a kötet szerkesztői elsősorban ahhoz kívánnak segítséget nyújtani, hogy a különböző iparilag fejlett és fejlődő országok hasonló szervezetei könnyebben megtalálják egymást, s ezáltal az eseti, sokszor véletlenszerű információ-cserét mindkét fél számára előnyös, hosszútávú együttműködéssé alakítsák.

⁶⁾ Management and productivity. An international directory of institutions and information sources. Genf, 1976. International Labour Office, 233 oldal.

- Az állami tulajdon és az antimonopolista harc a fejlett tőkés országokban. Szerk.: Vinogradov, V. A., Gluskov, V. P. stb. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 494 old.
- BAGOTA Béla - GARAM József: Mit kell tudni az 1977 évi népgazdasági tervről? Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó, 122 old.
- BECK Mihály: Tudomány-áltudomány. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó, 130 old. (Korunk tudománya)
- Építőipari adatok 1972-1975. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó, 361 old.
- Foglalkoztatottság és kereseti arányok, 1975. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó, 84 old. (Statisztikai időszaki közlemények 399. köt.)
- IBOS Iván: Kommunális szolgáltatások. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó, 81 old. (Közgazdasági ismeretek)
- Technológiai átvétele és átadása a fejlődő és fejlett tőkés országokban. Összeáll.: Iványi László. Bp. 1976. OMKDK, 92 old. (A műszaki és gazdasági fejlődés fő irányai 14.)
- KANYÓ Gyula: A hatékony munka vállalati rendszere. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 112 old. (Közgazdasági ismeretek)
- LEVCSUK, I. V.: Kölcsönalap és hitel a szovjet gazdaságban. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 278 old.
- Magyar statisztikai zsebkönyv 1977. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó, 238 old.
- NAGY Lajos: Munkatermelékenység és személyi jövedelmek a mezőgazdaságban. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 407 old.
- PAPANEK Gábor: Az ipari termékstruktúra javításának időszaki feladatai. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 170 old. (Időszaki közgazdasági kérdések)
- Politikai kiadványtár. 3. bőv. kiad. Bp. 1976. Kossuth Könyvkiadó, 331 old.
- SAMUELSON, Paul A.: Közgazdaságtan. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1088 old.
- A szocialista iparban foglalkoztatottak létszámösszetétele és kereseti viszonyai. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó, 121 old. (Statisztikai időszaki közlemények 396. köt.)
- A szocialista iparvállalatok és egyesülések irányítása. A KGST-országok szakértőinek közös monográfiája. Szerk.: Román Z., Gvistián, D., Glinsky, B. stb. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Kossuth Könyvkiadó, 565 old.
- A tudományos-technikai forradalom közgazdasági kérdései a szocializmusban. Bp. 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - Ekonomika - PWE. 336 old.
- Tudományos kutatás 1975. Bp. 1977. Statisztikai Kiadó, 299 old.

⁷⁾ 1977. január - 1977. április között megjelent könyvek.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Др. Марта Кифер:

Некоторые факторы, влияющие на развитие структуры мебельной промышленности

На усовершенствование структуры продуктов во многом влияет рынок, возможность на капитальное вложение и положение рабочей силы. Очерк попытается с точки зрения мебельной промышленности раскрыть роль этих факторов и связи между ними.

Одним из ключевых вопросов усовершенствования структуры продуктов является то, что в какой мере следит развитие структуры за спросом рынка, в какой мере приспособляется гибко к изменяющимся спросам покупателя.

На поведение предприятий венгерской мебельной промышленности, на их приспособление к нуждам налагает свою печать то, что долгое время на отечественном рынке не хватало мебели. В таких условиях важно было выполнить в первой очереди количественные требования, а не требования к качеству и современности. Это положение изменилось только в последние 2-3 года, когда количественную нехватку сменила нехватка в продуктах, которые выполнили более высокие требования к качеству. Эту тенденцию еще усиляет то, что доля тех людей, которые хотят менять мебель все увеличивается. Но современность и качество мебели во многих случаях не соответствуют ожиданиям, и поэтому все больше и больше людей отложат покупку.

Ключевым вопросом усовершенствования структуры продуктов является то, что в какой мере может развитие структуры следить за требованиями рынка. Приспособляемость во многом зависит от возможностей на капитальные вложения

данного предприятия, от реализации решений. Опыты показывают, в этом существуют большие запасы, т.к. подготовки и выполнения капитальных вложений часто удлиняются, и введенные в эксплуатацию машины также не всегда соответствуют требованиям качества и современности.

Проблемой является малочисленность мебели отечественного проектирования. Поэтому целесообразно в будущем больше внимание уделить обеспечению материальных и кадровых условий выполнения требований искусства формы.

На успех политики структуры предприятий влияет в основном правильный выбор целей развития структуры. Окончательная часть очерка занимается вопросами, проблемами и возможностями решений этих проблем - одной из чаще всего появляющихся целей, увеличение доля продуктов "ликвидных на любом рынке".

Эстер Баго:

Специализация и структура производства в лекарственной промышленности

Очерк показывает возможные направления разделения труда между предприятиями, и потенциальные выгоды, вытекающие из увеличения специализации в менее исследуемой, с точки зрения специализации, отрасли - в лекарственной промышленности. Исследование исходит из отраслевых особенностей и определяет: производство лекарственной промышленности характеризуется широкой, быстро меняющейся структурой, относительно маленькими объемами, большой гибкостью производительной техники, и большой нуждой в исследованиях.

Специализация на предприятиях может происходить по трем формам: по типам технологии, по фазам технологии и по продуктам или группам продуктов. Сильный конкурс на рын-

ке лекарств и точки зрения исследований влияют против специализации по технологии. В лекарственной промышленности не характерно разделение производства основного материала от отделки-фасовки. На структуру производства предприятия скорее всего характерна специализация по продуктам.

Производство венгерских заводов составляет значительную часть отечественного оборота лекарств/ 80% - в 1974.г. / Точка зрения экономичности производства - из за особого предназначения лекарств - во многих случаях надо подчинить требованиям здравоохранения. В основном из этого получается то, что венгерские предприятия в международном сравнении производят широкий ассортимент продуктов и с точки зрения массовости производства тоже отстают от западных химико-фармацевтических заводов похожего размера. Концентрация структуры производства, увеличение массовости производства являются значительными факторами в экономическом формировании ассортимента продуктов химико-фармацевтических заводов. Со сужением выбора продуктов можно уменьшить потери из-за перестановки, увеличение съёмов сопровождается экономией от градации по размеру. Для того, чтобы венгерские химико-фармацевтические заводы с увеличением специализации улучшили свою структуру производства необходимо дальше развивать специализирование между социалистическими странами. Окончательный вывод очерка заключается в том, что надо использовать и средства внешней торговли. Дальнейшим разделением профилей надо усилить специализацию, и надо обращать внимание на кооперации между предприятиями по отделке и фасовке.

К.Т. Саундерс:

Концентрация и специализация в западно-
европейских капиталистических странах

Очерк трактует вопросы концентрации и специализации, а также индустриально-политические отношения экономии от градации по размеру.

Получает такое следствие, что значительные экономии от градации по размеру могут получаться на уровне завода предприятия, предприятия, отрасли и национального хозяйства.

В результате эмпирических исследований выяснилось, что на уровне завода предприятия экономии в основном зависят от технического уровня производства. Зато на уровне предприятия на размер экономии от градации по размеру влияет почти каждая деятельность предприятия. Хотя международные сравнения не доказывают то, что концентрация сама влияла бы на результативность экономического развития, но тенденция увеличения концентрации однозначна.

Независимо от экономии от градации по размеру на заводе предприятия и на предприятии, экономические выгоды вытекающие из увеличения градации по размеру можно показывать и на уровне отрасли промышленности.

Исследуя промышленную структуру западно-европейских стран, он определяет что у них очень похожая отраслевая структура. Существующие различия получаются в основном из за существующие различия в структуре экспорта и импорта.

ABSTRACTS

dr. Márta Klefer:

The development of the product-pattern in the furniture industry

The modernization of product-pattern is greatly influenced by the market, the possibilities of investments and labour conditions. The study is an attempt to reveal from the point-of-view of the furniture industry the roles of these factors as well as their interrelations.

One out of the key-problems of modernizing the pattern of production is that to what extent is such a development able to meet market demands, that is to what extent it results in a flexible adoption to changing consumer requirements.

The behavior of Hungarian furniture enterprises, their adoption to demands is strongly characterized by a many years' shortage of furniture in the home market. As a conclusion quantitative strivings on the industry's part were preferred to those for quality and up-to-dateness. This situation has only been eliminated over the most recent years, and the shortage of furniture in general has been replaced by that of modern or quality goods. This trend is supported by the increasing ratio of those who wish to replace their old furniture by new one. However the characteristics and quality of the furniture supplied in many cases cannot meet the demands and for this reason purchasing suffers a delay in an increasing number of cases.

It is this sense in which it is a key-problem that to what extent the development of product-pattern can catch up with market demands. The ability of adoption greatly depends on the possibilities to invest of individual companies, on the realization of decisions and the process of carrying out. Experiences show the existence of substantial reserves in this field: investment schedules are often broken both in the phase of preparation and that of realization and in addition the machinery installed does not meet modern requirements in certain cases, either.

A further difficulty is represented by the low ratio of home designs which points out the increased need in future to better staff and finance desing activities.

The success of enterprise structural policies is basically influenced by the right selection of structural development objectives. The last part of the study is devoted to one of the most frequent objectives, to the increasing of the ratio of products that can be sold at any market, - with regard to the related problems as well as the possibilities of solving them.

Eszter Bagó:

Specialization and the pattern of production in the pharmaceutical industry

The study reviews the possible directions of intra-branch, intercompany division of labor as well as the potential advantages inherent in increased specialization in the pharmaceutical industry - a branch relatively neglected by studies on enterprise specialization. Starting from branch characteristics the author describes pharmaceutical production as a one with a broad and quickly changing selection of products, relatively small production volumes, a high flexibility of production technique and high research-intensity.

The specialization of an enterprise can take place in three ways: by technologies, by technological phases, and by products or groups of products, respectively. The strong competition and research considerations are against the specialization by technologies. The separation of the production of basic materials from the processes of finishing and distribution is not characteristic to the pharmaceutical industry, - product-pattern is rather characterized by a specialization by products.

The bulk of home supply is provided by home producers in Hungary (80 per cent in 1974). Due to the specific purposes the considerations of efficiency in production have to be sub-ordinated to health administration interests in many cases. This mostly explains the fact that by international standards Hungarian enterprises produce a broader selection of pharmaceutical products, and the ratio of mass production is also smaller than it is with western enterprises of similar size. The concentration of product-pattern and the increasing of the ratio of mass production are significant factors of establishing an efficient product-mix by individual enterprises. Narrowing the product-mix allows to cut

the costs of switching over and increased volumes result in economies of scale. To achieve improved enterprise profiles through specialization a similar specialization among the socialist countries is required also including the more efficient utilization the tool of foreign trade.

As a final conclusion the study points out the need for an increased specialization by further sharing the profiles and for inter-firm cooperation in finishing and distribution processes.

Christopher Saunders:

Concentration and specialization in Western industrial countries

The study - originally presented at the Workshop on East-West European Economic Interaction, Session Three, Baden near Vienna, 4-7 April 1977, deals with concentration, with the questions of specialization and economies of scale as aspects of industrial policy. It concludes that economies of scale may appear both at plant and enterprise levels - and even at the level of industries and the economy as a whole.

According to the observations of empirical studies at plant level the economies mostly depend on the technical basis of production. At enterprise level however, economies of scale are affected by almost the whole range of enterprise activities. Though international comparisons do not suggest that the extent of enterprise concentration plays in itself a large part in the performance of the overall economic development, there is an evident trend toward concentration.

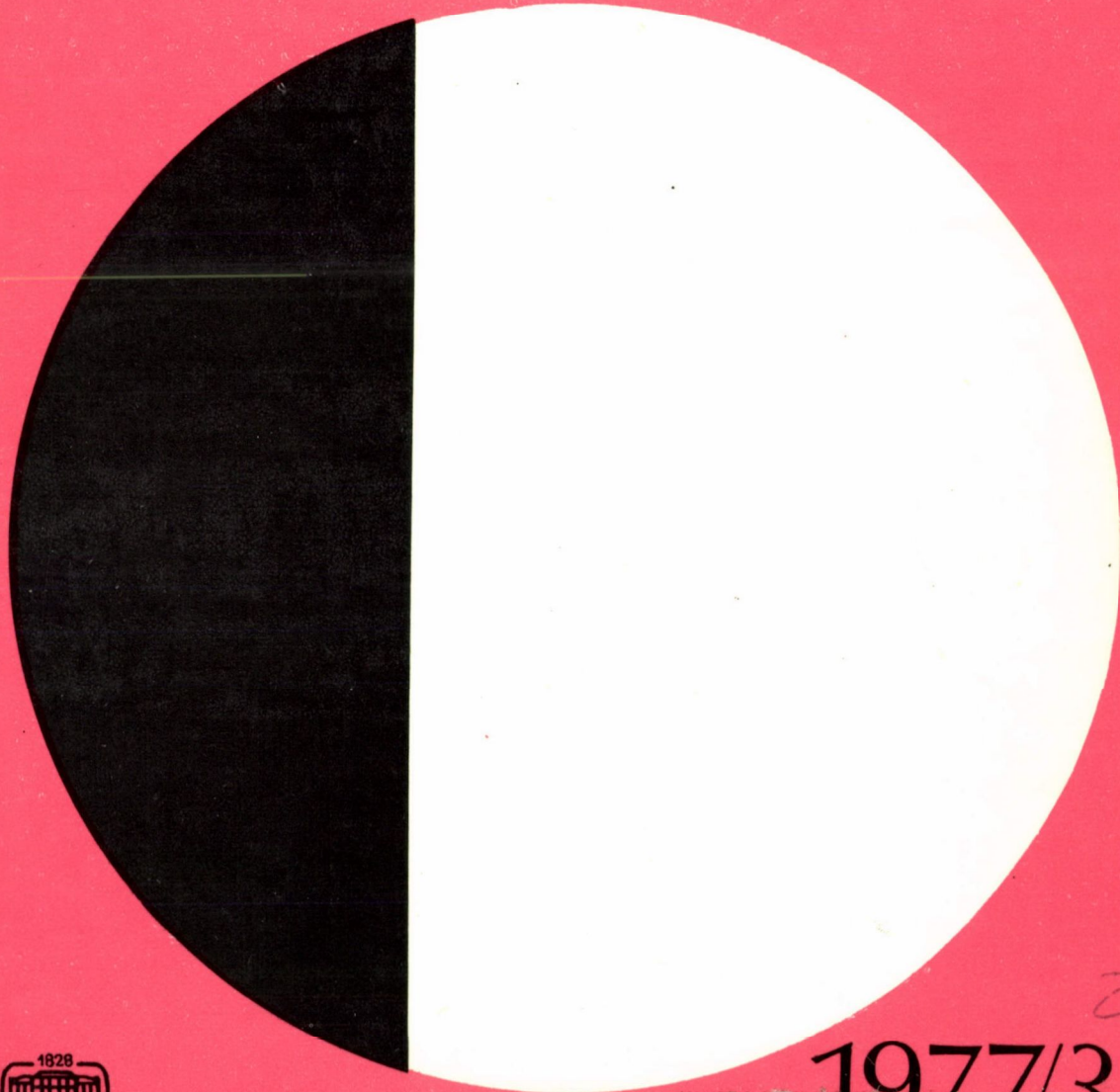
Independently of the economies of scale at plant and enterprise level, economic advantages at the level of industries can be proved as well. Information concerning these advantages are very few but the significance of this kind of calculations is unquestionable.

Investigating the industrial structure of West-European countries, great similarity can be found. Differences existing, owe mostly to the differences of export and import structures.

Policies designed against monopolies and restrictive practices vary country by country. The study shows these policies and the juridical regulation of Western countries as well.

346.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1977/3

TARTALOM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IPARGAZDASÁGTANI KUTATÓCSOPORT
IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1977/3.

TANULMÁNYOK 5

dr. Juhász Ádám: A termelékenység nemzetközi összehasonlítása a NIM vállalatainál 5

Román Zoltán: Az ipargazdaságtan a tőkés és a szocialista országokban 19

Fóti Zsuzsa: Az olasz ipar és iparpolitika 41

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 55

A munkavagyonnal való gazdálkodás 55

Az angol ipar termelékenységi elmarádása 60

Két termelékenységi előrejelzés 65

TUDOMÁNYOS ÉLET 70

Az iparpolitikai kutatásokról 70

"A vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszerei és tapasztalatai" című pályázatról 75

SZAKIRODALOM 83

Mádi Csaba: Licenc és know-how 83 - Majlát Lászlóné: A termelési eszközök piacának kutatása 86 - Két könyv a gazdasági prognózisok készítéséről 88 -

Új könyvek 92

A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata 94

Főszerkesztő:
ROMÁN ZOLTÁN

Szerkesztő:
STERNTHAL JÁNOS

Szerkesztőbizottság:
BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN,
NYITRAI FERENCNÉ, PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN,
TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Technikai szerkesztő
SZIJ REZSŐ

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport,
1112 Budapest, Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként.
Előfizetési ára egy évre 250,– Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a
Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest, V., József nádor tér 1. postacím:
1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI.
215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. — Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

779087 MTA KESZ Sokszorosító. F. v.: Szabó Gyula

ОЧЕРКИ 5

- Д-р Юхас Адам: Международное сравнение производительности труда на предприятиях Министерства Тяжелой Промышленности 5
- Роман Золтан: Экономика промышленности в капиталистических и социалистических странах 19
- Фоти Жужа: Итальянская промышленность и индустриальная политика 41

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ 55

- Хозяйствование рабочим богатством 55
- Производительность труда английской промышленности 60
- Два прогнозирования по производительности труда США 65

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ 70

- Об исследованиях по индустриальной политике 70
- Результат конкурса ВЭО по совершенствованию структуры промышленности 75

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА 83

- Мади Чаба: Лиценсы и "ноу-хоу" 83 - Майлат Ласлоне: Исследование рынка средств производства 86 - Две книги об экономическом прогнозировании 88 - Новые книги. 92

Краткое содержание статей на русском и английском языках. 94

STUDIES 5

dr. Ádám Juhász: International Interfirm Comparisons of Productivity in the
Heavy Industry 5

Zoltán Román: Industrial Economics in East and West 19

Zsuzsa Fóti: The Italian Industry and Industrial Policy 41

INTERNATIONAL EXPERIENCES 55

Managing Labour Resources 55

Labour Productivity in the U.K. 60

Two Productivity Forecasts from the U.S.A. 65

SCIENTIFIC LIFE 70

Research Programme on Industrial Policy 70

The Results of the Competition of the Hungarian Economic Association on
Improving the Pattern of Production 75

BOOK REVIEWS 83

Csaba Mádi: Licence and Know-How 83 - Majlát Lászlóné: Market Research on
the Field of Means of Production 86 - Two Books about Economic Forecas-
ting 88 - New books 92

Abstracts in Russian and English 94

dr. Juhász Ádám:¹⁾

A TERMELÉKENYSÉG NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLITÁSA A NIM VÁLLALATÁNÁL

A termelékenység alakulása egy ország gazdasági-társadalmi fejlődésének kulcskérdése. Az emberek igényei folyamatosan növekednek és differenciálódnak, s ezeket az igényeket a termelés növelésével és szükséges mértékű szerkezeti változtatásával egyre magasabb szinten kell kielégíteni. Ugyanakkor az sem lehet mellékes, hogy a felhasznált erőforrásokkal megfelelően gazdálkodunk-e, azaz mibe kerül a társadalomnak a szükségletek kielégítése.

A marxista közgazdaságtanban termelékenységen mindig a munka termelékenységet értjük, a konkrét emberi munkának azt a tulajdonságát, hogy használati értéket hoz létre. A munkatermelékenység színvonalát az határozza meg, hogy adott volumenű termék előállításához milyen munkamennyiség szükséges.

A termelékenység elemzésével és növelési lehetőségeinek feltárásával hosszú idő óta foglalkoznak a szakemberek. Ezek a vizsgálatok kezdetben időbeli összehasonlításokra korlátozódtak (két vagy több időszak termelékenysége növekedési ütemének meghatározása és ebből következtetések levonása, tervszámítások, illetve célvizsgálatok végzése). Ennek következtében a termelékenység nemzetközi mérése abból állt, hogy az egyes országok megfelelő időszakra vonatkozó termelékenységi indexeit összehasonlították és így megállapították, hogy melyik országban növekszik gyorsabban és melyikben lassabban a munka termelékenysége.

Ezek az elemzések azonban gyakran téves következtetésekre vezettek (pl. néhány fejlődő ország növekedési üteme rendkívül gyors), mert nem adtak választ

¹⁾ Nehézipari minisztériumi államtitkár.

azokra a kérdésekre, hogy melyik országban és ezen belül milyen ágazatokban magasabb, illetve alacsonyabb a termelékenység, mi az elmaradás oka és az hogyan szüntethető meg.

Már a két világháború közötti időszakban is kísérleteztek a termelékenység nemzetközi összehasonlításával, de komolyabb eredményekről hazánkban csak a 60-as évek elejétől beszélhetünk. Ilyen kezdeményezések voltak pl. 1962. évi adatok alapján Magyarország és Csehszlovákia ipari munkatermelékenységének összehasonlítása, majd az Európai Gazdasági Bizottság kezdeményezésére osztrák-magyar, cseh-francia, majd újabb cseh-magyar és osztrák-magyar összehasonlítás, melyek eredményeit összekapcsolva négyoldalú elemzést végeztek.

A két, illetve többoldalú összehasonlítások célja az egyes országok ipari fejlettségi szintjének meghatározása és növelési lehetőségeinek feltárása volt.

Említést kell még tenni a vállalatok és üzemek közötti összehasonlításról, amely hazánkban a kezdeti eredmények ellenére sem terjedt el (sikeres összehasonlításokat végeztek a tömegtermelést végző textiliparban, valamint a szénbányászatban). A módszer általánosítása nem történt meg, hazai irodalma minimális.

Az előzőekben vázoltak figyelembevételével újszerű a Nehézipari Minisztérium kezdeményezése, mely szerint vállalataink termelékenységét a hasonló adottságok (technológia, kapacitás stb.) között működő, nemzetközileg is élenjáró színvonallal, a kiemelkedő eredményt felmutató vállalatokkal, üzemekkel vetjük össze úgy, hogy az összehasonlítást vállalati, illetve ahol lehetőség van rá, üzemi szinten tevékenységekre és termékekre is elvégeztetjük. Az iparági vagy vállalati összesített mutatók ugyanis éppen az eltérések alapvető okait fedik el, ezeket csak komponensekre bontással és mélyreható elemzéssel lehet feltárni.

A nemzetközi összehasonlítások iránti igény

A Nehézipari Minisztérium vállalatainál a munka termelékenysége a IV. öt-éves tervidőszakban átlagosan évi 7,5-8%-kal növekedett és a termelésnövekedés termelékenységgel fedezett hányada elérte a 98%-ot. 1976-ban a termelés 8,4%-kal nőtt, amelyet a foglalkoztatottak számának 0,5%-os csökkenése mellett tel-

jes egészében a munka termelékenységének növelése eredményezett. Vállalataink eredményei egyaránt meghaladják a tervezett szintet és a hazai ipar átlagát.

Ezek a jelentősnek mondható eredmények azonban nem szabad, hogy elégedettséget keltsenek, mert a fejlődés csak viszonylagos. Önmagunkhoz és a hazai élenjáró színvonalhoz mérten előreléptünk, de termelékenységünk még mindig lényegesen kisebb annál, mint amit vállalataink műszaki színvonala és technikai felszereltsége lehetővé tenne.

A népgazdaság munkacrógondjai mindenki előtt ismertek. Az V. ötéves tervről szóló törvény előírja, hogy a nemzeti jövedelmet a termelő ágazatokban létszámnövelés nélkül "teljes egészében a társadalmi munka termelékenységének fokozása révén kell növelni."

A Nehézipari Minisztérium vállalatai összességükben teljesítik a követelményeket, a termelésnövekedést a tervidőszakban 100%-ban termelékenységnöveléssel biztosítják, egy részük azonban képtelen megszabadulni a mult káros örökségtől.

A minisztériumba beküldött trösztí, illetve vállalati tervek zsürizésekor kiderült, hogy a vállalatok jelentős része létszámemelést kíván végrehajtani, illetve későbbi biztonsági tartalékként vagy a várható fejlesztések munkaerőszükségletének biztosítására igyekszik feleslegessé vált dolgozóit megtartani. Tekintettel arra, hogy a következő években új üzemek, telephelyek is termelésbe lépnek, melyek indítása mindenképpen többletlétszámot igényel, szükséges, hogy ezt az indokolt többletet a meglevő üzemek, vállalatok abszolút létszám-megtakarítással is ellensúlyozzák.

A népgazdaság munkaerőhelyzete jelenleg már gátját képezi a termelés, a beruházások és a szolgáltatások tervszerű növelésének, a nagyértékű állóeszközök hatékony, több műszakban történő vagy folyamatos kihasználásának. Több, egyébként gazdaságos termelésű üzem, gyártósor és berendezés - létszám hiányában - már ma sincs megfelelően kihasználva és ezekből az üzemekből folytatódik a munkaerő eláramlása a magasabb bérszínvonalu, kedvezőbb munkakörülményű munkahelyekre, ahol visszaélve kedvezőbb helyzetükkel, a népgazdaság érdekeivel ellentétben nem egyszer extenzív módon, létszámnöveléssel fejlesztik a termelést és nem foglalkoznak megfelelő módon a termelékenységnövelés tartalékainak feltárásával.

A hazai iparfejlesztés termelékenységi politikánkban új követelményeket támaszt, tudatilag is át kell állnunk az "intenzív" munkaerő-megtakarító szemléletre. A munkaerőhiány csak a termelékenység gyorsütemű növelésével, a meglevő üzemek nagy részében a termelés egyidejű növelése mellett a foglalkoztatott létszám csökkentésével szüntethető meg, illetve csak így biztosítható az új üzemek és szolgáltatások munkaerőszükséglete.

A tárca több iparágra vonatkozóan átfogó elemzéseket végeztetett a termelékenység nemzetközi összehasonlítására és ezek azt mutatták, hogy még legújabb, az élenjáró világ színvonalnak megfelelő korszerűségű üzemeink összlétszámra vonatkoztatott termelékenysége sem éri el a fejlett tőkés országok hasonló üzemeinek termelékenységét.

A nemzetközi összehasonlítások iránti igény tehát elsősorban úgy jelentkezik, hogy meg kell ismerni, miért vagyunk elmaradva a világ színvonalától és az okok feltárása után intézkedéseket kell hozni annak reális megközelítésére.

A nehézipari tárca kezdeményezése

Az említett nagyvonalú elemzéseket követően a múlt év áprilisában körlevélben szoltítottuk fel a vállalatokat nemzetközi termelékenységi összehasonlítások végzésére. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy míg a technológiai, minőségi és kapacitás mutatók terén vállalataink nemzetközi informáltsága általában kielégítő, addig termelékenységi adatokkal nem, vagy csak elvétve rendelkeznek és ilyen adatok gyűjtését a legtöbb vállalat nem is szorgalmazta.

A vállalatoknak azt a feladatot adtuk, hogy minden reálisan elérhető forrásból (pl. szakirodalom, tanulmányutak, közvetlen kapcsolatfellel) gyűjtsék össze a tevékenységi körükre vonatkozó külföldi adatokat, majd ezek közül a legjobb - a nemzetközileg is kiemelkedő és az összehasonlíthatóság feltételeinek megfelelő - vállalatokat alapul véve, a teljeskörűsége és összehasonlíthatóságra gondosan ügyelve, végezzék el az összehasonlítást.

Felhívtuk a figyelmet, hogy nem elegendő a közvetlen termelő létszám elemzése, az összehasonlítást a vállalat, üzem teljes létszámára vonatkozóan is el

kell végezni, mert információink szerint a belső tartalékok éppen a kisegítő, karbantartó, irányító létszámnál a legnagyobbak.

A nemzetközi összehasonlításokhoz a külföldi vállalatokról általában vagy természetes mutatókat, vagy a termelési értékre, illetve a vállalati forgalomra vonatkozó adatokat lehetett megszerezni. A nemzetközi összehasonlítások egyik gyenge pontja a termelési értéknek a különböző országok pénzeszközein történő számbavétele, majd egységes alapra történő átszámítása. A külföldi és hazai vállalatok termelési értékének összehasonlítását nehezítik a hazai árrendszer és a világpiaci árak közötti aránytalanságok, melyek sok esetben nem teszik lehetővé az egységes devizasorzó alkalmazását. A hazai árak jelentős része - bár történtek intézkedések - még nem vagy csak késve követi a világpiac árváltozásait, olcsón exportálunk és drágán importálunk, az export és importárak különböző országok és időszakok viszonylatában jelentős eltéréseket mutatnak. Belső árrendszerünket torzítják a különböző preferenciák és adók, valamint a trösztök irányítása alá tartozó vállalatoknál a belső elszámoló árakon történő számbavétel.

Az említett hiányosságok kiküszöbölése céljából azt igényeltük a vállalatoktól, hogy - lehetőség szerint - természetes mutatók alapján végezzék el az összehasonlítást (t/munkaóra, fm/munkaóra, $\text{légm}^3/\text{munkaóra}$ stb.) és ezt vessék össze a felhasználásra került munkaerővel.

Ahol erre nem volt mód (pl. kevés az összehasonlítható nemzetközi adat, tulajdonképpen széles a profil), ott természetesen értékalapon kértük az összehasonlítást elvégezni úgy, hogy a vállalatok a realizált értéket (pl. exportban a ténylegesen elért eladási árat) vegyék figyelembe. Az értéktermelés szempontjából ugyanis az a legfontosabb, hogy minél nagyobb értéket realizáljunk és ha ezt nem érjük el, teljesen mindegy, hogy az okok között az alacsony hatékonyságnak, a nem kielégítő minőségnek vagy a rossz értékesítési politikának volt-e nagyobb súlya (a termelékenység színvonalának elemzésénél természetesen ezeket a tényezőket is vizsgálat alá kell vetni).

Néhány esetben sem természetes mutatók, sem pedig realizált export ár nem állt a vállalatok rendelkezésére, ezért egységes devizasorzó (41,3 Ft/\$) alkalmazásával is elvégeztettük a nemzetközi összehasonlítást. A legtöbb esetben ez a módszer is jól alkalmazhatónak bizonyult.

Az összehasonlítható adatok elemzése a vállalatoknak lehetőséget adott arra, hogy meghatározzák az élenjáró nemzetközi színvonalat a tevékenységi körükbe tartozó valamennyi főtevékenységre. Ily módon kiszámítható az a létszám, illetve termelékenység, amellyel a vállalat tényleges létszámát összevetve megállapíthatók a termelékenység potenciális tartalékai.

A minisztérium arra kötelezte a vállalatokat, hogy a felmérések alapján - minimális célként - olyan programot dolgozzanak ki, amelynek megvalósításával hozzávetőleg 10 év alatt elérhetik az azonos műszaki felszereltségű, legjobb külföldi üzemek jelenlegi termelékenységi színvonalát. A műszakilag és gazdaságilag jól vezetett vállalatok ennél rövidebb idő alatt is képesek elérni a mai világszínvonalat.

Az ily módon két ötéves tervre programozott termelékenység-növelési feladatokat a vállalatok felosztották a két tervperiódusra és az V. ötéves tervidőszakra vonatkozó feladatok végrehajtását beépítették középtávú terveikbe. Trösztök irányítása alá tartozó vállalatok elemzését és programjait a tröszt bírálta el és összesítette.

A minisztériumba beküldött tröszti és vállalati anyagokat kiértékeltek, majd a vállalatokkal közösen meghatároztuk a további feladatokat. Az elemzések és programok jelentős részét - az összehasonlítások nem kielégítő színvonala miatt - átdolgoztattuk, illetve pótlólagos elemzések, értékelések végzésére szolgáltattuk fel a vállalatokat. A minisztérium vállalatonként is meghatározza a termelékenység növelésével kapcsolatos elvárásokat, s lehetőségeink szerint segítjük (anyagi eszközök rendelkezésre bocsátása, fejlesztések támogatása, szervezési módszertani segítség) és folyamatosan ellenőrizzük ezek megvalósítását.

A vállalati munka segítése céljából megbíztuk a NIM Műszaki Dokumentációs és Fordító Irodát (NIMDOK) a nemzetközi termelékenységi adatok rendszeres gyűjtésével, nyilvántartásával és a vállalatok részére történő szolgáltatásával. A NIMDOK létrehozta az információtárat, amely nemcsak termelékenységi adatokat tartalmaz, hanem a termelékenység alakulását befolyásoló körülményekre, tényezőkre vonatkozó információkat, módszertani anyagokat is. A kódrendszer segítségével könnyen kezelhető információkat országos, ágazati, tröszti, vállalati, telephelyi és termékszintű adatokra osztották fel. Közvetlenül lehívható egyedi

információs anyagok is a vállalatok rendelkezésére állnak. A vállalatok 80%-a vette igénybe e szolgáltatást.

A minisztérium ez évben két alkalommal szervezett a vállalatok részére tematikus tapasztalatcserét a termelékenységnövelés lehetőségeinek feltárására. Március 24-én a Bakonyi Bauxitbánya Vállalat volt az ankét rendezője, amely programjával és eddigi intézkedéseivel kiemelkedő eredmények alapjait teremtet-
te meg. Jellemző, hogy a világszínvonal elérésére 10 év alatt 35%-os létszám-
csökkenést irányoztak elő a vállalatnál. Az eredményesnek minősített tapasztat-
cserén dunántúli vállalataink vettek részt. Május 31-én a Dunai Kőolajipari Vállalatnál a budapesti agglomerációba tartozó vállalatok részvételével rendeztünk
ujabb ankétot. A vállalatok vezetői ismertették terveiket, eddigi eredményeiket és azok elérésének módját.

A továbbiakban is mindent megteszünk azért, hogy ez a téma állandóan napi-
renden maradjon. A vállalat és a vezetés tevékenysége megítélésének egyik leg-
fontosabb fokmérője lesz, hogy milyen mértékben hajtották végre a termelékeny-
ség növelésére vonatkozó célkitűzéseket.

A vállalati összehasonlítások és programok bírálata

Az előzőekben vázoltuk, hogy a nehézipari tárca irányítása alá tartozó vállalatoknak lényegében két feladatot kellett teljesíteni:

1. megkeresni helyüket a "világban", az élenjáró nemzetközi színvonalhoz viszonyítva,
2. az elmaradás okainak feltárásával intézkedési tervet készíteni a világszínvonal megközelítésére.

Ez a munka még nem fejeződött be, de az eddigi eredményekből is levonható az a következtetés, hogy vállalataink többsége komolyan vette a rájuk bízott feladatot, a nemzetközi összehasonlítást elvégezték.

Általánosságban a következők állapíthatók meg:

- Az összehasonlítások legnagyobb eredménye az volt, hogy a vállalatok ma-
guk is rádöbbentek elmaradottságukra és arra, hogy óriási belső tartalékaik van-
nak. Az elmaradottság felismerése, objektív bizonyíttága lényegesen nagyobb
ösztönzést jelent a termelékenység gyors növelésére, mint bármilyen - önma-

gunkhoz viszonyító, bázisszemléletű - tervszám, vagy közgazdasági ösztönző. A vállalatok nagyrésznél alapvető szemléletváltozást eredményezett, vagy legalábbis indukált a nemzetközi összehasonlítás szomorú eredménye.

- A beküldött jelentések - a színvonalkülönbségek ellenére - alkalmasnak bizonyultak arra, hogy elemzésükkel a tárca egészére fel lehetett mérni a termelési szintet a kiemelkedő nemzetközi eredményekhez viszonyítva és a vállalatok elvégezheték az összehasonlítást.

- Azok a vállalatok készítettek különösen jól megalapozott értékelést, amelyek termelési szintje már jelenleg is megközelíti a világ színvonalát (Magyar Alumíniumipari Tröszt, Borsodi Vegyi Kombinát, Kőbányai Gyógyszerárugyár, Taurus, Budalakk stb.). Ezek a vállalatok saját kezdeményezésükre már korábban is vizsgálták a nemzetközi színvonalhoz mért helyzetüket, ezért az új vizsgálat elvégzése nem jelentett nehézséget számukra.

- A vállalati anyagok felülvizsgálata során megállapítottuk, hogy egy részük nem a kiemelkedő, hanem az átlagos termelési szint elérését tűzte ki célul, a rendelkezésükre álló nemzetközi információkból a leggyengébbek mellett a legjobbakat is kihagyták az összehasonlításból.

- Az összehasonlító elemzések végzését több objektív tényező nehezítette. Széles termékválasztékkal és több alaptervekenységgel rendelkező, bonyolult technológiával dolgozó vállalatok nemzetközi összehasonlítása rendkívül összetett, sokirányú számításokat igénylő, műszaki- közgazdasági feladat, amelyre a vállalatok egy része nem volt megfelelően felkészülve. Amennyiben hasonló profilu vállalatot nem találtak, tevékenységenként és termékcsopontonként más-más vállalattal végezték el az összehasonlítást, a helytelen hazai gyakorlat szerint viszont az irányító és kisegítő-karbantartó létszám ilyen bontása nem történt meg.

- A kutató intézetek felmentést kaptak a vizsgálat elvégzése alól.

- Az elmaradás fő okául legtöbb vállalat a technikai felszereltség alacsony színvonalát, az elavult berendezéseket, korszerűtlen technológiát, széles termékválasztékot és kis sorozatnagyságot említette és lényegesen kevesebbet foglalkoztak a munkafegyelemmel, a nagyfokú belső és külső szervezetlenséggel, a nagyértékű, kevés élőmunkával üzemeltethető berendezések kapacitáskihasználásának javításával, a különböző okok miatt termelésből kieső idővel stb.

- Az előző okok is közrejátszottak abban, hogy kevés vállalat készített reális, megvalósítható programot az élenjáró színvonal közelítésére. Meghatározták jelenlegi helyzetüket, majd a várható 1980-as, illetve 85-ös termelékenységi szintjüket, amelynek elérését többnyire túlzott anyagi eszközök rendelkezésre állásától tették függővé; alapvetően beruházással, gépesítéssel kívánják a létszámot csökkenteni, az üzem- és munkaszervezés, a veszteségidők csökkentése stb. jövő terveikben is alárendelt szerepet játszik.

- A vállalatok többsége a program végrehajtása során felszabaduló létszámot saját maga kívánja foglalkoztatni a következő években üzembe helyezésre kerülő új beruházásoknál, tehát vállalati szinten csak relatív létszámmegtakarítást terveznek. A követelményeknek megfelelő termelékenységi szintet elsősorban termelésnöveléssel és nem létszámcsökkentéssel összekapcsolt termelésnöveléssel tervezik elérni. Néhány vállalat azonban - igen példamutatón - konkrét tervet dolgozott ki jelenlegi létszámának abszolút csökkentésére.

A hiányosságok kiemelése semmiképpen nem jelenti azt, hogy az eddig végzett munkával nem értünk el jelentős eredményeket. Vállalataink megértették, hogy mit várunk tőlük és többségük igen hasznos munkát végzett. Előrelépés, hogy most már nem elégedhetünk meg a hazai viszonyok között kiemelkedő eredményekkel, az elérendő cél a világsszínval mint objektív viszonyítási alap. Csak akkor leszünk tartósan versenyképesek a nyugati, de a szocialista piacokon is, ha termékeink kiemelkedő minősége mellett az előállításukra fordított fajlagos munkaerő, anyag, energia, eszköz stb. sem több mint a versenytársaknál.

Biztosak vagyunk abban, hogy az elvégzett elemzések kedvező szemléletmód változást eredményeznek vezetőknél és munkásoknál egyaránt, mert vége kell, hogy legyen a mult káros örökségeként eluralkodott bázisszemléletnek, az önmagunkhoz való viszonyításnak, a feleslegessé vált létszám megtartására irányuló törekvéseknek, a kapun belüli munkanélküliségnek.

A megkezdett munkát folytatjuk, a termelékenység nemzetközi összehasonlítását, elemzését, az eltérések okainak vizsgálatát és megszüntetését a vállalatok napi feladatává tesszük, mert eredményeket csak nagyon szivós, kemény munkával érhetünk el.

Termelékenységünk és a világszínvonal

Hazánkban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem, több korábbi és egy közel-múltban készült ENSZ vizsgálat szerint a fejlett országok szintjétől jelentősen elmarad (lásd a 4. alatt idézett szakirodalmi forrást). Az Egyesült Államokban, Svájcban és Svédországban az egy lakosra számított nemzeti jövedelem mintegy 2,5-szerese, az NSZK-ban és Franciaországban közel kétszerese a hazai színvonalnak. Az európai szocialista országok közül e mutató értéke az NDK-ban, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban magasabb, Lengyelországban, Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában alacsonyabb, mint nálunk.

Még rosszabb a kép, ha az egy foglalkoztatottra jutó nemzeti jövedelmet, a termelékenységet vizsgáljuk, mivel nálunk a foglalkoztatottság aránya magasabb, mint más fejlett országokban. Elmaradásunk egyértelműen termelékenységünk alacsony színvonalának tulajdonítható, kis hatékonysággal és túlságosan sokan termeljük meg a nemzeti jövedelmet.

Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 1950-72 között átlagosan évi 5,1%-kal nőtt. Ez a növekedés - a több nemzeti jövedelem - döntően az iparban realizálódott és részben strukturaváltozásnak, az ipar részaránya emelkedésének is tulajdonítható.

Nemzetközi adatok bővebben csak az ipari munkatermelékenység emelkedéséről állnak rendelkezésre. A KGST-országok közül ennek növekedési üteme 1970-ig nálunk volt a legalacsonyabb, s számos tőkések ország is iparában nagyobb termelékenység-növekedést ért el.

Ha termelékenységünket komponensekre bontva, tevékenységenként és terméksoportonként nem az egyes országok átlagos, hanem a nemzetközileg is kiemelkedően legjobb termelékenységű vállalatok termelékenységéhez viszonyítjuk, elmaradásunk még nagyobbak mutatkozik.

A Nehézipari Minisztérium irányítása alá tartozó vállalatok 1975. évi termelékenységi színvonalát mindenütt a nemzetközileg is kiemelkedő színhez viszonyítva megállapítottuk, hogy ez annak kb. 35-40 százaléka.

A nehézipari vállalatok termelékenységüket az 1975. éves 521 E Ft/fő/év-ről 1980-ra 764 E Ft/fő/év-re, 1935-re pedig 1148 E Ft/fő/év-re, tehát több, mint

kétszeresére tervezik növelni, de ezzel még mindig nem érik el az élenjáró 1975. évi színvonalat (lásd az 1. és 2. sz. táblázatot).

A minisztérium által támasztott követelményeknek ez ideig csak a Mátraaljai Szénbányák, a Dorogi Szénbányák, a Bakonyi Bauxitbánya, a Budapesti Vegyiművek, a FORTE, a Budalakk, a KHV, a gyógyszeripari vállalatok és az áramszolgáltató vállalatok tettek maradéktalanul eleget, ezért követelményszintek kidolgozásával a többi vállalatot is intenzivebb tevékenységre kívánjuk ösztönözni.

A tervezett abszolút létszámmegtakarítás tárcaszinten mintegy tízezer fő, amely véleményünk szerint még többszörösére növelhető. Ennek érdekében a vállalatok további munkát fognak végezni.

Az élenjáró színvonal elérése nehéz és bonyolult feladat, folyamatos és következetes munkát követel meg minden szinten. Mindent el fogunk követni, hogy a tervezett eredmények a valóságban is realizálódjanak.

A termelékenység és évi átlagos növekedési üteme 1975-1985.

Ágazat, szakágazat	A terme- lékenység 1000 Ft/fő	A terme- lékenység 1000 Ft/fő	A termel- ékenység 1000 Ft/fő	A termelékeny- ség évi átlagos növekedési üte- me (%)
	1975.	1980.	(tervezett)	1976-1985.
			1985.	
Szénbányászat	146,6	180,8	248	5,4
Kőolaj- és földgáztermelés	801,6	838,6	999	2,2
Bauxitbányászat	266,5	341,4	404	4,3
Egyéb ércek és ásványok bányá- szata	162,8	203,7	298	6,2
Bányászat összesen:	238,3	285,4	377	4,7
Villamosenergiaipar	519,7	752,6	980	6,6
Alumíniumkohászat	744,3	879,4	1408	6,6
Szerves és szervetlen vegyipar	663,6	1080,0	1561	8,9
Kőolajfeldolgozó ipar	3346,6	4537,1	7237	8,0
Városi gáz gyártása	391,7	498,0	869	8,3
Gyógyszeripar	603,8	907,9	1637	10,5
Festékipar	1170,8	1597,2	2091	6,0
Házt. és kozm. vegyipar	640,4	1052,5	1460	8,6
Gumiipar	543,9	840,1	1434	10,2
Műanyagfeldolgozó ipar	621,1	1173,5	1848	11,5
Vegyipar összesen:	830,6	1263,2	1955	8,9
NIM ipar összesen (kutatók nélkül)	520,7	763,5	1148	8,2

Megjegyzés: 1976. évi árakon

A termelés és a termelékenység növekedési üteme az V. és VI. ötéves terv időszakában

Ágazat, szakágazat	A termelés növekedési üteme	A termelékenység növekedési üteme	A többlettermelés termelékenységgel fedzett hányada*	A termelés növekedési üteme	A termelékenység növekedési üteme	A többlettermelés termelékenységgel fedezett hányada*
	az V. ötéves tervidőszakban (%)			a VI. ötéves tervidőszakban (%)		
Szénbányászat	10,5	23,3	111,6	25,8	37,2	109,1
Kőolaj- és földgáztermelés	7,8	4,6	97,0	20,6	19,1	98,8
Bauxitbányászat	16,9	28,1	109,6	0,0	18,6	118,6
Egyéb ércek és ásványok bányászata	28,1	25,1	97,7	28,0	46,3	114,3
Bányászat összesen	10,4	19,8	108,5	22,2	32,1	108,1
Villamosenergiaipar	52,9	44,8	94,7	30,5	30,2	99,8
Alumíniumkohászat	20,4	18,2	98,2	67,3	67,3	100,0
Szerves és szervetlen v.ip.	75,0	62,7	93,0	42,7	44,5	101,3
Kőolajfeldolgozó ipar	52,0	35,6	89,2	44,1	59,5	110,7
Városi gáz gyártása	30,3	27,1	97,5	77,2	74,5	98,5
Gyógyszeripar	53,8	50,4	97,8	77,7	80,3	101,5
Festékipar	36,8	36,4	99,7	30,4	30,9	100,4
Háztart. és kozm. vegyipar	53,2	64,4	107,3	38,7	38,7	100,0
Gumiipar	59,1	54,5	97,1	68,8	70,7	101,1
Műanyagfeldolgozó ipar	79,1	88,9	105,5	44,1	57,5	109,3
Vegyipar összesen:	59,5	52,1	95,4	51,9	54,8	101,9
NIM ipar összesen (kutatók nélkül)	45,5	46,6	100,8	45,1	50,4	103,7

* Termelékenység-növekedés indexe
Termelésnövekedés indexe

Irodalom

1. Román Zoltán: Termelékenységünk az iparban. Hogyan látják a vállalatok? KJK, 1973.
2. Román Zoltán: Termelékenység és gazdasági növekedés. Kossuth-KJK, 1977.
3. Drechsler László, Jaroslav Kux, Nyitrai Ferencné: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlítása. Statisztikai Kiadó, 1974.
4. Román Zoltán: Termelékenység és növekedés a magyar gazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1976. 11. sz.
5. Juhász Ádám: Tartalékok és kihasználásuk a nehéziparban. Társadalmi Szemle, 1976. 4. sz.
6. Rácz László: Aktiv termelékenységgpolitika a nehéziparban. Népszabadság, 1977. április 27-i szám.
7. Juhász Ádám: A termelékenység növelésének komplex szemlélete. (Konceptió-kézirat).
8. Dézsi Zoltán, Kiss Ferenc: Összefoglaló jelentés a termelékenység javítására az 1975-85. évek közötti időszakban tervezett intézkedésekről a nemzetközi összehasonlítások alapján. NIM - NIM IGÜSZI, 1976. augusztus.
9. Kiss Ferenc: A termelékenység élenjáró színvonalának meghatározása és az utolérésére vonatkozó tervek értékelése. NIM IGÜSZI, 1977. július.
10. A tapolcai és a százhalombattai termelékenységi ankétok anyaga.

AZ IPARGAZDASÁGTAN A TŐKÉS ÉS A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN¹⁾

1. Bevezetés

Mint minden más tudomány, fejlődése során a közgazdaságtudomány is differenciálódik. Ez törvényszerű folyamat. Indítéka egyrészt a gazdálkodás bonyolultabbá válása és egyes területeinek ennek nyomán kialakuló sajátos igénye, másrészt annak célszerűsége, hogy gyarapodó ismereteinket, az elmélet egy-egy ágát viszonylag zárt keretekben mélyebben dolgozzuk fel és rendszerezünk. Ilyen okok segítették az iparvállalat gazdaságtanának kialakulását századunk elején és az ipar gazdaságtanának létrejöttét a 30-as években. A vállalati gazdálkodás, s az ipar egészének fejlődése és működése oly bonyolulttá vált, hogy megmagyarázása, problémáinak összefüggő kifejtése, a vállalatoknál és az ipar irányításában alkalmazható módszerek feldolgozása önálló tudományos rendszerezést kívánt.

A közgazdaságtudomány fejlődése a Szovjetunió létrejöttével két ágra bomlott. E megosztottság alapját a tőkés és a szocialista gazdálkodás igényeinek, a közgazdaságtudomány ideológiai és társadalmi funkcióinak különbségei képezték (és képezik), de a kölcsönös elzárkózás messze tulment azon, amit e különbségek indokoltak. A kommunikáció a közgazdaságtudomány e két nagy párhuzamos áramlata között csupán a második világháború (és a hidegháború évei) után élénkült meg, s ez a közgazdaságtudomány fejlődésére mind a tőkés, mind a szocialista országokban igen termékenyítően hatott.

A közgazdaságtudománynak azonban még számos olyan ága van, ahol ez a közeledés - a közös és eltérő problémáknak és közelítéseknek az elemzése, egymás eredményeinek tanulmányozása, megismerése és ahol lehet, átültetése, hasznosítása - még csupán a kezdetén tart. A közgazdaságtudomány ezen ágai közé sorolhatjuk az iparvállalat és az ipar gazdaságtanát is.

Az alábbiakban előbb röviden áttekintjük, milyen uton haladt és hol tart a tőkés és a szocialista országokban az ipargazdaságtan és az ehhez szorosan kap-

¹⁾ A Newcastle upon Tyne-ban, 1977. szeptember 14-17. között rendezett ipargazdasági konferenciára készített előadás, néhány kiegészítéssel.

csolódó, történelmileg korábban létrejött vállalati gazdaságtan fejlődése. Ezt követően kísérletet teszünk e két fejlődési ut találkozó és eltérő pontjainak megvilágítására, és az ipargazdaságtan további fejlődésével kapcsolatos néhány probléma és tendencia vázolására.

2. A fejlődés utja a tőkés országokban

Az időrend alapján először a tőkés országokban végbement fejlődéssel foglalkozunk, a német és az angol nyelvterületet véve alapul.

Az általános vállalati (üzem-) gazdaságtan és az iparvállalati gazdaságtan a tőkés országokban határozottabb körvonalakkal először a német nyelvterületen fejlődött ki. Az indítást ehhez gyakorlati igény adta: a századfordulón több német városban kereskedelmi főiskolát hoztak létre, s ezeknek rendszerezett tananyagra volt szükségük. A német üzemgazdaságtan kiemelkedő képviselői (Niklisch, Schmalenbach, Mellerowicz és mások) jól feldolgozott, gazdag ismeretrendszert hoztak létre.

Az újabb szintézisek közül Erich Gutenberg nagy, háromkötetes munkája /1/ említendő az első helyen. Gutenberg az üzemgazdaságtan hagyományos ismeretanyagát mélyenszántó elemzésekkel gazdagította és a makroökonómiai elmélet legfontosabb fogalmaival és eredményeivel is szintetizálta. Jellegzetes (az újabb német üzemgazdaságtanban azután erősen elterjedt) és - mint látni fogjuk - közel áll a szovjet felfogáshoz, hogy a három elemi termelési tényező mellett három "diszpozitív" tényezőt is megkülönböztet: a vezetést és ennek két különösen fontos funkcióját, a tervezést és a szervezést. A termelés mellett hasonló részletességgel tárgyalja az értékesítés és a pénzügyek (középpontban a tőkeigénynek és fedezésének) kérdéseit.

A német üzemgazdaságtanba a második világháború után további új elemeket elsősorban a modern vezetéselméletek hoztak, részben amerikai befolyásra. A legtöbb üzemgazdaságtan ma már a döntéshozatal kérdéseit, az ezzel összefüggő információáramlást és - feldolgozást részletesen tárgyalja, beszélnek kifejezetten döntés-orientált üzemgazdaságtanról is /2/. A költségfüggvények és görbék az üzemgazdaságtan hagyományos anyagához is hozzátartoztak, újabban na-

gyobb teret kap ezek matematikai tárgyalása és általában a matematikai módszerek (például a programozási eljárások) bemutatása. További új elem az emberi és társadalmi összefüggések bővebb vizsgálata.

Az angol nyelvterületen szintén körülbelül e század elejétől dolgozták fel és oktatták részletesebben az egyetemek kereskedelmi fakultásain a vállalati gazdálkodás kérdéseit, de itt nem alakult ki az üzemgazdaságtan zárt rendszere. Számos idetartozó kérdést az absztrakció magas fokán, a mikroökonómia elmélete keretében tárgyaltak.^{2/} Az ebből kinövő vállalatelmélet a neoklasszikus közgazdaságtan részeként tökéletes versenyt és a gazdasági döntésekhez tökéletes tájékozottságot tételez fel; középpontjában a statikus parciális egyensúly vizsgálata áll, s fő módszere a marginális elemzés.^{3/}

E "marginalista vállalatelmélet" ma is virágzik, bár alapjait fokozatosan több oldalról kikezdték. P. Sraffa munkája (1926) magának az egyensúlyelméletnek a módszereivel bizonyította annak belső ellentmondásait. Empirikus vizsgálatok megállapították, hogy a vállalatok tulnyomó többsége az árakat gyakorlatilag nem marginális költség- vagy jövedelemszámítások, hanem a termékek teljes önköltsége alapján határozza meg. A tőkés vállalatoknál mindjobban elválik a tulajdon és a vezetés, és a menedzsereknél a profitmaximálás mellett más célok láthatóan hasonló, vagy nagyobb szerepet játszhatnak. Erős támadás érte a marginalista vállalatelméletet a szervezet-elmélet oldaláról, amely a vállalatot nem csupán elméleti konstrukcióként, hanem intézményként vizsgálja és magatartását a szervezeten belüli folyamatok, konfliktusok és kompromisszumok eredőjeként vezeti le. A "magatartástudományi" (behaviorista) iskola szerint a vállalat nem

^{2/} A mikroökonómia elmélete, mint ismeretes, a fogyasztó és a termelő gazdasági mérlegeléseivel foglalkozik, kiemelve ezeket gazdasági és társadalmi környezetükből; azt kutatja, hogy tisztán gazdasági megfontolások alapján erőforrásaik milyen felhasználása mutatkozik számukra a legracionálisabbnak.

^{3/} A statikus parciális egyensúly - az egyes termelők és fogyasztók gazdálkodásában egy adott időpontban érvényesülő egyensúly - elemzése mindenekelőtt arra keres választ, hogy egyes termékeket nézve milyen mennyiségeknél találkozunk a kereslet és kínálat, s ezek alapján milyen árak és jövedelmek alakulnak ki. A marginális, határtermelékenységi elemzéssel a termelő esetében elsősorban azt vizsgálják, hogy a maximális nyereségre való törekvés mikor hoz létre racionális egyensúlyt, s milyen elhatározásokhoz vezet.

egyetlen célt maximál, hanem sok cél körül "alku" folyik, a vállalat magatartása ezek eredményeképpen alakul.

Mindebből egy máig is tartó vita nőtt ki, s ma egymás mellett művelik a marginalista vállalatelméletet, a magatartástudományi (behaviorista) vállalatelméletet és ezek különböző pragmatikus kombinációit. Egyidejűleg mindazt a gazdaságtani ismeretanyagot, amely a vállalatok gyakorlati munkájához, ennek irányításához szükséges (annak jelentős részét, amit a német nyelvterületen az üzemgazdaságtan tárgyal) más címeken foglalják össze és fejlesztik tovább: menedzseri gazdaságtan (managerial economics), üzleti gazdaságtan (business economics), üzletigazgatás (business administration), műszaki gazdaságtan (technological economics) és így tovább. Az üzemgazdaságtan számos kérdését a management-kézikönyvek tárgyalják.

Az ipargazdaságtan kialakulása nyugaton az angol nyelvterületen a 30-as évek-re esik. A német nyelvterületen ipargazdaságtani kérdésekkel a gazdaság- és az iparpolitika keretében foglalkoztak és foglalkoznak többnyire ma is.

Valójában Alfred Marshall egyik korai művének (1879) már "Az ipar gazdaságtana" volt a címe és fő művében "A közgazdaságtan alapjai"-ban, valamint az "Ipar és kereskedelem" című munkájában (1919) jelentős helyet foglal el ma idesorolt kérdések tárgyalása. Marshall még különböző iskolák törekvéseinek összegezésére törekedett, de a mikroökonómiai elmélet később egyre jobban elkülönült az ipargazdaságtani ismeretektől. Ezeket határozottabb körvonalakkal Angliában csak a 30-as években kezdték rendszerbe foglalni (lásd például Sargent Florence munkáit). Ebben bizonyára szerepet játszott a gazdasági világválság is, amely az egyes vállalatok működéséről a figyelmet az egyes piacok, az egyes ágazatok és a nemzetgazdaság egészének problémáira irányította. Az új ipargazdaságtani orientáció különös figyelemmel vizsgálta az egyes vállalatok kapcsolatát az ágazat többi vállalatával, a műszaki haladás kérdéseit; nagy figyelmet szentelt az ágazatok egészének helyzetéből adódó ún. külső megtakarítások kérdéseire; nem statikusan, hanem dinamikusan vizsgálta a piacra való belépés kérdéseit stb.

Az Egyesült Államokban szintén a 30-as évek végétől számítható az ipargazdaságtan (az "ipari szervezet")^{4/} ismereteinek rendszerbe foglalása - elsősorban Edward S. Mason, majd Joe S. Bain munkássága nyomán -, középpontjában a verseny, a monopóliumok a vállalati árpolitika és a piaci struktúra témáival. Az újabb empirikus kutatások egyre összetettebb matematikai-statisztikai módszerekkel vizsgálják a piaci struktúrák, a vállalatok magatartása és teljesítménye közötti összefüggéseket. Az állami szektor részarányának általában az állami beavatkozásnak a növekedését tükrözve újabban a "tröszt-ellenes politika" mellett bővebben foglalkoznak az ipar területén megfigyelhető állami beavatkozás más formáival és az állami vállalatok kérdéseivel is.

Az ipargazdaságtan tárgyát illetően azonban, úgy tűnik, még nincs teljes egyetértés a tőkés országokban. A fogalom különböző értelmezéseire példa lehet H. G. Hunt ilyen című könyve /3/, amely valójában vállalati gazdaságtant ad. Mások az ipargazdaságtant nem tekintik másnak, mint a mikroökonómiai elmélet alkalmazásának a monopóliumokra, a kereskedelmi korlátok, az állami szabályozás és a vállalatok állami tulajdonának problémáira. Roger Sherman ipargazdaságtana /4/ a következő négy nagy részből áll: a statikus verseny, mint a gazdasági teljesítmény mércéje; a nagy korporáció a modern iparban; az ipar struktúrája és teljesítménye; a monopóliumok szabályozása. Devine, Jones, Lee és Tyson angol professzorok könyve /5/ szélesebb témakört ölel fel, s bizonyos fokig integrálja az ipargazdaságtant a vállalati gazdaságtannal. Fő témáik: az ipari és a piaci struktúra; a vállalat és növekedése; diverzifikáció, fúzió és innováció; árképzés és marketing; beruházási döntések, teljesítmény és állami beavatkozás az ipari szektorban; állami beavatkozás a magánszektorban; az állami ipar és az ipartelepítés kérdései. Az ipargazdaságtan tárgyának túlzottan leszűkített kezelését újabban az Egyesült Államokban is szóvá teszik /6/. Sok új problémát vet fel a fejlődő országok iparosítása és iparfejlesztése, de úgy tűnik, az ezzel kapcsolatos kérdések és kutatási eredmények még nem váltak az ipargazdaságtan részévé.

^{4/} Az Egyesült Államokban még ma is inkább ez az elnevezés használatos.

3. A fejlődés útja a szocialista országokban

A szocialista iparvállalati és ipargazdaságtan fejlődési útját természetesen elsősorban a Szovjetunió példáján vizsgáljuk, hiszen három évtizedig ez volt az egyetlen szocialista ország, s a közgazdaságtudomány fejlődésére a többi szocialista országban a továbbiakban is döntő befolyást gyakorolt.

Az iparvállalat és az ipar gazdaságtana a Szovjetunióban a szovjet tervgazdaság rendszerének igényei szerint fejlődött. A gazdasági gyakorlat segítségét célzó szovjet gazdaságtudományi kutatások figyelme a népgazdaság központi, terv szerinti irányításából kiindulva mindenekelőtt a termelés népgazdasági összefüggéseire és feladataira, valamint ezek megvalósításának a vállalatoknál jelentkező műszaki, gazdasági és szervezési kérdéseire irányult. A vállalatok a NEP-korszakot követően, az önálló elszámolás megerősítése után is csak korlátozott önállóságot kaptak: fő feladatuknak a népgazdasági tervből rájuk háruló és előírt feladatok részletes megtervezését és a terv teljesítésének megszervezését tekintették. Önálló gazdálkodásra csak e - meglehetősen korlátozott - keretek között volt lehetőségük. A vállalati problémákat ennek megfelelően részben a népgazdasági összefüggésekbe ágyazva a népgazdasági tervezés és az ágazati gazdaságtanok keretében, részben a vállalati tervezés és szervezés problémái köré csoportosítva tárgyalták.

A 20-as évek elején a Szovjetunióban "A munka tudományos szervezése", valamint "A munka és a termelés tudományos szervezése" széles körű mozgalommá vált. Számos ilyen intézet működött, össz-szövetségi konferenciákat tartottak erről. 1926-ban létrehozták az Irányítás Technikájának Állami Intézetét és az "Irányítás technikája" c. folyóiratot is. Mindez a 30-as években mint önálló tudományterület elapadt és ismeretrendszerét - az ágazati gazdaságtanok (ezek között az ipargazdaságtan) kialakulásával egyidőben - elsősorban az "iparvállalatok tervezése és szervezése" című tárgy keretében építették ki.

"Az iparvállalatok tervezése és szervezése" a vállalati gazdaságtan alapkérdéseit a tervezéshez kapcsolódva elemzi. Először általában a vállalat és a népgazdaság kapcsolatait, a vállalatok fő típusait, a vállalatok szervezetét tárgyalja. Azután a vállalati tervezés egyes területeit - termelés-értékesítés, munkaerő, állóeszközök-beruházások, anyagellátás, műszaki fejlesztés, önköltség és

pénzügyek-, az ezekhez kapcsolódó folyamatokat, gazdaságtani és szervezési alapfogalmakat és összefüggéseket elemzi. Ismeretes néhány szovjet könyv, amely az iparvállalat gazdaságtana címet viseli, de lényegében ezek is az előbbi struktúrában tárgyalják, rövidebben a vállalati gazdálkodás alapfogalmait, részletesen a tervezés és a szervezés kérdéseit.

A 60-as évek második felétől a Szovjetunióban és a többi szocialista országban mind jobban előtérbe került az irányítás (a vezetés) elmélete. Az új diszciplína kereteit még formálják; jellemzi a sokféle közelítés, kibernetikai és rendszerelméleti nézőpontok, bizonyos interdiszciplinaritás érvényesítése. Konkrétabb formája a gazdaság irányításának elmélete és ennek alkalmazásaként az iparvállalatok irányításának elmélete. Az újabb fejlődés jele, hogy az iparvállalatok tervezése és szervezése tárgy (tankönyv) helyett "az iparvállalatok tevékenységének tervezése, szervezése és irányítása" megjelölés kezd elterjedni, s a hagyományos tematika ennek megfelelően több irányban bővül.

A Kamenyicer professzor által szerkesztett legújabb ilyen tankönyv /7/ hat részből áll. Az 1. rész a szocialista vállalat (egyesülés) jellemzőit és struktúráját, a 2. a gazdasági vezetés feladatait tárgyalja. A 3. rész a műszaki fejlesztés és a termelés-szervezés alapkérdéseivel, a 4. rész a termelés és a kapacitáskihasználás tervezésével és szabályozásával, az 5. rész a munka és az anyagi erőforrások tervezésével és kihasználásával, a 6. rész a vállalati munka összefoglaló eredményeivel (önköltség, jövedelmezőség), az önálló elszámolás és a pénzügyek kérdéseivel foglalkozik. Új, illetőleg a korábbinál nagyobb súllyal tárgyalt témák: a termelés intenzifikálásának utjai és módszerei; az irányítás tartalma, elvei, módszerei, a döntéshozatal kérdései; a számítógépek alkalmazása az irányításban; a termékek minőségével kapcsolatos kérdések; a munkaerő-témában a kollektíva szociális-kulturális fejlesztése. A fejlődés új irányának megfelelően a vállalat mellett mindenütt, mint új szervezeti formának, az egyesülésnek a kérdéseit is tárgyalják. Természetesen az egyes kérdések tárgyalása annak megfelelően is változik, gazdagodik, hogy a vállalatok, ill. az egyesülések a gazdaságirányítás rendszerének fejlesztése során a korábbinál nagyobb önállóságot kaptak, a gyakorlat sok új tapasztalattal, a kutatás sok új elméleti és módszertani eredménnyel szolgált.

Magyarországon a felszabadulás előtt lényegében a német üzemgazdaságtant

oktatták és művelték, az 50-es évektől ennek helyét szovjet tapasztalatok nyomán az "iparvállalati tervezés és szervezés" foglalta el. Önállóbb kutatások az 50-es évek második felétől folytak. A gazdaságirányítási reformok kapcsán - mint más szocialista országokban (például Csehszlovákiában, Lengyelországban) - az erősebb piaci és nyereség-orientáció folytán a vállalati gazdálkodás számos, eddig kevés figyelemre méltított kérdése újra előtérbe került, így például a költség-nyereség összefüggések, a nyereségmaximalás, a vállalati ár- és piacpolitika és -munka kérdései. Természetesen már korábban is sokat foglalkoztak e problémákkal - gazdálkodási rendszerüknek megfelelően - Jugoszláviában. Az említett kérdésekről jónéhány monográfia készült, de vállalatgazdaságtani integrálásuk még csak a kezdetén tart. Figyelmet érdemel egy az NDK-ban megjelent "Szocialista üzemgazdaság" című tankönyv /8/. E mintegy 800 oldalas munka az ipari és építőipari vállalatok gazdaságtanának összefüggő kifejtését adja. Érvényesül a könyvben bizonyos törekvés a korábban az ipargazdaságtanban tárgyalt kérdések (például a koncentráció, specializáció, kooperáció, kombináció kérdéseinek) bemutatására, s az irányítás, a vezetés elméletével kapcsolatos újabb ismereteknek az integrálására is.

Az ipargazdaságtan kialakulása a Szovjetunióban a 30-as évek elejére tehető. 1929-ben került sor az első össz-szövetségi ipargazdasági tanácskozásra. Az első szélesebb körűen használt ipargazdaságtani tankönyv 1940-ben jelent meg /9/. Az ipargazdaságtan kialakulását a Szovjetunióban is elsősorban a gyakorlat igényei serkentették. Az iparosítás előtérbe állítása szükségessé tette az iparban dolgozó káderek megfelelő gazdasági képzését és az iparosítás, az iparfejlesztés problémáinak feldolgozását. A tervgazdálkodás és az állami tulajdonban lévő vállalatok központi irányítása mellett természetszerűen nem lehetett megelégedni az iparvállalatok gazdaságtanával (illetőleg az iparvállalati tervezés és szervezés ismereteivel), hanem azt is vizsgálni kellett, hogy milyen törvényszerűségek jellemzik az egyes ágazatokat és az ipar egészét és ezekben hogyan kell tervezni és szervezni a munkát. Az általános ipargazdaságtan mellett fokozatosan létrejöttek az egyes ipari alágazatok gazdaságtanai is. Bár az 50-es években a Szovjetunióban volt egy vita az ipargazdaságtan jellegéről, a politikai gazdaságtanhoz való viszonyáról, "önállóságáról", ujabban már nem találkozunk ilyen probléma-felvetéssel és az ipargazdaságtan eléggé meghatározott arculattal ren-

delkező tudományágnak tekinthető. Ezt az 50-es években többé-kevésbé átvette a többi szocialista ország is, s saját iparuk gazdaságtani kérdéseinek mélyebb feldolgozását is elkezdték.

A Szovjetunióban a közgazdaságtudományok három csoportját szokás megkülönböztetni: általános közgazdaságtudományok (ide sorolják mindenekelőtt a politikai gazdaságtant, a gazdaságtörténetet, az elméleti történetet), ágazatközi gazdaságtudományok (pénzügytan, munkagazdaságtan, a népgazdasági tervezés elmélete, gazdaságstatisztika stb.) és ágazati gazdaságtudományok.

"A közgazdaságtudományok rendszere" című kötetben /10/ Ityin és Razumov az ipargazdaságtan tárgyát a következőképpen határozzák meg: A szocialista gazdaság objektív törvényeinek érvényesülése az iparban és az ipar fejlődésének sajátos törvényszerűségei; a társadalom egésze szempontjából hatékony ipari termelés feltételei és tényezői; az ipari termelés tervszerű irányítása és hatékonysága emelésének módszerei; az ipar gazdasági munkája gyakorlatának elemzése és általánosítása; az élenjáró tapasztalatok rendszerezése, a tartalékok feltárásának és kihasználásának módszerei. (A vállalati gazdaságtan felfogásuk szerint ugyanezeket a törvényszerűségeket vizsgálja, de az egyes vállalatokra vonatkozóan.)

A legelterjedtebb szovjet ipargazdaságtani tankönyv, amely L. I. Ityin professzor szerkesztésében 1974-ben ötödik kiadásában jelent meg /11/, az ipargazdaságtani kézikönyvek alábbi "hagyományos" témáit tárgyalja:

az ipar népgazdasági szerepe;

az ipar ágazati szerkezete;

az ipar irányítása;

a műszaki haladás az iparban;

koncentráció, specializáció és kooperáció, kombináció az iparban;

ipartelepítés;

az ipar termelési programja;

állóalapok, beruházások;

az ipar nyersanyagbázisa, forgóalapjai, anyagi-műszaki ellátása;

munkaerő, munkatermelékenység, munkabérek;

önköltség, jövedelmezőség, pénzügyek.

Külön fejezetet kapott e legújabb kiadásban a gazdasági hatékonyság mérése és az ipari termékek minőségének témaköre.

Szintén elterjedten használják a Szovjetunióban a V. Sz. Mavriscevs szerkesztésében 1975-ben megjelent kézikönyvet /12/. A hagyományos témákat ez a tankönyv négy részben tárgyalja: az ipar irányítása, tervezése, gazdasági ösztönzése; az ipari termelés társadalmi szervezésének formái (koncentráció, specializáció, kooperáció, kombináció, ipartelepítés); az ipari termelési folyamat erőforrásai és gazdasági elemei (állóalapok, beruházások, nyersanyag- és energia-bázis, forgóalapok, anyagi-technikai ellátás, káderek); az ipari termelés alapvető minőségi mutatói (munkatermelékenység, munkabérek, minőség, önköltség, árképzés, pénzügyek).

Egyes újabb törekvések az ipargazdaságtant még közelebb kívánják hozni az ipar gyakorlati munkájához. Így például Jefimov "A szovjet ipar gazdaságtana és tervezése" c. munkája /13/ a tervezési összefüggéseket emeli ki; egy NDK-ban megjelent újabb tankönyv, "Az ipari ágazatok irányítása és tervezése" /14/ az irányítás és a tervezés nézőpontjait helyezi előtérbe. Valamennyi szocialista országban megnőtt az érdeklődés a vállalati szervezet, s egyes országokban a verseny és a piaci struktúra kérdései iránt; az erre vonatkozó kutatások eredményei azonban még nem váltak az ipargazdaságtan részévé.

Magyarországon az ipargazdaságtannak, mint tudományterületnek a művelését és oktatását a szovjet tapasztalatok alapján vezettük be. Egyetemeink új programjában 1951-től szerepel e tantárgy oktatása és különböző jegyzetek után 1964-ben, ill. 1966-ban jelent meg e tárgy első (és azóta is egyetlen) tankönyvének két kötete /15/. Az utóbbi években az ipargazdaságtan ismeretanyagának továbbfejlesztésében, több központi témájának tudományos feldolgozásában jelentős eredmények születtek (ilyen témák például az ipar ágazati szerkezete és ágazati kapcsolatai, az ipar termelékenysége és hatékonysága, az ipar hosszú-távú tervezése), de e tankönyv újabb kiadására nem került sor. Az érdeklődés a gazdaságirányítási reform előkészítésétől kezdve a vállalati gazdaságtani,

vezetési és szervezési kérdések felé fordult, s csak a legutóbbi években kezd ismét egyensúlyba kerülni.^{5/}

4. Találkozási pontok; új jelenségek és tendenciák

A tőkés és szocialista iparvállalati és ipargazdaságtan természetszerűleg sok közös vonást mutat, tematikájában és mondanivalójában egyaránt. Ez következik az ipari termelés, technika és szervezés, valamint - több korláttal - a gazdálkodás, az irányítás és a vezetés közös vagy hasonló vonásaiból. Az iparvállalati gazdaságtant nézve különösen sok a közös vonás a termelés gazdaságtanában (a termelési tényezők jellemzői, összefüggéseik, kombinálásuk lehetőségei, költség-tan, programozási módszerek stb.), míg nagyok az eltérések a népgazdasági és piaci kapcsolatok, az értékesítés szerepe-módja és a fejlesztések-beruházások finanszírozásának tárgyalása tekintetében. A tőkés és a szocialista ipar gazdaságtanában sok találkozás van a termelés társadalmi jellegének növekedésével (specializáció, kooperáció, koncentráció stb.) és a műszaki haladással kapcsolatos jelenségek leírásában és magyarázatában, lényegesek a különbségek az ipar központi fejlesztésével-irányításával, illetőleg a piaci erők működésével összefüggő kérdések tárgyalását nézve. Az eltérések egyrészt e tudományágak konturjainak más megvonásából, másrészt tárgyuknak, az iparvállalatnak, illetőleg az iparnak a két gazdasági rendszerben megjelenő, eltérő vonásaiból adódnak.

Elhatárolás és elhatározás kérdése például, hogy a tőkés országokban a vállalati (üzem-) gazdaságtan csak érintőlegesen foglalkozik a vállalati szervezés kérdéseivel, s ezeket nem kívánja e tudományág rendszerébe integrálni. Hasonló a helyzet a szocialista országokban a költségelemzés és a költségtan problémáit nézve, melyekkel itt elsősorban a számvitel és a mérlegelemzés keretében fog-

^{5/} Az ipargazdaságtan jellemzően erősen háttérbe szorult az egyetemi oktatásban is. A Budapesti Műszaki Egyetem több karán megszüntették mint önálló tantárgyat. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 25 éves jubileumára kiadott kötet /16/ ezt írja: "Az 1967/68. tanévtől lényeges változások következtek be az ipargazdaságtan oktatásában. Az új program alapján megváltozott a tárgy szerkezete. A tananyag mintegy kétharmadát vállalatgazdaságtani fejezetek, egyharmadát iparpolitikai témák alkotják." (202-203. oldal.)

lalkoznak. Az ipargazdaságtan tekintetében példákat elsősorban a tőkés országok kínálnak; olyan kérdésekkel, mint az ipar ágazati szerkezete, az ipartelepítés vagy az iparban végbemenő műszaki haladás, itt is bőségesen foglalkoznak, de e témákat többnyire nem tekintik az ipargazdaságtan részének.

A tőkés és a szocialista országokban kifejlesztett iparvállalati és ipargazdaságtan különbségei ezen túl, nagyobb részben, abból adódnak, hogy bizonyos jelenségek, tevékenységek a tőkés, illetőleg a szocialista országok iparvállalatainál és iparában nincsenek meg, vagy kisebb jelentőségűek. Jórészt ezzel magyarázható például, hogy a tőkés országokban a vállalati gazdaságtan a tervezés kérdéseivel a legutóbbi időig alig foglalkozott. A szocialista országokban a vállalati gazdaságtannal, tervezéssel, szervezéssel, irányítással foglalkozó kézikönyvek a közelmúltig alig tárgyalták az értékesítési, az ár- és a piaci munkának, a fejlesztések és a beruházások önálló finanszírozásának, a kockázatvállalásnak a kérdéseit. Az ipargazdaságtan köréből azt említhetjük, hogy a tőkés országokban természetesen nem vizsgálták az ipar központi fejlesztésének, tervezésének, irányításának, a szocialista országokban pedig a versenynek és a piaci erők szerepének a kérdéseit.

Ezek a különbségek azonban bizonyos fokig csökkennek. Anélkül, hogy konvergenciáról beszélhetnénk, megállapíthatjuk, hogy számos jelenség és módszer, amely korábban vagy csak a tőkés, vagy csak a szocialista vállalatoknál és iparban játszott lényeges szerepet, a másik társadalmi rendszerben is nagyobb jelentőségre tett szert. Ez java részben az iparvállalatok és az ipar fejlődésében megfigyelhető általános és közös tendenciákkal magyarázható (technikai fejlődés, a termelés társadalmi jellegének növekedése, nemzetköziesedés stb.); ezek tárgyalására még visszatérünk. E jelenségekre és módszerekre példaképpen említhetjük a tőkés országokat nézve a vállalati és a makroökonómiai tervezést, az állami tulajdonban levő vállalatok irányítását és az állami beavatkozás különböző formáit, a szocialista országokat nézve - részben a gazdaságirányítási rendszerek továbbfejlesztéséből eredően - az értékesítési, piaci és ármunkát, az önálló fejlesztési és beruházási döntéseket. Mélyebben feldolgozva ezeket az "új" témákat, mind a vállalati, mind az ipargazdaságtan kétféle tematikája szükségképpen közelebb kerül majd egymáshoz, anélkül persze, hogy a hangsúlyok, értékelések és nézőpontok különbsége eltűnne vagy sok esetben akár csak csökkenne is. A tu-

lajdonviszonyok és a termelési viszonyok különbségeiből fakadó alapvető eltérések ugyanis változatlanul fennállnak és a legfontosabb összefüggésekre nézve meghatározó erejűek.

Az iparvállalatok és az ipar fejlesztésében megfigyelhető új jelenségek, általános tendenciák, követelmények azért is figyelmet érdemelnek, mert az iparvállalati és az ipargazdaságtan tárgyát, elhatárolását, további fejlesztését is érintik. Az ilyen új jelenségek, tendenciák, követelmények közül elsősorban a következőket emelhetjük ki /17/:

- a termelés társadalmi jellegének (a munkamegosztásnak és kooperációnak, valamint a termelés koncentrációjának) növekedése;

- az ipari termelés szorosabb összefonódása a termelést előkészítő és a termelést követő tevékenységekkel;^{6/}

- a külgazdasági kapcsolatok bővülése, egy még átfogóbb folyamat, a nemzetköziesedés keretében;^{7/}

- az emberi tényezők és a társadalmi összefüggések fokozott figyelembevétele, ehhez interdiszciplináris kutatások igénylése;^{8/}

- a technikai haladás társadalmi ellenőrzésének, a gazdasági növekedés és fejlődés hosszabb távra előretekintő irányításának erősebb igénye;^{8/}

^{6/} Az előbbieket közül mindenekelőtt a kutatás-fejlesztés, az utóbbiak közül az értékesítés és a termék felhasználóinak nyújtott további szolgáltatások kiépítése kíván említést. E tevékenységek gyakran szervezetileg is integrálódnak; az iparvállalati és az ipargazdaságtannak követnie kell e változást, tárgyát a korábbiánál szélesebben kell kijelölni.

^{7/} Magyarországon az ipar végső felhasználásra kerülő termelésének közel fele megy exportra. Jóformán nincs olyan vállalatunk, amely export, import és a külgazdasági kapcsolatok más formái (például technológia átadás - átvétel) révén ne kerülne közvetlen összeköttetésbe külföldi vállalatokkal. Külkereskedelmi forgalmunknak mintegy felét tőkés országokkal bonyolítjuk le. Ebből a külgazdasági ismeretek ipari szakembereink részére szükséges általános oktatására nézve is fontos következtetések adódnak!

^{8/} E követelményeket a szocialista országok gazdaságtudománya mindig megkülönböztetett figyelemmel kezelte, de új vagy a korábbiánál sokkal részletesebben vizsgálандó kérdések például az új technika emberi és társadalmi hatásai, a fejlődés intenzív szakaszában fellépő munkaerő-szükség, a magasabb képzettség melletti nagyobb igények a munka tartalmával, jellegével, szervezésével szemben, a regionális fejlesztés, a környezetvédelem követelményei.

- az irányítás, a vezetés technikai és szellemi eszköztárának gazdagodása, e tevékenység szerepének és felelősségének növekedése.

E tendenciák az iparvállalati és az ipargazdaságtannak szinte minden témáját közelről érintik, ennek még példászerű felsorolása is tulságosan sok helyet kívánná. Röviden csak arra utalunk, hogyan érinti mindez e diszciplinák kereteit. A vállalati gazdaságtanban a korábbinál lényegesen nagyobb teret kell szentelni olyan emberi és környezeti, szociális és társadalmi tényezőknek és összefüggéseknek, amelyekkel az irányítás (a vezetés) multidiszciplináris elmélete és az ipargazdaságtan részletesen foglalkozik. Az iparvállalati gazdaságtannak e két tudományág új ismereteiből sok mindent integrálnia kell; de a vállalati tevékenységet belülről vizsgálva és középpontba a gazdaságtani összefüggéseket helyezve, bizonyára ekkor is megőrzi sajátos tárgyát és jellegét. Természetesen az irányítás (és különösen az iparvállalatok irányításának, vezetésének elmélete), valamint az ipargazdaságtan is bőségesen tárgyal vállalatgazdaságtani kérdéseket, szintén fel kell, hogy dolgozza és integrálja a vállalati gazdaságtan új eredményeit - ez valószínűleg anélkül megy végbe, hogy teljesen magába olvasztaná e diszciplinát.

Az ipargazdaságtannak a kereteit elsősorban az ipar határainak elmosódása, valamint az iparfejlesztés, a gazdaságfejlesztés és a társadalmi élet problémáinak a korábbinál is szorosabb összefonódása érinti közelről. Ha az ipargazdaságtan követi e fejlődést, témáit ilyen széles összefüggésekben tárgyalja, valószínű, hogy az ipari szervezetekben domináló műszaki-szervezési-gazdasági sajátosságok és az iparfejlesztés kérdéseinek változatlan fontossága (fejlett és fejlődő országokban egyaránt) indokolja létét, az iparra vonatkozó gazdaságtani ismeretek külön rendszerbe foglalását.^{9/}

Ismereteink gazdagítását, a gyakorlat jelenségeinek és problémáinak elemzését és elméleti feldolgozását természetesen nem illeszthetjük mindig diszciplináris keretekbe. Az iparvállalatok és az ipar tevékenységét sok tudományág oldaláról kell vizsgálnunk, s ehhez különböző tudományágak módszereit és eredményeit hasznosíthatjuk. Egyes problémák megoldásához, új jelenségek, összefüggések feltárásához, megmagyarázásához sok esetben kifejezetten multidiszciplináris közeli-

^{9/} Az iparvállalati és ipargazdaságtan "jövőjéről" lásd /18/ 8. pontját.

téssel célszerű hozzáfogni, eleve számbavéve a különböző tudományterületektől várható segítséget. Az így nyert eredményeket azonban nem feleslegesen integrálni a diszciplinák kereteibe is; ez nemcsak a diszciplinákat gazdagítja, hanem az új tudományos eredmények más oldalról való kontrollját is jelenti.

5. Ipari szervezet egy szocialista országban

Tekintettel arra, hogy az ipargazdaságtan központi témaköre a tőkés országokban az ipari szervezet, nem lesz érdektelen röviden vázolni - Magyarország példáján -, hogyan vetődnek fel az ipari szervezet kérdései egy szocialista országban. A szocialista országok között természetesen ebből a szempontból is különbségek vannak, elsősorban az országok mérete, a külgazdasághoz való illeszkedése és gazdaságirányítási rendszere játszhat fontos szerepet. Emlékeztünk tehát arra, hogy Magyarország kis ország (10,5 millió lakossal), a gazdasági fejlettség közepes szintjén (egy lakosra jutó nemzeti jövedelme nagyjából a spanyolországi és az olaszországi szint között van), a külkereskedelem aránya magas, s 1968-ban fontos változásokat hozó gazdaságirányítási reform bevezetésére került sor.

Az utóbbi három évtizedben az ipari termelés Magyarországon átlagosan évi 8%-kal növekedett, az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem évi 5%-os növekedésének ez volt a fő forrása. Az ipar az aktív keresők egyharmadát foglalkoztatja, termelékenysége azonban még elmarad a fejlett országok mögött. Az ipari termékek exportja a végső felhasználásra kerülő ipari termelés több mint 40%-át képviseli. A termelékenység növelése, a versenyképesség fokozása, nagyobb rugalmasság és strukturális alkalmazkodás, az erőforrások hatékonyabb felhasználása - ezek ma a magyar ipar központi problémái.

Mint ahogy az ipari termelés kilenc tizedét az állami ipar hozza létre (lásd Függelék 1. sz. tábla) az iparpolitika és az iparirányítás az ipar előtt álló feladatok megoldásának elősegítésére a közvetlen és közvetett eszközök gazdag tárházával rendelkezik. Ezek között az eszközök között tartjuk számon és alkalmazzuk az ipari szervezet alakítását is.

Mint említettük, a termelés társadalmi szervezésének, alapvető formáinak és trendjeinek tárgyalása (szpecializáció, kooperáció, koncentráció, kombináció) a

szocialista országokban és Magyarországon is az ipargazdaságtan egyik közép-ponti témája. Általánosan elfogadott, hogy az iparfejlesztés tervezésének, irányításának, szervezésének fontos feladata a progresszív tendenciák elősegítése, s a termelési eszközök társadalmi tulajdona különlegesen kedvező feltételeket teremtet a termelés társadalmi szervezésében rejlő előnyök, ezek között a nagyságrendi megtakarítások kiaknázására. A magyar ipar termelékenységnövekedésének az elmúlt időszakban valóban jelentős forrása volt ez. A koncentráció valamennyi ipari ágazatban növekedett, de - úgy látjuk - gyakran anélkül, hogy ezt követően a specializáció terén is megfelelően előrehaladtunk volna. Az ipartelepek és vállalatok nagyobb méretéből adódó megtakarítások kihasználásának előmozdításában nagyobb sikereket értünk el, mint a specializáció útján elérhető előnyök hasznosításában.

A magyar ipar vállalati koncentrációja a felszabadulás, majd az államosítások után erőteljesen növekedett. A 2. sz. tábla adatai szerint a legnagyobb változások két időszakban, az 50-es és a 60-as évek elején mentek végbe. Az első hullám egy racionalizálási folyamat részeként a kis üzemeket koncentrált, míg a második hullám közép- és nagyobb vállalatokat egyesített nagy, sok esetben országos vállalatok létrehozása érdekében. Az első hullámban az ipartelepek átlagos nagysága is lényegesen növekedett, míg a második kifejezetten a vállalatnagyságokat érintette. A koncentrációs folyamat hatásairól, eredményeiről nincsenek összefoglaló elemzéseink. Közgazdászaink egyetértenek abban, hogy a koncentráció növelésének első szakasza jelentős hatékonyság-emelkedést eredményezett, a második hullámot illetően azonban már nem ilyen egyöntetű a vélemény - bár sok jó példát lehet idézni az ebben az időszakban végrehajtott vállalat-összevonásokról is.

A magyar állami ipar vállalati koncentrációja valószínűleg bármilyen mutatószám alapján a világon a legmagasabbak közé tartozik. (Egyetlen adatot idézünk: az ezernél több munkást foglalkoztató vállalatokban dolgozik a munkáslétszám

82,5%-a, lásd a 3. sz. táblát.)^{10/} A rugalmas kis- és középvállalatok hiányát, különösen néhány ágazatban (így például a gépipari ágazatokban), egyre inkább érezzük. A magyar ipar magas koncentrációja egyrészt abból adódik, hogy igen sok több-telepes vállalatunk van (mint említettük, a 60-as évek elején sok esetben egy-egy iparág valamennyi korábban önálló vállalatát egyetlen nagy egységbe vontuk össze), másrészt pedig nagyon kevés a kisebb létszámú ipartelep.

Az állami iparban ezernél több munkást foglalkoztató ipartelepen dolgozik a munkáslétszám 42,9, 500 munkásnál nagyobb létszámmal dolgozó ipartelepen a munkáslétszám 66,4%-a (lásd a 4. sz. táblát).

Nyilvánvaló, hogy állami kézben levő iparban a vállalati koncentráció növelése lényegesen egyszerűbb feladat, mint a specializáció fokozása és a potenciális nagyságrendi megtakarítások tényleges kihasználásának biztosítása /19/. A külkereskedelmi forgalom igen gyors növekedése folytán piacaink kiszélesedtek, importunk többszörösére emelkedett, de a nagyobb specializáció kedvezőbb feltételei és sürgető követelményei még nem érvényesülnek megfelelően. A specializáció mértékéről nincsenek összefoglaló statisztikai mutatóink, de az idevágó esettanulmányok és ágazati elemzések arra utalnak, hogy iparunkban a specializáció lényeges fokozására van szükség, ez ma általánosan elfogadott nézet.

A nagyságrendi megtakarítások és az ipari szervezet kérdését azonban a gazdaságirányítási reform után még szélesebb összefüggésekbe illesztve kell vizsgálnunk. Gazdaságirányítási rendszerünk azáltal, hogy megőrizte a központi tervezés domináns szerepét, a vállalati szférában lazítva direktív jellegét, ugyanakkor az árak, a nyereség, a piacok és a vállalati önállóság szerepét határozottan növelte, a koncentráció kérdését is új megvilágításba állította. A piac és a vezetés nézőpontjából további fontos tényezőket kell bevonnunk vizsgálódásunk körébe. A magas koncentráció nagyságrendi megtakarítások lehetősége mellett

^{10/} A létszám alapján képzett koncentrációs mutatók más országokhoz való hasonlításánál a termelékenységi színvonal-arányokat is figyelembe kell venni. A magyar ipar termelékenysége alacsonyabb, mint a fejlett tőkés országokban; a termelési mutatók tehát viszonylagosan kisebb koncentrációt jeleznének. Ha viszont az alacsonyabb termelékenység kevésbé korszerű technikával párosul, technológiai szempontból ez kisebb üzemnagyságokat indokolna.

monopol vagy oligopol helyzetet is teremt - s valójában a magyar ipar legtöbb ágazatára ez jellemző. Mit jelent azonban a monopolium és az oligopólium egy kisméretű szocialista országban, ahol növekvő specializáció mellett a hazai piacokon többnyire amúgy is csak az importtal lehet komoly versenyt támasztani, és a minisztériumok valamennyi vállalat tevékenységét ellenőrzik? Ahhoz, hogy erre és az ehhez kapcsolódó további kérdésekre válaszoljunk, még sok elméleti és empirikus kutatásra van szükség. Minthogy e témához az irányítási és vezetési problémák egész sora kapcsolódik (így pl. a piac szerepének, a többtelepes vállalatok vezetésének, a vállalati "belső mechanizmusnak", a többlépcsős minisztériumi irányításnak a kérdései, stb.), az "ipari szervezet" Magyarországon is az ipargazdaságtan különlegesen bonyolult és érdekes témakörévé vált.

Bár a közeljövőben nem számolunk e téren nagyszámu, gyors változtatással (s különösen nem kampányokkal), az ipari szervezet ésszerű alakításához mielőbb több ismeretre és a döntések előkészítéséhez megalapozottabb módszertanra lenne szükségünk. A többi szocialista országgal végzett összehasonlító vizsgálatok ebből a szempontból is sok haszonnal járhatnak, természetesen figyelembe véve az országok méretében, fejlettségi szintjében, gazdaságirányítási rendszerében és egyéb jellemzőiben levő különbségek hatásait; e vizsgálatok lényegesen segíthetik helyzetünk, lehetőségeink, alternatíváink jobb megértését. Nagy figyelemre és alapos összehasonlító értékelésre, elemzésre érdemesek a tőkés országok elméleti és empirikus kutatási eredményei is. Mindemellett tisztában vagyunk azzal, hogy az ipari szervezetre vonatkozó döntések mindig egyedi jellegűek és minden egyes esetben külön előkészítést és elemzést kívánnak. A hasonló döntési problémákra alkalmazott eljárások példája alapján a szervezeti döntések előkészítésére az alábbi közelítés javasolható /20/:

- állítsuk össze az összes lehetséges szervezeti alternatíva jegyzékét (figyelembe véve a vezetést érintő különböző megoldásokat is)!
- foglaljuk jegyzékbe mindazokat a pozitív vagy negatív hatásokat, amelyek az új szervezeti (és vezetési) rendszerben érvényre juthatnak.

Ezzel képet alkothatunk arról, hogy milyen megoldások között választhatunk és milyen hatásokat kell mérlegelnünk. A következő két lépés az elemzés mellett az értékelés eredményeinek bizonyos számszerű kifejezésére is lehetőséget ad:

- Határozzuk meg azokat a súlyszámokat, amelyek jellemezhetik milyen vi-

szonylagos fontosságot tulajdonítsunk az adott esetben az egyes hatásoknak.

- Minősítsük (pontértékekkel) minden egyes alternatíva minden pozitív vagy negatív hatásának erősségét!

Ha ezt a "döntési mátrixot" először nagyobb számú szakértő egymástól függetlenül dolgozza ki, azután ezek eredményeit összegezzük, megvitatjuk és erről korrekt jelentést készítünk, a döntéshozóknak tárgyilagos, előítéletektől, elfogultságoktól eléggé mentes alapot adhatnak az egyes alternatívák mérlegeléséhez. A továbbiakban ez az elemzés abban is segíthet, hogy lássuk: milyen kedvezőtlen hatásokkal járhat a választott megoldás, mire kell majd ügyelni megvalósításánál.

Irodalom

- /1/ Erich Gutenberg: Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre. I-III. Berlin-Heidelberg-New York, 1968., 1969.
- /2/ Edmund Heinen: Einführung in die Betriebswirtschaftslehre. Wiesbaden, 1974.
- /3/ H. G. Hunt: Industrial Economics. Oxford-London, 1965.
- /4/ Roger Sherman: The Economics of Industry. Boston, 1974.
- /5/ P. J. Devine, R. M. Jones, N. Lee, W. J. Tyson: An Introduction to Industrial Economics, London, 1974.
- /6/ E. T. Grether: Industrial Organization: Past History and Future Problems. The American Economic Review, May 1970.
- /7/ Az iparvállalat tevékenységének szervezése, tervezése és irányítása (oroszul). Szerk. Sz. E. Kamenyicer. Moszkva, 1976.
- /8/ Sozialistische Betriebswirtschaft. Lehrbuch. Berlin, 1974.
- /9/ E. A. Granovsky - D. L. Markus: A szocialista ipar gazdaságtana (oroszul). Moszkva, 1940.
- /10/ A közgazdaságtudományok rendszere (oroszul). Szerk.: K. V. Osztrovityanov. Moszkva, 1968.
- /11/ A szocialista ipar gazdaságtana (oroszul). Szerk.: L. I. Ityin. 5. kiadás, Moszkva, 1974.

- /12/ A Szovjetunió iparának gazdaságtana (oroszul). Szerk.: V. Sz. Mavrisceev. Minszk, 1975.
- /13/ A. N. Jefimov: A szovjet ipar gazdaságtana és tervezése (oroszul). Moszkva, 1970.
- /14/ Probleme der Leitung und Planung der Industriezweige. (Konsumgüterproduktion). Hochschule für Ökonomie "Bruno Lauschner", Berlin, 1973.
- /15/ Ipargazdaságtan. I-II. Szerk.: Wilcsek Jenő. Budapest, 1964. és 1966.
- /16/ 25 éves a marxista közgazdász-képzés. MKKE. 1973.
- /17/ Román Zoltán: Iparunk és vállalataink változó arculata: a konferencia tanulságai. A II. Ipargazdasági Tudományos Konferencia anyaga. Ipargazdasági Szemle, 1976-1977. évi különszám.
- /18/ Az ipar- és az iparvállalatok gazdaságtanának helyzetelemzése és fejlődési prognózisa. Ipargazdasági Szemle, 1975. 2. sz.
- /19/ Román Zoltán: A nagyságrendi megtakarítások és a vezetés feladatai. Ipargazdaság, 1975. 7. sz.
- /20/ Román Zoltán: A vállalati keretek megvonása. Közgazdasági Szemle, 1975. 1. sz.

1. sz. tábla. Az ipari tevékenység Magyarországon társadalmi szektorok szerint 1975-ben

A mutató megnevezése	Állami vállalatok	Szövetkezetek	Szocialista-szektor	Magán-szektor	Összesen
Aktiv keresők száma (1000 fő)	1505	239	1744	47	1791
Az aktiv keresők megoszlása (%)	84,0	13,4	97,4	2,6	100,0
A teljes termelési érték megoszlása (%)	93,1	6,2	99,3	0,7	100,0
A hozzáadott érték megoszlása (%)	88,9	9,4	98,3	1,7	100,0

2. sz. tábla. A vállalati koncentráció változása a magyar állami iparban

É v	50-nél kevesebb	51-100	101-500	501-1000	1000-nél több	Összesen
munkást foglalkoztató vállalatok						
A vállalatok száma						
1950	498	210	474	142	101	1425
1960	108	139	644	250	197	1338
1965	46	86	343	111	254	840
1975	44	27	268	155	285	779
A vállalatok számának megoszlása (%)						
1950	34,9	14,7	33,3	10,0	7,1	100,0
1960	8,1	10,4	48,1	18,7	14,7	100,0
1965	5,5	10,3	40,8	13,2	30,2	100,0
1975	5,6	3,5	34,4	19,9	36,6	100,0
A munkáslétszám megoszlása (%)						
1950	2,2	3,1	24,2	20,1	50,4	100,0
1960	0,4	1,2	18,9	21,2	58,3	100,0
1965	0,1	0,6	9,0	7,9	82,4	100,0
1975	0,0	0,2	7,1	10,2	82,5	100,0

^{1/} Valamennyi adat forrását a KSH évkönyvei képezik.

3. sz. tábla. Vállalati koncentráció a magyar állami iparban, 1975-ben

A mutató megnevezése	Vállalatok		1000-nél több munkást foglal- koztató vállalatok	5000-nél több munkást foglal- koztató vállalatok
	1 millió Ft	2 millió Ft		
	évi termelési érték felett			
A vállalatok száma	151	62	285	40
A vállalatok számának részaránya (%)	19,4	8,0	36,8	5,1
A termelési érték részaránya (%)	67,5	45,9	78,1	26,0
A munkáslétszám részaránya (%)	55,4	33,1	82,5	32,7

4. sz. tábla. Telepnagyságok a magyar iparban, 1975.

A mutató megnevezése	Szünetelő telepek	20-nál kevesebb	21-50	51-100	101-500	501-1000	1001-2000	2000-nél több	Összesen
----- munkást foglalkoztató ipartelepek -----									
<u>Állami ipar</u>									
A telepek megoszlása(%)	2,2	39,1	16,5	11,0	20,6	6,4	2,9	1,2	100,0
A munkáslétszám megoszlása (%)	-	1,6	2,8	4,1	25,1	23,5	20,4	22,5	100,0
<u>Szövetkezetek</u>									
A telepek megoszlása (%)	1,5	64,0	16,7	10,8	6,9	0,1	-	-	100,0
A munkáslétszám megoszlása (%)	-	12,8	18,3	25,9	40,8	2,2	-	-	100,0

Fóti Zsuzsa:^{1/}

AZ OLASZ IPAR ÉS IPARPOLITIKA

Az ötvenes évek gazdasági csodájának eredményeként Olaszország jelentősen előbbre lépett a fejlett tőkés országok sorában. A jelentős fejlődés sem tudta azonban felszámolni a súlyos gazdasági és társadalmi ellentmondásokat: a termelés ágazati, területi aránytalanságait, a déli körzet elmaradottságát, a lakosság technikai képzettségi színvonalának alacsony voltát, a műszaki fejlődés ki-egyensúlyozatlanságát, a nagy arányú munkanélküliséget. Az olasz gazdaság állandó nyers- és alapanyagfüggősége az energiaválság nyomán tovább növekedett.

Az alapvető, igen mélyen gyökerező és évtizedek óta átmeneti megoldásokkal javított problémák megoldására rövid távon nincs sok esélye Olaszországnak. Ehhez sem a belső, sem a külső feltételek nem adottak. Még az egyébként erős állami szektoron belül is hiányzik a tervező és végrehajtó szervezetek közötti összhang, az irányító, a termelő és a pénzügyi szféra koordináltsága. A sürgős megoldást igénylő problémák orvoslására átfogó, az egész gazdaság szerkezetét átalakító, hosszú távon is következetesen érvényesülő gazdaság- és iparpolitikára lenne szüksége az országnak. Ahhoz ugyanis, hogy Olaszország hatékonyabban be tudjon kapcsolódni a nemzetközi ipari munkamegosztásba, csak a belső aránytalanságok megoldása vezethet el.

Az olasz iparfejlesztési politika történetét áttekintve joggal lehet azt mondani, hogy a meg nem valósult tervek láncolata. A tervek hol a külgazdasági függőséget, hol a belső nehézségeket, gazdasági és szociális feszültségeket nem vették kellően figyelembe, így már megkezdésükkor sem voltak eléggé reálisak.

Az olasz gazdaság helyzete

Olaszország fejlett, a kapitalista világ ipari termelésének 4,4%-át adó ország. A társadalmi össztermék 51%-a az iparból, 14%-a a mezőgazdaságból, 35%-a a szolgáltatásokból származik. Gazdasági életére az ellentétek nyomják rá

^{1/} A Konjunktúra- és Piackutató Intézet munkatársa.

bélyegüket. Az északi, erősen iparosodott területeken él a lakosság kétharmada, itt koncentrálódik a termelés és a tőke: a nemzeti jövedelem háromnegyed részét állítják elő, a beruházások 80%-át valósítják meg. Ezzel szemben Dél-Olaszország Európa egyik legelmaradottabb területe, feudális földbirtokok foglalják el a földterület kétharmadát.

Az olasz gazdaság súlyos problémája az általános nyersanyag- és energiahiány. Az ipar fejlődése állandóan növekvő nyersanyag-importot tesz szükségesé. A fokozódó import ellentételezése érdekében az ipari export növelését szorgalmazzák. Az export növelésére azért is szükség van, mert az alacsony színvonalú mezőgazdasági termelés nem fedezi a belső élelmiszerszükségletet.

A lakosság alacsony technikai-képzettségi színvonala, az egyenetlenül telepített ipar nem teszi lehetővé a lakosság megfelelő szintű foglalkoztatását, ezért állandó a kivándorlás. S ugyanakkor jelentős tőke áramlik ki, s valósít meg külföldi beruházásokat. Olaszországban a reálbérek és a személyi fogyasztás színvonala alacsonyabb, mint a többi, iparilag fejlett tőkés országban; a közös piaci hatók között e tekintetben az utolsó helyen áll. Alacsonyabb az átlagnál a bér munkából származó személyi jövedelmeknek és a szociális juttatásoknak a nemzeti jövedelmen belüli részaránya is.

A gazdasági hatalom egyfelől koncentrált, másfelől kisüzemi szervezetre épül. Tíz nagy monopólium, közöttük a Fiat, az Olivetti, a SNIA, a Pirelli (-Dunlop), a Montecatini-Edison stb. ellenőrzi a modern berendezésű iparban befektetett tőkének több, mint a felét. A nagy monopóliumok részvénytőkéjének több, mint egyharmada államkapitalista ellenőrzés alatt áll. Az állami beruházásokat az ország legnagyobb ipari csoportosulása, az Ipari Rekonstrukciós Intézet bonyolítja le, ezen keresztül az állam jelentős magánvállalatok részvénytőkéjében is érdekelt. A kőolaj- és földgáztermelést és -szállítást az állam az Ente Nazionale Idrocarburi trösztön keresztül ellenőrzi. Az olasz nagyiparra igen jellemző, hogy a finánc tőke szorosan összefonódott a nagybirtokosokkal.

Olaszország az elmúlt évtizedekben a gyorsan fejlődő országok közé tartozott. Az utóbbi tíz évben a társadalmi össztermék növekedésének évi átlagos üteme meghaladta az 5%-ot. Súlyos gondot jelent azonban, hogy az ország évek óta Nyugat-Európa inflációs listájának kétes értékű vezető helyét foglalja el.

Az energiaválság és a termelési aránytalanságok következtében az utóbbi években több ízben folyamodott az olasz kormány a kereskedelmi forgalom és tőke-mozgás drasztikus korlátozásához. Bár hivatalos leértékelésre nem került sor, a lira értékvesztése állandósult; a támogatására hozott intézkedések, valamint a termelés és fogyasztás szintjének fenntartása az utóbbi években jelentősen növelte Olaszország adósságállományát. Kereskedelmi és pénzügyi mérlege rendkívül kiegyensúlyozatlan.

Az ország gazdasági problémái komoly szociális feszültségekkel párosulnak. A belpolitikai aktivitás erősségét jelzi az is, hogy az un. részvételi irányítás, a munkás beleszólási jogok területén az olasz baloldali és demokratikus erők érték el a legtöbb vívmányt Nyugat-Európában.

Az állami szektor és befolyásoló szerepe

Olaszország gazdaságát a második világháborút megelőzően a fasiszta állam önállótó törekvései jellemezték. A fasiszta rendszer lényegében megtartotta a feudális maradványokkal terhes gazdasági és társadalmi strukturát. Jelentősebben csak néhány - katonai szempontból fontos - iparág fejlődött. Így: a kohászat, a gépipar, a vegyipar, az energiatermelés. A kötelező ipari egyesülések és a munkás-tőkés korporációk egyes iparágakat csaknem teljesen ellenőrzésük alá vontak. A világháború utáni olasz iparfejlődés nem szakítható el ezek-től az intézkedésektől, amelyeket a gazdasági világválság alatt és után hoztak.

Már a fasizmus uralomra jutása előtt megindult és később folytatódott a nagyvállalatok kialakulása. Ezek hosszú távu fejlesztési megoldások alapján tevékenykedtek, s a legfejlettebb technika alkalmazására törekedtek. Az ilyen üzletpolitikához szükséges tőkék megszerzésében a nagyvállalatok rá voltak utalva a bankokra, azok pedig az állam támogatására. A gazdasági világválság teljes egészében feldulta ezt a konstrukciót, s a vállalatok, majd a bankok fizetéseképtelenségét csak az állami beavatkozás háríthatta el. A bankérdekeltségek finanszírozó társaságok kezébe kerültek, azok összefogására pedig életre hívták az IRI-t (Istituto per la Ricostruzione Industriale), amely dotációt kapott az államtól. Végeredményben az állam kezébe került a bankrendszer és az ipar jelentős hányada, s az állam törlesztette az ipar bankrendszerrel szemben fenn-

álló adósságát. Szervezetileg három hitelbank és egy állami holding végzi ezt a tevékenységet.

Bankérdekeltségén túl - amely semmiféle finanszírozási előnyt nem jelent - az IRI öt finanszírozó társasága révén tartja kézben iparvállalatait. A Fincantieri (100%-os IRI-részesedéssel) a hajógyártás, a Finmeccanica (99%) a gépipar, a Finsider (51%) a kohászat, a Finmare (75%) a tengeri szállítás, a Stet (57%) a távközlés területén működik, 130 iparvállalattal. Bizonyos nagyvállalatok közvetlenül kapcsolódnak az Intézethez, így az Alitalia légitársaság, a RAI rádió- és televíziós vállalat, az Autostrade utépítési vállalat.

Az IRI vezetői szerint a félállami vállalatok működésének előnye az, hogy így egyrészt az állami gazdaságpolitika előírásai, másrészt a profitérdekek is érvényre jutnak. A magántőke részvételét az indokolja, hogy a beruházási döntéseknél jobb előrelátással, megbízhatóbb hosszútávú tendenciák ismeretével rendelkeznek.

Az IRI kezeli az állami vállalatok vagyonát, kutatóközpontként és gazdaságpolitikai eszközként működik a nagy ipari beruházások tervezésében, továbbá a csoporthoz tartozó vállalatok beruházási bankjának szerepét tölti be. Ez utóbbi funkcióját vállalati önfinanszírozás, kölcsönkibocsátás, közvetlen állami juttatás révén látja el. Az Intézet döntéseit két szempont vezérli. Az egyik: minél több munkaalkalom teremtése. A másik: a csoporthoz tartozó vállalatok hatékonyságának növelése, mivel ezek a vállalatok kulcsszerepet töltenek be, az egész olasz ipar teljesítményét befolyásolják. A két szempont ellentétes egymással, bármelyik csak a másik rovására érvényesíthető. Általában az utóbbi szempont kap nagyobb hangsúlyt.

Az ENI az olasz kőolajtermelés 90%-át tartja kézben. Vállalatai kőolajfinomítókat működtetnek, szállítókapacitásokat létesítenek és kezelnek, petrokémiai üzemeket működtetnek, gyárberendezéseket készítenek a vegyi-, kőolaj-és földgázipar számára.

Az állammonopolista szektor többféle elven szervezett: autonóm állami vállalatokból, kincstári és közvetlenül ellenőrzött, valamint speciális formában működő vállalatokból áll. A második csoportba általában az infrastrukturális létesítmények tartoznak, a harmadikra pedig igen jellemző a Dél Fejlesztési Alapja, a Cassa del Mezzogiorno működése.

Az állam és autonóm vállalatai valósítják meg Olaszországban az un. programokat, míg a széles körű önállósággal rendelkező, speciális állami vállalatok és szervezetek az un. terveket hajtják végre. Ez utóbbiak közé tartozik a Dél-Olaszország és Calabria Fejlesztési Terve, melyet a Cassa del Mezzogiorno valósít meg, s melynek kivitelezését speciális szervezetek végzik.

A finanszírozás módját tekintve vannak olyan tervek és programok, amelyeket csak költségvetésből finanszíroznak, továbbá olyanok, amelyeket részben költségvetésből, részben pedig kölcsöntőke-eszközzel finanszíroznak. Az első kategóriába tartozó tervek esetében is rendszerint szükségessé válik értékpapír kibocsátás, é a felvett kölcsönöket azonban költségvetési juttatásokból térítik vissza.

Alapvetően négy területre összpontosítanak ezek a tervek és programok. A mezőgazdasági beruházásokra előirányzott kiadások az ágazat összes beruházásainak 40%-át, az állami hitelintézkedésekkel finanszírozott magánberuházásokkal együtt közel 60%-át teszik ki. Az infrastruktúra fejlesztésében ugyancsak nagy szerepet kaptak, iskolaépítés, utfejlesztés, folyamszabályozás stb.; az ilyenfajta beruházásoknak a 60%-át teszik ki. Támogatást adnak továbbá a helyi önkormányzati szervek ipari beruházásaihoz. Külön területet képez a Dél fejlesztése.

A Dél fejlesztésére, előiparosítására 1950-ben hoztak létre speciális alapot. Az előiparosítás annyit jelentett, hogy az uthálózat, közlekedés, szolgáltató hálózat stb. állami eszközökből történő megvalósításával kedvező feltételeket teremtettek az ipar kialakulásának. Az iparosítás döntően a magánvállalatok feladata maradt, amelyet állami kedvezményekkel és együttműködéssel igyekeztek megvalósítani. A regionális intézmények bankhitelekkel, helyi és központi szervek beruházásaival, magánvállalatok befektetéseivel összefüggő tevékenységet végeznek.

Az előiparosítási politika mindinkább kiegészült az állammonopolista egyesüléseknek és a magánmonopolista csoportoknak "növekedési pólusok", vagyis hatalmas, korszerű iparvállalatok létrehozására irányuló törekvéseivel. Így kívánták kihasználni a nagy mennyiségű olcsó munkaerőt és a Délen található ásványi nyersanyagokat, vagy a nyersanyagbeszerzés és -értékesítés szempontjából kedvező helyzetet a nyereséges termelés érdekében. A Délen létrehozott új vállalatok

latok (kohászati, petrolkémiai kombinátok stb.) korszerű technikát képviselnek az "őskori" állapotok között.

A gazdasági csoda

Az ötvenes évek elejéig Olaszországban a háborus károk helyreállítása folyt. Az ötvenes évek elején azonban igen gyors ütemű iparfejlődés indult meg, amelynek eredményeként az ország egy évtized alatt agrárországból ipari jellegűvé vált. Megnővekedett az ipar hozzájárulása a nemzeti össztermék létrehozásához, az ipar vált a foglalkoztatás bástyájává. Olaszország a kapitalista világ ipari termelésének 1948-ban 2,6%-át, 1953-ban 2,9%-át, 1960-ban 3,9%-át állította elő.

1953-63 között megkétszereződött a nemzeti jövedelem, az ipari termelés 9, a mezőgazdasági 3%-kal növekedett éves átlagban. Az ipar súlya a nemzeti jövedelem 28%-áról 39%-ára növekedett. Ugyanebben az időszakban két és félszeresre emelkedett az export, amelynek növekedésében ekkor csak az NSZK és Japán előzte meg.

A gazdasági csoda kibontakozását nagymértékben segítette az amerikai tőke-behatolás, valamint az ország bekapcsolódása a nemzetközi gazdasági életbe. Mindez lehetetlenné tette, hogy visszatérjenek a korábbi autark gazdaság- és iparpolitikához. Az olasz gazdaságba áramló külföldi tőkével jelentős technikai ismeretek, berendezések honosodtak meg. A műszaki, szervezeti korszerűsítés azért is hozott rohamos fellendülést, mivel korábban az olasz ipart távol tartották a világ tudományos-technikai fejlődésétől, s a nyitás komoly tartalékokat hozott felszínre. Ezen túlmenően Olaszországban azokat az iparágakat fejlesztették, amelyekben a tudományos-technikai haladás a leggyorsabban nyert teret (vegyipar, kohászat, elektronika).

A termelés korszerűsítését, bővítését és racionalizálását kényszerítette ki a belpolitikai helyzet is. Gyors ütemben növekedtek a beruházások, a nemzeti jövedelem 20%-áról 25,7%-ára; ez az ütem gyorsabb volt, mint az egyéni és a közületi fogyasztás növekedésének üteme. A beruházások erőteljes ütemű növekedése mellett a Po-menti gazdag földgázmezők feltárása, kiaknázása és az állam fokozódó szerepe volt erre az időszakra jellemző.

Az ipar fejlődésének nyomkövetésére a belső piac szűknek bizonyult, ezt az

export ellensúlyozta. Ennek a fejlődését segítette a bőségesen rendelkezésre álló, olcsó, munkaerő is. Olaszország a nyugat-európai átlagnál kisebb költségvetési hányadot fordított az oktatásra, a szakképzésre, bár a költségvetési bevételei megduplázódtak; s a nyugat-európai átlag alatt maradtak a hadi kiadások is. Az ország fizetési mérlegének helyzetét nagy mértékben javították az idegenforgalomból származó bevételek, valamint a külföldön dolgozók hazautalt keresetei.

Az ötvenes években végbement gyors ütemű gazdasági, ipari fejlődés sok el-
lentmondást kiélezett. Nőtt az aránytalanság az ipar és a mezőgazdaság technikai
felszereltsége, fejlettsége, hozama között; a termelékenység 2:1 arányban ala-
kult. Még nagyobb lett a távolság az északi és a déli országrész között iparilag,
iskolázottságban, szociális ellátásban, infrastruktúrában. A mezőgazdaság elma-
radottsága ellenére növekedtek a belső fogyasztói szükségletek, amelyeket csak
az import növelésével lehetett kielégíteni. Az ipar fejlesztésére bevont kölcsönök
és a behozatal gyors emelkedése az ország eladósódásához vezetett. A tőke
ugyanakkor menekülni igyekezett a hazai befektetések elől. Az ország pénzügyi
egyensúlytalanságát tovább növelte az állandósuló költségvetési deficit.

Az ipar szerkezetének alakulását a következők jellemezték. 1953-ban a bányá-
szat 2,8%-ot, a feldolgozóipar 82,5%-ot, az építőipar 12,5%-ot, az elektromos-
áram- és gáztermelés 2,2%-ot képviselt az ipari össztermelésben. Ezek az
arányok 1963-ra 1,8%-ra, 80%-ra, 16,3%-ra, 1,9%-ra módosultak. A feldolgozó-
iparon belül az 1953-ban első helyen álló textilipar és a második helyen levő
élelmiszeripar részarányát tulszárnyalta a gépipar. A gépipar a tíz év alatt
175%-kal növelte termelését, s ezt csak a vegyipar 364%-os, a kőolajtermelés
247%-os növekménye szárnyalta túl.

A gazdasági csodától az olajválságig

Az olasz ipar fejlődése a gazdasági csodát eredményező tartalékok kimerülé-
se után is folytatódott, csak a növekedés üteme mérséklődött valamelyest. Az
ipari termelés növekedése az 1963-at követő tíz évben 7%-ra esett vissza. Az
átlagnál gyorsabban fejlődött a vegyipar, a kohászat, az élelmiszeripar; átlagos
növekedést a gépipar és a textilipar mutatott fel. A feldolgozóiparon belül az
időszak végére a gépipar 30,3%-os, a vegyipar 19%-os, az élelmiszeripar 14%-

os, a textilipar 10%-os részesedési sorrendje alakult ki. A kőolajipar termelésének növekedése ellenére is az energiahordozókból Olaszországban alacsony az önellátás foka. E téren a tőkés világ importjában a harmadik helyen áll. Kőolajfinomítóinak nagy része külföldi kézen van; kapacitása azonban exportra történő feldolgozást is lehetővé tesz. Bányaiiparában a vasipar és az azbesztbányászat foglal el előkelő helyet a tőkés világban.

Az olasz szinesfémkohászatban az alumínium- és magnéziumkohászat a legfejlettebb. Acélipara rendkívül koncentrált, lényegében három társaság kezében van. A nagyipar legfontosabb ágazatai: a gép- és hajógyártás, az elektrotechnikai ipar, a vegyi, a textil- és az élelmiszeripar, az építőanyag-gyártás. Járműiparra igen fejlett, ezen belül vezető helyen áll a gépkocsigyártás, a vasuti kocsik és villanymozdonyok gyártása. Író- és irodagépgyártása a világtermelés 20%-át állítja elő. Vegyipara méreteiben és technikai színvonalát tekintve egyenrangú a legfejlettebb tőkés országokéval. A világtermelés 8%-át adja műszálból és műselyemből. Textiliparának és élelmiszeriparának technikai felszereltsége nagyrészt elavult.

Az olasz kereskedelmi mérleg deficitjét a láthatatlan export tételei (hajózás, kereset-hazautalások, idegenforgalom) ellensúlyozták. A kivitel 92%-át ipari termékek alkotják, ebből 35%-ot a gépek és berendezések, 15%-ot a vegyi anyagok, 12%-ot a textilárúk képviselnek. Az import fő tételeit a mezőgazdasági termékek, bányatermékek (22-22%) és 56%-ban ipari termékek képezik. Olaszországnak mind az exportjában, mind az importjában vezető helyet foglal el az NSZK (24 és 19%).

A gyors ipari fejlődés azonban változatlanul nem oldotta meg azokat a problémákat, amelyek korábban is kísérték az olasz gazdaság fejlődését. Emellett fokozódott az ipar területi koncentrációja, a foglalkoztatott létszám északi területekre tömörülése. Lombardia, Piemonte és Liguria ad helyet a monopóliumok 1,3%-ának, a tőke 73%-át koncentrálna. A tíz vezető vállalat ebből 25%-ot képvisel.

Az állami árszabályozás: a közszolgáltatások, egyes nyersanyagok és ipari termékek, a mezőgazdasági termelés korszerűsítéséhez szükséges eszközök, gyógyszerek stb., hatósági ármegállapítása, vagy árörögzése nem kedvezett sem a költségvetési deficit csökkentésének, sem a termelékenység emelkedésének. Az

időszak végére az infláció félelmetes méreteket öltött. Az olajválsággal egyidőben visszaesett konjunktúra, a külső értékesítési lehetőségek beszűkülése, az olasz valuta gyorsuló leértékelődése fokozatosan elapasztotta az ország devizakészletét, s rohamos ütemben növelte adósságait.

Bár az 1963-73 közötti időszakban az olasz ipar néhány korszerű ágazat fejlődésének és exportteljesítményének vonzási szférájában állt, mégsem tudott olyan erős pozíciókat kivívni magának, amelyeket a nyersanyag- és energiaárak emelkedése ne ingatott volna meg. A vezető iparágak ugyanakkor vonzerőt jelentettek a külföldi tőkebefektetések számára. A zömmel svájci, NSZK-beli és amerikai tőke beáramlásának fő irányát az olasz ipar legkorszerűbb, leggyorsabban fejlődő ágazatai jelentették. (A vegyiparban a külföldi tőke részaránya 51, a kőolajiparban 47, a fémkohászatban 35, az elektronikában 20 százalék.)

A strukturális és egyensúlyi problémák kiéleződése

Az 1973-74-es tőkés gazdasági visszaesés és nyersanyagválság nyomán az olasz gazdaságban kiéleződtek a strukturális és egyensúlyi problémák. Míg 1950-70 között gazdasági növekedése a fejlett tőkés átlagot meghaladó volt, az utolsó két évben jóval a többi, fejlett tőkés partneré alatt maradt: a kapacitások kihasználása 75% alá süllyedt.

Olaszország külkereskedelmében a bevitel rendszeresen meghaladta a kivittelt, 1974-ben azonban már veszélyszintet ért el, amit főként a megnövekedett olajszámla okozott. 1974-ben az import fedezeti arány 73%-ra esett vissza, csak a szigorú importkorlátozó intézkedések hatására emelkedett 1975-ben 90%-ra. A belső és külső árváltozások, a romló cserearányok jelentősen rontották az ország exportpozícióját.

Ár- és cserearányváltozások az olasz gazdaságban
(1963 = 100)

1. sz. táblázat

	1955	1960	1965	1970	1975
Fogyasztói ár	79,4	87,1	110,6	113,3	218,8
Nagykereskedelmi ár	93,2	92,1	105,0	106,6	226,6
Exportár	110,1	101,3	101,8	100,7	219,0
Importár	114,3	100,4	104,0	105,3	282,0
Cserearány	96,5	100,9	97,9	95,6	76,0

Forrás: IMF International Financial Statistics 1972, UN Monthly Bulletin of Statistics 1975. okt.

Az olasz fizetési mérleg hosszú időn át aktívummal zárult, az árucseré-forgalomból származó mérleghiányt 1973-ig pótolni tudták az egyéb tételek. 1973-ban azonban ez az irányzat megfordult, a következő években pedig tovább romlott. Az olajárak többszörösödése a kereskedelmi mérleg passzívumának jelentős emelkedését, sőt a fizetési mérleg passzívvá válását okozta. Az áruk és szolgáltatások negatív egyenlege mellett hozzájárult ehhez, hogy a beutazók száma és az átutalások mennyisége is csökkent. Ez utóbbit a lira árfolyamának gyors esése váltotta ki.

Az olajdeficitek finanszírozása 1974-től központi problémává vált a fejlett (és érintett) nyugat-európai országokban. Az olasz fizetési helyzet azonban olyan súlyossá vált, hogy sürgős rendezése még az integrációs vagy nemzetközi megoldások előtt szükségessé vált. Mivel az NSZK legtekintélyesebb exportpiacáról volt szó, több ízben Olaszország segítségére sietett. Olaszország külföldi eladósódása 1973-ban 7 milliárd dollárt, 1975-ban pedig már 14 milliárd dollárt tett ki.

Az olasz kormány 1949-70 között változatlanul tartotta valutája árfolyamát, legalábbis nem folyamodott a hivatalos leértékeléshez. A hetvenes évek elejétől viszont a lira olyan rohamos leértékelődésnek indult, hogy helyzete válságossá vált. A lira árfolyamának esése hozzájárult ugyan a kivitel növekedéséhez, de egyben a belső termelői és fogyasztói árak emelkedését okozta, kifelé pedig a nemzetközi bizalom további gyengüléséhez vezetett. A lira válságos helyzetét a

rendkívül magas infláció, a kereskedelmi és fizetési mérleg deficitje, a külföldi adósságállomány emelkedése, a nagyarányú tőke-kimenekítés, a tartalékok igen alacsony szintje eredményezte.

Az olasz gazdaságban meglevő, főként az iparra jellemző, ágazati és vállalati szintű strukturális problémák megoldása átfogó és hosszú távu program kidolgozását tette volna szükségessé. Egy ilyen hosszú távu program része lehetett volna a lira válságának rendezése is. Mivel kidolgozása és gyakorlati alkalmazása hosszú időt vett volna igénybe, az olasz kormány a megoldást rövid távra, újabb és újabb hitelek felvételére koncentrált, így próbált átmeneti segítséget adni a pénzügyi szférának.

1975-ben hosszú távra szóló, tízéves energiaprogram született. Ennek beindítására azonban nem került sor. Olaszország a világ nyolcadik legfejlettebb ipari országa, energiatülség tekintetében azonban Japán után a második helyen áll. Korábbi gyors fejlődését az olcsón beszerezhető energiára alapozta. A megsokszorozódott olajár főként a kereskedelmi és fizetési passzívumban érezte hatását, de egyúttal a belső energia-felhasználási szerkezet átalakulását is elősegítette. A felhasznált energiahordozókban számottevően megnőtt a földgáz szerepe, a kőolajé viszont 70%-ra esett vissza. Az 1975 nyarán elfogadott energia-program a kőolajfelhasználás további csökkentését irányozza elő, a földgáz és a nukleáris energia nagyobb mértékű hasznosításával. A nagyfokú fizetési mérleg nehézségek azonban megnehezítik a szükséges és tervezett - mintegy 30 ezer milliárd líra - beruházások megvalósításához szükséges kölcsönök felvételét.

Az olasz tervek csődje

1946-ban iktatták be az olasz alkotmányba, hogy az egyéni és állami gazdasági tevékenységnek a társadalom érdekében történő irányításáról és szabályozásáról, valamint ellenőrzéséről program-törvényeket kell életbe léptetni. A közvélemény nyomására született "programozási" törvény ellenére az egymás után hatalomra lépő centrista kormányok azonban csak ágazati, technikai programok kidolgozását valósították meg. Az ágazati, technikai programok azoknak a leggyengébb iparágaknak a megerősítését és fejlesztését szolgálták, amelyek a háboru utáni fejlődésben szűk keresztmetszetet jelentettek.

Igen tipikus példája ezeknek a terveknek a Signigal-terv vagy a Tambroni-terv. A Signigal-terv célja az olasz kohászat fejlesztése és megerősítése volt, a háború után ugyanis ez volt az ipar leggyengébb ágazata, s erősen fékezte a gépipar fejlődését. A Finsider csoport legnagyobb vállalatának teljes termelési vertikumra való átállítását, valamennyi kohászati termékfajta előállítását, az állami kohászati vállalatok termelési költségeinek jelentős csökkenését irányozta elő. A Fiat és a Falck (a két legerősebb magánmonopolista csoport) ellenállása következtében azonban csak három vállalatra korlátozódott a terv. Eredménye: korszerű technikával felszerelt kohászati kombinátok létrehozása, majd néhány üzem rekonstrukciója, az erőteljes iparfejlesztési korszakban. Megvalósításának nehézségei ellenére a terv az ipar egyik kulcságazatának fejlődését szolgálta.

1953-ban dolgozták ki a Tambroni-tervet, amely a hajógyártás újbóli "aránykijelölését" tűzte ki célul. Feladata az lett volna, hogy a sok kicsi, műszakilag elmaradott, s ezért ráfizetéses dokk helyett néhány hatalmas és technikailag jól felszerelt hajóépítő dokkot hozzanak létre. Bár javult az olasz hajógyártás helyzete, a terv eredményei jelentéktelennek mondhatók.

Az 50-es években és a 60-as évek elején sok ágazati és regionális terv volt érvényben Olaszországban. Megvalósításukra fordították az állami beruházások jelentős hányadát. A tervek azonban csekély eredményeket hoztak. A 60-as évek eleje fordulatot hozott az olasz programozásban. Ekkor a - programozást korábban cselekvési szabadságuk megsértőjének tekintő - monopóliumok is elfogadták a globális, nemzetgazdasági szintű gazdasági programozás szükségességét. Céljuk az volt, hogy nagyobb mértékben használhassák fel az állami erőket és eszközöket az ipar korszerűsítésére és szerkezeti javítására, a külső piaci versenyképesség fokozására. A szemléletváltozás a tudományos-technikai haladás hatására történt, mivel az említett célok elérése csak az új progresszív ágazatokban eszközölt beruházásokkal látszott lehetségesnek. Összgazdasági terv készítésére 1950-ben tett először kísérletet a CGIL szakszervezeti szövetség, az un. munkatervvel, amely a 4 milliós munkanélküli sereg elhelyezését célozta. A gazdasági struktúra egészének átalakítása is szerepelt a tervben, államosításokkal és nagybirtok felszámolással egybekötve. 1954-ben, tíz éves időszakra szólan, Vanoni-terv néven fogalmazták újra. Az indikatív terv a nemzeti jövedelem

növekedését és a munkanélküliség felszámolását irányozta elő, de számottevő hatása nem volt.

1963-ban új tízéves gazdasági tervet fogadtak el, amely komoly strukturális változásokat jelölt. Kiinduló tétele az volt, hogy az olasz gazdaságot nem fenyegetik válságok. 1964-ben válságjelenségek mutatkoztak, s kiderült, hogy a modell és a valóságos fejlődés eltér egymástól. Ezért a tervet a továbbiakban figyelembe sem vették. 1966-ban lépett helyébe a Pieraccini-terv, amely az olasz gazdaság fejlődésében fennálló alapvető területi, ágazati és társadalmi aránytalanságok megoldását tűzte ki célul. A teljes foglalkoztatottság, a mezőgazdasági jövedelmek emelése, új ipari munkahelyek létesítése, infrastruktúraépítés, árstabilitás, a fizetési mérleg kiegyensúlyozása szerepelt a célkitűzések között. Az ipar nemzeti összterméken belüli arányának növelését, a mezőgazdaság arányának a csökkenését kívánták elérni.

A Pieraccini-terv vezető helyet szánt az államnak az olasz ipar fellendítésében, mindenekelőtt a termelő és az ehhez kapcsolódó beruházási szféra erősítésével. A beruházások 14%-át akarták állami erőből megvalósítani; kölcsöntőke igénybevételeivel és az állami vállalatok kölcsöneivel együtt 7850 milliárd lirát kívántak a terv megvalósítására fordítani. A valóságban a mezőgazdaság részaránya a nemzeti össztermékben gyorsabban csökkent, s a szolgáltató szféra a kívánatosnak tartottnál erőteljesebben nőtt, ami a forgalmi költségek és a fogyasztási cikkek árának emelkedését eredményezte. A felhalmozás lassabban ment végbe, mint tervezték; a tervezett 10%-kal szemben 7%-os ütemben.

1965-ben megkésztették a Dél Fejlesztési Alapjának adott összegeket, s tevékenységét bekapcsolták a nemzetgazdasági tervbe. A minisztériumokat, állami vállalatokat kötelezték, hogy beruházásaiknak legalább felét Délen eszközöljék, a magánvállalatok pedig adó- és hitelkedvezményeket kaptak déli beruházásaikhoz.

A Pieraccini-terv intézkedési javaslatokat is tartalmazott a magánvállalatok tevékenységének koordinálására, az állam gazdasági szerepének kiszélesítésére: mérlegek nyilvánosságra hozása, értéktőzsde-reform és állami ellenőrzés alá vonás, az adórendszer reformja stb. szerepelt benne. A foglalkoztatási, árstabilitási, fizetési mérleg kiegyensúlyozási törekvések azonban nem váltak valóra, s más célkitűzések tekintetében is csak részleges eredmények születtek.

Legutóbb 1976 végén hoztak nyilvánosságra újabb iparfejlesztési tervet. Az új terv a gazdaságtalan termelés felszámolását és a termékszerkezet javítását tűzte ki célul, hosszú távon 17 ezer milliárd lira, rövid távon pedig évi másfél ezer milliárd lira igénybevételével. Az új terv heves vitákat váltott ki, különösen a munkásképviseleti szervek részéről. A fő ellenérv: a szakszervezetek nagyobb mértékű ellenőrző szerepe nélkül a terv végrehajtása tekintélyes munkáslétszám elbocsátásának, valamint az Észak-Dél ellentét éleződésének veszélyével fenyeget. Az olasz iparpolitika eddigi fejlesztési terveinek ismeretében valóban erősen megkérdőjelezhető, milyen sikerrel kecsegtetne megvalósítása.

Az olasz politikai erőviszonyok sajátossága következtében demokratikusnak nevezett tervezési rendszer van érvényben. A demokratizmus zálogát abban látják, hogy a tervek és programok alapvető célkitűzéseit évente felülvizsgálják, hogy a gazdasági és társadalmi szervezetek részt vesznek kidolgozásukban, hogy a tervkészítő szervek a tervet megvitatják a tömegszervezetek, területi szervek képviselőivel és független szakértőkkel. A kormány mellett működő Nemzeti Gazdaságprogramozási Bizottság tagjai az üzleti körök, az állami vállalatok és a szakszervezetek képviselői, valamint független közgazdászok. A központi tervező szervek mellett regionális tervezési bizottságok is működnek, a tömegszervezetek képviselőinek bevonásával.

A gazdasági tervek megvalósításában a legfontosabb szerep a költségvetési minisztériumra hárul. A végrehajtás terén fontos funkciókat látnak el az állami bankintézmények, a hitelműveletek 90%-át tartják kézben. A speciális állami intézmények, mint például a Dél Fejlesztési Alapja, az IRI, az ENI tervező és végrehajtó szerepet egyaránt betöltenek.

Az olasz gazdaság s az olasz ipar jelentős erőt képvisel, de nagy nehézségekkel küzd. Ezek átfogó megoldása eddig nem sikerült, az olasz iparpolitika még keresi azokat az eszközöket és módszereket, amelyekkel hatékonyabban segítheti a gazdaság- és iparfejlesztési célok megvalósítását.

A MUNKAVAGYONNAL VALÓ GAZDÁLKODÁS

A gazdasági fejlődés intenzív szakaszában levő országokban egyre nagyobb figyelem fordul a hatékonyság növelésére szolgáló eszközök jobb kihasználása, az ezt elősegítő feltételek megteremtése, az ezzel kapcsolatos gyakorlati és elméleti munka összekapcsolása felé.

Az NDK-ban az utóbbi időben a társadalmi munkavagyonnal való gazdálkodás kérdései kerültek előtérbe. A gazdasági folyóiratokban számos cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel, "A munkavagyon hatékony és racionális kihasználása" címmel 1976. novemberében Lipcsében konferenciát is rendeztek.^{1/}

A munkavagyon fogalmán a dolgozók szaktudását, képességeit, készségeit, munkatapasztalatait, s az egyének olyan tulajdonságait értjük, mint az érdeklődés, öntudat, motiváció, munkafegyelem. A társadalmi munkavagyon kihasználásának fokozása a munkaerő hatékony munkába állítása és a munkahelyek közötti legmegfelelőbb szétosztása útján valósítható meg. H. Altenhenne és B. Völkel vitaindító cikkében részletesen foglalkozik a társadalmi munkavagyon munkába állításának tényezőivel, s ezek hatékonyságának növelésével. A tényezők öt csoportját különböztetik meg, ezeken belül a következő feladatokat jelölik meg:

1. A munkába állítható lakosság növelése (a munkaképes koru nem dolgozók, munkaképes nyugdíjasok, munkaképes rokkant nyugdíjasok bevonása stb.).

2. A képzés, nevelés tökéletesítése (a népgazdasági és vállalati követelményeknek megfelelő képzés, a szocialista tudat, felelősség és munkafegyelem fejlesztése, vezetőképzés).

3. A munkaerőstruktúra megfelelő illesztése a termelő és szolgáltató szektor, az egyes iparágak, vállalatok strukturájához, a földrajzi strukturához stb.

^{1/} Sozialistische Arbeitswissenschaft 1976. 3., 5., 6. és 1977. 1., 2., 3., 4., sz.; Wirtschafts Wissenschaft 1976. 11. sz.

4. A tudományos munkaszervezés színvonalának növelése (a munka és életfeltételek alakítása, a munkaerő vállalaton belüli elosztása, a munkanormák színvonala, a munkák csoportosítása, a dolgozók anyagi és erkölcsi ösztönzése).

5. A munkaerő tervezés és irányítás tökéletesítése (tudományos tervezési és vezetési módszerek alkalmazása, a vonatkozó döntések és intézkedések egységének ellenőrzése, a munkafolyamat céljának, eszközeinek és lehetőségeinek összehangolása).

A szerzők hangsúlyozzák, hogy csak a munkavagyon hatékony felhasználásával érhető el a társadalom fő feladatának teljesítése, az emberek anyagi és kulturális életszínvonalának növelése és a szocialista személyiség fejlesztése.

Minden gazdasági és nem-gazdasági tényezőt, amely a munkaerő munkábaállításának hatását befolyásolja, gazdaságilag értékelni kell. Bár a munkavagyon felhasználásának műszaki, gazdasági, szociális és politikai szempontjai is vannak, az életszínvonal növelését tekintve a gazdasági szempont az elsődleges. Ebben a szűkebb értelemben beszélhetünk a munkavagyon hatékony felhasználásáról akkor, ha a termelés, a személyiségfejlődést biztosítva az élőmunka minimális ráfordításával, minden eszköz nagyfoku kihasználásával folyik. Ennek eléréséhez a munkaerő meghatározott strukturájára, képzettségére, felelősségérzetére, fegyelmére és a tudományos munkaszervezés megfelelő színvonalára van szükség. A munkaszervezés a munkavagyon hatékony kihasználásához a következő eszközökkel járulhat hozzá:

- korszerű termelőeszközök alkalmazása (a munkafolyamat gépesítése, automatizálása),
- hatékonyabb technológiák és termelési tapasztalatok felhasználása, állóeszközök jobb kihasználása,
- a termékek továbbfejlesztése, minőségük javítása,
- gazdaságos anyagfelhasználás,
- a munkaidő jobb kihasználása.

A munkavagyon hatékony felhasználását befolyásoló tényezők egymással szoros kapcsolatban állnak, egymás hatását erősíthetik, vagy ellenkezőleg, gyengíthetik. A munkavagyon felhasználás hatékonyságának növeléséhez tehát nem elegendő csupán egyetlen tényező fejlesztése, ez csak a hatótényezők komplex, arányos alakításával érhető el.

A gyakorlati szakembereket az elméleti kérdéseknél talán jobban érdekli, hogy mit jelent a munkavagyon vállalati szinten, hogyan érhető el a vállalati munkavagyon racionális kihasználása?

A vállalati munkavagyont a vállalati dolgozók munkaképessége reprezentálja. A munkavagyon nagysága mennyiségi és minőségi mutatókkal meghatározható. Mennyiségi oldalról jellemzi a munkavagyont a munkaerő száma (állományi létszám), a dolgozó létszám, a lehetséges munkaidőalap, a munkahelyek betöltöttsége; minőségi oldalról a munka bonyolultsági foka, a szakképzettség és annak szintje, a munkások minősítése stb.

A potenciális vállalati munkavagyon és a ténylegesen kihasznált munkavagyon között a gyakorlatban különbség van. A cél az, hogy e kettőt egymással összehangoljuk, ill. ideális esetben a potenciális és a kihasznált munkavagyon egymással megegyezzen. Ezt a feladatot a munkavagyon racionális kihasználásával oldhatjuk meg.

A munkavagyon racionális kihasználásának megvalósítása több követelmény egyidejű érvényesítését jelenti. Ilyen követelmény pl., hogy a munka által megkövetelt és a rendelkezésre álló, alkalmazott munkavagyon összhangban legyen; a dolgozók fizikai és pszichikai munkaintenzitása elérje és ne haladja meg a normális szintet; a munkaidő takarékos kihasználása biztosítva legyen, a gépek, berendezések (különösen a magas termelékenységgel dolgozó állóeszközök) optimális kihasználása, az anyaggazdálkodás magas színvonalon valósuljon meg; a vállalat vezetői vegyék figyelembe a dolgozók képességei sokoldalú fejlesztésének követelményét, törekedjenek kezdeményezéseik megvalósítására, a szocialista személyiség tudatos fejlesztésére.

A vállalati gyakorlatban a munkavagyon kihasználásának értékelésére különböző mutatókat, viszonyszámokat használnak. H. Bley a következő mutatókat emeli ki:

- a névleges munkaidőalap veszteségei,
- a tényleges munkaidő veszteségei,
- műszakkihhasználás,
- állásidők az egyes műszakon belül,
- a munka- és a munkások szakképzettségi színvonalának összhangja,

- a szakképzett és betanított, ill. segéd munkások tényleges és a munka által megkövetelt aránya,
- munkába járásra fordított idő.

A munkavagyon kihasználási fokának jellemzéséhez természetesen még sok más vállalati mutatót is felhasználhatunk. Tágabb értelemben minden termelési folyamatra ható tényezőt figyelembe kell venni, a "kézzel fogható" tényezőktől kezdve az üzemi demokrácia megvalósítási színvonaláig. A hatékonyságot jellemző számos kritérium közül a szerző két kritériumot tart alapvetőnek: a munkatermelékenység színvonalát és dinamikáját, valamint a dolgozók szocialista személyiségévé váló fejlesztését.

A munkavagyon racionális kihasználását a legfontosabb termelésintenzifikálási tényezőnek tekintik. W. Müller és E. Sachse az intenzifikálás és a munkavagyon összefüggését elsősorban a következő vonatkozásokban emeli ki:

- a termelés intenzifikálása hat a személyiség fejlesztésére, a munka tartalmára és jellegére, a munka- és életfeltételek javítására;
- a törvényes munkaidő és a dolgozók szakképzettségének kihasználásával elérhető hatékonyságnövelés a munka- és életfeltételek javításának, a dolgozók képzésének és továbbképzésének alapja;
- az intenzifikálás egyik alapvető célja az élőmunka ésszerű helyettesítése, vagyis a munkavagyonnal való hatékonyabb gazdálkodás elősegítése.

A munkavagyon racionális hasznosítása, mint intenzifikálási tényező nemcsak a rendelkezésre álló munkaerő kihasználását, irányítását és beállítását jelenti. A döntő kiindulópontot a munkavagyon szükséges kifejlesztése képezi, összhangban az állandóan fejlődő műszaki-gazdasági-termelési feltételekkel, a társadalmi és vállalati célokkal és ezek tervszerű megvalósításával.

A munkavagyon a társadalom adott, körülhatárolt erőforrása. A teljes foglalkoztatottság feltételei között a potenciális munkavagyon relatív kimerült. A még rendelkezésre álló tartalék nagysága általában csekély, de vállalatok, munkaterületek szerint különböző és dinamikusan változó. Az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell fordítani a megtakarított munkavagyon átirányítására.

A munkavagyon-tartalékok feltárásának, az ennek érdekében hozott intézkedéseknek az alapja a vállalati elemző tevékenység erősítése. Ezek az elemzések a vállalatirányításban részt vevő több oszlop (üzemgazdasági, számviteli, munka-

szervezési osztályok) együttműködését követelik. Rendszeresen kell elemzést készíteni a munkaidő kihasználásáról, a munkahelyek és a foglalkoztatott munkaerő összhangjáról, a dolgozók fejlődéséről, a továbbképzési követelményekről, a munkafeltételek változásáról stb. G. Boldt megállapítja, hogy az NDK-ban az elemzési tevékenység még sok tekintetben nem kielégítő, mechanikus jellegű. Példaként említi, hogy a vállalati statisztikák sokszor elmossák az idővesztések gazdasági hátterének különbözőségeit, pl. a bérezési formák (időbér vagy teljesítménybér) hatását. A tervszerű gazdálkodás keretei között a munkavagyon tartalmakat rendszeresen kell mérni. A felmérés során figyelembe kell venni a befolyásolás helyét, a realizálás időszükségletét és költségeit.

Az NDK szerzők hangsúlyozzák, hogy a társadalmi munkavagyon jobb hasznosításának alapvető feltétele egy olyan politikai-ideológiai tevékenység, amely a dolgozók érdekeltiségére, meggyőzésére épít. Különösen fontos feladatok hárulnak a munkaidőkihasználás javításával kapcsolatban a vezetőkre, a művezetőkre. A legjobb elemzés is hatástalan marad, ha nem győzik meg a művezetőket annak igazáról, nem adnak nagyobb önállóságot a hibák kijavításához.

A munkavagyon jobb kihasználása, a munka termelékenységének növelése hazánk fejlődésében is kulcsfontosságú. Az NDK tapasztalatainak közelebbi megismerése segítheti annak vizsgálatát, hogy vajon megteszünk-e mindent a magyar munkavagyon hasznosítása érdekében.

Ványai Péterné

Az 1950 óta eltelt időszakban a francia és a nyugat-német gyárparban a munkatermelékenység évi növekedése 50%-kal multa felül az Egyesült Királyság gyárparáét. Az Egyesült Államokban a növekedés üteme ugyan lassabb volt, mint Angliában, de a termelékenységi szint ma is az angolnak kétszerese. E jelzések nyomán Angliában megszorodtak a termelékenységi elemzések, összehasonlítások. Mondanivalója, módszertani ujszerűsége folytán kiemelkedik ezek közül C. F. Pratten tanulmánya.

Pratten a termelékenység különbségek, az angol ipar elmaradásának okait vállalati szinten kísérli meg feltárni, mivel a megelőző, makro szintű és ágazati elemzések e szempontból kevés eredményt hoztak. Nemzetközi vállalatokat vizsgál; e cégek különböző tőkés országokban működő leányvállalatainak termelékenységi színvonalát hasonlítja össze.

Mivel vizsgálatait a vállalatoknál rendelkezésre álló adatokra építi, s a termelékenység alakulását országonként és vállalatokként más és más módszerrel kísérik figyelemmel, a szerző is több módszert kénytelen használni összehasonlításai során. A termelés volumene, az árbevétel és a hozzáadott érték, az alkalmazott létszám és gépkihasználás, valamint a termelési költségek alakulása alapján, ill. e tényezők együttes figyelembevételével mutatja ki a vizsgált vállalatoknál a munkatermelékenység színvonalának eltéréseit. Fenti objektív adatok mellett, ötödik tényezőként figyelembe veszi a megkérdezett vállalatvezetők szubjektívnek tekinthető véleményét is.

Az angol és az észak-amerikai vállalatok termelékenységi színvonala a termelési volumen alapján végzett vizsgálatoknál tért el a legnagyobb mértékben. Az eltérés 63% Amerika javára. Ugyanezen mutató az NSZK, ill. Franciaország viszonylatában 37%, ill. 6%. Az árbevétel és a hozzáadott érték szerinti elemzés értelmében Észak-Amerika 38%-os, az NSZK 36%-os, Franciaország pedig 30%-

^{1/}C. F. Pratten: "Labour Productivity Differentials within International Companies" (Cambridge University Press, Cambrdige, 1976.) című könyve alapján.

os előnyt élvez Angliával szemben. Anglia az alkalmazott létszám és a gépkimutatás alapján mért termelékenységi szint tekintetében is jelentősen elmarad a másik három ország mögött; az eltérések sorrendben: 27%, 8%, 14%. A termelési költségek vizsgálatára csak Anglia - Észak-Amerika és Anglia - NSZK viszonylatában nyílt lehetőség, francia adatok nem álltak rendelkezésre. A különbségek 30% és 25%. A vállalatvezetők becslések jól tükrözik az objektív adatokkal bizonyított tendenciákat; Észak-Amerika előnyét 36%-ra, az NSZK-ét 18%-ra, Franciaországot pedig 16%-ra becsülik. A különféle módszerekkel számított, 1972 évre vonatkozó termelékenységi színvonal eltérések átlaga a következő:

Anglia - Észak-Amerika	50%
Anglia - NSZK	27 %
Anglia - Franciaország	15%

A termelékenység színvonalának alakulása aszerint, hogy az anyavállalat melyik országban működik, a vizsgált esetekben nem mutatott lényeges eltéréseket. Az észak-amerikai és nyugat-német vállalatok termelékenységi szintje, az anyavállalat telephelyétől függetlenül, általában magasabb az angol leányvállalatokénál.

Az iparágankénti vizsgálat is Anglia hátrányát bizonyította. Megjegyzendő, hogy a vállalatok ágazatokba sorolása, az elemzés során eléggé önkényesen történt, mert a különböző országokban a rendelkezésre álló adatok nem voltak egységesek. Angliában, a vizsgált iparágak mindegyikében alacsonyabba munkatermelékenység, mint az összehasonlításnál figyelembe vett többi tőkések ország ugyanazon ágazatában.

A termelékenység alakulása, valamint a vállalat és üzem nagyság között csak ritkán - a vizsgált vállalatok 10%-ánál - volt kimutatható egyértelmű összefüggés. Ezekben az esetekben a statisztikai elemzés pozitív korrelációt eredményezett; az USA-ban például, ha a vállalat-nagyságot kétszeresére növelik, a munkatermelékenység 2,7%-kal emelkedik. Ugyanez a mutató Angliában 3,2%-os.

A termelékenységi szint eltérések okait a szerző három csoportba sorolja. Az országok közti különbségeket gazdasági, nem gazdasági és szervezeti tényezőkre vezeti vissza.

A gazdasági tényezők között első helyen a nagyságrendi eltéréseket vizsgálja. A nagyságrend munkatermelékenységre gyakorolt hatása vitathatatlan, de nem az

üzem nagyság, hanem a termelés volumene, a sorozatnagyság pozitív hatása az elsődleges. A gazdasági tényezők között ennek befolyásoló szerepe a legnagyobb.

A nagyságrendi eltérések mellett Pratten az alábbi gazdasági tényezők szerepét elemzi:

- Technikai felszereltség
- Anyagköltség és bérköltség
- Termékszerkezet
- A munkaerőpiac helyzete
- A rendelkezésre álló munkaerő alap szakképzettségi színvonala
- Kapacitás-kihasználás.

A tanulmány megállapítása értelmében e gazdasági tényezők termelékenységre gyakorolt hatása a nemzetközi vállalatoknál nem annyira jelentős, mint ahogy ezt a szerző előzetesen feltételezte. Ugy tűnt, hogy az angol ipar termelékenységi színvonalának elmaradását elsősorban nem a fentiek - bár szerepük vitathatatlan -, hanem a nem gazdasági tényezők hiányosságai okozzák.

A felmérés nem gazdasági tényezőként a vállalatvezetés színvonalát és a dolgozóknak a vállalati eredmény alakulásában játszott szerepét vizsgálta. A vállalat-vezetés színvonalát az eredményességbeli érdekelttség, a rátermettség, a tapasztalat és a szakképzettség szerint értékelték. A vállalatok között lényeges eltérés csupán a vezetők szakképzettsége tekintetében fedezhető fel, ennek termelékenységre gyakorolt hatása azonban nem mutatható ki egyértelműen.

A vállalat-vezetés különbségeinél jelentősebbnek látták a dolgozók munkához való hozzáállását, vállalatukhoz fűződő pozitív vagy negatív viszonyát; a dolgozók érdekelttségét a vállalati eredményben, munkavégzésük hatékonyságát, a hiányzások alakulását, a tőkés országokban gyakran előforduló sztrájkokat stb.

A szerző megállapítja, hogy az angol vállalatok e tekintetben lényegesen hátrányosabb helyzetben vannak, mint amerikai, NSZK-beli, vagy francia társaik. Nem egyszerűen arról van szó, hogy Angliában több dolgozó tagja a szakszervezetnek, vagy hogy az angol szakszervezetek radikálisabbak. Az angliai vállalatok munkahelyi légköre nem megfelelő. Több vállalatvezető véleménye szerint az angol munkásokat nehezebb a termelékenység emelését célzó intézkedések érdekében megnyerni.

A termelékenység színvonalát meghatározó tényezők befolyásoló, a vizsgált or-

szágok közötti különbségek alakulásában játszott szerepét a szerző az 1.sz. táblázat szerint számszerűsítette. A táblázat első sorában és első oszlopában szereplő 5,5% jelentése: az angol és az NSZK vállalatok közti átlagos termelékenységi színvonal eltéréséből - ez 27%-5,5%-ot a termelési volumen és a sorozatnagyság eltérései okoztak. Anglia és Franciaország viszonylatában az átlagos eltérés 15% (nyolcadik sor, második oszlop), ebből 1,5% tudható be az 1.sz. gazdasági tényezőnek. A táblázatban szereplő többi adat hasonlóképpen értelmezhető.

1. sz. táblázat

A termelékenységi szinteltérések okai^{2/}

Az eltérés oka	Anglia- NSZK	Anglia- Franciaország	Anglia- Észak- Amerika
<u>Gazdasági tényezők</u>			
1. A termelési volumen és a sorozatnagyság eltérései	5,5	1,5	20,5
2. A gépesítettség színvonalának eltérései	5	5	/6/
3. Egyéb gazdasági tényezők ^{2/}	/2/	/2/	/6/
4. Összesen:	13	/9/	/35/
<u>Nem gazdasági tényezők</u>			
5. Sztrájkok és más munkát hátráltató események	3,5	0	5
6. Egyéb nem gazdasági tényezők ^{4/}	8,5	5,5	/6/
7. Összesen	/12/	/5,5/	/11/
8. Átlagos eltérés	27	15	50

2/A zárójelben szereplő számok becsült értékek

3/Az egyéb gazdasági tényezők közé a termékszerkezet, az élőmunka helyettesíthetősége, a kapacitáskihasználás és a rendelkezésre álló munkaerőalap országokénti eltérései tartoznak.

4/Egyéb nem gazdasági tényező pl. a munkavégzés hatékonysága.

Pratten a feltárt eltéréseket előidéző tényezők részletes elemzése után felhívja a figyelmet arra, hogy ha ugyanezen országokban a munkatermelékenységet

nemcsak a nemzetközi vállalatoknál, hanem az ipar egészére vizsgálánk, Anglia hátránya még nagyobb lenne. A nemzetközi vállalatok ugyanis

- az átlagosnál magasabb színvonalon gazdálkodnak,
- termékeik kevésbé különböznek egymástól,
- a vállalat-vezetés több olyan, a vállalati gazdálkodást befolyásoló információ birtokában van, amelyeket más cégek csak nehezen tudnak beszerezni, és
- a beruházási döntéseket kevésbé határozza meg a vállalat pénzügyi helyzete. (Egy-egy jövedelmezőnek ígérkező beruházás az anyavállalat segítségével akkor is megvalósítható, ha a vállalat nem rendelkezik a szükséges anyagi eszközökkel.)

A tanulmány befejező része a munkatermelékenység növelését szolgáló, a vállalat-vezetés, a szakszervezetek és a kormányzatszervek szintjén megvalósítható ajánlásokat tartalmaz.

dr. Szabó Ágnes

KÉT TERMELÉKENYSÉGI ELŐREJELZÉS^{1/}

Két amerikai közgazdász-professzor, a termelékenység közismert szakértője, John W. Kendrick és Edward F. Renshaw az Egyesült Államok Kongresszusának közgazdasági szakbizottsága számára egy-egy elemző tanulmányt készített az Amerikai Egyesült Államok termelékenységének az 1976-1986 közötti évtizedben várható alakulásáról, valamint az ezzel kapcsolatos problémákról és javasolható intézkedésekről. A feladat aktualitását az adta, hogy az Egyesült Államokban az elmúlt években a gazdasági fejlődés és a termelékenység növekedési üteme lelassult és számos olyan új tényező merült fel, amelyek hatásával az Egyesült Államok a következő évtizedben számolni kénytelen.

A két elemzés a jövő megítélésben nem jut azonos végkövetkeztetésre. Kendrick professzor szerint - aki jelenleg az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériumának vezető közgazdásza - a termelékenység az előző két évtized átmeneti visszaesése után a következő évtizedben emelkedni fog, sőt elérheti az elmúlt hat évtized átlagos termelékenység-növekedési ütemét. Hozzáteszi - és ez tanulmányának talán legérdekesebb része -, hogy ennek előfeltétel számos intézkedés a tartalékok feltárása és a vállalatok, a dolgozók nagyobb ösztönzése érdekében. Renshaw professzor pesszimistább látja a következő évtizedet. Megítélése szerint a gazdasági fejlődés lehetőségei csökkentek. Számos olyan tényezővel kell számolni, amelyek kedvezőtlen hatása meghaladja a termelékenységnövelés tartalékait. Tanulmánya részletesen elemzi a gazdasági fejlődést gátló, a hatékonyságot csökkentő okokat.

Kendrick abból indul ki, hogy 1916-1966 között a teljes termelékenység (az élő- és holtmunka együttes termelékenysége) átlagosan évi 2,2%-kal nőtt. A második világháború után a termelékenység növekedése 3,2% volt, ami elsősorban a munkahelyek növekvő eszközellátásának volt tulajdonítható. Renshaw az elmúlt há-

^{1/} John W. Kendrick: Productivity Trends and Prospects; Edward F. Renshaw: Productivity. - U.S. Economic Growth from 1976 to 1986: Prospects, Problems, and Patterns. - Studies (prepared for the use of the) Joint Economic Committee, Congress of the United States U. S. GPO., Washington, 1976.

rom évtizedből két időszakot emel ki. Amíg 1947-53 között az évi termelékenységnövekedés elérte a 4,1%-ot, addig 1966-73 között csak 2,1% volt.

Kendrick nagy figyelmet szentel különböző szakértők elemzésének, hogy ezek segítségével kvantifikálni tudja a termelékenység változására ható főbb tényezőket. Nézete szerint a legfontosabb tényezők a kedvező termelékenység elérésében a második világháboru utáni magas népszaporulat, a foglalkoztatottság növekedése, a magasabb szakképzettségi színvonal, s a beruházások révén elért nagyságrendi megtakarítások voltak. Tanulmányában összefoglalja azokat az eszközöket, amelyekkel az állam a termelékenység növekedésének előmozdítása érdekében élhet. Első helyen említi az adópolitikát, amely elősegítheti, hogy a GNP-ből az előző évek átlagához képest 2%-kal többet fordítsanak beruházásra. Ezzel megfiatalodik a gép- és berendezésállomány, új technológiák kerülnek alkalmazásra. Javasolja ezért, hogy a vállalati (társulati) adó a nyereség 48%-a helyett 46%-ra csökkenjen, a kettős adóztatás enyhítése érdekében az osztalék adóját fele-fele arányban viselje a részvénytulajdonos és a vállalat (most a részvényes fizeti) és a munkahelyteremtő beruházásoknál adózás szempontjából gyorsított amortizáció legyen alkalmazható a magas munkanélküliséggel küzdő régiókban.

Javasolja továbbá, hogy a beruházási kedv növelésére 1975-ben átmenetileg bevezetett 7%-os adóvisszatérítés állandó jellegű és mértéke 10%-os legyen. Amennyiben a dollár értékvesztési folyamata felgyorsul, az inflációs hatások ellensúlyozására "inflációs könyvelés" alapján adómérséklést javasolt. Az állami beruházások jobb hatékonysága érdekében nagyobb szerepet javasol juttatni a beruházásgazdaságossági számítások különböző formáinak.

A kutatás-fejlesztési ráfordítások az elmúlt években csökkentek, ami főképpen annak tudható be, hogy az állami költségvetésből finanszírozott úrkutatási programok jórészt lezárultak.

A korábban a GNP 2,2%-át kitevő K+F szintet a következő évekre is állandósítani javasolja. A vállalatokat fokozott kutatásra ösztönözné, ha adókedvezményben részesülnének a K+F előző évhez képest számított növekménye után. Nem igényel külön állami ösztönzést az oktatás, a szakképzés, az egészségügy és biztonság, valamint a munkaerőmobilitás, mivel ezek színvonala - megítélése szerint - megfelelő.

Külön foglalkozik Kendrick azzal a problémával, hogy bár egyéb feladatai mellett sok állami intézmény és bizottság foglalkozik a termelékenységnövelés különféle eszközeivel, ezek az akciók nincsenek koordinálva. Ezért javasolja, hogy a termelékenységi tartalékok komplex feltárását és koordinálását segítő-irányító tevékenység valamely meglevő szervezet, vagy új intézmény feladatát képezze. Véleménye szerint a felsorolt intézkedésekkel újra elérhető lenne az 1946-66 évek viszonylag magas termelékenységi üteme.

Renshaw professzor tanulmányában azokat az új természettudományi, gazdasági és társadalmi tényezőket veszi sorra, amelyek a gazdasági növekedést és a termelékenységet kedvezőtlenül befolyásolják. Figyelmét arra összpontosítja, hogy milyen eszközökkel lehet ezeket az előnytelen hatásokat ellensúlyozni, vagy legalábbis csökkenteni.

Utal arra, hogy korunkra jellemző az élet felgyorsulása és az a tény, hogy ehhez minden területen egyre több energia szükséges. A sebesség növelése azonban egy határon túl nem gazdaságos. Egy 35 csomóval (kb. 65 km) közlekedő hajó sebességét 10%-kal emelve a beruházási költség 33%-kal, az üzemanyag-fogyasztás 21%-kal nő. Ellentmondás van például abban, hogy az amerikai munkás munkahelyén átlag nyolc lóerővel dolgozik, de munkahelyére 50 lóerős gépkocsi jár. A rohanásnak korlátot kellene szabni a munka és a személyi használat energiaegyensúlyát helyre kellene állítani.

Az üzemméret, a termelési méretek növekedése a termelékenység jelentős forrása. De biztonsági okokból (pl. áramellátási zavar) nem kockáztatható, hogy egyetlen órásiüzemre hagyatkozzunk. A termelési költségmegtakarítással szemben áll az elosztás és a szállítás többletköltsége. Az automatizálásnak is észszerű korlátja van. Nemcsak azért, mivel munkanélküliséghez vezet, hanem mivel nem mindig kifizetődő. Félmilliót érő elektronika egy erőműben esetleg csak egyetlen embert takarít meg. Traktorok elektronikus vezérlése a sokféle talaj, terület stb. feltétel miatt túl bonyolult és költséges feladat.

Az energia átalakítása és felhasználása a jelenleginél még kedvezőbb hatásokkal valósítható meg. A felhasznált energiahordozók kalóriaértékének kb. 60%-a a termelés, továbbítás, átalakítás és felhasználás során elvész. Másfelől rengeteg pénzt és évtizedek kutatómunkáját fordították az atomenergia energetikai

felhasználására, de az atomerőművek energiaszükségletüknek még csak jelentéktelen hányadát szolgáltatják.

A kutatásra és fejlesztésre szánt kiadások az Egyesült Államokban 1965-75 között jelentősen csökkentek. Az elemzések szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy a termelékenység növekedési üteme csökkent. Tudományos körök és szakértői vélemények szerint viszont a K+F költségeket hiába emelnék, mivel a világ túl van a nagy felfedezések lehetőségein. A jövőben várható felfedezések termelékenységnövelő hatása már nem fogja elérni a multbeli színvonalat. Amennyiben a kutatók újabb találmányok sorára akadnak, az olaj- és energiaárak emelkedése következtében az átlag-amerikainak ez esetben is az élet megdrágulásával kell számolnia.

A környezeti ártalmak, a víz- és levegőszennyeződés elleni küzdelem jelentős erőket von el a gazdasági fejlődés elől. 1974 évi becslések szerint az Egyesült Államokban a környezetvédelmi programok a gazdasági növekedés ütemét 1%-kal lassítják, az ipari beruházások hatását, 5-6%-kal csökkentik és növelik az inflációt.

A szolgáltatások súlya nő a gazdaságban. A lakossági fogyasztásnak növekvő hányadát teszik ki és a gazdasági életben is növekszik szerepük. A szolgáltató szektor eszközigénye ugyanakkor az átlag felett van és a termelékenységnövelés lehetőségei is szerényebbek itt, mint más gazdasági ágakban. A fejlődés iránya az automatikák fokozott alkalmazása és az önkiszolgálás, a "csináld magad" javítások új területekre való kiterjesztése.

A munkaerő-helyzet megítélésében az eltérő vélemények mellett is úgy tűnik, hogy miután a háboru utáni kiugróan magas népszaporulat korcsoportjai munkába álltak, a népszaporulat viszonylagos csökkenése tartós tendenciának ígérkezik. Ezért lehetővé kellene tenni, hogy az idősebbek és a nők részfoglalkoztatásban dolgozzanak. Az automatizálás és az új technikák alkalmazása miatt csökken a szakmai-technikai ismeret iránti igény. A munka humanizálása, a munka tartalmi vonásainak kibontakoztatása viszont némileg ellensúlyozni tudja a rutinmunka monotonitását és javíthatja a termelékenységet.

A beruházások várható irányának és volumenének megítélésében Renshaw sok bizonytalanságot lát. A múltban a beruházások egy része munkahely teremtő volt. A munkába állók számának viszonylagos csökkenése következtében ezért látszólagos tőkebőség várható. Ha azonban az energiával kapcsolatos többletberuházási igényeket vesszük alapul, úgy tőkehiánnyal kell számolni. A mezőgazdasági termelés további növelése a számítások szerint csak emelkedő költségek mellett képzelhető el.

Mindezek a példák Renshaw professzor szerint arra utalnak, hogy amennyiben a tendenciák nem fordíthatók meg, úgy a gazdasági élet sok területén csökkenő, de a legjobb esetben is csak a múltbélivel azonos hozadékkal lehet számolni.

dr. Gergely István

AZ IPARPOLITIKAI KUTATÁSOKRÓL

A Minisztertanács ez év elején "A gazdaságpolitika továbbfejlesztésének tudományos megalapozása" c. kutatási főirányt az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv országos szinten kiemelt kutatási főirányának minősítette. A főirány kutatási irányvonalát és távlati programját a Közgazdasági Szemle 1977. 6. számában közzétett tervtanulmány, illetőleg a közelmúltban véglegesített középtávú kutatási terv foglalta össze. E dokumentumok szerint a főirány legfőbb feladata a tudomány, illetve a tudományos kutatás segítségét biztosítani ahhoz, hogy az objektív összefüggések és fejlődési tendenciák alaposabb ismeretében helyesen legyenek meghatározhatók a gazdaságpolitikai célok és a megvalósítás eszközei.

A főirányban 1971-1975 között folyó kutatásokról az Ipargazdasági Szemle 1975. 3. számában is megjelent beszámoló. A befejezett és jelenlegi kutatások egyaránt a gazdasági folyamatok tervszerű társadalmi irányítását, az emberek gazdasági cselekvésének ehhez igazodó céltudatos befolyásolását, tehát gazdaságpolitikát helyezték vizsgálódásaik középpontjába. A főirány szervezeti kereteinek lényeges bővülésén kívül azonban fel kell figyelni a tartalmi súlypont áthelyeződésére is, hogy a kutatásoknak a tapasztalatok áttekintése után elsősorban a gazdaságpolitika továbbfejlesztését kell szolgálniuk.

Az előttünk álló évtizedben a gazdaságpolitikának és az azt segíteni kívánó tudományos kutatásnak a gazdaságfejlődés új feltételeiből fakadóan számos nagy feladattal kell megbirkóznia. A helyes gazdaságpolitika kialakításához a közgazdaságtudomány csaknem egész területéről várható hozzájárulás. Az összes kapcsolódó kutatás áttekintése és irányítása azonban nem oldható meg egy főirány keretében. Így olyan kutatásokat vontak be a főirányba, amelyek

- a gazdaságpolitika egy-egy tartományára vagy kiemelten fontos és más ele-

mekkel meghatározó összefüggésben levő elemeire, továbbá a gazdaságpolitika lényeges metszeteire irányulnak;

- tárgyukat az általános összefüggések figyelembevételével közelítik meg, témájukat a gazdaságfejlődés, ill. a gazdaságpolitika egésze szempontjából dolgozzák fel;

- kiemelten kezelik gazdasági fejlődésünk új feltételeit és az ebből adódó gazdaságpolitikai feladatokat.

A program, a főirányhoz tartozó kutatások koordinálását hét kutatási irányba rendezve irányozza elő. A főirány bázisintézménye az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, az egész munkát koordináló tanács irányítja. Az egyes irányoknak szintén van bázisintézetük és koordináló tanácsuk. A kijelölt irányok (és zárójelben a bázisintézmények) a következők:

1. Gazdaságpolitikánk alakításának és megvalósításának komplex vizsgálata (MTA Közgazdaságtudományi Intézete)

2. Gazdasági növekedésünk üteme, a gazdasági szerkezet átalakítása, különös tekintettel az ipari struktúrára és a munkaerőproblémára (MTA Közgazdaságtudományi Intézete)

3. Az életszínvonal politika tudományos megalapozása (KSH Közgazdasági Főosztálya)

4. A gazdaságirányítási rendszer (a gazdasági mechanizmus) fejlesztése (OT Tervgazdasági Intézete)

5. Az iparpolitika tudományos megalapozása, különös tekintettel az ipar intenzív fejlesztésére és szervezeti rendszerére, ide értve a közlekedéssel és hírközléssel kapcsolatos problémákat is (MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport)

6. Az agrárpolitika tudományos megalapozása, különös tekintettel a mezőgazdaság iparosodására (Agrárgazdasági Kutató Intézet)

7. A KGST-országok gazdasági együttműködése és integrációja, különös tekintettel Magyarország külgazdasági kapcsolataira (MTA Közgazdaságtudományi Intézete).

A kutatási irányok felsorolása is érzékelteti, hogy összefüggések, kapcsolatok, átfedések a főirányon belül is vannak. A koordináció fontos feladata ezek közelebbi tisztázása és kézben tartása, a más kutatási főirányokhoz való kap-

csolódások vonatkozásában is. Minthogy a főirányhoz tartozó kutatási terület rendkívül szerteágazó, a kutatómunka koordinálásával, megszervezésével kapcsolatos tennivalókat tartalmi vonatkozásban a program szerint elsősorban az irányok keretei között kell majd megvalósítani. Ez a munka az egyes irányok keretében meg is indult; a továbbiakban az iparpolitikai kutatások vonalán végzett munkáról számolunk be.

Az iparpolitikai irány kutatási céljainak meghatározásánál alapul szolgált, hogy az iparpolitika a gazdaságpolitika részét képezi. Feladata, hogy az ipar felé irányuló sokféle követelmény alapján az iparfejlesztési célok összehangolt és reális megfogalmazását adja, ehhez számba vegye a rendelkezésre álló és megteremthető eszközöket, felmérje ezek hatásait és kialakítsa az iparpolitika céljainak megvalósítását biztosító működtetésük hatékony rendszerét.

Az iparpolitikai kutatások feladatait röviden a főirány tervtanulmánya a következőkben foglalja össze:

A kutatási irány keretében elméleti-módszertani síkon rendszerezni kell az iparpolitika fogalom-, cél- és eszközrendszerét, s ki kell alakítani azokat a módszereket - ideértve a gazdaságosság (hatékonyság) mérésének módszereit is -, amelyekkel előkészíthetik és értékelhetik az iparpolitikai döntéseket. Az ide tartozó kutatások feladata tisztázni a közgazdasági szempontokat is érvényesítő szelektív iparfejlesztés fogalmát és követelményeit, a népgazdasági tervezés, a központi és ágazati irányítás, valamint a vállalati szféra közötti funkciómegosztást a szelektív iparfejlesztés kialakításában, végrehajtásában, különösen a külpiazi versenyképességet szolgáló eszközrendszer működtetésében.

Az elméleti-módszertani feladatok mellett e kutatási irány keretében konkrétabb vizsgálatokat is napirendre kell tűzni. Tudományos módszerességgel vizsgálni kell egyes kiválasztott konkrét iparpolitikai célok megvalósításának lehetőségeit, azokat a módszereket, amelyeket - az ipargazdaságtan és a vezetéselmélet eredményeinek hasznosításával - az iparpolitikai döntések előkészítésére, megvalósításuk utólagos értékelésére, a tanulságok levonására célszerű alkalmazni.

Vizsgálni kell, hogy az iparfejlesztés milyen követelményeket támaszt az iparvállalatokkal szemben, hogyan lehet a vállalatok magatartását a racionális iparfejlesztés szempontjából kedvezően befolyásolni. A kutatásban - a forgalmazási,

illetve értékesítési relációkra is figyelemmel - fel kell vetni azt a kérdést: vajon az ágazati, területi, vállalati csoportérdekek adott mozgásformái, ütköztetésük intézményi rendszere, továbbá a vállalatirányítás adott szervezete és az ipar vállalati szervezete, végül a szakosítás, kooperáció, illetve profilmeghatározás kialakult megoldásai összhangban vannak-e az aktuális, megoldandó iparfejlesztési feladatokkal.

Ezen általánosabb célkitűzések, a folyamatban levő és az irányhoz tartozó, abba bekapcsolható kutatások feltérképezése alapján az irány Koordináló Tanácsa az 1976-1980. időszakra az alábbi fő feladatokat tűzte ki:

- a) fel kell dolgozni az iparpolitikával, céljaival, eszközeivel, szervezeti és döntési rendszerével kapcsolatos legfontosabb fogalmi és tartalmi összefüggéseket, és követelményeket;
- b) ki kell alakítani az iparpolitikai kutatásokkal szemben támasztott elsődleges módszertani és tartalmi követelményeket; segíteni kell az e követelményeket kielégítő szellemi kapacitás fejlesztését;
- c) segítséget kell nyújtani iparpolitikánk soron levő feladatainak kijelöléséhez és néhány középpontban álló kérdésének megoldásához.

A kutatási irány az iparpolitika mellett értelemszerűen hasonló módon foglalkozik a közlekedéspolitikával is, továbbá - mint erre megnevezése is utal - megkülönböztetett figyelmet fordít az iparpolitikának a fejlődés intenzív szakaszában szükségszerű feltételeire, valamint - adottságként és módosítási-fejlesztési lehetőségeit nézve - az ipar szervezeti rendszerére. A kutatások szoros kapcsolatban kell hogy folyjannak a gazdaságpolitikai főirány többi kutatási irányával, s a többi társadalomtudományi kiemelt főiránnyal. Fontos feladat e főirányok kutatási eredményeinek az iparpolitika szempontjából való összegezése, tanulásaik leszűrése, realizálásuk feltételeinek vizsgálata és segítése.

A kutatási irány 1976-1980-ra szóló terve két fő részre tagolódik: a kiemelt témacsoportok és az egyéb, regisztrált kutatások tervére. A koordináció elsősorban a kiemelt témacsoportokra összpontosul: szakmai megbeszélések, műhelyviták rendezésével, munkacsoportok létrehozásával ezek határozottabb befolyásolását, összehangolását és összegezését tűzi ki célul.

Az 1976-1980 közötti időszakra kiemelt négy témacsoport:

1. az ipar termelési strukturájának fejlesztése,

2. a világgazdasági változások és az intenzív fejlődés követelményei iparunkkal szemben,
3. iparirányítás és szervezet,
4. közlekedéspolitikai.

A kiemelt témakörök között sok kölcsönös összefüggés van és az un. regisztrált kutatások közül is több kapcsolódik ezekhez; erre a kutatás, majd a kutatási eredmények szintetizálása során kellő figyelmet fordítunk.

Az első három kiemelt témakörben (a közlekedéspolitikai kutatások részletesebb terve csak később készül el) a bázisintézményen kívül 11 kutatóhely kapcsolódott be a munkába. A több mint 20 kiemelt kutatás nagyjából azonos arányban oszlik meg a témakörök között; a strukturafejlesztéshez 8, a világgazdasági változásokhoz 6 és az iparirányításhoz 7 kutatást sorolhattunk. Mivel az egyes témakörökhöz tartozó kutatások sok szempontból különbözőek (kutatási jelleg, módszerek, készültségi fok stb.), első lépésben tájékoztató és tájékoztató megbeszéléseket irányoztunk elő az egyes témakörökben. A strukturafejlesztési témacsoport esetében ez már meg is történt.

A Koordináló Tanács a kutatási tervben rögzített témakörökön belül és ezek mellett is fontosnak tekintené néhány egyéb téma kutatását. Ezekhez azonban jelenleg a kutatói kapacitás sem a bázisintézménynél, sem az irány munkájába bekapcsolódott más intézményeknél nem biztosított.

A kutatási irány keretében folyó munka első lépései is alátámasztják, hogy szükség van az iparpolitikai kutatások összehangolására és eredményeik összegzésére. Sok érintett kutatóhely, sok felhasználó, párhuzamosságok és fehér foltok - mindez igényli a koordinációt, de ennek számos gyakorlati kérdése még nem teljesen tisztázott. Nyilvánvaló például, hogy hosszabb távon hatékony koordinációt csak az eredményezhet, ha nemcsak a már beindított kutatások összehangolása történik meg, hanem a témakiválasztás tervszerűsége és befolyásolási lehetősége is biztosított. Ez függ a koordináció anyagi lehetőségeitől is, de a kutatási terv sikeres megvalósításához más eszközök és feltételek is szükségesek. A következő időszak feladata ezek megteremtése; az iparpolitikai kutatások kutatások fokozatos megerősítése, tervszerűbbé és hatékonyabbá tétele.

dr. Botos Balázs^{1/}

^{1/} Az iparpolitikai kutatási irány Koordináló Tanácsának titkára.

"A VÁLLALATI TERMÉKSTRUKTURA FEJLESZTÉSÉNEK MÓDSZEREI ÉS TAPASZTALATAI" CÍMŰ PÁLYÁZATRÓL

A negyedik öt éves tervidőszak folyamán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a megváltozott és gyorsan változó világ gazdasági helyzetben a gazdaság dinamikus, kiegyensúlyozott fejlődésének lényeges követelménye a termelési struktúra átalakítása: korszerű, a piacokon keresett, gazdaságosan gyártható és kedvező feltételekkel értékesíthető termékek mind nagyobb mértékű kibocsátása, a gazdaságtalan termelés visszaszorítása, megszüntetése. A központi fejlesztési programok, illetve a népgazdasági tervben kiemelten tervezett központi nagyberuházások általában a gazdaság ágazati szerkezetében eredményeznek változást, hatásuk hosszabb időszak után jelentkezik. A makrostrukturális változások mögött lemaradt, helyesebben, az igényekkel nem tartott lépést a vállalati termékstruktúra korszerűsítése, holott ez sokkal kisebb anyagi, szellemi eszközökkel, sokkal rövidebb időn belül jelentkező eredményekkel, sokkal rugalmasabban valósítható meg. A vállalatok - miután az ilyen irányú gazdasági kényszer alig érvényesült - nem helyeztek kellő súlyt termékszerkezetük vizsgálatára, a struktúrafejlesztés vállalati stratégiáját megalapozó értékelési, elemzési eljárások, szelekciós módszerek kialakítására.

Néhány éve párt és állami határozatok adtak lendületet a vállalati termékszerkezetre vonatkozó vizsgálatok elindításához, a vállalati programok kidolgozásához. Ehhez kívánt csatlakozni a Magyar Közgazdasági Társaság Ipari szakosztálya, amikor mult év októberében országos pályázatot hirdetett "A vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszerei és tapasztalatai" címmel. A szakosztály vezetősége arra számított, hogy a vállalatok - különösen az ötödik öt éves tervidőszakra szóló vállalati tervek kidolgozása során - értékes tapasztalatokat gyűjtöttek össze és sok olyan módszert fejlesztettek ki, amelyeket érdemes szélesebb körben megismertetni. Ugy véltük, egy pályázat alkalmas arra, hogy felkeltse - elsősorban a vállalati - szakemberek érdeklődését és ösztönözze őket a struktúrafejlesztés terén végzett tevékenységük átgondolására, rendszerezésére, tapasztalataik áttekintésére, általánosítására, módszereik leírására és továbbfejlesztésére.

A pályázati feltételek lehetővé tették akár egy, akár több vállalatnál szerzett tapasztalatok áttekintését, a strukturafejlesztés átfogó, vagy egy-egy sajátos problémakörének elemzését. Előnyben kívántuk részesíteni azokat a pályamunkákat, amelyek más vállalatoknál is hasznosítható módszereket, vagy a strukturafejlesztését széles területen elősegítő javaslatokat is tartalmaznak. Súlypontként a vállalati problémák elemzését, azoknak a módszereknek, folyamatoknak a leírását és értékelését jelöltük meg, amelyek a strukturafejlesztés célszerű irányainak a kijelölésére szolgáltak. Felhívtuk a pályázók figyelmét a tapasztalatok összegezésére, ennek keretében annak leírására, hogy a kialakított modell hogyan vált be a gyakorlatban, alkalmazásának milyen módszertani adatbázis stb. problémái vannak, milyen eredményeket értek el a vállalati munkában és milyen irányba célszerű a vizsgálati, értékelési módszereket továbbfejleszteni.

A pályázati feltételekkel a vállalati szakemberek széles körét kívántuk mozgósítani, ugyanakkor magasszintű, jelentős erőfeszítést igénylő követelményeket állítottunk a résztvevők elé. Várakozásunk nem volt alaptalan. Összesen 34, szakmai szempontból értékelhető, a feltételeknek megfelelő pályamű érkezett be. A pályázók többsége budapesti vállalatoknál dolgozik. Tizenkilenc pályamű gépipari, öt könnyűipari, négy élelmiszeripari, három vegyipari, kettő kohászati és egy építőanyagipari vállalatnál szerzett tapasztalatokról számol be. Figyelemre-méltó, hogy a gépiparból, ahol a gyártmányszerkezet korszerűsítése a gazdasági növekedésnek egyre inkább kulcskérdése, ilyen nagy számban érkeztek be pályázatok. Egy-egy iparágat reprezentáló országos nagyvállalatoknál és kisvállalatoknál, ipari szövetkezeteknél folyó strukturafejlesztési tevékenységről egyaránt nyújtanak információkat a pályaművek.

A tanulmányok többsége külső piacokkal közvetlen kapcsolatban álló, exportra orientált, végterméket előállító vállalatnál szerzett tapasztalatokat összegez. Néhány pályázat foglalkozik féltermék, - alkatrész - és részegység gyártásra kialakított modellel, ahol a hazai gyártási kapcsolatok a meghatározóak, a külső piaci hatások közvetve érvényesülnek. A piaci kapcsolatok jellege, iránya sajátos kritérium-rendszert, értékelési módszereket is követel, a pályázatokban ez általában helyesen tükröződik.

A pályaművek szakmai bírálatát az egyes ágazatokat jól ismerő, a témával

foglalkozó közgazdászok végezték. A szakosztály vezetősége öttagu zsűrit bízott meg a pályaművek értékelésével, illetve a díjak odaitélésével. A zsűri elnöke - a vezetőség tagjai közül - dr. Lendvai István, az MSZMP KB osztályvezető helyettese volt. A pályázat eredményhirdetésén az értékelés szempontjait, a szakosztály vezetőségének döntéseit és a pályázat általános tapasztalatait ő ismertette. A pályázaton az opponensek és a zsűri elsősorban a következőket mérlegelte:

- A tanulmány mennyiben megalapozott, a megállapítások, következtetések és javaslatok alátámasztottak-e, az előzetes, elvi feltételezések a gyakorlat által bizonyítottak-e;

- A vállalati termékstruktúra minősítésére szolgáló kritériumrendszer komplexnek tekinthető-e, hogyan érvényesíti az adott területek piaci, technológiai, termelési stb. adottságait;

- A vizsgálati módszer, az alkalmazott modell mennyiben támaszkodik a hazai és külföldi eredményekre, az ismert módszerekhez képest milyen újszerű elemeket tartalmaz, közgazdasági, műszaki szempontból helyesen adaptálja-e a módszereket az adott vállalatra;

- A kifejtési és bizonyítási mód logikus, tömör, egyértelmű-e, közgazdaságilag, matematikailag az elvárható precizitással lett-e megfogalmazva;

- A vizsgálati szempontokban, illetve a modellben mennyiben jut kifejeződésre a dinamikus szemlélet, a strukturafejlesztési tevékenység perspektivikus jellege;

- A módszer alkalmazásának milyen eredményei vannak a vállalatnál, a javasolt strukturafejlesztési irány jobbnak, korszerűbbnek tekinthető-e a megelőzőhöz képest; a pályamunka hogyan, milyen formában és körben hasznosítható.

A pályázók általában a saját vállalatuknál kialakított gyakorlatból indultak ki, az ismertetett eljárást, módszereket konkrét tapasztalatokkal és eredményekkel támasztották alá. Többségük igyekezett a témát komplexen átfogni, a struktúrafejlesztésre irányuló teljes "munkafolyamatot" ismertetni. Egyes tanulmányokban érdekes leírás olvasható - a vizsgálat első lépésének tekintve - a vállalat termékeinek piaci helyzetéről, a termékek piaci megtélésének tényezőiről. Kelő súlyt helyeznek az igények várható változásának felmérésére, a piac várható alakulására, figyelembe véve az előrelátható technikai haladást is. Nem egy pályázó hangsúlyozta a piackutatás fontosságát, de rámutattak arra is, hogy a pia-

ci- és árinformációk - különösen tőkés viszonylatban, nemcsak hosszabb távra, de rövid távon is - jelenleg még nagyon hézagosak, a termelő és kereskedelmi vállalatoknak még sok tennivalójuk van ezen a téren.

Meg kell azonban említeni azt is, hogy egyes pályamunkákban a piaci tényezők háttérbe szorultak, az igényeket külső, olyan adottságként kezelték, amelyeket a termelő új termékek kihozatalával, felajánlásával, rugalmas piaci módszerekkel nem befolyásolhat. Ilyen beállítás mellett természetesen eleve korlátozódik a struktúra alakításának lehetősége.

A tanulmányok a struktúravizsgálat kritériumrendszerét, módszereit, "modell-jét" általában a vállalat műszaki, gazdasági és egyéb feltételeihez adaptálva építették fel. Többen alakítottak ki az adott vállalatra lineáris programozási modellt. Jelentős szerepet tulajdonítanak a vizsgálatokban az értékelemzésnek, kiindulva abból, hogy a költségek csökkentése, illetve a megtakarítások és a struktúrajavítás között szoros kapcsolat áll fenn. Az e módszer segítségével elért költségsökkentés figyelemreméltó eredményeiről számoltak be.

A pályamunkák szakmai bírálata során kiemelt figyelmet kapott a perspektivikus szemlélet érvényesítése. A bemutatott módszerek, modellek inkább rövidtávú, mint perspektivikus szemléletűeknek bizonyultak, holott a struktúrafejlesztés a fejlődés irányát perspektivikusan meghatározó tevékenységet feltételez. Ebből a szempontból még azok a tanulmányok sem tekinthetők "egyenletes"-nek, amelyekben a vizsgálati szempontok között a perspektivikus elemek megfelelő súlyt kaptak, mivel az alkalmazott vagy javasolt értékelési módszerben, matematikai modellben ezek már többnyire háttérbe szorultak vagy kívül rekedtek.

A legjobbnak ítélt pályaművek fő erényének az tekinthető, hogy a feladatot a vállalat szempontjából jól határozták meg, a matematikai és egyéb módszereket helyesen, az adott konkrét feltételeknek megfelelően alkalmazták a vállalati struktúra vizsgálatára és a változtatás irányainak - rövidebb távra vonatkoztatható - kijelölésére. Ebben a szemléleti rendszerben többségük tartalmaz - elsősorban az adaptáció terén - új, másutt is alkalmazható elemeket, olyan módszereket, megfontolásokat, amelyek megismerése a megkezdett gondolatsor folytatását, továbbfejlesztését indíthatja el. A 34 értékelt pályamunka között a zsüri azonban nem talált olyat, amely az ismert módszerek alkotó jellegű továbbfejlesztését ki-magasló színvonalon tartalmazta volna.

A zsüri, mérlegelve az említett szempontokat, I. díjat nem adott ki. Az értékes, hasznosítható pályaművek viszonylag nagy számára való tekintettel azonban élt azzal a lehetőséggel, hogy több II. és III. díjat állapítson meg.

Második díjban és az ezzel járó, egyenként 7000 Ft-ban az "Értékelemző team", az "Opaline" és a "Kolo" jeligéjű pályamunkákat részesítette. Harmadik díjban, egyenként 5000 Ft-ban a "Taurus", "A pamutipar fejlesztése", az "Ongroplast '77" és a "Delta-3" jeligéjű pályamunkák részesültek.

Az egyes, díjazott pályaműveket a zsüri a következők szerint értékelte:

Az "Értékelemző team" jeligéjével beküldött tanulmány Süli György, Hegedüs József és Szabolcs Sándor, a Labor Műszeripari Művek dolgozóinak közös munkája. A tanulmány sok újszerű elemet tartalmaz. A népgazdasági szinten kialakított kritériumrendszer jól adaptálja egy műszeripari vállalat két gyárára. A termékstruktúrát piacorientáltan vizsgálja, szem előtt tartva a korszerű kapacitások optimális kihasználásának követelményeit is. Lényegesnek tekinti továbbá a korszerűbb technológiák szélesebb körű alkalmazását. A struktúra minősítésére széles választékú módszereket alkalmaz, jól hasznosítja a fedezetszámítási és életgörbe vizsgálatokat, operációkutatást, faktoranalízist. Átgondoltan alkalmazza az értékelemzést. Ennek során objektíven, önkritikusan tárja fel a vállalat, illetve gyárak pozitív és negatív tapasztalatait.

Az "Opaline" jeligés pályamunka szerzője Nagy Egonné, a Könnyűipari Szervezési Intézet, valamint Hermann Ibolya, a Zalaegerszegi Ruhagyár dolgozója. A tanulmányban a Zalaegerszegi Ruhagyár gyártmányösszetételének lineáris programozás útján történő optimalizálását mutatják be. E módszert sokoldalúan, a vállalat sajátosságaihoz jól adaptálva alkalmazzák. A programozást több lépcsőben végzik, figyelembe véve a teljes termelési ciklus - a teljes folyamat - szakaszait. Az egyes lépcsőkben az adott időben rendelkezésre álló információknak megfelelő modellt alkalmazzák, fokozatosan közelítve a megbízhatóbb, pontosabb, részletesebb eredményekhez. Helyesen operálnak a korlátozó tényezők megválasztásával. A tanulmányban ismertetett módszer hasznosíthatóságának bizonyítéka, hogy a vállalatvezetés az 1977 évi vállalati terv összeállításánál sikeresen alkalmazta.

A "Kolo" jeligéjű pályamunka szerzője Veér Balázs, a Kohó- és Gépipari ISzSzI dolgozója. Gépipari vállalat termékszerkezetét, ennek fejlesztési lehetőségeit vizsgálja.

ségeit vizsgálja, lineráris programozási módszert alkalmazva. Jelentős súlyt helyez a fedezeti számításra. Ennek négyféle módszerét részletesen elemzi, ezek közül az adott vállalat szempontjából legjobbnak tartott "Szűkített önköltség II"-re alapozott számítást választja. Ismerteti a modell szerint termékekre végzett számításokat, majd ennek későbbi, megismételt változatát is, amelyek elemzéséből levont következtetéseket a termékstruktúra javítására tett konkrét intézkedésekkel is szemlélteti. Következtetései logikusak, javaslatai kiterjednek az irányítási, szervezési munka javítására is.

A "Taurus" jellegű tanulmányt dr. Botos Balázs, az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának munkatársa és Dessewffy Olivér, a Taurus Gumiipari Vállalat dolgozója nyújtotta be. A pályamunka a vállalatnál már hosszabb ideje folyó vizsgálatokra, tapasztalatokra épül; komplexitásával, átfogó jellegű elemzéssel, következtetéseivel többet, újabb információkat szolgáltatva az e témával foglalkozó, korábbi publikációkhoz képest. A termékstruktúra megítélésére alkalmazott kritériumrendszert kiegészíti szervezeti vonatkozású és "humán" jellegű követelményekkel is. A tanulmány megalapozottságát, hasznosíthatóságát bizonyítja, hogy a vállalat már eddig is jelentős eredményeket ért el a struktúrafejlesztés terén.

"A pamutipar fejlesztése" jellegű pályázat dr. Kaltenecker Margit és Németh Imréné, a Pamutfonóipari Vállalat dolgozóinak munkája. A vizsgált vállalat a pamutfonóipart - az iparágat - reprezentálja, így a vállalati strukturavizsgálat egyben az iparág strukturális helyzetéről is képet ad. A tanulmány átfogóan foglalkozik a pamutfonóipar alapanyag, technológiai- és termékszerkezetének fejlődésével. Megállapításait, következtetéseit és előrejelzéseit széles látókörű, a világ textilfogyasztására és textilnyersanyag termelésére vonatkozó előrejelzéssel támasztja alá. A struktúra fejlesztésére vonatkozó következtetések alapját a különféle fejlesztési lehetőségekre készített számítások és értékelések képezik. Ezek módszertani mintaként szolgálhatnak más területek fejlesztési variánsainak kidolgozásához is. Emellett a számítások a pamutfonóipar továbbfejlesztésének szöbajöhető, valóságos fejlesztési változatai is.

A "Ongroplast '77" jellegű tanulmány szerzője Varga Péter, a Borsodi Vegyi Kombinát dolgozója. A pályamunka figyelemreméltó már abból a szempont-

ból is, hogy a hazai nehézvegyipar strukturális helyzetét és fejlődését vizsgálja, olyan iparágban, amelyben a kiépített kapacitás konvertálhatósága rendkívül korlátozott. Így a struktúra fejlesztés szempontjából sajátos problémák megoldására van szükség. A pályázó ehhez egy közgazdaságilag megalapozott kritérium-rendszert és reális szelektálási módszert dolgozott ki, amely a várható termelési, műszaki és piaci hatásokat egyaránt figyelembe veszi.

A "Delta-3" jeligéjű pályamunkát háromtagú szerzői kollektíva nyújtotta be: Folkmayer Tibor, a Konzervipari Tröszt munkatársa, Lantos Lajos és Mikecz Tamás, a Nyiregyházi Konzervgyár dolgozója. A struktúrafejlesztés elvi modelljét vázolták fel. Kiinduló pontjuk, hogy a struktúrafejlesztési feladat komplexen, három oldalról közelíthető meg: a vállalat, a termék és a piac oldaláról. Ennek keretében a vállalati alrendszereket és erőforrásokat, a termék életgörbéket és értékesítési lehetőségeket, valamint a marketing tevékenységet állítják a vizsgálat középpontjába. Széles tevékenységi területet fognak át, a rendszer összefüggéseket kívánják elsősorban bemutatni. Módszertanilag éppen ezt lehet újszerűnek tekinteni. A módszer továbbfejlesztése a gyakorlat irányába, a rövid- és hosszabb távú struktúrafejlesztési feladatok határozottabb megkülönböztetése, ezáltal a perspektivikus szemlélet kellő érvényesítése, a továbbiakban figyelemre méltó eredményeket hozhat.

A díjazott pályaműveken kívül a bíráló bizottság további tizenegy tanulmányt tartott arra érdemesnek, hogy az ágazati minisztériumok illetékeseinek figyelmébe ajánlja. Ezek közül elsőként a "Gazdasági paraméterek" jeligével benyújtott pályázatot kell megemlíteni, amely a Medicor Művek tapasztalatait ismerteti. Középpontban a funkcióelemzést: a termékek funkcionális szempontból, műszaki paraméterek alapján történő értékelését állítja, amit az értékelemzés első fázisának tekint. A tanulmány részletesen tárgyalja a funkcióelemzésnek a gyártmányfejlesztéshez való felhasználását, belehelyezve a vállalat komplex gyártmányfejlesztési tevékenységébe.

A Medicor Művek gyakorlatában alkalmazott módszer más, hasonló típusú vállalatoknak is ajánlható eljárás; célszerűen alkalmazható új termékek paramétereinek nemzetközi összehasonlításokon alapuló értékelésére, ebből kiindulva gazdaságossági vizsgálatokra és struktúrafejlesztési célok kijelölésére.

A többi pályamunkának most csak a jeligéjét soroljuk fel: Hajóipar, Emese, Kooperáció, Gépköltség, Hegyvidék. Az elmélet és a gyakorlat szintézise jeligéjű tanulmányok gépipari vállalatok példáján keresztül foglalkoznak a struktúrafejlesztési módszerekkel, a Lombik jeligéjű pályamunka gyógyszeripari vállalat, a Kombinátor jeligéjű kohászati, a Hatékonyság - tejipari vállalatnál szerzett tapasztalatokat összegez, a gépexport Fővállalkozói Iroda jeligével benyújtott munka elvi, típus-modellt ismertet.

Az Ipari szakosztály által meghirdetett pályázat tapasztalatait összegezve, megállapítható, hogy a kezdeményezés hasznos volt, a pályázat eredményesnek bizonyult. Remélhető, hogy ez is hozzájárul - különösen a tanulmányokban áttekintett vállalatoknál - a termékstruktúra fejlesztésére irányuló munka meggyorsításához, további kibontakozásához. A pályamunkákban feldolgozott tapasztalatok vállalatok közötti megismertetése, publikálása a bevált módszerek elterjesztése ebben nagy segítséget nyújthat.

Szirtes Lászlóné^{1/}

^{1/} Az MKT Ipari szakosztályának titkára.

Mádi Csaba: Licenc és know-how (A szellemi termékek nemzetközi forgalma)^{1/}

Könyvismertető, értékelések bevezetőjének kedvelt fordulata a tárgyalt mű aktualitásának taglálása. A jelen esetben a recenziók szokásos és "kötelező" udvariasságán túlmenően is bizton állítható, hogy a szerző a címben szereplő tanulmányának megírásával, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó pedig e munka kiadásával rendkívül időszerű és a hazai közgazdasági irodalmunkban alig feltárt témát dolgozott fel, illetve adott közre. A téma nemzetközi, elsősorban nyugati irodalma meglehetősen kiterjedt, minthogy a fejlett tőkés országok licenckereskedelme is lényegesen nagyobb hagyományokra tekinthet vissza, volumene abszolút és relatív értelemben is nagyságrendekkel nagyobb, mint a fejlődő világ országaiiban vagy a szocialista országokban. A műszaki-szellemi termékek cseréjének átfogó értékeléséhez a hazai feltételek is megérték, amit egyértelműen bizonyít az a tény, hogy e témakör feldolgozása a különböző kutatóintézetekben és főhatóságoknál szinte egyidőben megindult. A külföldi szellemi termékforgalom elméleti kérdéseinek kutatását a forgalom hazai bővülése váltotta ki, s a kutatási eredmények, valamint a gyakorlati tapasztalatok alapján napirendre került licencpolitikánk átfogó szabályozása is. E munkához a szerző a nemzetközi tapasztalatok összefoglalásával, a fő tendenciák feltárásával közvetlen és hasznos segítséget nyújtott.

A licencek és know-how-k alkalmazásának és nemzetközi forgalmának sajátosságait a kutatási, fejlesztési tevékenység egészéből vezeti le a szerző, e folyamatot a felgyorsult innováló termékének és kiegészítő elemének tekinteli. Magyarország szellemi termék-kereskedelmével külön nem foglalkozik, kutatási eredményeinek hasznosítása érdekében azonban a tanulmány alapvető következtetéseit kapcsán jellemzi hazánk helyzetét is.

A téma további kutatását jelentős mértékben segíti azzal, hogy gazdag adatbázist állított össze munkája megírásához, a meglehetősen heterogén nemzetközi adatokat rendszerezte, a lehetőség szabta határokon belül biztosította azok összehasonlíthatóságát, s ahol ezt a részletesebb információk hiányában nem tudta megtenni, érzékelteti a lehetséges torzítás mértékét.

Szerkezetét tekintve a könyv három fejezetre tagolódik. Az I. fejezet a technikai haladás és a kutatási-fejlesztési ráfordítások kérdéseit vázolja, a II. a műszaki-tudományos ismeretek nemzetközi áramlását és annak tényezőit elemzi, a III. fejezet pedig az egyes fejlett tőkés országok szellemi termékkereskedelmének sajátosságaival, a vizsgált országok gazdasági életében játszott szerepével, valamint a világ licenc és know-how-kereskedelmének összefoglaló elemzésével foglalkozik, érzékelteti a fejlődés szükségszerű irányát.

Az első fejezetben a szerző a nemzetközi tapasztalatok, a kutatási eredmények

^{1/} Budapest, 1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 292 oldal.

és statisztikai adatok széles körű feldolgozásával és áttekinthető rendszerezésével jól érzékelteti korunk gazdasági fejlődésében bekövetkezett változást, a termelés növelés extenzív tényezőinek háttérbe szorulását, a műszaki-tudományos ismeretek jelentőségének fokozódását, a gazdasági mozgások gyorsulását. A technikai haladásnak a gazdasági növekedéshez való hozzájárulását az elmúlt másfél évtizedben több kutató és nemzetközi szervezet számszerűleg is igyekezett meghatározni, amelyek eredményei egybehangzóan igazolják a műszaki haladás meghatározó szerepét. A fejlődés bázisa az alap-, az alkalmazott- és a fejlesztő kutatások gyorsütemű bővítése, a kutatási-feljesztési ráfordítások volumenének és arányának növekedése. A szerző a felvetett kérdéseket vázlatosan tárgyalja, az egyes jelenségeket elsősorban abból a szempontból értékeli, hogy azok mennyiben képezik a szellemi ismeretek nemzetközi áramlásának háttérét, forrását és feltételét.

A tanulmány alapvető mondanivalóját a II. "A műszaki tudományos ismeretek nemzetközi áramlása" fejezet tartalmazza. A tárgyalást a szerző az alapfogalmak (találmány, szabadalom, know-how, licenc stb.) értelmezésével kezdi. E fogalmak használata meglehetősen elterjedt, tartalmukról folytatott vita azonban korántsem tekinthető lezártnak. A tanulmány lényegében elfogadja Gazda-Kövesdi-Vida: Találmányok és szabadalmak c. munkájában követett levezetést és értelmezést, a licenc fogalmát csak a szabadalommal védett műszaki ismeretek engedélyezésére korlátozva értelmezi, a know-how jellegű ismereteket külön kategóriának tekinti és a licenc fogalmától elkülönítve kezeli. Anélkül, hogy az ismertető kapcsán vitát kívánnék indítani, e fogalmak értelmezéséről és használatáról megjegyzem, hogy számos kutató, tanulmány és értelmező szótár is a licenc fogalmát szélesebben értelmezi (például a Közgazdasági Kislexikon), szabadalmaztatott és a know-how jellegű műszaki ismeretek értékesítését egyaránt licenc forgalomként fogja fel. (Az egyszerűbb fogalmazás érdekében egyébként a szerző is számos helyen a licenc fogalmát az utóbbi értelemben használja, ami a tanulmány érdemi mondanivalóját azonban nem zavarja.)

A szellemi-műszaki ismeretek hordozó közegei - a tanulmány felosztásában - az árukereskedelem, a licenckereskedelem, a know-how kereskedelem és a műszaki-gazdasági ismeretek nemzetközi áramlásának egyéb, nem árujellegű elemei. A kérdéscsoport kifejtése alapján egyet lehet érteni a szerző azon véleményével, hogy a licenc és a know-how fogalmát az áruforgalom speciális részeként kell tekinteni. Sajátossága abban rejlik, hogy az országok közötti műszaki színvonal kiegyenlítődéseként fontos eszköze, egész iparágak kialakulását, felendülését és a technológiai rés szűkítését, esetleg megszüntetését segítheti elő.

A hazai licencpolitika formálása és folyamatban levő felülvizsgálata szempontjából is érdekes a licencforgalom tervezettségének kérdése, amelyben a különböző szocialista országok felfogása nem egységes. A magyar viszonyokra is érvényesnek fogadható el az a tanulmányban rögzített álláspont, amely szerint "a hosszú távu, strukturamódosító és életszínvonal-alakító licencvásárlási döntések központi tervezése nem mellőzhető, ugyanakkor a kisebb licenc- és know-how vásárlásoknál elsősorban a vállalatok számára megfelelő információt, segítséget és gazdasági érdekeltségi légkört kell biztosítani ahhoz, hogy a külföldi műszaki ismeretek rendszeres megszerzési lehetősége biztosított legyen." E kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik a tőkés licencpiac állami befolyásolásának kérdéseivel foglalkozó rész, amely rávilágít arra, hogy a licenc- és know-how kereskedelem területén a legtöbb országban (fejlett tőkés országokban és a fejlődőkben egy-

aránt) megtalálhatjuk az állami szabályozás, beavatkozás különböző formáit. Céljuk az, hogy a gazdaság műszaki színvonalának emelése érdekében ösztönözzék, de ugyanakkor bizonyos ellenőrzés és korlátozás alatt is tartsák a licenc forgalmat.

Fontos és a gyakorlatban sokat vitatott kérdés a licencforgalom szaldója. A licenc és know-how vásárlás országos szintű megítélésénél ugyanis szerepet játszik a licencdíjakra évente kifizetett összegek nagysága is, amelyek arányban kell, hogy álljanak az ország teherbíró képességével. Egyet lehet érteni a szerző következtetéseivel arról, hogy a "kiegyenlített export-import forgalomra törekvő szemlélet a műszaki-szellemi eredmények kereskedelmében igen káros, különösen akkor, ha a szóban forgó ország műszaki színvonala elmaradott, vagy közepesnek mondható."

A tanulmány harmadik fejezete az USA, Japán, Anglia, az NSZK, Olaszország, Franciaország és a fejlődő országok csoportjának licencpolitikáját, a szellemi termékek alkalmazásának és nemzetközi forgalmának sajátosságait elemzi történelmi áttekintésben. A közreadott információk mellett, hogy rendkívül érdekesek, a napi és a hosszabb távú gazdaságpolitika formálásához is jótámpontot nyújtanak. A vizsgált országok műszaki-gazdasági fejlettsége, adottságai, lehetőségei stb. eltérőek, mindezek függvényében változó a hazai kutatás és a vásárolt műszaki ismeret aránya, ágazati strukturája, a forgalom földrajzi elosztása, amelyek összehasonlításából érdekes következtetések vonhatók le, s vizsgálható a további fejlődés iránya is. A szerző élt a feldolgozott anyag nyújtotta lehetőségekkel. A magyar vonatkozásban rendelkezésre álló szerény statisztikai adatbázis és egyéb információ birtokában megítélésem szerint reális értékelést adott hazánk licencpolitikájáról, a külföldi szellemi termékek alkalmazásának és forgalmának gyakorlatáról és a fejlesztés irányairól. (Megjegyzem, hogy a Központi Statisztikai Hivatal, a Külkereskedelmi Minisztérium és a szakminisztériumok adatgyűjtéseinek eredményeként a licencek, know-how-ok alkalmazásáról és nemzetközi forgalmáról rendelkezésünkre álló statisztikai adatok köre az utóbbi néhány évben jelentősen bővült, az összehasonlítás lehetősége szélesedett, a megállapítások árnyaltabbá, a következtetések pedig megalapozottabbá tehetők.)

Nem foglalkozik a szerző a szellemi termékek szocialista országok közötti forgalmának kérdésével, amelynek volumene ha el is marad a fejlett országok közötti licencforgalom méreteitől, ezen országcsoport fejlődésében betöltött szerepét és jelentőségét nehéz lenne tulbecsülni. A műszaki-szellemi termékek szocialista országok közötti cseréje kétségtelen más csatornákon bonyolódott, mint akár a tőkés országok közötti forgalom, akár az utóbbi években megélénkülő kelet-nyugati forgalom. A műszaki ismeretek szocialista országok közötti áramlása a kölcsönös segítségnyújtás keretében, annak szerves részeként bonyolódott, a legutóbbi időkig térítésmentesen, az un. szófiai elvvel összhangban.

Az együttműködés ezen speciális területének közgazdasági-statisztikai feldolgozása és értékelése megkezdődött, a vizsgálatok eredményei és a hazai adatbázis bővülése a szellemi termékek alkalmazásának és nemzetközi forgalmának elmélyültebb és megalapozottabb elemzését teszi lehetővé, a korábbinál megalapozottabb feltételeket teremtve a helyes gazdaságpolitika kialakításához.

Mádi Csaba tanulmányának közreadása a kutatás jelenlegi szakaszában indokolt volt, mondanivalója érdekes, műszaki és gazdasági szakemberek számára

egyaránt hasznosítható ismereteket tartalmaz, s jó alapul szolgál a további kutatásokhoz, valamint a napirenden levő gazdaságpolitikai döntések meghozatalához.

Nyers József^{2/}

Majlát Lászlóné: A termelési eszközök piacának kutatása - Elméleti és módszertani kérdések^{3/}

A piackutatás iránt érdeklődő szakemberek örömmel tapasztalhatják, hogy az utóbbi években egyre több e témakörrel foglalkozó könyv látott napvilágot. Az irodalomjegyzéket tanulmányozva azonban rögtön kitudnik, hogy a publikációk döntő része a fogyasztási cikkek piackutatási kérdéseit tárgyalja. Viszonylag kevés - e témával foglalkozó - szakember vállalkozott arra, hogy a termelési eszközök értékesítési lehetőségeit befolyásoló keresleti tendenciák feltárási módszereivel foglalkozzék. Ezt az aránytalanságot csökkentette a szerző azzal, hogy hosszú évek kutatási tapasztalatait kamatoztatva több, eddig még fel nem tárt problémakörre is kitérve elemzi egy speciális terület, a termelési eszközök műszaki fejlesztése piackutatásának néhány elméleti és módszertani kérdését. A könyv három fejezetben foglalja össze a gépek, berendezések műszaki fejlesztése piaci megalapozásának motivációit, módszereit és szervezési kérdéseit. Az első fejezet a termelési eszköz-piackutatás szerepét elemzi a műszaki fejlesztés tervezésében, a gazdaságpolitikai döntések előkészítésében. A második rész a műszaki fejlesztési tervek hatékony megalapozásának fő kérdéseit tárgyalja. A harmadik - egyben befejező fejezet - a termelési eszköz piackutatás szervezésének és gyakorlatának egyes kérdéseivel foglalkozik.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi a fent említett aránytalanság oka? Mivel magyarázható az a tény, hogy a termelési eszközök piackutatási kérdéseivel kevesebb szakember foglalkozik? A válasz többek között abban keresendő, hogy a fogyasztási cikkekkel szemben a termelési eszközök értékesítési lehetőségeit a műszaki fejlesztés jobban befolyásolja. Erre szerintünk csak részben ad magyarázatot az a körülmény, hogy a termelési eszközök műszaki fejlődése - mint ahogyan a szerző könyve első fejezetében hangsúlyozza - az előbbi termékcsoporthoz technikai fejlődése "előtt jár". Tény, hogy gyakran csak a termelési eszközök műszaki fejlődésében elért eredmények felhasználásával gyárthatók az új eredményt magukba foglaló fogyasztási cikkek. Legalább ilyen fontos azonban, hogy a termelési eszközök gyártásánál a műszaki fejlesztés a termékek teljes életciklusát tekintve jóval több időt vesz igénybe, s sokkal nagyobb ráfordítást kíván, mint a fogyasztási cikkek esetében. Ugyanakkor a műszaki fejlődés üteme - mint a szerző hangsúlyozza - a termelési eszközök területén egyre gyorsul, fejlődésük a tőkeigényesebb eljárások irányába halad, s a mind újabb eljárásokra való áttérés növeli a beruházások kockázatát. Ebből következően a termékek ér-

^{2/} A Központi Statisztikai Hivatal munkatársa.

^{3/} Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 282 old.

tékesítésének eredményessége szempontjából a termelési eszközöknél több mulik a műszaki fejlesztésen, mint a fogyasztási cikkek esetében.

A gépek, berendezések értékesítésének sikere tehát a legtöbb esetben már a fejlesztési stádiumban eldől. Éppen ezért kap e terméknel nagyobb hangsúlyt a fejlesztés bizonytalanságának, kockázatának csökkentése, s ebben a piackutatás eredményes megvalósításának főszerep jut. Ennek következtében a termelési eszközök piackutatásának kérdéskörén belül egyre nagyobb nyomatékot kap a műszaki fejlesztés piaci megalapozása, s az ezt lehetővé tevő piackutatási tevékenység korszerűsítése. Ebből eredően a piackutatási tevékenységgel szemben is olyan összetettebb követelmények merülnek fel, amelyek megoldása, a hatékonyabb módszertan kidolgozása problematikusabb és több időt vesz igénybe.

Valószínűleg e nyilvánvaló szükségszerűség felismerése inspirálta a szerzőt arra, hogy könyvében - az adott címmel ellentétben - nem a termelési eszközök piackutatásának komplex kérdéskörét, hanem azon belül kizárólag a műszaki fejlesztés piackutatási feladatait és problémáit elemezze.

A műszaki fejlesztés fent említett tendenciái egyre inkább igénylik a piaci és műszaki fejlesztési irányzatok alaposabb és naprakész ismeretét. Ebből következik, hogy a piaci és műszaki fejlődési előrejelzések és az ezeket megalapozó piackutatási tevékenység szerepe a termelési eszközök tervezésében egyre fokozódik. Ugyanakkor a fenti tendenciák ismeretében nyilvánvaló, hogy ez mind nehezebbé is válik. A követelmények fokozódása pedig felveti a kutatási módszerek korszerűsítésének, valamint a termelőeszköz-piackutatás szervezése és gyakorlata tökéletesítésének az igényét.

Ami az első problémakört, a módszertant illeti, a szerző a második fejezetben átfogó képet ad a termelési eszközök műszaki-gazdasági színvonalának értékelését lehetővé tevő hazai eljárásokról. Emellett azonban olyan új módszert is kidolgozott, amely megfelelően biztosíthatja a műszaki fejlesztési célkitűzések meghatározásában a piaci értéktétele hosszabbtávu, dinamikus figyelembevételét. E módszer legnagyobb előnye, hogy súlyozott műszaki-gazdasági paraméterek alapján ötéves vagy ennél hosszabb időtávra is módot nyújt a termékek piaci lehetőségeinek meghatározására. Hátránya viszont, hogy a súlyozás - rövid távu módszereknel már ismert - szubjektivitásából eredő problémákat itt sem sikerült kiszűrni. Talán segítséget nyújthatott volna ebben a tekintetben a külföldi tapasztalatok, módszerek áttekintése. Hasznos lett volna a külföldi és hazai módszerek közötti egyező és eltérő vonások feltárása; a könyv keretén belül erre sajnos nem került sor.

A műszaki fejlesztés többféle módon valósítható meg, s ez a piackutatás módszertanával szemben is eltérő követelményeket vet fel. A saját erőből megvalósuló kutatás, fejlesztés piackutatási igénye sok szempontból más mint a licenc, know-how vétellel vagy cserével megvalósuló műszaki fejlesztésé. Tekintettel arra, hogy ez utóbbi, a szellemi termék-cserén vagy vételen alapuló műszaki fejlesztés mind elterjedtebbé válik, a műszaki fejlesztések vizsgálatánál elengedhetetlen a szellemi termék piackutatás főbb kérdéseinek tanulmányozása. Mivel ez a műszaki fejlesztési forma viszonylag új, sok elméleti és gyakorlati piackutatási problémája még tisztázásra szorul. A szerző e problémakör jellemzőinek és nehézségeinek feltárásán túl több olyan javaslatot is ad, amelyek különösen a szellemi termékek vásárlásának hatékony műszaki-gazdasági előkészítését, valamint e termékcsopórt-kereskedelem fellendítésének lehetőségét segíthetik elő. E javaslatok gyakorlati megvalósítása sokban lendíthetne a szellemi termékek

kereskedelmének eredményesebb piaci megalapozásán. Minthogy e tevékenységi kör jelentősége egyre növekszik, további elemzése, módszertani és gyakorlati vizsgálata a tudományos kutatás fontos területét képezi.

A műszaki fejlesztési tervék sikeresebb piaci megalapozását a módszertani kérdések megoldása nagymértékben elősegítheti, de teljes egészében nem oldhatja meg. Ugyanis hiába a jó piackutatási módszer, ha nincs megfelelő apparátus, amely ezt sikeresen alkalmazza, vagy hiányoznak az anyagi, tárgyi és ösztönzési feltételek. A módszertani kérdések megoldása mellett hasonlóan fontos a termelési eszköz-piackutatás sikeres megszervezése, a gyakorlati munka fejlesztése. Erre kívánja felhívni a figyelmet a szerző könyve harmadik - egyben befejező - fejezetében, amelyben részletesen elemzi a hazai gyakorlatot, problémákat és sok hasznosítható javaslatot tesz ez utóbbiak megoldására. Különösen figyelmet érdemel a folyamatos és időszakos piackutatási tevékenységekről adott alapos elemzés, valamint a termelési eszköz-piackutatás munkamegosztási problémáinak vizsgálata. A szerző a munkamegosztási kérdéseken belül - máshol eddig még nem említett - több érdekes problémát vet fel. Különösen említésre méltó a vállalatok műszaki fejlesztési és kereskedelmi részlegeinek piackutatással kapcsolatos, munkamegosztási nehézségei és az ezeket előidéző belső és külső tényezők feltárása.

Összefoglalva megállapítható, hogy a könyv kisebb hiányossága ellenére kiváló lehetőséget nyújt arra, hogy a gyakorlati szakemberek jelenlegi és jövőbeli munkáját segítse, eredményesebbé tegye. E célt segíti elő egyébként a függelékben szereplő segédletek nagy száma is.

dr. Kiefer Márta

Két könyv a gazdasági prognózisok készítéséről^{4/}

A gazdasági prognózisok kérdéseivel valamennyi szocialista országban foglalkoznak a szakemberek. A tárgykör iránti széles körű érdeklődés kielégítésére az elmúlt két évben mintegy tíz könyv - eredeti mű és fordítás - jelent meg magyarul. E viszonylag nagy szám ellenére sem ítéltük feleslegesnek a Közgazdasági és Jogi, illetve a Kossuth Könyvkiadó két legújabb kötetét, mivel a most közreadott munkák tudnak újat nyújtani, mind témaválasztásukban, mind tárgyuk feldolgozásában.

A. J. Ancsiskin könyve a makroszintű középtávú terv-prognózisok egyik középponti problémájával, a fejlett szocialista gazdaság növekedésének előrejelzési módszereivel foglalkozik. A szovjet tervezők legújabb eredményeiről tudósít (az orosz eredeti 1973-ban jelent meg). A mű kiemelkedő erényei a növekedés tör-

^{4/} A. J. Ancsiskin: A szocialista gazdaság növekedésének a prognosztizálása. Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 370 oldal.
Borli Károly - Sipos Béla: Iparvállalati prognóziskészítés matematikai, statisztikai módszerekkel. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 255 oldal.

vényszerűségeinek következetes elméleti megalapozása és a gazdasági elemzés eredményeinek tudatos szembesítése a gyakorlattal.

A könyv három fő részre oszlik. Az első rész a gazdasági növekedés folyamatainak elvi elemzését adja. A szerző a társadalmi termelés vizsgálatából indul ki; úgy látja, hogy ennek lényege a társadalom rendelkezésére álló termelési erőforrások átalakítása megfelelő mennyiségű, minőségű és választku terméktömeggé. A vázolt felfogásra építi, azaz az ujratermelési folyamat bővüléseként határozza meg azután a növekedés fogalmát. Nézete szerint a gazdasági növekedés egyaránt jelenti: "a termelési erőforrások növekedését, a termelés méreteinek a bővülését, az előállított terméktömegnek és e terméktömeg folyó nem termelő fogyasztásának, valamint a termelési és nem termelő erőforrások kiterjesztésére való felhasználásának növekedését" (20. oldal). E komplex felfogásmód a növekedésemélet lényeges gazdagítását teszi lehetővé. Olykor ugyanis még a nagyon leegyszerűsített növekedési modellek alkalmazói is fontos gyakorlati következtetéseket vonnak le számításaikból. Szerzőnk viszont kiemeli, hogy a megtermelt termékek tömegét szabályozó törvényszerűségek egyoldalú magyarázatai elméletileg hibásak, akár a termelésből (a termelő erőforrásokból vagy ezek felhasználásából), akár a társadalmi szükségletekből indulnak ki. A valóságot egyoldalúan tükrözik az ágazati kapcsolatok mérlegének nyitott statikus modelljei is, amelyek meghatározó, független változóként kezelik a végső keresletet, valamint a termelési függvények is, amelyeknél a termelési erőforrások kapják ezt a szerepet. Hiszen a gazdaságban e két oldal egyidejűleg hat, s egymással is szoros kölcsönhatásban áll. A növekedés szempontjából még olyan, a gazdasági elemzők által riktán figyelembe vett tényezőknek is nagy jelentősége lehet, mint a lakosság fogyasztási színvonalának a hatása a munkaerő-forrásokra és a munkatevékenység ösztönzőire.

A további részek azokat a módszertani tapasztalatokat ismertetik, amelyeket a szovjet közgazdászok az utóbbi években a Szovjetunió népgazdasági fejlődési prognózisainak az összeállítása során szereztek. Az anyag felépítésében is érvényre juttatja a növekedés fogalmáról kialakított koncepciót, az egyes fejezetek rendre elemzik a növekedési folyamat fent felsorolt valamennyi oldalát.

A második rész egy fejezetet szentel a termelés-alakulás trend-függvényekkel végzett elemzésének; ily módon kerülnek megállapításra a termelésnövekedés legáltalánosabb mennyiségi törvényszerűségei és a jövőbeli fejlődés első közelítését jelentő előrebecslések. Utal például arra, hogy a növekedés trendjének a vizsgálatakor középtáv esetén sem célszerű a növekedési ütem változatlanágát feltételezni.

Az ezt követő fejezetek a legfontosabb termelési erőforrásoknak az ujratermelését vizsgálják ökonometriai megközelítésben. E vizsgálat igazolja, hogy a termelő állóalapok időszora megközelítőleg az egyenletes növekedés törvényét követi, a termelőberuházások befejezetlen állománya növekszik, s elég erős az állóeszközök elhalasztott kicserélésének az irányzata is. A munkaerőforrások volumene a mezőgazdaságban csökken, az iparban mind kevésbé bővül, jelentősen növekszik viszont a forgalmi és nem-termelő szférákban. Mindezen megállapításokat követően a szerző hangsúlyozza, hogy a növekedési prognózisokban a rendelkezésre álló erőforrások fizikai volumenének az előrebecslése mellett az erőforrások gazdasági potenciáljának az értékelésére is szükség van, majd ilyen célú metodika kialakítására tesz kísérletet. A szóban forgó törekvés céljaiban is ujszerű. De eredetinek tekinthetők az itt felhasznált (képletekben rögzített) egyes

számítási módszerek is, így azok, amelyek segítségével az állóeszközök műszaki színvonala és termelőképesége közti összefüggéseket, vagy a munkaerő képzettségi szintje és termelőképesége közti kapcsolatokat elemzi.

A harmadik rész annak megállapításával, illetve előrebecslésével foglalkozik, hogy a növekedési ütemet leginkább befolyásoló tényezők milyen hatást gyakorolnak a jövőbeli termelés volumenére és a volumen-növekedés dinamikájára. A vizsgálat ezuttal döntően az egy-, illetve többtényezős termelési függvények analízisére épül, s a termelési függvények paramétereiként szolgáló hatékonysági mutatószámok elemzését állítja a középpontba. A számítások arról tanuskodnak, hogy az eszközhatékonyságnak - az utóbbi években jelentkező - csökkenése nem tekinthető megváltoztathatatlan irányzatnak; a munkatermelékenység növekedése viszont monoton, bár e növekedés állandó ütemét még hozzávetőleges számításokban sem feltételezhetjük. Figyelmeztet továbbá arra, hogy a vázolt megállapításokat felhasználva akkor kapunk megbízható növekedési előrejelzést, ha a kölcsönös összefüggéseket a különböző függvény-számítások együttes értékelésénél érvényre juttatjuk. Az eddigiek fontos - és céljaikban szintén mindenképp újszerű - kiegészítését jelentik továbbá a társadalmi végtermék (nemzeti jövedelem) elosztásával kapcsolatos vizsgálatok. E vizsgálatok, a könyv szerint, a rendelkezésre álló erőforrás-volumen bővítésének potenciális útjait tárják fel, s ezzel a szocialista gazdaságpolitika legfontosabb növekedés-befolyásolási eszközét, illetve alternatíváit elemzik. A szerző módszertani kísérletként kvantifikált eljárást mutat be a leggyorsabb növekedést lehetővé tevő felhalmozási hányad meghatározására.

Az elmondottakból is kiviláglik, hogy A. J. Ancsiszkin munkája hasznos segítséget ad a hazai tervező szakembereknek. Utalunk rá egyuttal, hogy a hazai hasznosítás lényeges kiegészítést is igényel. A szerző ugyanis a Szovjetunió fejlődését elemzi, s így elfogadható az az egyszerűsítése, hogy tárgyalásából ki-kapcsolja a külkereskedelmet. "Nyitott" gazdaságunkban azonban a reális növekedési prognózisok készítéséhez mindenképpen fel kell oldani ezt a hipotézist (és ugyanezen okból valószínűleg a változatlan árak feltételezését is).

Borli Károly és Sipos Béla könyve - a gazdasági prognózisokról most megjelent másik mű a szocialista vállalatok szintjén alkalmazható matematikai, statisztikai prognózismódszerek feltérképezésére vállalkozott. Műyük általános módszertani bevezetéssel indul, majd a termékösszetétel, a létszám, a bér-, a jövedelem, valamint a termelékenység alakulásának előrejelzésével foglalkozik. A munka gyakorlati tapasztalatokból leszűrt értékes példa-anyagot is tartalmaz.

A könyv első részei a matematikai prognózismódszerekkel csak most ismerkedőknek szólnak. Mivel magyarul hozzáférhetőek a tárgyalt módszerek részleteiből és mélyebb ismertetései is, ezekre a részekre itt nem térünk ki.

A mű további fejezetei a módszertanilag képzett szakembereknek is mondanak újat, a munkaügy számára szükséges egyes előrejelzések területeit és módszereit mélyebben elemzik.

A tárgyalás kiindulópontja a létszám-prognózis, egyaránt ajánl módszereket mind a termeléshez szükséges létszám, mind a rendelkezésre álló létszám volumenének és szakmai összetételének előrejelzéséhez. A szóba kerülő eljárások közül közgazdasági szempontból is figyelemre méltónak véljük a kiegészítő-kiszorítási számigény meghatározását. Ezt a prognózist számos vállalat esetében nem érdemes hosszadalmas műszaki vizsgálatokkal elkészíteni. A szerzők által alkalmazott lineáris regressziós számítás a termelő létszám, a termelési érték, a

berendezések értéke stb. közötti sztochasztikus összefüggés alapján ad létszámbecslést. A módszer pontossága többnyire megfelel az alkalmazások által igényelt megbízhatóságnak.

Kiemelhető továbbá a munkaerőforrások feltárására kidolgozott metodika is. E vizsgálatnál a szerzők tétélesen feltárták a vállalat "vonzáskörzetében" (a dolgozók által lakott területen) várható mindazon változásokat, amelyek itt a munkaerő kínálatot befolyásolhatják. A gazdaságunkban kialakult munkaerőhelyzet miatt a vállalatok többsége valóban csak hasonló módszerekkel határozhatja meg a létszámszükséglete fedezetét biztosító tennivalókat. Vitatjuk viszont, hogy a szerzők által a termelő létszámigény középtávu előrebecslésére ajánlott - gyártás programozási - eljárás valóban megfelel erre a célra. Ezen eljárás számára ugyanis olyan információbázis lenne szükséges, amely az elkövetkező ötéves időszakra, éves, negyedéves bontásban tartalmazza a megrendelést, a típust, a cikkszámot, a darabszámot stb (139. oldal). A hivatalos statisztikai adatok szerint azonban vállalataink megrendelés-állománya általában messze nem éri el az ezen igények kielégítéséhez szükséges szintet.

A bérek prognosztizálásával kapcsolatos anyagrészből mindenekelőtt a szerzőknek arra a tapasztalatára érdemes utalni, amely szerint az átlagbérek növekedésének a gyorsulását exponenciális trend felhasználásával lehet előrebecsülni az általuk vizsgált vállalatnál. Az időben egyre gyorsuló átlagbérnövekedés megállapítása nyilván önmagában is fontos gazdaságelemzési információ a vállalatvezetés számára. A könyv regressziós elemzéssel igazolja, hogy a vázolt bérnövekedés részben a termelékenység emelkedésével részben a termelési volumen növekedésével magyarázható. Rámutat arra, hogy a bérnövekedés az önköltség jelenetős emelkedését eredményezte. Ugy véljük, hogy a hasonló vizsgálatok szintén hasznosak lennének számos vállalatnál. Csak korlátozott keretek között itéljük alkalmazhatónak viszont a termelékenység előrebecslési módszereként bemutatott statisztikai mutatókból kiinduló számításokat. Ugy véljük, e célra az esetek többségében értékelemzés és egyéb konkrét vizsgálatok is szükségesek.

A két mű összevetése is tükrözi, hogy a szocialista közgazdaságtan a makroszintű előrejelzések módszertana terén előbbre tart, mint a vállalati prognózisokkal kapcsolatosan A. J. Ancsiskin könyve már széles körű alkalmazások tapasztalatairól adhatott számot, Borli Károly és Sipos Béla műve viszont csak most kialakuló módszertant tárgyal. Mindkét mű hasznosan segítheti azonban, hogy a korszerű prognózis módszerek elterjedjenek gazdaságunkban, erre a nép-gazdasági és a vállalati tervezésben egyaránt nagy szükség van.

dr. Papanek Gábor

- ADORJÁN Bence: Számítástechnika tegnap, ma, holnap. Bp. 1977. Műszaki Könyvkiadó. 266 old.
- ANCSISKIN, A. I.: A szocialista gazdaság növekedésének prognosztizálása. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 369 old.
- Ausztria és Magyarország ipari termelési és termelékenységi színvonalának összehasonlítása. Bp. 1977. KSH. 32 old. (Statistikai időszaki közlemények 404. köt.)
- Beruházásstatisztika. Statisztikai fogalmak. Bp. 1977. KSH. 109 old. (Statisztikai fogalmak)
- BONTÓ László - OROSZ László - SZŐCS Miklós: Iparfejlesztés az ötödik ötéves tervben. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 146 old. (Közgazdasági ismeretek)
- BORLI Károly - SIPOS Béla: Iparvállalati prognóziskészítés matematikai, statisztikai módszerekkel. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 254 old.
- DOBB, Maurice: Az érték és a jövedelemmegoszlás elméletei. Az ideológia és a gazdaságelmélet fejlődése. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 384 old.
- Ember, tudomány, technika. Kísérlet a tudományos-technikai forradalom marxista elemzésére. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 465 old.
- A fejlett szocializmus politikai gazdaságtanának kérdései. (Tanulmánykötet). Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 278 old.
- Gazdaságunk a termelő és a fogyasztó szemével. Szerk.: Simán Miklós. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 238 old.
- GELLÉRI Péter: A vándorló munkások Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 160 old. (Pszichológia a gyakorlatban 32.)
- GOLDMANN, Josef: A makroökonómiai elemzés és előrejelzés. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 245 old. (Időszerű közgazdasági kérdések.)
- HOFFMANN Istvánné: A magyar háztartások gazdálkodási modellje. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 355 old.
- KÁDÁR Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 343 old.
- KÁDÁR Iván - KOVÁCS Péter: Vállalati és népgazdasági pénzfolyamatok információs és számítástechnikai problémái. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 248 old.

^{5/} 1977. április - 1977. augusztus között megjelent könyvek.

- MARTON János: Hatékony munkaerő-gazdálkodás. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 118 old. (Közgazdasági ismeretek.)
- Munkaügyi statisztika. Statisztikai alapfogalmak. Bp. 1977. KSH. 117 old. (Statisztikai fogalmak).
- NYILAS József: A nemzetközi tudományos-technikai együttműködés hatékonyságának közgazdasági problémái. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 112 old. (Tudományszervezési füzetek).
- NYUL Emil: Árpolitikánk az ötödik ötéves terv időszakában. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 110 old. (Közgazdasági ismeretek).
- PAVELCSÁK Ágnes - KISS Tibor: Nemzetközi gazdaságpolitika és tervezési együttműködés. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 342 old.
- RÁNKI György: Közgazdaság és történelem - a gazdaságtörténet választottjai. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 96 old. (Korunk tudománya).
- ROMÁN Zoltán: Termelékenység és gazdasági növekedés. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó - Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 467 old.
- SAGALOV, G. L.: A külgazdasági kapcsolatok optimalizálása. (Elméleti és módszertani kérdések). Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 304 old.
- TJADEN, K.H.: Szociális rendszer és szociális változás. A két fogalom jelentésének és történetének kutatása. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 312 old.
- A tudomány irányításának és szervezésének elmélete és gyakorlata. Főszerk.: D. M. Gvisiani. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 461 old.
- VALKI László: A Közös Piac szervezeti és döntéshozatali rendszere. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 492 old.
- VÁSÁRHELYI Pál: A népgazdasági tervezés információs alátámasztásának tökéletesítése. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 143 old. (Közgazdasági értekezések).
- VÉKONY Lajos: A termelési integráció jelene és jövője. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 154 old.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Д-р Юхас Адам:

Международное сравнение производительности труда на предприятиях Министерства Тяжелой Промышленности

Статья государственного секретаря Министерства Тяжелой промышленности отчитается о новой инициативе, на основе которой предприятия разработали международные сравнения их производительности труда. Предприятия из разных источников / специальная литература, научная командировка, непосредственные связи / сами собирали зарубежные данные по производительности труда, характеризующие свой круг деятельности. Сравнения по возможности, готовились на основе натуральных показателей, а в меньшей части на основе стоимостных данных. Они кроме численности, занятой непосредственно на производстве, охватывают и помогающий и обслуживающий персонал.

По сводке производительность труда предприятий, подлежащих Министерству Тяжелой промышленности в 1975. году достигла 35-40% прогрессивного международного уровня. Хотя отдельные анализы на отдельных предприятиях готовились на разных уровнях, и разной глубины, по мнению автора общая картина является реальной.

Большинство предприятий отмечают низкий уровень технического оснащения труда, отсталые оборудования, несовершенную технологию, широкий ассортимент и маленькую серийность как главные причины отставания. По мнению автора предприятия не обратили достаточное внимание на то, что как много резервов имеются и в улучшении организации труда, дисциплине труда, уменьшении потери рабочего времени.

Важный результат сравнения, что предприятия более интенсивно занимаясь своим положением по производительности труда, сами доказали свою отсталость, и смотрят в лицо ее следствий. Исследование уровня и объективное доказательство отсталости по опытам являются на много сильнее стимулы для быстрее повышения производительности, чем сравнение базисными данными и отчет.

На основе указания министерства предприятия разработали такой план мероприятий, выполнением которого примерно за 10 лет могут достигать нынешнего уровня производительности труда наилучших зарубежных предприятий, с одинаковым техническим оснащением. Достижение этой цели требует постоянный анализ деятельности похожих предприятий, исследование причин расхождений в производительности труда и их планомерное удаление.

Автор пишет о той многосторонней деятельности, которой министерство помогает стремления предприятий на увеличение производительности труда / помощь в развитии, создание банка информации, организация обмена опытом, помощь в методике организации/.

Роман Золтан:

Экономика промышленности в капиталистических
и социалистических странах

Статья, которая была подготовлена к международной конференции в Нюкастле с 14 по 17 сентября 1977. года исходит из того, что коммуникация между капиталистическими и социалистическими странами не одинаково развита на разных территориях экономики. Пока например на территории эконометрии она кажется удовлетворительной, на других территориях, к этим относится и эконо-

мика промышленности, она очень низкого уровня. Больше взаимных знаний, сравнительных анализов, сотрудничества могли бы дать много полезных стимулов для обеих сторон и на этой территории науки.

Статья коротко опишет путь развития экономики промышленности и тесно связано с ней путь развития экономики предприятия в капиталистических и социалистических странах. После этого дает сравнительный анализ об общих и различающихся чертах. Экономика промышленности и промышленного предприятия в социалистических и капиталистических странах из за общих и похожих черт технологии, организации, управления промышленным производством — показывают много общего и в тематике и в содержании. Отличия в частности получаются из за различного тематическо о ограничения двух отраслей науки, а в большей части из за различающихся особенностей промышленности и промышленного предприятия в капиталистическом и социалистическом хозяйстве.

Но эти последние отличия — без того, чтобы мы говорили о конвергенции — в определенном мере уменьшаются под влиянием таких общих, касающих промышленное производство и деятельность, тенденции, как специализация, кооперация и дальнейшее увеличение концентрации; более тесная связь между производством, развитием исследования и услугами; растущая интернационализация; большее требование к принятию во внимание социальных, человеческих, общественных факторов; обогащение интеллектуальных и технических средств управления.

Заключительная часть коротко опишет проблемы промышленной организации в одной социалистической стране, на примере Венгрии. Степень концентрации является сравнительно высокой во Венгрии, в частности из за большого количества предприятий, имеющих больше заводов, а в частности из за больших размеров заводов. Главной проб-

лемой является увеличение специализаций, лучшее использование экономики потенциальной градации по размеру и разработка обоснованной методики для центральных решений касающихся промышленных организаций.

Фоти Жужа:

Итальянская промышленность и индустриальная
политика

Автор представляет результаты "экономической чужды" пятидесятих лет, и нынешнее положение итальянского хозяйства. Подчеркивает, что даже и значительное развитие последних лет не могло ликвидировать тяжелые экономические и общественные противоречия: отраслевая и территориальная непропорциональность производства, низкий уровень технического развития населения, неуравновешанность технического развития, большая мера безработицы. Постоянная зависимость итальянского хозяйства при получении сырья и основного материала во время энергетического кризиса еще увеличилась.

По мнению автора Италия имеет мало возможностей в короткий срок решать переходными мерами, которые и в последние годы были приняты, эти проблемы. Для быстрого решения не существуют ни внутренние, ни наружные условия. Даже внутри вроде бы сильного государственного сектора не хватает гармонии между планирующими и исполняющими органами, координации сфер производства и финансов. Помимо мер, необходимых для решения проблем, необходимо создать хозяйственную и индустриальную политику, охватывающую и перестраивающую структуру всего хозяйства, политику, которая является основой для последовательной программы деятельности. Только исправле-

ние внутренних непропорциональностей может вести к более эффективнее включение Италии в международное разделение труда.

Рассматривая историю итальянской политики развития промышленности, автор пишет о том, что планирование не играло достаточно положительную роль. То зависимость во внешнем хозяйстве, то внутренние проблемы, то хозяйственная и социальная напряженность не были учтены планами, таким образом эти планы со многих точек зрения уже при начале были нереальными. Эффективное планирование должно основываться на глубокий анализ актуального положения и будущих возможностей страны.

ABSTRACTS

dr. Ádám Juhász:

INTERNATIONAL INTERFIRM COMPARISONS OF PRODUCTIVITY IN THE HEAVY INDUSTRY

The article of the under-secretary of the Ministry of Heavy Industry gives account of a new initiation. The enterprises have been requested by the ministry to compare their own productivity to the international level.

Foreign data concerning the enterprise activities and originating from different sources (special literature, study-tours, direct relations etc.), were collected by the enterprises themselves. The comparisons, according to the possibilities, were based mostly upon physical indicators, only in a small degree upon value data, and they concerned not only the direct productive staff, but the auxiliary workers as well.

According to the aggregate figures the productivity of the enterprises directed by the Ministry of Heavy Industry in 1975 was only 35-40% of the international level. Though the company analyses were made on different levels and in different depths, according to the author's opinion the overall picture is realistic.

Most of the enterprises mentioned the lower level of technical equipment of labour obsolete technologies, the too wide product-pattern and the small series of production, as the main causes of the backwardness in productivity. According to the author's statement the enterprises have not taken due notice how of the significant lag and reserves in work and production-organization, labour discipline and wastes of time. It may be considered as an important result of the comparisons that the enterprises deal with in-depth their relative productivity level, and realize the consequences. According to the experiences gained this analysis of the level and backwardness mean an essentially bigger stimula-

tion the increase productivity than comparing to data of past periods or targets set by bargaining.

On the base of the survey the ministry obliged the enterprises to draw up a plan of measures, which in 10 years guarantees the catching up of the productivity level of the best foreign plants having the same profile and equipments.

Achieving this target demands a permanent analyses of the activities of similar enterprises as well as the investigation and the abolition of the causes of productivity differentials.

The author gives account of the various activities of the ministry helping the enterprises to increase their productivity (e.g. supporting R and D, creating data-banks, organising exchanges of experiences among enterprises, methodological help etc.).

Zoltán Román:

INDUSTRIAL ECONOMICS IN EAST AND WEST

This paper has been prepared for the international conference on industrial organization held in Newcastle September 14-17, 1977, starting from the point that the communication between the East and the West still is not equally advanced in the various branches of economics; concerning e.g. econometrics it seems to be satisfactory, whilst in other fields, including industrial economics, fragmentary. More information and understanding, comparative analyses and adaptations might give many fruitful stimuli for both sides also in these nearly untouched areas of co-operation.

Part 2 and 3 of the paper sketch the path of development of industrial economics and the related discipline, economics of the industrial enterprise, in the market economies and in the centrally planned economies. Part 4 gives a comparative analyses, dealing with the major common and diverse points, the new challenges, trends and tendencies.

Economics of industrial enterprises and economics of industry in East and West have many common features both in themes and contents, due to common

and similar characteristics in the technology, management and organization of the industrial production. The dissimilarities can be explained by differences either in the demarcation of the disciplines or mostly in their subjects: the industrial enterprise and the industry in market and centrally planned economies.

Though far from convergency the contrast in that respect are weakening: phenomena, problems, methods up till now irrelevant, gain some importance in the other environment, too. These result to a great extent from general tendencies prevailing in the industrial activity affecting these disciplines: further increase in specialization, cooperation and concentration; strengthening links and integration of production, R and D and consumer services; growing internationalization; increasing demand to make allowance for human, social and societal factors and requirements; enrichment of the intellectual and technical instruments of management.

Part 5 gives a short outline of the problems of industrial organization in a socialist country: Hungary. The concentration in the Hungarian industry is extremely high coming partly from the great number of multiplant firms, partly from the dominance of large plants. Increased specialization and better exploitation of potential scale economies, sound methodological foundations for central decision-making on industrial organization are urgently needed.

Zsuzsa Fóti:

THE ITALIAN INDUSTRY AND INDUSTRIAL POLICY

The author shows the results of "the economic miracle" in the 1950's as well as the present situation in Italy. It is emphasized, that even the enormous development of the years past was not able to abolish the serious economic and social problems as the sectorial and regional disproportions of production, the low technical and educational level of the population, the unbalanced technical development, the great unemployment. The constant dependence of the Italian economy on raw materials, owing to the energy crisis, has increased.

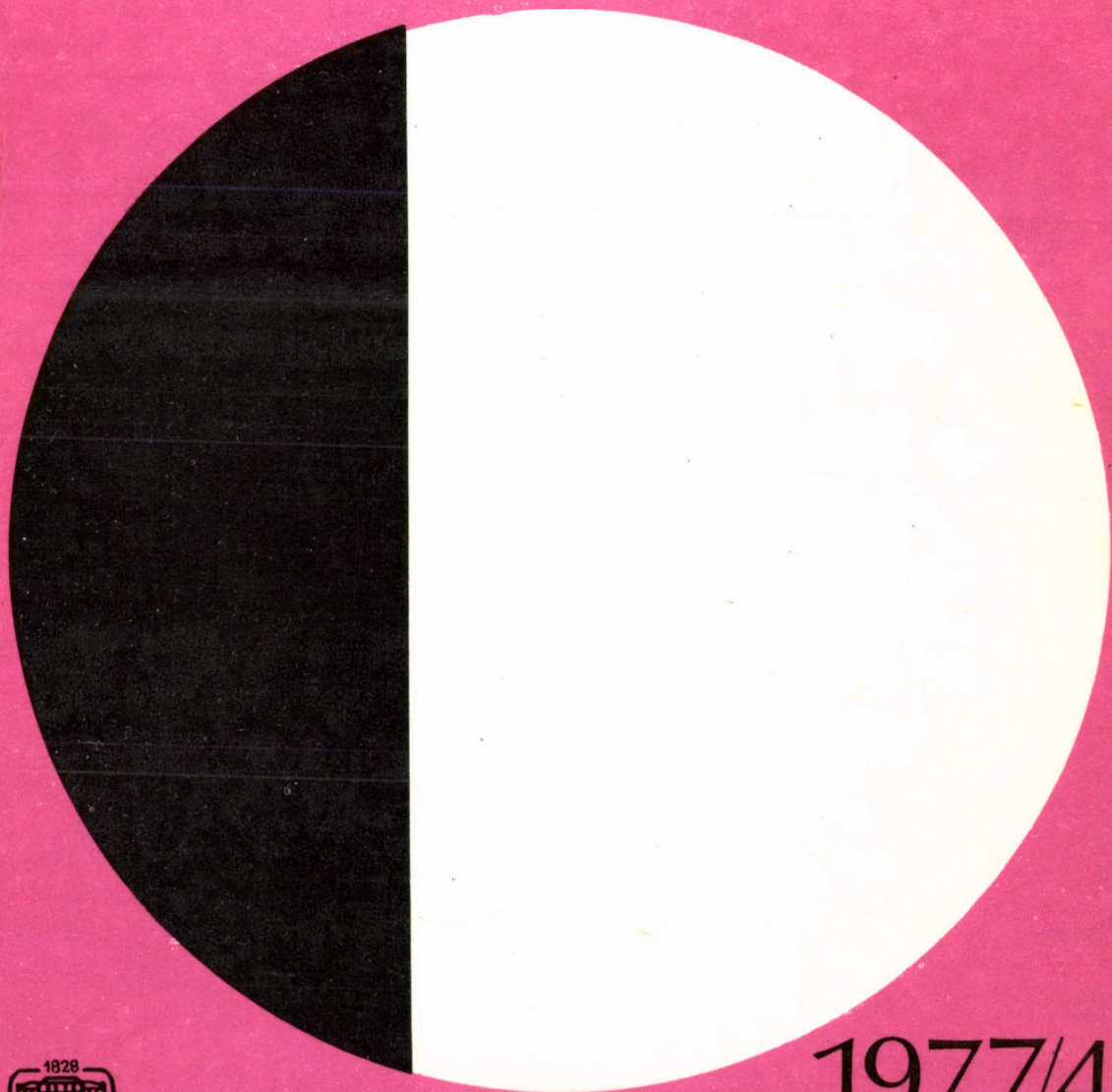
According to the author's opinion there is not great chance in the short-run

to settle these problems by transitional solutions as applied in the past years. For a rapid recovery both external and internal conditions lack. Even in the otherwise strong public sector there is a lack of harmony between the planning and executive organizations, as well as of the coordination of the productive and financial fields. Beside the measures needed by urgent problems a comprehensive economic and industrial policy would be necessary which forms a new economic structure and a sound basis for a consistent action programme. Correcting the internal disproportions is the only way for Italy to fit into the international industrial division of labour.

Surveying the history of Italian industrial policy the author deals with the role of planning which was not positive enough. These plans have not considered the external dependence, the internal difficulties and the economic and social tensions, so they were already unrealistic in many respects at their drawing up. Effective planning should be based on in-depth analysis of the actual position and future possibilities of the country.

315.663

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

IPARGAZDASÁGI SZEMLE

1977. 4. SZÁM

Budapest 1977

Szerkesztő bizottság:

BECK TAMÁS, BOTOS BALÁZS, COTEL KORNÉL, DARVAS GYÖRGY,
GERGELY ISTVÁN, KOMONYI ZOLTÁN, LENDVAI ISTVÁN, NYITRAI FERENCNÉ,
PARÁNYI GYÖRGY, RABI BÉLA, SOLTÉSZ ISTVÁN, ROMÁN ZOLTÁN (főszerkesztő),
STERNTHAL JÁNOS (szerkesztő), TRETHON FERENC, VÁNYAI PÉTERNÉ, VÉGSŐ BÉLA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztőség: Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1112 Budapest,
Budaörsi út 43–45. Tel.: 850–777. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egy évre 250,— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI. Budapest., V., Jó-
zsef nádor tér 1. postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással
a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Indexszám: 25.394 ISSN 0133–6452

779217 MTA KESZ Sokszorosító. F.v.: Szabó Gyula

TARTALOM

TANULMÁNYOK 7

dr. Lendvai István: A szovjet ipar 60 éve	7
dr. Botos Balázs – dr. Papanek Gábor: A gazdaságossági számításokról	13
Bela Gold: Integrált termelékenységelemzés	24
dr. Sternthal János: Koncentráció és specializáció a szerszámgépiparban	45

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK 54

Ajánlás a munkatermelékenység mérésére	54
Az új technika hatékonyságának számítása	57
Új törekvések az angol vállalatok távlati tervezésében	60
Felmérés a gépipari technológiafejlésről	65

TUDOMÁNYOS ÉLET 69

Tudományos ülés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából	69
Nemzetközi konferencia az ipari szervezet kérdéseiről	72
Tudományos fokozatok	75
Pályázati felhívás	77

SZAKIRODALOM 78

Két könyv a munkaerőmozgásról 78 – Kádár Béla: Latin Amerika gazdasági dilemmái 81 – Csehszlovák ipargazdaságtani tankönyv 84 – Új könyvek 87 .	
A tanulmányok rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	88
Az Ipargazdasági Szemle 1977. évi számainak tartalomjegyzéke	94

ОБЗОР ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
1977/4

СОДЕРЖАНИЕ

ОЧЕРКИ

Д-р Лендваи Иштван: 60 лет советской промышленности..	7
Д-р Ботош Балаж - Д-р Папанек Габор: Об анализе экономической эффективности.....	13
Проф. Голд Б.: Система анализа производительности...	24
Д-р Штернтал Янош: Концентрация и специализация в станкостроительной промышленности.....	45

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Методы измерения производительности труда.....	54
Расчет эффективности новой техники.....	57
Новые тенденции в долгосрочном планировании английских предприятий.....	60
Обмер технического прогресса в машиностроении.....	65

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Научное заседание в честь 60-летия Великой Октябрьской Социалистической Революции.....	69
Международная конференция о вопросах промышленной организации.....	72
Научные степени.....	75
Объявление конкурса.....	77

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Две книги о движении рабочей силы.....	78
Кадар Бела: Хозяйственные дилеммы Латинской Америки.....	81
Чехословацкий учебник экономики промышленности.....	84
Новые книги.....	87
Краткое содержание статей на русском и английском языке.....	88
Содержание за 1977.год.....	94

CONTENTS

STUDIES 7

dr. István Lendvai: Sixty Years of the Soviet Industry	7
dr. Balázs Botos – dr. Gábor Papanek: Methods of Efficiency Assessment . . .	13
Bela Gold: A Framework for Productivity Analysis	24
dr. János Sternthal: Concentration and Specialization in the Machine Building Industry	45

INTERNATIONAL EXPERIENCES 54

The Measurement of Labour Productivity	54
Efficiency Calculations for New Technologies	57
New Trends in Long Range Planning at British Companies	60
A Survey on Technology in the Machine Building Industries	65

SCIENTIFIC LIFE 60

Scientific Conference on the 60 th Anniversary of the Great October Socialist Revolution	69
International Conference on Industrial Organization	72
Scientific Degrees	75
A Call to Competition	77

BOOK REVIEWS 78

Two Books on Labour Mobility 78 – Béla Kádár: The Economic Dilemmas
of Latin America 81 – Textbook on Industrial Economics in Czechoslovakia
84 – New Books 87

Abstracts in Russian and English	88
Contents of the 1977 year issues of the Review	94

TANULMÁNYOK

dr. LENDVAI ISTVÁN:¹

A SZOVJET IPAR 60 ÉVE

1917-ben történelmi jelentőségű fordulat következett be Oroszországban: létrejött az első szocialista típusú társadalmi rendszer. Az 1917-es forradalom nemcsak új társadalmi viszonyok megteremtésének nyitott utat, hanem egyben a gazdasági kapcsolatoknak és a gazdasági fejlődésnek olyan új formáját is létrehozta, amiket az emberiség történelme korábban nem ismert, és amely gyors gazdasági változások forrása lett.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat közvetlenül követően a szocialista társadalom egy szétrombolt és elmaradott gazdaságra támaszkodhatott, amelyet sürgősen rendbe kellett hozni, mert csak így módon lehetett az új társadalom gazdasági alapjait megteremteni. Ez a feladat rendkívüli erőfeszítéseket követelt: fel kellett számolni a háború pusztításainak a következményeit, és egyidejűleg el kellett végezni a termelés társadalmasításának a feladatát. Mindezt akkor kellett megoldani, amikor az új társadalom kialakításában a szovjet állam még csak az első lépéseket tette meg. A szovjet hatalom ezt az első nagy erőpróbát sikeresen állta ki; 1926–27-ben az ipari termelés már elérte az 1913-as színvonalat, és a gazdaságban megteremtődtek a szocialista termelési viszonyok alapjai. Ezt követően a fejlődés üteme jelentősen felgyorsult, és megkezdődött a világméretű gazdasági küzdelem a szocializmus és a kapitalizmus között.

Az első ötéves terv idején a szovjet ipar átlagos évi növekedési üteme 21% volt, és az időszak végére a Szovjetunió agrárországból ipari országgá vált. (4) Ebben az időben a tőkés országoknak a kapitalizmus történetének legnehezebb, legsúlyosabb válságával kellett szembenéznük, és ez a körülmény még szembetűnőbbé tette a szocialista rendszerű szovjet állam gazdasági sikereit.

A II. világháborút megelőző ötéves tervek időszakában (1928 és 1940 között) a szovjet ipar tovább erősödött: a Szovjetunió nemzeti jövedelme a korábbiak 5,1-szeresére; az ipari termelés 6,5-szeresére nőtt. 1939-ben a XVIII. pártkongresszus már azt tűzhette ki célul, hogy gazdasági tekintetben is utol kell érni és túl kell szárnyalni Európa legfejlettebb tőkés országait és az Egyesült Államokat. (4)

A gazdasági építőmunka feladatát nehezítette, hogy a Szovjetunióknak is számolnia kellett a hitleri Németország terjeszkedési szándékaival, és erősíteni, fejleszteni kellett védelmi képességét is. A III. ötéves terv a szocialista társadalom felépítésének jelentős, sőt befejező lépése lett volna, de teljesítését a II. világháború kitörése megakadályozta. A II. világháború olyan rendkívüli erőfeszítéseket követelt a szovjet ipartól, amelyeket csak egy jól szervezett, tervszerű gazdálkodást folytató gazdaság volt képes elérni. A háborús pusztítások gazdaságilag óriási károkat okoztak a szovjet társadalomnak. Mintegy 32 ezer ipari üzem pusztult el, és részben vagy egészen megsemmisült 65 ezer kilométernyi vasutvonal. (1)

¹Az MSzMP KB osztályvezető-helyettese.

A háború befejezését követően az elpusztult üzemeket gyors ütemben építették újjá, és 1948-ban az ipar már elérte a háború előtti termelési színvonalat. (5)

A II. világháborút követő években a szocialista világrendszer jelentősen kiszélesedett. Amíg 1917-ben — a szocialista forradalom győzelme idején — a szocializmus a világ ipari termelésének alig 3%-át adta, addig a háború utáni első években a szocialista rendszerű országok részesedése az ipari termelésben már 14%-os volt.

A II. világháborút követően már nem egy ország állt versenyben más társadalmi rendszerű országokkal, hanem két gazdasági világrendszer állt szemben egymással. A szocializmus és a kapitalizmus közötti gazdasági verseny új szakaszba lépett, s ebben a versenyben a szocialista társadalmi rendszer kiemelkedő sikereket ért el. 1976-ra a szocialista országok ipari termelése az 1950. évinek a 11,5-szeresére nőtt, vagyis átlagosan évi 9,8%-kal növekedett, mialatt a fejlett tőkés országoknak évi 4,8%-os átlagos fejlődési ütemmel kellett beérniük. (6)

A szocializmus 1950-ben a világ ipari termelésének 20%-át adta, 1976-ban azonban már 40%-át állította elő. (6) Ebben a növekedésben — a volumen és az ütem tekintetében egyaránt — kiemelkedő szerepe volt a szovjet iparnak, amely a népi demokratikus országok iparának — kialakulásuk első percétől kezdve — segítője és gazdasági partnere. Ez a körülmény még külön is aláhúzza a szovjet ipar jelentőségét a szocialista gazdasági növekedés szempontjából.

A szovjet ipar gyors fejlődése természetes gazdasági kihívást jelent a világ vezető tőkés hatalmai, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok számára. A vele folytatott versenyben a Szovjetunió sikerei szembetűnőek: 1950-ben a Szovjetunió még alig 30%-át érte el az Egyesült Államok ipari termelésének, 1976-ban pedig már több mint 80%-át. (6) Ezzel a teljesítményével a Szovjetunió a világ második legnagyobb ipari hatalma lett. Európa ipari termelésében pedig a vezető helyet foglalja el.

A szovjet ipar fölénye elsősorban az amerikai iparénál gyorsabb növekedésében jut kifejezésre. 1951 és 1970 között a szovjet ipar évi 10,1%-kal, míg az Egyesült Államok ipara évi 4,1%-kal növekedett. Az említett adatok mögött álló tényleges értéknövekedés megfelelő érzékeltetésére azt is figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunióban az ipar termelésének 1%-a 1928-ban még csak 50 millió rubel, 1952-ben már 500 millió rubel, 1975-ben pedig 5,2 milliárd rubel volt. (2; 4) A számok tehát nem egyszerűen a mennyiségi változást jelzik. Ez a hatalmas arányú és ütemű növekedés csak gyors technikai-technológiai fejlődés mellett volt elérhető, amelyhez a megváltozott társadalmi viszonyok biztosították a szükséges feltételeket.

A Szovjetunió a beruházások terén is megelőzte az Egyesült Államokat; nemcsak összes beruházásainak volumene haladta meg az Egyesült Államokét, hanem különösen kiemelkedő volt a fejlesztés az anyagi termelés érdekében: 1970-ben az ipari termelés fejlesztésére fordított beruházások értéke kb. 40%-kal volt magasabb, mint az USA-ban. (4; 7)

A gyors fejlődés következtében a Szovjetunió ipari termelése erősen megközelítette az Egyesült Államok ipari termelési szintjét; több fontos termék előállításában pedig jelentősen túlszárnyalta azt. Így pl. az Egyesült Államok kőolajtermelésének 130%-át, acéltermelésének 121%-át, műtrágyatermelésének 126%-át, cementtermelésének 175%-át állította elő a Szovjetunió 1976-ban. (7)

Ma már az Egyesült Államok termelési színvonalának utolérése történelmileg rövid idősíkon belül megvalósítható lehetőséggé vált a Szovjetunió számára. A lehetőség mielőbbi megvalósítása érdekében elsősorban a minőségi és termelékenységi színvonalban ma még meglévő különbséget kell megszüntetni. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXV. kongresszusa elsősorban minőségi és hatékonysági feladatot állított a szovjet gazdaság elé. Brezsnyev elvtárs előadói beszédében így fogalmazott: „Ahhoz, hogy sikeresen oldjuk meg az ország előtt álló szerteágazó gazdasági és társadalmi feladatokat, nincs más út, mint a munka termelékenységének gyors növelése, a társadalmi termelés hatékonyságának nagymértékű fokozása. A hatékonyság kulcskérdésként való kezelése – és erről újra és újra szólnunk kell – egész gazdasági stratégiánk legfontosabb alkotórésze.” Majd így folytatta: „Mélyreható minőségi változásokat kell elérnünk a népgazdaság szerkezetében és műszaki színvonalában, jelentős mértékben meg kell változtatni a népgazdaság arculatát. Ezt jelenti a gyakorlatban a pártnak a hatékonyság növelésére hozott határozata.” (2)

A szerkezeti, hatékonysági és minőségi tényezők előtérbe kerülése a Szovjetunió iparában szükségszerű folyamat, amit a gazdasági körülmények módosulása vált ki. A gazdasági növekedés extenzív tényezői megszűnőben vannak. A X. ötéves tervben a munkaerő mennyiségi növelésére csak korlátozott lehetőség van. A termelő beruházások terén a korábbi ötéves terveknel kisebb ütemben növekvő beruházásokkal kell számolni. (2)

A XXV. kongresszus az ipari termelés 35–39%-os növekedését irányozta elő úgy, hogy az A-szektor termelése 38–42%-kal, a B-szektor termelése 30–32%-kal növekedjék az ötéves terv időszakában. Ez a tervezett ütem valamivel alacsonyabb, mint a IX. ötéves terv idején elért tényleges ütem. Ennek fő oka az, hogy: „... ebben az ötéves tervben a népgazdaság fejlesztésének nagyobb kiegyensúlyozottságát és arányosságát igyekeztünk biztosítani, jobb feltételeket teremteni a munka minőségi mutatóinak emeléséhez.” (2)

A szovjet gazdaság szerkezetében az ipar súlya elérte azt a részarányt, amit a szovjet tervező szervek és közgazdászok szükségesnek és fenntartandónak tekintenek. Az ipar részesedése a társadalmi termék előállításában az 1913-as 33%-ról 1975-ig 64,7%-ra növekedett, és ezen a szinten stabilizálódik (3). Az iparon belül továbbra is gyors ütemben fejlődik a nehézipar, mint az anyagi termelés eszközeit, alapanyagait előállító ágazat.

Az ipar szerkezetében a „Gépgyártás és fémfeldolgozás” ágazat súlya folyamatosan nő. 1960-ban még 16,6%-ot tett ki, 1975-ig 27,8%-ra nőtt. Ez az ágazat 1970 és 1977 között megkétszerezte termelését (7), és részarányának további növekedésével számolnak. Jelentőségének fokozódása összefügg azzal a törekvéssel, hogy az iparban a termelőberendezések működési időtartamát csökkentsék, illetve az elavult berendezések kicserélését meggyorsítsák. (3)

A másik kiemelkedően gyorsan fejlődő ágazat a „Vegy- és petrokémiai ipar”, amely 1970–77 között csaknem 90%-kal növelte a termelését, korszerű alapanyagokkal látva el a szovjet gazdaságot. Az ipari átlag körüli ütemben fejlődik a villamosenergia-ipar és az építőanyag-ipar, az átlag alatti ütemben nő a kohászat, a könnyűipar és az élelmiszeripar termelése. (7) A fogyasztási cikkek termelésének jelentős bővítésével és egyidejűleg a termékek minőségének javításával kívánják elősegíteni a lakossági áruellátás színvonalának számottevő emelkedését.

A szovjet gazdaságban foglalkoztatottak létszámán belül 1973-ig folyamatosan nőtt az ipari létszám aránya, azóta azonban az ipari arány növekedése megállt. A X. ötéves terv időszakában az ipari termelés növelésének mintegy 90%-át fedezik a termelékenysé-
ség növeléséből. (2)

Az ipari munka termelékenysége a szovjet hatalom évei alatt hatalmas fejlődésen ment keresztül. Amíg 1913-ban az Egyesült Államok ipari termelékenységi színvonalának 11%-át érte el az akkori orosz ipar, addig ma a szovjet ipar termelékenységi szintje eléri az Egyesült Államokénak 55%-át, 1980-ra pedig várhatóan meghaladja annak 60%-át. A termelékenység terén azonban még a hatalmas fejlődés ellenére is nagyobb a rés, mint az ipari termelés volumenében, ezért az eddiginél is nagyobb erőfeszítések történnek a két legnagyobb ipari hatalom termelékenységi színvonalának kiegyenlítése érdekében. Ennek megfelelően a szovjet ipar termelékenységének növekedési üteme már évek óta tartósan és jelentős mértékben meghaladja az Egyesült Államok és a többi fejlett tőkés ország termelékenységemelkedési ütemét. Így pl. 1970–74 között a szovjet iparban a munka termelékenysége átlagosan évi 6%-kal nőtt, amíg az Egyesült Államokban 3,1%, az NSZK-ban 3,9, Angliában 3,8%, Franciaországban 4,4% és Japánban 5,2% volt a növekedés. Hacsaturov szovjet közgazdász tanulmánya szerint „...a munkatermelékenység az alapellátottság és az energiaellátottság növekedésének mértékében nő.” (3)

A most folyó X. ötéves tervben, ill. a 80-as években megvalósuló távlati tervekben a termelékenység növelése céljából az eddiginél jobban ki kell használni a szervezésben és a szakképzettség növelésében rejlő lehetőségeket. Meggyorsul a technikai haladás termelékenység-növelő hatása is, amit a korszerű termelési eszközök és eljárások (pl. a nukleáris energia, konverteres acélgégyártás, a folyamatos acélöntés és -hengerlés, a szerveskémi szintézis) mind szélesebb körű ipari felhasználásával érnek el.

Az ipar állóeszköz-állománya a szovjethatalom évei alatt jelentősen nőtt, ami az ország gyors iparosodási folyamatával függ össze. 1913-ban az ipar és az építőipar állóalapjai a Szovjetunió termelő állóalapjainak csak 26,4%-át tették ki, 1975-ig részesedésük már 52,1%-ra nőtt. (3) Az ipar teljes állóeszközállományából egyre nagyobb arányt képviselnek az energetika, a műszergyártás, a vegyipar és kőolajfinomítás – vagyis az ún. progresszív ágazatok – állóalapjai. Az ipar egészét tekintve azonban a berendezések átlagos működési időtartama (17 év) jóval hosszabb a kívánatosnál. A korszerű technikai megoldások szélesebb körű érvényesítése érdekében elengedhetetlen, hogy a berendezések átlagos élettartama csökkenjen, a szűk keresztmetszeteket képező termelési vertikumokban meggyorsuljon a gépcsere. Mindez természetesen megjavítja a termelékenyebb munkavégzés lehetőségeit is.

A szovjet párt- és állami vezetés a gazdaság minden ágában a tudományos-technikai haladás meggyorsítására ösztönöz. A tudományos-technikai haladás egyik fő eszköze a gépesítés, az automatizálás. Éppen ezért egész technológiai folyamatokat átfogó géprendszerek kifejlesztésére és alkalmazására törekednek minden ágazatban. Ez idő szerint ezen a téren elsősorban az energetikában, a vaskohászatban, a kőolajtermelésben és -feldolgozásban, a vegyiparban, a gépgyártásban és az élelmiszeriparban érték el a legtöbb eredményt. (3) Az említett iparágakban különösen a termelési folyamatok irányítása és ellenőrzése automatizált. Néhány technológiai ágban, így pl. a szintetikus szálak és a műanyagok gyártásában, valamint egyes fémfeldolgozó ágakban már a termelési

folyamat egésze automatizált. Mindemellett további erőfeszítések történnek az automatizált gyártási eljárások körének a bővítésére.

Fontos fejlesztési törekvés a korszerű, kevés műveletből álló — és emberi beavatkozást nem vagy alig igénylő — technológiák kifejlesztése és elterjesztése is. Ezek közül elsősorban az orsó nélküli fonás, a vetelő nélküli szövés és a folyamatos acélglyártás elterjedése válik mind általánosabbá.

A szovjet kutatók már dolgoznak a jövő még korszerűbb technológiai eljárásainak kialakításán, mint pl. az ultrahang ipari alkalmazása, a robbantásos fémmegmunkálás, az elektronsugaras újraolvasztás stb. (3)

További fontos törekvés a magasabb minőségű, előre meghatározott tulajdonságú új alapanyagfajták előállítása. A szovjet gazdaság már jelentős sikereket ért el új fémötvözetek és új műanyagok kialakításában. Az alapanyagipar fejlődését olyan új eredmények jelzik, mint az ötezer köbméteres kohó (de már 10 ezer köbméteres is készül), a nagy befogadóképességű acélolvasztó kemencék, a szintetikus vegyészet, valamint az Egyesült Államok termelését is jóval felülmúló műtrágyaipar kifejlesztése.

A technikai haladás egyik bázisa a villamosenergia-ipar gyors fejlődése. A Szovjetunió a világ második legnagyobb villamosenergia-termelője. A Szovjetunióban a hőerőművek 2–2,4 millió KW-os, a vízierőművek 5–6 millió KW-os kapacitással épülnek. Egyidejűleg nagyméretű atomerőmű-építési program is megvalósul. Nagy kutatási bázis dolgozik azon, hogy a századfordulóra a magfúziós energiát is az emberiség energiaigényének a kielégítésére lehessen felhasználni. Ugyanakkor kísérletek folynak az atomenergia más hasznosítási lehetőségeinek feltárására is, mint pl. nukleáris belső égésű motorok létrehozása, az atomenergia átalakítása villamosenergiává. (3)

Az alapanyagok és az energiatermelés gyors fejlődése ellenére nélkülözhetetlen a takarékos anyag- és energiafelhasználás. „Bármennyire nőjön is társadalmunk gazdasága, a népgazdaság fejlesztésének, a népjólét emelésének legfontosabb feltétele a legszigorúbb takarékoság és a gazdaságosság marad” mondja ki a XXV. kongresszus beszámolója. (2)

A Szovjetunióban nagy gondot fordítanak a termelés szervezeti kereteinek fejlesztésére. Az utóbbi években létrehozott ipari egyesülések önálló elszámolású termelési komplexumokat alkotnak. Ezekhez önálló vállalatok, valamint tervező és kutató intézetek tartoznak.

Tovább fejlesztik a szovjet iparban a specializációt, és ezzel összefüggésben növelik a gyártmányrészegységek előállítására, ill. egyes technológiai fázisok kivitelezésére szakosított vállalatok számát és részarányát.

*

A szovjet ipar fejlődése szorosan összefügg a szocialista országok — így hazánk — ipari fejlődésével. Az egész magyar gazdaság, ezen belül a szocialista ipar — a politikai rendszerek azonosságán, a baráti segítségnyújtáson és az érdekek kölcsönös figyelembevételén nyugvó — sokoldalú kapcsolatokat épít ki a Szovjetunió iparával. Hazánk felszabadítása óta a Szovjetunió hathatósan segítette és támogatta iparunk kifejlesztését, ma is legjelentősebb gazdasági partnerünk, és hazánk ipari fejlődésében ez a kapcsolat a jövőben is meghatározó marad.

A Szovjetunió részaránya hazánk külkereskedelmi forgalmában a II. világháború előtt jelentéktelen volt (0,1%), ma pedig 33–35% között mozog, vagyis a Szovjetunió a legjelentősebb kereskedelmi partnerünk. Hazánk a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában az 5. helyen áll, megelőzve ezzel a legnagyobb tőkés országokat. A Szovjetunió – a felszabadulást követően – nagy szerepet játszott hazánk nyersanyag- és energiaellátásában. 1975-ben nyersolaj-felhasználásunk 70%-át, villamosenergia-felhasználásunk 26%-át, vasérc-felhasználásunk 92%-át, gyapotfelhasználásunk 68%-át a Szovjetunióból biztosítottuk. (8)

Jelentős szerepe volt a magyar ipar termelőbázisainak kiépítésében a Szovjetunió által szállított komplett üzemeknek. Új nagyüzemeink jelentős része, így pl. a Dunai Vasmű, a Tiszai Vegyi Kombinát, az Orosházi Üveggyár szovjet berendezésekkel és szovjet szakemberek közreműködésével épült. Három évtized alatt több mint 70 komplett üzemet és gyárat szállított hazánknak a Szovjetunió. (8)

A szovjet ipar részt vesz a magyar mezőgazdaság traktorokkal, kombájnokkal és egyéb mezőgazdasági gépekkel való ellátásában. A szovjet iparcikkek ismertek és kedveltek a lakossági fogyasztásban is, így pl. a Zsiguli személygépkocsik, ipari háztartási készülékek és más tartós fogyasztási cikkek.

A Szovjetunióba irányuló magyar exportban a gépek és ipari fogyasztási cikkek részesedése eléri a 70%-ot. A magyar ipar elsősorban vasúti, közúti és folyami járműveket, híradástechnikai és műszeripari termékeket, gyógyszereket és ruházati cikkeket szállít a Szovjetunióba. Jelentős előrelépést hozott országaink gazdasági kapcsolataiban a Komplex Program elfogadását követően a gazdasági integráció megerősödése. Elsősorban a fűtőanyag- és nyersanyagigények kielégítésére folynak jelentős közös erőfeszítések. Meggyorsult a termelészakosításon alapuló egyezmények megkötése. Számottevően nőtt a szakosított előállítású termékek kölcsönös szállítása a gépiparban, a kohászatban, az alumíniumiparban, a vegyiparban és különösen a petrokémiai iparban. (8)

A szocialista országok tervgazdálkodása lehetővé teszi, hogy gazdasági, ezen belül ipari fejlődési programjukat a középtávú és hosszú távú tervezőmunka keretében egyeztessék, összehangolják. Ez a lehetőség elősegíti, meggyorsítja a szocialista közösség egészének ipari fejlődését. A szocialista világ gazdasági rendszerének fölénye nemcsak az ipari fejlődés ütemében és a gyorsan korszerűsödő termelési szerkezetben jut kifejezésre, hanem abban az összefogásban is, amely megalapozza országaink gazdasági térnyerését, államaink politikai erejét.

IRODALOM

1. A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Kossuth Könyvkiadó, 1972.
2. Az SZKP XXV. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1976.
3. Hacsaturov, T.Sz.: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
4. A mai monopolkapitalizmus politikai gazdaságtana. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
5. Narodnoje Hozjajstvo CCCP (A Szovjetunió népgazdasága). Moszkva, 1972.
6. A szocializmus győzelmes előrehaladása. KSH, 1977.
7. A Szovjetunió számokban. KSH, 1977.
8. Párdi Imre: A magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok fejlődése. Pártélet, 1977. 11.sz.

dr. BOTOS BALÁZS — dr. PAPANÉK GÁBOR:

A GAZDASÁGOSSÁGI VIZSGÁLATOKRÓL

Cikkünk előzménye egy szakirodalom feldolgozása volt a gazdaságossági vizsgálatok módszereiről.¹ Munkánk lezáratlannak és túlzottan is ellentmondásosnak mutatta e tárgykört. Megállapítottuk: bár a különböző részterületeken — pl. a beruházásoknak, az erőforrások allokációjának, a készletezésnek, a külkereskedelemnek a gazdaságossággal foglalkozó módszereknél — igen sok közös probléma van, összevetésük, kölcsönhatásban való fejlesztésük ritka. Számos ismeret és tapasztalat a kívántnál szűkebb körben érvényesül. Kevés a szakmai vita, az érvek és az ellenérvek a rokon témák közös problémáinál sem ütköznek. Mindez arra ösztönzött, hogy az irodalom „semleges” ismertetése mellett szembesítsük is az ellentétes koncepciókat és összevetésük után állást foglaljunk, vitába szálljunk egyes nézetekkel. Az alábbiak erről adnak számot, mondanivalónkat a nyitott kérdések legfontosabb csomópontjai köré rendezve.

Az alapfeladat: a döntéselőkészítés

A szocialista országokban jelentős nézetváltozás figyelhető meg a gazdaságossági számítások feladatkörét illetően. A gazdálkodó kollektívák alkotóképességének nagyobb teret engedő gazdaságvezetési módszerek bevezetésével a legtöbb országban megváltoztak a gazdaságossági számításokkal kapcsolatos elvárások és e számítások alkalmazási területei. A vállalatok döntési lehetőségeinek megnövekedésével nagyobb lett a döntéselőkészítés szerepe is, s általánosan elfogadottá vált, hogy „A gazdaságossági számítások a gazdasági döntések eszközei”.²

A vázoltaknak a gyakorlatba ültetése köztudottan máig sem megfelelően megoldott. A szocialista gazdaságban a legfontosabb döntések tervdöntések. E döntések elfogadott megoldások. Nehézséget okoz a gazdaságossági számítások beillesztése a tervezés, különösképpen pedig a népgazdasági tervezés rendszerébe. A számítások ezért a gyakorlatban jórészt a terv-végrehajtás szakaszára maradnak, amikor a legfőbb kérdések már el vannak döntve. A döntéselőkészítés céljaira alkalmas metodika is gyakran vita tárgya. A közelmúltban például vita alakult ki a termelési szerkezet gazdaságosságának célszerű elemzési módszereiről. Egyes szakértők és hatósági iránymutatások a termékek nyereség-rangsoraira alapozott döntéshozatalt javasolták. Mások tiltakoztak ez ellen; „e megoldás pontatlan, kétértelmű, kevés kiindulópontot ad a hatásos intézkedé-

¹ A gazdaságosság vizsgálata az iparban. Statisztikai Kiadó, 1977. 146 oldal.

² Román Zoltán: Gazdasági döntések – gazdaságossági számítások. Kutatási beszámoló. Sokszorosítás. MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Bp. 1964. 166 oldal. Az idézet az 5. oldalról való.

sekhez” – írta például Horváth L.³ Gyökeresen eltérő megközelítésű metodikákat, piacképesség-elemzési eljárásokat, számos műszaki és gazdasági szempontra kitérő kritériumrendszereket, pontozásos módszereket stb. alakítottak ki. Napjainkban mindegyik eljárást ajánlja valamely publikáció, mindegyiknek vannak hívei a gyakorlatban. A helyes döntési orientációt adó módszerben eddig nem sikerült megegyezni.

A döntéselőkészítés céljait szolgáló gazdaságosság-vizsgálat metodikáját – ellentétben a tevékenységek eredményességéről utólagos értékelést adó módszerekkel – a döntések természetéből kiindulva kell kialakítanunk. Tekintete kell vennünk, hogy a döntéshozók a lehetséges döntési variánsok közti választásnál kívánják felhasználni a vizsgálatok eredményeit. Azokat a hatásokat kell tehát értékelnünk, amelyeket valamely döntés (pontosabban a kiválasztásra kerülő döntési variáns megvalósítása) gyakorolna a vizsgált tevékenység gazdaságosságára. Arra kell választ adnunk, hogy az adott esetben szóba jöhető akciók közül melyik az, amelynél leginkább érdemes vállalni a szükséges ráfordításokat a várható eredmény reményében?

Legegyszerűbben példával világíthatjuk meg, hogy milyen módszer alkalmas, illetve nem alkalmas a gazdaságosság előzetes mérlegelésénél a fenti kérdések tisztázására.⁴ Tegyük fel, hogy egy vállalathoz új dolgozót vettek fel és az illetékes vezető e dolgozót az A és a B üzemekbe küldheti. Logikusnak tűnő döntés születhet ekkor oly módon is, ha azt vesszük figyelembe, hogy az egy dolgozóra jutó hozam az A üzemből 60 000,— Ft, a B üzemből pedig csak 34 000,— Ft. Ezen információ alapján az új dolgozót az A üzembe vezényeljük. E döntés azonban hibás lehet. Lehetséges, hogy az egy dolgozóra jutó hozam azért különbözött a két üzemből, mert a dolgozók száma az előbbiben megfelelő, az utóbbiban pedig kevés. Ebben az esetben az új dolgozó csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem tudja *megváltoztatni* a dolgozókkal jól ellátott üzem hozamát, a B üzemből viszont nagymértékben növelheti a termelés eredményességét.

Példánk szerint az előzetes gazdaságossági vizsgálat feladatait akkor látjuk el megfelelően, ha a döntési *variáns realizálásától várható* ráfordítások és hozamok előrebecslésére törekszünk, és nem az utókalkuláció módszereit vagy elgondolásait alkalmazzuk. A döntés előtt ugyanis nem az elmúlt időszakok átlaghozamának vizsgálata a feladat, hanem azt kell tisztázni, hogy a döntéssel *hogyan változtatjuk meg* a vállalat által elérhető teljesítményt. Ha eltérünk ettől az elvtől, számításaink nem orientálóak helyesen. Olykor további kedvezőtlen következményként, lehetetlenné tesszük jövőbeli lehetőségeink felismerését is.

Elméletileg ez teljesen világos, ennek ellenére a döntéselőkészítési módszertani ajánlások és kísérletek gyakran szem előtt tévesztik. A termékszerkezet-javítás célszerű irányainak a kijelölésénél például a közelmúltban széles körben terjedtek el a termékek *átlagos* nyereségviszonyait vizsgáló eljárások. Gyakran követnek el hasonló tévedést erőforrás-allokáció esetén is. Ritkábban, de jelentkezik e probléma beruházások gazdaságosságának vizsgálatánál is, amikor a fejlesztések gazdaságosságát a beruházási ráfordítások és a statisztika szerinti (azaz: múltbeli) hozamok alapján kívánják értékelni.

³Horváth László: A gyártmány szerkezet átalakításának kérdőjelei – gyakorlati tapasztalatok. Gazdaság, 1975. 2. sz.

⁴Példánk Baumol, W.J.: Közgazdaságtan és operáció analízis (KJK, Bp. 1968.) c. könyvének 41. old. ötletét használja fel.

Gazdaságosság–jövedelmezőség–hatékonyság

A gazdaságosság különböző definíciói alapján eltérő következtetésre juthatunk mérését, a számítások konkrét módját, vagy a gyakorlati döntési ajánlásokat illetően. Ennek ellenére általánosan elfogadható egységes meghatározás bevezetésére sokakkal együtt nem látunk lehetőséget. „Az eddigi viták alapján úgy tűnik, nincsen reménytelenebb vállalkozás annál, mint a hatékonyság vagy a gazdaságosság fogalmának általánosan elfogadható definiálása” – írja ezzel kapcsolatban Megyeri E. is.⁵ Szükségesnek látjuk viszont, hogy tudatosítsuk a felfogásmódok különbségeit és elemezzük az eltérések elvi-módszertani következményeit.

Ennek során abból indulhatunk ki, hogy témakörünkben három rokonértelmű terminus technicus ismert. Mindhárom a hatásfok speciális – gazdasági orientációjú – megközelítésére szolgál, azaz *a ráfordítások és az eredmények viszonyát jellemzi gazdasági megfontolások alapján*. E három kategória

- a jövedelmezőség,
- a hatékonyság és
- a gazdaságosság.

Vizsgáljuk a továbbiakban a felsorolt kifejezések tartalma közti viszonyt!⁶ Megállapíthatjuk: általános egyetértés tapasztalható abban, hogy a jövedelmezőség „szűkítő”, a hatékonyság „igen általános” fogalom. Többnyire elfogadott az is, hogy a gazdaságosság értelmezését a két másik kategória „közé” célszerű illeszteni.

A *jövedelmezőség* – oroszul: rentabel'noszt, angolul: profitability – klasszikus fogalom a szakirodalomban és a gazdasági gyakorlatban egyaránt. Csaknem egyhangú jellemzés szerint a gazdasági tevékenységek ráfordításainak és eredményeinek *vállalati szintű* egybevetését jelenti. Ezen egybevetés az elért bevételek és az eszközölt ráfordítások, költségek számszerűsítésével végezhető, a kiszámítandó mutató tehát a jövedelmezőségi ráta (kapitalista gazdaság esetén a profitráta).

A *hatékonyság* – effektivnoszt, efficiency – a ráfordítások és az eredmények viszonyát *a gazdálkodás fő célja szempontjából* értékelő fogalom. Már a marxizmus-leninizmus klasszikusai is használták.

Ugyancsak Marx mutatott rá arra is, hogy a gazdálkodás fő célja (az „alaptörvény”) eltérő a különböző társadalmi rendszerekben, s így eltérőek a társadalmi rendszerek hatékonysági fogalmai is. Hangsúlyozta: „A tőkés termelés közvetlen célja nem az árunak a termelése, hanem az értéktöbbség vagy profité...” A tőkés termelés állandó célja, hogy az előlegzett tőke minimumával a többletérték vagy többlettermék maximumát állítsa elő.⁷ A tőkés társadalomban – a vállalkozónak – tehát a ráfordítás tőkearáfordítást, az eredmény profitot jelent. Ebből következően a szabad versenyen alapuló kapitalizmus viszonyai között általában azonosították a hatékonyságot a jövedelmezőség fogalmával. Végso soron nem változott a felfogásmód napjainkig sem, bár a megfogal-

⁵ Megyeri Endre: Jövedelemszabályozás és vállalati gazdálkodás. KJK, Bp. 1972. 231. old.

⁶ E kategóriák összefüggéseit a munka- és teljes termelékenységgel részletesen elemzi Román Zoltán „Termelékenység és gazdasági növekedés” c. könyve (Kossuth – KJK, 1977).

⁷ Értéktöbbség-elméletek (A Tőke IV. könyve) Marx-Engels művei 26/II. kötet (Bp. 1976) 512. old.

mazás árnyaltabbá vált, s a növekedési elméletekben, a nemzetgazdasági számvitelre épülő vizsgálatoknál stb. a tőkés szakirodalomban is megjelenik a széleskörűben értelmezett hatékonyság fogalma.

A szocializmusban a gazdálkodás célja a társadalom szükségleteinek mind teljesebb kielégítése. Ebből következően a szocialista gazdaságban „eredmény”-nek elsősorban a társadalom anyagi, szociális, kulturális stb. szükségleteinek mind teljesebb kielégítése tekinthető. Az alapvető „ráfordítások” pedig a népgazdaság munkaráfordításai. A vázolt biztos elméleti alapok ellenére is problematikus azonban a hatékonyság mérése, mivel sem elméleti, sem gyakorlati téren nem tekinthetők kidolgozottaknak a fenti módon értelmezett ráfordítások és eredmények egybevetési elvei és módszerei. Ezt az elmúlt években a Szovjetunióban folyó széles körű vita ugyanúgy bizonyította, mint a témával foglalkozó magyar szakirodalom. A fő problémát általában a hatékonysági kritériumok körének meghatározása és súlyozásuk mértéke, lehetősége jelenti. Az is jellemzőnek tekinthető, hogy a termelés, a szállítás, a beruházások stb. gazdaságossági vizsgálataival foglalkozó szerzők mind több minőségi normatívát állítanak a mennyiségi szemléletű követelmények mellé. A hatékonyság alapvető népgazdasági kritériumának többnyire az egy főre jutó fogyasztást vagy nemzeti jövedelmet tekintik, s általában kiemelik, hogy pontosabb méréséhez mutatószámrendszerre van szükség. (Bizonyos mértékig ellentétben állnak a fenti szemléletmóddal azok a törekvések, amelyek az ipar és egyes ágazatainak hatékonysági értékeléséhez a tiszta jövedelmet, illetve nyereséget használják fel. E törekvések azonban sok helyütt bírálat tárgyai.)⁸

A *gazdaságosság* kifejezés az Értelmező Szótár tanúsága szerint már régebben használatos nyelvünkben. Szavunknak nincs egyértelmű orosz vagy angol megfelelője (a német nyelvben viszont – Wirtschaftlichkeit – széles körben használatos). Nem ritka, sőt napjainkban egyre gyakoribb azonban, hogy más országokban is kísérletet tesznek hasonló fogalom elfogadtatására. Példája lehet ennek az orosz „gazdasági hatékonyság” (ekonomicszeszkaja effektivnoszt) kifejezés, de ennek értelmezése sem vált még egységesé.

Tartalmilag a *gazdaságosságot* – miként erre már utaltunk – általában a *jövedelmezőség és a hatékonyság fogalmai „közé”* illesztik. A három kategória pontos elhatárolása még nem általánosan elfogadott, s számos félreértés forrása, hogy a különböző nézetek képviselői nem tisztázzák: állításaik melyik értelmezés-változaton alapulnak.

A jövedelmezőség és a gazdaságosság különbségét az egyik felfogásmód abban látja, hogy a gazdaságossági vizsgálatok a népgazdaság szintjén felmerülő hozamokkal és ráfordításokkal számolnak, a jövedelmezőség vizsgálatok viszont csak a vállalati nyereségben, illetve a költségekben – és az árakban – tükröződő tényezőket számszerűsítik. „Nem szorul bővebb bizonyításra – írja ezzel kapcsolatosan a KSH egyik tanulmánya –, hogy . . . ami egy vállalatnak jövedelmező, az nem feltétlenül gazdaságos vagy hatékony a népgazdaság szempontjából”.⁹ Abban azonban akkor is különbségek jelentkeznek, hogy milyen tényezőkkel kell kiegészíteni a gazdaságosság elemzésénél a vállalati szintű jövedelmezőségi számításokat. Az egyik felfogás azt látja fontosnak,

⁸Lásd például Román Zoltán id.mű. 52–53. oldal.

⁹A ráfordítások hatékonyságának mutatószámrendszere az iparban. KSH Módszertani füzetek. 1973. 7. old.

hogy a gazdaságosság értékelésekor túllépünk a gyártás fázisain, s a vizsgálat körébe vonjuk a felhasználás időszakát is. A gépkonstrukciókat például a gyártás és a felhasználás együttes ráfordításai alapján értékeljük. Mások, csak a termelés szféráján belül maradva, azoknak a ráfordítás- és hozam-többleteknek az elemzését tekintik alapvetőeknek, amelyek nem a vállalatoknál jelentkeznek. Gyakran mutatnak rá pl. arra, hogy a népgazdasági érdek és a vállalati (vagy tárcaszintű) csoportérdek tipikusan eltérő értékelést ad a különböző támogatásokról és dotációkról, így az ingyenes vagy olcsó kutatási és beruházási pénzekről. Többen (a közelmúltban az erőforrás-allokáció gazdaságosságával foglalkozó hazai szerzők) kiemelték a vállalati szinten költségként felmerülő, de a népgazdaság számára tisztajövedelmet jelentő tényezők szerepét. Általában hangsúllyal kerülnek említésre árrendszerünk értékeltérítő – mások szerint: torzító – hatásai is.

A jövedelmezőség és a gazdaságosság elhatárolását a mikrogazdaság felől közelítő nézetek természetesen nem vonják kétségbe a fentieket. Figyelmeztetnek azonban arra, hogy a döntéselőkészítésben nemcsak a vállalati és népgazdasági szempontok különbözősége indokolhat a jövedelmezőségnél tágasabb körre kiterjesztett vizsgálatokat. Hiszen a szűkkörű jövedelmezőségi megfontolások vállalati nézőpontból is hibásak lehetnek, a döntésnél figyelembe kell venni pl. a munkahelyi légkört, a vállalat hírnevét stb. Az adott bírálatot talán meggyőzőbbé teszi, ha a jövedelmezőségi elvek „szülőházájából” származó polgári nézetekkel, az ún. pénzügyi elemzés (financial analysis) koncepcióival is szemlélítjük.¹⁰ Ez az elemzés a vállalatok egészének gazdasági értékelését kívánja megadni. A vizsgálatok az 1940–1950-es években a vállalati mérlegekre és a tökemegtérülési mutatóra terjedtek ki. A számítási tapasztalatok arra mutattak azonban, hogy a gazdaságosság reális értékeléséhez nem elegendők ezek az adatok, ezért az 1950-es évektől a szakértők törekedtek további tényezők számbavételére is. Így fontosnak ítélték, hogy értékeljék a vállalati termékek és technológia korszerűségét, a piacok stabilitását, a költségstruktúrát, valamint a vezetés színvonalát. Napjainkban az elemzők a múltra és jelenre vonatkozó adatok mellett figyelembe veszik a jövőben várható növekedés meghatározóit és az e növekedésre vonatkozó prognózisok bizonytalanságát is.

A gazdaságosság és a hatékonyság különbségeit illetően szintén többféle állásponttal találkozunk. Egyes állásfoglalások szerint a gazdaságosság a hatékonyságnál lényegesen szűkebb fogalom, mivel figyelmen kívül hagyja a hatékonyság kultúrális, szociális, honvédelmi stb. nézőpontjait. Mások úgy vélik, hogy a felsoroltak a „társadalmi hatékonyság” kritériumai, s oly módon határolják el a (gazdasági) hatékonyságot és a gazdaságosságot, hogy míg az előbbi a *nem mérhető* gazdasági hatásokat is kifejezi, a gazdaságosság csak a *számszerűsíthető* tényezőket veszi tekintetbe. Számos további értelmezésben viszont a gazdaságosság és a hatékonyság szinte szinonim kategóriák. Különösen gyakori ez a felfogásmód fordítások esetén, ahol a gazdaságosság kifejezés egyértelmű orosz, vagy angol megfelelőjének hiánya is befolyásolja a szóhasználatot. Sokan fogadják el például „gazdaságossági” mérőszámnak a „hatékonyság” kritériumaként megadott alábbi mutatót:

¹⁰Részletesebb ismertetést ad pl.: Helfert, E.A.: Techniques of Financial Analysis. Irwin, Homewood (Illinois) 1967.

$$h = \frac{Y_b}{\alpha K + \beta O + \gamma L}$$

ahol

Y_b a nemzeti jövedelem bázisáron számolva,

K a termelési állóalapok volumene,

O a termelési forgóalapok volumene,

L az anyagi termelésben foglalkoztatottak száma,

α, β, γ koeficiensek, amelyek a K, O, L értékeket azonos „mértékegységre” hozzák.¹¹

A hatékonyság és a gazdaságosság fogalmának megkülönböztetését azért is fontosnak véljük, hogy ezzel is figyelmeztessük a döntéshozókat: jelenlegi gazdaságossági számításaink (így még a legkialakultabbnak tekinthető beruházás-gazdaságossági metodikák is) csak a mérhető gazdasági hatásokat értékelik, számos társadalmi szempontból fontos szempontra nem térnek ki; ezért csak további elemzésekkel együtt alkalmasak a döntési variánsok rangsorolására. Emlékeztetni kívánunk továbbá a terminológiával arra is, hogy a gazdaságosság reális értékelésére van lehetőség. Hiszen amennyire fontos, hogy a döntéseket esetenként ne csak gazdaságossági kritériumok befolyásolják, éppen olyan káros lehet, ha a hatékonyság nem számszerűsíthetőségére való hivatkozás olyankor is gyengíti a gazdaságossági követelményekhez való ragaszkodást, amikor azt döntőnek kellene tekinteni.

Gazdaságosság rövid- és hosszú távon

A gazdaságossági vizsgálatokkal foglalkozó szakirodalom megkülönbözteti ezek módszereit a vizsgálandó tevékenység szerint, statikus vagy dinamikus jellege alapján, az elemzés szintje vagy szemlélete szerint, stb. Tapasztalataink arra utaltak azonban, hogy az *értékelendő időtáv részletesebb elemzése* a gazdaságosság mérésével foglalkozó munkák ritkán térnek ki. Ez a megközelítés pedig *véleményünk szerint legalább olyan fontos*, mint a fentebb említettek, a döntéselőkészítési feladat belső logikájától eltérő időtávú elemzés ugyanis teljesen hibás orientációt eredményez.

A gazdaságossági számítások egyszerűbb típusai azokat a hatásokat számszerűsítik, amelyeket a vizsgálat tárgyát képező döntés a szokásos kalkulációs tételekre gyakorol. Az elemzések az érvényben lévő, vagy a közeljövőre előrejelezhető ár- és költségviszonyokból indulnak ki. Az algoritmusok általában statikus jellegűek, tehát nem számolnak az „időtényezővel” (kivételek azok a számítások, amelyeknek fő célja éppen az időbeli ütemezés). A gyakorlatban alkalmazott metodikák nem veszik figyelembe a jövő bizonytalanságát sem. Napjainkban az eljárások növekvő hányada foglal viszont ma-

¹¹Tolkacsev, A.Sz.: A termelés társadalmi hatékonysági kérdései. KJK, 1975. 28. old.

gában „optimalizáló” eljárást, vállalva ennek minden előnyét (így a komplexitásra törekvést) és hátrányát (például a túlzott sematizálást).

A vázolt módszerek természetesen számos esetben jól szolgálják a döntéshozók döntését, pl. az operatív erőforrás-allokációs, készletgazdálkodási, külkereskedelmi döntések esetén. Az időtáv szerinti különbségek figyelmen kívül hagyása hibához vezet azonban, ha a szakértők (nem ritkán) ugyanezen típusú eljárásokkal kísérik meg értékelni a fejlesztéseknek, az „új technikának”, vagy hosszabb távon piacpolitikai intézkedéseknek a célszerűségét is. Hiszen nyilvánvaló, hogy a vázolt módszerek elsősorban a gazdaságosság rövid távú alakulását jellemzik, az utóbb említett területeken viszont nagy jelentősége van a döntések hosszabb távú következményeinek, s így itt ezek értékelése nem nélkülözhető. A rövid távú módszerek hatókörének említett túlbecsülése, a különböző időtávú metodikák differenciált alkalmazásának hiánya jelentős részben annak a következménye, hogy a témakörben két probléma lezáratlan maradt. A szakértők ritkán elemzik ugyanis azt a kérdést, hogy *miképpen kell eldönteni: a gazdaságossági vizsgálatnál milyen időtávú számításokat célszerű használni?* Nincs kidolgozott (és egységes) álláspont továbbá arra nézve sem, hogy az elemzések hosszabb távú jellegét mely módszertani megoldások biztosíthatják megfelelően.

A gazdaságossági vizsgálat célszerű időtávjával kapcsolatban egyesek annak vizsgálatából indulnak ki, hogy az elemzés tárgyát képező döntéseket mennyi idő alatt lehet realizálni. Mások azt tárgyalják fel, hogy meddig lehet többé-kevésbé megbízhatóan előre látni a jövőbe a különböző gazdálkodási területeken. Egy további figyelemreméltó koncepció szerint a vizsgálati időhorizont megállapításánál mindig két tényezőt kell mérlegelni: „az egyik a törekvés a számítások jobb megalapozására, amely a vizsgálatok időtartamának növelése irányában hat, a másik az elemzési költségek csökkentésének az igénye, amely a felhasznált információk körének a csökkentését s így a rövidebb időtáv választását szorgalmazza”.¹² A felsorolt szempontok megítélésünk szerint még kiegészíthetők. További figyelembevehető tényező lehet az egyre távolabbi időben jelentkező következmények csökkenő jelenértéke, illetve a mind hosszabb időszakokra kiterjesztett számítás növekvő hibahatára is. A keresett időtartamot e két utóbbi tényező figyelembevétele abban az időpontban zárja le, amikor a döntési következmények jelenértéke hibahatáron belülivé válik.

Úgy tűnik azonban, hogy a fenti elméleti koncepciók alig hatottak a számítási időszak kijelölésére ajánlott „módszerek” többségére. Az eltérő nézetek nem is ütköztek azokban az esetekben, amikor a szakértők eleve lemondtak az időhorizont megválasztásáról és csak rövid távú metodikákat alkalmaztak. De nem mutatható ki a kölcsönhatás azoknál a döntési eljárásoknál sem, amelyek a gazdaságosság mérése számára előre megszabnak valamely időtávot, amely után már figyelmen kívül hagyják az értékelendő tevékenységek várható fejleményeit. E voluntarista módszer elterjedten került alkalmazásra egyes állami beruházások értékelésénél az USA-ban, a magyar gyakorlatban a „D” mutatónál stb. Az alkalmazásokra annak ellenére került sor, hogy a megközelítési módot mind a magyar, mind a külföldi szakirodalom bírálta. Rámutattak: az elemzési időtáv előzetes rögzítése egy igen valószínűtlen előrebecslés elfogadását jelenti, nevezetesen magában foglalja annak a feltételezését, hogy valamennyi vizsgált tevé-

¹²H. Teichmann: Der optimaie Planungshorizont. Zeitschrift für Betriebswirtschaft. 1975. 5. sz.

kenység azonos hatékonyságú lesz a rögzített időhorizontot követően. Márpedig nem ritka, hogy ez a feltételezés túlzott torzításokra vezet a számítási eredményekben.

A fentieknél megalapozottabbnak ítéljük az időhorizont meghatározásának azt a gyakorlatát, amely mindenkor kapcsolatokat tételez fel a rövidebb és hosszabb távú döntéselőkészítő munka között. Természetesen nem azokról az eljárásokról állítjuk ezt, amelyek e számítások egyikét kifejezetten alárendelik a másiknak. Mindenkor kifogásolható ugyanis, ha az operatív döntések mindig a hosszabb távú koncepciókból indulnak ki, csak azt vizsgálják, mennyiben tér el a hosszú távú koncepciókkal összhangban álló döntési variánsok gazdaságossága. Hiszen a hosszú távú koncepciók mindenkor sok bizonytalan tényezővel számolnak és nem biztos, hogy e tényezőket változatlanul kell értékelni a hosszú távú döntést követő problémák esetén. De – nyilvánvaló okokból – erőteljesen bírálható az is, ha a hosszú távú döntések csak „összegzik” az egymást követő rövidebb időszakokkal kapcsolatos elképzeléseket, tehát lényegében rövid távú szemléletűek. Elfogadhatónak véljük viszont azt a felfogásmódot, amely rugalmasságot biztosít a számítási időtáv kijelölésében. E felfogásmód a nagy jelentőségű, várhatóan hosszabb idő múlva is lényeges hatásokat gyakorló döntéseknél mindenkor hosszabb időszakokat értékelő gazdaságossági számításokat tekint szükségesnek. (A döntéshozó szakértelmére és felelősségtudatára bízva viszont az időhorizont pontos megvonását, azaz a döntéshozót felelőssé teszi azért, hogy a kiválasztott záró időpont után a várható események jelenértéke már valóban hibahatáron belüli legyen.) Nem ajánlja azonban automatikusan figyelmen kívül hagyni a hosszabb távú megfontolásokat a gyorsan realizálható, gyakori, kisebb jelentőségű operatív döntések esetében sem. Fontosnak tekinti, hogy a döntéshozók az operatív elemzések előtt is mindig meggyőződjenek róla: az adott időpontban rendelkezésre álló (pótlólagos) információk nem teszik-e kétségesse az érvényes hosszú távú állásfoglalás helyességét. Jogos kétségek felmerülése esetén ugyanis a hosszú távú tervkoncepciók ártértékelését tekinti az elsődleges feladatnak.

Áttérve a második kérdés tárgyalására azonnal rögzíthetjük, hogy a rövid, illetve hosszabb távú számítások legszembetűnőbb különbségei a kiinduló információbázis eltérő jellegéből fakadnak. A hosszabb távú elemzésnél ugyanis hosszabb időszakra becsült, általában a vizsgált időszak alatt is változó adatok (adatsorok) alapján kell a gazdaságossági elemzéseket elkészíteni. E sajátosság csaknem szükségszerű következménye a vizsgálat „dinamikus” (az időbeli változásokkal számoló) jellege, továbbá – a szakértők többségének a véleménye szerint – a kamatszámítás vagy diszkontálás szükségessége a különböző időpontokra vonatkozó értékek „közös nevezőre hozatala” céljából.

Meg kell emlékeznünk néhány egyéb eltérésről is a rövid és hosszabb távú számítások között. Mindenekelőtt arról, hogy hosszú távon a számítások általában komplexebb, nagyobb területeket érintő döntések gazdaságosságát elemzik, hiszen elsősorban ezektől várhatók távlatilag is jelentős gazdasági hatások. A szóbahozott sajátosságnak ugyanis fontos, de gyakran figyelmen kívül hagyott következménye van. Tudniillik a nagy horderejű, széles hatókörű döntések gazdaságossági vizsgálatánál szükségszerűen el kell térni a rövid távú számítások rendezőelveitől. A döntéselőkészítés feladata ez esetben elsősorban a legfontosabb szempontok, *a döntő tényezők kiemelése és értékelése*, s nem valamely kalkulációs séma „kitöltése”.

A gyakorlat azonban gyakran megsérti a hosszabb távú gazdaságossági számítások vázolt követelményét. Tipikusnak tekinthetjük az általunk a közelmúltban megismert – egy gyáralapítási döntést alátámasztó – számítást. E dokumentumban a termelés majdani anyag- és munkaerőigényét igen gondos mérnöki felmérés alapozta meg. Egyes közvetett költségekkel – így a gyáron belüli szállítás várható költségeivel – kapcsolatban több változatra is készültek tanulmányok. Jelentős közgazdasági kapacitásokat kötött le a fennálló szabályozásnak megfelelő nyereségterv összeállítása is. A munka mégsem érte el a célját: a több ezer oldalas dokumentáció nem tudott választ adni az alapkérdésekre. Az is nehézségek forrása volt, hogy a nyereségterv a szabályozók változásával (szinte azonnal) elavult. De az igazán súlyos problémát az okozta, hogy nyilvánvalóvá vált: az adott esetben olyan tényezőknek van döntő hatása a gazdaságosságra, mint az előállítandó termék felhasználási területének fejlődése (igényei), az export bevételt átszámító devizaszorzók változásai, a várható műszaki fejlődés stb., s e tényezők alakulásáról a megszokott – rövidtávú – szemlélettel készült kalkulációnak nem volt mondanivalója.

A gazdaságosság hosszú távú vizsgálatának további sajátossága, hogy mindenkor figyelembe veszi – pontosabban: figyelembe kell vennie – a jövő bizonytalanságát is. E sajátosság valójában szintén a hosszabb távú elemzéseknél felhasznált alapadatok jellemzőire vezethető vissza. Nem közömbös ugyanis, hogy a közeli jövő általában jól előrevezethető értékeivel számolunk-e kalkulációnkban, vagy pedig hosszabb távra becsült, s ezért óhatatlanul nagyfokú bizonytalanságot tartalmazó adatbázis alapján kell ítéletet mondanunk. A témát, fontossága és problémáinak súlya miatt, önállóan tárgyaljuk a következő fejezetben.¹³

Bizonytalanság, kockázat

A bizonytalan elvárások kezeléséhez különböző elméletek már régóta igyekeznek megfelelő támpontokat adni a döntéshozóknak. A polgári szakirodalomban az 1920-as évektől széles körű viták tárgyát képezi a gazdaságossági számításokban rejlő bizonytalanság értékelési módja és a bizonytalan körülmények között hozott döntések kockázata. A hazai szakértők az 1960-as évek elejétől fordítanak nagyobb figyelmet e témákra. A vállalati döntési hatáskör és a nyereségérdekeltség megnövekedésével az 1970-es évektől különösen megnőtt ez iránt az érdeklődés.

Az elmondottak ellenére gyakorlati tapasztalataink – amelyeket különböző felmérések, vizsgálatok is megerősítenek – arra utalnak, hogy többségükben sem az iparnak ajánlott gazdaságossági vizsgálati módszertanok, sem a ténylegesen elkészített számítások nem elemzik a bizonytalanság és a kockázat kérdéseit. Az ugyan mindenki előtt ismert és elfogadott, hogy egy többszáz millió forint költséggel járó termelő beruházás döntéselőkészítése igen sok bizonytalansággal párosul. A gazdaságossági számítások során azonban ezt a tényt egyszerűen „elfelejtik”. Mindezek következtében a döntéshozók nem kapnak információkat sem a gazdaságossági számítások eredményeinek „pontosságáról”, sem a döntéseiknél vállalandó kockázatok mértékéről. S ez nemcsak a vállalatok szintjén van így.

¹³Részletes kifejtését l. Botos B.: A bizonytalanság figyelembevétele az iparvállalatok beruházási döntéseiben. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.

Érdekes, hogy milyen nagy azoknak a szakértőknek a száma, akik nem értenek ugyan egyet a bizonytalansági elemzések hiányával, de elfogadják az ilyen gazdaságsságmérést. Ez arra buzdít, hogy különös nyomatékkal emeljük ki: a vázolt helyzet nemcsak, hogy nem szükségszerű, de megengedhetetlen is.

Az iparvállalatok gazdaságossági számításaival foglalkozó elméleti és módszertani művek a bizonytalanság témakörével kapcsolatban általában a következő kérdéseket állították, ill. állítják vizsgálódásaik középpontjába:

- milyen okokból, milyen adatok révén lép bizonytalanság a számításokba,
- van-e mód, s ha igen, hogyan, e bizonytalanság kezelésére, számszerűsítésére.

Az első kérdéscsoporttal kapcsolatban már említettük, hogy a bizonytalanság forrását alapvetően a számítások alapadatai jelentik, mivel ezek távolabbi jövő elvárásait számszerűsítik. A vizsgálatok kiinduló adatainak egy része ugyan az esetek többségében műszaki vagy számviteli-statisztikai tényszám, amelyek adott döntés esetén biztosnak tekinthetők. Mindenkor számos információt kényszerülünk azonban bizonytalanoknak tekinteni. Ilyen jellegűek általában a szükségletek változásaira vagy a műszaki haladás alakulására vonatkozó információk, a szóba jöhető világgiazi eladási és vételárak, a megvalósításra kerülő beruházás majdani jellemzői stb. Ez okozza azután, hogy a termelési szerkezet alakításával, a nagyobb beruházásokkal, a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos gazdaságossági számításoknál elsősorban nem számítástechnikai nehézségekkel találjuk szemben magunkat, hanem sokkal inkább a jövőbeli fejlődés előrebecslésének, a várható összefüggések feltárásának problémáival. Az említett tényezőkkel kapcsolatos bizonytalanságnak fontos tulajdonsága, hogy semmiképp nem szüntethető meg. A rendelkezésünkre álló különböző prognózismódszerekkel törekedhetünk – s törekednünk kell – e tényezők jövőbeli alakulásának a megismerésére, de egyetlen előrebecslés megvalósulására sem számíthatunk 100%-os valószínűséggel.

A vázoltak adnak nagy fontosságot a fent említett második – a bizonytalanság kezelési módjával kapcsolatos – kérdés megválaszolásának. Ilyen választ pedig napjainkban már sokat találunk (a kockázat figyelmen kívül hagyását aligha reális tehát a megfelelő technikák hiányával indokolni). A módszertan sokszínű voltára vitathatatlanul szükség is van. Hiszen e metodikákra is érvényes – mint általában minden gazdaságossági számítási eljárásra –, hogy nincs közöttük egy, amelyet minden esetben egyforma sikerrel lehetne alkalmazni. Az adott esetben célszerű módszer kiválasztásánál számos körülményre kell tekintettel lenni. Az első követelmény minden esetben, hogy meghatározzuk azokat a tényezőket, amelyek a döntő hatást gyakorolják a kockázat nagyságára. Sokszor azután (például egyes gépbeszerzéssel kapcsolatos beruházási problémákban) elegendőnek bizonyul a gyakorlatban az is, ha hagyományos érzékenységi vizsgálatokat végzünk; gyakran e vizsgálatokkal is kellően behatárolhatjuk, hogy milyen nagyságrendű „hibahatárai” vannak számításainknak. Nem lehet kétséges viszont a bizonytalanság pontosabb elemzésének az indokoltsága az ún. stratégiai döntések előkészítésénél, tehát akkor, ha a jövőt esetleg évtizedekre meghatározó fejlesztések gazdaságosságát kell mérlegelni. Ez esetben alkalmazhatunk bonyolultabb – rendszerezett szakértői becsléseken, valószínűségszámítási megfontolásokon, számítógépes technikákon stb. alapuló -- metodikákat is.¹⁴ Természetesen a számítások értékét nem

¹⁴Ma már a magyar nyelvű szakirodalom is jó áttekintést ad e módszertani arzenálról. Lásd pl.: Bácskai–Husztai–Meszéna–Mikó–Szép: A gazdasági kockázat és mérésének módszerei. KJK. 1976.

a választott módszer nehézségei döntik el. A technikai csillogás nem (ezúttal sem) pótolja a közgazdaságilag fontos, de figyelmen kívül hagyott tényezőket, s jóval kevesebbet adhat, mint egy szerény módszerre alapozott, de körültekintő gondossággal összeállított elemzés.

Bár a szakirodalom most vázolt tárgykörei nem minden részletükben tisztázottak, ezúttal elsősorban a téma egyik „határterületét” pontosabban: e határterület hiányát – ítéljük problematikusnak. Egyetértünk azokkal a szerzőkkel, akik azért bírálják élesen a bizonytalanság-elemzés elméletét, mert általában megáll a kockázatok számszerűsítésénél, a döntéshozók jobb informálását tekinti e munka végcéljának. Valójában a terv-koncepciókban rejlő bizonytalanság feltárása gyakorlati jelentőséggel bír a jövőre való felkészüléshez. A kockázatvállalás tudatossága esetén olykor arra nyílik mód, hogy (talán némi többletráfördítés árán) nagyobb rugalmasságot biztosító, több lehetséges szituáció esetén egyaránt hatékony megoldást válasszunk. Máskor erőfeszítéseket tehetünk a jövő kedvező alakulásának biztosítására: pl. keresletet teremthetünk piacbefolyásolással, kiemelt eréllyel támogatjuk a beruházások átfutási ideje szempontjából kritikus tevékenységeket stb. Ezen lehetőségek pedig – nyilvánvaló gazdasági fontosságuk miatt – maguk is fontos érvek e vizsgálatok rendszeres elvégzése mellett.

* * *

Társadalmunk nem nélkülözheti a helyes gazdaságossági orientációt a gazdasági döntéseknél. Úgy véljük, van rá mód, hogy a gazdaságossági vizsgálatok – a céltudatos módszertani munka eredményeképpen – egyre fokozottabban tehessenek eleget e követelménynek. Cikkünkben arra törekedtünk, hogy felhívjuk a figyelmet a számítások néhány fontos, de az eddigiekben eléggé elhanyagolt metodikai problémájára. Reméljük, munkánk segítheti ily módon, hogy a gazdaságossági számítások a tervezés és irányítás döntési folyamataiban jelentőségüknek megfelelő súlyt kapjanak.

INTEGRÁLT TERMELÉKENYSÉGELEMZÉS

A termelékenység megfigyelésének és elemzésének beillesztése vállalatunk gazdálkodásába nem kellően tisztázott kérdés. Sokan a jövedelmezőség elsődlegességére hivatkozva vitatják, hogy egyáltalán szükség van-e erre. Többnyire nem részesül nagyobb figyelemben az önköltség elemzése sem. Tanulságos ezért megismerni, hogyan kezelik e kérdést a tőkés vállalatoknál. Bela Gold, a Case Western Reserve University, Cleveland professzora a téma egyik legismertebb szakértője Nyugaton. Az alábbiakban (némi rövidítéssel) „A Framework for Productivity Analysis” c. tanulmányát közöljük, amely az Applied Productivity Analysis for Industry c. kötetben jelent meg. A tanulmány közléséhez adott hozzájárulásért mind a szerzőnek, mind a kiadónak ez úton is köszönetet mondunk.

Egyre többen kezdik felismerni, hogy a termelékenység színvonalában bekövetkező változások jelentős befolyást gyakorolnak a különböző vezetési problémákra, a bérszínvonalra, a költségekre és az árakra, a beruházási igényekre, a munkaerő felhasználására, sőt a versenyképességre is. Ugyanakkor széles körű és súlyos félreértések is vannak a termelékenység javítását célzó intézkedések természetével és hatásával kapcsolatban.

A termelékenységgel kapcsolatos helytelen nézetek legfontosabb és leginkább elterjedt elemei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A termelékenység mérésének módszerei a termelés „hatékonyságában” bekövetkező változásokat tükrözik;
2. A termelékenység változását jól mérhetjük az egy munkaóra jutó termeléssel;
3. Az egy munkaóra jutó termelés növelése korlátlanul kívánatos, mivel az egységköltségek csökkentését eredményezi;
4. Az egy munkaóra jutó termelés növekedése igazolja az egy munkaóra jutó bérek növekedésének jogosságát.

A következőkben kimutatjuk, hogy a fenti feltételezések sem elméleti, sem pedig gyakorlati szempontból nem tarthatók fenn. Termelékenységi elemzéseink új, realisabb megalapozásához elengedhetetlenül szükséges, hogy:

1. Tisztázzuk a termelékenység javításának természetét;
2. Hatékonyabb módszereket fejlesszünk ki a termelékenységben bekövetkezett változások mérésére;
3. Tárjuk fel a termelékenység jelentős változásának forrásait;
4. Mutassuk ki azokat az egymást követő kapcsolatokat, amelyeken keresztül a termelékenység javulása befolyásolja a költségeket, az árakat és a jövedelmezőséget;

5. A megelőző feltételeket egy olyan irányítási rendszerbe integráljuk, amely lehetővé teszi a vezetés számára, hogy:

- a/ értékelje a termelékenység javításához vezető alternatív eszközöket;
- b/ értékelje e különböző eszközök, innovációk alkalmazásának vezetői alternatíváit; valamint,
- c/ meghatározza a korábbi és a várható innovációk hatását.

Már kezdetben szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a termelékenység változásait csakis egy olyan speciális keretben vizsgálhatjuk, amely átfogja az összes ráfordítási-kibocsátási (input-output) folyamatot, és amely meghatározza az alternatívák vizsgálatának és az eredmények értékelésének kritériumait. Bár a jelen tanulmány elsősorban a vállalaton belüli termelékenység elemzésére koncentrál, mégpedig a vezetés szempontjából, mégis nyilvánvaló, hogy hasonló elemzés szükséges más nézőpontokból, az aggregáció más szintjein is.

A termelékenység elemzésének számos korlátja visszavezethető arra a korábbi megközelítésre, amellyel a mezőgazdasági és más egyszerű gyártási folyamatokat elemezték. Az ilyen, viszonylag egyszerű termelési folyamatoktól a magas összetettségű rendszerek irányába történő fejlődés, valamint a fizikai kapcsolatok mérnöki mérésétől a gazdasági kapcsolatok vezetői elemzése felé történő eltolódás mélyreható változtatásokat igényelt a termelékenység mérésének célkitűzéseiben, koncepcióiban és módszereiben. Ezt a követelményt gyakran figyelmen kívül hagyják (8).

Annak érdekében, hogy reálisan elemezzük a korszerű ipar ráfordítási-kibocsátási viszonyainak komplex birodalmát, arra van szükség, hogy kiszélesítsük a termelékenység javításával kapcsolatos koncepciókat, és a változások hatásainak szélesebb körű nyomon követését is befoglaljuk. Ilyen irányú vizsgálatainkat célszerű kiterjeszteni a különböző ráfordítási tényezők minőségében és kihasználási fokában, valamint a különböző ráfordítási tényezők mennyiségi arányaiban bekövetkezett változásokra; továbbá minden egyes termék minőségi jellemzőiben és a különböző termékek mennyiségi arányaiban bekövetkezett változásokra. Ennek érdekében meg kell oldanunk azt a mérési problémát, hogy

- milyen módon összegezhethők a különböző termékek (illetve ráfordítások) közgazdasági értelemmel rendelkező aggregátumokba;
- milyen módon kezeljük azokat az időbeli minőségi változásokat, amelyek a ráfordítási tényezőkben, vagy a kibocsátásban jelentkeznek;
- hogyan kezeljük és kapcsoljuk össze egymással a ráfordítások és a kibocsátás mérését.

A termelékenységelemzés követelményei

Egy egységes, széles körben alkalmazható hatékonysági koncepció hiányában a korszerű közgazdaságtan termelékenységi vizsgálatai nem vállalkozhatnak arra, hogy megmérjék valamely adott tevékenységi rendszer hatékonyságát. Ehelyett e vizsgálatoknak arra kell törekedniük, hogy megállapítsák a különböző ráfordítási-kibocsátási viszonyokban bekövetkezett változások hatását az adott rendszer valamely speciális célkitűzésére vonatkozóan. A leíró szempontot tehát az elemző megközelítésnek kell

felváltania. Tekintettel arra, hogy a különböző tevékenységi rendszerek céljai is változóak, továbbá a rendszerek különböző „siker” kritériumokkal rendelkeznek, minden egyes rendszer a termelékenységi összefüggések egész sorával jellemezhető egy adott pillanatban, s ugyanaz a mérés különböző rendszerekben különböző értelmezést kívánhat. Ez nem jelenti azt, hogy a termelékenység mérése valamilyen különösen bonyolult folyamat (19), hanem csak azt, hogy az összefüggések változatossága olyan mértékű, hogy a helyes összefüggések kiválasztása érdekében először definiálni kell a vizsgálandó tevékenységi rendszert és az alkalmazandó kritériumokat.

A fentiekből az is következik, hogy a különböző speciális ráfordítási tényezők és a kibocsátás pusztá szembeállítása semmivel sem világít meg többet, mint ezek egymáshoz való arányát, illetve az arányokban bekövetkezett változásokat. Az ilyen jellegű mennyiségi eredmények kiértékelése érdekében a változókat olyan analitikus keretbe kell foglalni, amely átfogja az összes ráfordítást és kibocsátást az adott rendszerben, továbbá megadja annak az elméletét is, hogy az adott speciális rendszer milyen módon működik.¹ Egy ilyen keret lehetővé teszi, hogy a speciális célkitűzésektől visszafelé haladva meghatározzuk, hogy mely változókat kell vizsgálnunk, ezek milyen viszonyban állnak egymással, továbbá, hogy milyen méréseket kell elvégeznünk az eredmények minél jobb hasznosíthatósága érdekében. Ennek megfelelően a termelékenységi mérések nem szolgáltathatnak a hatékonyság meghatározó tényezőire vonatkozó elméletet az értékesítés, a közoktatás (3) vagy pedig a kutatás számára (16); ellenkezőleg: ezek az elméletek előfeltételét képezik annak, hogy a ráfordítás-kibocsátás mérések elemeit és struktúráját az adott rendszerek hatékonyságának kiértékeléséhez megfelelő közgazdasági tartalommal határozzuk meg. Általában minél kevésbé szigorú és kevésbé részletes analitikus keretet alkalmazunk, annál kisebb értékű lesz mérésünk eredménye, és annál sebezhetőbbek lesznek az eredmények interpretációi. Ezt az állítást bőszégesen illusztrálják azok az esetek, amikor korlátlanul próbálják alkalmazni az egy munkaóra jutó termelést a gazdasági tevékenység legkülönbözőbb területein.

Az adott ráfordítás-kibocsátás arányok jelentéstartalma nem csupán az alkalmazott kategóriák analitikai célszerűségétől, hanem öt további feltételtől is függ. Ezek felismerése a gyakorlati alkalmazás során az egyszerű termelési rendszerekben gyakran elszikkad. Kettő ezek közül minden egyes ráfordítási tényező és kibocsátási kategória mennyiségi stabilitásával, valamint azoknak a tényezőknek a mérési érzékenységgel kapcsolatos, amelyek közvetlen hatást gyakorolnak az alkalmazott kiértékelési kritériumra. Az első feltétel azt hangsúlyozza, hogy a ráfordításokban és a kibocsátásokban bekövetkezett változások megzavarhatják a ráfordítási-kibocsátási viszonyok mennyiségi javulásának interpretációját. Ezt azzal az esettel illusztrálhatjuk, amikor az olvasztó kohók termelékenységében bekövetkezett változás az ércék fémtartalmával kapcsolatos. A második arra a veszélyre utal, amikor a ráfordítási és kibocsátási folyamatok lényegi jellemzőinek kvantifikálása helyett különböző mellékes tényezőkkel jellemzik a termelékenység alakulását. Jó példa erre, amikor a kiszállított tonna-mennyiséggel jel-

¹Egy igen széles körben elfogadott ellentétes vélemény Solowé (18): „A közgazdásznak nem kell tudnia, hogy milyen érzés egy acélüzemben lenni... Ő a műszaki változásokat kvantifikálja oly módon, hogy az egy munkaóra jutó kibocsátást vagy a kibocsátás egységére jutó ráfordítást méri.”

lemzik az acélfeldolgozó teljesítményét, holott a termelési erőfeszítések arra irányulnak, hogy az alak változtatásával és a feldolgozott acél súlyának csökkentésével növeljék a termékek értékét.

A fennmaradó három követelmény pedig úgy fogalmazható meg, hogy a termelékenységi arányok számlálóinak és nevezőinek azonos tevékenységi körökre kell vonatkozniuk; a számlálónak és a nevezőnek megfelelően kiválasztott időszakokat kell átfigyeltetni; és végül, valamely ráfordítási tényező hozzájárulásának teljes mértékben ki kell fejeződnie a mért teljesítményben.

Végül pedig, a termelékenységi vizsgálatok eredményének felhasználási céljától függően is további követelményeket állíthatnánk fel. Például, ha a fizikai ráfordítási-kibocsátási viszonyok változásának gazdasági jelentőségét, vagy pedig a gazdasági kapcsolatok változtatásához szükséges fizikai bázist kívánjuk meghatározni, szükség lehet pótlólagos mérések szuperstruktúrájára is. Amennyiben az értékelés a vezetési célkitűzésekhez igazodik, a termelékenység mérését oly módon kell kialakítanunk, hogy a lehető legnagyobb mértékben elválasszuk egymástól azokat a komponenseket, amelyek a vezetés színvonalától függően változnak és amelyekre ez utóbbi nem gyakorol hatást.

Termelékenységelemzés és a vállalati siker kritériumai

Egyetlen vállalatban sem dominál az a célkitűzés, hogy a fizikai kibocsátást maximalizálja a fizikai ráfordításokhoz képest. Ezért, amennyiben meg akarjuk érteni a jelenlegi ipari folyamatok termelékenységének változásait, egy olyan elemzési keretet kell kidolgoznunk, amely tükrözi a vezetők döntéseit és a teljesítmények értékelését befolyásoló tényezők hierarchiáját (7, 9).

Már régóta törekszenek arra, hogy a gazdasági tevékenység végső mutatója, a beruházások megtérülése mögé tekintsenek, s ennek érdekében a különböző pénzügyi mutatók egész sorát alkalmazzák. Az eredmény-kimutatás és a mérleg alapján számított viszonyszámok olyan eszközökké fejlődtek, amelyek segítségével az esetleges hitelezők és beruházók megvizsgálhatják a gazdálkodó egység „egészségességét”. Ezeknek a szempontoknak a tőkepiacra és a pénzügyi szakértőkre gyakorolt hatása biztosította, hogy folyamatosan alkalmazták az említett diagnosztikai eszközöket, sőt tovább is fejlesztették ezeket. Hasonlóan azonban más egyéb speciális eszközökhöz ezek hasznossága is gyorsan csökken, amennyiben valamilyen idegen feladatra kívánják alkalmazni. A vállalat operatív vezetésének felelőssége meglehetősen különbözik a hitelezők és a beruházók érdekeitől, s ezért megfelelően differenciált értékelési kritériumrendszert kell alkalmazni.

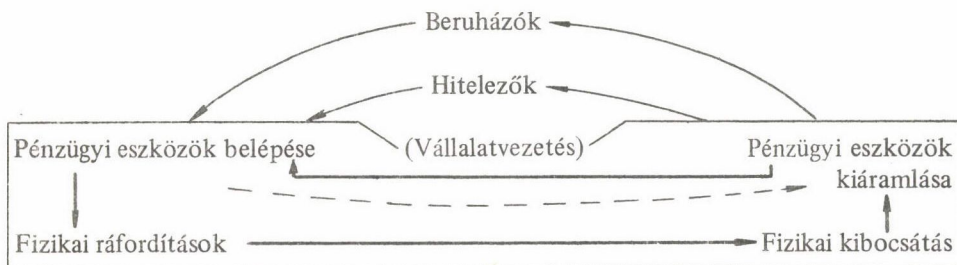
Az 1. számú ábra segít tisztázni néhány ilyen különbséget. Az ábra azt mutatja, hogy milyen módon osztható fel a gazdasági tevékenység a következő négy szakaszból álló folyamatra:

- a beruházóktól és a hitelezőktől származó pénzügyi erőforrások belépése,
- a pénzügyi erőforrások átalakítása fizikai ráfordítássá,
- a ráfordítások átalakítása fizikai kibocsátássá,
- a fizikai javak és szolgáltatások átalakítása értékesítés útján pénzügyi eszközök kiáramlásává.

A pénzügyi eszközök a hitelezőkhöz és a beruházókhoz áramlanak, illetve visszajutnak a gazdasági folyamatba. A hitelezők és a beruházók monopolizálják ezeknek az áramlásoknak a felső, pénzügyi szintjét – miközben esetleg a fizikai erőforrásokká történő átalakítást helyettesítik, és a pénzügyi eszközök belépésétől a mozgás azonnal ezek kiáramlása felé irányul (ld. a szaggatott vonalat).

1. ábra

A fizikai és pénzügyi erőforrások áramlása a cégen belül

A pénzügyi alapokat rendelkezésre bocsátó intézmények által alkalmazott pénzügyi mutatók attól függenek, hogy milyen az adott intézmény részvételének jellege az üzleti vállalkozásban. A rövid lejáratú hitelezők – kötelezettségeik biztosítása érdekében – olyan mutatókban érdekeltek, mint pl. a forgóeszközök és a folyó követelések aránya, továbbá a készletek és az értékesítés, illetve a nettó működő tőke és az értékesítés aránya. A hosszúlejáratú hitelezők az erőforrásaik biztonsága miatt olyan mutatókban érdekeltek, mint az értékesítés és az állótőke aránya, továbbá a hosszútávú adósság és a nettó érték aránya. A beruházók a befolyó és a kiáramló pénzügyi eszközök viszonyára koncentrálnak, amelyek befolyást gyakorolnak az osztalékokra, s ezért például olyan mutatókban is érdekeltek, mint a teljes beruházásra számított profit nagysága. Ezeket az érdekeket azonban pénzügyi áramlások veszik körül, és ezért a vállalatok évi jelentéseiben a pénzügyi elemzések dominálnak, amelyekből azután meghatározhatók a fenti mutatók.

A pénzügyi kimutatásokból megállapított változások forrásainak feltárása érdekében a vállalatok vezetősége az összes költségek és a beruházások kapcsolatát kifejező alapmutató sokféle változatát alkalmazta (12, 13, 20). Például a Du Pont cég a profit/értékesítés, értékesítés/összes beruházás és a profit/összes beruházás mutatókat alkalmazza, továbbá az értékesítés, a működő tőke és az összes beruházások költségének mutatóit (15). Monsanto a profit/beruházás, nettó bevétel/beruházás és az értékesítés/összes vagyontőke mutatókra helyezi a hangsúlyt, emellett figyelemmel kíséri az értékesítési, működési költségek arányát és az értékesített javak költségeit is (4). Az Armstrong Cork és a West Virginia Pulp and Paper cégek lényegében hasonló mutatórendszereket alkalmaznak (1).

A vállalatvezetés célkitűzései részben megegyeznek a beruházókéval, de érdeklődésük középpontjában a fizikai ráfordítások és kibocsátások színvonalának és összeté-

telének szabályozása áll, amelynek segítségével a belépő pénzügyi eszközöket nagyobb pénzügyi bevételekké alakíthatják át. Így módon, amint ezt a 1. számú ábra mutatja, a vállalatvezetésnek olyan kritériumokat kell alkalmaznia, amelyek a pénzügyi befektetések és a fizikai ráfordítások mennyiségének viszonyát, a kibocsátás fizikai mennyiségének és a ráfordítások fizikai mennyiségének arányát, és végül a kibocsátás pénzben kifejezett értékének fizikai volumenéhez viszonyított arányát mutatják. Ezek a mérések párhuzamosan folynak azokkal a folyamatokkal, amelyek során a beruházási eszközöket – az anyagbeszerzési tevékenységen, továbbá a munkaerő felvételén keresztül – tényleges fizikai ráfordításokká alakítják át. Mindezek termelő és szerelő műveletek segítségével alakulnak át terméké. Ez a fizikai kibocsátás alakul azután át – az értékesítésen keresztül – pénzügyi bevételekké.

Ezen túlmenően a vállalatvezetésnek szüksége van arra, hogy a termelékenységelemzés kereteit a tevékenységek különböző szintjeire vonatkozóan is kidolgozza annak érdekében, hogy megkülönböztethesse az aggregált teljesítmény rövidtávú és hosszútávú meghatározóit, valamint, hogy különbséget tehessen a belülről irányított, és a kívülről kezdeményezett termelékenységmentő hatások között. Végül, a vezetésnek szüksége van arra is, hogy az integrált teljesítmény kritériumokat lebontsa a szervezet egyre alacsonyabb szintjeire is.

Az így kialakított keret elősegíti, hogy az összetett, magasabb szinteken jelentkező változásokból visszakövetkeztessünk – közbenső láncszemekon keresztül – a kezdeményező egységekre. Ezen túlmenően, a tervezésnek is hasznos támogatást nyújthat, ugyanis segíthet meghatározni azoknak a változtatásoknak a mértékét, amelyeket az egyes komponensekben kell eszközölni ahhoz, hogy valamely magasabb aggregáltsági szinten elérjük a kívánt előrehaladást; emellett hozzájárulhat a jövőben bevezetendő innovációk várható kölcsönhatásainak megvilágításához is.

A gyakorlatnak megfelelően a jelen elemzés is azzal a feltételezéssel indul, hogy a vállalatvezetés a vállalati siker legfőbb aggregált kritériumaként a beruházásra eső profit rátáját alkalmazza. Természetesen ez a feltételezés teljes mértékben helytelen, ha oly módon értelmezzük, hogy ez a célkitűzés minden egyéb más célkitűzést háttérbe szorít (4, 5, 7). E célkitűzést befolyásoló döntési területeket oly módon azonosíthatjuk, hogy végighaladunk a vállalati működés korábban említett öt szakaszán. A profit arányát a beruházáshoz (adózás előtt) a profitnak a fizikai kibocsátáshoz számított aránya, valamint a kibocsátásnak a teljes beruházásra számított aránya határozza meg:

$$\frac{\text{Profit}}{\text{Teljes beruházás}} = \frac{\text{Profit}}{\text{Kibocsátás}} \times \frac{\text{Kibocsátás}}{\text{Teljes beruházás}} \quad (2.1.)$$

Az egységnyi kibocsátásra jutó profitot viszont az a különbség határozza meg, amely az egységnyi kibocsátásra jutó átlagos bruttó bevétel (vagyis az átlagosan elért ár) és az egységnyi kibocsátásra jutó átlagos összes költségre vonatkozik:

$$\frac{\text{Profit}}{\text{Kibocsátás}} = \frac{\text{Termékek értéke}}{\text{Kibocsátás}} - \frac{\text{Összes költség}}{\text{Kibocsátás}} \quad (2.2.)$$

A kibocsátás és a teljes beruházás hányadosában (a 2.1. utolsó hányadosa) bekövetkező változások mozgató rugóit keresve azt a folyamatot kell követnünk, amelyben az utóbbi az előzőhöz kapcsolódik. Pontosabban: az összes beruházásoknak csak egy része jut azokra a berendezésekre, amelyek meghatározzák a termelési kapacitást, és ez utóbbi határozza meg a kibocsátási potenciált. Ily módon a kibocsátás és az összes beruházás hányadosának változásait a kibocsátás és a produktív kapacitás hányadosa, a produktív kapacitás és az állótőke beruházások hányadosa, és a beruházott állótőke és az összes beruházás hányadosa határozzák meg:

$$\frac{\text{Kibocsátás}}{\text{összes beruházás}} = \frac{\text{Kibocsátás}}{\text{Kapacitás}} \times \frac{\text{Kapacitás}}{\text{Beruházott állótőke}} \times \frac{\text{Beruházott állótőke}}{\text{Összes beruházás}} \quad (2.3.)$$

(a kihasználás foka) (a beruházott állótőke termelékenysége) (a tőke belső megoszlása)

Ilyen megközelítésben a profit és az összes beruházás hányadosának változásait öt tényező határozza meg: a termékek árai, a fajlagos költségek, a kapacitás kihasználása, az állótőke termelékenysége és a beruházott tőke struktúrája.

Képletben:

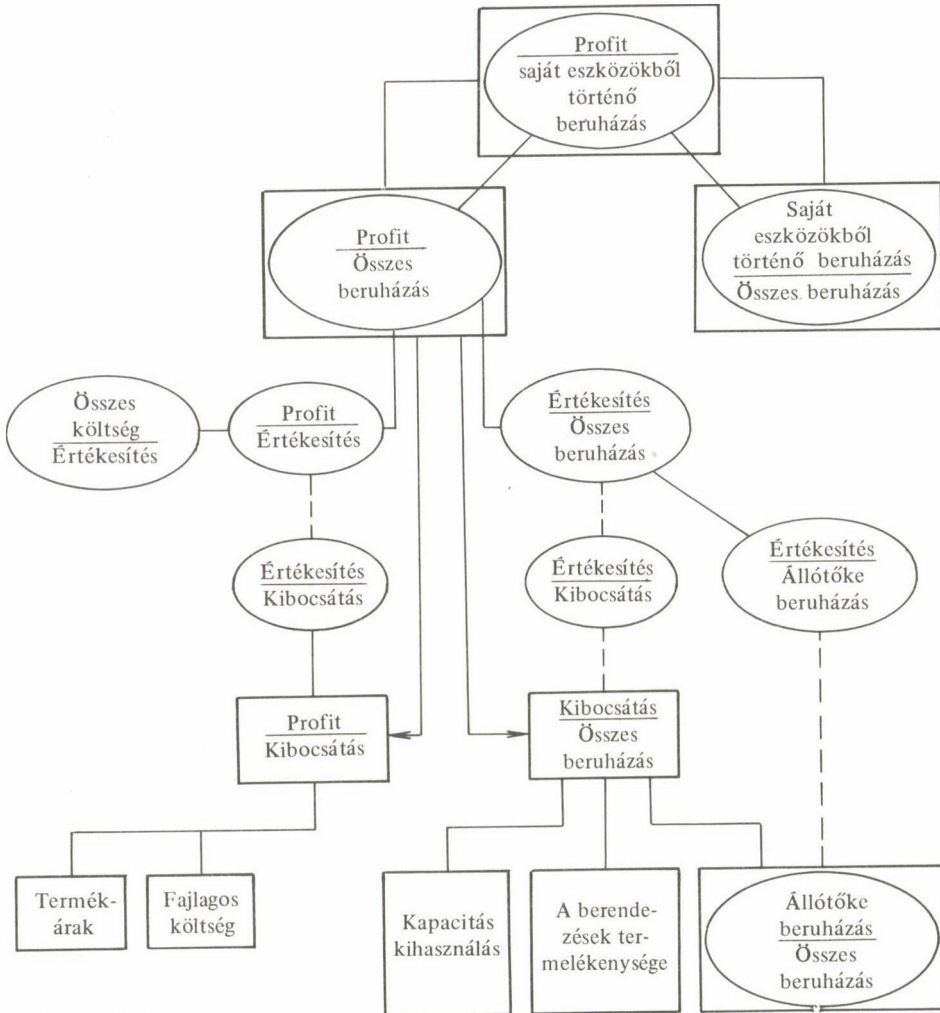
$$\frac{\text{Profit}}{\text{Összes beruházás}} = \left[\frac{\text{Termékérték}}{\text{Kibocsátás}} - \frac{\text{Összes költség}}{\text{Kibocsátás}} \right] \times \frac{\text{Kibocsátás}}{\text{Kapacitás}} \times \frac{\text{Kapacitás}}{\text{Beruházott állótőke}} \times \frac{\text{Beruházott állótőke}}{\text{Összes beruházás}} \quad (2.4.)$$

Ezen túlmenően, amennyiben vizsgálni kívánjuk a profit és a saját eszközökből történő beruházás hányadosát, akkor ez már a finanszírozás szerkezetével foglalkozó hatodik döntési területet jelenti:

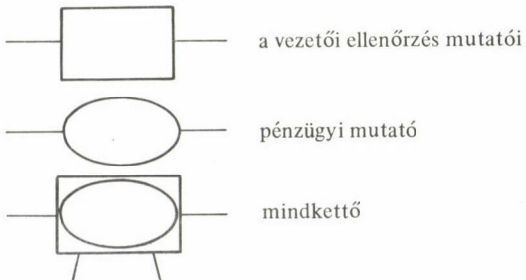
$$\frac{\text{Profit}}{\text{Saját eszközökből történő beruházás}} = \frac{\text{Profit}}{\text{Összes beruházás}} : \frac{\text{Saját eszközökből történő beruházás}}{\text{Összes beruházás}} \quad (2.5.)$$

A felső vezetés tervezési és értékelési munkájához e hat mutató azért nyújthat igen hasznos segítséget, mert e mutatók az erőforrások áramlásának fizikai és pénzügyi tényezőit, a rövid- és hosszútávú összefüggéseket és a rendszer állományi és áramlási komponenseit egyaránt tükrözik. Tekintettel arra, hogy a kapacitás, az állótőke beruházás és az összes beruházás általában sokkal lassabban változik, mint az értékesítés

A vezetői és a pénzügyi ellenőrzés mutatóinak összehasonlítása

Jelmagyarázat:

(vagy a termékek értéke), a költségek és a kibocsátás, ezért az első három hányados a 2.4. összefüggésben általában meghatározza a profit/összes beruházás rövidtávú változásait. A hosszútávú változások viszont nemcsak a fennmaradó két hányadosban mutathatók ki, hanem a megelőző három hányados tartós irányzataiban is. A készletek és az áramlások fizikai és pénzügyi vonatkozásai ennek megfelelően alakulnak. A vezetői ellenőrzés itt alkalmazott mutatói és az általában használatos pénzügyi mutatók közötti különbséget mutatja a 2. sz. ábra (9).

Amennyiben valamely vállalat adataira a vezetői ellenőrzés mutatóinak fenti rendszerét alkalmazzák, megállapíthatók a döntéshozatal azon stratégiai területei, amelyek a leginkább, illetve a legkevésbé járultak hozzá a beruházásra jutó profit rátájának megfigyelt javulásához.

Amennyiben az elemzések egy hosszabb időszak adatait dolgozzák fel, az eredmények várhatóan feltárják a jövedelemhányad növelésére vagy csökkenésére irányuló tartós tendenciákat, s megvilágítják azokat a területeket, amelyek eddigi kedvező hatása várhatóan kedvezőtlenre fog átváltani.

Ezt az elemzési rendszert felhasználhatjuk a jövő tervezésére is, amikor valamilyen várható változás jövedelemhányadra gyakorolt valószínű hatását kívánjuk megismerni, illetve amikor a termelékenységjavító intézkedések alternatíváit vizsgáljuk abból a szempontból, hogy milyen profit érhető el velük. Ennek megfelelően a termelékenységjavítás alternatíváinak és hatásainak elemzésekor a következőket kell szem előtt tartani:

1. A felső vezetés célja nem az, hogy az egyes tevékenységek alszektoraiban maximális hatékonyságot érjen el, hanem inkább az, hogy a résztvékenységek legjobb kombinációját alakítsa ki, azt a kombinációt, amelyben a résztvékenységek a leghatékonyabban erősítik egymást a vállalat célkitűzéseinek a teljesülése érdekében;

2. Ezért a vezetésnek nem csupán a termelékenységjavítás célkitűzését, hanem az árak, a kibocsátás, a beruházások és a termelékenységjavító intézkedések alternatív lehetőségeit is szem előtt kell tartani;

3. Annak érdekében, hogy a vezetés döntései számára használható információt szolgáltatassunk, a fizikai ráfordítási és fizikai kibocsátási viszonyok tényleges, vagy várható változásait egy – a fentihez hasonló – szélesebb analitikai keretben kell elemeznünk.

A termelékenységi összefüggések hálójának jellemzői

A modern iparban az egy munkaóra jutó termelés alakulása nem jellemzi a termelési folyamatok, sőt az élőmunka felhasználásának hatékonyságát sem. A termelés általában a legkülönbözőbb fajtájú anyagok, vásárolt ráfordítások, a különböző képzettségű élőmunka, továbbá számos különböző típusú tőke, eszköz és berendezés integrációját jelenti, amelyhez a vezetői tevékenység és a műszaki szellemi tevékenység széles skálája társul a különböző termékek előállítása érdekében. Az ilyen módon előtűnk álló komplexum hatékonyságának elemzése nyilvánvalóan magába kell hogy foglalja az összes ráfordítást és kibocsátást. Az egy munkaóra jutó kibocsátás mutatója azonban egy kivétellel valamennyi ráfordítási tényezőt figyelmen kívül hagyja és ily

módon szarvashibák elkövetésére ösztönöz mind a változások hatásának értékelésénél, mind pedig az innovációk bevezetésének szükségességét alátámasztó vizsgálatoknál.

A gyakorlati döntéshozatal követelményeinek kielégítése érdekében a termelékenységi elemzést úgy kell átalakítanunk, hogy az magába foglalja:

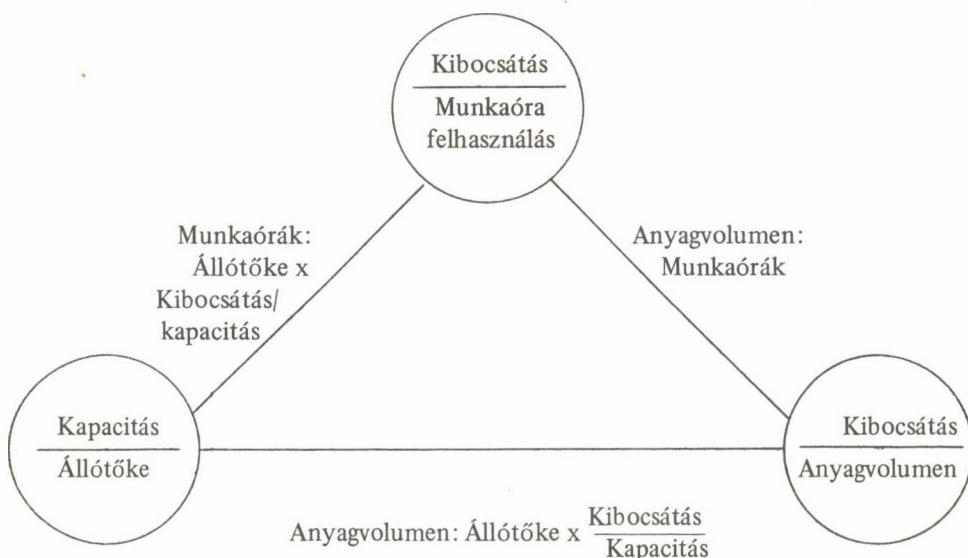
- az egységnyi kibocsátásra jutó ráfordítások minden kategóriájában bekövetkező változásokat, beleértve az anyagokat, a termelőeszközök beruházásait, az alkalmazottakat, valamint a közvetlenül a termelésben foglalkozott munkáerőt;
- a ráfordítások egymáshoz való viszonyát mutató arányoknak a változásait; annak érdekében, hogy figyelembe vegyünk a helyettesítéseket (pl. magasabb feldolgozottsági fokú alkatrészek vásárlása a saját előállítás helyett, vagy pedig az élőmunka gépekkel történő helyettesítése), s megkülönböztessük a nagy- jelentőségű és a kisebb jelentőségű ráfordítások termelékenységében bekövetkezett változásokat;
- a ráfordítások termelékenységében mutatkozó olyan különbségeket, amelyek akkor mutatkoznak, ha valamely ráfordítási komponens teljes mértékben kihasználásra kerül, vagy pedig amikor ezek hozzájárulása éppen nem megfelelő kihasználásuk miatt csökkent mértékű; és végül
- a fenti termelékenységi összefüggések hálózatában szereplő valamennyi tényező változásait; annak érdekében, hogy az elvégzett elemzés alapján a vezetés képes legyen az összefüggések valamely speciális kritériumnak megfelelő megváltoztatására, hatékonyabbá téve ezzel az egész vállalat aggregált tevékenységét.

A fenti követelmények kielégítésének egyik eszköze az a modell (3. ábra), amely a közvetlen ráfordításokat tartalmazza. (35. old.)

A modell a termelékenységi összefüggések hálózatának hat komponensét különbözteti meg. Három komponens az egységnyi kibocsátáshoz szükséges ráfordítási igényeket tartalmazza, nem csupán a munkaerő, hanem az anyagok, és az álló-tőke vonatkozásában is. Ez utóbbival kapcsolatban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a netto álló-tőke beruházásokat nem a kibocsátással, hanem a termelési kapacitással hasonlítjuk össze. Ezzel különbséget kívánunk tenni a tőkejavak termelési képessége és a között a teljesítmény között, amely – a piaci tényezők miatt – csökkent mértékű kihasználásuk eredményeként ténylegesen jelentkezik (6). A fennmaradó három kapcsolat a ráfordítások kombinációinak az arányait mutatja; pl. azt, hogy milyen mértékben helyettesíthető az élőmunka magas feldolgozottságú anyagok és további berendezések felhasználásával. A fent említett lehetőség azaz a kapacitások esetleges részleges kihasználása miatt, a termelési tényezők közötti arányok az élőmunka- és anyagfelhasználást a nettó tőke beruházások „aktívan kihasznált” részéhez viszonyítják (6).

Amikor a termelékenységi összefüggéseket a kölcsönhatások hálózataként fogjuk fel, akkor ezzel a megközelítéssel azt hangsúlyozzuk, hogy bármely komponensben bekövetkező változás, pl. az élőmunkára jutó teljesítmény változása, csupán passzív eredménye egy – valahol a hálózatban másuttal kedeményezett – változásnak, mivel valamennyi tényezőt ismét egyensúlyba kell hozni. Pl. az élőmunkának gépekkel történő részbeni helyettesítése hatást gyakorol a munkaórák és az aktívan kihasznált kapacitások hányadosára, és ez még akkor is az élőmunkára jutó teljesítmény növekedéséhez

A közvetlen ráfordítási tényezők termelékenységi összefüggése (9)

vezet, ha a megmaradó munkaerő változatlan feladatokon és változatlan munkaintenzitással dolgozik. Ugyanakkor azonban az összehangolási folyamat még nem fejeződött be. Ha az egy munkaóra jutó termelés növekedése esetén is a korábbi szinten kívánjuk tartani a teljesítményt, akkor ez vagy a munkaórák csökkentését kívánja, vagy a korábbi termelési szinthez több anyag felhasználását. A munkaórák és az anyagi ráfordítások hányadosa mindkét esetben csökken. Így módon befejeződött az összehangolási ciklus, feltételezve, hogy az élők munkának gépekkel történő eredeti helyettesítése nem változtatta meg a kibocsátás egységére jutó anyagfelhasználást, vagy a kapacitások és az állótőke beruházások arányát (11).

Természetesen az egy munkaóra jutó teljesítmény a termelésben foglalkoztatott élők munka nagyobb munkatempóján túlmenően még számos ok miatt emelkedhet. Az élők munka hozzájárulásának csökkenését eredményező tényezők között említhetjük a magasabb feldolgozottságú alkatrészek vásárlását, a kézi műveletek gépi műveletekkel történő helyettesítését és a termékszerkezet eltolódását a kisebb munkaigényű termékek irányába. Ugyanakkor az innovációk egész sora növelheti a teljesítményt az élők munka felhasználásának növekedése nélkül. Ilyenkor az adott berendezések teljesítményét a kiszolgáló személyzet számának növekedése nélkül emelik, a gépi kapacitás nagyobb mértékű kihasználása, vagy pedig műszaki innovációk alkalmazása útján.

Röviden, a termelékenységi összefüggések fentiekben vázolt modelljét alkalmazva az innovációs hatás forrásának azonosítására kell törekednünk, s nem szabad feltéte-

leznünk, hogy ez a hatás valamely tényleges változást mutató komponens miatt keletkezett. Ezen kívül szükség van arra, hogy valamely komponensben jelentkező kiváltó impulzus hatását – megfelelő összehangolás segítségével – visszavezzük az integrált folyamat többi komponenseire. Ezeket az összetevőket piaci és műszaki korlátozó tényezők is befolyásolják, s ugyanakkor hatást gyakorol rájuk az adott tevékenység munkaintenzív, tőkeintenzív vagy esetleg anyagintenzív jellege is.

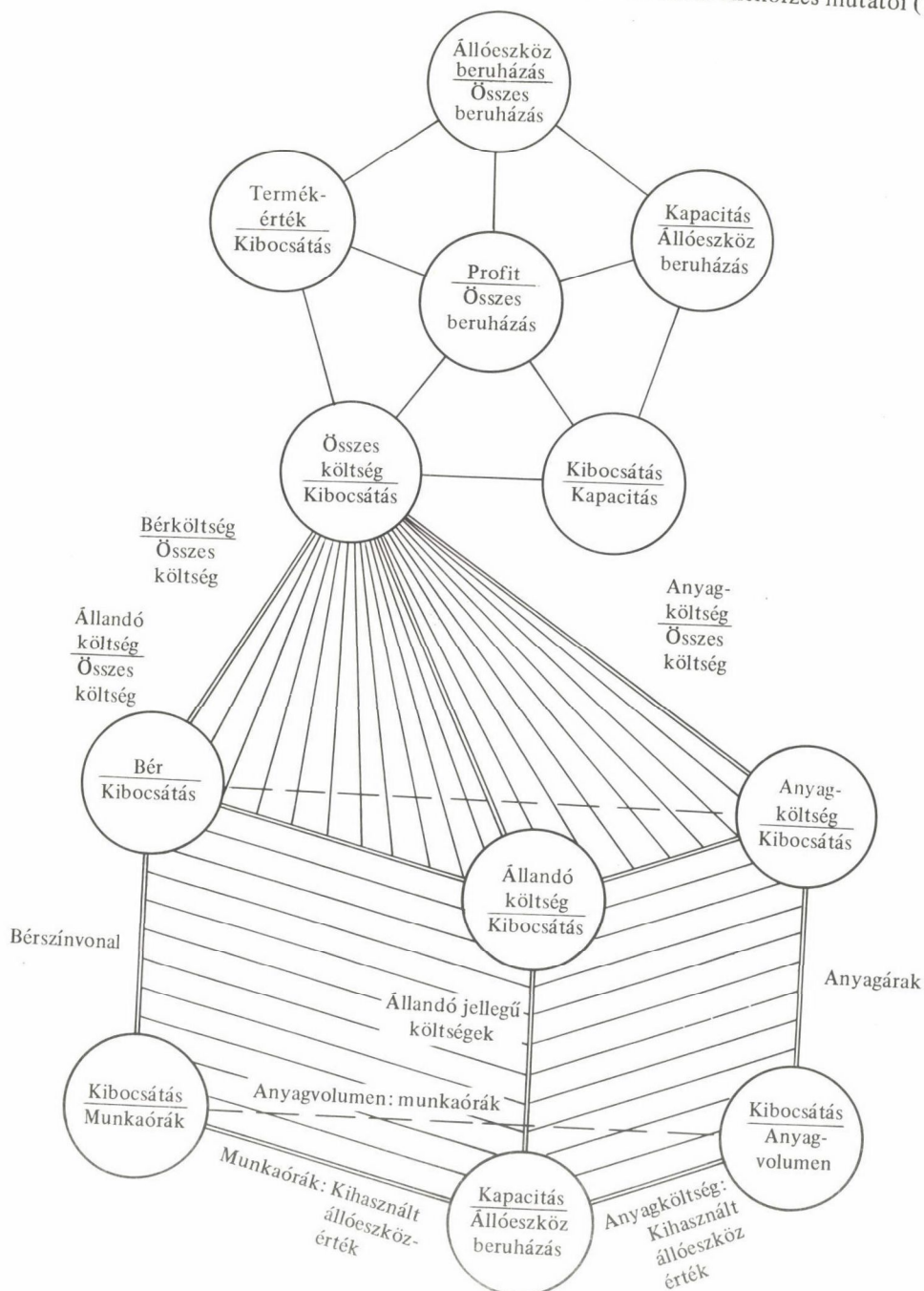
A termelékenységi összefüggések, a költségszerkezet és a vezetői ellenőrzés mutatói

Bármit is kívánnak a mérnökök technológiai tekintetben, a különböző innovációk gazdasági szempontból történő értékelése – ami kritikus fontosságú a vezetés szempontjából – nem korlátozható az elsősorban fizikai jellegű input-output összefüggésekre. Pontosabban, a vezetés nem képes valamely korábban alkalmazott innováció előnyös hatásainak értékelésére csupán a termelékenységi összefüggések hálózatában szereplő hat komponensre vonatkozó adatok alapján. Hasonlóképpen, a vezetés nem képes kiválasztani az alternatív innovációs megoldások közül a legkedvezőbbet, ha csupán az említett hat komponensre vonatkozó adatok alapján méri fel a várható hatásokat. Amennyiben szilárd alapot akarunk adni a vezetői döntésekhez és a gazdasági következmények értékeléséhez, az elemzéseket a termelékenységi összefüggések feltáráására is ki kell terjesztenünk. Az első lépést ebbe az irányba az jelentheti, hogy az egyéni ráfordításokban és a termelési tényezők arányaiban bekövetkező változások költségkihatásait is vizsgálat alá vonjuk, mégpedig oly módon, hogy „a költségszerkezetet” fölé helyezzük a „termelékenységi összefüggések hálózatának” (10). Ezt szemlélteti a 4. ábra.

Az egy munkaóra jutó kibocsátás változásának a fajlagos munkabérlétszámra gyakorolt hatása természetesen a bérszínvonal változásától függ. Hasonlóképpen, a fajlagos anyagfelhasználás változásának a fajlagos anyagköltségekre gyakorolt hatását az anyagok árában bekövetkezett változások is befolyásolják. Ugyanakkor az állótőke termelékenységének, az egységnyi kibocsátásra jutó állótőke költségekre gyakorolt hatása az ilyen típusú beruházások évi költségeitől, valamint a kapacitás kihasználásának fokától is függ. Ennek a hálónak az alkalmazásával elsősorban azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a termelékenység-változás és a termelési tényezők árának kölcsönhatásait mindig figyelembe kell vennünk, s nem szabad azzal a leegyszerűsítő feltételezéssel élni, hogy a termelési tényezők árai változatlanok maradnak.

A fajlagos munkabérlétszám változásának az összes fajlagos költségre gyakorolt hatása viszont attól függ, hogy a bérlétszámok milyen arányban szerepelnek az összes költségekben, valamint hogy a – részarányuknak megfelelően súlyozva számításba vett – egyéb fajlagos költségekben milyen változások következtek be. Pl. ha a bérlétszám az összköltségnek kevesebb mint 1/5-ét teszi ki – amint ez általános az Egyesült Államok feldolgozóiparában (9) –, akkor a fajlagos bérlétszám 5%-os csökkenése az összes fajlagos költségnek csupán 1%-os csökkenését eredményezi. Az összes fajlagos költség azonban inkább növekszik, mintsem csökken, amennyiben a fajlagos bérlétszámok csökkenését előidéző innovációk a fajlagos anyag-, és a fajlagos gépi költségek növeke-

A termelékenységi összefüggések, a költség-szerkezet és a vezetői ellenőrzés mutatói (10)

dését vonják maguk után, melyek a feldolgozóipari ágazat összköltségének szerkezetében együttesen több mint háromszor meghaladják a bérköltségek arányát (9).

A termelékenységi hálózat és a költség szerkezeti modell integrációja így módon a ráfordítások látszólagos termelékenység változásait és a termelési tényezők arányait a termelési tényezők árán keresztül kapcsolja össze minden egyes fajlagos költségfajtajával. Ezáltal pótlólagos információt nyújt ahhoz, hogy a vállalatvezetés értékelje a termelékenység összefüggések hálózatában bekövetkezett vagy bekövetkező változásoknak az összes fajlagos költségre gyakorolt hatását.

Emlékeztetnünk kell arra is, hogy a termelékenység-változások hatásainak elemzését a források azonosításával kell kezdenünk. A munkaóra jutó teljesítmény mértékéről és a kiszolgáló személyzet nagyságának megválasztásáról folytatott munkaerőgazdálkodási viták gyakran elvonják a figyelmet a termelési folyamatokban bekövetkező változások eszközeiről és költségeiről, pedig a gyakorlatban ezek határozzák meg – teljes mértékben, vagy pedig nagy részben – a munkaóra jutó kibocsátás változását.

Végül fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a magániparban a vezetői döntéseket nem lehet kizárólag az összes fajlagos költség minimalizálására alapozni, tekintettel arra, hogy a beruházásokra számított profitráta minden egyéb szempontot megelőz. Ennek megfelelően a termelékenység hálót és a költség szerkezeti modellt össze kell kapcsolni a jövedelmezőségi változásokat meghatározó tényezők valamilyen modelljével, pl. a vezetői ellenőrzés korábban bemutatott mutatószám-rendszerével. Ennek a rendszernek az értelmében (6, 7) arra következtethetünk, hogy az összes beruházásokra számított profitráta növekedését célzó erőfeszítéseket nem csupán a költségszökkentő innovációkra kell összpontosítani. Sőt, ez utóbbi kedvezőtlennek is tekinthető, ha a termékek árának csökkenéséhez és a kapacitáskihasználás süllyedéséhez vezet. Ezek a negatív hatások nemcsak kiegyenlíthetők, hanem meg is haladhatják a fajlagos költségek csökkenéséből származó jövedelmezőség-javulást. És megfordítva: az innovációkat kívánatosnak ítéldhetjük, ha a kapacitás kihasználás és a termékek árának növekedést ígérnek, amelyek elég nagyok ahhoz, hogy kiegyenlítsék a fajlagos összes költség növekedését (amit a ráfordítási tényezők magasabb árai, vagy pedig az egységnyi kibocsátásra eső nagyobb ráfordítások idéznek elő).

A 4. ábra jól szemlélteti, hogy a vezetői ellenőrzés mutatóit milyen módon integrálhatjuk a termelékenység összefüggések hálójába és a költség szerkezeti modelljébe egy egységes keret létrehozása érdekében. Ennek segítségével módszeresen felderíthetjük azokat a komplex kölcsönhatásokat, amelyek összekapcsolják a ráfordítások változásait és a ráfordítások átváltozásait a fajlagos költségekkel és költség arányokkal, valamint a beruházásra számított profitráta változásának más meghatározóival. Ezt a keretet felhasználhatjuk a vállalat múltbeli működésének elemzésére, továbbá olyan integrált tervek készítésére, amelyek lehetővé teszik speciális, jövőbeni célok meghatározását is. Végül pedig alkalmazhatók alternatív innovációk értékelésére még abban az esetben is, ha az innovációk elsődleges hatása a rendszer valamilyen rész-komponensét érinti (9).

A hatékony vezetés megkívánja azt is, hogy a háttérben meghúzódó tényezők megfigyelése érdekében behatoljunk az aggregált vállalati vagy üzemi szintű összefüggések mögé is. Az ilyen mérések világos iránymutatást adhatnak a ráfordítási-kibocsátási viszonyokban bekövetkezett változások helyének, valamint a kiváltó okok és hatások feltárásához. Ily módon az aggregált ráfordításokban és kibocsátásban jelentkező változásokat egészen keletkezésük helyéig, a gépesítésben, a munkaszervezésben, illetve a technológiában eszközölt innovációk hatásait pedig az aggregált összefüggésekig követhetjük. Ezen túlmenően a létrehozott szervezeti rendszerhez igazítva a mérési módszereket az adminisztratív irányítás rendszerébe is integrálhatjuk (9).

Azt is fel kell azonban ismernünk, hogy a termelékenység mérésének különböző aggregáltságú részeinek együttesen integrált rendszert kell alkotniuk, ugyanis valamely részterület működését egymagában nem lehet értékelni, csakis a szélesebb tevékenységi mátrixba illesztve. A ráfordítási-kibocsátási arányok javítása valamely termelési sávban attól függően kívánatos vagy nem kívánatos, hogy milyen nettó hatást gyakorol a rendszer többi részére; és megfordítva: az aggregált rendszer termelékenységi viszonyainak megjavítására irányuló vezetői törekvés egyes rész-szektorokban a termelékenység csökkenéséhez vezethet, míg másokban növelheti azt. Vagy rövidtávon csökkentheti a termelékenységet – a hosszabb távú növekedés érdekében.

A ráfordítási és a kibocsátási folyamatok különböző fizikai, pénzügyi és jóléti vonatkozásainak viszonylagos fontossága az aggregáció szintjével párhuzamosan változik. A vállalatokon belül az értékelési kritériumokat általában az egész egység legfőbb célkitűzéseiből vezetik le, és különböző kisebb részegységeken keresztül érvényesítik. Az erőforrások áramlásának irányítási módszereit az elérni kívánt kibocsátási struktúrából vezetik le, az egymást megelőző szakaszokon keresztül visszafelé haladva a legelső ráfordításig. (8)

Egy olyan üzemegységben, amely egy értékesítésre kerülő termék valamely részét gyártja a sikeresség meghatározásában általában a fizikai ráfordítási-kibocsátási viszonyok dominálnak, mivel a munkaerő, az anyagok és a berendezések minőségét, továbbá ezek árát és költségeit általában a vállalati szervezet más egységei határozzák meg. A jóléti korlátokat hasonlóképpen kívülről határozzák meg az adott üzemen rész számára az egészségügyi és munkabiztonsági normák, a balesetbiztosítási és egyéb vállalat-politikai tényezők alapján, továbbá a szakszervezeti megállapodások és a törvényhozás útján.

A végterméket előállító nagyobb rendszer értékelésénél viszont már a költség lép a fizikai mennyiség helyére. Ez a ráfordítási folyamat olyan jellemzője, amely a fizikai teljesítménnyel hasonlítható össze az adott fizikai és jóléti korlátok között. Ez tükrözi a termelési igazgatók szabadságát abban a tekintetben, hogy a vállalat sikerességét nem csupán az egységnyi kibocsátásra jutó ráfordítások csökkentésével érhetik el, hanem azáltal is, hogy megváltoztatják a ráfordítási tényezők minőségét, vagy e tényezők egymás közti arányát, és az adott tényezőket alacsonyabb áron szerzik be. Mindez a vezetőknek abból a törekvésből fakad, hogy csökkentsék az összes fajlagos költséget. A fajlagos költségekben bekövetkezett változások értelmezése azonban nehézséget okoz, ha ehhez a termék konstrukciójának, vagy egyéb korlátnak a jelentős megváltozása is járul.

Vállalati szinten ismét megváltozik az eredményesség értékelésének fő kritériuma. Az adott fizikai és jóléti korlátokon belül a fizikai teljesítményhez viszonyított költségek csökkentése kisebb fontosságú, mint a költségekhez viszonyított bevételek növelésének célkitűzése; az összes beruházásra számított profit nagyságának a növelése még ennél is fontosabb célkitűzés. Megfigyelhetjük a sikeresség mércéinek változását a vállalati szintektől függően: fizikai ráfordítás/fizikai kibocsátás; pénzügyi ráfordítás/fizikai kibocsátás; pénzügyi ráfordítás/pénzügyi eredmény.

A ráfordítási és kibocsátási folyamatok fizikai, pénzügyi és jóléti jellemzőinek változatossága és kölcsönös egymásra hatása miatt egyetlen változást sem lehet önmagában értékelni, hacsak nem marad változatlan az összes többi jelentős befolyásoló tényező. Ezen túlmenően a változások sikerességét visszatükröző, különböző jellemzők viszonylagos fontossága nemcsak az értékelő szempontjainak megfelelően változik, hanem a korlátok rendszerének megváltozásával is. A különböző érdekeltségű csoportok – pl. az erőforrások biztosítói, az erőforrások megvásárlói, az erőforrások felhasználói, a termékek értékesítői, a termékek vásárlói – különböző kritériumok alapján értékelik a ráfordítási-kibocsátási változásokat (6).

A termelékenység változásának elsődleges forrásai

Az ipari tevékenységet befolyásoló számtalan változás közül nyolc fő típust választ-hatunk ki, amelyek alapvetően befolyásolják a termelékenység színvonalát. Ezek a következők: termék-konstrukció; a termelés termékösszetétele; a termelési folyamatok természete; a gyártási vagy a feldolgozási tevékenység szélessége; a termelési műveletek integrációjának hatékonysága; termelő kapacitások; a rendelkezésre álló kapacitások kihasználtsága; és végül a felhasznált ráfordítások természete.

A termelékenységi színvonalat hosszú távon befolyásoló kategóriák a következők: az alkalmazott termelési folyamat természetének továbbfejlődése; a hatékonyság javítása a műveletek integrációja terén; a termelés méreteinek növekedése; a ráfordítások, különösen a felhasznált anyagok, és az állótőke minőségének javulása; és a műveletek körének szélességében bekövetkező változások. A felsorolt kategóriák mindegyike a termelékenység jelentős változását idézheti elő – az integrációban és a ráfordítások minőségében bekövetkező előrehaladás esetenként csökkenő tendenciájú, de folyamatosabban megy végbe, mint a többi kategóriákban bekövetkező változások. A hosszútávú termelékenység-változás felsorolt forrásai általában inkább növelik a termelékenység színvonalát. Itt esetleg kivételt képez a tevékenységek körének kategóriája, amely mindkét irányban befolyásolhatja a termelékenységet, ugyanis döntést kell hozni a „csináld vagy vásárolj” kérdésben, s ez visszafelé vagy előre irányuló integrációt vonhat maga után.

Az ipari tevékenység termelékenységének színvonalát rövid távon leginkább befolyásoló változások a következők: a termékösszetétel változása; az ipari műveletek intenzitásában bekövetkező változások; a konstrukció megváltozása; a ráfordítások minőségében – különösen az élőmunka és az anyagok tekintetében – bekövetkező változások; és végül a termelési műveletek integráltságának hatékonyságában elért javulás. Az utóbbi kategória kivételével a felsorolt tényezők rövidtávon egyaránt előidézhetik a

termelékenységi színvonal növekedését vagy csökkenését. Ezek közül a tényezők közül rövidebb távon a legnagyobb változásokat a termékösszetételben és a tevékenységek intenzitásában bekövetkező módosulások idézhetik elő, bár alkalmanként a munkaerő és az anyag-ráfordításban bekövetkező hirtelen minőségi változások is jelentősen módosíthatják a termelékenység színvonalát. Meg kell jegyeznünk, hogy a termelékenység színvonal változásának e rövidtávú forrásai hatással vannak a termelési tényezők kombinációjára is. Ugyanakkor az egyes termelési feladatok természetét ezek elvégzésének hatékonysága csak kisebb mértékben befolyásolja. E megállapítások minden bizonnyal érvényesek a két legbefolyásosabb tényezőre: a termékösszetétel változására és az ipari műveletek intenzitásának módosulására is.

A termelékenységi színvonal hosszútávon általában emelkedő irányzatot, rövidtávon viszont ingadozásokat mutathat. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy ez utóbbi kisebb valószínűséggel okoz hatékonyságváltozást az egyes termelési feladatok elvégzéséhez, mintha az egyes műveletek komponensei kihasználatlanok maradnának, vagy megváltozna a kibocsátás termékösszetétele. Ezért az aktívan kihasznált ráfordítások termelékenysége még rövid távon is nagyobb valószínűséggel nő, mint csökken; kivéve azt az esetet, amikor különösen nagy változások következnek be a ráfordítások minőségében, vagy pedig amikor a termékösszetétel olyan vállalaton belül változik meg rendkívül nagy mértékben, amelynek különböző profiljai jelentős különbségeket mutatnak a termelékenység színvonalában, és a termelési tényezők egymáshoz való arányában.

Természetesen valamely tényleges változás több kategória együttes hatásának az eredménye is lehet, ezért a konkrét esetek vizsgálatánál különböző irányokba mutató mozgatóerők együttes elemzésére van szükség. Ami még ennél is fontosabb, fel kell ismerni, hogy bár ezek a változások befolyásolják a termelékenység színvonalát, rajtuk kívül más egyéb tényezők is hatást gyakorolhatnak a termelékenység alakulására. Ezek az egyéb tényezők a felsőbb vezetés célkitűzéseinek a szempontjából fontosabbak, vagy kevésbé fontosak lehetnek, mint a termelékenységi hatások. Így módon az ipari tevékenység olyan irányokba is változhat, amely a termelékenység csökkenését is maga után vonhatja, nemcsak a leküzdhetetlen piaci hatások eredményeként, hanem azért is, mert a vállalat vezetése szándékosan egyéb célkitűzések elérését helyezte az adott pillanatban előtérbe. (6)

A termelékenység és a technológia változásainak hatására vonatkozó hipotézisek

A korábban bemutatott – a műszaki innovációk hatásának kiértékelésére szolgáló – elemzési keret hasznosságát nagy mértékben növelhetnénk, ha egy elméleti rendszert tudnánk felállítani az összehangolási folyamat – különböző feltételek közötti – változataira, a kölcsönhatások egymást követő szintjein. Sajnos azonban kevés olyan elmélet, kutatási eredmény áll rendelkezésünkre, amelyet e területen iránymutatónak tekinthetnénk. Hogy a további kutató munka számára néhány elemzési szempontot adjunk, összefoglaljuk az empirikus vizsgálataink mögött meghúzódó hipotéziseket.

A termelékenység változásai és a termelési tényezők árának kölcsönhatásai tekintetében két hipotézis csoporttal dolgozhatunk attól függően, hogy a kölcsönhatásokat erőforrás-megtakarító innovációk, vagy pedig a termelési tényezők árainak hirtelen vál-

tozásai váltották-e ki. Az első esetben hipotézisünk az, hogy

- a/ az élőmunka-ráfordításokban várható költségcsökkenést kiegyenlítik a növekvő bérek. A béremelkedés a darabbér, vagy pedig egyéb ösztönzők alkalmazásának, esetleg a szakszervezetek nyomásának az eredménye (tekintettel arra, hogy az egységnyi kibocsátáshoz szükséges munkaóra csökkenését a szakszervezetek a termelékenység javulásaként értékelik);
- b/ a várható költségcsökkenésben – az alacsonyabb árak miatt – nagyobb hangsúlyt kapnak az anyagráfordítások. Az alacsonyabb árak a kibocsátási szintekhez képest lecsökkent keresletből fakadnak;
- c/ a tőkearáfordítás szerepe változatlan marad, tekintettel arra, hogy a hatalmas tőkepiac kamatlába nem reagál kisebb szektorokból jelentkező csekélyebb keresletre.

A várható reakciók közül a bérszínvonal változása a leggyorsabb, az erre irányuló nyomás azonnal megkezdődik, amint egy üzem valamilyen élőmunka-megtakarító innovációt vezet be. Az anyagárak azonban mindaddig nem reagálnak, amíg az innováció nem terjedt el elég széles körben ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék a kereslet csökkenése. Az élőmunka-megtakarító innovációk szintén gyorsabban terjednek, mint más újítások, mivel az ipari árszínvonal ebből következő növekedése jelentős hatást gyakorol az elmaradott cégekre. Az anyagárak csökkenése viszont csökkenti az anyagmegtakarító innovációk alkalmazásában elmaradó cégekre nehezedő nyomást.

Ha ezeket a kölcsönhatásokat a termelési tényezők árainak hirtelen emelkedése váltotta ki – ez lehet a másik indíték – akkor az ebből eredő erőforrás-megtakarító innovációk inkább csupán lelassítják, de nem fordítják meg a fajlagos költségek növekvő irányzatát, különösen az ilyen változások első éveiben. Ezen túlmenően – tekintettel a műszaki innovációk kifejlesztésével és elterjesztésével kapcsolatos bizonytalansági és egyéb bonyolító tényezőkre – a műszaki innovációk eredményeként megváltozó bérszínvonal, vagy anyagárak hatása a fajlagos élőmunka és anyagfelhasználás csökkenésére általában gyorsabb, mint az új erőforrás-megtakarító innovációk bevezetésének a hatása. Másrészt, a termelési tényezők árainak emelkedése a legtöbb iparágban gyorsabban váltja ki a munkaerő-megtakarító innovációs válaszokat, mint az anyagmegtakarítást célzó újításokat. Ennek oka az, hogy az általános célkitűzésű innovációs megközelítések – mint például a gépesítés –, általában jobban alkalmazhatók az élőmunka ráfordítás csökkentésére, mint – a rendkívül sajátos fizikai és kémiai tulajdonságokkal rendelkező – ipari nyersanyagok helyettesítésére (11).

Integrált elemzési rendszerünkben a költségviszonyok felé haladva talán érdeklődésre tarthat számot, ha megemlítünk néhány – e viszonyok változásaival kapcsolatos – széles körben érvényesülő felfogást:

- a/ A termelési folyamatok növekvő hatékonyságának és a melléktermékek egyre nagyobb mértékű hasznosításának az eredményeként az anyagköltségeknek a feldolgozott termékek értékesítési árához viszonyított aránya jelentős progresszív csökkenést mutat;
- b/ Az egy munkaóra jutó termelés meredek emelkedése – amely döntően a széles körű gépesítésnek és a hatékonyabb irányításnak köszönhető – folyamatosan csökkentette a bérköltségek jelentőségét az összes termelési költségekben;

c/ Az alkalmazotti fizetések, az általános költségek és a profitok aránya az értékesítési árban jelentősen megnövekedett. Ez annak az eredménye, hogy emelkedett a vezetői és a műszaki személyzet munkásokhoz viszonyított aránya, növekedtek a gépesítéssel kapcsolatos általános költségek és fenntartották vagy olyan mértékben növelték a profitot, hogy az megfelelő ösztönzést biztosított az újabb műszaki vívmányok bevezetését célzó beruházásokhoz;

d/ A nyersanyagárak, a bérszínvonal, a profit és a termelési színvonal gyakori fluktuációi miatt a feldolgozóipari költségárányok folyamatosan és jelentősen változnak;

e/ A költség szerkezet időbeni változása véletlenszerűen is alakulhat, mivel feltételezhető, hogy a műszaki újdonságok anyag-, élőmunka-, illetve tőke megtakarító hatásai hasonlóképpen véletlenszerűen oszlanak el; másrészt az innovációk – vezetők által történő – kiválasztása feltételezhetően egyedül annak alapján történik, hogy ezek milyen módon hatnak a végtermék fajlagos önköltségére.

A fentiekhez hasonló felfogások széles körben érvényesülnek a gyakorlatban, s jelentősen befolyásolják a döntéshozatalt mind az üzleti életben, mind pedig a gazdasági tevékenységek legkülönbözőbb területein. Ezért amennyiben szilárd alapot tudunk adni e feltételezések megkérdőjelezéséhez, hasznosan tudjuk segíteni e téves felfogások felszámolását.

Igen érdekesnek ítéltető, hogy a mi hipotézisünk szerint a költség szerkezet hosszabb időszakon keresztül tendenciájában viszonylag állandó marad.²

E hipotézis alátámasztására három részhipotézist állítottunk fel:

Először, valamely termelési tényező fajlagos költségének a többi termelési tényezőhöz viszonyított növekedése – talán azért, mert az erőforrásmegtakarító innovációk viszonylag kisebb mértékben képesek kiegyenlíteni az adott termelési tényező árában bekövetkezett növekedést – a kevésbé költséges: ráfordítások irányába történő eltolódást válthat ki. Így az emelkedő fajlagos bérköltség – amely a munkaóra jutó teljesítményél gyorsabb bérszínvonal növekedés eredménye – arra ösztönözheti a vezetést, hogy növelje a gépesítés színvonalát. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a termelési tényezőkben bekövetkező ilyen eltolódás végső eredményét gyakran hibásan értelmezhetik. Ebben az esetben az élőmunka termelési feladatainak egy részét a gépekre bízák, ami további tőke ráfordítást igényel. Ez viszont azt eredményezi, hogy nő az élőmunka „látszólagos” termelékenysége (az egy munkaóra jutó kibocsátással mérve); ennek megfelelően csökkennek a fajlagos bérköltségek; ugyanakkor csökken a tőke „látszólagos” termelékenysége is (a kapacitás/állóeszközberuházás hányadossal mérve); s – a termelés azonos színvonalán – nőnek az egységnyi kibocsátásra jutó állóeszköz költségek. A termelési feladatok ilyen jellegű átirányítása zavarólag hat azokra a későbbi törekvésekre, amelyek az innovációkat tőke megtakarító, vagy pedig élőmunka-megtakarító kategóriába kívánják besorolni.

Másodszor, a fajlagos költségek valamelyik kategóriájának – a többi költséghez viszonyított – progresszív csökkenése nyilvánvalóan azt eredményezi, hogy csökken az összes költségen belüli részaránya, és így viszonylagos hatása is a végtermék fajlagos önköltségére. Ez azonban csökkentené ebben a kategóriában a további költség-megta-

²E felfogás korábbi megfogalmazását lásd (8).

karításokra irányuló ösztönző erőt, míg növelné az egyéb költségek csökkentése által elérhető hatást a végtermék fajlagos önköltségére.

Az integrált elemzési rendszer legfelsőbb szintjén az összefüggéseket a vezetői ellenőrzés mutatói veszik körül, amelyek lehetőséget nyújtanak a műszaki innovációk hatásaira vonatkozó további hipotézisek felállítására. Az egyik ilyen hipotézis azt mondja, hogy a rendelkezésre álló új technikai vívmányok alkalmazásával kapcsolatos döntéseket legalább olyan mértékben befolyásolják a termék jellemzőiben bekövetkező minőségjavulás eredményeként elérhető árnövekedések és termelésnövekedési kilátások, mint előállítási költségeik várható csökkenése. Egy másik, ennél fontosabb hipotézis azt tartalmazza, hogy az innovációk – amelyek a végtermék fajlagos önköltségének je jelentős csökkenését biztosítják – egyre szélesebb körű elterjedése, s a piaci verseny az árak csökkentésére kényszeríthetik a vállalatot, felemésztve ezzel az ilyen jellegű innovációk kezdeti jövedelmezőségét. Az általánosan használt értékelési módszereket ezért oly módon is ki kell szélesíteni, hogy ne csupán az egységnyi ráfordítási szükségletek változása által kiváltott termelési tényező-árváltozások dinamikáját foglalják magukban, hanem vegyék figyelembe a várható termékárváltozások dinamikáját is. A termékárak ugyanis jelentősen csökkenhetnek a költségcsökkenő innovációk egyre növekvő elterjedése következtében.

Más hipotézisek olyan széles körben figyelmen kívül hagyott, vagy pedig alábecsült tényezőket ragadnak meg, amelyek a jelentős beruházási szükségletet kívánó innovációk rövidtávú kedvező hatásait a várakozások alá csökkenthetik. Általában elismert tény, hogy a kapacitás-növelés esetén a fajlagos anyag- és bérköltségek várható csökkenését – legalábbis részben – kiegyenlítik a nagyobb beruházással kapcsolatos magasabb általános költségek. A kedvezőtlen hatás azonban még nagyobb lehet, ha alábecsülik azt az időszakot, amely az innovációs folyamat teljes kiteljesedéséhez szükséges, továbbá, ha nem reálisan tervezik azt a periódust, amely ahhoz szükséges, hogy a megnövelt kapacitás kihasználása a legmagasabb színvonalra emelkedjék.

Gyakran alábecsülik a megnövelt értékesítési célkitűzések elérésével kapcsolatos piaci költségeket is. Ezen túlmenően, a profit/összes beruházás hányados is csökkenést mutat a jelentős beruházásokat követő években. Ennek oka az, hogy a még le nem írt állóeszközök hozzáadása általában meghaladja a kapacitás növekedését – különösen a berendezések korszerűsítése esetében – csökkentve így a kapacitás/állótőke beruházás aggregált hányadosát (6). Természetesen ez utóbbi növekszik a rákövetkező évek során, mivel az értékcsökkenési leírás sokkal gyorsabban csökkenti a nettó állótőke állományt, mint a termelési kapacitás bármilyen későbbi csökkenése.

Másrészt, emlékeztetnünk kell arra, hogy a műszaki innovációk hosszútávú kedvező hatásai tendenciájukban meghaladják az alkalmazásukhoz vezető várakozásokat. Ennek részben az az oka, hogy a műszaki fejlesztési erőfeszítések folyamatosan érvényesülnek, másrészt, hogy az innovációs műveletek hatékonyabban integrálódnak műszaki környezetükkel. Ezeken túlmenően a gyakorlat azt mutatja, hogy a kapacitás, a hatékonyság és az irányítás területén elsősorban nem is az egész rendszer növelése, hanem az egyes területeken mutatkozó szűk keresztmetszetek vagy korlátok felszámolása útján érhetők el javulások. Hasonló : mértékű javulás érhető el azáltal is, hogy – az egyéb szervezési intézkedésekkel párhuzamosan – elemzik és javítják az értékesítés, a beszerzés és a szállítás kölcsönös kapcsolatait.

1. American Management Association (1956) *Improved Tools of Management*. New York: American Management Association, Financial Management Series, no. III, 1956.
2. Amey, L.R. (1964) The allocation and utilization of resources. *Operational Research Quarterly*, vol. 15, no. 2, pp. 87–100.
3. Blaug, M. (1967) The productivity of universities. Universities and productivity. Background papers for a conference of the Joint Consultative Committee of Vice Chancellors and the Association of University Teachers, London, 1967, pp. 19–28.
4. *Business Week* (1952) How a big company controls itself. 6 December 1952.
5. Chamberlain, N.W. (1962) *The Firm: Micro-Economic Planning and Action*. McGraw-Hill, New York.
6. Gold, B. (1955) *Foundations of Productivity Analysis*. University of Pittsburgh Press.
7. Gold, B. (1956) New managerial control ratios. *Advanced Management*, vol. 21, no. 4.
8. Gold, B. (1965) Productivity analysis and system coherence. *Operational Research Quarterly*, September, vol. 16, no. 3, pp. 287–308.
9. Gold, B. (1971) *Explorations in Managerial Economics: Productivity, Costs, Technology and Growth*. Macmillan, London. Basic Books, New York.
10. Gold B. (1974) Technology, productivity and economics. *Omega*, vol. 1, no. 1, pp. 5–24.
11. Gold, B. (1974) Productivity analysis: some new analytical and empirical perspectives. *Business Economics*, May.
12. Horrigan, J.O. (1968) A short history of financial ratio analysis. *The Accounting Review*, vol. 43, no. 2.
13. Jerome, W.T. (1961) *Executive Control*. John Wiley, New York. Chapters 13 and 14.
14. Jones, A. (1973) *The New Inflation*. Penguin Books, London.
15. Kline, C.A. and Hesler, H.H. (1952) The DuPont chart system for appraising operating performance. *National Association of Cost Accountants Bulletin*, U.S.
16. Sanders, B.S. (1962) Some difficulties in measuring inventive activity. In Nelson, R.R. (Ed.) *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*. Princeton University Press.
17. Solow, R.M. (1958) A skeptical note on the constancy of relative shares. *American Economic Review*, vol. 18, no. 4.
18. Solow, R.M. (1965) Education and economic productivity. In Harris, S. and Levensohn, A. (Eds.) *Educational and Public Policy*. McCutcheon, Berkeley, California.
19. Thorelli, H.B. (1960) Productivity — a tantalizing concept. *Productivity Measurement Review*, no. 22.
20. Weston, J.F. and Bingham, E.F. (1968) *Managerial Finance*. Holt, Rhinehart and Winston, New York. Chapter 4.

dr. STERNTHAL JÁNOS:

KONCENTRÁCIÓ ÉS SPECIALIZÁCIÓ A SZERSZÁMGÉPIPARBAN

Korunk gyorsuló műszaki-tudományos fejlődése egyre magasabb fokú munkamegosztást igényel. A munkamegosztás elmélyülése a termelés koncentrációjának, a specializációnak és a kooperációnak a fejlődésében nyilvánul meg. Ez az objektív tendencia azonban a különböző gazdálkodási feltételek között különböző módon megy végbe. A munkamegosztás folyamatát az ágazati sajátosságok is alapvetően befolyásolják. Különösen összetett e folyamat azokban az iparágakban, ahol a végtermékek sok részegységből, alkatrészből állnak, s széles és egyre bővülő a gyártmányok választéka. E feltételek jól érvényesülnek a szerszámgépiparban, elemzésünk tárgyául ezért a szerszámgépipari termelés mintegy 80%-át reprezentáló három nagyvállalatot választottunk. E beszámolónk egy – a munkamegosztás szocialista termelési viszonyok közötti konkrét érvényesülését vizsgáló – hosszabb kutatásunk első eredményeiről ad számot.

Szervezeti koncentráció

Bár a koncentráció talán a „legkutatottabb” munkamegosztási forma, számszerű mérése sok nehézségbe ütközik. A problémák egyik csoportja azzal függ össze, hogy mi szerint, a másik, hogy hogyan vizsgáljuk a koncentrációt. Az ipari termelés hatékonyságának szemszögéből két oldal: a termelési folyamat szervezeti kerete és a folyamat eredménye, a termék emelhető ki. A megfelelő hatékonyságot biztosító koncentráció és specializáció megvalósítása a szervezeti keret és a termék közötti szerves kapcsolat megteremtését igényli. Ezért elemzéseinket mind a szervezetből, mind a termékből kiindulva végeztük.

A termelés szervezeti koncentrációjának magas szintje a korszerű nagyipari (gépipari) fejlődés egyik jellemző vonása. Koncentráció alatt általában a termelésnek – a termelőerők optimális kombinációja alapján – minél nagyobb egységekbe történő összpontosítását értjük. Célja a termelés mennyiségének és minőségének a növelése, magasabb munkatermelékenység, gazdasági hatékonyság mellett (1).

A termelési koncentráció szoros kölcsönhatásban van a specializációval. A specializáció valójában nem más, mint a homogén, egynemű tevékenységek koncentrációja. A legszorosabb kapcsolat e két kategória között kétségtelenül a legkisebb szervezeti egység, azaz az ipartelep szintjén kereshető. Ezért a szervezeti koncentráció elemzését az ipartelepek jellemzőire alapoztuk.

A szerszámgépgyártás szervezeti koncentrációjának az összehasonlítását – pl. az ipar vagy a gépipar hasonló adataival – megnehezíti az a körülmény, hogy a szerszámgépgyártás nem szervezeti elhatárolást jelent, hanem gyártási ágat. A különbséget jól érzékelteti a vizsgálatunkban szereplő Diósgyőri Gépgyár, ahol a szerszámgépgyártás

mellett a fő profilba egyéb gépipari jellegű termékek gyártása is tartozik. Ugyanakkor e vállalat – hasonlóan a többi szerszámgépgyártó vállalathoz – a gépek és gépi berendezések ágazatba tartozik. Ezért a gépek és gépi berendezések gyártása ágazathoz történő hasonlítás látszik a legcélszerűbbnek. Az összehasonlítást az ipartelepek szintjére vonatkozó adatokkal végeztük, itt lehetett leginkább elhatárolni a szerszámgépgyártást.

A magyar állami gépiparban egy-egy vállalatnak átlagosan 6,3 telephelye van, a gépek és gépi berendezések gyártása ágazatban 5, a vizsgált három vállalatnál csak a szerszámgépgyártást figyelembe véve 7,3.

1. sz. táblázat

Az ipartelepek szerinti koncentráció

Az ipartelepen foglalkoztatottak száma (fő)	Az ipartelepek számának		Az ipartelepeken foglalkoztatott munkások számának	
	megoszlása 1975-ben (%)			
	Gépek és gépi berendezések gyártása ¹	Szerszámgépgyártás ²	Gépek és gépi berendezések gyártása ¹	Szerszámgépgyártás
Szünetelő telep	0,7	—	—	—
— 10	8,0	4,5	0,1	0,0
11 — 20	3,8	13,6	0,2	0,8
21 — 50	4,5	4,5	0,6	0,9
51 — 100	10,1	4,5	2,5	1,4
101 — 300	44,5	36,5	27,2	21,6
301 — 500	14,4	18,3	18,5	27,6
501 — 1000	9,8	13,6	22,5	28,8
1001 — 2000	2,8	4,5	11,1	18,9
2000 — felett	1,4	—	17,3	—
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Ha a hazai gépipar — illetve szerszámgépipar — koncentráltóságát nemzetközi összehasonlításban nézzük, megállapítható, hogy az ipartelepek — a foglalkoztatott létszám vagy a felhasznált hajtóerő alapján mért — koncentrációja magasabb, mint a fejlett tőkés országok gépiparáé; a magyar gépiparban kisebb a kis- és közepes nagyságú ipartelepek száma. Magyarország száz munkásnál kevesebbet foglalkoztató ipartelepein a gépiparban dolgozók mintegy 6%-a, a vizsgált szerszámgépipari vállalatoknál foglalkoz-

¹ Gépek és gépi berendezések gyártására vonatkozó adatok az állami ipart fogják át.

Forrás: Statisztikai Évkönyv, 1975.

² A szerszámgépgyártást az általunk vizsgált három vállalat képviseli, a létszámnál csak a szerszámgépgyártással foglalkozó ipartelepeket vettük figyelembe.

tatottak 3,1%-a dolgozik. Ez az arány a belga gépiparban kb. 25%, Olaszországban 34% (5). A 100–500 munkást foglalkoztató ipartelepeken a magyar gépiparban foglalkoztatottak 49,2%-a dolgozik. A belga gépiparra jellemző hasonló arány 26%, Olaszországban mintegy 25%.

A magyar szerszámgépipar statisztikai adatok szerint igen magasnak mutatkozó koncentrációja azonban többnyire nem érvényesíti a koncentrációval járó gazdasági előnyöket. Lényegében csak szervezeti centralizációnak tekinthető. A hasonló profilú üzemek egyszerű összevonásával nem valósult meg a termelés koncentrálása. Minthogy a szerszámgépipar viszonylag jelentős szervezeti koncentrációját mutató statisztikai adatok önmagukban félrevezethetők lehetnek, továbbá vizsgálatainkat kiterjesztettük a termékek szerinti koncentráció, specializáció elemzésére.

A termékek szerinti specializáció

A specializáció mértékét első közelítésben jól jellemzi a profil-termékek részaránya az egyes vállalatok – illetve az ágazat – teljes kibocsátásán belül.

2. sz. táblázat

A szerszámgépipari profil-termékek súlya

V á l l a l a t	A szerszámgépipari profil-termékek aránya a vállalati termelésben	
	a termékfajták száma	a termelési érték
	a l a p j á n (%)	
Diósgyőri Gépgyár	16	26
Csepeli Szerszámgépgyár	33	79
SZIM	45	63
Ö s s z e s e n :	34	48

A profil-termékek súlya a gyártott termékfajták száma alapján rendre kisebb, mint értékben mért súlyuk. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a vállalatok a szerszámgépeken kívül sok – és viszonylagosan alacsonyabb értékű – egyéb terméket is gyártanak³. Mindegyik szerszámgépgyártó vállalatunk gyárt saját szükségletre különféle – más ágazatba, illetve gyártási ágba – tartozó vasöntvényeket, acélöntvényeket, kovácsolt és sajtolts termékeket, fémpor gyártmányokat, műanyag termékeket, fémgöngyölegeket stb.

Elemzéseinkben további három mutatószámmal – a termékfajták számával, a koncentrációs hányadossal és a domináló termékek arányával – is megkíséreltük a magyar

³ A Diósgyőri Gépgyár esetében figyelembe kell venni, hogy fő profiljába nemcsak szerszámgépipari termékek tartoznak.

szerszámgépipar termékösszetételének szélességét és – a termékprofil szerkezete alapján – a specializációt és koncentrációt értékelni. Számításainkat a magyar ipari termékjegyzék, legrészletesebb bontása alapján végeztük (ez mintegy 1500–1800 cikket tartalmaz). Ennél részletesebb bontás – elsősorban az egyes típusok, változatok igen bizonytalan elhatárolása miatt – nem adna egyértelműen feldolgozható és értékelhető eredményeket. A jelenlegi statisztikai rendszerben a vállalatoknál ezek az adatok nem is állnának készen rendelkezésre, összegyűjtésük igen nagy pótlólagos munkaráfordítást igényelne. Ugyanakkor a termékfajták aggregáltabb termékcsoportokba történő összevonása sem látszott célszerűnek, ez nagymértékben elmosná a termékprofilok közötti különbségeket. A vállalatok termékösszetételének specializációját elsőként a termékösszetétel szélességével jellemezzük.

A termékösszetétel szélességén az adott vállalatnál gyártott termékfajták számát értjük. Az alábbi táblázatban a szerszámgépipari vállalatok által gyártott termékfélések mennyiségi jellemzőit foglaltuk össze.

3. sz. táblázat

Az 1975-ben gyártott termékfajták száma

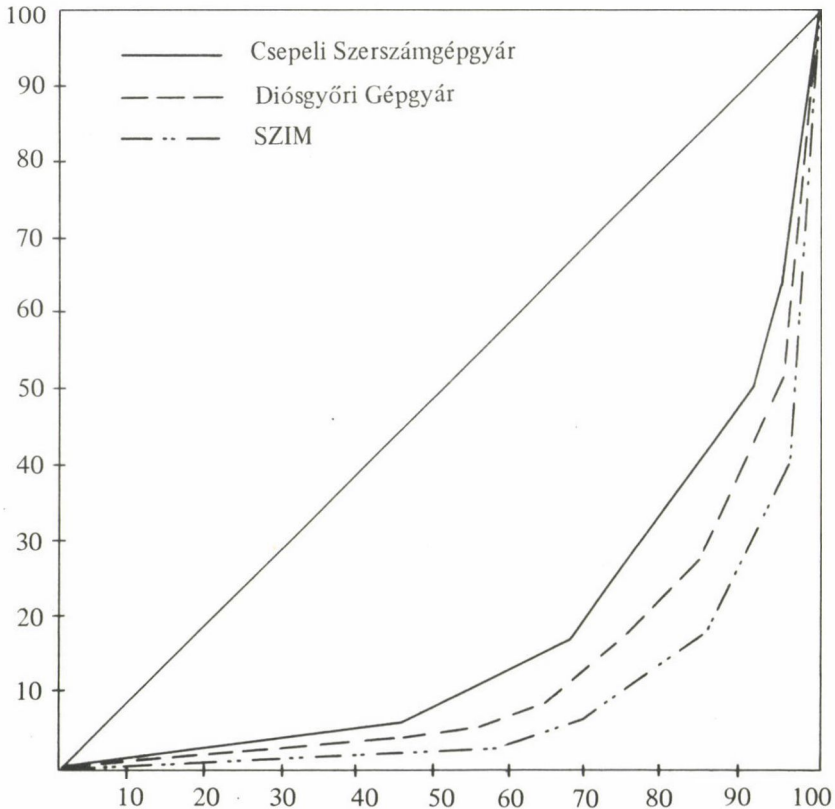
V á l l a l a t	A vállalatnál gyártott		Az összes szerszámgépipari termékfajták aránya (%) ⁴
	összes termékfajták száma (db)	szerszámgépipari termékfajták száma (db)	
Diósgyőri Gépgyár	54	10	6
Csepeli Szerszámgépgyár	43	14	8
SZIM	84	38	22

⁴ Az ITJ nomenklatura szerint

A táblázatban szereplő abszolút számok önmagukban nem sokat mondanak. Bár nem lehet vitás, hogy a termelés gazdaságossága szempontjából előnyös, ha kevesebb termékfajtából nagyobb mennyiségeket termelnek, mégsem mondhatjuk azt, hogy a további fejlődés elengedhetetlen és szükségszerű feltétele a termékválaszték szűkítése. A termelés hatékonyságának növelése elvileg elképzelhető a jelenlegi termékszerkezet mellett is, a társadalmi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás alapján. Nagyobb jelentősége nem annak a kérdésnek van, hogy hányféle terméket gyártanak, hanem annak, hogy ezeket milyen volumenekben állítják elő, és ehhez az alkatrészeket, részegységeket milyen sorozatnagyságokban gyártják maguk, illetőleg vásárolják más vállalatoktól.

A vállalatok termékösszetételének specializációját a termelés termékválaszték szerinti koncentrációjával, az ennek alapján számított ún. Lorenz-görbével és koncentrációs hányadással jellemezhetjük.

Ha a vállalat termelési volumenéből minden termékfajta egyenlő arányban részesedne, akkor a Lorenz-görbe olyan egyenes képét mutatná, amely a grafikon bal alsó sarkát jobb felső sarkával kötné össze. Minél inkább eltér az adott vállalatra jellemző Lorenz-görbe a 45° -os egyenestől, annál nagyobb mértékben koncentráli a termelés egyes termékekre, illetve termékcsoportokra.

1. sz. ábra: A szerszámgépgyártó vállalatok Lorenz görbéi

Ebből az ábrázolásból a koncentráció foka számszerűen is kifejezhető, mégpedig a Lorenz görbe és az átfogó közötti terület, valamint az átfogóval és a koordináta tengelyekkel határolt háromszög területe közötti viszony alapján. E koncentrációs hányados számszerű értéke 0 és 1 között változhat. Értéke akkor egyenlő 0-val, ha az össztermelés teljesen egyenletesen oszlik meg a különböző termékek között; értéke 1, ha az egész termelési volumen egyetlen gyártmányfajtaára koncentráliódik.

A szerszámgépipari vállalatok koncentrációs hányadosa

V á l l a l a t	Koncentrációs hányados a Lorenz-görbe alapján
Diósgyőri Gépgyár	0,724
Csepeli Szerszámgépgyár	0,698
SZIM	0,840

A koncentrációs hányadosok jelzik, hogy a termelés termékfajták szerinti koncentrációja mindhárom vállalatnál magas, hiszen a hányadosok értéke közel van a lehetséges maximális értékhez. A vállalatok termékválaszték szerinti koncentrációjának viszonylag magas szintjét néhány domináló termékkel érik el. Erről az oldalról mutatja a termékválaszték szerinti specializációt és koncentrációt a termelésben legnagyobb súlyt képviselő termékek részesedése.

5. sz. táblázat

A legnagyobb súlyt képviselő termékek aránya

V á l l a l a t	Az első legnagyobb súlyt képviselő termék termelési értékén belüli aránya 1975-ben (%)	Az első öt	Az első tíz
Diósgyőri Gépgyár	14,4	50,2	73,4
Csepeli Szerszámgépgyár	34,5	57,2	73,0
SZIM	26,2	65,3	78,8

Adataink szerint a termékek szerinti koncentráció mindhárom vállalatnál magas, másrészt a vállalatok termelése több domináló termékre koncentrálódik. Összességében az első tíz termék súlya meglehetősen kiegyenlített, s lényegében azonos nagyságrendű. Nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk a vállalatok között az első, és az ezt követő további négy vezető termék szerepében. Az első termék súlyában a legnagyobb különbség 20,1%, az első öt terméknél ugyanez 15,1% az első tíz termék tekintetében pedig már csak 5,8%.

A termelés fentiekben jellemzett magas koncentrációja azonban viszonylag széles végtermék választékkal párosul. Ez csak látszólagos ellentmondás, ugyanis mindhárom szerszámgépipari vállalat nagy számban állít elő – viszonylag kis értékű – szerszámgépipari vagy más ágazatba tartozó termékeket. A vállalati tapasztalatok szerint jelenleg nem is a viszonylag széles végtermék-profil a fő probléma, hanem inkább az, hogy az ezekhez szükséges alkatrészek, részegységek többségét is házon belül maguk gyártják, s így eleve nem biztosíthatók a tömeg- vagy nagysorozatgyártás feltételei. Az

együttműködés hiánya lényegében megakadályozza a nagyobb vállalati méretek által biztosítható potenciális előnyök realizálását.

A szerszámgépipari vállalatok autarchiáját tükrözik azok az adatok, amelyek a más vállalatoktól készen beszerzett alkatrészek, részegységek súlyát mutatják. Bár e kérdéssel a továbbiakban még részletesen foglalkozunk, itt is utalni szeretnénk néhány összehasonlító vizsgálat eredményeire, amelyek szerint a vezető tőkés szerszámgépipari vállalatok kibocsátásában a készen vásárolt alkatrészek értéke a végtermék értékének átlagosan 30 százaléka, a magyar szerszámgépipar átlagában ez az arány még a 15 százalékot sem éri el (4). A készen beszerzett részegységek alacsony aránya nagymértékben annak tulajdonítható, hogy viszonylag szűkkörű a szerszámgépgyártó vállalatok kooperációs tevékenysége.

Belföldi kooperáció, termelési párhuzamosságok

A termelékenység növeléséhez és a szerszámgépek versenyképességének biztosításához egyre inkább elengedhetetlen a munkamegosztás mélyítése, a specializáción alapuló széles körű kooperációs együttműködés kiszélesítése. A vizsgált vállalatok belföldi kooperációjának mértékéről a 6. sz. táblázat ad képet.

6. sz. táblázat

A kooperáció súlya a vállalatok tevékenységében

V á l l a l a t	Az igénybevett kooperáció súlya a vállalati teljes termelési érték %-ában, 1974-ben	A szolgáltatott
Diósgyőri Gépgyár	4	0,2
Csepeli Szerszámgépgyár	3	—
SZIM	15	26

A 6. sz. táblázat adatai jól szemléltetik, hogy szerszámgépgyáraink csak kis mértékben támaszkodnak hazai kooperációra. Kivétel a Szerszámgépipari Művek, ahol a többihez képest viszonylag magas a kooperáció aránya. A kooperáció szolgáltatásánál ennek oka elsősorban az, hogy itt a vállalati összevonások során beolvasztott önálló gyár-egységek megtartották néhány korábbi terméküket; a nagyvállalat igényei viszont gyakran nem teszik lehetővé a teljes leterhelést, s ezért külső kooperációt is vállalnak. Az igénybevett kooperáció viszont azért jelentős, mert a gépek jórészt már viszonylag hosszabb ideje gyártják, s a korábbi irányítási rendszerben kötelezően előírt kooperáció az új gazdaságirányítási rend feltételei mellett is — mint „hagyomány” — tovább folytatódott. Másrészt a SZIM igényei (elsősorban az egyetemes jellegű szerszámgépek-nél) olyan nagyok, hogy biztonságosan tervezhető, gazdaságos sorozatok gyártását teszi lehetővé a kooperációs partnereknek. Alapvető probléma viszont, hogy a kooperáció indítéka mindhárom vállalatnál döntően egyszerű munkaerő, vagy gépóra hiánya.

A viszonylag alacsony kooperációs és együttműködési készség okait a termelési kooperációval foglalkozó korábbi kutatásunkban (9) már részletesen elemeztük, ezért itt csak utalni szeretnénk arra, hogy a szerszámgépgyártó nagyvállalatok számára a külső vállalatokkal létesített kooperáció gyakran több hátránnyal jár, mint előnnyel. Sokszor nagy gondot okoz, hogy nem kielégítő a szállítási, kooperációs fegyelem. Gyakoriak a határidő vagy minőségi problémák, különösen a pótalkatrész szállításoknál. A végtermékkibocsátó szerszámgépgyárak ezért többnyire abban érdekeltek, hogy minél kevesebb kooperációs partnerrel legyenek kapcsolatban. A jelenlegi kooperációs fegyelem mellett a szerszámgépgyártók csak ún. kényszerhelyzetekben keresik kooperációjuk bővítésének lehetőségeit. Az együttműködés hiánya viszont a fejlesztés és a gyártás területén gyakran felesleges párhuzamosságokhoz vezet. Ennek tulajdonítható, hogy a nem szerszámgépgyártásra profilizozódott iparvállalataink is széles körben foglalkoznak szerszámgépek gyártásával. Forgácsoló szerszámgépet 81, esztergajellegű gépet 29, fűrőgépjellegű gépet 21, marógépjellegű fémmegmunkáló gépet pedig 16 vállalat gyárt párhuzamosan. Ugyanakkor figyelembe veendő, hogy ezek az adatok igen összevont termékcsoportokra vonatkoznak, amelyekben belül egymástól alapvetően eltérő gyártmányfajták széles köre különböztethető meg. (Pl. az esztergajellegű fémmegmunkáló gépeken belül 34 esztergafajta van). A tényleges párhuzamosságok elemzéséhez ezért egy részletesebb bontást használtunk fel, s elsősorban arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a szerszámgépgyártással foglalkozó nagyszámú vállalat között mikor találkozhatunk kifogásolható párhuzamosságokkal.

A reális válasz érdekében megvizsgáltuk, hogy a három fő szerszámgépipari vállalat profiljába tartozó végtermékeket a szocialista iparban⁵ milyen más vállalatok, milyen mennyiségben gyártják még. Elemzéseink fő eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a/ A szerszámgépfajták mintegy felét olyan termékek teszik ki, amelyek teljes hazai termelése egyetlen szerszámgépgyártó vállalattól származik.

b/ A szerszámgépfajták 20%-nál egy fő termelő a hazai gyártás több, mint 90%-át adja. A fennmaradó termelési érték további nagyszámú vállalat között oszlik meg, ezek viszont lényegében egyedi gyártással, csak saját szükségletre, s nem értékesítésre termelnek. (Jól jellemzi ezt, hogy az esztergajellegű gépek 0,6%-át 24 vállalat, a fűrőgépek 1,6%-át 16 vállalat, a marógépek 0,4%-át 11 vállalat állítja elő.)

c/ Jelentős súlyú párhuzamossággal mindössze három végterméknél (egyorsós fél-automata eszterga, fűrészgépek, egyetemes marógép) találoztunk. A konkrét, utólagos vállalati vizsgálatok során azonban megállapítottuk, hogy lényegében ezek sem tekinthetők tényleges párhuzamosságoknak, ugyanis a különböző vállalatoknál gyártott végtermékek műszaki-gazdasági paraméterei (mérete, teljesítőképessége, konstrukciója, korszerűsége stb.) jelentősen eltérnek egymástól.

A fenti eredményeinkből két fő következtetés adódik: egyrészt, hogy az értékesítésre kerülő szerszámgépipari végtermékek tekintetében nincs számottevő párhuzamosság, másrészt, hogy — a megfelelő kínálat hiánya miatt — igen sok vállalat rákényszerül

⁵ Kivételt képeznek a kovácspipari gépek és gépipari sajtók, amelyek elemzésére adatok hiányában nem került sor.

arra, hogy egyedileg, vagy néhány darabos sorozatokban saját szükségletre is előállítson szerszámgépeket. Eddigi vállalati vizsgálataink tehát azt mutatják, hogy a legfőbb probléma nem a végtermékek, hanem az alkatrészek, részegységek gyártásában tapasztalható párhuzamosság. Bár e megállapítás alátámasztására még további konkrét, számszerű vizsgálatokat végzünk, annyi azonban már ma is nyilvánvaló, hogy a szerszámgépgyártó vállalatok végtermékei jelentős részben olyan hasonló alkatrészekből állnak, amelyek gyártása elaprózva, párhuzamosan történik.

IRODALOM

1. L. J. Berri: Specializáció és kooperáció a szovjet iparban. Közgazdasági Kiadó, 1955.
2. Az ipar koncentrációja. KSH. 1967.
3. Az ipari centralizáció nemzetközi összehasonlításban. KSH. 1971.
4. A magyar gépipari termelés belföldi és nemzetközi szakosításának fejlesztése. OMFB. 1975.
5. A magyar gépipar koncentrációjának, szakosításának és szervezésének egyes kérdései. OMKDK, 1973. (Dr. Bíró Ferenc összeállítása.)
6. A magyar gépipar szerkezeti spektrumának kritikai összehasonlítása egyes fejlett ipari országokéval. OMFB. 1968.
7. Marosvölgyi Lajos: A gépipar termelési szerkezete és a szakosítás színvonala. Vállalatvezetés és szervezés, 1976. 3. sz.
8. Román Zoltán: A vállalati keretek megvonása. Közgazdasági Szemle, 1975. 1.sz.
9. Sternthal János: Termelési kooperáció a gépiparban. Ipargazdasági Szemle, 1976. 3.sz.
10. A szerszámgépipar helyzete és szerepe a gépipar technikai fejlődésében. KSH. 1975.

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

AJÁNLÁS A MUNKATERMELÉKENYSÉG MÉRÉSÉRE

A KGST tudományos együttműködés — „A munkatermelékenység mérésének módszerei a KGST tagországok népgazdaságának jelenlegi fejlődési szakaszában” c. feladat — keretében a munkaügyi kutatóintézetek módszertani ajánlást dolgoztak ki. A munkát a Szovjetunió Munkaügyi Kutatóintézete irányította és abban a bolgár, az NDK-beli, a lengyel, a román és a csehszlovák intézet vett még részt.

Az intézetek a közös munka során abból indultak ki, hogy a munkatermelékenység olyan mérési módszereire van szükség, amelyek az élő- és az átvitt munka szerepét a társadalmi termelés hatékonyságának változásában egyaránt tükrözik. Ugyancsak követelményként fogalmazták meg, hogy továbbra is lehetőség legyen az élőmunka ráfordításokban elért megtakarítások külön kimutatására.

A módszertani és kísérleti kutatómunka eredményeképpen középpontba a nettó termelés mutatóját és annak módosított változatát, a normatív nettó termelés mutatóját állították.

A nettó és normatív nettó termelés mutatójának struktúráját a bruttó termelési mutatóhoz viszonyítva az alábbi ábra szemlélteti:

M	Ny
	A

Bruttó termelés

M	Ny

Normatív nettó
termelés

M	Ny
	E

Nettó termelés

ahol:

M = munkabérek, bérjellegű kifizetések, a munkabérek terhei

Ny = a változatlan termelői árban foglalt nyereség

A = a változatlan termelői árban figyelembe vett anyagi ráfordítások összege

E = a termelői árakban *kalkulált* és az adott időszakban eszközölt *tényleges* anyagi ráfordítások különbségéből adódó pótlólagos nyereség (meghatározható a nettó termelés és a normatív nettó termelés különbségeként is).

A nettó termelés mutatójára épülő termelékenységi mutató egyaránt kifejezi az élő- és holtmunka ráfordításokban elért megtakarításokat. A normatív nettó termelés alapján számítható termelékenységi mutató viszont csak az élőmunka ráfordításokban elért megtakarításokat jellemzi, de több szempontból így is jobbnak ítélik a bruttó mutatók alkalmazásánál.

A nettó termelés a népgazdaság egészére nézve az újonnan létrehozott érték, vagy másként nemzeti jövedelem viszonylag egyszerűen meghatározható.

A nettó termelés vállalati szinten is a termelés bruttó értékének és az átvitt munka értékének a különbsége. A vállalatnál az átvitt érték egyrészt a saját átvitt munka (befejezetlen termelés, korábban gyártott félkész termelés stb.) eredményeiben, másrészt a vásárolt és a terméket teljessé tevő alap- és segédanyagokban, a termelés során más vállalatoktól igénybe vett szolgáltatások értékében s a termékekbe átvitt munkaeszközök értékében jelenik meg.

Vállalati szinten a nettó termelés értékének kiszámításához a bruttó termelési értékéből le kell vonni mind a kívülről belépő anyagi ráfordításokat, mind a korábbi saját termelésből felhasznált anyagi ráfordítások értékét. Ez azonban nem egyszerű feladat.

Az önköltségből való kiindulás azért problematikus, mert az általános költségek anyagi ráfordítás elemeket és a nettó termeléshez tartozó elemeket is tartalmaznak nehezen szétválasztható, összevont költségtételekben. Ezért célszerűbb a termelési költségek kimutatását venni alapul. Az anyag- és bérköltségek szétválasztása után az egyéb költségek tartalmát tételenként kell megvizsgálni és eldönteni, hogy közülük melyik sorolható a nettó termelés elemei közé.

A továbbiakban a nettó termelés pontos számbavételéhez a termelési költségek közül figyelmen kívül kell hagyni a termékek önköltségébe nem beszámítható költségeket, be kell vonni a teljes önköltségnek a termelési költségek között nem szereplő alkotó elemeket. Ez azonban szintén csak bizonyos feltételezésekkel valósítható meg. Így például a bruttó termelésben figyelembe nem vett befejezetlen félkész termelés és állomány változásának anyagi jellegű ráfordításait olyan arányúnak fogadjuk el, mint a termelés egészénél.

A normatív nettó termelés értékének meghatározása kétféle módon történhet: vagy úgy, hogy a termékek rögzített termelői árából levonásra kerülnek az anyag jellegű költségek (az amortizációval együtt), vagy pedig a normatív nettó termelés összetevőinek összegezésével.

Az ajánlás részletes útmutatásokat ad mindkét módszerhez. A normatív nettó termelés értékének számbavétele, végül is mindkét esetben a termékek anyagköltségekkel csökkentett termelői árát veszi figyelembe. A bázis és a tárgyidőszak, illetve a terv- és a megvalósulás összehasonlításánál természetesen rögzített „árakkal” kell számolni. Az anyagköltségek figyelmen kívül hagyásával így lényegében olyan normatív árakat használunk fel, amelyek kiküszöbölik a termékek eltérő holtmunkaigényességéből adódó hatásokat.

Ez a munkatermelékenység mérésére ajánlott módszer lényegében azonos elvre épült fel mint az ENSz-ajánlásokban is megfogalmazott, a magyar statisztikai gyakorlatban terméksoros termelési indexnek nevezett módszer. A nettó termelés indexét ugyanis eredetileg így határozzuk meg:

$$\frac{\sum^q q_1 (p - \sum^a a_1 p_a)}{\sum^q q_0 (p - \sum^a a_0 p_a)}$$

ahol

q_0 és q_1 = az adott termékek termelésének bázis, illetve tárgyidőszaki mennyisége,

- p = a termékek értékének meghatározásakor figyelembevett rögzített ár,
 a_0 és a_1 = a termékegységre jutó anyagi ráfordítások nagysága a bázis és a tervidőszakban
 p_a = az anyagi ráfordítások egységára.

Ha az anyagi ráfordítások fajlagos mennyiségét a két időszakban azonosnak tekintjük – s az ajánlott módszernél így járunk el – akkor a termékegységre jutó nettó (illetőleg normatív nettó) termelési érték azonos lesz, azaz

$$(p - \sum^a a_1 p_a) = (p - \sum^a a_0 p_a) = n$$

ekkor viszont a termelési index

$$\frac{\sum^q q_1 n}{\sum^q q_0 n}$$

formában határozható meg.

Az ajánlásban kidolgozott módszer tehát a nettó termelés indexének közelítő, termék-soros módszerével azonos elvre épül. Emellett ki kell emelni, hogy az ajánlás a vállalatok számára készült, s ezért nem reprezentatív, hanem teljes körű megfigyelést javasol. Másrészt a termelés azon részének holtmunka tartalmára nézve, amelyre nem képezhető a már említett normatív ár, értelemszerűen a közvetlenül számításba vett termékek alapján adódó vállalati átlagos arányok figyelembevételét ajánlják.

A módszertani ajánlás további elemzési megoldásokat is tartalmaz. Az elemzés egyik iránya a normatív nettó termelés összetevőinek struktúrájában végbement változások hatását számszerűsíti. A másik elemzési lehetőség a nettó termelés növekményének felbontása, a normatív nettó termelés változásának és az anyag jellegű ráfordításokban elért megtakarításoknak a hatására. A harmadik lehetőség az anyag jellegű ráfordításokban kimutatható megtakarítások összetevők szerinti vizsgálata.

A módszer alkalmazását nagy mértékben megkönnyíti, hogy az ajánlás az adatok kidolgozásához részletes útmutatást tartalmaz és konkrét példákkal szemlélteti a számítások elvégzéséhez szükséges tennivalókat.

dr.Végső Béla

AZ ÚJ TECHNIKA HATÉKONYSÁGÁNAK SZÁMÍTÁSA

A Szovjetunióban az új technika hatékonyságának meghatározására új módszertant adtak ki. A módszertant hosszabb előkészítő munka után a Szovjetunió Minisztertanácsának Tudomány- és Technika Állami Bizottsága, Állami Tervbizottsága, Tudományos Akadémiája és az Állami Találmányi Hivatal együttesen, 1977. február 14-én hagyta jóvá. A módszertan¹ négy fejezetből áll: általános alapelvek; az éves gazdasági hatékonyság; a műszaki fejlesztés hatékonyságának tükröződése a normákban, normatívákban, a terv- és számviteli mutatókban; a találmányi díjak nagyságának megállapítása.

Az egységes módszertan kiadását azért látták szükségesnek, mert a legutóbbi időkig számos módszer és utasítás létezett a megvalósuló beruházások, fejlesztések, termékmódosítások, találmányok és újítási javaslatok hatékonyságának értékelésére. Tartalmilag ezek nem egyszer ellentmondásban álltak egymással. Így például: hol egységes, hol ágazatok szerint differenciált tőkehatékonysági együtthatók, 0,8 és 0,15 között változó értékek alkalmazását írták elő. Egyes esetekben csak az egyszeri ráfordításokat vették figyelembe, más esetekben a folyó költségeket is; a gazdasági hatékonyságot hol egy évre, hol az új technika működtetésének teljes időszakára számították. A gyakorlatban a vállalatok többnyire azt a módszert használták, amely számukra a legkedvezőbb volt.

Az új módszertan alapvető célja, hogy az új technika, a találmányok és újítási javaslatok értékeléséhez népgazdasági szemléletet adjon. Ezért a műszaki fejlesztési alternatívák közötti választást nem a vállalati önálló elszámolási kategóriákra (nyereség, jövedelmezőség), hanem az éves ráfordítások minimumára építi; minden ágazat számára egységes tőkehatékonysági együtthatót ír elő; figyelembe veszi a termékek minőségét; az új technika gazdaságosságát a népgazdaságban való alkalmazásának végső eredményei alapján értékeli.

A módszertan szerint az új technika gazdasági hatékonyságát a régi és új technika alábbi mutatója alapján kell vizsgálni:

$$E = \ddot{O} + T_H \cdot F$$

ahol

E — a termékegységre jutó ráfordítás

\ddot{O} — a termék önköltsége

T_H — tőkehatékonysági együttható (0,15)

F — fajlagos tőkeráfordítás

Egy 1969-ben kiadott módszertan alapján a tőkehatékonysági együttható értékének legalább 0,12-nek kell lennie, de figyelembe véve az eltérő bérvizonyokat, árszínvonal különbségeket, stb. az ágazati utasításokban ettől el lehet térni. A gyakorlatban az együttható differenciálása a megengedettnél nagyobb méreteket öltött, többnyire 0,01-től 0,8-ig változott. Az új módszertan minden ágazatra egységes tőkehatékonysági együtthatót írt elő.

¹A módszertant az *Ekonomicseszkaja Gazeta* c. gazdasági hetilap 1977. évi 10. számában is közzétették.

Közelítő értékének megállapításánál az 1971 és 1977 közötti társadalmi többlettermeket osztották a népgazdaság álló- és forgóalapjainak összegével. Az időszakra 0,22-es átlagérték adódott, azért is ilyen magas, mert a termelési alapok értékét az időtényező figyelembevétele nélkül vették számításba és a mezőgazdasági területek után nem számoltak használati díjat. Az együtttható értékét végül 0,12 és 0,22 között 0,15-ben rögzítették. Ha értéke körül voltak is viták, az alapelvben sikerült megállapodni: a tőkehatékonysági együtttható közgazdasági tartalma szerint ár, s mint minden ár, az összes fogyasztó számára azonos.

Az éves gazdasági hatékonyság kiszámításához az összehasonlítás alapját

- a kutatás-fejlesztési szakaszban a tervezett legjobb analóg technika,
- a bevezetés időszakában a helyettesített technika mutatói képezik.

A módszertan ezen részének kidolgozásánál egyébként felmerültek más javaslatok is. Ezekről, a módszertan kidolgozását kísérő vitákról áttekintést ad H.P. Fedorenko és D.Sz. Lvov cikke, az *Ekonomika i Matyematiszeszkije Metodü* című folyóiratban.²

A módszertan az időtényező figyelembevételét is előírja, az eredmények és a ráfordítások diszkontálásával, az alábbi együtttható segítségével:

$$\alpha_t = (1 + E)^t$$

ahol E értéke 0,1. Ez az érték — egybevetve a 0,15-ös tőkehatékonysági együttthatóval — vita tárgyát képezte, minthogy a két együtttható rendeltetése hasonló, sőt közgazdászok matematikai úton bizonyították³ hogy a két együtttható tulajdonképpen ugyanazt fejezi ki. Rámutattak arra is, hogy minél nagyobb az együtttható értéke, annál alacsonyabbá válnak a vállalatok számára a gépek és berendezések árai, s ezzel hatékony felhasználásuk ösztönzése csökken. A 0,1-es érték kompromisszumos megoldás, melynek felülvizsgálatára visszatérnek majd, s hosszabb távra értékét folyamatosan csökkentik.

Az új módszertan szerint a ráfordítások összehasonlítását a döntések jellege szerint differenciálva végzik. Termelési erőforrások megtakarítását eredményező technológiai folyamatok, gépesítés, automatizálás és termelészervezési eljárások alkalmazásának gazdaságosságát például így vizsgálják:

$$H = (E_1 - E_2) T_2$$

ahol

- H — hatékonyság 1 évre számítva,
- E_1 — a termékegységre jutó ráfordítás a régi technika esetén,
- E_2 — a termékegységre jutó ráfordítás az új technika alkalmazása esetén,
- T_2 — az új technikával elért termelési volumen.

²Az új technika gazdaságossági értékelésének módszertani alapelvei. *Ekonomika i Matyematiszeszkije Metodü*, 1977. 4. sz.

³Movsovcics, Ovszjenko: A tőkebefektetés hatékonysági normájának megállapítása és alkalmazása. *Ekonomika i Matyematiszeszkije Metodü*, 1977. 4. sz.

Az új munkaeszközök termelésének és felhasználásának hatékonyságát jellemző mutató:

$$H = (E_1 \cdot \frac{B_1}{B_2} \cdot \frac{P_1 + T_H}{P_2 + T_H} \cdot \frac{(\ddot{U}_1^1 - \ddot{U}_2^1) - T_H (F_2' - F_1')}{P_2 + T_H} - E_2) \cdot T_2$$

ahol

E_1 és E_2 – a régi és az új munkaeszkővel előállított termék egységére jutó ráfordítás,

B_1 és B_2 – a régi és új munkaeszkő felhasználásával elért évi termelési volumen,

T_2 – az új munkaeszkő előállításának évi volumene,

P_1 és P_2 – a régi és az új munkaeszkő (az erkölcsi kopás figyelembevételével számított) élettartamának reciproka,

\ddot{U}_1^1 és \ddot{U}_2^2 – a felhasználó évi üzemeltetési költségei a régi és új munkaeszkő alkalmazásánál, az új munkaeszkővel előállított termékvolumenre vetítve,

F_1^1 és F_2^2 – a felhasználót terhelő kapcsolódó ráfordítások a régi és új munkaeszkő alkalmazásánál, az új munkaeszkőkkel előállított termékvolumenre vetítve.

Az új módszertan azt is előírja, hogy miképpen kell az új technika eredményeit figyelembe venni az anyag-, munka- és tőkearáfordítási normákban, normatívákban, s kimutatni a terv- és beszámolási mutatókban. Ez utóbbi mutatók a már bevezetésre került új technika eredményességét kell hogy tükrözzék és számításuk az ötéves tervek minden évére kötelező. Az új technika hatékonysági mutatói mindaddig jelentkeznek a vállalati, minisztériumi és népgazdasági tervekben, ameddig az új technika elősegíti a termelés műszaki-gazdasági mutatóinak emelését vagy szociális és más népgazdasági fejlesztési feladatok megoldását. A módszertan további képlet-sorozatot ad annak kiszámítására, hogy az új technika felhasználóinál milyen önköltségcsökkentés, termelékenység-növekedés, munka, tőke- és anyagmegtakarítás, valamint többlet-nyereség jelentkezik.

Bár a módszertant elfogadták, egyes kérdéseiről a vita tovább folyik. B.Sz. Vajnsztajn⁴ például kitart amellett, hogy az egységes tőkehatékonysági együttható alkalmazása – az iparágak eltérő tőkeösszetétele, valamint a regionális árkülönbségek miatt – nem megalapozott. Nézete szerint az új technika alkalmazása nagyfokú kockázattal jár, s ezt az egyszeri ráfordítások szokásos számbavétele nem fejezi ki kellően. Vajnsztajn hiányolja, hogy a módszertan nem hasznosítja a gyakorlatban már elterjedt, korszerű gazdaságmatematikai eszközöket. A módszertan után újabb cikkek közlése érzékelteti, hogy a Szovjetunióban a vita e témában még nem zárult le és e bonyolult problémakör feldolgozása tovább folyik.

Demeter Katalin

⁴B.Sz.Vajnsztajn: „A beruházáshatékonyság elméletének kérdéséhez”, *Ekonomika i Matyematyicseszkiye metodü*, 1977. 6.sz.

ÚJ TÖREKVÉSEK AZ ANGOL VÁLLALATOK TÁVLATI TERVEZÉSÉBEN

A cikk szerzőjének – három hónapos angliai ENSZ tanulmányútja során – alkalma nyílt arra, hogy tanulmányozza az angol vállalatok távlati tervezési törekvéseit és ezek értékelését több angol egyetemen és a következő négy iparvállalatnál

Rolls Royce,
British Steel Corporation,
National Coal Board,
Shell International Petroleum Company Limited.

A 62.000 alkalmazottat foglalkoztató, évi 700 millió font termelési értékkel működő Rolls Royce a három legnagyobb nyugati repülőgépmotor-gyártó vállalat egyike (a másik kettő az USA-ban van). Bár a Rolls Royce-nál nagyobb vállalatok is vannak Angliában, a Rolls Royce-t mintegy a brit ipar szimbólumának tekintik. A vállalat 1971. évi csődje – amely után a Rolls Royce-t államosították – szinte nemzeti katasztrófa számba ment Angliában. A másik három meglátogatott vállalat mindegyike mintegy négyszer akkora mint a Rolls Royce. A National Coal Board – néhány egészen jelentéktelen még magánkézben lévő szénbánya kivételével – az egész angol szénbányászatot irányítja (amely a világon az ötödik helyen áll). Hasonló méretű az Angol Acélipari Tröszt, a British Steel Corporation, illetőleg a Shell International Petroleum Company Limited.

A jelen cikk a tanulmányút tapasztalataiból három kérdést tárgyal: a célok kiválasztásának, a célok lehetséges megvalósításának, és a célok jobb megvalósítását segítő néhány eszköznek a kérdését.

A vállalati tervcélok kiválasztása

Indokolt, hogy megkülönböztessük a célok kiválasztását a magán, illetőleg az állami tulajdonban lévő angol vállalatoknál. Annál is inkább, mert – mint ismeretes – az angol ipar jelentős része (és köztük sok nagyvállalat) állami tulajdonban van.

A *teljesen magántulajdonban* lévő vállalatoknál, illetőleg azoknál a vállalatoknál, ahol az állami érdekeltség aránya 50% alatt van, a célok kiválasztása vállalatonként nagyon különböző lehet; a szerzőnek számos kutatóval, illetve vállalati vezetővel folytatott beszélgetése mégis azt mutatta, hogy ezeknél is van néhány olyan jellemző választási alternatíva, mely – kisebb vagy nagyobb mértékben – szinte minden angol vállalat célkiválasztásánál érvényesül. Ezek az alábbiak:

a/ A nyereségnek főként rövidebb távon (1–3 év) való maximalizálását tűzik célul (a későbbi évek nyereségét bizonytalannak tekintve); vagy hosszabb időtávra vizsgálják és kívánják a nagyobb nyereséget biztosítani (ennek érdekében – ha szükséges – ártmenetileg szerényebb nyereséggel is megelégedve).

b/ A növekedési- és a nyereségcél elsősorban a már meglévő vállalati piacokon kívánják megvalósítani; vagy törekednek az összes szóbaajóható piac meghódítására.

c/ A vállalatok egyik része – még áldozatok árán is – növekedésre törekszik. Így

például kész a más vállalatokkal való egyesülésre is, ha az új vállalat gyorsabb növekedést ígér. A vállalatok másik része önállóságának fenntartását tekinti elsődlegesnek.

A vezetéstudomány arra törekszik, hogy elemezze és rendszerbe foglalja a célok kiválasztásának szempontjait, az ezeket motiváló tényezőket és ezek befolyását. A tapasztalatok ugyanakkor Angliában is azt mutatják, hogy a tényleges választás gyakran a döntéshozó szubjektív értékelésének a következménye.

A célokat rendszerint megvalósítandó feladatoknak tekintjük. E felfogás kiegészítéseként néhányan azt hangsúlyozták, hogy sok cél inkább kíváncsi irány-kijelölést jelent. Következésképpen „nem lehet határt szabni a céloknak”, és a legfontosabb célok a következők:

- növekedés,
- rugalmasság,
- piaci érzékenység,
- „nyereség tudatosság”,
- a (növekvő jelentőségű) társadalmi elvárások teljesítése,
- a foglalkoztatottság biztosítása.

E célok a tervek és megvalósításukat szolgáló akciók közös elemeivé válnak.

Ugyanakkor az *állami tulajdonban lévő* vállalatok céljai között előtérbe került az egyes társadalmi elvárások teljesítése; illetőleg csökkent olyan célok fontossága, amelyeket a szakirodalomban általában „a tőkés vállalat céljai” között szoktak felsorolni. Így például érdekes volt, hogy a meglátogatott három állami tulajdonban lévő nagyvállalat közül *egyik sem sorolta fel a nyereségcél a legfontosabb célok között*. Ezzel kapcsolatos kérdésekre mindhárom vállalatnál elmondták, hogy a nyereség növelését, illetőleg fenntartását fontosnak tekintik ugyan, de ennél fontosabb céljaik is vannak. A Rolls-Royce-nál –mióta a vállalat állami tulajdonba került – a vállalati célok több tekintetben megváltoztak. Jelenleg a két legfontosabb vállalati cél:

- a (brit repülőgépmotor, illetőleg hajtómotorgyártó iparban) a szakképzett munkaerő foglalkoztatottságának biztosítása;
- biztosítani az ország polgári és katonai repülőgépmotor igényét.

Lényegében hasonlóképpen nyilatkoztak a másik két meglátogatott, állami tulajdonban lévő vállalatnál: a National Coal Board-nál és a British Steel Corporation-nél is. A National Coal Board továbbá minden évben felterjeszti ötéves tervét a „Department of Energy”-hez. Ennek irányító szerepe sok tekintetben hasonló a hazai ágazati minisztériumokéhoz. Az országos energiaellátási döntéseket – ezeken belül az egyes energiahordozók termelésének részarányát – kormány szinten hozzák meg.

A célok megvalósítását befolyásoló tényezők a távlati tervezés oldaláról

A célok helyes kiválasztása mellett az eredményes vállalati gazdálkodás másik fő kérdése az, hogy milyen mértékben tudja a vezetés a célokat megvalósítani. Ez a tervezés oldaláról – egyebek között – két kérdést vet fel:

- milyen mértékben segítheti a távlati tervezés (és a stratégia) a célok elérését?
- milyen mértékben aknázza ki a vállalat a lehetőségeket?

Az első kérdéssel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy erre néhány ismert szerző a korábbiól eltérő választ ad és bírálja a stratégiai tervezés koncepcióját. E bírálat tárgya nem a stratégiai tervezés szükségessége, hanem lehetséges szerepe: kétségbe vonják a stratégiai tervezés megvalósításához korábban fűzött messzemenő elvárások realitását.

A különböző kritikák közös alapja az a körülmény, hogy a vállalati gazdálkodás feltételei, a vállalat gazdasági környezete drasztikus és gyors változásokon ment keresztül. A gazdaságtörténeti kutatások alapján a modern világgazdaság XVI. századi születése óta két nagy világgazdasági korszak rajzolódott ki. A stratégiai tervezés kérdésétől függetlenül egyre több kutató jut arra a meggyőződésre, hogy a XIX. század elején kezdődő második korszak végét éljük, és az utóbbi két évtizedben a világgazdasági korszakváltás megrázkódtatásait éljük át.

A korszakváltás utóbbi két évtizedében a stratégiai probléma lényegesen módosult. Ansoff szerint az utóbbinak három fő aspektusa van: a vezetési problémák és az ezzel kapcsolatos vezetői magatartás; azok a folyamatok, amelyek során ezeket a problémákat megoldják; és azok a változatok, amelyeket ezek magukban foglalnak. Így tekintve a perspektivikus stratégiai tervezés csak a teljes probléma elleni *korlátozott* támadásnak tekinthető. A stratégiai tervezés figyelmét a vállalat *külső kapcsolataira, környezetéhez való viszonyára koncentrálnia* – abból az alapvető feltételezésből indul ki, hogy a vállalati szervezet belső felépítettsége lényegében változatlanul marad (a stratégiai tervezés nyelvén szólva: „a vállalat erős oldalait kell a stratégia alapjává tenni és a gyöngye pontokat minimalizálni”).

A stratégiai tervezés bírálói elsősorban két fontos vonatkozásban bírálják e koncepciót. Először azt hangsúlyozzák, hogy a vezetéstudomány nyelvén szólva a stratégiai tervezés „nem kielégítő optimalizáció”. Másodszor a stratégiai tervezés a teljes problémának csak egy részét oldja meg: azt a részét, amely a vállalat és környezete közötti életképes és hatékony kapcsolat fenntartására vonatkozik.

Olyan új koncepció, amely képes lenne megoldani az említett nehézségeket, eddig még nem alakult ki. Egyes kutatóknak az a véleménye, hogy a stratégiai tervezés koncepcióját ki kell szélesíteni és át kell alakítani „stratégiai vállalatvezetéssé”. Más nézetek is vannak; egy új racionális koncepció kialakítása a jövőbeli kutatások feladata.

Az angliai tanulmányút tapasztalatai megerősítették a szerző véleményét: az új koncepciónak több figyelmet kell fordítania a vállalat *belső viszonyainak tervezésére*. E téren számos feladat van, melyek közül valószínűleg legfontosabb (és a legkevésbé megoldott) a szervezetfejlesztés tervezése. Egy-egy ötéves tervidőszak alatt az iparvállalatok zöme 40–60 százalékkal növeli termelését és kisvállalatból közép-, illetve közép-vállalatból nagyvállalattá fejlődik. A változások érzékelését nehezíti, hogy az általános növekedés következtében a „határ” is mozog. Ez azonban nem csökkenti annak szükségességét, hogy a vállalat megtervezze a növekvő feladatok kielégítésének leginkább megfelelő szervezetet.

A második kérdés az, hogy a vállalat a tervezésben adott – szűkebb vagy tágabb – lehetőségeket milyen mértékben valósítja meg; mennyire él azokkal? Ennek megválaszolásához abból célszerű kiindulni, hogy a tervezés a vezetés eszköze. Empirikus vizsgálatok azt mutatják, hogy ez számos esetben nem (vagy csak részben) igaz. Hazai vállalataink egy jelentős részénél a középtávú terv (és a tervezés is) sok formális elemet tartalmaz. Úgy tűnik, hogy a vállalatok egy részénél az ötéves tervet jórészt azért ké-

szítik el, mert a szakminisztérium, a társadalmi szervek ezt szükségesnek tekintik, mert az kötelező. Viszont a tervekészítésből adódó sok fontos lehetőséget, így főként azt, hogy:

- a vezetői döntések konzisztenciája ennek során megteremthető;
- hosszú távra (több évre) vizsgálhatók a vállalat előtt álló alternatívák és ezek közül ki lehet választani a legkedvezőbbet

csak szerény mértékben aknázzák ki.

A tanulmányút tapasztalatai azt mutatták, hogy az angol vállalatok egy jelentős részénél sem kizárólag „érdemi” igények készítetik a vállalatokat közép- és hosszútávú tervek készítésére, illetőleg, hogy a tervek nem minden tekintetben segítik az eredményesebb vezetést. Így például gyakran a tradíció is szerepet játszik abban, hogy a vállalat meglehetősen munkaigényes terveit kidolgozzák.

A meglátogatott vállalatoknál kapott információk, a szakértőkkel folytatott beszélgetések és a tanulmányút során megismert szakirodalom meglehetősen egyértelműen mutatta, hogy sok olyan vállalat, amely a tervezést a vezetés valóságos eszközeként alkalmazza és használja, sohasem aknázott ki egy sor, a tervezésben rendelkezésre álló lehetőséget. Ez főként a közép- és hosszú távú tervezéssel kapcsolatban volt tapasztalható (a rövidtávú tervek tekintetében kevésbé). A tradíció számottevő szerepe, egy sor – a középtávú tervezésben rejlő – lehetőség ki nem aknázása nem jelenti azt, hogy a vezetés ezeknél a vállalatoknál nem hasznos, nem segíti elő az eredményesebb, konzisztensebb döntéshozatalt. Azt azonban igen, hogy a tervezés hozzájárulása a vállalati eredményekhez, elmarad a lehetőségektől. Amíg a tradíció szerepe a tervezés okai között csak egy – a szerző által meglátogatott – vállalatnál volt számottevő, addig a másikkal említett ok: a hosszabb távú *tervezés lehetőségei kihasználásának hiánya*, mind a négy nagyvállalatnál tapasztalható volt (bár bizonyos fokig eltérő módon). E jelenség legfigyelemreméltóbb megnyilvánulása mind a négy nagyvállalatnál a *contingency tervezés hiánya* volt.

Utóbbi lényege, hogy a vállalat „többféle jövőre” készül fel: több lehetséges jövőbeli alternatíva bekövetkezésére készít megvonalú tervet.¹

Az eredményesebb tervezést segítő tényezők

Az „eredményesebb” tervezés megvalósulásának számos vállalatnál feltétele, hogy változás következzen be a vállalati vezetők szemléletmódjában, vezetési stílusában. Ez azonban rendszerint csak akkor következik be, ha a vezetés nemcsak azt érzékeli, hogy a hosszabb távra szóló vállalati tervezés magában foglalja a vállalati célok meghatározását és kitűzését, a dolgozók és a munka szerint való megszervezését, hanem ha a vállalati rendszert úgy is alakítják, hogy a rendszer alkalmas legyen a kitűzött célok elérésére; ha mind a tervezési folyamat, mind pedig a vállalati belső érdekeltiségi rendszeren keresztül úgy ösztönzik a dolgozókat, hogy a vállalati „cselekvések” a tervdöntéseknek megfelelően alakuljanak.

¹ A contingency tervezés kérdését részletesebben az Ipargazdasági Szemle 1977. 1. számában (71.–77. old.) megjelent cikk tárgyalja.

Lényeges, hogy ennek során sem a *tervek*, sem a *tervezés* folyamata ne kapjon a másik rovására túlzott hangsúlyt. Az első veszély – hazai vállalatainknál is – gyakoribb. Az ilyen szemléletű vállalatoknál a tervezési folyamatot rendszerint „szükséges rossznak” tekintik, melynek végül is egyetlen célja van: a tervek létrehozása. A hangsúlyt ebben az esetben a „végtermékre”, a tervek helyezik.

Közben megfelelnek arról a nagyon fontos feladatról, melyet a tervezés betölt: a különféle vállalati területeken dolgozó, többnyire különféle szintű, de mindenesetre különféle nézőpontú vezetők megismerik, kicserélik és megvitatják nézeteiket; ha ez a véleménycsere kellően termékeny, úgy sokkal jobban segíti a tervdöntések konzisztenciáját, a különféle vállalati területek nézőpontjainak a tervdöntések során való érvényesülését és összehangolását mint bármely formális (űrlap stb.) rendszer vagy koordináció.

Egy másik gyakori hiba: a tervdöntéseket felső szinten hozzák ugyan, de egy vagy két személy (a vezérigazgató vagy az elnök) dönt és az alsóbb szintű vezetők bevonása a tervdöntésekbe csak formálisan történik meg. A Rolls Royce-nál nyomatékosan rámutattak arra, hogy az 1971. évi bukást a tervezésnek és a tervdöntések meghozatalának ez a módja okozta elsősorban. E téren a hazai elképzelés helyes (a gyakorlat ezt sok esetben nem fedi). Nyilvánvaló, hogy a végső döntéseket csak egy szűkebb – a vállalat gazdasági vezetőiből és a társadalmi szervek képviselőiből álló – testület hozhatja. A tervdöntések előkészítésébe ugyanakkor be kell vonni a dolgozók széles rétegeit.

A másik szélső esetben írott tervek nem készülnek: teljesen a tervezés folyamatára helyezik a hangsúlyt. A tervek „a vezetők fejében” vannak. Ez elsősorban kis tőkés vállalatoknál gyakori (hazai vállalatunk középtávú tervkészítésre kötelezettek), így erre részletesebben nem térünk ki.

A vállalatvezetés értékelésében bekövetkező – fentebb vázolt – változás természetesen főként a szemlélet változásának a kérdése. Azonban nem lenne indokot alábecsülni azoknak a formális módszereknek, valamint a tervezési folyamat változtatásának a szerepét sem, amelyek ezt a változást elősegítik. Ezek egyike a tervezés és a tervek mennyiségi jellegének mérséklése és a súlyponti feladatok tervezésének fokozása. A súlyponti tervezés azt jelenti, hogy a tervezés során először kiválasztják azt az 5–10 legfontosabb feladatot, amely a középtávú tervidőszakban, a döntéshozók véleménye szerint, a vállalati célok elérését meghatározza. Ezeknek a feladatoknak a teljesítése képezi a középtávú terv „magvát”.

A tervek „élővé” tételének egy további fontos eszköze a távlati tervek felülvizsgálata és időtávjuk folyamatos meghosszabbítása². Figyelemre méltó, hogy a szerző által meglátogatott mind a négy angol nagyvállalat készít öt éves tervet és mindegyik felülvizsgálja és folyamatosan meghosszabbítja tervét. A négy vállalat közül három minden félévben elvégzi ezt a felülvizsgálatot és a terv meghosszabbítását, egy pedig (a British Steel Corporation) évenként. A beszélgetések során kitűnt az is, hogy a nagy- és közepeméretű angol vállalatok zöme készít középtávú tervet és ezek majdnem mindegyike felülvizsgálja és továbbvezeti azokat.

dr. Komonyi Zoltán

²Ennek megvalósulását az amerikai és a japán vállalatoknál az idézett cikk (Ipargazdasági Szemle, 1977. 1. szám) tárgyalja részletesebben.

FELMÉRÉS A GÉPIPARI TECHNOLÓIAFEJLESZTÉSÉRŐL¹

Az elmúlt években számos termelékenységi elemzést készítettek az Egyesült Államokban. Ezek értékelése során gyakran előtérbe kerül, hogy mit tehet a kormány a termelékenység növekedésének ösztönzése érdekében. Az egyik ilyen, az alábbiakban ismertetett felmérés azt vizsgálta, hogy a gépipari alkatrészgyártó vállalatok milyen mértékben használják fel a modern gyártástechnológiát, s ennek gyorsabb elterjedése hogyan segíthető elő.

E felmérés keretében 1974 decemberétől 1975 februárjáig 13 állam 178 fémmezmunkáló ipartelepét vizsgálták. A megfigyelésre az ipartelepeket véletlenszerűen választották ki 13 állam területéről. A minta egy része (41%) leányvállalat, vagy több teleppel rendelkező vállalat egyik telepe volt. Bár a felmérés viszonylag szűk körre terjedt ki, megállapításai figyelemre méltóak.

A vizsgálat egyik célja az volt, hogy feltárják: milyen mértékben terjedt el a modern gyártástechnológia a fémmezmunkálás területén. Modern gyártástechnológián a számítógéppel segített koordinált gyártást, vagy gyártási rendszert értették, s ezen belül is elsősorban a számítógévezérlésű szerszámgépek (NC gépek) alkalmazását vizsgálták. A felmérés másik fő célja az volt, hogy megállapítsák mi a gyártók álláspontja az új technológiával és a kormánynak az ilyen technológiák elterjesztésében játszott szerepével kapcsolatban.

A vizsgálatba vont ipartelepek nagyságáról a foglalkoztatott létszám alapján alkotunk képet. Figyelembeveendő, hogy ezeknek a termelékenysége mintegy 3–4-szerese a hasonló létszámú magyar vállalatokénak. A vizsgálat eredményeinek értékelésénél azt is tekintete kell venni, hogy a megfigyelt termelési egységek nagyobb része kis- és középméretű — ami egyébként az amerikai gépipari alkatrészgyártásnak önmagában is érdekes jellemzője.

1. sz. táblázat

A vizsgált ipartelepek létszámának megoszlása

Létszám* (fő)	Az ipartelepek	
	száma (db)	megoszlása (%)
1–49	56	32,0
50–99	51	29,0
100–199	23	13,3
200 felett	45	25,7
Összesen	175	100,0

¹ Az Egyesült Államok Termelékenységi Központjától rendelkezésünkre bocsátott „Feldolgozóipari technológia — változó kihívás a termelékenység növelésére” c. kongresszusi jelentés alapján.

A vizsgálat tárgyát képező ipartelepeknél átlagosan 131 darab 2000 \$ feletti egyedi értékkel rendelkező szerszámgép volt. A szerszámgépek életkor szerinti megoszlására jellemző, hogy a gépek több mint fele 10 évnél idősebb.

2. sz. táblázat

A szerszámgépek életkor szerinti megoszlása

Életkor	Megoszlás (%)
3 évnél fiatalabb	13,1
3–10 év között	34,4
10–20 év között	31,9
20 évnél idősebb	20,6

A vizsgált vállalatoknál (ipartelepeknél) rendkívül korlátozott mértékben alkalmaznak számítógéppel koordinált gyártástechnológiát. Kevesebb, mint a vállalatok fele használt számítógépet, s ezeken belül csak 23 százalékuk működött helyben. A kérdésekre kapott válaszokból kiderült az is, hogy a számítástechnikát elsősorban könyvelési és adminisztrációs célokra, nem pedig a nemrég kifejlesztett modern gyártási eljárásokhoz alkalmazzák.

A közelmúltban kifejlesztett gyártástechnológiák közül a számjegyvezérlésű (NC) szerszámgép az egyetlen, amelyet viszonylag szélesebb körben alkalmaznak. 31 ipartelepen, azaz a vizsgált termelő egységek 17,4 százalékánál 124 NC gép működött; ez a vizsgálatba bevont gépeknek mindössze 0,3%-át teszi ki. Az NC géppel rendelkező ipartelepek közül 12-nél csak egy NC gép van, és csak egyetlen ipartelep rendelkezik 12 NC géppel. Elsősorban a nagyobb termelőegységek alkalmaznak NC gépeket. Az egy ipartelepre jutó átlagos létszám a minta egészét nézve 236 fő; ez az adat az NC gépeket alkalmazó telepekre 610, a másik csoportra 156 fő.

Míg az NC géppel rendelkező ipartelepek 55%-a más vállalat vagy szervezet leányvállalata, az NC gépekkel nem rendelkezőknél ez az arány csak 37%. Az NC gépet alkalmazó telepek 84%-a, míg a többinek csak 41%-a használ számítógépet.

A felmérés során külön figyelmet fordítottak a sorozatnagyságokra. Az NC gépeket alkalmazó ipartelepek legjellemzőbb sorozataik nagysága alapján a következőképpen oszlanak meg: 1–50 db, 27%; 51–100 db, 20%; 100–500 db, 37%; 500 db felett 26%. Mivel a felmérésben csak a legjellemzőbb sorozatnagyságról volt szó, ezek a számok nem vallanak arról, hogy milyen sorozatnagyságnál leggazdaságosabb az NC gépek felhasználása.

A vizsgálat arra is kiterjedt, hogy mennyire elégedettek a gyárak az általuk alkalmazott új technológiával, nevezetesen az NC gépekkel. A felhasználók túlnyomó része úgy találta: az NC gépek műszaki és gazdasági szempontból is kielégítették várakozásait.

A jövőt illetően a megkérdezett ipartelepek úgy nyilatkoztak, hogy a számítógépes gyártástechnológiát az elkövetkezendő 10 évben csak kis- vagy mérsékelt mértékben fogják alkalmazni; elsősorban a magas beszerzési árak miatt, de a felhasználási lehetősé-

geket sem ismerik kellően. Véleményük szerint az 1980-tól 1985-ig terjedő időszakban nagyobb mértékben fog növekedni a számítógépek alkalmazása, mint 1975-től 1980-ig. A jövőre vonatkozó válaszokat elemezve kiderül, hogy a nagyobb telepek (100-nál több foglalkoztatottal) derülátóbbak.

Az NC gépekkel való megelégedettségre jellemző, hogy az ilyen típusú gépet beszerzeni óhajtó 21 ipartelep közül 14-nél már működik számjegyvezérlésű gép. Feltehetőleg ennek a megelégedettségnek tulajdonítható, hogy az NC gépet alkalmazó telepek nagyobb mértékben akarják a számítógépek szerepét növelni, mint az ilyen géppel nem rendelkezők. 1975–1980 között 27 százalékuk kis; 46 százalékuk mérsékelt, és 27 százalékuk jelentős mértékben óhajt számítógépet alkalmazni. 1980–1985 között 7, 48, 45 e százalékos megoszlás. Az NC gépet nem használó vállalatokra ezek az arányszámok a következők: 1975–1980-ra 72–24–4 és 1980–1985-re 51–36–13 százalék.

127 vállalat válaszolt arra a kérdésre, hogy melyek a számítógépes vezérlésű gyártástechnológia elterjedésének korlátai. A kapott válaszok megoszlását a 3. sz. táblázat tartalmazza.

3. sz. táblázat

A számítógépes vezérlésű gyártástechnológia elterjedésének korlátai

K o r l á t o k	V á l l a l a t o k	
	száma (db)	megoszlása (%)
Magas költség	79	62,2
A felhasználási lehetőségekre vonatkozó ismeretek hiánya	23	18,1
A kiválasztott rendszer gyors elavulásától való félelem	6	4,7
A munkaerő kedvezőtlen reagálása	5	3,9
Képzett személyzet hiánya	4	3,1
A számítógéprendszert szállító cég nem kielégítő együttműködése	3	2,4
Az elektronikai berendezések nem kellő megbízhatósága	3	2,4
A mechanikai berendezések nem kellő megbízhatósága	1	0,8
Bizonytalan software fejlesztések	1	0,8
Egyéb	2	1,6

A vizsgálat során azt is fel kívánták tártani, hogy milyen mértékben és milyen mechanizmus segítségével ösztönözheti a kormány sikeresen a modern technika szélesebb körű felhasználását. A felmérés során megkérdezték a vállalatokat, hogy véleményük szerint milyen módon tudná a kormány az új technika elterjedését elősegíteni.

**Lehetséges kormányakciók a modern gyártástechnológia
elterjesztése érdekében a fémgyártóiparban**

Kormányakciók	Vállalatok	
	száma (db)	megoszlása (%)
Beruházásokat ösztönző további adókedvezmények nyújtása	92	58,6
Állandó gyártástechnológiai adatbank létesítése	18	11,6
Semmilyen akció sem szükséges	13	8,3
Semináriumok, információcserék	9	5,7
Anyagi támogatás a gyártási módszerek fejlesztéséhez	9	5,7
A tröszt-ellenes törvény módosítása a vállalatok közötti kooperáció erősítése érdekében	4	2,5
Kísérletek, fejlesztések támogatása	3	1,9
Egyéb	9	5,7

Az USA Kereskedelmi Minisztériuma mellett működik a Nemzeti Műszaki Információs Szolgálat (NTIS), ennek feladata a műszaki ismeretek terjesztése, és ez biztosítja a kormány által támogatott kutatásokról és fejlesztésekről szóló beszámolókat és elemzések eljuttatását a felhasználókhoz. A vizsgált 178 vállalat közül azonban mindössze 6 volt rendszeres előfizetője az NTIS információs kiadványainak. Az utólagos beszélgetések során az is kiderült, hogy mind a 178 vállalat igen jól tudná hasznosítani ezeket az információkat.

A felmérés összefoglalója megállapítja, hogy a vállalatok viszonylag kis mértékben alkalmazzák a modern technika vívmányait, tulajdonképpen csak a számjegyvezérlésű szerszámgepeket használják szélesebb körben. A számítógépes technika elterjedésének legfőbb akadálya a magas beszerzési ár és az a körülmény, hogy viszonylag kevéssé ismerik felhasználásuk lehetőségeit. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a felmérés elsősorban kisebb vállalatokra terjedt ki és ezek közül csak a nagyobbak rendelkeznek NC géppel, ésszerűnek tűnik az a következtetés, hogy jelen körülmények között a vizsgált vállalatoknál csak kis mértékben várható a számítógépes gyártástechnológia elterjedése. Tekintettel a mechanikai és elektronikai hardware, továbbá a software egyre magasabb beruházási költségeire – hacsak nem történik valami egészen „drámai változás” – a vizsgált vállalatok technológiai szempontból az elkövetkező 10 évben sem fognak más képet mutatni. A vállalatok véleménye szerint a Szövetségi Kormány elsősorban adó-ösztönzéssel és adatbank segítségével tudná a modern technológia szélesebb körű elterjedését ösztönözni.

Róna Péterné

TUDOMÁNYOS ÉLET

TUDOMÁNYOS ÜLÉS A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 60. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1977. október 26–27-én a Magyar Tudományos Akadémia, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, az MSZMP Politikai Főiskolája és az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete tudományos ülést rendezett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából. Az ülést Szentágothai János az Akadémia elnöke nyitotta meg. A nyitó plenáris ülés előadói méltatták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak a világ fejlődésére gyakorolt jelentőségét és sok oldalról megvilágították, hogy e világtörténelmi jelentőségű esemény hatása napjainkig sem csökkent. A tudományos ülés résztvevői ezután három szekcióban folytatták munkájukat. Az alábbiak a gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkozó II. szekcióról adnak rövid ismertetést. A szekción elhangzott 9 előadás gazdaságpolitikánk és a gazdasági építőmunka aktuális kérdéseit történelmi megközelítésben tárgyalta.

A II. szekció előadássorozatát Nyers Rezső, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg, „Gazdaság és politika kapcsolata a szocialista építésben” c. előadásával. Bevezetőként azt az általános érvényű elméleti tapasztalatot emelte ki, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a szocializmus építésének eddig elért sikerei a Szovjetunióban az elmélet és gyakorlat dialektikus egységének folyamatos megteremtésében gyökeredznek, amihez szorosan kapcsolódik a gazdasági és politikai harc egymásmellettsége is. A szocialista országok fejlődésének tapasztalatai a második világháború után újólag megerősítették a marxizmusnak a termelési viszonyok elsődlegességére és a politikai viszonyok felépítmény jellegére vonatkozó alaptételét. Az egyes országok sajátos körülményei a termelési és politikai viszonyok bizonyos fokú differenciálódását eredményezték és eredményezik. A szocialista országok feltételei több vonatkozásban is különbözőek. Együttes erejük akkor növelhető a legnagyobb mértékben, ha az internacionalizmus elvét úgy érvényesítik, hogy gazdasági-politikai felépítettségük hazai adottságaikban gyökeredzik. Hazánk politikai életét nagyfokú „gazdaság érzékenység” jellemzi, de ezt a gazdaság politikai telítettségének egyidejű erősítése mellett kell figyelembe vennünk. A gazdaság és politika kapcsolata mai feladataink tükrében a következőket jelenti: a gazdasági növekedés feltételeinek változása a gazdaság alkalmazkodó képességének és a politikai tisztánlátásnak a fokozását követeli meg. A napjainkban megvalósult teljes foglalkoztatás a tömegek igényeinek változását, a munka, az élet minőségének javítására irányuló törekvéseket eredményezi. Csökkentenünk kell a munkakörülményekben, a földrajzi területek között, az egészségügyi és kulturális ellátásban mutatkozó egyenlőtlenségeket és ugyanakkor növelni kell a differenciálást a munka szerinti elosztásban. Gazdasági életünkben tovább nő a külkereskedelmi kapcsolatok jelentősége, de ennek növekedést ösztönző hatása csökken. Mindez a politika számára feladatként tűzi ki a gazdasági mechanizmus rugalmasságának fokozását, a vezetés minden szintjén a nemzetközi látókör, helyzetismeret javítását és a gazdaságpolitika tömegek felé való nyíltságának, a gazdaságpolitika demokratizmusának továbbfejlesztését.

Barla-Szabó Ödön, a közgazdaságtudományok kandidátusa „Lenin nézeteinek fejlődése az átmeneti korszak gazdaságpolitikájáról” címmel tartott előadást. Elsősorban azt emelte ki, hogy Lenin írásai, bár konkrét eseményekhez kapcsolódtak, mai problémáinkhoz, megoldásra váró feladatainkhoz is általánosítható elvi és módszertani útmutatást nyújtanak. Ebben a megközelítésben elemezte Leninnek a munkásmozgalom vezető szerepére, a gazdasági és politikai célok összehangolására, valamint az áru és pénzviszonyok, a bankok, a piaci viszonyok és a szövetkezetek jelentőségére vonatkozó nézeteit.

Hetényi István, az OT elnökhelyettese „A szocialista tervgazdálkodási rendszer tapasztalatai és a gazdaságirányítási rendszer tökéletesítésének főbb feladatai” című előadásában hangsúlyozta: a szocialista országok tervgazdálkodása a Szovjetunióban immár hat évtizede folyó népgazdasági tervezés tapasztalataira épül. A népgazdasági tervezés legfontosabb elvei és módszerei e 60 év alatt alakultak ki és ezeket az általános tapasztalatokat konkretizálja az egyes országok jelenlegi tervezési, gazdaságirányítási mechanizmusa, a gazdaság fejlettségi szintjével, erőforrásaival, a világgazdasági körülményekkel, a politikai és gazdaságpolitikai feladatokkal kapcsolatos sajátosságoknak figyelembevételével. A tervgazdálkodás és a gazdaságirányítás egyik lényeges, elvileg még nem kellően tisztázott kérdése a terv és a piac viszonya, kapcsolata. Hangsúlyozta, hogy ezt a viszonyt nem a vagylagosság jellemzi: e két gazdaságirányítási tényező közötti helyes arányt megvalósítva mindkettőt együttesen kell fejlesztenünk. Kiemelte, hogy erősíteniünk kell a tervezés társadalmi jellegét, fejleszteni kell a probléma-orientált tervezést. Meg kell valósítanunk a tudományos potenciál célratörő irányítását, a tudományos-technikai forradalom hazai és nemzetközi eredményeinek gyorsabb bevezetését. A szocialista országok közötti, az irányítás tapasztalataira vonatkozó rendszeres konzultációkat tovább kell mélyíteni, hiszen éppen ezek a nemzeti tapasztalatok gazdagíthatják tovább a szocialista tervgazdálkodás elméletét.

Gyenis János adjunktus „Lenin szövetkezeti elveinek érvényesülése a szocialista szövetkezeti mozgalomban” címmel tartott előadást. Kiemelte, hogy Lenin szövetkezetekre vonatkozó elmélete nemzetközi érvényű. Leninnek az a tézise, hogy a szövetkezeti mozgalom nem lehet a kapitalista társadalom megváltoztatásának eszköze, ma is időszerű egyes elterjedt illuzórikus nézetek megcáfolásához. Az előadó hangsúlyozta, hogy a szövetkezetek léte perspektívikusan is velejárója lesz a szocialista társadalomnak, de a szövetkezeti mozgalom fejlődését mindjobban jellemzi, hogy erősödik annak szocialista jellege. Végül felhívta a figyelmet arra, hogy időszerű lenne elméletileg összegezni a szocialista országok sokszínű szövetkezeti mozgalmának tapasztalatait.

Szabó Kálmán akadémikus „A szocialista termelési viszonyok fejlesztésének főbb kérdései” című előadásában kiemelte a termelési viszonyok fejlődésének szükségszerűségét és hangsúlyozta: a termelési viszonyok nemzetközi viszonylatban is léteznek. A gazdasági mechanizmus változtatása 1968-ban a termelési viszonyok fejlődésének fontos állomását jelentette hazánkban. Félrevezető lehet és pontatlan az a megfogalmazás, amely a hazai gazdaságirányítási rendszert, mint a terv és piac dialektikus egységének megvalósítását értelmezi, hiszen a terv és piac vonatkozásában nem beszélhetünk egymással dialektikus kapcsolatban álló ellentétpárról. Gazdaságirányításunkban a tervezést és a piaci viszonyokat egyaránt fel kell használni és fejleszteni kell. Ennek megvalósításakor egyidejűleg hármas feladatot kell célul kitűznünk. A bipoláris képlet helyé-

be egy tripoláris képlet lép: erősíteniünk kell a központi gazdaságirányítást (nemcsak a tervezést fejlesztjük de a döntési folyamatokat és a vezetés színvonalát is), növelniünk kell a vállalati önállóságot (a piac erősítése, a kezdeményezőkézség javítása érdekében) és erősíteniünk kell a szocialista demokrácia szerepét, hiszen a dolgozóknak a vállalatvezetésben és gazdaságirányításban való demokratikus részvétele felel meg a munka szerinti elosztás elvének, a szocialista termelési viszonyoknak.

Hoós János, a közgazdaságtudományok kandidátusa „A gazdasági szerkezet továbbfejlesztésének egyes kérdései” címmel tartott előadást. Rámutatott arra, hogy a termelési szerkezet fejlesztésével kapcsolatos feladatok megoldásának sikere a szerkezetfejlesztési döntések alapjául szolgáló kritériumrendszer helyes megválasztásának a függvénye. Ennek a kritériumrendszernek a közgazdasági értékmutatókat és műszaki-gazdasági paramétereket *egyaránt* tartalmaznia kell: a jövedelmezőség, a hatékonyság elemzését olyan komplex vizsgálattal kell kiegészíteni, amelyik számításba veszi a gazdaságos termelési méreteket, a kutatási hátteret, az értékesítés feltételeit, a munkamegosztás ésszerű rendjét s a korszerű vezetési módszerek kialakításának lehetőségét is. A hatékony döntések feltétele az alkalmazott kritériumrendszer komplexitása, viszonyítási alapunk pedig a nemzetközi élvonal. Egyes tényezők, vagy tényezőcsoportok kiemelése hibás döntések forrása lehet. Az értékmutatók és a gazdasági-műszaki kritériumok együttes elemzése kölcsönösen megalapozza egymást és megfelelő módon való alkalmazásuk esetén ugyanarra az eredményre, következtetésre kell hogy vezessenek.

Falusné, Szikra Katalin „Munka szerinti elosztás és munkaerőirányítás a szocialista társadalomban” című előadásában elsősorban a munkaerőirányítás és a bérpolitika kapcsolatát vizsgálta. Hangsúlyozta, hogy a foglalkoztatási struktúra változtatásával kapcsolatban a bérpolitika igen fontos eszköz, de a munkahelyi struktúra allokációs hatása mindig nagyobb a bérek allokációs hatásánál. Ezért a foglalkoztatási struktúra megváltoztatásához elsősorban a munkahelyi struktúrát kell átalakítani. Mindenekelőtt a munkahelyek számát kell a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségéhez igazítani, megszüntetve ezzel a jelenlegi munkaerő piacon tapasztalható túlkeresletet és annak bérstruktúrát torzító hatásait. A munkaerő piacon a kereslet és kínálat egyensúlya esetén a foglalkoztatási struktúra változtatásait a bérpolitika jól segítheti elő, a munkaerő átcsoportosításokkal kapcsolatos költségek és veszteségek átvállalásával, a helyes kereseti arányok kialakításával. Az egyensúly hiánya esetén azonban az adminisztratív korlátozó intézkedések csak átmeneti megoldást jelentenek és csak látszateredményeket hozhatnak.

Kozma Ferenc, a közgazdaságtudományok doktora „A szocialista országok gazdasági együttműködéséről és az együttműködés fejlesztésének további feladatairól” című előadásában részletesen elemezte a szocialista országok gazdasági együttműködésének világgazdasági jelentőségét. Hangsúlyozta, a KGST országok gazdasági sikerei az együttműködésüket szabályozó, meghatározó alapelvekben gyökereznek, s ezek helyességét éppen ezek a sikerek támasztják alá. Ezek az elvek a stabilitás, a fejlődést kölcsönösen indukáló munkamegosztás és az egymás fejlődésének kölcsönös meggyorsítása. A gazdasági fejlődés intenzív szakaszába lépve és a jelenlegi világgazdasági helyzetben szükség van arra, hogy ezeket az elveket az új követelményeknek megfelelően egészítsük ki. Előtérbe kerül a rugalmasság követelménye, valamint a komplexitás elve a gondolkodási és cselekvési eszközök vonatkozásában. Ezeknek az új típusú elveknek az érvé-

nyesítése, az együttműködés már bevált alapelveit kiegészítve, biztosítja a szocialista országok nemzetközi együttműködése fejlődésének újbóli felgyorsulását.

Nyilas József, a közgazdaságtudományok doktora „Az 1974–75. évi tőkés világgazdasági válság hatása a tőkés országok közötti erőviszonyokra” című előadása elemezte azokat a jelentős változásokat, amelyek a második világháború után a világ gazdasági és politikai erőviszonyaiban végbementek. E változások nyomán a szocialista országok és a világ haladó erőinek szerepe, ereje, hatalmas mértékben megnövekedett. A 70-es évek elejére a fejlett nyugat-európai országok gazdasági függése erősödött és a fejlődő országok között erős differenciálódási folyamat indult meg. Az 1974–75. évi tőkés világgazdasági válságot megelőzően az USA gazdasági súlya csökkent, a gazdasági hegemoniájára épült pénzügyi rendszer összeomlott. A válság után végbemenő gazdasági folyamatok, az új világgazdasági rendszer körvonalainak kibontakozása olyan helyzetet teremtett, amelyben az USA újra megerősíthette pozícióját és a nyugat-európai országokban a gazdasági és politikai vezető szerepet az NSZK vette át. A fejlődő országok differenciálódási folyamata nem szűnt meg és ezt a fejlett országok igyekeznek saját javukra kihasználni. Jól érzékelhető tendencia napjainkban, hogy a finánc-tőke és a nemzetközi monopóliumok hatalma és befolyása jelentősen növekszik. Ez egyrészt élezi a tőkés világgazdaság belső ellentmondásait, másrészt megnehezíti a tőkés világgazdaság problémáinak megoldását.

Az előadásokat vita követte. A hozzászólók elsősorban gazdaságirányítási rendszerünk sajátosságairól, a terv és piac viszonyáról fejtették ki nézeteiket és a gazdasági demokrácia fejlesztésével, a szövetkezeti mozgalom értékelésével, a tudomány és a tervezés viszonyával kapcsolatban mondták el véleményüket.

A szekció munkájáról Sipos Aladár akadémikus, a szekció elnöke adott összefoglalást. Megállapította, hogy az előadók és hozzászólók Október szellemében, történelmi távlatból és felelősséggel közelítették meg a gazdasági építőmunkánkkal kapcsolatos időszerű problémákat; a szekció-ülés igen hasznos, eredményes munkát végzett.

dr. Bagó Eszter

NEMZETKÖZI KONFERENCIA AZ IPARI SZERVEZET KÉRDÉSEIRŐL

A tőkés országokban, különösen az angol nyelvterületen, Angliában és az Egyesült Államokban, nagy hagyományai vannak az ipari szervezet kutatásának (az ipargazdaságtannak ez itt a fő témaköre) s az utóbbi időben e tudományterületen is növekvő nemzetközi együttműködés épült ki. Ennek egyik formája: nemzetközi konferenciák sorozata. Az a konferencia, amelyen e témában 1977. szeptember 14.–17-én Newcastle-upon-Tyne-ban részt vettem, a negyedik volt az ilyen tanácskozások sorozatában. A konferenciának mintegy 100 résztvevője volt, 15 országból, zömmel egyetemekről, de más kutatóhelyekről is.

A konferencia 24 előadást vitatott meg, két előadást – N. Blattner professzor előadását és az én előadásomat – plenáris ülésen, a többi 22 előadást két párhuzamos

szekcióban. Ezen kívül egy kötetlen beszélgetésre is sor került a konferencia tapasztalatairól, a további együttműködésről, a következő konferencia szervezéséhez adható ajánlásokról.

A konferenciának nem volt szorosan körülhatárolt témaköre, ezt néhányan szóvá is tették; lényegében minden kutató legújabb kutatásai eredményeiről számolt be. Maga az „ipari szervezet” azonban eléggé összefüggő, zárt problémakör, ezért az előadások legtöbbje így is lényegében egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdéseket tárgyalt – a piaci és vállalati struktúra, a vállalati magatartás és a teljesítmények összefüggései.

Az előadásoknak mintegy fele általánosabb kérdésekkel, másik fele konkrét ágazati elemzésekkel foglalkozott, a tőkés országok hagyományainak megfelelően erős empirikus orientációval. Az előadások túlnyomó része statisztikai adatokat, vagy ökonometria elemzéseket is tartalmazott. Megfigyelhető volt a nemzetközi kérdések iránti érdeklődés fokozódása: az előadások egyharmada nemzetközi összehasonlításokat is adott, de a legtöbb más előadás is jelentékeny teret szentelt a külgazdasági összefüggéseknek, a nemzetközi tapasztalatoknak. Az alábbiak a legérdekesebb előadások rövid jellemzésével próbálják érzékeltetni, milyen problémákkal, milyen közelítésben foglalkoznak az ipari szervezet témájával a tőkés országok kutatói.

Az általánosabb kérdéseket tárgyaló előadások közül említésre érdemes M. Sawyer, valamint K. Cowling előadása a monopóliumok okozta jóléti veszteségekről. Mint ismeretes, a tőkés országokban feltételezik, hogy a monopóliumok léte a tökéletes versenyhez képest a gazdaság kevésbé hatékony működését és ezzel az elméletileg elérhető jóléthez képest veszteségeket eredményez. A két előadás részben matematikai modellek, részben empirikus adatok alapján ezt a bonyolult kérdést elemezte. A válaszok bizonytalanságára idézhetjük, hogy míg Sawyer néhány tizedszázaléknyi veszteséget kimutató szerzőket is említett, maga olyan számítási eredményre is jutott, hogy a monopóliumok léte miatt a nemzeti jövedelem körülbelül 25%-kal kevesebb a lehetségesnél.

Az elvont matematikai modellekre szorítkozó előadások száma csökkenőben van, e konferencián mindössze 3 ilyen előadást terjesztettek be; R. de Bondt előadása az innovációs tevékenység és a piacralépési korlátok összefüggéseivel, M. Neumann előadása a versenyző hirdetés játékelméleti magyarázatával, Y. Kotowitz és F. Mathewson előadása pedig az informáló hirdetés jóléti összefüggéseivel foglalkozott.

V.H. Woodward előadása bőséges statisztikai adatok alapján az import behatolás és a gazdasági növekedés kapcsolatát elemezte Angliában, az NSZK-ban, Franciaországban és Olaszországban. Vizsgálta az import keresleti és kínálati (kapacitás) tényezőit, az arányok és a gazdaságpolitika szerepét. Megállapítása szerint a protekcionista gazdaságpolitika a gyenge ágazatokat védi, a gyorsabban növekedőket korlátozza, ezért nézete szerint egészében kedvezőtlen hatású.

Az ágazati tanulmányok közül kettő, A. Brandt és H. Albach tanulmánya az NSZK gyógyszeriparának azt a problémáját vizsgálta, hogy az egészségügyi ellátás, a gyógyszerfogyasztás költségei rohamosan növekednek és ennek részben az az oka, hogy a gyógyszerek árát és a gyógyszerek árához igazodó ésszerű válogatást eddig nem tudták hatékonyan szabályozni. A legtöbb országban (az Egyesült Államok, az NSZK, Japán és Svájc kivételével) vannak ugyan bizonyos árszabályozó rendelkezések, de a hasonló hatékonyságú gyógyszerek között így is nagy árkülönbségek mutatkoznak, s az orvosok ezt a receptek felírásánál alig mérlegelik. Ennek megoldására egyrészt olyan

javaslatok merültek fel, hogy erősebben szabályozzák a gyógyszerárakat, másrészt, hogy több segédletet adjanak az orvosoknak ártudatosabb, de az egészségügyi ellátás minőségét nem veszélyeztető döntésekhez. A gyógyszeripari árverseny hiányának lehetőségeit elemző tanulmányokból érdemes idézni, hogy az NSZK-ban a húsz legnagyobb gyógyszergyár mindössze a termelés 46%-át állítja elő, az ötven legnagyobb gyár is csak 70%-ot, tehát a koncentráció foka nem különösebben magas.

B.M. Wolf tanulmánya a csapágy-gyártás példáján azt elemezte, hogy a japánok megjelenése milyen módon ösztönözte az európai piacokon az Európai Gazdasági Közösség országai között a specializáció fokozását és a nagyobb ütemű racionalizálást – részben statisztikai adatokra, részben nagyszámú európai vállalatnál készített interjúra támaszkodva. M. Brouwer tanulmánya négy országra (Franciaország, NSZK, Hollandia, Egyesült Államok) vonatkozóan vizsgálta, hogy mennyiben van a sörgyárak között ár-, illetőleg hirdetési verseny: megállapítása szerint az ilyen verseny az Egyesült Államokban jelentékeny, a többi országban viszonylag alacsony fokú.

D.T. Jones és S.J. Prais tanulmánya nemzetközi összehasonlítások alapján arra kerekedett választ, hogy mennyiben és miért marad el az angol autóipar termelékenysége az Egyesült Államok és az NSZK mögött (számításunk szerint az autóipar termelékenysége az NSZK-ban kétszeres, az Egyesült Államokban négyszeres). A magyarázatot csak részben látják a szerelőüzemek kisebb üzemnagyságában, fontos szerepet játszik a specializáció alacsonyabb foka, a gyengébb minőségű, kevésbé fegyelmezett, szervezett munka, és nagy jelentőséget tulajdonítanak a munkáltatók és a szakszervezetek között Angliában különösen gyakori feszültségeknek.

I. Vogelsang tanulmánya a szénbányászat példáján vizsgálta, hogy milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a vertikális integráció (az adott esetben erőművekkel, acélművekkel) a hosszútávú megállapodásokkal szemben, mennyiben tudja e két megoldás ugyanazokat a célokat nagyobb vagy kisebb hatékonysággal biztosítani. Három tanulmány foglalkozott a villamosenergia-ipar tarifa politikájának kérdéseivel; egy további tanulmány az NSZK teherautó-gyártásának problémái alapján a piacok, a vásárlói magatartás és a koncentráció összefüggéseit elemezte.

N. Blattner előadása, amely az „Iparpolitika – egy szkeptikus nézet” címet viselte – azt vizsgálta, hogy az iparpolitika miért nem tudta megakadályozni a korábban viruló svájci óraipar világpiaci visszaszorulását. Megállapítása szerint a svájci óraipar hanyatlását az okozta, hogy túlságosan dekoncentrált, horizontális szervezetű, nem készült fel a versenyre, a műszaki fejlődésre, hiányzott a marketing-tevékenység kellő kifejlesztése és ezt az iparpolitika nem tudta – és nézete szerint általában is kevésbé tudja – megakadályozni. Előadásának ezek az általánosító megállapításai élénk vitát váltottak ki.

A. Jacquemin és E. de Ghellinck tanulmánya azt elemezte, hogy a családi tulajdon nagyobb részaránya folytán megfigyelhető-e a francia iparban a profit-maximalásra való törekvés nagyobb intenzitása, szemben a menedzserek által irányított vállalatokkal. Adataik szerint egy ilyen összefüggés a nagyvállalatok esetében valóban megfigyelhető. P. Mariti tanulmánya egy Olaszországban megfigyelt új jelenséggel foglalkozott: az „ipar dezintegrálódásával”, a kisvállalatok számának gyors növekedésével. Vizsgálatai szerint több ok mellett nem kis mértékben arra vezethető ez vissza, hogy a kisvállalatoknál nincsenek erős szakszervezetek s olcsóbb bérért tudják ugyanazt a munkát elvégeztetni. H. Williams és R. de Lange tanulmánya a több terméket előállító vállalatok

magatartását vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a diverzifikált vállalatok a versenyben előnyt élveznek, mert egyik termék nyereségéből támogatni tudják a másik termék piacára való behatolást. A diverzifikáció eléggé általános növekedése nézetük szerint szükségessé teszi, hogy a jövőben az egyes ágazatokat ne külön, hanem egymással összefonódó komplexumaikban elemezzük.

Bizonyára e rövid áttekintés is érzékelteti, hogy a tőkés országokban az ipari szervezet témájában fontos, számunkra is lényeges kérdésekkel foglalkoznak, igényesen és a legtöbbször gyakorlatiasan is. Bár a tőkés viszonyok között a piaci és vállalati struktúra, a magatartás és a teljesítmény más környezetben és összefüggésekben merül fel, mint a szocialista országokban és hazánkban, – módszereik, tapasztalataik, megállapításaik számunkra is figyelemre méltóak, érdemesek részletesebb tanulmányozásra. A konferenciára benyújtott, az Ipargazdasági Szemle 1977. 3. számában megjelent előadásom – „Az ipargazdaságtan a tőkés és a szocialista országokban” – e kérdésekkel foglalkozott, és arra a következtetésre jutott, hogy a külföldi tapasztalatok alaposabb feldolgozása és értékelése ebben a témában is tágíthatja látókörünket, gyarapíthatja ismereteinket, segítheti problémáink megoldását.

Román Zoltán

AZ 1976. II. FÉLÉVBEN ÉS AZ 1977. I. FÉLÉVBEN ELNYERT KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI FOKOZATOK

A közgazdaságtudományok doktora fokozatot nyerte el:

Fazekas Béla: „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon” című disszertációja alapján.

Kovács János: „A munkaerő társadalmi újratermelésének három szférája” című disszertációja alapján.

Nagy András: „A nemzetközi kereskedelem strukturális elemzése és előrejelzése” című disszertációja alapján.

Román Zoltán: „Termelékenység és gazdasági növekedés” című disszertációja alapján.

Schmidt Ádám: „A felsőszintű tervek összefüggései” című disszertációja alapján.

A közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot nyerte el:

Adorján Bence: „Számítástechnika ma és holnap” című disszertációja alapján.

Ay János: „A mintavételes állatösszeírások módszertani kérdései” című disszertációja alapján.

Bánfi Tamás: „A valutaárfolyam-elmélet és valutaárfolyam-politika” című disszertációja alapján.

Bekker Zsuzsanna: „A dinamikus iparágak fejlődése és a gazdasági növekedés” című disszertációja alapján.

Berey András: „Az iparvállalati munkaerő végzettség és képzettség szerinti foglalkoztatásának néhány elvi és gyakorlati kérdése” című disszertációja alapján.

- Csath Magda: „A vállalati középtávú tervezés módszertana” című disszertációja alapján.
- Ahmed Mohamed Farhan: „A Jemeni Népi Demokratikus Köztársaság gazdasági és társadalmi fejlődésének néhány kérdése, különös tekintettel a gazdaságpolitikára és a külgazdasági kapcsolatokra” című disszertációja alapján.
- Ferencz Attila: „A beruházások lebonyolításában résztvevő vállalatok együttműködésének néhány kérdése, különös tekintettel az építőipari szervezetek kapcsolataira” című disszertációja alapján.
- Golobics Pál: „A Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió termelési együttműködése, mint a magyar gépgyártás fejlesztésének fő tényezője” című disszertációja alapján.
- Najem Harchan: „Irak és az európai szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok és azok kihatása Irak gazdasági fejlődésére” című disszertációja alapján.
- Horn Gyula: „A jugoszláv gazdasági modell sajátossága, működése és tapasztalatai” című disszertációja alapján.
- Kalmár György: „A gazdasági-társadalmi struktúra változásai Trópusi-Afrikában – a ghanei példa tükrében” című disszertációja alapján.
- Kerek Zoltán: „Ár–költség–jövedelem elvonás és támogatás helyzete, továbbfejlesztésének lehetősége az élelmiszergazdaságban” című disszertációja alapján.
- Kovács Árpád: „A beruházás megvalósításának információrendszere” című disszertációja alapján.
- Kovács Lászlóné: „A női munkaerő a szocialista magyar mezőgazdaságban” című disszertációja alapján.
- Mandel Miklós: „A központi beruházási döntésekről” című disszertációja alapján.
- Olajos Árpád: „Szakképzés és foglalkoztatás” című disszertációja alapján.
- Pados János: „A gépjárművek optimális élettartamának meghatározása” című disszertációja alapján.
- Tinka Nikolaeva Popova: „Makrogazdasági modellek alkalmazása a középtávú tervezésben Magyarországon” című disszertációja alapján.
- Radics Ferenc: „A szocialista gazdaság pártirányításának problémái” című disszertációja alapján.
- Hosny Hafez Ali Abdel Rahman: „Az egyiptomi búza, rizs és gyapot termelésének, felhasználásának, valamint fejlesztésének vizsgálata” című disszertációja alapján.
- Mohamed Mohamed Ibrahim Sayed Ahmed: „A piactervezés stratégiája a szocialista gazdaság tapasztalatai alapján” című disszertációja alapján.
- Sándor Imre: „A reklám a tervszerű szükségletkielégítés és a hatékony szocialista vállalatvezetés szolgálatában” című disszertációja alapján.
- Surányi Sándor: „Indiai agrárkérdés” című disszertációja alapján.
- Szipirulisz Antoniszné: „A magyar vasútüzem termelőerőinek fejlődése a szocialista gazdaságban” című disszertációja alapján.
- Mai Van Thieu: „A mezőgazdaság állami támogatásának néhány kérdése és ennek hatása a mezőgazdasági termelősövetkezetek gazdálkodására” című disszertációja alapján.
- Tóth László: „A jövőtudomány módszereinek alkalmazása az élelmiszertermelés vizsgálatában” című disszertációja alapján.
- Tóth Tamás: „Vállalati külpiaci politika és eszközei” című disszertációja alapján.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Ipargazdasági Bizottsága a következő témákban pályázatot hirdet.

- I. Számítási módszer a kohászati vállalatok relációnkénti jövedelmezőségének bemutatására.
- II. Javaslat a vaskohászati vállalatok önköltségszámítási módszerének fejlesztésére és egységesítésére.
- III. A kohászati vállalatok termékszerkezete fejlesztésének műszaki-gazdasági kritériumrendszere.

A pályázatok feltételei:

A pályázaton csoportosan és egyénileg is részt lehet venni. A pályázatok jeligécek, a pályázók adatait (név, munkahely, beosztás vagy munkakör) zárt borítékban kell csatolni.

A pályázatok terjedelme a mellékletekkel együtt nem haladhatja meg az

- I. témában a 20 gépelt oldalt,
- II. témában az 50 gépelt oldalt (öntvénygyártás témájában 20 gépelt oldalt),
- III. témában a 30 gépelt oldalt.

Pályamunkaként önálló alkotásnak minősülő tanulmányt lehet benyújtani.

A pályamunkákat 1978. június 30-ig kell az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesülethez (1061 Budapest, VI. Anker-köz 1.) beküldeni. Ugyanitt lehet érdeklődni a pályázat részletei felől.

A pályaműveket az OMBKE Elnöke által kijelölt szakbizottság bírálja el.

A pályázat díjai a következők:

I. Téma:	csak öntvénygyártás
I. díj 7000 Ft.	I. díj 4000 Ft.
II. díj 4000 Ft.	II. díj 3000 Ft.
III. díj 3000 Ft.	III. díj 2000 Ft.
II. Téma:	III. Téma:
I. díj 13000 Ft.	I. díj 7000 Ft.
II. díj 9000 Ft.	II. díj 4000 Ft.
III. díj 7000 Ft.	III. díj 3000 Ft.

Két könyv a munkaerőmozgásról¹

Az iparosodás és az urbanizáció folyamata, a társadalmi struktúra változása, a tudományos-technikai forradalom a korábbinál nagyobb mértékben tesz szükségessé munkaerőmozgásokat az egyes népgazdasági ágazatok, iparágak, vállalatok, munkahelyek között. A munkaerőszerkezet változása a gazdasági struktúra átalakításának része és feltétele.

A munkaerőmozgás folyamatainak kutatása népgazdasági és vállalati szempontból elsősorban azért fontos, mert a munkaerőmozgás az utóbbi években felgyorsult; míg a termelési struktúra fejlesztése által megkívánt változások sokszor akadoznak, növekedett az irracionális munkaerőmozgások aránya. A közgazdászok, szociológusok és az utóbbi időben a pszichológusok számos kutatása, vizsgálata tanúsítja a téma iránti érdeklődést.

A munkaerőmozgásról magyar nyelven megjelent könyvek több oldalról is hozzájárultak e bonyolult jelenség elemzéséhez. Nem egységes azonban még mindig a terminológiai bázis, hiányzik a problémakör interdiszciplináris megközelítése, s gyakran találkozunk a munkaerőmozgásnak a fluktuációra való leszűkített tárgyalásával.

Az empirikus vizsgálatok főként a kilépések okaira keresnek magyarázatot, az alkalmazott módszerek azonban ezt csak korlátozottan teszik lehetővé. A fluktuáció vizsgálatára ugyanis általában két módszer használatos. Az egyik módszernél a kilépőktől érdeklődnek távozásuk indító okai felől, a másikonál a kiemelkedően magas fluktuációjú üzemszervezetekben végeznek vizsgálatokat, az objektív munkakörülményekre, az ott dolgozók elégedettségére vonatkozóan. Mindkét módszernek vannak problémái, az első esetben a tényleges és a deklarált motivumok közötti különbség, a második esetben a magatartás kizárólag racionális meghatározottságának feltételezése.

A közelmúltban két munkaerőmozgással foglalkozó könyv is megjelent, amelyek szerzői az előbb felsorolt hiányosságok feloldására törekedtek. Az egyik könyv elméleti-módszertani oldalról közelíti a problémát, a másik vállalati vizsgálatok alapján mutatja be a téma bonyolult jellegét.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának novoszibirszki Ipargazdaságtani Intézetében a munkaerő-tartalékok szociológiai problémáival foglalkozó osztály által végzett kutatások célja mindenekelőtt a munkaerőmobilitás kérdéseinek elméleti és módszertani tisztázása volt.

Az elméleti problémákat e kötetben legmélyebben T.I. Zaslavszkaja tanulmánya tárgyalja. Cikkében rámutat arra, hogy milyen szerepet játszik a munkaerőmobilitás a

¹ A munkaerőmobilitás szociológiai kutatásának módszertani problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 291 oldal. Gelléri Péter: A vándorló munkások. Pszichológia a gyakorlatban. 32. kötet. Akadémiai Kiadó, 1977. 160 oldal.

szocializmus társadalmi-gazdasági fejlődésében, bevezeti a munkaerőmobilitás belső struktúrájának és mechanizmusának fogalmát. Felhívja a figyelmet arra, hogy a munkaerővándorlás jelenségét komplex, interdiszciplináris megközelítésben kell vizsgálnunk.

A kötet többi tanulmánya a munkaerőmobilitás egyes kérdéseinek konkrét feldolgozásához nyújt segítséget. A különböző tanulmányok kutatási programként is kezelhetők, a szerzők jó áttekintést adnak a téma eddigi eredményeiről és a megoldandó feladatokról. A sokoldalú megközelítést jelzi, hogy külön tanulmány foglalkozik a területi munkaerőmobilitás tervezésének gazdasági alapjaival, a munkaerőmobilitás szociológiai-pszichológiai aspektusaival, a munkaerőmobilitás rendszermodelljeinek felépítési programjával, a kutatások programozásának elveivel és alapelemeivel, a munkakARRIER kutatásának programjával, az ipari városok munkaerőforrásainak alakulásával és felhasználásával kapcsolatos problémák elemzésével, a munkaerőmobilitás tanulmányozásához szükséges terminológia kidolgozásával.

A tanulmányok közös törekvése a kutatások fogalmi apparátusának fejlesztése, a munkaerőmozgás gazdasági, társadalmi és pszichológiai tényezőit összegző elméleti modellek kialakítása. I. Sz. Ladenko tanulmánya a munkaerőmozgások matematikai modellezésével foglalkozik. A munkaerőmozgás folyamatait vizsgáló kutatások szintetizálásának alapja a terminológiai egyöntetűség. A jelenleg használt fogalomrendszer e követelménynek még nem felel meg. L. A. Hahulina tanulmányát e kérdéskör vizsgálatának szenteli, s a terminológiák kidolgozásának általános problémáit is elemzi.

Szociálpszichológiai nézőpontból közelíti a témát R. V. Rivkina. Cikkében meghatározza a munkaerőmobilitás szempontjából lényeges szociológiai-pszichológiai tényezőket, ezek tartalmát, a tényezők közötti kapcsolatokat. Tanulmánya elméleti oldalról támasztja alá az alább ismertetett másik munkaerőmozgással foglalkozó könyv célkitűzésének helyességét, egyes megállapításainak általános érvényét.

Gelléri Péter könyve vállalati vizsgálatok alapján kísérli meg a munkaerővándorlás bonyolult indítékainak feltárását.

A szerző célja a „vándorló munkások” kategóriájára vonatkozó gazdasági, társadalmi és pszichológiai tényezők összefüggésükben, történeti meghatározottságukban, egy-egy módon történő vizsgálata. A vizsgálatok 1965-ben kezdődtek és közel 10 éven keresztül folytatódtak négy nagyvállalatnál (CSM, EVIG, BKV, FÁÉV). A szerző változatos módszerekkel élt, a szokásos kérdőíves felvételt személyes interjúk, személyi-egésztettek (mondatkiegészítéses és szóasszociációs verbális vizsgálatok, Lüscher-féle színpróba), munkakönyv és állományi nyilvántartólap elemzések egészítették ki. Az utóbbi dokumentumanalízis 2 vállalatnál az 1950-es évvel kezdődött. A vizsgálatba azokat vonták be, akiknek 5 év alatt 5 vagy több munkahelyváltogatásuk volt.

A szerző a felsorolt módszereket felváltva alkalmazta a négy vizsgált vállalatnál, s bár hangsúlyozza, hogy az ismételt alkalmazásnak nem tulajdonít kiemelt jelentőséget, szerintünk ezzel az elemzés bázisát, az összehasonlíthatóságot szűkítette.

A vizsgált időszak 1965-ben (a dokumentumok elemzésénél 1950-ben) kezdődött és kb. 1975-ig tart. Gelléri a vizsgált időszakot nem bontja, egységesnek tekinti. Igaz, hogy máshol – a migrációs jelenségek történeti előzményeinél megemlíti – hogy ezt a periódust nem lehet egységesen kezelni, s a gazdaságtörténeti, közgazdasági irodalomban is tisztázatlan még e kérdés. Úgy érezzük azonban, hogy az 1950-től majdnem napjainkig terjedő időszak gazdasági, társadalmi változásainak gyakorlati vizsgálata

mindenképpen indokolna valamilyen periodizálást (vagy érdekes lett volna meggyőződni arról, hogy a gazdasági változások a munkahelyváltoztatásokat nem, vagy igen kevésbé érintik).

Külön fejezet foglalkozik a munkahelyváltoztatási indítékok problémájával. A Csepel Művekben végzett vizsgálat során a gyakran és az átlagos gyakorisággal munkahelyet változtatók csoportját különítette el. A vizsgálatból megállapítható, hogy a deklarált kilépési okok erősen szóródnak, és az „anyagi ok” (a kevés fizetés) csak a második helyen szerepel. Ez utóbbival kapcsolatban a szerző további elemzést készített; a munkakönyvek adatait felhasználva összehasonlította a munkabéreket a kilépők utolsó három munkahelyén. Az eredmény meglepő volt: a kettőnél korábbi munkahelyhez viszonyítva a vándorló munkások 11,1%-ának a fizetése csökkent. Az első (vagyis az elemzésben alapnak tekintett) munkahelyen kapott összeghez viszonyítva 50,9 százaléknak romlott a fizetése az utolsóhoz képest. Azoknak az aránya, akik a „hármassugár” során egyre magasabb keresetet tudtak elérni; mindössze 9,3%. Ez az eredmény megkérdőjelezi azt az általános közhitelmet, amely szerint a munkahelyváltoztatás általában „kifizetődő üzlet”, de az is lehet, hogy a munkakönyvi bejegyzések nem tüntetik fel pontosan a fizetések és keresetek közötti különbség összetevőit.

A munkahelyváltoztatási indokok egyik csoportjával, a szakmai identifikáció problémájával a szerző részletesebben is foglalkozik. Megállapítja, hogy a pályaválasztás, illetve a pályaadaptációs problémák és a munkahelyváltoztatási gyakoriság között a vizsgált munkásoknál nem található a várt összefüggés. Ennek a következtetésnek az értékét azonban csökkenti az a körülmény, hogy a szerző nem vizsgálta a szakképzettség szerinti különbségeket.

A vándorló munkások személyiség-jellemzőit vizsgálva kerül sor az alkalmazott személyiségtesztek bemutatására, amelyek különösen a nem pszichológus szakember számára rendkívül érdekesek, még akkor is, ha értelmezésükre több megoldás is kínálkozik. Az ilyen irányú kísérletekben elég nagy a hiány, holott csak a gyakorlatban lehet eldönteni, hogy melyik pszichológiai módszer a legmegfelelőbb egy-egy gazdasági jelenség vizsgálatára. A mondatkiegészítési és szóasszociációs tesztek lényegében gondolkodási sémákat vizsgálnak, s hogy a felhasznált mondatkezdetek mennyire illeszkednek *speciálisan* a munkahelyváltoztatás szituációjára, feltehetően további kísérletekhez ad kedvet. A Lüscher-szintest részletes kifejtése és magyarázata szintén ösztönzőleg hathat a követőkre. (Ez a teszt a különböző színek felhasználásával a személyiség érzelmi életének stabilitásáról ad képet. A szerző a szintestet a vándorló munkásokra, az átlagos gyakorisággal kilépőkre és a törzsgárda kontroll csoportokra egyaránt elvégezte. Talán pontosította volna az eredményt, ha a vizsgálatba csak az érzelmi okokból kilépőket vonták volna be.)

A személyiségvizsgálat eredményei egyébként összefoglalóan azt mutatták, hogy a vándorló munkásoknál egyaránt fellelhetők a labilis és konfliktusos életvezetés általános és specifikus jegyei, ugyanakkor regisztrálták bizonyos személyiségjegyek gyakoribb előfordulását is.

A személyiségjegyek alapján a szerző a vándorló munkások két csoportját különbözteti meg: a barábareket és a szerencsepróbálókát (néprajzi, illetve népmesei ihletéssel), s a továbbiakban e két típus jellemzését adja, egyelőre még hipotézis jelleggel.

A szerző a vizsgálat céljánál említi, hogy a gazdasági, társadalmi, pszichológiai té-

nyezőket egyaránt figyelembe kívánja venni, azonban – talán a könyv szociálpszichológiai jellegéből következően is – a gazdasági tényezők kissé háttérbe szorulnak. Az objektív munkahelyi körülmények eltérései, a munkaerő fluktuáció csökkentésére hozott direkt és indirekt gazdasági szabályozások, a vállalati intézkedések különböző formái valószínűleg másképpen befolyásolták az egyes vállalatok, sőt egyes üzemek dolgozóit – nem becslve le természetesen a vándorló munkások személyiségjegyeiben meglévő közös vonásokat. Lehet, hogy a közgazdászok egy része *csak* a gazdasági tényezőket vette figyelembe – mint ezt a szerző többször is megjegyzi –, ez azonban nem ad okot arra, hogy az ellenkező oldalról indulva, most a gazdasági tényezők jelentőségét becsljük le. A munkahelyváltoztatások jelentősen függenek az objektív élet- és munkakörülményektől, valamint attól, ahogy ezek a körülmények az ország egyes területein, az egyes ágazatokban és vállalatoknál differenciálódnak. Miután ezek az objektív körülmények gyakran nem elégítik ki a dolgozókat, így általában a tényezők egy csoportja is elegendő a munkaerővándorlás magyarázatához, s nem merül fel annak szükségessége, hogy a személyiségjegyeket is figyelembe vegyük. A.I. Aitov pl. a fiatalabb dolgozók munkaerővándorlását vizsgálva megállapította, hogy olyan tényezők, mint fizetés, a munkában eltöltött idő hossza, az iskolai végzettség, a szakképzettség annyira erős hatást gyakorolnak, hogy gyakorlatilag *közömbösítik* a dolgozók személyiségtípusainak sajátosságaiából adódó különbségeket. Feltehető, hogy a szociális változások hatására, az életszínvonal növekedésével az értékorientációk szerepe növekedni fog.

Az igen bő irodalomjegyzék jó segítséget nyújt a téma iránt érdeklődőknek. Sajnálatos azonban, hogy a több mint 100 irodalmi hivatkozás közül csupán egy szocialista (szovjet) mű kerül említésre, holott a munkaerővándorlás személyes indítéka, társadalmi-gazdasági háttere feltehetően egészen más a tőkés országokban. Nem utal a szerző a legújabb magyar szakirodalomra sem.

Ványai Péterné

Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái¹

Kádár Béla könyve a latin-amerikai országok gazdasági fejlődésének különféle útjairól, a térség országainak gazdasági változásairól, fejlődésük kérdőjeleiről ad képet. Bár a régió hazánktól meglehetősen távol esik, s országainak társadalmi, gazdasági problémái legtöbb vonatkozásban eltérőek, a tárgyalt „dilemmák” egy része ismerősnek tűnhet. A következőkben néhány – a térség ipari fejlődésével, útkeresésével kapcsolatos – tanulságra és megállapításra hívjuk fel a figyelmet. E vázlatos ismertetéssel szeretnénk bemutatni, hogy a kötet a hazai iparfejlesztés felelős szakemberei és az egyszerű érdeklődők számára egyaránt hasznos olvasmány.

A kötet két nagyobb részt tartalmaz. Az első részben Latin-Amerika gazdasági fejlődésének sajátosságait, a fejlődés fő irányait, a térség országainak külgazdaságát és regionális együttműködését tárgyalja a szerző. A második részben öt ország – Peru, Argentí-

¹ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 343 oldal.

na, Brazília, Kolumbia és Mexikó – jelenlegi gazdaságpolitikájával ismerkedhet meg az olvasó. Az említett országok eltérő fejlődési útjainak bemutatása mellett kitekint a társadalmi-politikai szférára is.

Latin-Amerika ipari fejlődése hosszú múltra tekinthet vissza, hiszen már az elmúlt évszázadban megkezdődött. A kezdetben kifelé forduló növekedést az 1929–1933-as világválság után egyre inkább a befelé fordulás váltja fel; az iparosodás csaknem kizárólag az importhelyettesítési lehetőségek kihasználásán alapult. Ennek ellenére a legtöbb latin-amerikai országban az 1930-as évektől kezdődően az ipar lett a növekedés hordozója, s a hatvanas években a gazdaság vezető ágává vált.

Az iparosodási folyamat a világátlagnál gyorsabb, bár eléggé hullámzó ütemű volt e térségben. Így az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme 1938–1950 között 5,2%, 1950–1960 között 7%, 1960–1965 között – az importhelyettesítés kifulladásával összefüggésben – 5,5%, 1965–1970 között 7,3%, 1970–1973 között pedig 9% volt. A növekedési ütemnél is nagyobb figyelmet érdemelnek az ipari fejlődés strukturális vonatkozásai, például az ipar részaránya a nemzetgazdaság egészéhez viszonyítva. A hatvanas évek elején a bruttó társadalmi terméken belül a kitermelő ágak átlagosan 3, a feldolgozóipar 26 százalékot képviselt. Ez az arány kedvezőbb a fejlődő országok átlagánál, hiszen az ipar részarányának latin-amerikai átlaga az európai mediterrán országok, valamint Norvégia, Finnország, Írország szintjével azonos. A fenti adatok alapján a szerző hangsúlyozza, hogy a latin-amerikai példák nem támasztják alá a strukturális fejlettség és a nemzeti jövedelem szintje között feltételezett összefüggéseket. Az említett országok az ipar ilyen részarányát a későn iparosodó európai kis országok egy főre jutó nemzeti jövedelmének fele, harmada mellett érték el.

A strukturális fejlődés magán az iparon belül is figyelemre méltó. Az importhelyettesítő iparosítás könnyűipari szakasza már az ötvenes években lezárult, a fejlesztési erőfeszítések mindinkább a nehéziparra összpontosultak. 1970-ben a nehézipari ágak (kohászat, vegyipar, gépipar) az iparosodottabb Braziliában, Argentínában, Mexikóban egyaránt 50 százalék feletti részarányt képviseltek az iparon belül. Az ipari struktúrának ezek a jellemzői is kedvezőbbek tehát mint a többi fejlődő országban, vagy a kisebb európai tőkés országokban.

Joggal óv azonban a szerző ennek az iparpolitikának az egyoldalú értékelésétől. A fejlett országok struktúrájához hasonló iparszerkezet kialakítása e kisebb erőforrásokkal rendelkező országokban oda vezetett, hogy a „túlméretezett struktúrák koravénnek váltak”. A strukturális szempontból fejlett Argentina vagy Chile ipari dinamikája már a hatvanas években is jóval kisebb volt a regionális átlagnál, jól szemléltetve ezzel a túl korán fejlesztett ipari struktúrák fejlődésgátló hatását.

Bár nem kizárólagosan ipari téma, de figyelemre méltóak a régió országainak felhalmozási adatai. 1973-ban a társadalmi termék beruházási hányada Latin-Amerika egészére 22 százalék volt, s országonként 13 és 29 százalék között szóródott. Dinamikájában szemlélve a beruházási tevékenységet, két eltérő tendencia figyelhető meg. Úgy tűnik – állapítja meg a szerző – hogy a nemzetközi munkamegosztásba jobban bekapcsolódó nagyobb országokban a beruházások részarányának és hatásfokának javulását tapasztalhatjuk. A latin-amerikai kisebb országokban azonban – az európai kis országok irányzataival megegyezően – növekszik a beruházási részarány. Ebből az az összefüggés olvasható ki, hogy a kisebb országokban a növekedés üteme csak magas beruházási ráfordításokkal és magas fajlagos tőkeigénységgel képzelhető el.

Mint a fejlődő világ egészében, úgy Latin-Amerika iparosodásában is fontos szerepet játszott, illetve játszik a külföldi tőke. A tömeges külföldi tőkebeáramlás a 19. század második felében indult meg, a két világháború között csökkent, majd az 50-es évektől kezdődően ismét megélénkült. Ugyancsak az általános tendenciáknak megfelelő az amerikai tőke jelentős befolyása. (A latin-amerikai direkt tőkebefektetések mintegy 65%-a az Egyesült Államokból származik.) Az USA tőkebefektetéseinek ágazati struktúrája is figyelemre méltó. Az 50-es években, hasonlóan más térségekhez, elsősorban a latin-amerikai nyersanyaglelőhelyek megszerzésére irányuló törekvések szöszönöztek az amerikai beruházókat. Ennek megfelelően a tőkebefektetések állományán belül a kőolajszektor részesedése 28%, a bányászaté 17%, a feldolgozóiparra viszont csak 19% jutott. Az importhelyettesítő iparosítás nagy mértékben a feldolgozóipar felé fordítja az amerikai tőke figyelmét. E változások nyomán a Latin-Amerikában esz- közölt külföldi tőkebefektetések struktúrája mindinkább elválík a fejlődő országokra jellemző szerkezettől. Amíg például 1972-ben a Latin-Amerikán kívüli fejlődő országokban eszközölt USA tőkebefektetések alig 12%-a jutott a feldolgozóiparra, addig Latin-Amerikában a feldolgozóipar részaránya 41%-ra emelkedett!

Latin-Amerika fejlődésének sajátosságait, e fejlődés fő irányait, a térség országainak külgazdaságát és a regionális együttműködés problémáit tárgyaló első rész után a kötet öt latin-amerikai ország jelenlegi gazdaságpolitikáját ismerteti. A gazdag tényanyagot felhasználó elemzésből ismét csak néhány mozaikot ragadunk ki.

A nemzetgazdasági adottságok szempontjából helytelenül megválasztott fejlesztési stratégia példaként mutatja be a szerző *Argentína* erőltetett – a mezőgazdaság rovására történő – iparosítását. Míg közvetlenül a második világháború után még magyarázható volt a mezőgazdaság dekapitalizálódása, az ötvenes és a hatvanas években komoly gazdasági negatívumokkal járt ez az irányzat. Az 1945–1970 közötti negyedszázadban az argentin mezőgazdasági termelés évi átlagban alig 1%-kal emelkedett. A rendkívül kedvező adottságú mezőgazdaság korszerűsítésének elmulasztása, s az időjárásí tényezőktől való nagyarányú függés olyan bizonytalanságot, éves hullámlásokat okozott, amely – a szerző megállapítása szerint – elfogadhatatlan egy fejlett iparral rendelkező ország számára.

Az erőltetett iparosítás azonban más módon is okozott károkat. Minden ipari ágazatban nagyszámú és viszonylag kis méretű vállalat jött létre. Az új iparágakat az indokoltnál nagyobb vám-, és adminisztratív protekcionizmus védte. A verseny hiánya viszont nem ösztönzött a műszaki színvonal emelésére, a minőség javítására. Ez az elkényelmesedés rossz hatékonyságot eredményezett. A következmények egyértelműek; az alacsony hatékonyságú termelés lassította a növekedési folyamatot, csökkentette az exportlehetőségeket; az ennek nyomán fokozódó kapacitás-kihasználatlanság további költségemelkedést, hatékonyságromlást és egyensúlyhiányt váltott ki.

Brazília az elmúlt évtized során a világ leggyorsabb ütemben növekvő gazdaságai közé küzdötte fel magát. Ebben nagy szerepe volt az ipari fejlődés dinamizmusának. Az ipari termelés évi növekedési rátája 1968–1973 között több, mint 13 százalékos volt. Ez mintegy 80%-ban a termelékenység növekedéséből származott. Az elsődlegesen exportorientált fejlesztési politika a rendelkezésre álló erőforrások jelentékeny részét részben a komparatív előnyökkel rendelkező nyersanyagok és agrártermékek (vasérc, cukor, szója) kapacitásainak bővítésére, részben már meglévő korszerű, de a protekcionista légkörben alacsony hatékonysággal működő iparágak versenyképességének

emelésére fordította. A termelési struktúra fejlesztésére irányuló törekvések egyébként egybeestek a koncentrációs folyamat felgyorsulásával is. 1970-ben – elsősorban a technikailag élenjáró ágazatokban – már csak néhány nagyvállalat tartotta kezében a tőkeállomány zömét.

A kiegyensúlyozott gazdasági növekedés útjának nevezi a szerző *Mexikó* gazdasági fejlődését. A mintegy három évtizedes gyors és töretlen növekedés nem függetleníthető az állam közvetlen gazdasági tevékenységétől. A cukoriparban 18, a textiliparban és élelmiszeriparban 5–5, a kohászatban 4, a vegyiparban 3, a bányászatban 19, a gépkocsiiparban 2 állami tulajdonban lévő vállalat működik. Az állami szektor szerepe kizárólagos, vagy meghatározó a termelés infrastruktúrájában is.

A fejlesztési stratégia megvalósításában Mexikóban az állami beruházási politika is döntő szerepet játszott. Az 1940-es évek átlagában az állami költségvetés és az állami szektor eszközölte a beruházások több, mint 50%-át. Ez az arány az elmúlt évtizedben ugyan 40%-ra csökkent, de még mindig elég jelentősen befolyásolta a fejlődés irányát. Az állami beruházások struktúrája a fejlesztési stratégia egyes szakaszainak prioritásait tükrözi. Az 1940-es években az állami beruházásoknak több, mint a felét az infrastruktúra, 18%-át a mezőgazdaság, egynolcadát az ipar és egynolcadát a társadalmi ellátottság fejlesztésére fordították. Az elmúlt évtizedben az infrastruktúra már csak a beruházások egynegyedét, a mezőgazdaság egytizedét, az ipar viszont egyharmadát kapta. Mindez érzékelteti az állam gazdasági szerepének olyan széles körű kibontakozását, amelyre a fejlődő országok esetében máshol nem találunk példát.

A térség iparának kialakulása és fejlődése a közös jegyek mellett országoként, országcsoportonként számos eltérő vonást mutat. Még számottevőbbek a különbségek, ha például a hazai iparfejlődéssel vonunk párhuzamot. Az elmúlt évtized derekától kibontakozó új növekedési szakasz, a nemzetközi munkamegosztásba történő fokozottabb bekapcsolódás, az exportorientáció fokozódása, a termelési struktúra átalakítására és a versenyképesség növelésére irányuló törekvések azonban arra utalnak, hogy érdemes iparpolitikánk továbbfejlesztése során figyelembe venni a latin-amerikai tapasztalatokat is. Ehhez Kádár Béla könyve hasznos segítséget nyújt.

dr.Botos Balázs

Csehszlovák ipargazdaságtani tankönyv¹

A prágai Gazdaságtudományi Főiskola szerzői munkaközössége új ipargazdaságtani tankönyvet bocsátott ki. A könyv a szocialista ipar gazdaságtanának általános alapelveit és a csehszlovák ipar fejlesztésének eddigi tapasztalatait foglalja össze. A tankönyv szerkezetileg huszonnégy fejezetre tagolódik, a következő hat részbe csoportosítva:

- I. Bevezetés a szocialista ipar gazdaságtanának tanulmányozásába.
- II. A társadalmi munkamegosztás a Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaság szocialista iparában.

¹Ekonomika Socialistickéh prumysly. Prága, 1976. SNĚL, 568 oldal.

- III. A csehszlovák ipar fejlődésének feltételei és tényezői.
- IV. A szocialista ipar álló- és forgóeszközei, valamint anyagi-műszaki ellátása.
- V. A beruházási tevékenység és irányítása a csehszlovák iparban. A szocialista ipar és a vállalatok területi elhelyezkedése és telepítése. A beruházások és a műszaki fejlesztés gazdasági hatékonysága.
- VI. A szocialista ipar önköltsége, árai és pénzügyei a Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaságban.

Már a könyv szerkezeti felépítéséből is látható, hogy a szerzők igen nagy figyelmet fordítottak az ipargazdaságtan alapvető metodikai és metodológiai kérdéseire. A munka ezzel foglalkozó első része mintegy 140 oldalt tesz ki. Bemutatja a ipargazdaságtan tárgyát, ismerteti a szocialista ipar helyét a népgazdaságban. Részletesen foglalkozik a szocialista iparfejlesztés hatékonyságának, tervszerű irányításának, valamint hosszú távú prognosztizálásának kérdéseivel.

Az ipargazdaságtan tárgyának meghatározásakor a szerzők azelőtt az általánosan ismert kérdés előtt álltak, hogy hogyan lehet elhatárolni az ipargazdaságtan – és általában az ágazati gazdaságtanok – tárgyát az egyéb gazdaságtudománytól mindenekelőtt a politikai gazdaságtantól és a funkcionális gazdaságtanoktól. Véleményük szerint „a szocialista ipar gazdaságtana . . . a szocialista iparban végbemenő folyamatokat a termelőerők fejlődésével és a társadalmi felépítmény fejlődésével összefüggésben komplex módon vizsgálja. Egyúttal vizsgálja azt is, hogy az iparnak milyen kapcsolatai vannak a szocialista gazdaság egyéb ágazataival. Az ipar gazdaságtana a szocializmusban tehát olyan komplex rendszer, amely magában foglalja a szocialista iparban végbemenő összes folyamatokat, s azok kölcsönhatásait. Ezzel különbözik az ún. funkcionális gazdaságtanoktól, amelyek a gazdasági folyamatoknak csak egyes – népgazdasági vagy ágazati szintű – oldalait helyezik figyelmük középpontjába”.

A tankönyv szerzői tehát azon az állásponton vannak, hogy míg az ágazati gazdaságtanok a gazdasági törvények érvényesülésének komplex hatásait bizonyos ágazatokban vizsgálják, addig a funkcionális gazdaságtanok a gazdasági törvényszerűségekkel különböző szinteken (pl. ágazati szinten, vagy az egész népgazdaság szintjén) foglalkoznak.

A szocialista ipar gazdaságtana és a szocializmus politikai gazdaságtana között fennálló viszonyt a következőkkel jellemzik: „A népgazdaság minden egyes ágazatában – tehát a szocialista ipari termelésben is – olyan gazdasági törvényszerűségek hatnak, amelyek az egész társadalom fejlődésében érvényesülnek. Megnyilvánulási formáikat azonban erőteljesen befolyásolják az adott ágazatok gazdasági és anyagi-műszaki sajátosságai.” Tekintettel arra, hogy a politikai gazdaságtan a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás törvényszerűségeit a társadalomban mint egészben vizsgálja, nem dolgozhatók ki a politikai gazdaságtantól független gazdaságtanok. Természetesen van visszacsatolás is. A politikai gazdaságtan sem fejleszthető tartósan azoknak a gazdaságtudományoknak az eredményei nélkül, amelyek az általános gazdasági törvények érvényesülését tanulmányozzák a népgazdaság egyes alrendszereiben.

Nagy figyelmet szentelnek a szerzők a szocialista iparfejlesztés gazdasági hatékonyságának, a szocialista ipar tervszerű irányításának és a hosszútávú prognosztikának. A szocialista ipar hatékonyságának jellemzésénél a szerzők abból indulnak ki, hogy a gazdasági tevékenység hatékonyságát – és ezen belül természetesen az ipari tevékeny-

ség gazdasági hatékonyságát is – alapvetően az határozza meg, hogy hogyan viszonyul e tevékenység az objektív társadalmi szükségletekhez. Az ipar gazdasági hatékonyságát tárgyaló fejezetben a szerzők azt is megvizsgálják, hogy hogyan számszerűsíthetők a gazdasági tevékenység eredményei az iparban.

A szocialista ipar irányításával foglalkozó fejezetben a szerzők arra törekedtek, hogy az irányítást olyan rendszerként mutassák be, amelyet alapvetően meghatároznak a szocialista termelési viszonyok. Az irányítás formái és módszerei történetileg meghatározott olyan jelenségek, amelyek a termelési viszonyok egész komplexumával kölcsönhatásban határozzák meg egymást. Ebből az is következik, hogy véleményük szerint nem lehet hosszú távra érvényes, általános irányítási modellt kidolgozni. Az irányítási formák és a termelési viszonyok között fennálló szoros kölcsönhatásból következik, hogy nem lehet önkényesen alakítani az irányítási formákat. Az irányítási szférában eszközölt változtatások ugyanis változásokhoz vezetnek a termelési viszonyok szférájában is. Ez természetesen nemcsak elméleti kérdés, a fenti összefüggések elhanyagolása a hatvanas évek második felében nagy nehézségeket okozott a csehszlovák népgazdaságban.

A könyv igen érdekes része a hosszútávú prognosztikát tárgyaló, nem tulságosan hosszú fejezet. A szerzők a prognosztikával kapcsolatos álláspontjukat a következőképpen fogalmazzák meg: „A hosszútávú prognosztikát nem zárt rendszernek, a prioritást élvező cél és ennek elérésére egyértelműen kijelölt utak koncepciójának, hanem kifejezetten nyílt rendszernek tekintjük; tehát inkább a lehetséges jövő, valamint az ennek eléréséhez vezető utak halmazaként értelmezzük”.

A tankönyv *második* része három fejezetet tartalmaz: a szocialista ipar termelési szerkezetének kérdései; a termelés társadalmi szervezésének formái a szocialista iparban; a nemzetközi szocialista munkamegosztás kérdései. Az olvasó olyan érdekes kérdésekkel találkozhat e fejezetekben, mint pl. a termelő egység optimális nagysága, a koncentráció mérése, a szakosítás tervezése, a szocialista integráció fejlesztésének hatékonysága stb.

A *harmadik* – terjedelmét tekintve legnagyobb – részben (6 fejezetet tartalmaz összesen 148 oldalon) a szerzők a szocialista ipar termelési programjának jellemzésével és elemzésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak, továbbá itt fejtik ki a munkaerő újratermelésének és a műszaki fejlesztésnek a problematikáját. A munkatermelékenység fogalmának itt adott tárgyalása több vitatható elemet tartalmaz. E rész három utolsó fejezetében a szerzők Csehszlovákia energetikai és nyersanyag-bázisával, valamint a szocialista ipar termelő kapacitásaival – illetve a kapacitások kihasználásával – foglalkoznak. Ezen belül tárgyalják a műszaki fejlesztés vállalati szintű irányításának kérdéseit.

A *negyedik* rész a szocialista ipar termelési alapjainak körforgásával foglalkozik. A szerzők külön fejezetet szentelnek az anyagi-műszaki ellátás kérdéseinek. A beruházások problémaköre döntő módon befolyásolja a szocialista ipar egész újratermelési folyamatát. E kérdés-komplexumnak szentelt *ötödik* részben a szerzők figyelmük középpontjába mindenekelőtt a beruházási tevékenység irányításának kérdéseit, valamint a beruházások és a műszaki fejlesztés gazdasági hatékonyságának problémáit állították.

A *befejező* rész az ipar finanszírozásával, valamint a költségek és az árképzés kérdéseivel foglalkozik. Részletesen tárgyalja a pénzügyi rendszer, s az irányításban alkalma-

zott egyéb szabályozók szerepét. A szerzők meggyőzően mutatnak rá, hogy az áru–pénz kapcsolatok felhasználásának továbbfejlesztése nem vezethet e kapcsolatok adminisztratív korlátozásához, hanem ezeknek a tervszerű irányításhoz illesztett intenzívebb felhasználására célszerű törekedni.²

S.J.

ÚJ KÖNYVEK³

- ANDICS Jenő – ROZGONYI Tamás: Konfliktus és harmónia. A gazdasági szervezetek szociológiájának alapkérdései. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 406 old.
- BENKE Istvánné: A nemzetközi tőkés nagyvállalat. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 309 old.
- ERŐSS László: Az üzemi demokrácia és az emberi kapcsolatok. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 245 old.
- FALUVÉGI Lajos: Állami pénzügyek és gazdaságirányítás. Átdolg. 2. kiad. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 416 old.
- HACSATUROV, T.Sz.: A szovjet gazdaság a kommunizmus építésének mai szakaszában. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 397 old.
- KOVÁCS László: Az SZKP gazdaságpolitikája a tizedik ötéves tervben. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 133 old. (Közgazdasági ismeretek)
- LEONTIEF, Wassily: Terv és gazdaság. Válogatott tanulmányok. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 240 old.
- MAYNARD, Harold B.: Gazdasági mérnöki kézikönyv. Bp. 1977. Műszaki Könyvkiadó. 938 old.
- Munkaidő-teljesítmények és munkaidővesztések a népgazdaság szocialista szektorában, 1973–1975. (Fizikai dolgozók) Bp. 1977. KSH. 78 old. (Statistikai időszakos közlemények 409. köt.)
- PÉCSI Kálmán: A KGST termelési integráció közgazdasági kérdései. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 389 old. (Időszerű közgazdasági kérdések)
- PIETRASINSKI, Zbigniew: Alkotó vezetés. Bp. 1977. Gondolat. 239 old.
- RUDAS János: Technika, munka, szakképzettség. (A műszaki fejlődés és az ipari munkások) Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 186 old.
- SÁRI József – KOVÁCS Katalin: Mobilitás, likviditás, diszponibilitás. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 260 old.
- SINKOVICS Alfréd: A vállalkozás irányítása, költséggazdálkodása és árpolitikája. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 230 old.
- SOMLAI Péter: Hivatalnoki szervezet és intenzív iparosítás. Bp. 1977. Akadémiai Kiadó. 151 old. (Szociológiai tanulmányok 18.)
- SZITA János: Az összeurópai gazdasági együttműködés kérdései. Bp. 1977. Kossuth Könyvkiadó. 106 old. (Közgazdasági ismeretek)
- TÓTH Tamás: A vállalati külpiaci politika és eszközei. Bp. 1977. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 288 old.

² J. Rypotának a Planovani Hospodarstvi 1977. évi 5. számában megjelent recenziója alapján.

³ 1977 augusztus – 1977 november között megjelent könyvek.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Д-р Лендваи Иштван:

60 лет советской промышленности

Автор ознакомит читателя развитием советской промышленности за прошедшие 60 лет. Он показывает, что социалистическая революция в 1917-ом году открыла путь не только для новых общественных отношений, но и для экономических связей и создала такие новые формы развития хозяйства, которые раньше в истории человечества были неизвестны, и которые стали источниками быстрых экономических изменений. В результате этого, производство бывшей отсталой, разрушенной промышленности сегодня сильно приближается к уровню промышленного производства США, и по производству некоторых важных продуктов уже превосходит того.

На основе статистических данных автор анализирует изменения прошедшие в структуре промышленности, производительности труда и технической оснащенности. Он подчеркивает, что развитие советской промышленности тесно связано с развитием промышленности социалистических стран, в том числе и Венгрии. Советский Союз был и является с самого начала образования помощью и экономическим партнером промышленности этих стран.

Д-р Ботош Балаж - Д-р Папанек Габор:

Об анализе экономической эффективности

Авторы в недалеком прошлом разработали подробный обзор специальной литературы, относящиеся к теме экономической эффективности, и констатировали, что в ряде случаев даже значительные вопросы недостаточно выяснены. Поэтому в этой статье пускаются в полемику с некоторыми существующими взгляда-

дами и пытаются делать несколько обобщающих выводов.

Авторы сходят из того, что главной функцией анализа экономической эффективности является подготовка принятия решений. Следовательно в этих расчетах нужно исходить не из информации, касающихся прошлого или средних статистических данных, а нужно выяснить, как решение может изменить функционирование управляемого объекта. В последующем высказываются насчет содержания расчетов экономической эффективности, вставляют его между многокритерийной концепции анализа экономической эффективности и ограниченного мнения оценки дохода.

В дальнейшем статья занимается с классификацией расчетов экономической эффективности по срокам времени. Устанавливает, что при краткосрочных расчетов точность, точное заполнение калкуляционных схем является основополагающим, а главной задачей долгосрочных расчетов является выделение и оценка важнейших точек решающих факторов. Существенно различается информационная база этих двух типа расчетов, при долгосрочных анализах происходит измерение не одного данного, а нужно анализировать ряд прогнозируемых данных, которые обычно изменяются и во время срока анализа.

Между кратко - и долгосрочным анализами дальнейшая разница заключается в том, что основные данные при долгосрочных расчетов всегда неопределены, стохастические. Занимаясь этим вопросом в статье подчеркнуто, что эту проблему невозможно ликвидировать, ведь мы не можем ожидать со 100 процентной вероятностью осуществления даже и совершенно обоснованного прогноза. Но в настоящее время имеется ряд методов для оценки неопределенности. Поэтому надо стремиться к тому, что подготовка решений с вскрытием неопределенности и с сознательным предпринятием риска помог подготовке на будущее.

Наконец, авторы подчеркивают, что несмотря на существующие методологические проблемы, в настоящее время главной задачей в процессе подготовки решений промышленных предприятий является осуществление принципа экономической эффективности.

Система анализа производительности

Автор ознакомит читателя методом анализа, с помощью которого можно проследить, как влияют изменения в уровне производительности труда на разные проблемы управления, на уровень заработной платы, затраты и цены, потребность в капитальных вложениях, использование рабочей силы, а также на конкурентоспособность. Изменения производительности исследуются по специальной системе, которая охватывает все процессы затрат и выпуска и которая определяет критерии исследования и оценки альтернатив.

Автор разрабатывает систему анализа производительности для разных уровней деятельности с целью различия краткосрочных и долгосрочных определяющих суммарной производительности, а также улучшающих производительность влияний управляемых изнутри и начатых извне. В рамках этого показывает, каким образом можно разбить критерии суммарной производительности для низших уровней организации.

С помощью оформленной таким образом системы из сложных, полученных на высших уровнях измерений - через промежуточных звеньев - можно сделать вывод об инициативных единицах. Кроме этого она может быть полезной и в планировании, так как система может способствовать определению размера тех изменений, которые надо проделать в отдельных компонентах для того, чтобы на некотором высшем уровне достигли желаемое развитие; помимо этого может помогать и в осветлении ожидаемых взаимосвязей вводимых инноваций.

Внутри этого детально трактует, каким образом можно суммировать разные продукты /или затраты/ в агрегаты, имеющие экономическое значение, и каким образом надо обращаться теми качественными изменениями по времени, которые появляются в факторах затрат или выпуска.

Кроме этого ознакомит с первичными источниками изменения деятельности и тем, каким образом изменяются с увеличением степени суммирования критерии успеха.

Д-р Штернтал Янош:

Концентрация и специализация в станкостроительной промышленности

Статья анализирует осуществление концентрации и специализации в венгерской станкостроительной промышленности. По результатам обследования организационная концентрация венгерской станкостроительной промышленности выше развитых капиталистических стран. В венгерской станкостроительной промышленности доля маленьких и средних предприятий меньше. Но эта повышенная концентрация не дает экономические выгоды, связаны с концентрацией, итак, в сущности, она является только специализацией, так как при высокой концентрации довольно широким является ассортимент конечной продукции. Предприятия станкостроительной промышленности в большом объеме производят изделия относительно маленькой стоимости, относящиеся к станкостроительной промышленности или другой отрасли.

Автор обращает внимание на то, что в настоящее время не большой ассортимент конечной продукции является главной проблемой, а скорее то, что отдельные предприятия сами изготавливают большинство необходимых деталей, узлов для выпуска конечной продукции, и таким образом нельзя обеспечить условия массового и крупносерийного производства. Нехватка сотрудничества ведет к лишней параллельности в развитии и производстве.

Параллельность встречается не только между предприятиями, но часто и внутри одного предприятия - между филиалами одного и того же предприятия. Между филиалами исследованного предприятия в сущности нет кооперации по производству деталей машин. Автор делает заключение, что условием ускоренного и более эффективного развития является ликвидация параллельности в производстве деталей машин, обеспечение специализированного производства экономического размера.

ABSTRACTS

dr. István Lendvai:

Sixty Years of the Soviet Industry

The author reviews industrial progress in the Soviet Union over the past sixty years, pointing out the fact that the revolution of 1917 not only paved the way to new social relations, but also created previously unknown forms of economic relations and of economic development, establishing thus a source of highspeed changes in the economy. As a result the output of this once backward and heavily damaged industry is near to that of the United States today and as to several important products it has become the largest producer of the world. Changes in the structure of industry, in labor productivity and capital intensity are analysed relying on statistical data, and the tight interrelations between industrial development in the Soviet Union and that in other socialist countries — including Hungary — are emphasized.

dr. Balázs Botos — dr. Gábor Papanek:

Methods of Efficiency Assessment

The authors have recently made a survey of the literature on efficiency assessment and found a number of important questions of the subject not cleared up. Therefore in this article they enter into a controversy with some opinions and make an attempt to draw up some general conclusions.

At the beginning they show that the main task of efficiency assessment is the preparation of decision-making. Consequently these calculations can not be built on past information or statistical average data but it is necessary to clear up how a decision changes the performance of the object under review. The authors furthermore take a stand on the content of efficiency assessment and adapt them to the field of efficiency analyses concerning a great number of views as well as to the restricted evaluation of profitability.

Next the article deals with the classification of methods of efficiency assessment according to their time horizon. It has been found that in short-run the accuracy, the adequate filling up of calculation schemes is essential, while the main task of calculation for long-run is to emphasize and evaluate the decisive factors. Information for the two kinds of calculations are essentially different as well; for long-run not particular data are analysed but analyses must be made on the basis of data evaluated and changing for long periods.

An other difference between long-run and short-run analyses is the increased uncertainty of data concerning long periods. Dealing with this problem the article shows it is impossible to eliminate it perfectly as even the „best” forecasts would not be realised in 100 per cent.

Bela Gold (Case Western Reserve University):

A Framework for Productivity Analysis

The author presents a method of productivity analysis that allows to follow up the wide range of managerial problems, including wage levels, cost-price relationships, capital investment requirements, labour utilization and even competitive standing as factors influenced by the changes of the level of productivity.

Changes of productivity are examined within a specified framework which encompasses all input-output flows of the system and which also specifies the criteria in terms of which alternatives are considered and performance evaluated.

The framework of productivity analysis is adopted to the different levels of activities to differentiate between short-term and longer-term determinants of aggregate performance, and between internally controlled and externally imposed adjustments.

Besides it is also shown how management can decompose the integrated structure of performance criteria to progressively lower level of organizational activity. The resulting framework would help to trace changes in aggregate levels of performance back through intervening linkages to the initiating units. Moreover, it would assist planning by specifying the magnitudes of component adjustments necessary to achieve proposed aggregate advances, and by highlighting the interactions likely to be triggered by prospective innovations. After it is analysed in details how different product (or input) flows can be combined into meaningful aggregates, and how to deal with qualitative changes in particular inputs or outputs through time.

dr. János Sterntal:

Concentration and Specialization in the Machine Building Industry

The article reviews the development of concentration and specialization in Hungary's machine building industry. The results compiled during the research show a higher organizational concentration in machine building in Hungary than in the developed capitalist countries: the ratio of factories of medium and small size is lower here. However in the majority of cases this higher level of concentration doesn't bring about the utilization of the advantages it is supposed to offer. Namely, this higher concentration is accompanied by a relatively rich supply of end-products. Machine building companies produce a remarkable quantity of products with a relatively modest value, or products that are peripheral from the machine-building point-of-view. The author points out that this problem is nevertheless inferior to the one presented by the fact that this excessively broad profile of end products is based on the self-supply of the parts, units and semi-finished products required, excluding thus the utilization of the economies of scale and leading to simultaneous efforts in similar fields of research and development and production.

In addition, simultaneous efforts of the latter type aren't limited to the inter-company field, but can be observed within the individual companies, as well.

AZ IPARGAZDASÁGI SZEMLE 1977. ÉVI SZÁMAINAK TARTALOMJEGYZÉKE

TANULMÁNYOK

	Szám	Oldal
Bagó Eszter: Specializáció és termékszerkezet a gyógyszeriparban	2	27
dr.Bakos Zsigmond: A ruházati ipar helyzete és fejlesztési feltételei	K ¹	68
Balassa János: Szerkezet és hatékonyság a vegyiparban	K	74
dr.Balogh Sándor — dr.Kóbor Kálmán: A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelés növekedésének aránya és összefüggései	K	82
dr.Botos Balázs — dr.Papanek Gábor: A gazdaságossági számításokról	4	13
dr.Botos Balázs: A beruházások és az ipar struktúrájának fejlesztése	K	46
dr.Chikán Attila: Tartalékok a vállalati rendszerben	K	108
Fóti Zsuzsa: Az olasz ipar és iparpolitika	3	41
dr.Gergely István: Kockázat és versenyképesség	K	115
dr.Gerle György: Környezetvédelem és iparfejlesztés	1	42
Bela Gold: Integrált termelékenységelemzés	4	24
Goldperger István: A termelési szerkezet stabil és változó elemeinek fejlesztése	K	52
J.M.Gvisiani — G.K.Popov: Az irányításelmélet újabb eredményei a Szovjetunióban	1	29
dr.Havas Gábor: Kísérlet a vállalatok tevékenységének összegezett megítélésére	K	136
Havasi Ferenc: Iparpolitikánk néhány kérdése	K	14
dr.Hegedűs Miklós: Gazdasági fejlődésünk módosult feltételei és strukturapolitikai érdekeink	K	40
Juhász Ádám: A termelékenység nemzetközi összehasonlítása a NIM vállalatainál	3	5
dr.Kazár Péter: Vállalati növekedés az ipari kisvállalatoknál	K	152
dr.Kádár Béla: A nemzetközi ipari struktúraátalakulás kérdései	K	31

¹ K = az 1977. évi különszám.

	Szám	Oldal
dr.Kiefer Márta: A termékstruktúra fejlesztése a bútoriparban	2	5
dr.Komonyi Zoltán: A vállalati középtávú tervezés rugalmassága és a számítógépek alkalmazása	K	88
Kovács Álmos: Nyereségérdekeltség és a vállalati viselkedés	K	103
dr.Kozma Ferenc: A világgazdasági realitások és a magyar fejlesztési politika	1	5
Laki Mihály: Téves üzleti döntések	K	146
Lányi Kamilla: Vállalatok, piacok, versenyhelyzet	K	120
dr.Lendvai István: A szovjet ipar 60 éve	4	7
dr.Mód Aladárné: A munkások szerepe az iparvállalatok vezetésében	K	131
dr.Papanek Gábor: Gyártmánystruktúra és termékpolitika	K	57
dr.Román Zoltán: Az ipargazdaságtan a tőkés és a szocialista országokban	3	19
dr.Román Zoltán: Az ipar és a vállalatok változó arculata	K	173
Cristopher Saunders: Koncentráció és specializáció a nyugat-európai országokban	2	48
dr.Sternthal János: Koncentráció és specializáció a szerszámgépiparban	4	45
dr.Szintay István: Vállalati input-output modellek alkalmazása a komplex tervezésben	K	93
Tardos Márton: A vállalatok helyzetének változása a mechanizmus reformtól napjainkig	K	141
dr.Tompa Miklós: Az ár és az önköltség szerepe a termékszerkezet gazdaságosságának mérésében	K	63
dr.Végső Béla: Külkereskedelem az iparvállalatok szemszögéből: kapcsolatok és export orientáció	K	125

NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK

Az angol ipar termelékenységi elmaradása	3	60
Ajánlás a munkatermelékenység mérésére	4	54
Az energiatakarékosság korszerű módszerei	2	71
Felmérés a gépipari technológiafejlesztésről	4	65
Innováció és iparpolitika	2	80

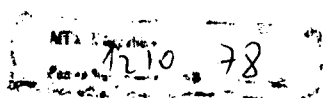
	Szám	Oldal
Az intenzifikálás problémái a szocialista országokban	2	76
Két termelékenység előjelzés	3	65
Középtávú tervezés a japán és az amerikai vállalatoknál	1	71
A munkavagyonnal való gazdálkodás	3	55
A szervezői rátermettség vizsgálata	1	61
Tanácsadó irodák a tőkés országokban	1	65
Az új technika hatékonyságának számítása	4	57
Új törekvések az angol vállalatok távlati tervezésében	4	60

TUDOMÁNYOS ÉLET

Előadás az angol iparfejlesztés problémáiról	2	91
A II. Ipargazdasági Tudományos Konferenciáról	2	86
Az iparpolitikai kutatásokról	3	70
Az MTA Ipargazdasági Bizottságának 1976. évi tevékenysége	1	78
Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának kutatási terve az 1976–1980 időszakra	1	82
Nemzetközi konferencia az ipari szervezet kérdéseiről	4	72
Nemzetközi tanácskozás a technológia átadás kérdéseiről	2	96
Pályázati felhívás	4	77
Tudományos fokozatok	1	93
	4	75
Tudományos ülés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából	4	69
„A vállalati termékstruktúra fejlesztésének módszerei és tapasztalatai” című pályázatról	3	75

SZAKIRODALOM

Andics Jenő: A technikai haladás társadalmi problémái a gazdasági szervezetekben	2	104
Bucsy László: Az innovációk rendszere és a vállalati fejlődés	1	100
Csehszlovák ipargazdaságtani tankönyv	4	84
Irányítás és termelékenység	2	110
Kádár Béla: Latin-Amerika gazdasági dilemmái	4	81

	Szám	Oldal
Két könyv a gazdasági prognózisok készítéséről	3	88
Két könyv a munkaerőmozgásokról	4	78
Könyvek a nemzetközi gazdasági integrációról	1	95
Majlát Lászlóné: A termelési eszközök piacának kutatása	3	86
Mádi Csaba: Licenc és know-how	3	83
Papp István – Réczey Gusztáv: Az energiagaz- dálkodás időszerű problémái	2	100
Vezetői tanácsadási kézikönyv	2	108
Új könyvek	1	104
	2	111
	3	92
	4	87

